

ISSN 1583-5936

XXXVII

ANUARUL MUZEULUI BUCOVINEI

2010

SUCEAVA

ANUARUL MUZEULUI BUCOVINEI

XXXVII

2010

EDITURA UNIVERSITĂȚII SUCEAVA

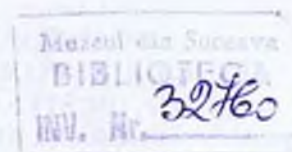
2010

SUCEAVA

ANUARUL
MUZEULUI BUCOVINEI

XXXVII
2010

SUCEAVA
2010

SUCEAVA

Fondator
GRIGORE FOIT

COLEGIUL EDITORIAL

ACAD. RĂZVAN THEODORESCU, ACADEMIA ROMÂNĂ, BUCUREȘTI
PROF. DR. IOAN OPRÎȘ, MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A ROMÂNIEI, BUCUREȘTI
PROF. DR. ȘTEFAN PURICI, UNIVERSITATEA „ȘTEFAN CEL MARE”, SUCEAVA
PROF. DR. NICOLAE URSULESCU, UNIVERSITATEA „AL. I. CUZA”, IAȘI
PROF. DR. OLIVIU BOLDURA, UNIVERSITATEA NAȚIONALĂ DE ARTE, BUCUREȘTI
PROF. DR. SERGHEI PIVOVAROV, UNIVERSITATEA NAȚIONALĂ „IURII FEDCOVICI”, CERNĂUȚI
PROF. DR. GHEORGHE KOJOLENCO, UNIVERSITATEA NAȚIONALĂ „IURII FEDCOVICI”, CERNĂUȚI
PROF. DR. SABIN ADRIAN LUCA, UNIVERSITATEA „LUCIAN BLAGA”, SIBIU

COLEGIUL DE REDACȚIE

DR. ION MAREȘ – redactor responsabil
DR. MIHAI-AURELIAN CĂRUNTU – redactor
AURA BRĂDĂȚAN – redactor
DR. BOGDAN PETRU NICULICĂ – secretar de redacție

Grafica: LĂCRĂMIOARA DUȚUC, ION MAREȘ, IRINA ȚIBULCĂ
Tehnoredactare, grafică vectorială: ELENA COCARIU, ANCUȚA MALEȘ
Traduceri: ANCUȚA MALEȘ

ORICE CORESPONDENȚĂ SE VA
ADRESA LA MUZEUL BUCOVINEI,
STR. ȘTEFAN CEL MARE, NR. 33,
COD: 720003
SUCEAVA, TEL: 0230/216439,
ROMÂNIA

ALL CORRESPONDENCE WILL BE
ADDRESSED AT THE MUSEUM OF
BUCOVINA, SUCEAVA,
ȘTEFAN CEL MARE STREET, NO 33,
CODE 720003, PHONE 004 0230/216439,
ROMANIA

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în întregime autorilor.

ISSN 1583-5936
EDITURA UNIVERSITĂȚII SUCEAVA

CUPRINS / SUMMARY

	pag.
STUDII DE ARHEOLOGIE / ARCHAEOLOGY STUDIES	9
Ion MAREȘ, <i>Săpăturile arheologice de salvare de la Românești – Chetriș, com. Grănicești, jud. Suceava / Rescue excavations from Românești – Chetriș, Grănicești commune, Suceava County</i>	9
Ioan IGNAT, <i>Plastică antropomorfă cucuteniană inedită de la Dumeni-Dealul Coropcaru, com. George Enescu, jud. Botoșani / Cucutenian anthropomorphic plastic from Dumeni-Coropcaru Hill, George Enescu commune, Botoșani County</i>	39
Ion MAREȘ, <i>Un mormânt în cutie / cistă de piatră, din bronzul mijlociu, cultura Komariv, descoperit la Suceava - Câmpul Șanțurilor - strada Parcului / A tomb in the box/cista of stone, from Middle Bronze Age, Komariv culture, discovered in Suceava – Ditches Field, Park Street</i>	45
Bogdan Petru NICULICĂ, <i>Primii tumuli ai Bucovinei. Cercetările de la sfârșitul sec. XIX și începutul sec. XX din zona Horodnic de Jos (jud. Suceava) / The first tumulus in Bukovina. Researches from the late nineteenth and early twentieth century in the Horodnic de Jos area (Suceava County)</i>	75
Vasile DIACONU, <i>Un nou sit arheologic din Epoca Bronzului descoperit la Țolici (com. Petricani, jud. Neamț) / A newly discovered Bronze Age archaeological site in Țolici (Petricani commune, Neamț County)</i>	89
George Dan HÂNCEANU, <i>Așezări dacice descoperite în județul Neamț prin periegeze arheologice / Dacian settlements discovered in Neamț County through archeological surface researches</i>	99
STUDII DE ISTORIE / HISTORY STUDIES	133
Olexandr OGUY, <i>Circulația monetară și descoperiri de monede în anii 1300-1430 în nordul Bucovinei / Olexandr OGUY, Movement of money and coin finds in the years 1300-1430 in northern Bukovina</i>	133
Ion MAREȘ, <i>Date referitoare la bisericile Buna Vestire (Intrarea Maicii Domnului în Biserică / Vovidenia) și Sfântul Theodor (Sfântul Toader), dispărute din Suceava / Information relating to churches Annunciation (Entry of the Virgin in the Church / Vovidenia) and St. Theodore (St. Toader), disappeared from Suceava</i>	145
Vasile MĂRCULEȚ, <i>Considerații asupra contribuției lui Ștefan cel Mare la susținerea Muntelui Athos / Considerations on the contribution of Ștefan cel Mare in support of Mount Athos</i>	157
Mugur ANDRONIC, <i>Vornicul Simion Tăutul, un vrednic descendent al celebrului logofăt de epocă ștefaniană (I) / Governor Simion Tăutul, a worthy descendant of the famous chancellor of Ștefan cel Mare (I)</i>	165
Marius PETRARU, <i>Bukovina, the Switzerland of Eastern Europe / Bucovina, Elveția Europei de Est</i>	171

Adrian-Nicolae PUIU, <i>O dizidență liberală: fracțiunea liberă și independentă de la Iași / A liberal dissent: free and independent fraction of Iași</i>	209
Daniel HRENCIUC, <i>Între „Vulturul alb” și „Steaua roșie”: războiul polono-sovietic (25 aprilie 1920 - 10 octombrie 1920) și poziția guvernelor României Mari / Between „White Eagle” and „The Red Star”: polish-soviet war (25 April 1920 - 10 October 1920) and the position of Grater Romania governments</i>	231
Mihai-Aurelian CĂRUNTU, <i>Conspirația ucraineană în nordul Bucovinei (1941-1944). Documente / Ukrainian conspiracy in northern Bukovina (1941-1944). Documents</i>	245
Alexandru-Ovidiu VINTILĂ, <i>Traian Brăileanu, între Dumnezeu și neam (n. 1882 Bilca, jud. Suceava – d. 1947, Aiud) / Traian Brăileanu between God and nation (b. 1882, Bilca, Suceava County - d. 1947, Aiud)</i>	273
DOCUMENTE / DOCUMENTS	297
Aura BRĂDĂȚAN, <i>Documente istorice inedite din Fondul documentar „Simion Florea Marian” / Unpublished historic documents in „Simion Florea Marian” Memorial Collection from Suceava</i>	297
ISTORIA CULTURII / CULTURAL HISTORY	303
Ioan OPRÎȘ, <i>O pagină de istorie a Societății corale „Ciprian Porumbescu” / A page of history of the choral society “Ciprian Porumbescu”</i>	303
Aura BRĂDĂȚAN, <i>„Laptele-cânelui”, un capitol inedit din „Botanica” lui Simion Florea Marian / An unpublished chapter from Romanian „Botany” by Simion Florea Marian</i>	311
Nicolae CÂRLAN, <i>Teodor Balan, colaborator al muzeului din Suceava / Teodor Balan, an collaborator of the museum in Suceava</i>	319
MUZEOGRAFIE / MUSEOGRAPHY	321
Ion MAREȘ, <i>Cultura Cucuteni - Artă și Religie, expoziție organizată de Muzeul Bucovinei la Muzeul de Stat de Arheologie/Panstwowe Muzeum Archeologiczne din Varșovia / Cucuteni Culture - Art and Religion, an exhibition organized by Bukovina Museum at the State Museum of Archaeology / Panstwowe Archeologiczne Museum in Warsaw</i>	321
MEDALIOANE / MEDALLIONS	325
Eugen ICHIM, <i>Generalul Adrian Petruc / General Adrian Petruc</i>	325
RESTAURARE-CONSERVARE / RESTAURATION-CONSERVATION...	329
Paula VARTOLOMEI, <i>Degradări ale picturii murale datorate umidității de capilaritate - Biserica Sfântul Gheorghe a Mănăstirii „Sfântul Ioan cel Nou” Suceava / Degradations of wall painting due to capillary humidity - Church St. George of the Monastery of St. John the New of Suceava</i>	329

NOTE ȘI COMENTARII / NOTES AND COMENTS	337
Carol Kacsó, <i>Descoperiri de bronzuri din Nordul Transilvaniei (I). Colecția Ferenc Floth, Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș, colecția Studii și cercetări maramureșene, 2, Editura Eurotip, Baia Mare, 2007, 190 pag., 12 fig. / Discoveries of bronzes in northern Transylvania (I). Ferenc Floth Collection, County Museum of History and Archeology Maramureș, Maramureș studies and researches collection, 2, Ed Eurotip, Baia Mare, 2007, 190 p., 12 fig. (Bogdan Petru NICULICĂ)</i>	337
Ioan Bejinariu, <i>Bronzuri preistorice din Sălaj (colecțiile Szikszai, Wessélényi-Teleki, Aszodi și descoperiri izolate aflate în colecția muzeului din Zalău), Editura Mega, Cluj-Napoca, 2008, 148 pag., XXIV planșe / Prehistoric Bronzes from Salaj (Szikszai, Wessélényi-Teleki, Aszodi collections and isolated discoveries kept in the Zalău museum collection), Ed Mega, Cluj-Napoca, 2008, 148 p., XXIV drawings (Bogdan Petru NICULICĂ)</i>	339
Vasile Ursachi, <i>Săbăoani. Monografie arheologică, vol. II (Casa Editorială Demiurg, Iași, 2010, 463 p.) / Săbăoani. Archaeological Monograph, Volume II (Demiurg Publishing House, Iași, 2010, 463 p.) (George Dan HÂNCEANU)</i>	341
Ion Mareș, <i>Biserica „Sfântul Gheorghe” (Mirăuți) din Suceava - prima Catedrală Mitropolitană a Moldovei, Editura Universității din Suceava, Râmnicu Vâlcea, 2009, 261 pag. / „The Saint George” (Mirăuți) Church of Suceava - the first metropolitan cathedral of Moldavia, Suceava University Press, Râmnicu Vâlcea, 2009, 261 p. (Ancuța MALEȘ)</i>	345
<i>Cartea Anului: Simion Florea Marian, Botanica poporană română, volumul I (A – F), Ediție critică, introducere, repere biobibliografice, indice Botanica, indice capitole publicate antum/postum, text stabilit, indice informatori și bibliografie, de Aura Brădățan / Book of the Year: Simion Florea Marian, Romanian Botany, Volume I (A - F), critical edition, introduction, biobibliographic landmarks, botanical index, index of the published chapters antum/posthumous, text settled, informants index and bibliography, by Aura Brădățan (Doina CERNICA)</i>	353
<i>O apariție editorială cât un veritabil act de cultură: Simion Florea Marian, Botanica poporană română, volumul I (A – F), Ediție critică, introducere, repere biobibliografice, indice Botanica, indice capitole publicate antum/postum, text stabilit, indice informatori și bibliografie, de Aura Brădățan / An editorial emergence as a genuine act of culture: Simion Florea Marian, Romanian Botany, Volume I (A - F), critical edition, introduction, biobibliographic landmarks, botanical index, index of the published chapters antum/posthumous, text settled, informants index and bibliography, by Aura Brădățan (Gheorghe GIURCĂ)</i>	357
Abrevieri / Abbreviations	363

STUDII DE ARHEOLOGIE

SĂPĂTURILE ARHEOLOGICE DE SALVARE DE LA ROMÂNEȘTI – *CHETRIȘ*, COM. GRĂNICEȘTI, JUD. SUCEAVA

Ion MAREȘ

Colectiv: Ion Mareș – responsabil, Constantin-Emil Ursu, Ștefan Dejan.

Cod sit: 148266.01

Autorizație de cercetare arheologică preventivă, nr. 115 / 2005.

Amplasare geografică:

Situl arheologic din punctul *Chetriș* este situat aproximativ la jumătatea distanței dintre orașele Suceava și Siret, pe prima terasă de pe latura stângă a râului Suceava. Locul aparține Dealului Românești, care face parte din subunitatea geografică Podișul Dragomirnei, component al Podișului Sucevei (POPP, IOSEP, PAULENCU, 1973, p. 37-38; CUSIAC, 1979-1980, p. 211; ȘANDRU, CUCU, 1984, p. 33) (Harta 1).

Terasa *Chetriș* se prezintă sub forma unei prelungiri semicirculare, cu înălțimea maximă (față de nivelul mării) de 350 m, ridicându-se cu 4-5 m față de lunca râului Suceava, apă ce curge la aproximativ 1 km spre vest. Pe latura nord-vest, la poalele terasei *Chetriș*, curge pârâul Horaiț, iar pe latura de sud-est pârâul Racoveț. Zona se caracterizează prin terase bine dezvoltate pe ambele maluri ale râului Suceava (Hărțile 1, 2). Solurile sunt formate din cernoziomuri levigate, argiloiluviale brune și podzolice, regosoluri și soluri diferit erodate. Pe anumite suprafețe sunt păduri de foioase (POPP, IOSEP, PAULENCU, 1973, p. 38, 41, 58, 65, 69, fig. 16).

Situl din punctul *Chetriș* este amplasat la aproximativ 50 m de bifurcația DN 2 (E 85) spre orașul Rădăuți, la capătul drumului spre satul Românești, lângă stația de benzină *LUKOIL* Românești (Harta 2; fig. 1).

În zona satului Românești au fost efectuate câteva cercetări arheologice de suprafață de-a lungul timpului. Sunt semnalate locuri din diferite perioade istorice în punctele *Chetriș*, *Săliște*, *Tarlaua CAP*, *La cimitirul vechi*, *Grădina Viorica Cusiace* (CUSIAC, 1979-1980, p. 211-213; ANDRONIC, BATARIUC, HĂU, GOGU, NICULICĂ, MAREȘ, 2002-2003, p. 184-185). O monedă romană de aur de la Theodosius II (408-450 d. Hr.) a fost descoperită întâmplător în punctul *Tarlaua de legume a CAP* (IGNAT, 1977, p. 86-87, nr. 17).

Obiectivele cercetării: *situl* de la Românești - *Chetriș* a fost afectat, în anii 1993-1994, pe o suprafață de circa 60 x 15 m, de efectuarea unor lucrări mecanice pentru construirea unei stații de benzină. Decopertarea mecanică a pământului a dus la distrugerea *sitului* arheologic până la 0,90 m adâncime (orizontul B, solul galben - steril arheologic).

Pentru salvarea unor complexe neafectate în întregime și pentru stabilirea stratigrafiei și a succesiunii locuirilor, au fost efectuate săpături arheologice de salvare

în campaniile din anii 1993-1994 (la aceste săpături a participat și studentul Emil Constantin Ursu, de la Facultatea de Istorie și Geografie a Universității Ștefan cel Mare din Suceava) și 2005 (MAREȘ, 1994, p. 54; MAREȘ 1995, p. 76; MAREȘ, DEJAN, 2006, p. 290-292).

Rezultatele săpăturilor arheologice:

În campania din anul 1993, pentru cercetarea unui complex arheologic format din lipituri arse și o grupare de pietre *in situ* (care a rămas la nivelul excavat mecanic, la - 0,90 m), au fost trasate:

S. I (cu lungimea de 10 m și lățimea de 1,5 m, pe direcția NV-SE, paralel cu D.N.2, la 3,50 m de asfalt) (fig. 2, 16).

La 50 m de S. I, în terenul nederanjat de lucrări au fost deschise:

S. II (la 10 m de o groapă excavată mecanic, în taluzul căreia se profilau lipituri arse), cu lungimea de 10 m și lățimea de 1,50 m (fig. 5, 17).

Cas. 1 (amplasată pe latura de vest a S. I; cu lungimea de 5 m, lățimea de 1,20 m și martor de 0,30 m) (fig. 2, 16);

Cas. 2 (situată pe latura de est a S. I; cu lungimea de 4,70 m, lățimea de 1,20 m și cu martor de 0,30 m) (fig. 2, 16).

Pentru cercetarea unei grupări de chirpici ars (vizibile în taluzul rezultat de la excavarea mecanică) a fost deschisă:

Cas. 3 (cu lungimea de 3,50 m și lățimea de 3 m, pe direcția NV-SE, la 4 m; amplasată la vest de S. I (fig. 16); facem precizarea că numai pe aceste suprafețe de teren ne-a fost permisă săpătura arheologică de către proprietarul terenului și al benzinăriei).

De asemenea, a fost deschisă:

Cas. 4 (cu lungimea de 3 m și lățimea de 2 m; amplasată la 15 m est de S. I, aproape de taluzul unei gropi excavate pentru rezervorul de benzină, în profilul căreia au apărut lipituri arse; fig. 16).

În anul 1994, pentru cercetarea unor complexe investigate parțial în 1993 și clarificarea stratigrafiei sitului au fost deschise:

S. III (amplasată la 4 m de S. II / 1993 și paralel cu aceasta, cu lungimea de 40 m și lățimea de 1,50 m, orientată NVV-ESE) (fig. 6, 16).

S. IV (în continuarea Cas. 3 / 1993, cu lungimea de 10 m și lățimea de 1,50 m, orientată pe aceeași direcție (fig. 7, 16).

În anul 2005, ca urmare a solicitării S.C. PRO INVEST SRL, prin adresa înaintată D.J.C.C.P.C.N. Suceava, nr. 289, din 12 aprilie 2005, și prin adresa D.J.C.C.P.C.N. Suceava, nr. 289 / din 12 aprilie 2005, către Muzeul Bucovinei, prin care eram rugați să asigurăm descărcarea de sarcină arheologică a parcelei cadastrale aferente dezvoltării Stației PECO, situate pe DN 2, la intersecția cu drumul comunal spre Românești, în conformitate cu planurile cu situația existentă și propusă, am efectuat săpături arheologice de salvare, în perimetrul prevăzut în plan (fig. 16). Au fost practicate următoarele case:

Cas. 1 / 2005. Dimensiuni: L = 4 m, l = 3 m; orientare EV (fig. 10, 11, 16).

Stratigrafie (fig. 18):

- 0 - 15 / -0,20 m, sol negru - cenușiu (vegetal);
- - 15 / - 0, 20 - 0, 40 m, sol cenușiu (nivel cultural);

- - 40 / -0,50 / -0,60 m, sol cenușiu-brun cu chirpic ars (locuința 1 / 2005, cultura Cucuteni A₃);
- - 0,50 / - 0,60 - 0,80 m, sol brun-gălbui (steril)
- -0,80 / - 1,00 m, sol galben (steril).

Cas. 2 / 2005. Dimensiuni: L = 6,50 m, l = 2,50 m (fig. 12, 13, 14/1; 16).

Stratigrafie (fig. 19):

- 0 m - 0,20 m, strat negru (compact; vegetal);
- -0,20 m - 0, 50 m, strat cenușiu - negru cu impregnații de arsură;
- -0,20 m - 0,70m, strat brun-gălbui (umplură bordei feudal);
- -0,70 m - 1,00m, strat de arsură (chirpici cu cărbune ars; umplură bordei feudal);
- -1,0 m -1,10m, sol galben (steril).

Cas. 3 / 2005. Dimensiuni: 4 m x 4 m (fig. 14/2; 15, 16).

Stratigrafie:

- 0 m - 0, 20 m, strat negru-cenușiu (vegetal);
- 0,20 m - 0,40 m, strat negru (strat cu materiale din cultura Sântana de Mureș);
- 0,40 m - 0,60 m, strat cenușiu - gălbui;
- -0,60 m - 0,90 m, strat galben (steril).

În Cas. 3 / 2005, în solul negru (compact, tasat), între -0,20m -0,40 m, au fost găsite câteva fragmente ceramice aparținând culturii Sântana de Mureș (sec. IV) și câteva oase de animale. Nu a fost găsit nici un complex arheologic.

Stratigrafia sitului:

- sol negru-cenușiu (arabil);
- sol cenușiu deschis (locuire prefeudală);
- sol cenușiu (nivelul Sântana de Mureș);
- sol cenușiu-negru (locuire din cultura Poienesti-Lukașevka);
- sol gălbui-cenușiu (nivelul culturii Cucuteni A₃);
- sol brun-gălbui (steril);
- sol galben (steril).

Complexe arheologice investigate în cele două campanii de săpături de salvare:

Locuința 1 (S. I, Cas. 1 și Cas. 2) a fost dezvelită integral; avea forma rectangulară, cu lungimea de 4 m și lățimea de 3 m, fiind orientată NV-SE (fig. 2, 3).

Resturile locuinței adâncite (cercetate de la -0,90 m, după excavarea mecanică, până la -1,17m) au fost evidențiate printr-o grupare uniformă și compactă de lipituri arse fără impresiuni de nuiete, groase de 5-7 cm. Deasupra chirpiciului ars, pe latura de est a locuinței, era amplasată o bârnă carbonizată, cu lungimea 2,08 m și lățimea de 0,16-0,18 m. Pe suprafața bârnei s-au conservat două scobituri rectangulare pentru montanți; perpendicular pe această bârnă, aproape de marginea de nord a locuinței, s-a aflat o alta, lungă de 0,54 m și lată de 0,10 m. Pe latura de est, chirpiciul era delimitat de un șir de pietre de dimensiuni mijlocii. În colțul de est al locuinței a fost dezvelit un cuptor / pițar construit din pietre mari (cu lungimi cuprinse între 33 și 45 cm) la bază, pe latura din spate fiind dublate; pietre mai mici (cu lungimi între 10-15 cm), provenite de la bolta cuptorului, erau prăbușite în interiorul lui. Atât pietrele mari, cât și cele

mijlocii prezentau urme evidente de ardere. Baza cuptorului se afla pe solul galben, nefiind constatate urme de ardere sau lipituri de vatră. În afara câtorva mici bucățele de lipituri arse și cărbune, în umplutura cu sol negru-cenușiu a cuptorului nu au descoperite alte materiale. Pe o suprafață semicirculară, cu dimensiuni de 1 x 1,50 m, în fața gurii cuptorului se afla vatra de culoare albicioasă-cenușie de la ardere. Lipiturile vetrei aveau o grosime de 5 cm, fiind aplicate pe solul galben; la marginea vetrei au fost identificate șase găuri de pari, cu diametre de 6 / 7 cm, dispuse semicircular, de la o amenajare. La 20 cm sud de vatră se afla o lespede cu lungimea de 24 cm (fig. 3). La gura cuptorului au fost găsite fragmente ceramice de la două vase lucrate cu mâna, databile în sec. VI-VII. Alte câteva fragmente ceramice, găsite în umplutura de sub lipiturile arse de la pereții de suprafață ai locuinței (la -1m), aparțin culturii Poienesti-Lukașevka (sec. III-III a. Chr.), ajunse aici prin deranjarea nivelului Latène de locuirea din sec. VI-VII. Din *locuința 1* provine un fragment de fusaiolă (fig. 27/2). Nivelul de călcare în locuință (-1,17m) era solul galben.

Locuința 2 (Cas. 3; S. 4). A fost cercetată parțial; aparține locuirii din faza Cucuteni A₃. La 0,65 / 0,70 m adâncime a fost dezvelită o aglomerare de chirpici ars (cu grosimea de 13 / 14 cm) de la pereții unei locuințe fără platformă. Inventarul locuinței cuprinde numeroase fragmente ceramice de la diferite vase din faza Cucuteni A₃, unelte de silex (lame, gratoare, așchii), un topor trapezoidal de piatră, o râșniță fragmentară și un frecător de piatră.

Locuința 3 (S. II; C. 1-2). A fost investigată parțial; aparține nivelului Cucuteni A₃. Resturile L 3 se prezentau sub forma unei grupări de lipituri arse provenite de la un perete prăbușit, descoperite la -0,60 / -0,65 m (fig. 5). Locuința, pe suprafața cercetată, nu avea platformă de lut ars. Inventarul locuinței include fragmente ceramice de la diferite vase din faza Cucuteni A₃ și oase de animale.

Locuința 4 (Cas. 4 și Cas. 1 / 2005). A fost investigată parțial. Aparține locuirii Cucuteni A₃. La 0,66 m adâncime au fost descoperite lipiturile arse de la pereții unei locuințe fără platformă de lut ars. Inventarul locuinței este format din fragmente de vase din faza Cucuteni A₃. În Cas. 1 / 2005, la -0,45 m au fost dezvelite în continuare, pe aproximativ toată suprafața casetei, lipiturile arse de la pereții locuinței amintite (fig. 10, 11, 17). Printre și sub chirpiciul ars, au fost descoperite fragmente ceramice de la tipuri diferite de vase; din această locuință provin două vase întregibile.

Sub depunerile locuinței Cucuteni A₃, în afară de fragmente ceramice, nu au fost găsite alte materiale.

Locuința 5 (S. III; C. 1-2). A fost cercetată parțial; era formată dintr-o grupare de lipituri arse, bucăți de bârne carbonizate (cu lungimi de 0,70 m și grosimi de 0,11 m), pietre de mărimi diferite (unele cu urme de ardere), descoperite între 0,30 și 0,75 m adâncime (fig. 6, 16). Fragmentele ceramice din locuință aparțin culturii Poienesti-Lukașevka, sec. II a. Hr. Din motive obiective, complexul a fost astupat, urmând a fi cercetat în campaniile viitoare.

Locuința 6. În Cas. 2 / 2005, la -0,20 m, între 0,60 și 6,20 m (pe o lungime de 5,60 m) a fost cercetată parțial o locuință adâncită. Groapa locuinței a fost săpată de la -0,20 m (de la nivelul solului cenușiu-negru), până în solul galben (steril), la -1,00 m, fiind adâncă de 0,60 m. În locuință a fost identificată o treaptă, săpată de la -0,60 / -0,64 m până la -0,90 m, lată de 0,60 m. Pe treaptă se afla o râșniță, iar la 1 m de treaptă a fost dezvelită o grupare de pietre de dimensiuni diferite, care aparțineau unei instalații

de încălzit (cuptor / pietrar). Aproape de gruparea de pietre a fost găsit un vas întregibil, care datează din sec. VI-VII. Umplutura bordeiului conținea chirpici ars și fragmente de cărbune (fig. 12, 13, 14, 19).

Groapa 1 (S II; C.3-5). A fost investigată parțial (fig. 5). Datează din prima jumătate a secolului al XIV-lea. A fost delimitată de la 0,30 m adâncime (nivelul solului brun-gălbui), fundul ei fiind la -0,90 m. În umplutura gropii au fost descoperite numeroase oase de animale (crani și oase de ierbivore, defense de mistreț etc.; materialele osteologice nu au fost determinate paleozoologic), fragmente de vase lucrate cu mâna și la roată.

Groapa 2 (S III; C. 6-7). A fost cercetată parțial (fig. 6). Datează din cultura Sântana de Mureș. A fost surprinsă la 0,30 m adâncime, fundul fiind la -1,15 m (măsurătoare de la nivelul actual de călcare). Pe fundul gropii era amplasată o lespede de piatră (lungimea, pe suprafața surprinsă, de 0,50 m și lățimea de 0,30 m), în jurul ei fiind aplicată o lipitură galbenă groasă de 1 / 0,5 cm. Pe această amenajare a fost descoperit o parte din scheletul unui bovid, câteva fragmente ceramice lucrate la roată, bucăți mărunte de cărbune și de chirpici ars. Este posibil să fie o groapă de cult din cultura Sântana de Mureș.

Materiale arheologice

Ceramica din cultura Cucuteni A₃

A. Categoriei numită *ceramica fină* îi aparțin numeroase fragmente de vase (fig. 22, 23). Sunt lucrate manual din pastă de culoare roșie-cărmizie, arse oxidant, cu sau fără cioburi pisate amestecate în pastă. Puține dintre fragmentele acestei categorii ceramice sunt pictate. Unele sunt pictate bicrom (cu roșu și negru), altele tricrom (cu roșu, alb și negru). Roșul este culoarea de fond peste care au fost trasate cu negru-ciocolatiu motivele ornamentale, spațiile fiind umplute cu alb-gălbui (fig. 22/1, 2, 5); o parte dintre fragmentele ceramice sunt ornamentate cu incizii (alcătuind motive spiralice, linii paralele) și grupe imprimate de alveole dispuse între interspații (fig. 22 / 6; 23/1-4). Vasele aparținând ceramicii fine sunt reprezentate de cupe, pahare, străchini, castroane, capace, vase-suport, amfore (fig. 22, 23, 24/1, 3).

B. Categoriei ceramicii numite *de bucătărie* (sau grosieră) îi aparțin fragmente de vase mari, cu pereții groși, cu cioburi pisate amestecate în pastă (folosite ca degresant). Unele vase sunt ornamentate cu barbotină, altele cu simili-caneluri trase cu degetele și cu proeminente conice neperforate, altele sunt fără decor.

Analogii pentru ceramica Cucuteni A₃ de la Românești – *Chetriș* întâlnim în descoperirile din stațiunile de la de la Ițcani – *Ferma 2* (MAREȘ, URSU, COTOI, NICULICĂ, IGNAT, 2007, p. 10; materiale ceramice aflate în colecțiile MB), Fetești – *La Schit* (BOGHIAN *et alii*, 2006, p. 155-157; materiale ceramice aflate în colecțiile MB), Preutești – *Haltă* (URSULESCU, IGNĂTESCU, 2003, p. 52, 54, 55, 58, fig. 20, 21, 22, 23, 26, 33, 35, 39; materiale ceramice aflate în colecțiile MB), Bosanci – *La Pod la Rediu* (materiale ceramice aflate în colecțiile MB); Trușești – *Țuguiea* (PETRESCU-DÎMBOVIȚA, FLORESCU M., FLORESCU A. C., 1999, p. 266-267, fig. 163, 164, 165, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 184, 185, 186, 187, 188; materiale ceramice aflate în colecțiile MB).

Ceramica din cultura Poienesti-Lukașevka

Fragmentele ceramice provin de la diferite tipuri de vase:

1. cu profilul aproape drept (vase - clopot sau vase cu pereții aproape dreți);

2. în formă de sac;
3. castroane și străchini.

Unele fragmente sunt de la vase lucrate din pastă fină, de culoare neagră sau neagră-cenușie și au buzele fațetate, altele sunt ornamentate cu barbotină (fig. 24/4-7; 25/1-5; 26/1-6).

Analogii la ceramică întâlnim în descoperirile din așezările Poieniști-Lukașevka din partea de nord a Moldovei (TEODOR, 1967, p. 25-43, fig. 4, 5, 6; EADEM, 1973, p. 39-42, EADEM, 1992, FIG. 5/1-5; (/1-5,8; 9 / 1, 2, 4, 6, 9; 11; CRIȘAN, 1969, pl. XXXV, 3, 5, 6; XXXVI, 30-32); alte materiale ceramice similare provin de la Ițcani – Ferma 2 (materiale ceramice aflate în colecțiile MB).

Ceramica din cultura Sântana de Mureș

Fragmentele ceramice provin de la:

1. vase globulare cu fundul inelar (lucrate la roată, din pastă fină de culoare gri, gri-cenușie);
2. vase-borcan (lucrate cu mâna);
3. amfore (pereți de vase și torți).

Ceramica din sec. VI-VII

Din L 1 / 1993 și L 6 / 2005 provin fragmente de vase borcan lucrate cu mâna (fig. 26/7-10). Analogii pentru ceramică din această categorie întâlnim în descoperirile din stațiunile de la de la Ițcani – Ferma 2 (materiale ceramice aflate în colecțiile MB).

Unelte de silex

Lame, gratoare, așchii și nuclee au fost descoperite în nivelul culturii Cucuteni A, în / și lângă L.2, lângă L.3 (fig. 20, 21).

Obiecte de lut ars

Din L. 1 / 1993 provine un fragment de fusaiolă (fig. 27/2).

Obiecte de metal

Un ac de cupru cu secțiunea transversală circulară și capetele ascuțite a fost descoperit în S. III, C. 7, în pământul de umplutură a Gr. 2, care aparține nivelului culturii Sântana de Mureș, la 0, 60 m adâncime, deasupra unui fragment de vas din faza Cucuteni A.

Mai multe lupe de fier și zgură provin din nivelul culturii Poieniști-Lukașevka (în S. III, C. 9-12, la 0,50 m adâncime).

Săpăturile arheologice de la Românești-„Chetriș” sunt importante atât în ceea ce privește stabilirea stratigrafiei și a succesiunii așezărilor umane într-un sit cu niveluri de locuire din eneolitic, din a doua epocă a fierului, din perioada migrațiilor, cât și prin materialele arheologice descoperite. Fără îndoială, continuarea investigațiilor arheologice va duce la alte importante descoperiri.

BIBLIOGRAFIE

- ANDRONIC Mugur, BATARIUC Paraschiva-Victoria, HĂU Florin, GOGU Monica, NICULICĂ Bogdan Petru, MAREȘ Ion,
2002-2003 *Noi cercetări arheologice de teren în județul Suceava, în Suceava, XXIX-XXX, p. 117-226.*
- BOGHIAN Dumitru, IGNĂTESCU Sorin, MAREȘ Ion, NICULICĂ Bogdan-Petru,
2006 *Fetești, com. Adâncata, jud. Suceava; punct: La Schit, în CCA, p. 155-159.*
- CRIȘAN Ion Horațiu,
1969 *Ceramica daco-getică, București.*
- CUSIAC Dragoș,
1979-1980 *Din istoria unei vechi așezări sucevene: satul Românești, comuna Grănicești, în Suceava, VI-VII, p. 211-228.*
- IGNAT Mircea,
1977 *Contribuții numismatice la istoria dacilor din nordul Moldovei în secolele II-III e.n., în Suceava, IV, p. 86-87.*
- MAREȘ Ion,
1994 *Românești, Chetriș, jud. Suceava, în CCA, Satu Mare, p. 54.*
- MAREȘ Ion,
1995 *Românești, Chetriș, jud. Suceava, în CCA, Cluj-Napoca, p. 76.*
- MAREȘ Ion, DEJAN Ștefan,
2006 *Românești, com. Grănicești, jud. Suceava, punct: Chetriș, în CCA, Constanța, p. 290-292.*
- MAREȘ Ion, URSU Constantin-Emil, COTOI Ovidiu, NICULICĂ Bogdan-Petru, IGNAT Mircea,
2007 *Săpăturile arheologice de la Ițcani – „Ferma” 2 (1998, 1999), în Suceava, XXXI-XXXII-XXXIII, 2004-2005-2006, p. 7-22.*
- PETRESCU-DÎMBOVIȚA Mircea, FLORESCU Marilena, FLORESCU ADRIAN C.,
1999 *Trușești, monografie arheologică, București-Iași.*
- POPP N., IOSEP P., PAULENCU D.,
1973 *Județul Suceava, București.*
- ȘANDRU Ioan, CUCU Vasile,
1984 *România. Prezentare geografică, București.*
- TEODOR Silvia,
1967 *Contribuții la cunoașterea ceramicii din secolele III-II î.e.n. din Moldova, în SCIV, 18, p. 25-43.*

TEODOR Silvia,
1973

Bastarnii pe teritoriul Moldovei, în StMat (Suceava), III, p.39-42.

TEODOR Silvia,
1992

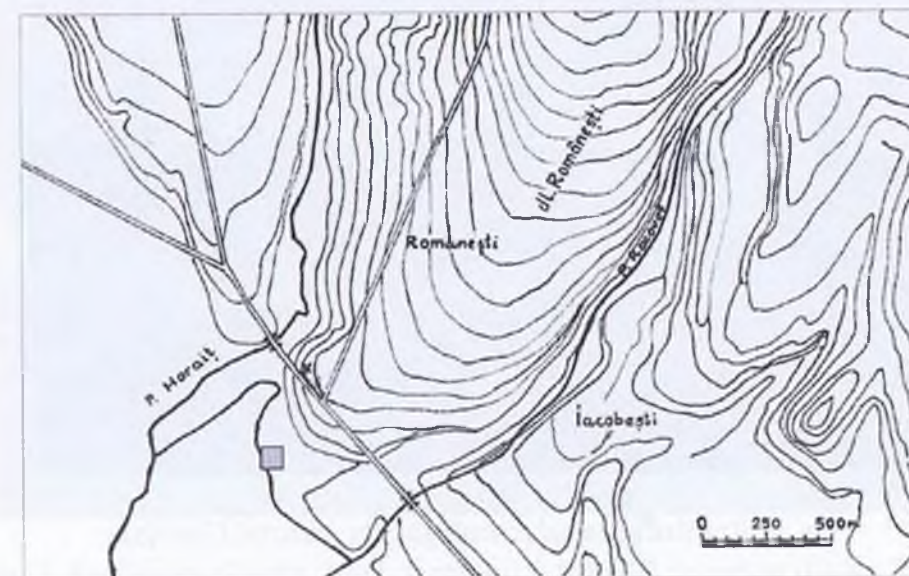
Cercetările arheologice de la Lozna-Hlibicioc, județul Botoșani, în ArhMold, XV, p. 45-70.

URSULESCU Nicolae, IGNĂTESCU Sorin,
2003

Preutești-Haltă, o așezare cucuteniană de pe valea Șomuzului Mare, Iași.

Harta 1. Amplasarea geografică a sitului de la Românești-Chetriș.

Harta 2. Amplasarea topografică a săpăturilor arheologice de salvare din 1993, 1994, 2005 de la Românești-Chetriș.

Fig. 1. Românești, *situl* arheologic din punctul *Chetriș*.

Fig. 2. Românești-*Chetriș*, 1993, secțiunea I, locuință cu pietrar din sec. VI-VII.

Fig. 3. Românești-Chetriș, 1993, secțiunea I, pietrar din locuința din sec. VI-VII.

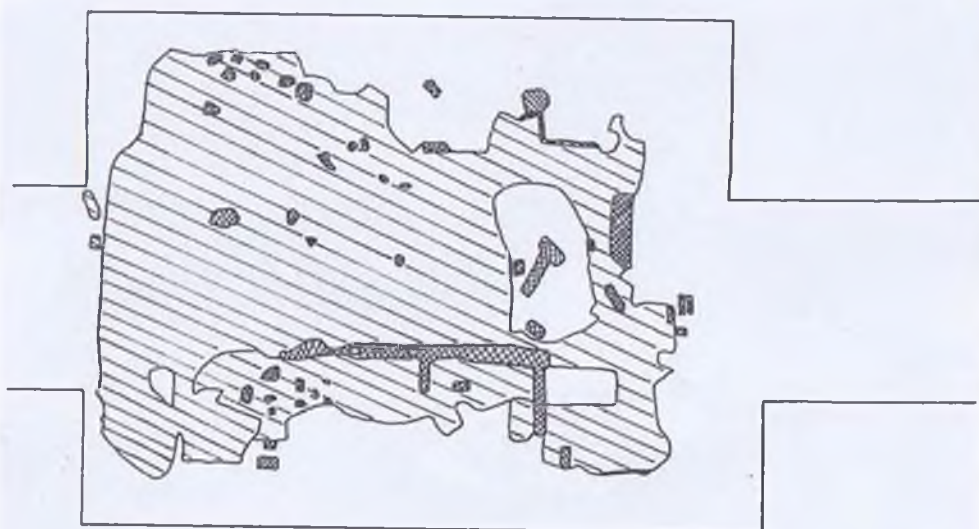

Fig. 4. Românești-Chetriș, 1993, secțiunea I, locuință din sec. VI-VII.

Fig. 5. Românești-Chetriș, 1993, secțiunea II.

Fig. 6. Românești-Chetriș, 1993, secțiunea III.

Fig. 7. Românești-Chetriș, 1993, secțiunea IV.

Fig. 8. Românești-Chetriș, 2005, groapă excavată mecanic.

Fig. 10. Românești-Chetriș, 2005, imagine șantier arheologic: caseta I, locuința 1, Cucuteni A.

Fig. 11. Românești-Chetriș, 2005, imagine șantier arheologic: caseta 1, locuința 1, Cucuteni A₃.

Fig. 12. Românești-Chetriș, 2005, imagine șantier arheologic: caseta 2, locuința 6 din sec. VI-VII.

Fig. 13. Românești-Chetriș, 2005, imagine șantier arheologic: caseta 2, locuința 6 din sec. VI-VII.

1.

2.

Fig. 14/1, 2. Românești-Chetriș, 2005, imagine șantier arheologic: 1, caseta 2, locuința 6 din sec. VI-VII; 2, caseta 3.

Fig. 15. Românești-Chetriș, 2005, imagine șantier arheologic: caseta 3.

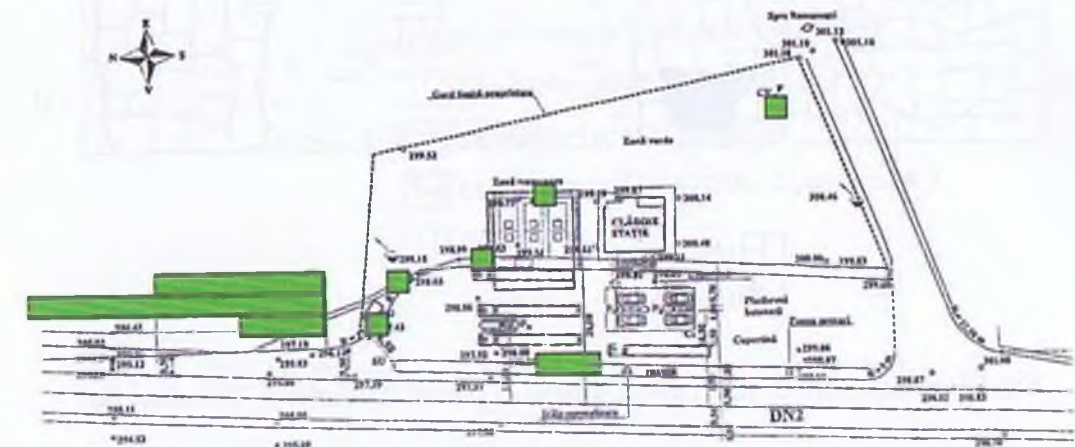

Fig. 16. Românești-Chetriș, plan cu amplasarea secțiunilor și casetelor săpate în 1993, 1994, 2005.

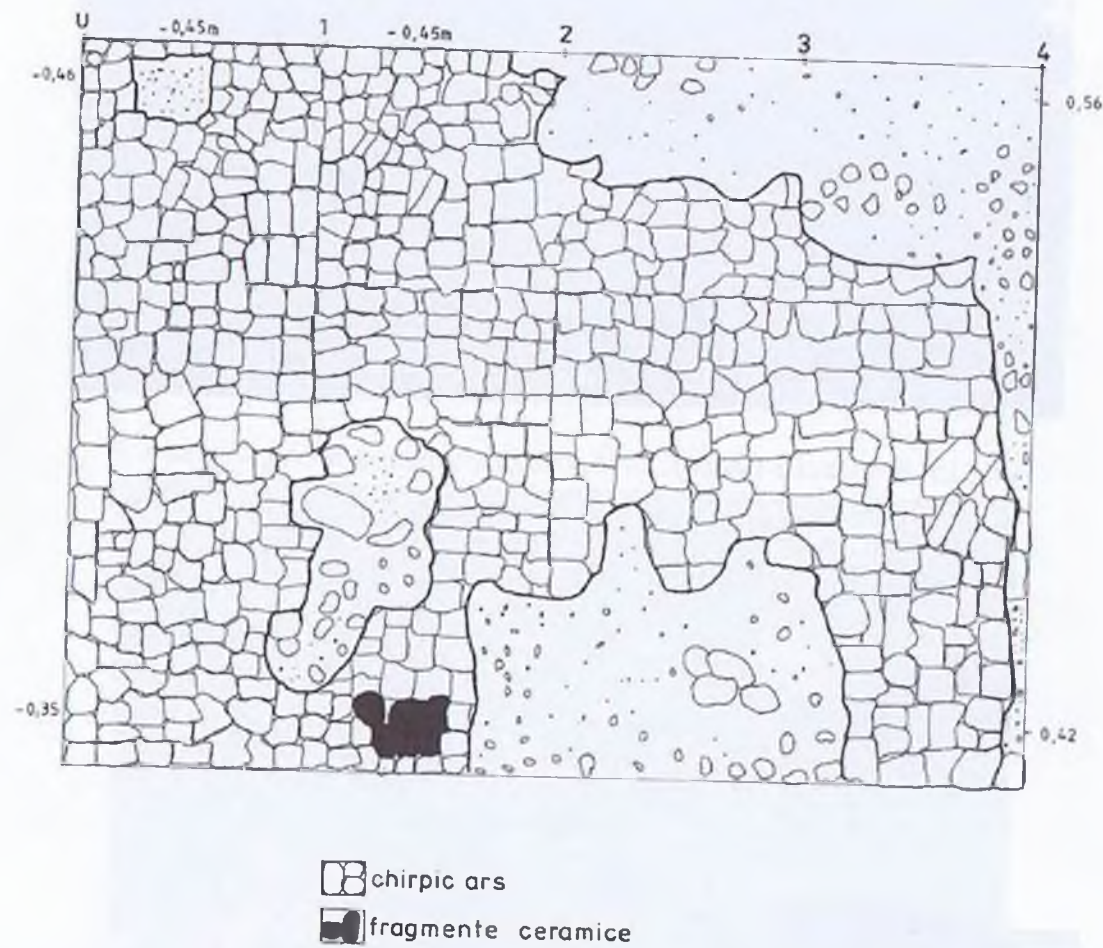

Fig.17. Românești-Chetriș, 2005, caseta 1, planul locuinței 1, Cucuteni A₃.

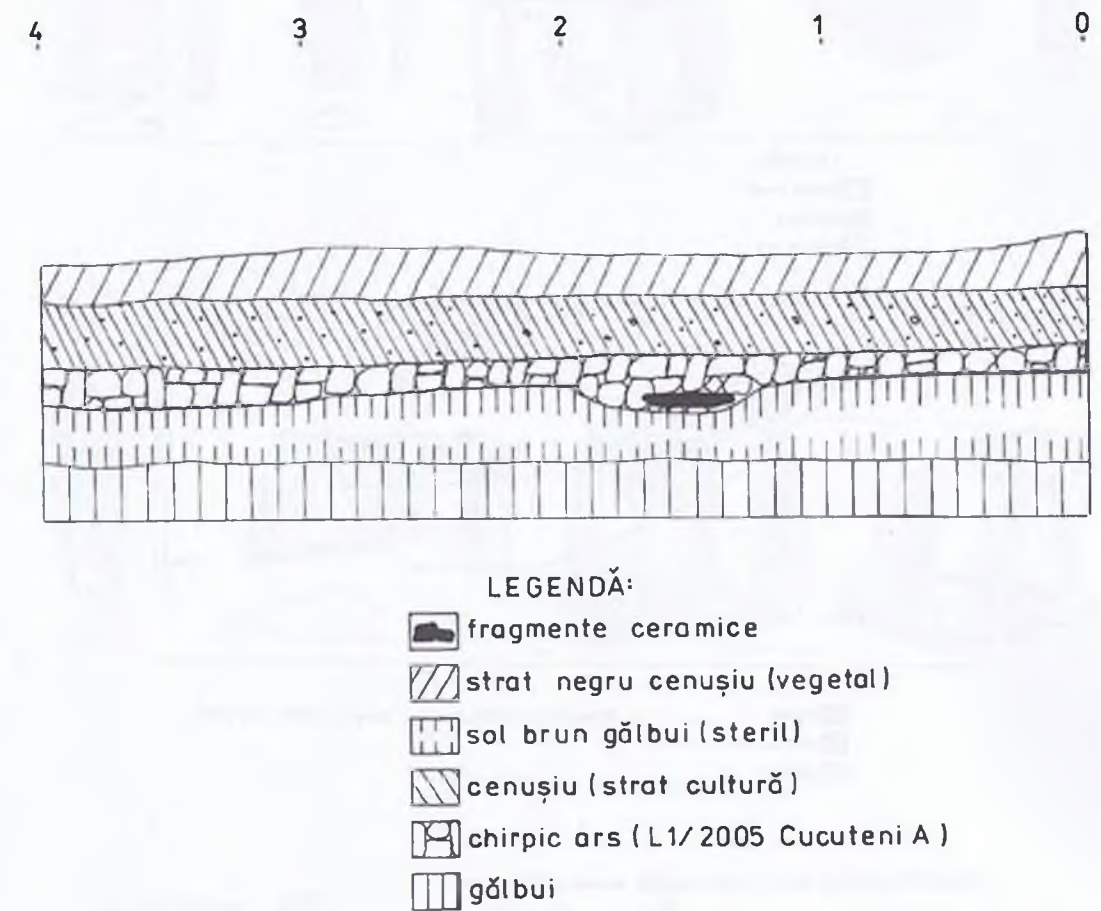
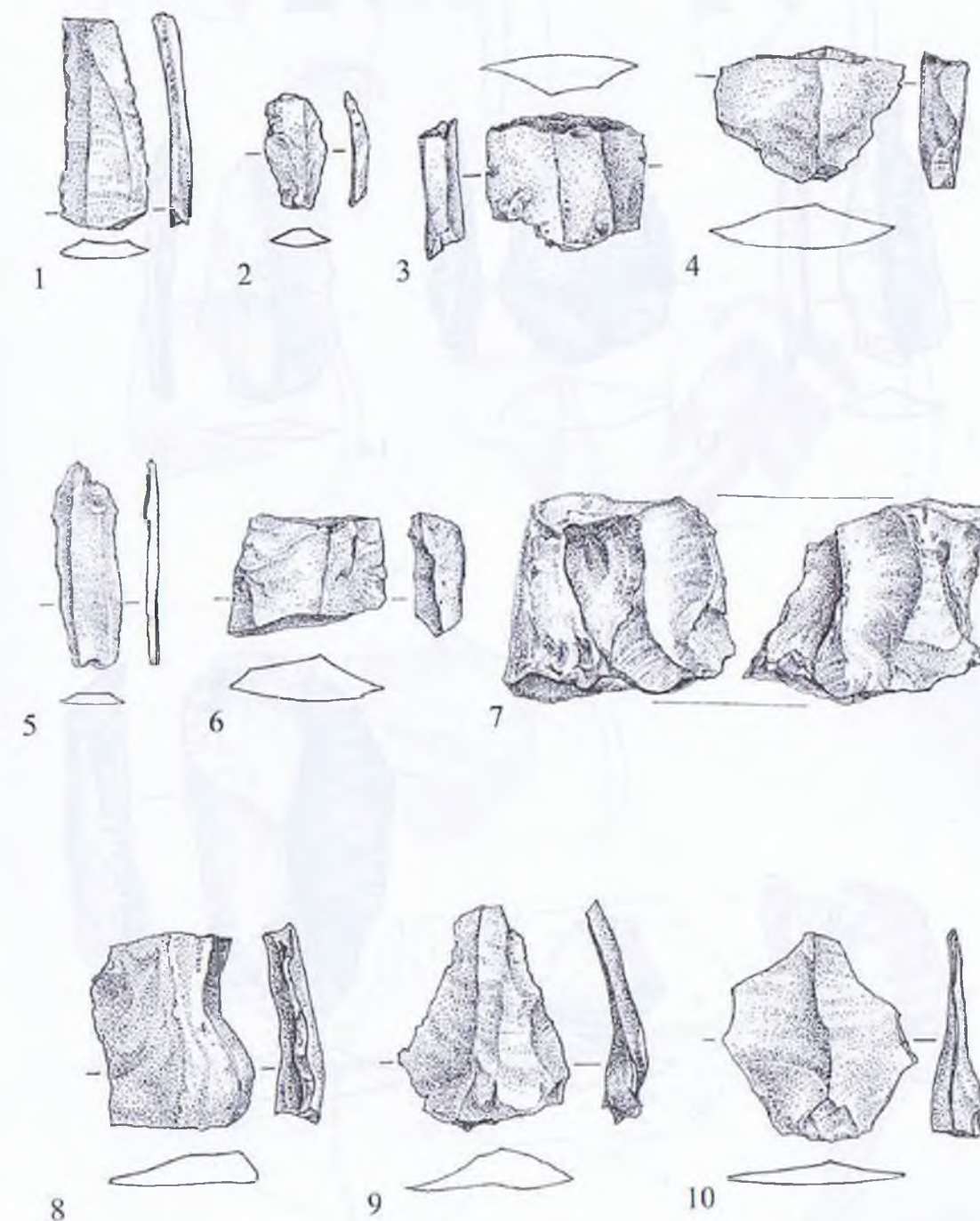
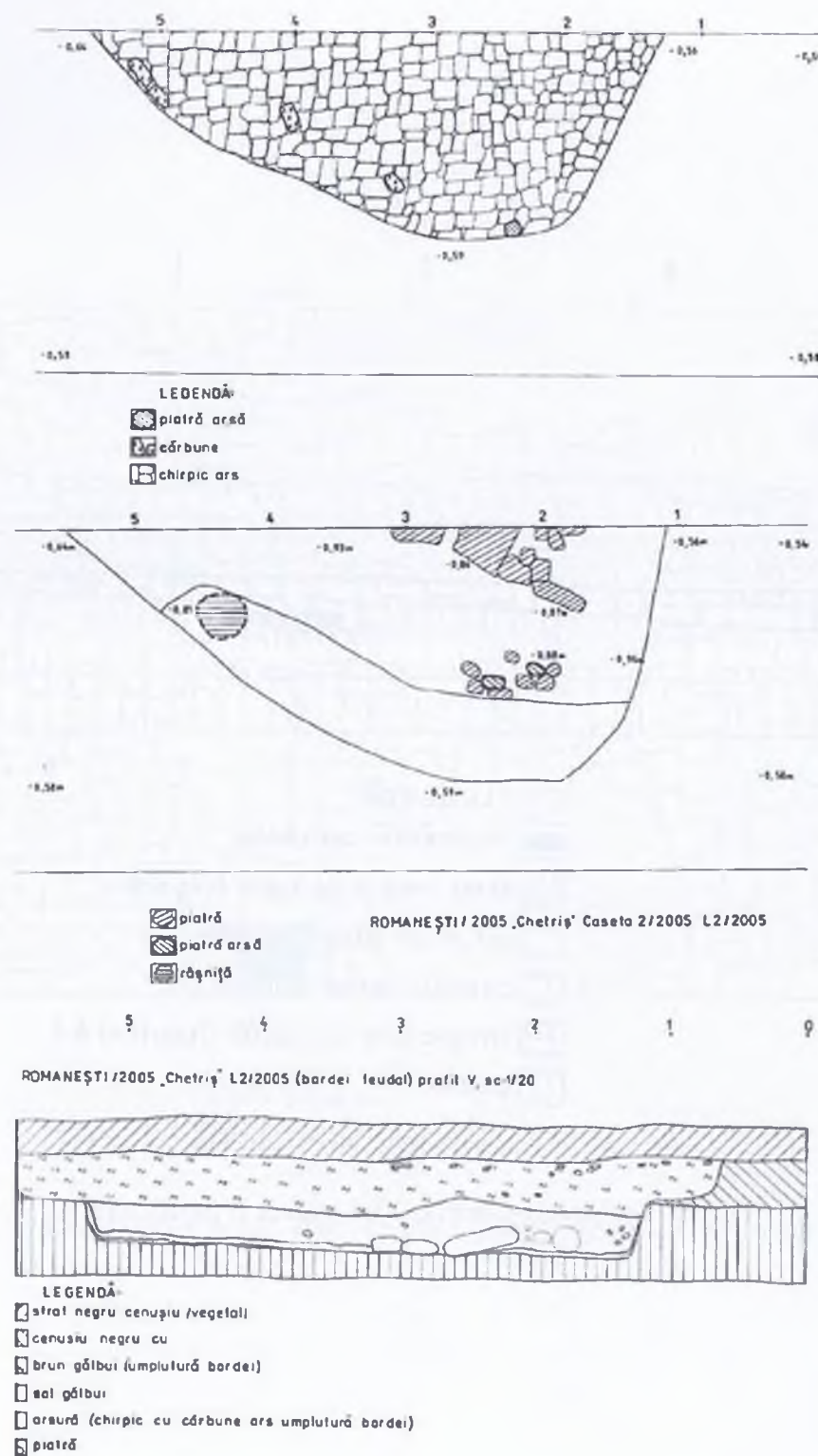

Fig. 18. Românești-Chetriș, 2005, caseta 1, profil nord.

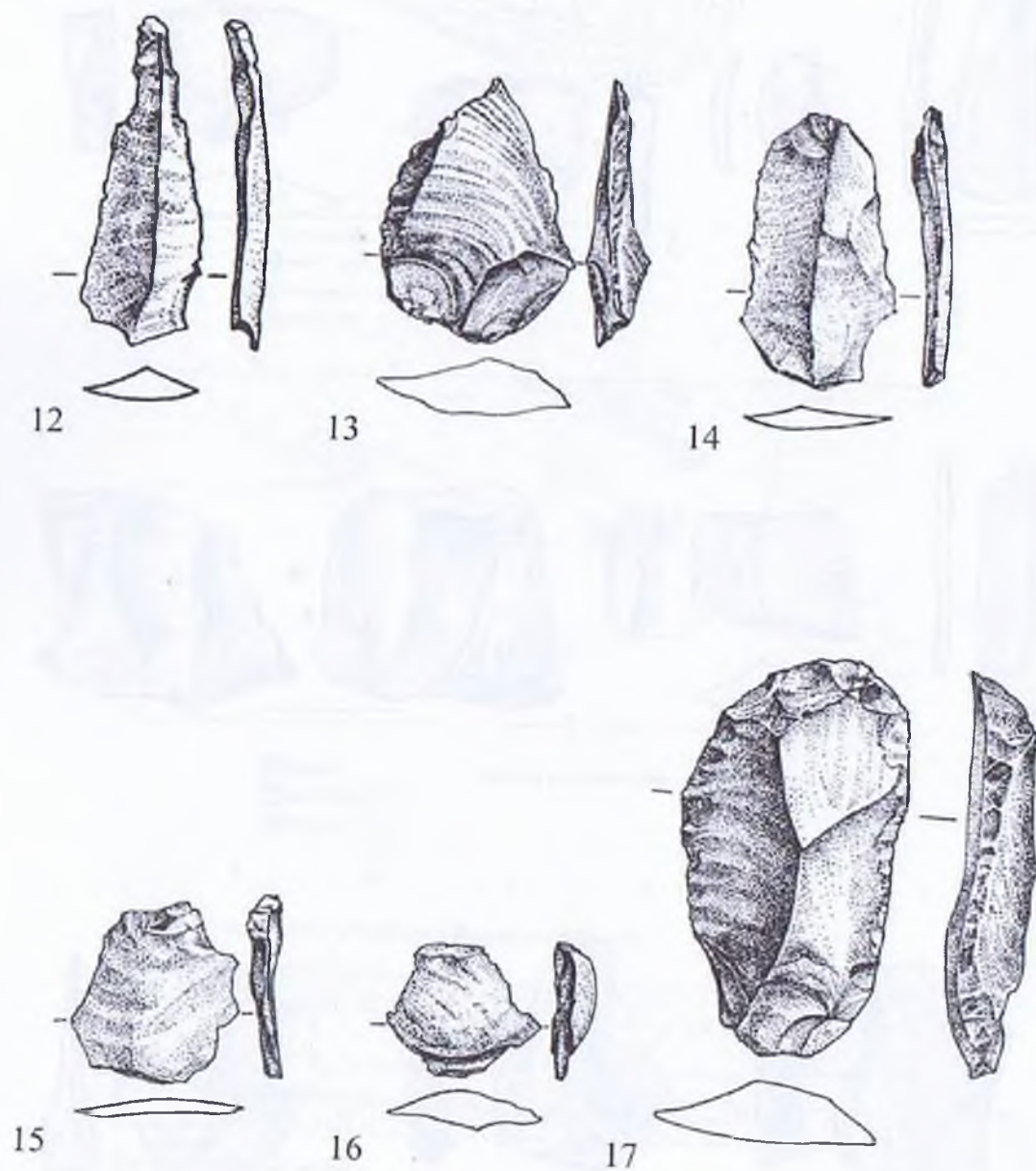

Fig. 21. Românești-Chetriș, unelte și arme din silex

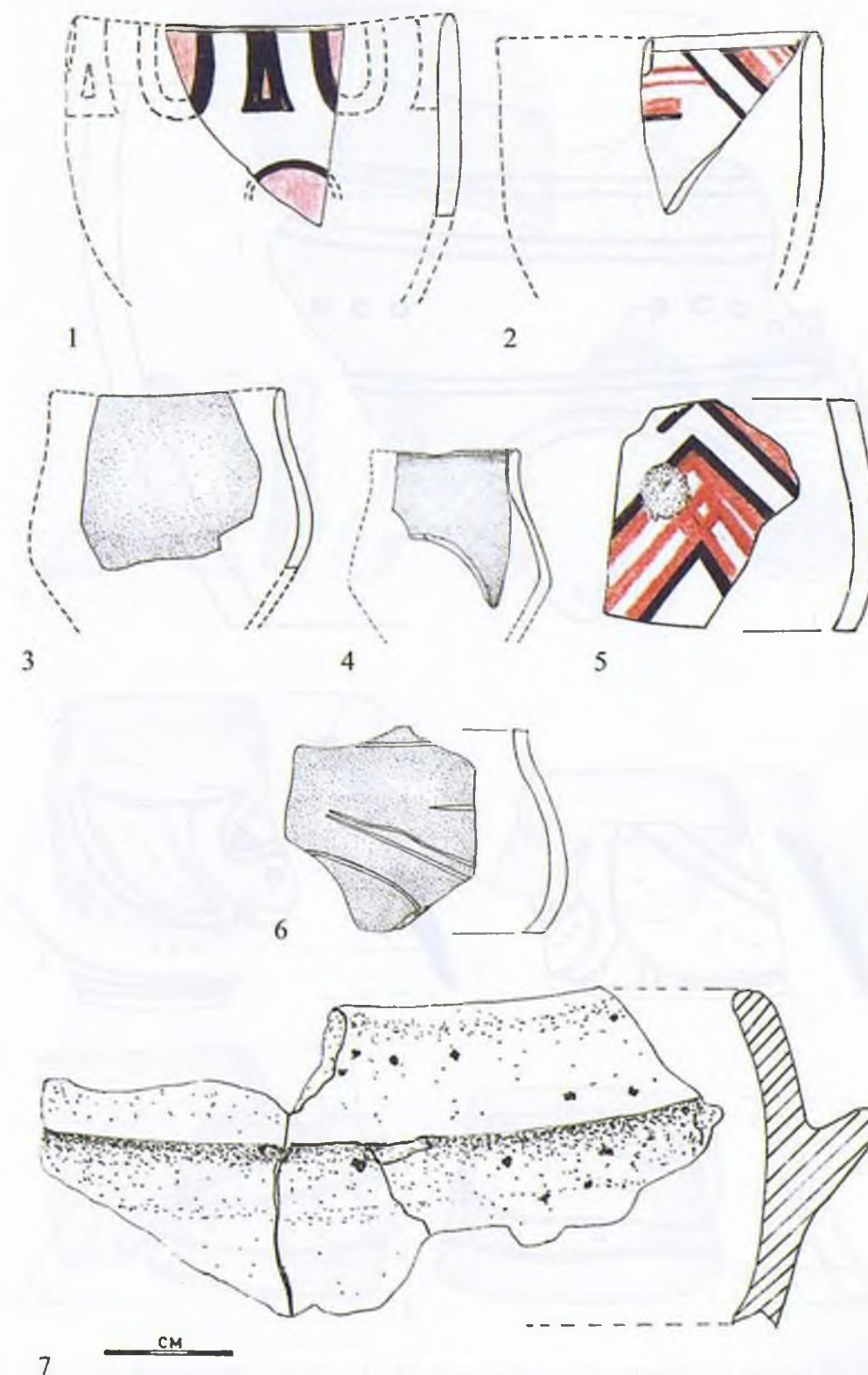

Fig. 22. Românești-Chetriș. 1-6, fragmente de pahare; 7, fragment de vas cu carenă, cultura Cucuteni, etapa A3.

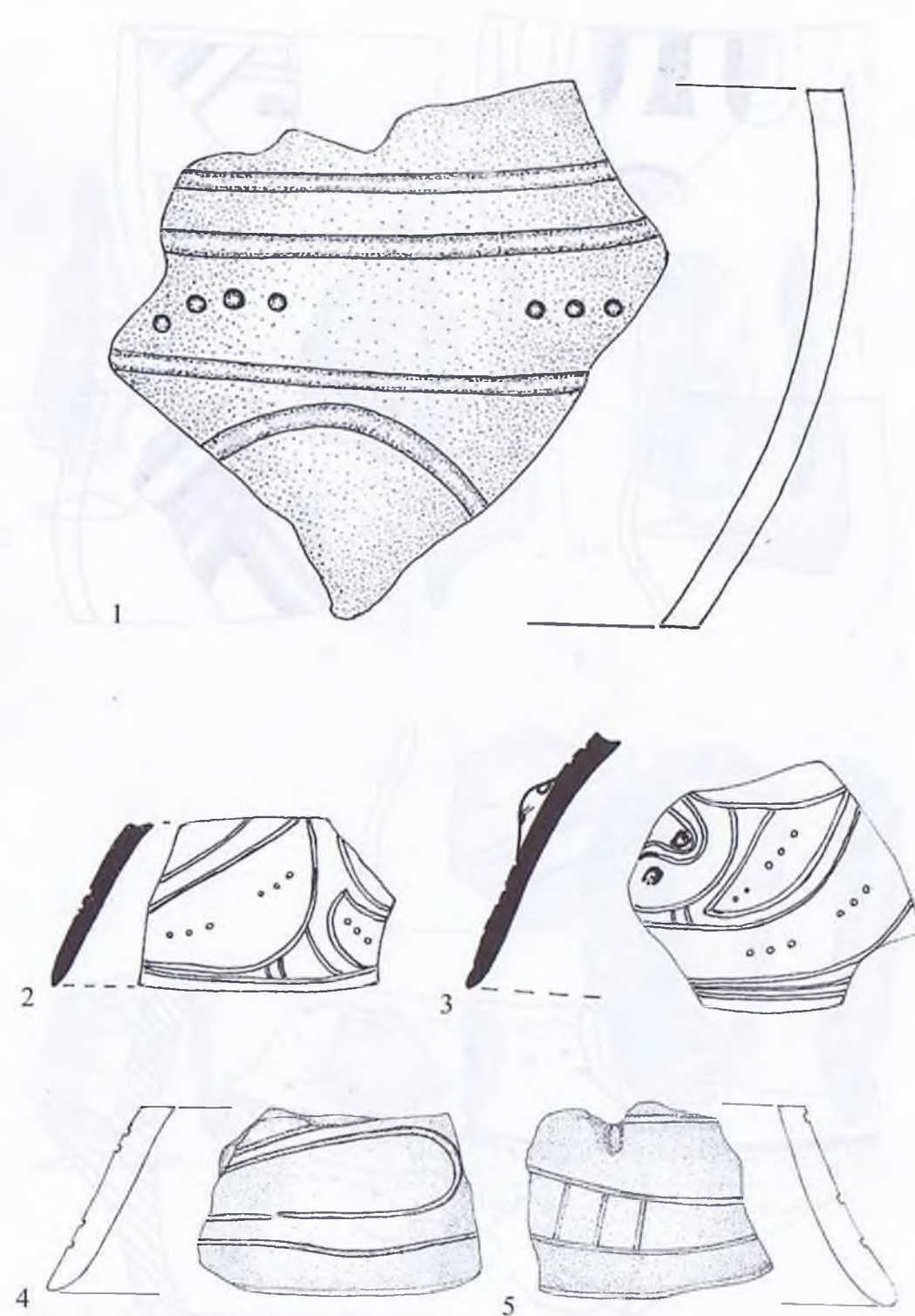

Fig. 23. Românești-Chetriș. 1, fragment de pahar; 2,3, fragmente de capace, cultura Cucuteni, etapa A₃.

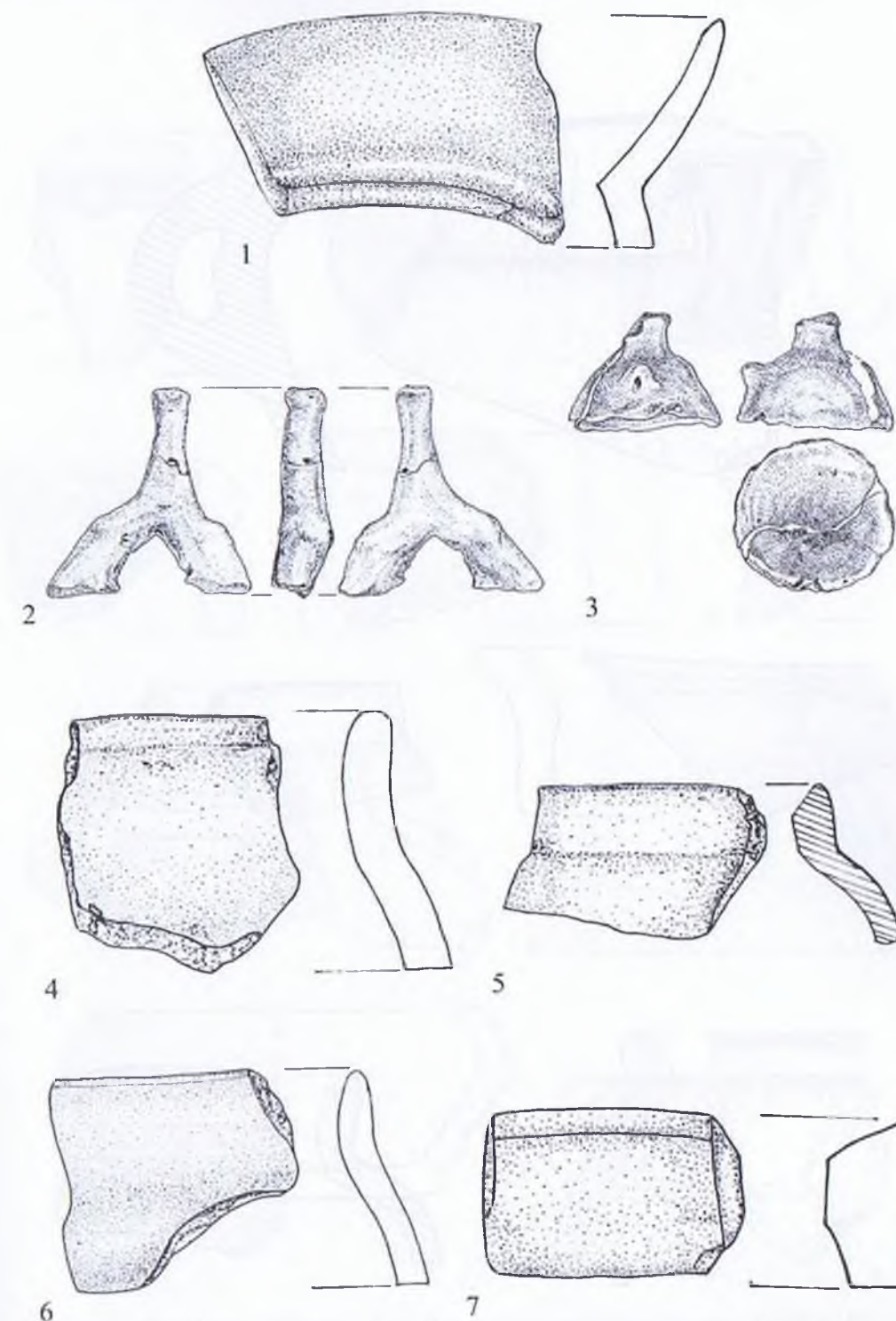

Fig. 24. Românești-Chetriș. 1, fragment de vas cu suport; 2, obiect de lut ars; 3, vas miniatural, cultura Cucuteni, etapa A₃; 4-7, fragmente ceramice din sec. III-II a. Hr.

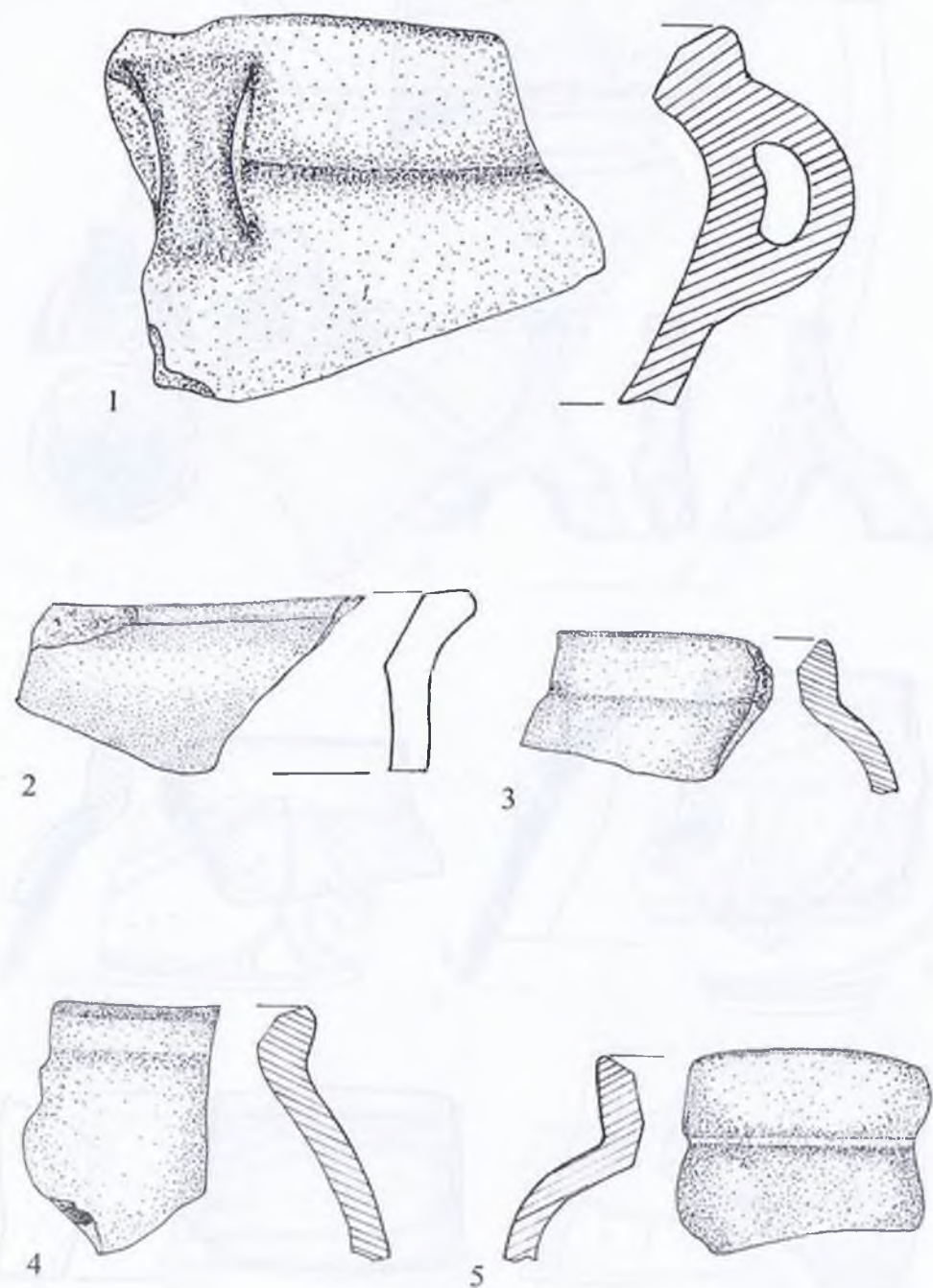

Fig. 25. Românești-Chetriș. 1-5, fragmente ceramice din sec. III-II a. Hr.

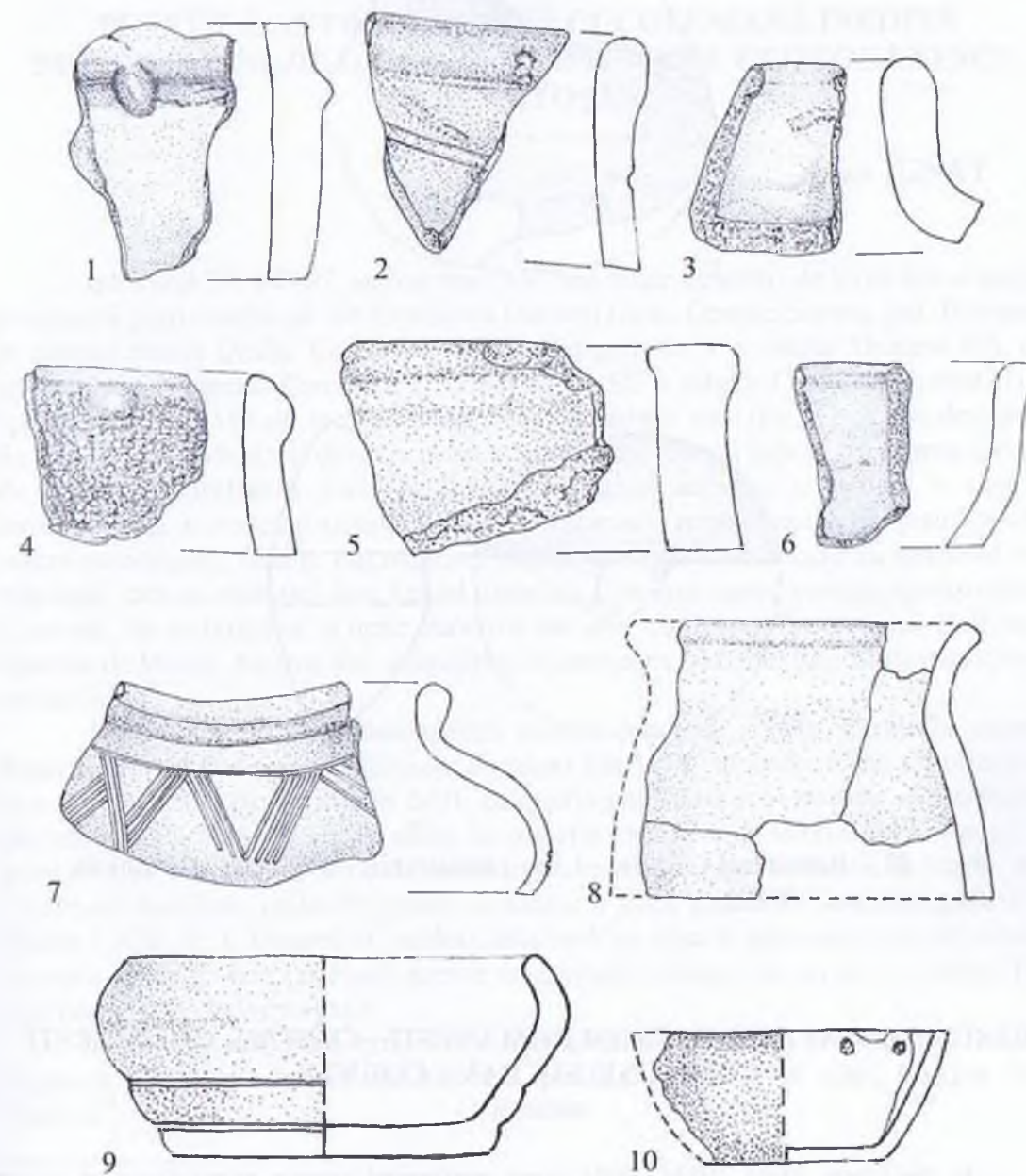

Fig. 26. Românești-Chetriș. 1-6, fragmente ceramice din sec. III-II a. Hr.; 7-10, fragmente ceramice din sec. VI-VII.

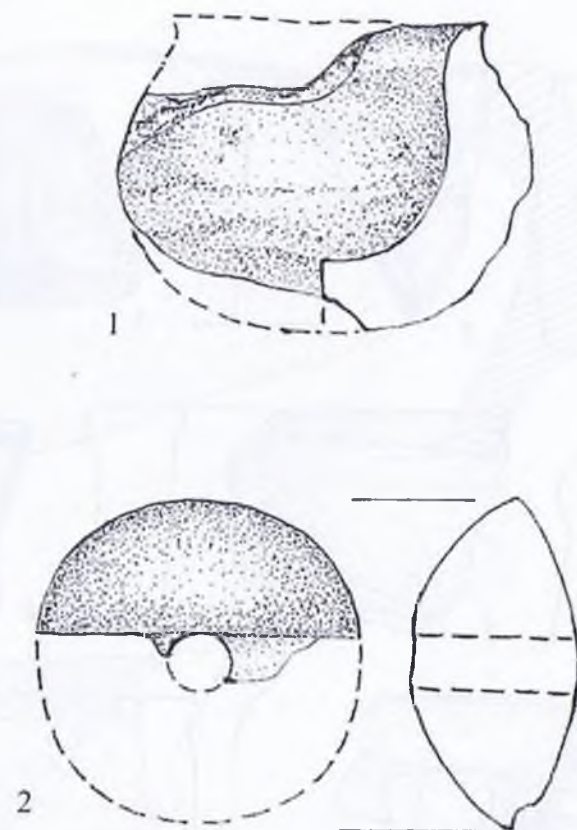

Fig. 27. Românești-Chetriș. 1. vas miniatural, fragment; 2. fusaiolă, fragment, sec. VI-VII.

**RESCUE EXCAVATIONS FROM ROMÂNEȘTI - CHETRIȘ, GRĂNICEȘTI
COMMUNE, SUCEAVA COUNTY**
- summary -

In the years 1993, 1994, 2005 were performed rescue excavations at a site located in Românești village, point *Chetriș*, Suceava County. The archaeological site contains a series of settlements from CHALCOLITHIC (Cucuteni culture, phase A3) from the second Iron Age (Poienesti-Lukașevka culture), from migrations period (Sântana de Mureș culture) and from VI-VII centuries.

**PLASTICĂ ANTROPOMORFĂ CUCUTENIANĂ INEDITĂ
DE LA DUMENI-DEALUL COROPCARU, COM. GEORGE ENESCU,
JUD. BOTOȘANI**

Ioan IGNAT

Între anii 2001-2007, au fost realizate mai multe cercetări de teren într-o așezare preistorică pluristratificată din localitatea Dumeni (com. George Enescu, jud. Botoșani), în punctul numit *Dealul Coropcaru*, situat în partea de V a satului Dumeni (II), mai precis a zonei numită *Vârcolici*, și în partea de SE a satului Cracalia (Dumeni I), la aproximativ 300-350 de metri distanță față de ambele sate (fig. 1). Acest deal are o formă alungită, având trei din cele patru laturi apărate în mod natural prin pante abrupte. Pe întreaga suprafață a dealului, lucrările agricole au scos la lumină o cantitate impresionantă de material arheologic (resturi ceramice, arme și unelte din piatră și silex, resturi osteologice, râșnițe fragmentare, bucăți de lutuială etc.), care au aparținut unor populații, care au trăit aici de-a lungul timpului. Cele mai multe vestigii aparțin culturii Cucuteni, dar se întâlnesc și urme materiale ale altor civilizații: Precucuteni, Hallstatt și Sântana de Mureș. Au mai fost semnalate, de asemenea, și unele fragmente ceramice de tip medieval¹.

Menționăm că locul descoperirii acestor piese nu a fost cuprins în paginile *Repertoriului arheologic al județului Botoșani* din 1976². Primele mențiuni referitoare la acest sit au fost făcute abia în 2001, cu ocazia publicării unor statuete asemănătoare, provenite din aceeași locație și aflate în colecția muzeului de istorie din Botoșani³. În acest sit s-au întreprins o serie de cercetări de teren de către profesorii de istorie de la școlile din localitate, multe fragmente ceramice și litice găsindu-se în colecția Școlii cu clasele I-VIII, nr. 1, Dumeni (Cracalia). Mai mult ca sigur și statuetele deja introduse în circuitul științific sunt produsul acestor investigații. Asupra lor nu se va insista, fiind deja descrise în studiul amintit.

În urma cercetărilor proprii, pe același amplasament, a fost descoperit și un fragment de sceptor cruciform eneolitic, publicat în 2008 de către Bogdan Petru Niculică⁴.

¹ Mulțumesc pe această cale domnilor conf. univ. dr. Dumitru Boghian și lector. univ. dr. Sorin Ignătescu de la Universitatea "Ștefan cel Mare" Suceava și dr. Bogdan Petru Niculică de la Muzeul Bucovinei din Suceava pentru ajutorul dat în încadrarea culturală corectă a materialului din acest sit arheologic.

² Al. Păunescu, P. Șadurschi, V. Chirica, *Repertoriul arheologic al județului Botoșani*, vol. I, 1976, p. 131-135.

³ M. Diaconescu, *Plastica antropomorfă cucuteniană din colecțiile muzeelor din județul Botoșani*, Hierasus, XI, 2001, p. 7-36, pl. 9:1, 12:4, 13:1, 5, 14:1, 15:1, 16:1, 4.

⁴ B. P. Niculică, *Sceptre cruciforme eneolitice descoperite la răsărit de Carpați*, Arhcometrie în România, vol. 3, Cluj-Napoca, 2008, p. 133-148; Idem, *Noi date despre sceptrele cruciforme eneolitice descoperite pe teritoriul Moldovei*, ArhMold, XXXI, 2008, p. 27-28 și urm.

Scopul acestui studiu este introducerea în circuitul științific a unui număr de opt statuete antropomorfe feminine inedite, aparținând nivelului de cultură Cucuteni, faza B.

Prima dintre ele (fig. 2:1a-c) reprezintă partea inferioară a corpului unei femei, de la fund până în zona genunchilor, chiar un pic mai jos, pentru că nu se observă pe această statueta dacă genunchii sunt sau nu reprezentați plastic. Fragmentul are 9,4 cm lungime, între 1,9 și 5 cm lățime și între 1,8 și 3 cm grosime. Pasta din care a fost lucrată este de foarte bună calitate, fără urme de degresanți, arsă foarte bine, în mediu oxidant, ceea ce i-a dat o frumoasă culoare cărămizie. Peste această culoare a fost aplicată o pictură cu culoare roșie.

Statueta reprezintă corpul matur al unei femei destul de corpulente, cu fundul bombat, pe când ceea ce se vede din talie pare să arate că ar fi fost mult mai suplă. Diferențierea picioarelor se face atât în față, cât și în spate, printr-o incizie fină, realizată în pasta moale înainte de ardere. Triunghiul sexual este scos în evidență în aceeași manieră, a liniilor incizate. Diferențierea aceasta a picioarelor prin incizie e prezentă la toate statuetele care se termină într-un picior unic.

Deși e foarte ștearsă, pictura de pe acest fragment plastic, realizată cu roșu, aparține ornamentării negative. Motivele decorative sunt cruțate din fondul cărămiziu al statuetei. Din câte se poate observa, au fost trasate, pe picioarele statuetei, o serie de linii paralele oblice coborând dinspre exterior spre interior, pe partea dorsală, sau urcând în aceeași direcție, pe partea din față. La baza fragmentului, aceste linii par a fi orizontale.

Cea de a doua statueta, tot feminină, este lucrată din pastă de bună calitate, fără impurități. Dimensiunile sale sunt: 6,4 cm lungime, între 2,8 și 4,4 cm lățime și între 1,2 și 2,2 cm grosime. Spre deosebire de prima statueta, aceasta, deși fragmentară, a fost reconstituită, la rândul ei, din alte patru fragmente. Această deteriorare a piesei s-a datorat lucrărilor agricole realizate în cadrul așezării, iar părțile ei componente au fost descoperite la mică distanță unele de altele și au fost puse cap la cap pentru a se obține ceea ce se observă în figura 2:2a-c.

Fragmentul reprezintă corpul unei femei, începând în zona de deasupra abdomenului și terminându-se la câțiva milimetri de locul unde picioarele au fost separate. Este singura statueta dintre cele descoperite, care pare a avea picioarele despărțite și nu împreunate. La fel ca și statueta precedentă, ea reprezintă o femeie ajunsă la maturitate, cu șoldurile groase, subțire în talie, puțin îngroșată în zona imediat următoare pentru ca, spre zona umerilor, să se subțieze din nou. Deși ne lipsesc câteva fragmente, existând unele ciobituri, care împiedică observarea decorului în totalitate, se poate constata că statueta prezenta un fund bombat. Spatele este ușor curbat spre interior, în zona dinspre umeri, fiind un pic ieșit în afară. Ceea ce surprinde cel mai mult, în afara decorului pe care-l vom detalia mai jos, este faptul că abdomenul statuetei e bombat, sugerând o femeie însărcinată. Picioarele sunt puțin umflate, în zona unde se desprind de trunchi, pentru a scoate în evidență zona pubiană.

Decorul e realizat din benzi negre orizontale în zona taliei și imediat înainte de despărțirea picioarelor, în rest aceste benzi de culoare neagră cad oblic, urcând, pe partea din față a toracelui, dinspre exterior spre pieptul statuetei (trei benzi) și intersectându-se, probabil, pe piept, iar pe spate unindu-se într-un unghi deschis. Zona dintre cele două benzi orizontale e ornată frontal cu două benzi în zig-zag, iar dorsal nu

s-a putut reconstitui decorul.

Decorul pictat al celor două statuete pare să redea, mai mult ca sigur, piese de îmbrăcăminte⁵. Alți istorici care s-au ocupat de perioadă au căzut de acord asupra faptului că benzile late încrucișate între sâni reprezintă niște panglici late cusute de marginea de sus a unei rochii sau a unui fel de fustă. De asemenea, aceste benzi late oblice, dar mai ales cele orizontale ar putea reprezenta chingi sau cingători (mai ales cele din zona taliei)⁶.

O altă statueta modelată realist e cea din figura 2:3a-c. Se aseamănă foarte mult cu cea dintâi, însă are o formă mult mai redusă și-i lipsește decorul. În plus, pasta din care e lucrată nu conține degresanți, dar arderea nu a fost realizată chiar perfect pentru că, la atingere, lasă urme de praf cărămiziu pe degete. La exterior, are o culoare cărămizie, însă miezul are o culoare cenușie. Picioarele sunt unite, fiind diferențiate printr-o incizie mediană pe ambele fețe. Picioarele se termină printr-o proeminență de formă conică, care vrea să sugereze labelle unite ale picioarelor. Fundul, ca și zona de mai sus de talie, este bombat. O ciobitură ne împiedică să precizăm dacă această statueta indică o femeie însărcinată. Cert este faptul că statueta se subțiază din nou înspre umeri, unde se termină. Dimensiunile sale sunt: 8,8 cm lungime, între 0,3 și 2,4 cm lățime și între 0,5 și 1,7 cm grosime.

Asemănător, dar de dimensiuni mai mici, e fragmentul din figura 2:4a-b, care reprezintă doar picioarele, unite de la coapse în jos, ale unei statuete feminine. La prima vedere pare a fi vorba de un singur picior, dar o analiză atentă ne arată, pe partea dorsală, o incizie despărțitoare, foarte puțin lizibilă. Nu sunt urme de decor, iar pasta din care e lucrată este de calitate bună, arderea fiind realizată, probabil, slab, căci și această statueta lasă urme de praf când vine în contact cu alte obiecte. Ceea ce reține atenția și se observă mai bine decât la piesa descrisă anterior e faptul că, în zona genunchilor, e mai îngroșată. Dimensiunile sale sunt: 4,2 cm lungime, între 0,4 și 1,1 cm lățime și grosime.

Cea de-a cincea piesă este de dimensiuni și mai mici: 4,4 cm lungime, între 1 și 2,1 cm lățime și între 0,6 și 1,2 cm grosime, cu observația că e realizată din pastă bună, prezentând urme de luciu la exterior. Din întreaga statueta s-a păstrat doar partea care reprezintă fundul și puțin din talie, până în zona genunchilor, care par a se îngroșa ca în cazul celor două statuete prezentate mai sus. Ca ornament incizat nu întâlnim decât o singură linie care separă partea dorsală, de asemenea, bombată. Talia nu mai este la fel de subțire, fiind mai lată decât coapsele, dar având o grosime de două ori mai mică. Spatele este drept (fig. 2:5a-c).

După descrierea acestor statuete realizate într-un mod mai realist, ne vom referi la altele trei lucrate într-o altă manieră, din pastă fină și omogenă, cu o steatopigie mai accentuată. Aceste trei piese fac parte din categoria statuetele stilizate⁷.

Prima dintre aceste piese reprezintă jumătatea superioară, începând cu talia. Lungimea sa atinge 5,9 cm, lățimea între 1 și 2,9 cm, iar grosimea aprox. 0,8 cm (fig.

⁵ E. Comșa, *Unele date despre îmbrăcămintea din Epoca Neolitică de pe teritoriul României*, Hierasus, VII-VIII, p. 39-55.

⁶ *Ibidem*, p. 39-55.

⁷ D. Monah, *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni-Tripolie*, Piatra Neamț, 1997, p. 135-144.

3:1a-c). Ca mai toate exemplarele acestei categorii, acest exemplar prezintă un cap de formă oarecum turtită, având în centru, pe față, un nas „en bec d’oiseau”, mărginit de o parte și de alta de două orificii simbolizând ochii, plasate puțin asimetric. Acest nas a fost realizat prin prinderea pastei moi din centrul capului între degete, rezultând un fel de creastă ce împarte capul în doi lobi laterali⁸. Ceafa este plată. Gâtului aproape cilindric îi urmează umerii, care sunt continuați spre lateral de două cioturi pe post de mâini. După o oarecare arcuire înspre interior în dreptul toracelui și abdomenului, urmează o nouă lățire a statuetei acolo unde se și termină și unde ar fi trebuit să continue cu coapsele. Alte perforații, cu excepția celor ce țin loc de ochi, nu se constată. Ceea ce reține însă atenția e abdomenul bombat, semn al gravidității femeii pe care o reprezintă. Mai putem preciza că statueta e lucrată din pastă fină, arsă la cărămiziu, cu miezul de culoare cenușie.

O altă piesă stilizată (fig. 3:2a-c), asemănătoare celei descrise anterior, a fost reconstituită din mai multe fragmente și reprezintă aceleași părți ale corpului. Există totuși unele diferențe. Acest exemplar este în întregime de culoare cărămizie. Capul, de dimensiuni mai mici, prezintă un nas „en bec d’oiseau”, cu orificii pe laterale. Talia este mai suplă și se observă câte o perforație laterală atât în zona umerilor, cât și în zona soldurilor, la care se adaugă două pastile de lut aplicate pe piept, simbolizând sânii.

Ultimul exemplar constă doar dintr-un mic fragment dintr-o statueta de același tip (o bucată de umăr și de braț prevăzută cu o perforație). Asupra sa nu vom insista, mulțumindu-ne să precizăm că este lucrat din pastă bună arsă incomplet, având o culoare cărămizie cu pete cenușii, mai ales în miez (fig. 3:3a-b).

Mai trebuie menționat că, pe suprafața așezării, au mai fost semnalate numeroase fragmente ceramice aparținând culturilor amintite la începutul articolului, arme și unelte de silex (vârfuri de săgeată, lame gratoare, percutoare) și alte roci (sceptru de piatră, topoare, frecătoare, râșnițe), resturi osteologice animale și umane (printre care și niște fragmente de craniu de *infans II*⁹, probabil din cadrul culturii Sântana de Mureș), resturi de lipituri de lut, unele cu urme lăsate de nuiete, și alte vestigii.

Bibliografie selectivă

BERLESCU Natalia, *Plastica cucuteniană din vechile colecții ale Muzeului de Istorie a Moldovei*, ArhMold, II-III, 1964, p. 57-104.

COMȘA Eugen, *Unele date despre îmbrăcămintea din Epoca Neolitică de pe teritoriul României*, Hierasus, VII-VIII, p. 39-55.

DIACONESCU Maria, *Plastica antropomorfă cucuteniană din colecțiile muzeelor din județul Botoșani*, Hierasus, XI, 2001, p. 7-36.

DUMITRESCU Vladimir, *Arta neolitică din România*, Editura Meridiane, București, 1968.

Idem, *Arta preistorică în România*, Editura Meridiane, București, 1974.

MONAH Dan, *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni-Tripolie*, BMA III, Piatra Neamț, 1997.

⁸ VI. Dumitrescu, *Arta neolitică din România*, București, Editura Meridiane, 1968, p. 207-223.

⁹ Nu au fost realizate analize antropologice asupra resturilor umane. Constatarea aparține domnului conf. univ. dr. Dumitru Boghian de la Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava, Facultatea de Istorie și Geografie.

PLASTICĂ ANTROPOMORFĂ CUCUTENIANĂ INEDITĂ DE LA DUMENI....

NICULICĂ Bogdan Petru, *Sceptre cruciforme eneolitice descoperite la răsărit de Carpați*, Arheometrie în România, vol. 3, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2008, p. 133-148.

Idem, *Noi date despre sceptrele cruciforme eneolitice descoperite pe teritoriul Moldovei*, ArhMold, XXXI, 2008, p. 23-42.

PĂUNESCU Alexandru, ȘADURSCHI Paul, CHIRICA Vasile, *Repertoriul arheologic al județului Botoșani*, vol. I-II, București, 1976.

Fig. 1. Amplasarea stațiunii de pe Dealul Coropcaru/L'emplacment de la station de Dealul Coropcaru.

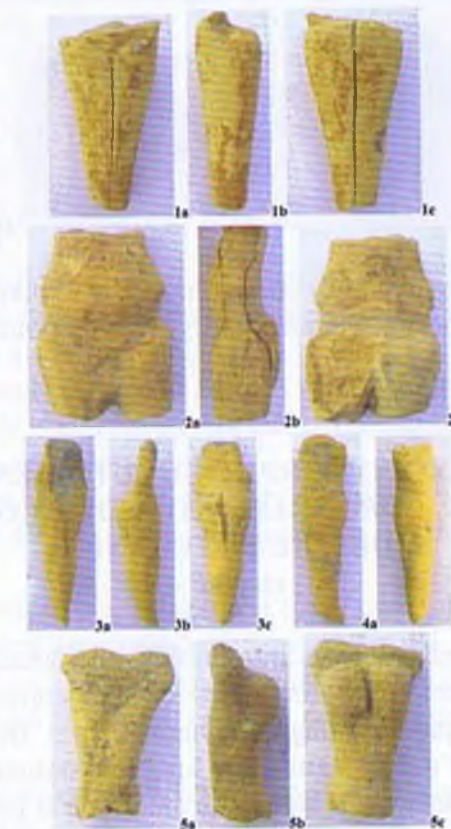

Fig. 2. Statuete antropomorfe feminine realiste din punctul Dealul Coropcaru/ Statuettes anthropomorphes féminines réalistes du point Dealul Coropcaru.

Fig. 3. Statuete antropomorfe feminine stilizate din punctul Dealul Coropcaru/
Statuettes anthropomorphes féminines stylisées du point Dealul Coropcaru.

**PLASTIQUE ANTHROPOMORPHE CUCUTÉNIENNE INÉDITE DE
DUMENI-DEALUL COROPCARU, COM. DE GEORGE ENESCU,
DÉP. DE BOTOȘANI
- résumé -**

Par l'intermédiaire de cet article on introduit dans le circuit scientifique un nombre de huit statuettes anthropomorphes féminines cucuténiennes, découvertes dans une nouvelle station archéologique du village de Dumeni, com. de George Enescu, dép. de Botoșani. On désire ainsi d'attirer l'attention sur cette station contenant, entre autres, des vestiges Précucuteni, Cucuteni B, hallstattiennes et de la période des migrations (les siècles III-IV p.Chr.)

**UN MORMÂNT ÎN CUTIE / CISTĂ DE PIATRĂ,
DIN BRONZUL MIJLOCIU, CULTURA KOMARIV, DESCOPERIT
LA SUCEAVA - CÂMPUL ȘANȚURILOR - STRADA PARCULUI**

Ion MAREȘ

Colectiv: Ion Mareș – responsabil, Bogdan-Petru Niculică, Ticu Dolenschi, Paul Ciurari, Sânziana Bedreagă, Cătălina Ungureanu

Punct: Câmpul Șanțurilor – Strada Parcului, nr. cadastral 1261 / 1265 (proprietar Maidaniuc George).

Cod sit: 146272.10

Autorizație de supraveghere arheologică nr. 176 2007.

În perioada 5 – 15 mai 2007 am efectuat supravegherea arheologică pe parcela cadastrală nr. 1261/265, aparținând proprietarului Maidaniuc George, amplasată pe str. Parcului f.n., la capătul de est al perimetrului sitului arheologic Câmpul Șanțurilor, în timpul lucrărilor de săpături pentru fundația locuinței acestuia (MAREȘ *et alii*, 2008).

Proprietarul parcelei a anunțat Direcția pentru Cultură, Culte și Patrimoniu Național Suceava, care, la rândul ei, a informat Complexul Muzeal Suceava despre începerea lucrărilor pentru fundații și necesitatea supravegherii arheologice a zonei. În marginea de vest a suprafeței fundației, săpată mecanic, a fost observată o depunere de pietre care aparțineau unei construcții de piatră (fig.1,2,3), respectiv unui monument funerar, aflat *in situ*, datat în epoca mijlocie a bronzului, cultura Komariv (cca. 2200 / 2000 - 1600 / 1500 a. Hr.).

Amplasarea geografică a locului descoperirii

Locul unde a fost descoperit monumentul funerar este situat la circa 300 de metri în partea de sud-est a Cetății de Scaun, la marginea sitului Câmpul Șanțurilor, la 30 de metri de fundația unei biserici de secol XV și a cimitirului aferent acesteia, și la circa 300 metri spre vest de marginea terasei înalte a râului Suceava (Hărțile 1, 2).

Stratigrafia complexului arheologic

Pentru investigarea arheologică a mormântului a fost deschisă o casetă (Cas. 1 / 2007), cu dimensiunile 3,40 x 3,20 m, amplasată la marginea de vest a perimetrului constructibil (fig. 2, 3).

La 0,30 / 0,35 m adâncime, pe aproape toată suprafața casetei, a fost dezvelită o construcție masivă de piatră aparținând unui mormânt. Pe latura de est a construcției funerare, la 0,40 / 0,45 m, au fost găsite câteva fragmente ceramice din bronzul mijlociu, din cultura Komariv, care au asigurat, de la începutul cercetărilor, încadrarea cronologică a descoperirii.

Stratigrafia locului investigat arheologic se prezintă astfel:

- - 0-0,30 sol negru-cenușiu (stratul vegetal);
- - 0,30 -0,65 / 0,70 sol brun-cenușiu;
- - 0,70 sol galben (steril arheologic).

Construcția de piatră, *cutielcistă*, s-a aflat în depunerea de sol brun-cenușiu, groapa mormântului fiind săpată în acest sol până la nivelul celui galben (steril) (fig. 14).

Descrierea mormântului: construcția funerară, cutie de piatră sau *cistă*, este orientată NE – SV, fiind de formă dreptunghiulară, și cu capetele rotunjite. Construcția a fost ridicată din lespezi masive de calcar sarmațian, clădite pe orizontală și pe verticală, capătul de nord-est al construcției fiind rotunjit, iar celălalt deschis și prevăzut cu trei trepte de piatră (fig. 4, 5, 6, 7).

Meșterii care au construit monumentul funerar au ridicat mai întâi, din pietre lipite cu lut, așezate pe orizontală și pe cant, cutia mormântului. Construcția de piatră a fost înălțată de la nivelul solului galben (steril arheologic), respectiv la 0,75 m adâncime. Lățimea zidului cutiei de piatră, pe latura de est, este de 0,70 m, iar pe latura de vest de 0,30 m, înălțimea fiind de 0,45 m. Spațiul de la baza construcției de piatră, în interior, are lungimea de 2,40 m și lățimea de 0,55 / 0,60 m. Înainte, dar și după demontarea lespezilor de deasupra, s-a observat că o piatră de dimensiuni mari era așezată deasupra celorlalte și *căpăcuia* construcția, iar o parte dintre pietrele mari ale *capacului* erau căzute spre interiorul mormântului, ceea ce presupune că suportul pe care au fost fixate și sprijinite a dispărut în timp. Este posibil ca structura de susținere a pietrelor *capacului* cutiei de piatră (*cistă*) să fi fost din lemn. Sub lespezile de deasupra, lipite de marginile interioare ale structurii de piatră erau lespezi așezate oblic sau pe cant, cu scopul susținerii pietrelor *capacului* (fig. 10, 11, 12). Sub lespezile *capacului* se afla pământ așezat peste defunct în timpul înhumării, fiind bătătorit.

În interiorul construcției de piatră, la - 0,45 m de la marginea de sus a zidului de piatră (la - 0,75 m de la nivelul actual de călcare), așezat pe solul galben, a fost descoperit un schelet uman, păstrat relativ bine (lipseau oasele tarsiene, metatarsiene și falangele), chiruit pe latura dreaptă, orientat SV - NE, cu capul orientat spre SV, picioarele spre NE, privirea spre S, cu mâna stângă îndoită de la cot și așezată pe trunchi, mâna dreaptă fiind întinsă pe lângă corp¹. La 10 cm în fața craniului, în dreptul ochilor, a fost găsit un fragment de topor de piatră, perforat, spart ritual (fig. 11, 12).

În spatele craniului, la 20 cm de acesta, au fost așezate patru lespezi suprapuse în formă de trepte, construcția de piatră a mormântului fiind întreruptă în zona de SV (fig. 11, 12, 13). Locul indică *ieșirea și intrarea* în mormânt, fiind parte a edificiului funerar și în relație cu practicile funerare ale timpului, cu concepția referitoare la călătoria sufletului din lumea viilor în lumea morții, treptele fiind considerate *gaura sufletului*, calea urmată de acesta, după desprinderea de trup, spre alte tărâmuri. În cuprinsul practicilor funerare din cultura amforelor sferice au fost definite concepții despre ritul și ritualul de înmormântare, existând asemenea *găuri ale sufletului* la morminte în cutie de piatră / *ciste*, iar unele monumente megalitice aveau o cameră, un gang de intrare, prevăzut uneori cu ușă și trepte. Asemenea practici funerare au fost utilizate până spre sfârșitul epocii bronzului (vezi, pe larg, interpretarea și bibliografia aferentă, MIHĂILESCU-BÎRLIBA, 2001, p. 187, 189 și urm.; 2005, p. 88, 89 și urm.).

¹ Scheletul se află pentru determinare antropologică la Institutul de Biologie din Iași, urmând ca rezultatele analizei să fie publicate.

Inventarul mormântului

În pământul de umplutură al mormântului, în interiorul construcției de piatră, au fost găsite câteva fragmente ceramice din epoca mijlocie a bronzului, din cultura Komariv. Acestea provin de la vase diferite, posibil sparte ritual cu ocazia înmormântării. Pasta din care sunt lucrate este semifină și grosieră, fiind amestecată cu fragmente ceramice și nisip cuarțitic, folosite ca degresant. Culoarea ceramicii, la unele fragmente, este cărămidie, densă, fiind arse oxidant, iar la altele este maronie la exterior și neagră-cenușie la interior (fig. 16, 17), ceea ce presupune arderea lor în cuptor așezate cu gura în jos. Fragmentele ceramice sunt în cea mai mare parte atipice, pereți de vase cu profilul aproape drept (fig. 18/2,3; 19/2,3; 20/1), sau ușor arcuit (fig. 18/1,4; 19/1,4,5; 20/2).

La 10 cm în dreptul orbitelor craniului s-a aflat un fragment de topor elaborat dintr-o rocă dură, spart ritual. Piesa păstrează pe o mică suprafață profilul găurii pentru coadă, perforată manual (fig. 21).

Statutul social al înhumatului

Construcția sepulcrală constituie un indiciu sigur că defunctul a ocupat un loc important în rândul comunității din care făcea parte. Pentru ridicarea monumentului funerar au fost utilizate circa două tone de gresie, care a fost extrasă cel mai probabil din malul râului Suceava, din locurile în care placa sarmațiană apare la zi în rupturi de mal. De la mormânt și până la marginea terasei râului Suceava sunt circa 300 de metri, transportul pietrei și ridicarea construcției necesitând un volum mare de muncă. Inventarul funerar este sărac, fiind format din câteva fragmente ceramice și un fragment de topor de piatră.

Descoperiri din afara mormântului

Câteva fragmente de pereți de vase atipice au fost descoperite în pământul din jurul construcției de piatră, ele fiind contemporane cu aceasta.

Încadrare culturală și analogii

Mormântul în construcție de piatră din bronzul mijlociu, cultura Komariv, este, până acum, singular în municipiul Suceava. Două morminte în cutii de piatră au fost descoperite în timpul săpării fundațiilor pentru construirea Spitalului Județean Suceava. Ele aparțin culturii amforelor sferice, din perioada de tranziție la epoca bronzului (FOIT, 1973). Un mormânt plan de înhumatie din bronzul mijlociu a fost identificat pe Dealul Zamca, datele din teren indicând existența unei necropole în zonă (MAREȘ, 1996).

Necropole funerare aparținând culturii Komariv au fost cercetate în județul Suceava la Horodnicu de Jos, în punctele *Vârful Colnicului* și *Brădet*, astfel: șase tumuli, cuprinzând morminte de incineratie, înhumatie și materiale arheologice (un ciocan de piatră, o placă mică de piatră cu găuri la colțuri, vase întregi și fragmente ceramice, piese de silex) au fost săpați pe *Vârful Colnicului*, câte trei, în 1893 și 1894, de către Joseph Szombathy, custode la *Naturhistorische Museum* din Viena (SZOMBATY, 1894; 1895; 1896); la sfârșitul sec. al XIX-lea fuseseră identificați 57 de tumuli din această mare necropolă (IGNAT, 1981, p. 134-136). Într-un tumul săpat în 1894 de către J. Szombathy a fost descoperit un mormânt în cutie de piatră cu un schelet, fără inventar (SZOMBATY, 1895, p. 22; IGNAT, 1981, p. 135). În 1902 și 1903, istoricul Raimund F. Kaindl amintește că săpăturile au fost reluate în necropolă (KAINDL, 1896; IGNAT, 1981, p. 135, nota 20). Prof. Mircea Ignat a reluat săpăturile

arheologice în 1976, investigând trei tumuli pe *Vârful Colnicului*, numai într-unul dintre ei descoperind un mormânt de incinerare, un vas și o așchie de silex (IGNAT, 1981, p. 135-136). În necropola tumulară din cultura Komariv de la Adâncata, punctul *Imaș*, au fost investigați arheologic mai mulți tumuli cuprinzând morminte de inhumare și de incinerare (NICULICĂ, MAREȘ, BOGHIAN, IGNĂTESCU, 2005; IGNAT, 2006). Alte descoperiri sunt de la Hârtop - *Sub Plopi*, un mormânt în cutie de piatră aparținând complexului cultural Costișa - Komariv - Bilyi Potik (URSULESCU, POPOVICI, 1987), Șerbănești, un mormânt de incinerare în cutie de piatră amplasată în tumul, fără inventar, posibil din bronzul timpuriu (IGNAT, POPOVICI, 1980). Alte descoperiri sunt de la Prăjeni - *Lutărie*, jud. Botoșani (necropolă plană de inhumare, fiind cercetate patru morminte de inhumare aparținând culturii Costișa - Komariv; URSULESCU, ȘADURSCHI, BOTEZATU, 1988; URSULESCU, ȘADURSCHI, 2005, p. 125), Cotârgaci, com. Roma, jud. Botoșani (necropolă tumulară, din care trei morminte de inhumare, din tumulii 2,7,8, ar putea aparține culturii Komariv; MOSCALU, 1989, p. 118,120, 121-124).

Până în prezent, mormântul descoperit la Suceava - *Câmpul Șanțurilor / Strada Parcului* este singular prin sistemul lui de construcție. Lipsa unor materiale arheologice, care să asigure în mod clar datarea monumentului sepulcral de la Suceava - *Câmpul Șanțurilor*, face ca aprecierile noastre asupra încadrării culturale să fie făcute prin analogii cu descoperiri contemporane din epocă. Fragmentele ceramice găsite în mormânt nu au decor, pasta lor este caracteristică epocii bronzului, dar nu pot fi atribuite sigur uneia dintre fazele culturii Komariv. De asemenea, efectuarea de săpături arheologice în zona monumentului funerar ar putea aduce date suplimentare referitoare la existența unor alte morminte. Este posibil ca această descoperire să aparțină grupului Bilyi Potik al culturii Komariv.

În arealul culturii Komariv sunt descoperiri de necropole tumulare și plane, cu morminte de inhumare și de incinerare, cu schelete chiruite pe stânga sau pe dreapta, întinse, unice, duble (bărbat, femeie), comune (bărbat, femei, copii), cu orientări diferite, cu amenajări de piatră. În cuprinsul grupului Bilyi Potik al culturii Komariv sunt specifice morminte în construcții de piatră (cutii de piatră, camere funerare alipite) (SVEŠNIKOV, 1967, p. 102; BEREZANS'KA, 1971, p. 355-357, fig. 101). Practicile funerare, constând din depunerea morților în construcții de piatră (cutii / ciste), sunt documentate în cultura amforelor sferice (MIHĂILESCU-BÎRLIBA, 2001, 2005), fiind preluate de la cultura paharelor în formă de pâlnie (*Funnel Beaker, Trichterbecher*), parțial contemporană cu aceasta (TRB-Baden, cultura Złota), cu cultura ceramicii șnurate (WŁODARCZAK, 2006), transmise apoi unor culturi din epoca bronzului. Construcțiile megalitice de piatră ale unor morminte din necropole TRB din Polonia, cum ar fi cele de la Stryczowice, distr. Świętokrzyski (MATRASZEK, SAŁACIŃSKI, 2006), Kichary Nowe, distr. Sandomierz (KOWALEWSKA-MARSZAŁEK, DUDAY, PYŻUK, 2006), Malice Kościelne, distr. Opatów (BARGIEŁ, FLOREK, 2006a), Pawłów, distr. Sandomierz (BARGIEŁ, FLOREK, 2006b), Dacharzów, distr. Sandomierz (FLOREK, 2006) etc., prezintă similitudini cu edificiul funerar de la Suceava.

Construcția de piatră a mormântului descoperit pe Strada Parcului f.n., la capătul de est al perimetrului *sitului* arheologic *Câmpul Șanțurilor*, a rămas pe loc, urmând a se întocmi proiectul de conservare și protejare a lui.

În taluzul de nord al fundației locuinței proprietarului Maidaniuc George a fost cercetată o groapă în care au fost găsite câteva fragmente ceramice din cultura Noua și din sec. al XV-lea. În marginea de sud-est a fundației, la 1,50 m, au apărut câteva fragmente ceramice, un fragment de cahlă din sec. al XV-lea, în umplutura unui șanț contemporan.

Obiectivele viitoarelor cercetări constau în continuarea săpăturilor arheologice, în zonă fiind posibil să existe o necropolă a culturii Komariv.

Bibliografie:

BARGIEŁ Barbara, FLOREK Marek

2006a *Cmentarzysko ludności kultury pucharów lejkowatych na stanowisku 1 w Malicach Kościelnych, pow. Opatów / Cemetery with megalithic constructions from the Funnel Beaker culture at site 1 in Malice Kościelne, Opatów district*, în vol. *Ideea megalitica în obrădu pogrzechowym kultury pucharów lejkowatych* / (red. Jerzy Libera, Krzysztof Tunia), Lublin-Kraków, p. 361-384.

BARGIEŁ Barbara, FLOREK Marek

2006b *Cmentarzysko w Pawłowie, pow. Sandomierz na tle innych podobnych stanowisk kultury pucharów lejkowatych / Cemetery in Pawłów, sandomierz district in comparison to other similar sites of the Funnel Beaker culture*, în vol. *Ideea megalitica în obrădu pogrzechowym kultury pucharów lejkowatych* / (red. Jerzy Libera, Krzysztof Tunia), Lublin-Kraków, p. 385-400.

BEREZANS'KA S.S.

1971 *Komariv'ka kul'tura*, în *Arheologija Ukrainskoj RSR*, vol. I, Kiiv, p. 54-363.

DUMITROAIA Gheorghe

2000 *Comunități preistorice din nord-estul României. De la cultura Cucuteni până în bronzul mijlociu*, Piatra-Neamț.

DUMITROAIA Gheorghe

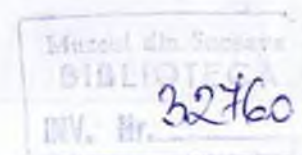
2001 *Considerații asupra culturii Costișa - Komarov de pe teritoriul Moldovei*, în vol. *Cultura Costișa în contextul epocii bronzului din România* (coord. Valeriu Căvruc și Gh. Dumitroaia), Piatra-Neamț, p. 13-22.

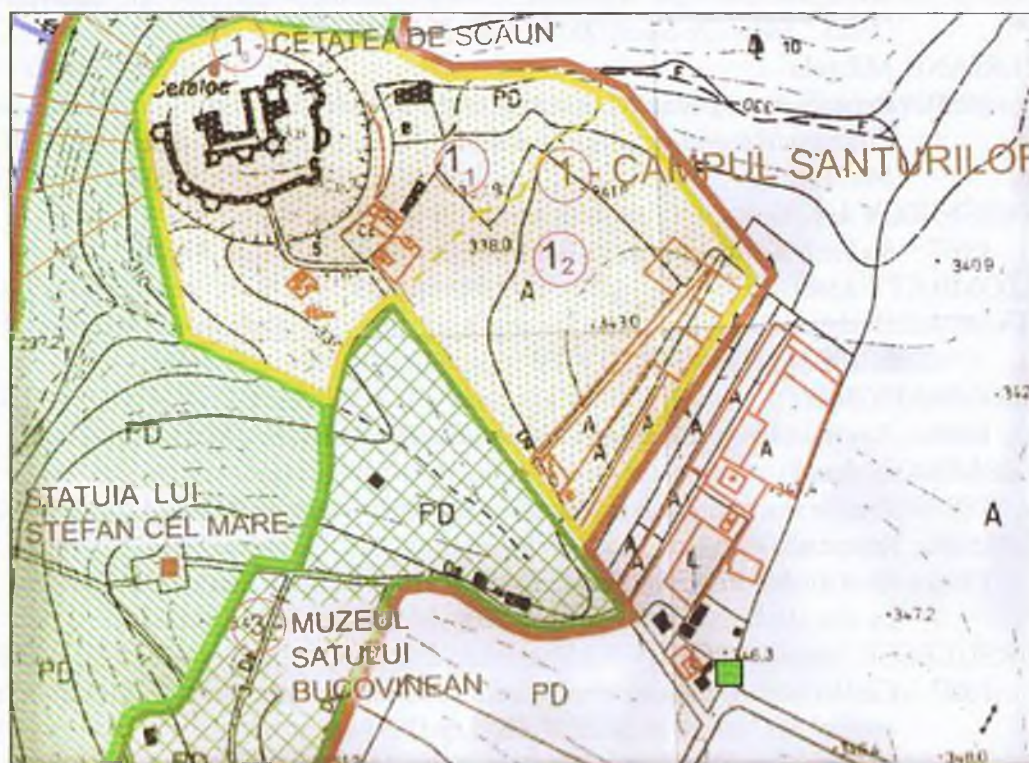
FLOREK Marek

2006 *Cmentarzyska z grobami „niemegalitycznymi” i pochówki w jamach gospodarczych w obrębie osad grupie południowo-wschodniej kultury pucharów lejkowatych (na zachód od Wisły / Cemeteries with non-megalithic graves and burials in the utility pits in the South Eastern group of the Funnel Beaker culture in the western Little Poland*, în vol. *Ideea megalitica în obrădu pogrzechowym kultury pucharów lejkowatych* / (red. Jerzy Libera, Krzysztof Tunia), Lublin-Kraków, p. 407-422.

- FOIT Grigore
1973 *Două morminte ale culturii amforelor sferice descoperite la Suceava*, în *Suceava*, III, p. 217-227.
- IGNAT Mircea
1981 *Contribuții la cunoașterea epocii bronzului și a Hallstatt-ului timpuriu în județul Suceava*, în *Thraco-Dacica*, II, p. 134-146.
- IGNAT Mircea
2006 *Necropolele tumulare din zona Rădăuți în cadrul lumii traco-getice (sec. VII-V a. Ch.)*, Târgoviște.
- IGNAT Mircea, POPOVICI Dragomir N.
1980 *Un mormânt în cistă descoperit la Șerbănești (comuna Zvorâștea, județul Suceava)*, în *Suceava*, VI-VII, 1979-1980, p. 657-662.
- KOWALEWSKA-MARSZALEK Hanna, DUDAY Henry, PYŻUK Mira
2006 *Kichary Nowe: "megalityczne" konstrukcje grobowe w świetle badań archeologicznych i antropologicznych / Kichary Nowe: des contructions „mégalithiques” vues par le double regard de l'archéologie et de l'anthropologie* în vol. *Ideea megalitica în obrădu pogrzechowym kultury pucharów lejkowatych* / (red. Jerzy Libera, Krzysztof Tunia), Lublin-Kraków, p. 341-360.
- MAREȘ Ion
1996 *Un mormânt preistoric descoperit la Suceava - „Dealul Zamca”*, în *Codrul Cosminului*, II, p. 323-325.
- MAREȘ Ion, NICULICĂ Bogdan Petru, DOLENSCHI Ticu, CIURARI Paul, BEDREAGĂ Suzana, UNGUREANU Cătălina
2008 *Suceava, jud. Suceava. Punct: Câmpul Șanțurilor (Strada Parcului), nr. cadastral 1261/1265 (proprietatea Maidaniuc George)*, în *Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2007*, CIMEC, p. 292-293.
- MATRASZEK Barbara, SAŁACIŃSKI Sławomir
2006 *Grobowce megalityczne w Stryczowicach, pow Ostrowiec Świętokrzyski / Megalithic tombs from Stryczowice, Ostrowiec Świętokrzyski district*, în vol. *Ideea megalitica în obrădu pogrzechowym kultury pucharów lejkowatych* / (red. Jerzy Libera, Krzysztof Tunia), Lublin-Kraków, p. 235-258.
- MIHĂILESCU-BÎRLIBA Virgil
2001 *Mormântul unei tinere căpetenii de la începutul epocii bronzului (Mastacăn, jud. Neamț - „cultura amforelor sferice”)*, în *MemAnt*, XXII, p. 157-217.
- MIHĂILESCU-BÎRLIBA Virgil
2005 *Die Grabstätte eines jungen Häuptlings vom Beginn der Bronzezeit (Mastacăn, Kreis Neamț - „Kugelamphorenkultur”)*, în *ArhMold*, XXVIII, p. 75-124.
- MOSCĂLU Emil
1989 *Săpăturile de salvare de la Cotârgaci (comuna Roma, județul Botoșani)*, în *Hierasus*, VII-VIII, p. 117-145.
- NICULICĂ Bogdan, MAREȘ Ion, BOGHIAN Dumitru, IGNĂTESCU Sorin

- 2005 *Considérations preliminaires sur les pratiques funéraires de la nécropole du type Komariv - Bilyj - Potik - Costișa, de Adâncata - "Imaș" (dép. De Suceava, în SSA, X-XII, p. 69-86.*
- PERIANU Mihaela
1989 *Privire antropologică asupra unor tumuli din epoca bronzului de la Cotârgaci (comuna Roma, județul Suceava)*, în *Hierasus*, VII-VIII, p. 147-156.
- SVEŠNIKOV I. K.
1967 *Kultura Komarovska*, în *Arheologia Polska*, 12, 1, p. 47-107.
- SZOMBATY Josef
1894 *Prähistorische Recognoscierungstour nach der Bukowina im Jahre 1893*, în *JBLM*, 2, p. 11-21.
- SZOMBATY Josef
1895 *Zweite Recognoscierungstour in die Bukowina*, în *JBLM*, 3, p. 20-24;
- SZOMBATY Josef
1896, *Zweite Recognoscierungstour in die Bukowina*, în *JBLM*, 4, p. 131-135.
- KAINDL, Raimund F.
1896 *Geschichte der Bukowina. Erster Abschnitt. Von den Ältesten Zeiten bis zu den Anfängen des Fürstenthums Moldau (1342)*, Cernăuți.
- URSULESCU Nicolae, POPOVICI Dragomir
1987 *Contribuții la cunoașterea ritului funerar din epoca bronzului mijlociu în nordul Moldovei*, în *SCIVA*, 38, 1, p. 72-76.
- URSULESCU Nicolae, ȘADURSCHI Paul
1988 *Mormintele de înhumatie, de tip Costișa, descoperite la Prăjeni (jud. Botoșani)*, în *SCIVA*, 1, 39, p. 45-52.
- URSULESCU Nicolae, ȘADURSCHI Paul
2005 *Un mormânt de înhumatie descoperit la Prăjeni (jud. Botoșani) și unele probleme privind începutul Hallstatt-ului în regiunea Carpaților Nordici*, în *ArhMold*, XXVIII, p. 125-138.
- WŁODARCZAK Piotr
2006 *Cronologia grupy Południowo-Wschodniej kultury pucharów lejkowatych w świetle dat radiowęglowych Cronology of the South-Eastern group of the Funnel Beaker culture in the light of radiocarbon dating*, în vol. *Ideea megalitica în obrădu pogrzechowym kultury pucharów lejkowatych* / (red. Jerzy Libera, Krzysztof Tunia), Lublin-Kraków, p. 27-66.

Harta 1. Amplasarea mormântului din bronzul mijlociu, cultura Komariv, descoperit în punctul *Câmpul Șanturilor*.

Harta 2. Suceava – *Câmpul Șanturilor*; amplasarea mormântului din bronzul mijlociu, cultura Komariv, descoperit în punctul *Câmpul Șanturilor*.

Fig. 1. Suceava – *Câmpul Șanturilor*, mormânt din bronzul mijlociu, cultura Komariv.

Fig. 2. Suceava – *Câmpul Șanțurilor*, mormânt din bronzul mijlociu, cultura Komariv.

Fig. 3. Suceava – *Câmpul Șanțurilor*, mormânt din bronzul mijlociu, cultura Komariv.

Fig. 4. Suceava – Câmpul Șanțurilor, mormânt din bronzul mijlociu, cultura Komariv.

Fig. 5. Suceava – Câmpul Șanțurilor, mormânt din bronzul mijlociu, cultura Komariv.

Fig. 6. Suceava – Câmpul Șanțurilor, mormânt din bronzul mijlociu, cultura Komariv.

Fig. 7. Suceava – Câmpul Șanțurilor, mormânt din bronzul mijlociu, cultura Komariv.

Fig. 8. Suceava – Câmpul Șanțurilor, mormânt din bronzul mijlociu, cultura Komariv.

Fig. 9. Suceava – Câmpul Șanțurilor, mormânt din bronzul mijlociu, cultura Komariv.

Fig. 12. Suceava – *Câmpul Șanțurilor*, mormânt din bronzul mijlociu, cultura Komariv.

Fig. 13. Suceava – *Câmpul Șanțurilor*, mormânt din bronzul mijlociu, cultura Komariv.

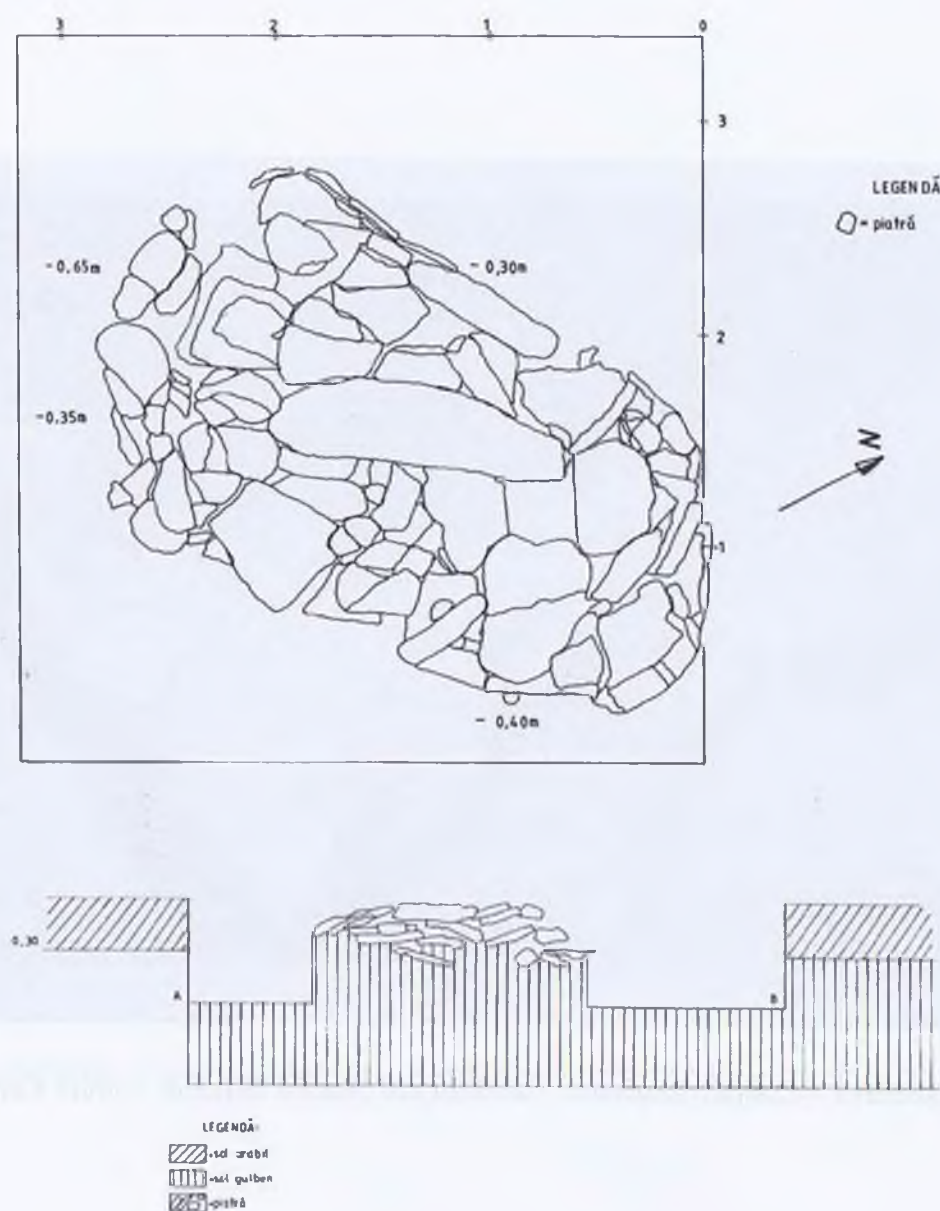

Fig. 14. Suceava – Câmpul Șanțurilor; planul și profilul mormântului din bronzul mijlociu, cultura Komariv.

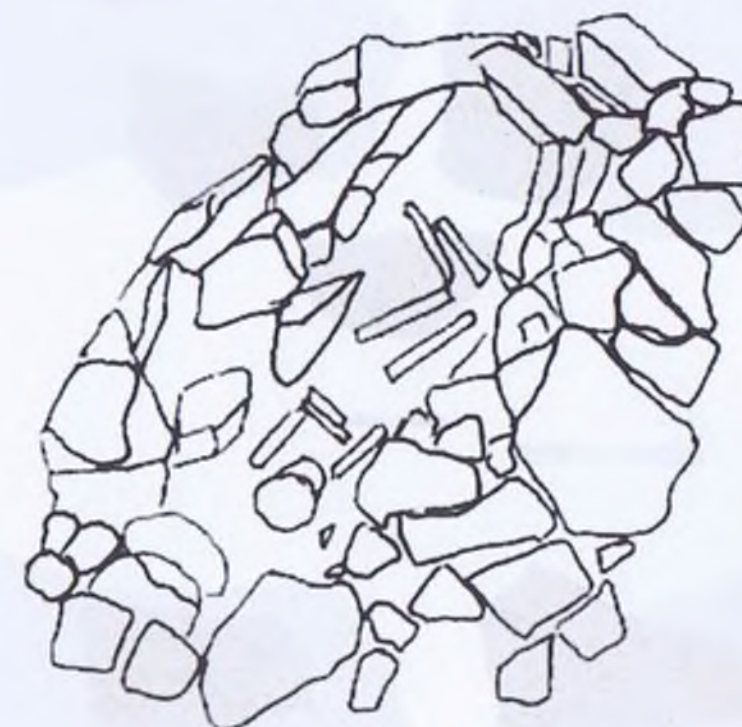

Fig. 15. Suceava – Câmpul Șanțurilor; planul mormântului din bronzul mijlociu, cultura Komariv.

Fig. 16. Suceava – Câmpul Șanțurilor, fragmente ceramice descoperite în mormântul din bronzul mijlociu, cultura Komariv.

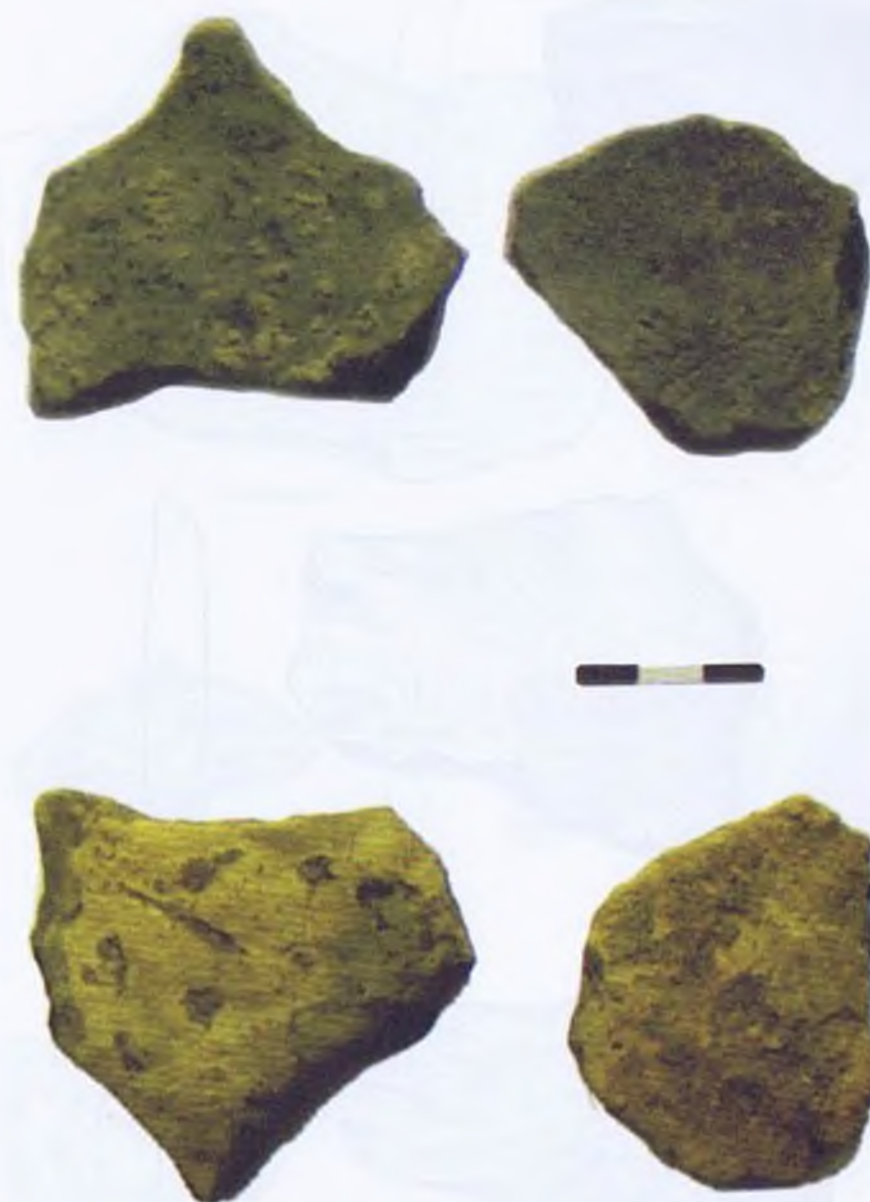

Fig. 17. Suceava – Câmpul Șanțurilor, fragmente ceramice descoperite în mormântul din bronzul mijlociu, cultura Komariv.

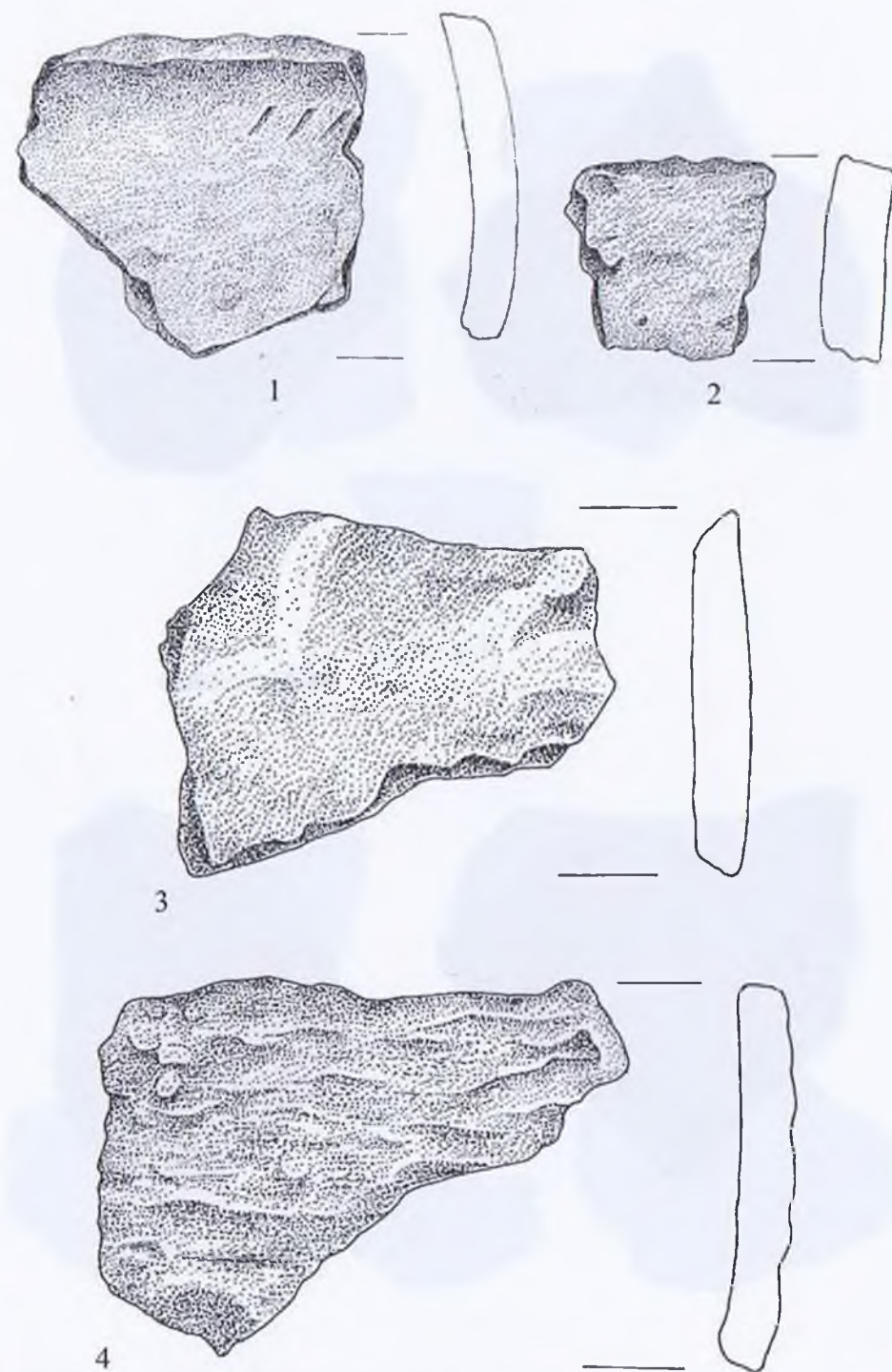

Fig. 18. Suceava – Câmpul Șanțurilor: 1-4, fragmente ceramice descoperite în mormântul din bronzul mijlociu, cultura Komariv.

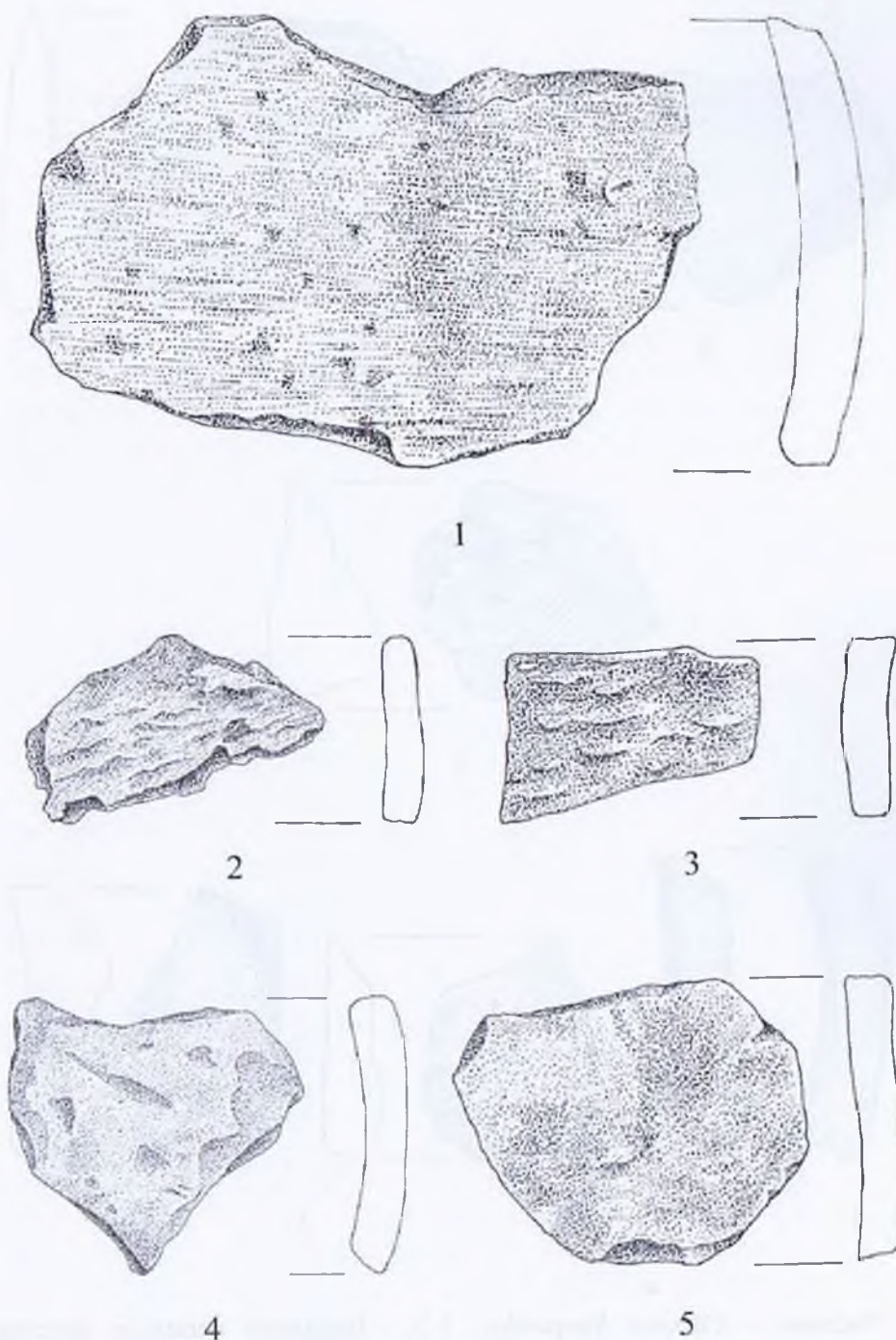

Fig. 19. Suceava – Câmpul Șanțurilor: 1-5, fragmente ceramice descoperite în mormântul din bronzul mijlociu, cultura Komariv.

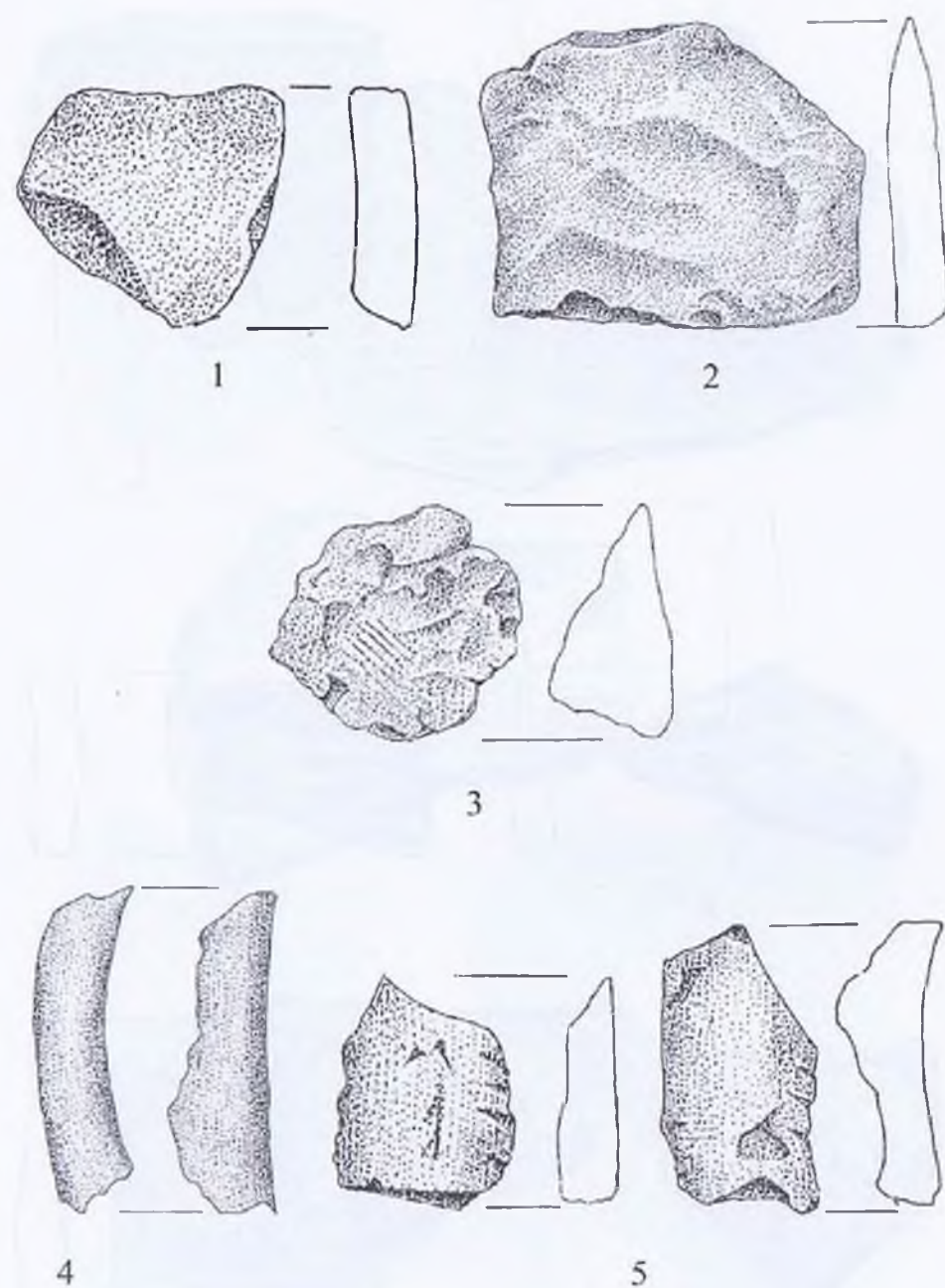

Fig. 20. Suceava – Câmpul Șanțurilor: 1-3, fragmente ceramice descoperite în mormântul din bronzul mijlociu, cultura Komariv; 4-5, fragmente osteologice descoperite în mormântul din bronzul mijlociu, cultura Komariv.

UNE TOMBE D'INHUMATION „À CISTE”, AU BRONZE MOYEN DE LA
CULTURE KOMARIV, DÉCOUVERT À SUCEAVA

- résumé -

Pendant les fouilles archéologiques préventives de la proximité du site archéologique *Câmpul Șanțurilor* (ville Suceava), les archéologues ont découvert une tombe d'inhumation à ciste, avec un squelette en position repliée à la partie droite. Dans la tombe ont été découverts des fragments céramiques avec silex et silicite dans la pâte et, à la proximité du crâne, un fragment de hache de combat, des matériaux archéologiques qui appartiennent à la civilisation Komariv (Bronze Moyen). La découverte est très importante, dans la culture Komariv, sur le territoire de la Roumanie ont connu un nombre réduit des vestiges funéraires.

PRIMI TUMULI AI BUCOVINEI. CERCETĂRILE DE LA
SFÂRȘITUL SEC. XIX ȘI ÎNCEPUTUL SEC. XX DIN ZONA
HORODNIC DE JOS (JUD. SUCEAVA)

Bogdan Petru NICULICĂ

Bucovina reprezintă o provincie istorică bogată în vestigii arheologice datând din diverse epoci istorice, tumulii, construcții funerare cu valențe simbolice și sacre, fiind menționate în documentele medievale târzii. O dată cu avântul luat de știința arheologiei în Bucovina la sfârșitul secolului al XIX-lea (pe atunci *ducat autonom* în componența monarhiei austro-ungare), aceste obiective arheologice au trezit curiozitatea localnicilor, care, căutând comori, i-au distrus în dese rânduri. În același timp a apărut și interesul științific al arheologilor, care au început să-i studieze, aceasta pe fondul preocupărilor autorităților austriece de a repertoria, cartă și cerceta obiectivele arheologice și monumentele istorice ale Bucovinei. Din acea vreme datează primele informații de natură arheologică – la început simple notițe, mai târziu rapoarte sistematizate –, schițe și planuri, desene și descrieri amănunțite ale obiectelor descoperite; tot atunci s-au întreprins și primele observații și cercetări de teren, s-au deschis primele șantiere arheologice, rezultatele fiind publicate în *Jahrbuch des Bukowiner Landes Museums* (Cernăuți), *Czernowitzer Zeitung*, *Czernowitzer Wochenblatt*, *Gazeta Bucovinei* (Cernăuți), *Revista Politică* (Suceava), în prestigioasele reviste *Mittheilungen* și *Jahrbuch* ale Comisiei Centrale din Viena, în *MAGW* (Viena) sau în alte contribuții ale vremii, din Regat și Transilvania. În dezvoltarea arheologiei în Bucovina un rol important l-au avut Universitatea din Cernăuți, societățile arheologice și muzeele din Siret, Cernăuți și Suceava; de asemenea, nu putem omite aportul deosebit al Comisiei centrale pentru artă și monumente istorice din Viena (*Zentral-Kommission für Kunst und Historischen Denkmale in Wien*), fondată în 1856, care a avut numeroși și valoroși membri corespondenți în Bucovina, sau al Societății de Antropologie din Viena (*Anthropologische Gesellschaft in Wien*), care a sprijinit cercetarea arheologică, prin finanțarea săpăturilor, în repetate rânduri (ANDRIEȘESCU 1936, 168-169; IGNAT 1981; EMANDI 1985, 17-36; NICULICĂ 2009, 26-29).

În ultimii ani s-a accentuat cercetarea vestigiilor arheologice aparținând Bronzului Mijlociu din zona județului Suceava, unde astfel de descoperiri au fost făcute încă de la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX, firește, la vremea respectivă neexistând posibilitatea încadrării și atribuirii corecte din punct de vedere cultural-cronologic. Dacă în prezent se cunosc în județul Suceava peste 50 de așezări cu materiale arheologice datând din Bronzul Mijlociu (respectiv cultura Komariv), numărul necropolelor și descoperirilor funerare este, în schimb, extrem de redus. Astfel, menționăm necropolele tumulare de la Horodnic de Jos – *Vârful Colnicului* și *Brădet* (com. Horodnic de Jos), Adâncata – *Imaș* (com. Adâncata) și descoperirile funerare izolate de la Șerbănești, com. Zvoriștea – cutie de piatră, descoperită în tumul (IGNAT, POPOVICI 1980) și de la Hârtop, com. Hârtop – mormânt plan în cutie de piatră (URSULESCU, POPOVICI 1987; NICULICĂ 2005; NICULICĂ et alii 2005, 79; NICULICĂ 2006). Recent, în anul 2007, un mormânt plan, în

construcție de piatră (însă nu *cistă*), atribuit culturii Komariv, a fost cercetat la Suceava (MAREȘ et alii 2008, 292-293). Legat de ultimul mormânt amintit, având în vedere locul descoperirii – în imediata vecinătate a Cetății de Scaun a Sucevei – dar mai ales faptul că în decursul timpului zona a fost intens supusă lucrărilor antropice (arături, construcții), nu excludem posibilitatea existenței unei necropole. Deși observațiile stratigrafice nu au indicat la momentul cercetărilor prezența mantalei unui tumul, nu neglijăm ipoteza conform căreia nivelările din zonă – care în mod evident au fost intense și s-au succedat în timp, să fi îndepărtat orice urmă a unei construcții tumulare.

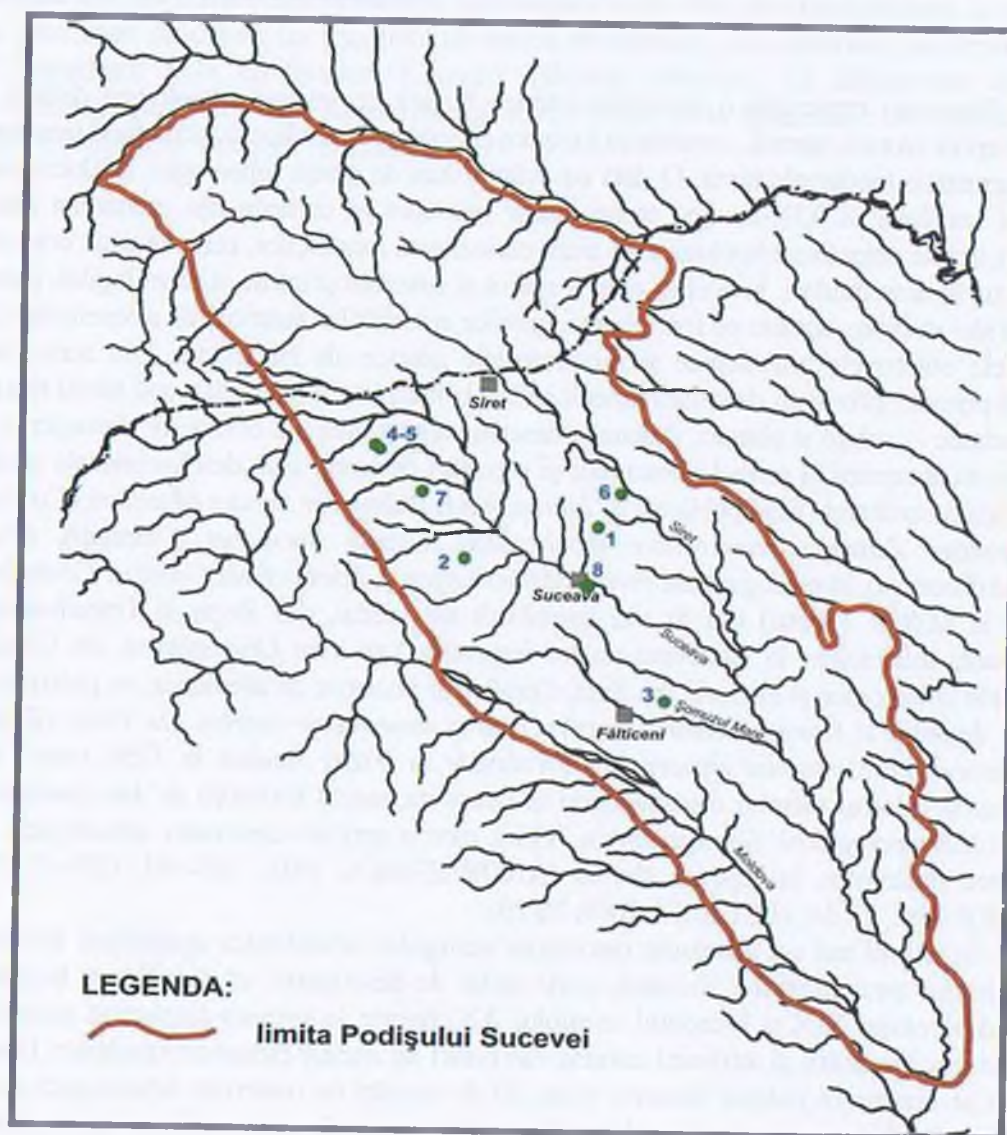

Fig. 1. Necropole și morminte izolate aparținând culturii Komariv, din Podișul Sucevei. 1, Adâncata – Imăș (NT); 2, Cajvana – Codru (NT); 3, Hârtoș – Sub Plopi (NP); 4, Horodnic de Jos – Vârful Colnicului (NT); 5, Horodnic de Jos – Dealul Brădet; 6, Șerbănești (NT); 7, Volovăț – Dealul Burlei (NT); 8 Suceava (NP ?). NT=necropolă tumulară; NP=necropolă plană.

Arheologii suceveni au acordat o atenție sporită investigării sistematice a necropolilor tumulare, un colectiv larg de specialiști ai *Muzeului Bucovinei* și *Universității „Ștefan cel Mare”* din Suceava demarând, încă din anul 2000, un proiect referitor la cercetarea necropolei Komariv de la Adâncata-Imăș (com. Adâncata). De asemenea, recent, a văzut lumina tiparului o monografie dedicată necropolilor tumulare din zona Rădăuți, prin intermediul căreia autorul, arheologul sucevean Mircea Ignat, completează un imens gol al cunoașterii epocii fierului, strădania sa de peste 30 de ani de a investiga sistematic tumulii de la Cajvana și Volovăț (jud. Suceava) și nu numai, conducând la inedite și valoroase interpretări istorice (IGNAT 2006).

În intervenția de față ne oprim atenția asupra celor două necropole din zona localității Horodnic de Jos (com. Horodnic de Jos, jud. Suceava), din punctele *Vârful Colnicului* și *Dealul Brădet*, care, deși cunoscute de mai bine de un secol, nu au beneficiat, deocamdată, de o sistematizare a datelor arheologice. Publicarea primelor săpături, în lucrări editate la Viena, a făcut ca, pentru multă vreme, descoperirile respective să nu fie cunoscute îndeaproape de arheologii români. Aceasta nu este o situație singulară, deoarece, în general, descoperirile arheologice efectuate în Bucovina sau în alte provincii ale imperiului erau publicate în reviste de specialitate vieneze, iar multe dintre piesele descoperite ajungeau în colecțiile muzeelor din imperiu.

Movilele de la Horodnic de Jos sunt amintite în lucrări științifice și în presa bucovineană de la sfârșitul secolului al XIX-lea, dar prima lor „atestată documentară” datează încă de la sfârșitul secolului XVIII. Într-un document din anul 1786, erau menționate movile de hotar din zona Horodnic de Jos, ridicate peste altele mai vechi, în care s-au găsit „cărboni și hârburi foarte vechi” (IGNAT 1981, 134, nota 13). Având în vedere importanța lor, movilele sunt menționate și în lucrarea lui Dionisie Olinescu, intitulată *Charta archeologica a Bucovinei*, apărută în 1894 în *Buletinul Societății Geografice Române* (București) (OLINESCU 1894a, 69). Un alt studiu al lui Olinescu din același an al revistei menționate, intitulat *Chărțile Bucovinei*, includea și o hartă – *Charta archeologica a Bucovinei*, pe care autorul a reușit, nu fără dificultate, în urma unei munci asidue, să amplaseze principalele descoperiri arheologice cunoscute în acea vreme în Bucovina, printre care și peste 150 de semne convenționale, reprezentând necropole tumulare și movile izolate, așadar un număr deloc de neglijat (OLINESCU 1894b).

Fig. 2. Extras din harta lui Olinescu (1894b) cu amplasarea movilelor de la Horodnic de Jos.

Fig. 3. Josef Szombathy (1853 – 1943)

Charta lui Olinescu a fost elaborată, însă, cu mult timp înainte, ajungând, în manuscris, în posesia *Societății de Antropologie din Viena*, unde a fost consultată de custodele colecției de antichități de la *Naturhistorisches Museum*, arheologul Josef Szombathy¹, acesta recunoscând mai târziu faptul că harta i-a fost de mare ajutor în identificarea unor situri arheologice (SZOMBATHY 1894, 12).

Interesat fiind de trecutul Bucovinei, Josef Szombathy a întreprins, în repetate rânduri, cercetări sub forma unor săpături de amploare sau sondaje, dar și recunoașteri de teren, în zonele Rădăuți, Volovăț, Satu Mare, Milișăuți sau Hliboca. De altfel, în lunile august-septembrie 1893, a întreprins excursii de documentare, singur sau însoțit de istoricul Raimund F. Kaindl, între 19 august-2 septembrie, acesta din urmă făcându-i rost de muncitorii necesari desfășurării săpăturilor de la Hliboca. La Horodnic de Jos a întreprins săpături în 1893 (la săpături a participat și Raimund F. Kaindl) și 1894, cercetând, în fiecare campanie, câte trei movile (SZOMBATHY 1894, 18-19; SZOMBATHY 1895, 22).

Semnificativ ni se pare faptul că, în aceeași perioadă, profesorul sucevean Simion Florea Marian întreprindea unele excursii de documentare istorică și etnografică în zonele Dărmănești, Dănila și Călinești-Cuparencu, notând prezența unor tumuli, așezări vechi și descoperiri arheologice izolate. Distinsul om de cultură sucevean a primit, încă din anul 1882, din partea Academiei Române, suma de 500 lei² necesară efectuării de săpături arheologice în necropolele tumulare de la Horodnic de Jos și Pătrăuți. Prin urmare, nu excludem posibilitatea ca el să li cercetat movilele de la Horodnic de Jos înaintea lui Szombathy, dar cum nu există vreo dovadă a faptului că acesta a săpat în necropolă, ne mulțumim doar să trecem în revistă acest aspect.

Fig. 4. Raimund F. Kaindl (1866 – 1930)

În anul 1902, profesorul Raimund F. Kaindl de la Universitatea din Cernăuți, apropiat al lui Karl A. Romstorfer și Josef Szombathy, a continuat săpăturile acestuia din urmă de pe *Vârful Colnicului*, extinzându-și aria cercetărilor și pe *Dealul Brădet*, în zona celei de a doua mari necropole tumulare. Săpăturile sale, deși nu au fost publicate în întregime, ci doar sub forma unor rapoarte de mică întindere, fără o ilustrație adecvată, conțin totuși dovezi importante privind elementele de rit și ritual funerar practicate în cele două necropole.

O ultimă etapă în investigarea tumulilor din zona Horodnic de Jos o constituie săpăturile întreprinse de arheologul Mircea Ignat, în anul 1976, pe *Vârful Colnicului*. Având ca suport documentar ceea ce publicaseră anterior Szombathy în *JBLM*, și Kaindl în *Geschichte der Bukowina* (1896), arheologul

sucevean Mircea Ignat a investigat trei tumuli, având drept scop principal clarificarea apartenenței culturale a necropolei (IGNAT 1981, 135-136).

I. NECROPOLA TUMULARĂ DE PE VÂRFUL COLNICULUI

Necropola a atras mai întâi atenția localnicilor căutători de comori din zonă, care au distrus un număr însemnat de movile, făcând pierdut pentru totdeauna inventarul lor. Astfel, a fost necesară intervenția unor specialiști, care să elucideze aspectele legate de vechimea și originea acestor construcții tumulare, pe care localnicii le considerau a fi gropi comune din vremea războaielor moldo-polone.

În conformitate cu planul de lucru al *Societății de Antropologie din Viena*, în urma ședinței din 20 mai 1893, Josef Szombathy a fost trimis în Bucovina pentru prospecțiuni și recunoașteri de teren, în vederea stabilirii oportunităților viitoare de cercetare. În acest sens, el a stabilit, încă de la Viena, legătura cu Raimund F. Kaindl (din 1893 acesta a fost detașat din capitala imperiului la *Universitatea din Cernăuți*, ca profesor de *Istoria Austriei*), cerându-i sprijinul pentru perioada în care se va afla în provincie. În vederea pregătirii călătoriei, Josef Szombathy a studiat mai multe lucrări, editate sau în manuscris, referitoare la Bucovina, pe care i le-au pus la dispoziție Karl A. Romstorfer și dr. Johann Polek³, printre altele consultând, în biblioteca *Societății de Antropologie din Viena*, o copie a hărții arheologice a Bucovinei a lui Dionisie Olinescu, „...prevăzută cu indicații ale locurilor de descoperire preistorice și pre-romane din Bucovina”, care, după cum mărturisește Szombathy, i-a „... arătat imediat drumul către văile mai largi ale râurilor, bogate în locuri de descoperiri” (SZOMBATHY 1894, 12).

În data de 15 august, Szombathy sosea la Cernăuți, în aceeași zi Karl A. Romstorfer înmânându-i o serie de „notițe de mână” și prezentându-l pe arheologul vienez baronului Nicolae Mustață, președintele Comisiei Muzeului din Cernăuți, precum și altor membri din conducerea instituției. În data de 17 august, împreună cu Romstorfer și Nicolae Mustață, participă la săpăturile de la Șipeniț, unde revine pe 19 august și 6 septembrie. Între 23 și 29 august a săpat câțiva tumuli la Hliboca, schițele fiind definitivare abia pe 5 septembrie, din cauza vremii nefavorabile. În perioada 30 august – 2 septembrie a întreprins recunoașteri arheologice în zona orașului Rădăuți, primind și avizul de a efectua săpături în necropola de la Horodnic de Jos. După încheierea săpăturilor, Szombathy ajunge la Suceava, unde Simion Florea Marian îi prezintă principalele descoperiri și situri preistorice, precum și monumentele istorice ale orașului. Excursia de documentare în Bucovina a lui Szombathy se încheie în ziua de 7 septembrie cu o vizită la Hlinița, pentru observarea valurilor de pământ, împreună cu Karl A. Romstorfer și soția acestuia (SZOMBATHY 1894, 20).

Josef Szombathy observa că movilele de pe *Vârful Colnicului* și de pe *Dealul Brădet* se desfășurau liniar, pe o fâșie de peste 10 km, la altitudini cuprinse între 450-490 m, fiind organizate în mai multe grupe compacte. La acea dată puteau fi observați 57-60 de tumuli, în prezent mulți dintre aceștia fiind distruși sau aplatizați, datorită lucrărilor agricole sau carierelor de lut (SZOMBATHY 1894, 18; IGNAT 1981, 134-135).

Unele dintre observațiile rămase de la Szombathy sunt amănunțite și, cu toate că mormintele nu au putut fi încadrate corect la acea dată, ele permit interpretări mai apropiate

¹ Descoperitorul, de mai târziu, al celebrei statuete paleolitice *Venus de Willendorf*.

² Fondul documentar Simion Florea Marian, Suceava, corespondența către Simion Florea Marian, nr. inv. 4. Vezi și IGNAT 1981, 134, nota 14.

³ Custode al Bibliotecii Universității din Cernăuți, corespondent al *Comisiei centrale pentru artă și monumente istorice din Viena* (JBLM, 2, 1894, 119), membru în *Comitetul Muzeului Țării Bucovinei*, unul din pionierii cercetărilor arheologice din Bucovina.

de realitate. În unele cazuri, el a constatat suprapuneri stratigrafice, fapt care l-a condus la concluzia existenței mai multor etape de înmormântare în tumuli. Este demn de subliniat acuratețea cu care descrie amplasarea în teren a movilelor; pentru aceasta a utilizat hărțile topografice austriece și a colaborat cu localnici pasionați de trecutul istoric al regiunii, precum Heinrich Klauser⁴, dr. Michael Kipper, căpitanul Wilhelm Rothenburg, profesorul Siegfried Lederer și primarul Horodnicului, Onofrei Teleagă (SZOMBATHY 1894, 18; SZOMBATHY 1895, 22).

În același timp, remarcăm contribuția lui Raimund F. Kaindl, importantă în cazul de față, autorul reproducând în parte, în lucrarea sa de referință, *Geschichte der Bukowina* (KAINDL 1896, 7-8, pl. II, fig. 17), rezultatele săpăturilor și unele dintre planurile întocmite de Szombathy în 1893 și 1894. Interesat de vestigiile descoperite anterior, Kaindl a reluat în anul 1902 săpăturile de pe *Vârful Colnicului*, unde cercetează 12 tumuli, în aceeași perioadă (luna septembrie) în care a săpat și movilele de pe *Dealul Brădet*, din apropiere (KAINDL 1903; 1903a).

Cercetările sistematice în necropolă au fost reluate în anul 1976 de Mircea Ignat, care a săpat trei tumuli, dintre care doar unul cu inventar, observațiile sale, extrem de minuțioase, legate de stratigrafie, ritul și ritualul funerar și tipologia inventarului, permițându-i, pentru prima dată, atribuirea corectă a vestigiilor respective, culturii Komariv (IGNAT 1981, 134-136).

Redăm în continuare etapele și rezultatele săpăturilor arheologice întreprinse în necropola de la Horodnic de Jos – *Vârful Colnicului*:

A. Heinrich Klauser și localnici

Într-o movilă de mari dimensiuni, conservatorul Heinrich Klauser din Rădăuți a descoperit, săpând un „puț” de 5 m adâncime în chiar mijlocul acesteia, urme de calcar ars, oase și un fragment ceramic. Colonelul Dokunal săpase și el anterior un tumul până la adâncimea de 1,5 m, dar fără a descoperi vreun inventar arheologic. Din alți tumuli, săpați în același mod de localnici, provin un craniu și un vas întreg. Toate aceste materiale s-au pierdut ulterior.

Bibliografie: SZOMBATHY 1894, 18.

B. Josef Szombathy, 1893

T1: diametrul 12 m, înălțimea 1,70 m; conținea două morminte, unul de inhumatie, în poziție chirchită și unul de incineratie, în groapă. Mormântul mai vechi, de incineratie, consta dintr-o groapă cu diametrul de aproximativ 0,60 m, adâncă de 0,20 m (săpată în „pământul viu”), din care au fost recuperate fragmente de oase calcinate, cărbune, un topor din piatră, o „placă de piatră mică, pătrată, șlefuită, prevăzută cu găuri la cele patru colțuri”, precum și două fragmente de silex, provenind de la o lamă. Al doilea mormânt era așezat într-un „strat bituminos”, la 50 cm deasupra solului viu, aproape de centrul movilei. Scheletul, deteriorat puternic, se afla în poziție chirchită; lungimea unui membru superior, care s-a păstrat, era, după cum afirmă autorul cercetării, de 54,5 cm, indicând un adult cu o conformație puternică. Pe alocuri, în „stratul bituminos”, au fost observate fragmente ceramice.

⁴ Conservator al *Comisiei centrale pentru artă și monumente istorice din Viena* și director al gimnaziului din Rădăuți (JBLM, 2, 1894, 119).

T2: diametrul 14 m, înălțimea 1,3 m; conținea în zona centrală, pe solul antic de călcare, un schelet în poziție chirchită, fără inventar. Într-o „groapă” (?) (adâncă de 90 cm, umplută cu cărbune), situată sub schelet, nu au fost descoperite materiale arheologice.

T3: diametrul de 7 m, înălțimea de 0,60 m, fără inventar. Se putea recunoaște „ceva de felul unui strat cultural sub nivelul solului, dar altceva nimic”.

Bibliografie: SZOMBATHY 1894, 18-19; SZOMBATHY 1895, 22.

C. Josef Szombathy, 1894

T4, T5: morminte de incineratie în „vase de pământ simple, neolitice, foarte prost conservate” și două așchii de silex.

T6: mormânt de inhumatie în cutie de piatră, fără inventar.

Bibliografie: ROMSTORFER 1894, 117-118; SZOMBATHY 1895, 22.

D. Raimund F. Kaindl, 1902

T7-T18: Tumuli cercetați în 1902 aveau diametrele cuprinse între 6 și 16 m și înălțimea între 0,80 și 1,5 m. Deși nu îi descrie pe fiecare în parte, Kaindl face, totuși, observații interesante, legate de faptul că a descoperit în movile doar morminte de incineratie și că multe dintre ele au mantaua dură, cu mult pietriș și lut, motiv pentru care mulți tumuli sunt distruși de localnicii căutători de materie primă pentru construcții. El mai notează că în mantalele movilelor niciodată oasele nu au fost găsite în vase. Ceramica este, din descrierea autorului, grosieră, iar în multe cazuri, în morminte, s-au găsit și așchii de silex. În general, inventarul mormintelor este compus din ceramică și așchii de silex, nefiind descoperite unelte de piatră șlefuită (probabil autorul s-a referit la topoare de piatră). Într-un tumul a fost găsit un mormânt central, de incineratie, într-o groapă, la adâncimea de 0,80 m și unul secundar, săpat la marginea movilei, în care a fost găsit un mic inel din sârmă de aur, cu mijlocul îngroșat, decorat cu mici incizii. În alt tumul, descris de Kaindl ca fiind cel mai mare de pe *Vârful Colnicului*, într-o groapă cu suprafața de 0,50 mp, au fost descoperite oase calcinate și cinci așchii de silex.

Bibliografie: KAINDL 1903; KAINDL 1903a, fig. 89-90.

Fig. 5. Tumul de la Horodnic de Jos (prelucrare după SZOMBATHY 1899, 49).

În imaginea reprodusă mai sus, care însoțea ilustrația capitolului referitor la preistoria Bucovinei, semnat de Josef Szombathy în cunoscuta lucrare monografică *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild* (Viena, 1899), este înfățișat unul din tumulii de la Horodnic de Jos. Autorul desenului a asistat, în persoană, la săpăturile respective, de vreme ce ilustrează perfect sistemul de săpătură, îmbrăcămintea lucrătorilor și a lui Szombathy, anotimpul (știm că săpăturile au avut loc toamna) și chiar tehnica de săpătură uzitată. Ni se pare interesant detaliul care se referă la compoziția mantalei mobilei, și anume pământ și pietrișuri.

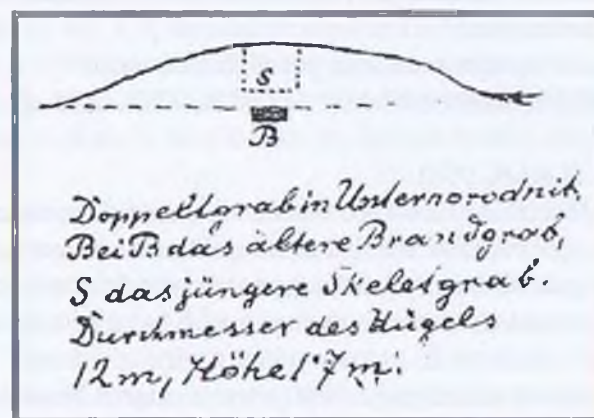

Fig. 6. Profilul T1 din necropola de la Horodnic de Jos, cercetat în 1893 de Josef Szombathy, reprodus de Raimund F. Kaindl (KAINDL 1896, pl. 2, fig. 17).

E. Mircea Ignat, 1976

T19: fără inventar.

T20: fără inventar.

T21: aproximativ în zona centrală se afla un mormânt de incinerare cu oasele calcinate, așezate direct pe solul antic de călcare (-0,95 m). Ca inventar, sunt semnalate un vas globular, fragmentar, din pastă friabilă, fără decor și o așchie de silex. Se remarcă faptul că mantaua mobilei era alcătuită din două straturi de pământ, cu nuanțe diferite, ambele amestecate cu mult prundiș și cu mici impregnații de cărbuni, în cantități mici, care, conform autorului săpăturilor, nu indicau arderea pe loc.

Bibliografie: IGNAT 1981, 134-136 și notele 14-20, cu referințe.

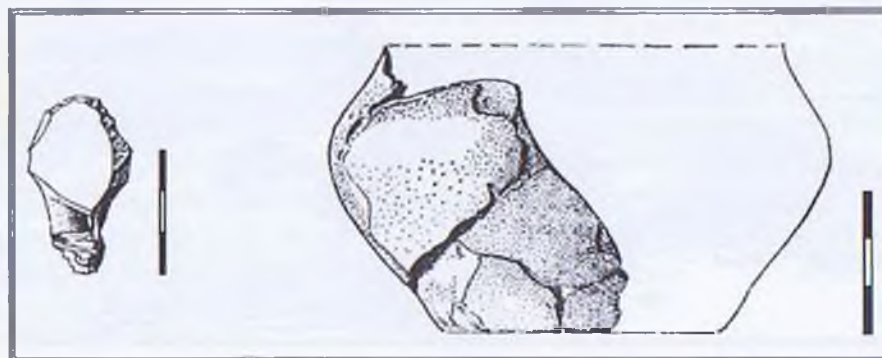

Fig. 7. Inventarul descoperit în T21/1976 (după IGNAT 1981, fig. 1/1-2).

Din cele prezentate mai sus putem desprinde următoarele:

- numărul tumulilor cercetați pe *Virful Colnicului* este de 21, dintre care T1-18 au fost cercetați de J. Szombathy (T1-6), respectiv R. F. Kaindl (T7-18); în tabel nu am inclus descoperirile anterioare lui Szombathy, aparținând lui H. Klauser, colonelului Dokunal și ale localnicilor, acestea nefiind sigure. Dacă le socotim și pe acestea, numărul movilelor cercetate este în jur de 25-30.
- necropola nu este unitară, lungimea pe care se desfășoară (peste 10 km) și dispunerea în grupe restrânse a tumulilor indicând posibilitatea existenței mai multor necropole, care datează din perioade istorice diferite și, probabil, din etape de construcție diferite;
- tumulii cercetați de J. Szombathy (T1-6) și M. Ignat (T19-21), din care șase au avut inventar, aparțin culturii Komariv. Totuși, trebuie subliniat faptul că în privința mormintelor de inhumație din T1, T2 și a cistei din T6, nu există elemente clare de datare, în timp ce pentru datarea T1 și T4-5 luăm în considerare, în primul rând, utilizarea incinerăției și inventarul M1 din T1/1893;
- necropola este birituală. Unele dintre movile cuprind morminte de incinerare în groapă (M1 din T1/1893) sau așezate direct pe solul antic de călcare (T9/1976), incinerare în vase-urne (T4, T5/1894); morminte de inhumație, în poziție chircită (M2 din T1/1893; T2/1893). În cazul T6/1894, cu mormânt de inhumație în cutie de piatră, nu se face nici o precizare în legătură cu poziția scheletului;
- în ceea ce privește modul de construcție a movilelor, mormintele au fost dispuse astfel: în gropi simple (M1 din T1/1893); în manta, deasupra mormântului mai vechi (M2 din T1/1893); în manta, deasupra unei gropi (?) umplută cu cărbune, provenind de la rugul funerar (?) (T2/1893); în vase-urne (în manta ?) (T4, T5/1894); în cutie de piatră (în manta ?) (T6/1894); pe solul antic de călcare (T21/1976);
- este importantă observația lui J. Szombathy în privința T1/1893, unde există fie două faze de înmormântare (mormântul de inhumație – posibil sacrificial?), fie două morminte din perioade istorice diferite;
- probabil au existat și movile cenotaf – fără inventar (T3/1893, T19, T20/1976).

	INCINERAȚIE	INHUMAȚIE	NR. INDIVIZI	INVENTAR
M1 din T1/1893	în groapă	-	?	topor de piatră, două fragmente silex de la o lamă, o plăcuță pătrată (pandantiv ?) din piatră perforată la colțuri, cărbune

M2 din T1/1893	-	chircit, în manta	I	fragmente ceramice risipite în manta
T2/1893	-	chircit, în manta, la nivelul solului antic, (deasupra unei gropi plină cu cărbuni ?)	I	fără inventar
T3/1893	-	-	-	fără inventar
T4/1894	în urne (manta ?)	-	?	urne, aşchii silex
T5/1894	în urne (manta ?)	-	?	urne, aşchii silex
T6/1894	-	în cistă (groapă, manta ?)	I	fără inventar
T7-18/1902	în groapă şi pe solul antic?, în manta?	incinerare	neprecizat	vase, aşchii de silex
T19/1976	-	-	-	fără inventar
T20/1976	-	-	-	fără inventar
T21/1976	pe solul antic de călcare	-	?	un vas globular fragmentar, o aşchie de silex

Tabel 1. Caracterizarea descoperirilor funerare din cadrul necropolei de la Horodnic de Jos – *Vârful Colnicului* (jud. Suceava).

II. NECROPOLA TUMULARĂ DE PE DEALUL BRĂDET

Săpăturile din acest sit, publicate de Raimund F. Kaindl în 1903 (KAINDL 1903; 1903a), au rămas, din păcate, multă vreme necunoscute specialiștilor români. Prima mențiune referitoare la existența necropolei, diferită de cea de pe *Vârful Colnicului*, o datorăm lui Josef Szombathy, care indica prezența a 12 tumuli pe drumul care duce de la Brădetu Nou la Brădetu Vechi (SZOMBATHY 1894, 18-19). O altă referință despre săpăturile lui Raimund F. Kaindl o întâlnim la Florentin Burtănescu, în recenta sa lucrare dedicată Bronzului Timpuriu din Moldova (BURTĂNESCU 2002, 130).

În luna septembrie 1902, cu sprijinul *Societății de Antropologie* din Viena, Kaindl a cercetat 18 movile situate pe *Dealul Brădet*. Șase dintre acestea se aflau între Brădetu Nou și Brădetu Mijlociu, iar 12 în zona numită de localnici „Ograda”, situată spre Brădetu Vechi. Cele mai multe movile aveau diametrele cuprinse între 4-16 m, Kaindl remarcând aplatizarea multora dintre ele din pricina arăturilor, cele mai înalte având doar 0,80 m înălțime. Autorul săpăturilor sublinia sărăcia în inventar a movilelor săpate, stabilind, la acea vreme, apartenența mormintelor de incinerare cercetate la „epoca de piatră timpurie” (KAINDL 1903a, fig. 91-92 pentru ceramică). În movile au fost descoperite oase calcinate, vase din lut negricioase, „de proastă calitate” și aşchii de cremene. Importantă este observația lui Kaindl, în cazul a doi tumuli, anume prezența,

PRIMII TUMULI AI BUCOVINEI. CERCETĂRILE DE LA SFÂRȘITUL...

la baza lor, a unor vetre mari și „vizibile resturi de rug” (să fie vorba de incinerare pe loc?). Într-un mormânt a fost observată o nișă, cu adâncimea de 0,50 m, umplută cu cărbuni; de altfel, el remarcă prezența unor bucăți de cărbune și în mantaua movilelor. În nici un tumul nu a fost descoperită vreo „uncaltă de piatră șlefuită” (KAINDL 1903a)⁵.

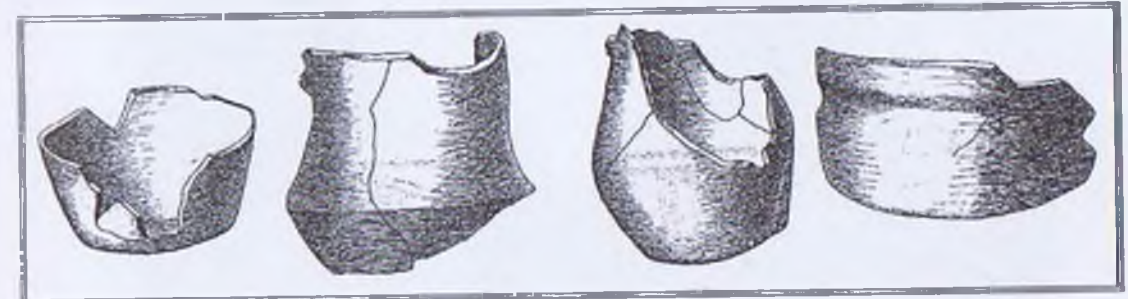

Fig. 8. Ceramică descoperită de Raimund F. Kaindl în necropolele tumulare de la Horodnic de Jos – *Vârful Colnicului* (1-2) și *Brădet* (3-4) (KAINDL 1903a, fig. 89-92).

Despre atribuirea descoperirilor nu putem să ne pronunțăm cu exactitate; ceramica redată de Kaindl este dificil de încadrat din punct de vedere cultural. Dar, ținând seama de faptul că s-a remarcat asemănarea cu mormintele de pe *Vârful Colnicului*, putem afirma că ne aflăm în fața unei necropole, unele morminte putând să aparțină Bronzului Mijlociu. Prezența mai multor grupe de tumuli ne determină, evident, să presupunem că aceștia pot aparține unor etape istorice și constructive diferite.

În sfârșit, menționăm faptul că necropolele de la Horodnic de Jos au fost datate recent de Florentin Burtănescu în Bronzul Timpuriu, fiind atribuite *culturii ceramicii șnurate* (BURTĂNESCU 2002, 206-208)⁶, deși, din câte cunoaștem, în nordul Moldovei nu au fost descoperite astfel de vestigii. Suntem de părere că atâta vreme cât nu a fost cercetat un număr mare de movile, datarea propusă rămâne o simplă ipoteză, mai ales dacă avem în vedere faptul că vestigiile *culturii ceramicii șnurate* lipsesc, cel puțin deocamdată, zona noastră. Necesitatea reluării săpăturilor arheologice în cele două mari necropole credem că nu mai trebuie argumentată; doar investigațiile viitoare vor putea conduce la decelarea unor etape constructive și la atribuire corecte din punct de vedere cultural, numărul mare al movilelor și dispunerea acestora în grupe indicând, în opinia noastră, probabil, și existența unor morminte din alte perioade istorice (Hallstatt, La Tène).

⁵ Kaindl a dorit cercetarea unei movile de mari dimensiuni, despre care se spunea că atunci când era arată plugul lovea lespezi de piatră (provenind de la o cistă?), dar proprietarul, Ion Prelipcean, a cerut suma de 40 kreutzeri drept despăgubire, fapt pentru care Kaindl a renunțat la săparea acesteia.

⁶ Atragem atenția că datarea a fost făcută pe baza analizei dispunerii spațiale a grupelor de movile și nu prin săpături arheologice, în opinia noastră un criteriu insuficient de convingător.

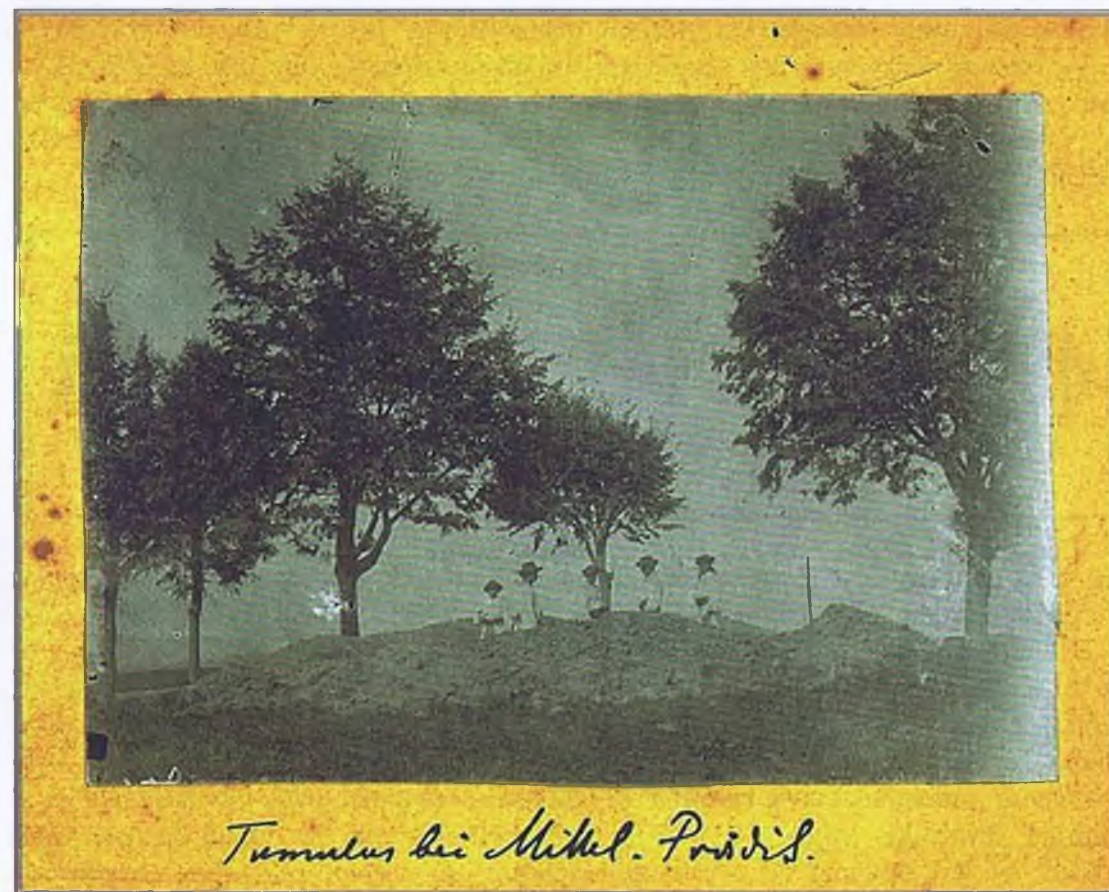

Fig. 9. Tumul cercetat de Kaindl la Brădetul Mijlociu.
Arhiva Bibliotecii Muzeului Bucovinei Suceava.

BIBLIOGRAFIE

- ANDRIEȘESCU Ioan
1936 *Cercetări și descoperiri arheologice în Bucovina*, CNA, XII, 105, ianuarie-martie, p. 161-173.
- BURTĂNESCU Florentin
2002 *Epoca timpurie a bronzului între Carpați și Prut, cu unele contribuții la problemele perioadei premergătoare epocii bronzului în Moldova*, București.
- EMANDI Emil Ioan
1985 *Muzeul de Istorie Suceava*, București.
- IGNAT Mircea
1969 *Din istoricul cercetărilor arheologice din județul Suceava*, StMat, Istorie, I, p. 93-104.
1981 *Contribuții la cunoașterea epocii bronzului și a Hallstatt-ului timpuriu în județul Suceava*, TD, II, p. 133-146.

PRIMII TUMULI AI BUCOVINEI. CERCETĂRILE DE LA SFÂRȘITUL...

- 2006 *Necropolele tumulare din zona Rădăuți în cadrul lumii traco-getice (sec. VII-V a.Ch.)*, Târgoviște.
- IGNAT Mircea, POPOVICI Dragomir
1980 *Un mormânt în cistă descoperit la Șerbănești (com. Zvoriștea, jud. Suceava)*, Suceava, VI-VII, p. 657-662.
- KAINDL Raimund F.
1896 *Geschichte der Bukowina. Erster Abschnitt. Von den ältesten Zeiten bis zu den Anfängen des Fürstenthums Moldau (1342)*, Czernowitz.
1903 *Bericht über die Ausgrabungen der Hügelgräber von Unter-Horodnik und Präditz (Bukowina)*, MAGW, XXXIII, III. Folge, III. Band, p. 82-84.
1903a *Prähistorisches aus der Bukowina*, JZK, I, p. 98-114.
- MAREȘ Ion et alii
2008 MAREȘ Ion, NICULICĂ Bogdan Petru, DOLENSCHI Ticu, CIURARI Paul, BEDREAGĂ Sânziana, UNGUREANU Cătălina, *Suceava, jud. Suceava, „Câmpul Șanțurilor”*, CCA, p. 292-293.
- NICULICĂ Bogdan Petru
2005 *Considérations sur la période moyenne de l'Âge du Bronze dans le Plateau de Suceava. Le complexe culturel Komarów – Costișa – Biały-Potik*, SAA, X-XI, 2005, p. 61-68.
- NICULICĂ et alii
2005 NICULICĂ Bogdan Petru, MAREȘ Ion, BOGHIAN Dumitru, IGNĂTESCU Sorin, *Considérations préliminaires sur les pratiques funéraires de la nécropole du type Komariv – Bilyj-Potik – Costișa, de Adâncata – „Imaș” (dép. de Suceava)*, SAA, X-XI, p. 69-86.
- NICULICĂ Bogdan Petru
2006 *Epoca mijlocie și târzie a bronzului în Podișul Sucevei*, teză de doctorat, Universitatea „Al. I. Cuza” Iași, mss.
2009 *Din istoricul preocupărilor arheologice în Bucovina. Societatea arheologică română*, Suceava, 2009.
- OLINESCU Dionisie
1894a *Charta arheologică a Bucovinei*, BSGR, XV, I-II, p. 64-94.
1894b *Chărțile Bucovinei*, BSGR, XV, III-IV, p. 3-10.
- ROMSTORFER Karl August
1894 *Aus den „Mittheilungen der k. k. Central-Commission”*, JBLM, p. 117-118.
- URSULESCU Nicolae, POPOVICI Dragomir
1987 *Contribuții la cunoașterea ritului funerar din bronzul mijlociu în nordul Moldovei*, SCIVA, 38, I, p. 72-76.
- SZOMBATHY Josef von
1894 *Prähistorische Recognoscierungstour nach der Bukowina im Jahre 1893*, JBLM, p. 11-21.
1895 *Zweite Recognoscierungstour in die Bukowina*, JBLM, p. 20-24.
1899 *Vorgeschichte*, în: *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Bukowina*, Wien, p. 49-56.

LES PREMIÈRES FOUILLES DANS BUCOVINE. LES RECHERCHES AU FIN DE XIXe SIÈCLE ET AU DÉBUT DU XXe SIÈCLE, À HORODNIC DE JOS, SUCEAVA

- résumé -

L'auteur présente une synthèse sur les premières fouilles archéologiques de tertres de Bucovine. Les recherches ont été faites par les archéologues autrichiennes: Josef Szombathy, Raimund F. Kaindl, Karl Adolf Romstorfer, au fin de XIXe siècle et aux débuts de XXe siècle à Horodnic de Jos, comm. Horodnic, aujourd'hui département de Suceava. La situation archéologique qui caractérise les tertres de Horodnic (*Vârful Colnicului* et *Dealul Brădet*) est clarifiée, systématisée et publiée dans la littérature de spécialité pour la première fois. Les tombeaux ont été liés aux milieux culturels de l'Âge du Bronze et du Hallstatt, avec la possibilité d'assigner quelques tertres à la civilisation La Tène.

LÉGENDE DES FIGURES

- Fig. 1. Nécropoles et tombeaux isolés appartenant à la civilisation Komariv, du Plateau de Suceava. 1, Adâncata – *Imaş* (NT); 2, Cajvana – *Codru* (NT); 3, Hârtop – *Sub Plopi* (NP); 4, Horodnic de Jos – *Vârful Colnicului* (NT); 5, Horodnic de Jos – *Dealul Brădet*; 6, Şerbăneşti (NT); 7, Volovăţ – *Dealul Burlei* (NT); 8 Suceava (NP ?). NT=nécropole tumulaire; NP=nécropole plaine.
- Fig. 2. Extrait de la carte d'Olinescu (1894b) avec l'emplacement des tertres de Horodnic de Jos.
- Fig. 3. Josef Szombathy (1853-1943).
- Fig. 4. Raimund F. Kaindl (1866-1930).
- Fig. 5. Tumulus de Horodnic de Jos (d'après SZOMBATHY 1899, 49).
- Fig. 6. Le profil de T1 du nécropole de Horodnic de Jos, cherché en 1893 par Josef Szombathy, reproduit par Raimund F. Kaindl (KAINDL 1896, pl. 2, fig. 17).
- Fig. 7. L'inventaire découvert en T21/1976 (d'après IGNAT 1981, fig. 1/1-2).
- Fig. 8. Céramique découverte par Raimund F. Kaindl dans les nécropoles tumulaires de Horodnic de Jos – *Vârful Colnicului* (1-2) şi *Brădet* (3-4) (KAINDL 1903a, fig. 89-92).
- Fig. 9. Tumulus cherché par Kaindl la Brădetul Mijlociu.

UN NOU SIT ARHEOLOGIC DIN EPOCA BRONZULUI DESCOPERIT LA ȚOLICI (COM. PETRICANI, JUD. NEAMȚ)

Vasile DIACONU

Cercetările de teren realizate recent în partea de nord-est a județului Neamț au avut ca rezultat identificarea unor noi situri arheologice. Obiectivul acestor cercetări a fost investigarea unor microzone pentru care datele arheologice erau lacunare. Astfel, recunoașterile perieghetice s-au desfășurat pe cursul unor afluenți ai râului Topolița, sau în anumite puncte de pe Culoarul Moldovei.

Prezentăm în continuare doar unele dintre rezultatele acestor cercetări, efectuate în bazinul pârâului Țolici, afluent de dreapta al Topoliței.

Satul Țolici este parte componentă a comunei Petricani și se află la 15 km sud-est de orașul Tg. Neamț, într-o microzonă delimitată de Valea Moldovei, Depresiunea Neamț și masivul Corni.

Pentru că existau semnalări privitoare la existența mai multor puncte arheologice¹ și a unor izvoare de slatină în această zonă², s-a considerat necesară o cercetare amănunțită a unora dintre acestea, în cadrul unui amplu proiect care studiază exploatarea surselor de sare în preistorie³.

Cu scopul de a completa baza de date referitoare la dinamica locuirilor umane din zona satului Țolici, au fost realizate și cercetări de suprafață în diferite puncte care prezentau condiții favorabile stabilirii comunităților preistorice sau din etape cronologice mai târzii. În urma acestor cercetări au fost descoperite câteva puncte arheologice inedite, încadrate într-un orizont cronologic amplu, din epoca bronzului și până în sec. IV p. Chr.⁴

În cadrul acestui articol dorim să introducem în circuitul științific unele date privitoare doar la unul dintre aceste puncte arheologice, locuit intens în epoca bronzului.

¹ Șt. Cucos, *Contribuții la repertoriul arheologic al județului Neamț*, în *MemAntiq*, XVIII, 1992, p. 83; Gh. Dumitroaia, *Materiale și cercetări arheologice din nord-estul județului Neamț*, în *MemAntiq*, XVIII, 1992, p. 38.

² S. Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, București, 1974, p. 20; O. Weller, R. Brigand, M. Alexianu, *Cercetări sistematice asupra izvoarelor de apă sărată din Moldova. Bilanțul explorărilor din anii 2004-2007 efectuate în special în județul Neamț*, în *MemAntiq*, XXIV, 2007, p. 143-147.

³ Pentru unele dintre rezultatele acestui proiect vezi: D. Monah, Gh. Dumitroaia, *Recherches sur l'exploitation préhistorique du sel en Roumanie*, în D. Monah, Gh. Dumitroaia, O. Weller, J. Chapman (Eds.), *L'exploitation du sel à travers le temps*, în *BMA*, XVIII, Piatra-Neamț, 2007, p. 13-34; D. Monah, *Arheologia preistorică a sării. Scurt istoric*, în Gh. Dumitroaia, D. Monah, D. Garvăn (Ed.), *Sarea, de la prezent la trecut*, în *BMA*, XX, Piatra-Neamț, 2008, p. 13-39; Gh. Dumitroaia, R. Munteanu, O. Weller, D. Garvăn, V. Diaconu, R. Brigand, *Un nou punct de exploatare a apei sărate în preistorie: Țolici-Hălăbutoaia*, în Gh. Dumitroaia, D. Monah, D. Garvăn (Ed.), *op. cit.*, p. 203-224.

⁴ V. Diaconu, *Noi situri arheologice în zona de nord-est a județului Neamț*, în *MemAntiq*, XXV, sub tipar.

Situl se află în partea de nord a satului, înspre Târpești, pe terasa medie din stânga pârâului Țolici (coordonate georeferențiale: 47°07'46" N, 26°26'44" E). Zona aceasta, cunoscută sub toponimul *Rusca*, este delimitată spre est de pantele abrupte ale terasei, iar spre sud de cursul pârâului Rusca, afluent de stânga al pârâului Țolici (fig. 1).

Prin intermediul cercetărilor perieghetice s-a conturat un perimetru de aproximativ 2000 m², de unde au fost colectate mai multe materiale arheologice, care au permis și stabilirea etapelor de locuire ale acestui punct. Dat fiind tipul cercetării, subliniem caracterul ipotetic al unora dintre observațiile noastre.

Pentru că materialele ceramice constituie un bun indicator cronologic, și pentru că dețin o pondere crescută în ansamblul artefactelor recuperate de pe suprafața așezării, considerăm utilă o prezentare a acestora.

Pornind de la detalii tehnolo-tipologice, ceramica descoperită în punctul *Rusca* prezintă elemente caracteristice Bronzului Mijlociu și Târziu.

Pe baza motivelor decorative întâlnite pe unele fragmente ceramice, pot fi schițate unele observații de ordin cronologic și cultural.

Deși nu dispunem de un eșantion foarte consistent, unele materiale ceramice pot să aparțină Bronzului Mijlociu, și în special culturii Costișa. Pentru că tot în acest punct au fost identificate și numeroase urme de locuire de factură Noua (Bronzul Târziu), este necesară tratarea diferențiată a lotului ceramic.

O primă categorie ceramică, atribuită de noi Bronzului Mijlociu, este reprezentată de fragmente care provin de la vase confecționate dintr-o pastă relativ omogenă, cu cioburi pisate și nisip în structură, îngrijit finisate și bine arse. Unele fragmente prezintă pe suprafața exterioară o angobă fină, uneori cu urme de lustru, dar se cunosc și situații când vasele au aspect poros.

Repertoriul formelor ceramice este destul de restrâns și cuprinde: amfore (fig. 2/2, 4, 7, 8), cești (fig. 2/1, 5) cu toartă în bandă (fig. 2/12), sau cu torți supraînălțate (de tip *ansa lunata*) (fig. 2/11), vase cu pereții drepți (fig. 2/4).

Ca elemente decorative semnalăm triunghiurile hașurate, delimitate la partea superioară de linii orizontale (fig. 2/2, 5; fig. 5/3, 6), împunsături alungite (fig. 2/8; fig. 5/5), brăul alveolar segmentar (fig. 2/7), ornament de tip „ramură de brad”⁵, dispus în poziție verticală pe gâtul vasului (fig. 2/1; fig. 5/1), șiruri de împunsături amplasate sub buza vasului (fig. 2/1), creștături fine aplicate pe marginea torților⁶ (fig. 2/12), proeminente dispuse imediat sub buza vasului (fig. 2/3), decor de tip *Besenstrich* (fig. 2/13, 14; fig. 5/2, 4).

Două fragmente ceramice prezintă unele decoruri care nu pot fi atribuite cu certitudine culturii Costișa, și ne referim la un șir de împunsături circulare, relativ adâncite, dispuse pe corpul vasului (fig. 2/10) și impresiuni triunghiulare, dispuse în zona mediană a unui vas bitronconic (fig. 2/9). Pentru aceste din urmă motive decorative pot fi găsite analogii chiar în perioada timpurie a epocii bronzului⁷, dar nu

⁵ Acest element decorativ apare pe unele fragmente ceramice din faza Noua I (după A. C. Florescu), în așezările de la Trușești, Valea Lupului, Gârbovăț, Târpești, Rotbav, dar este întâlnit și în mediul culturii Monteoru sau al culturii Komarov; vezi și L. Dascălu, *Bronzul mijlociu și târziu în Câmpia Moldovei*, Iași, 2007, p. 60-61.

⁶ Un fragment ceramic similar este atestat și la Lunca (jud. Neamț); Gh. Dumitroaia, *Sat Lunca, com. Vânători-Neamț, jud. Neamț*, în V. Căvruș, Gh. Dumitroaia (coord.), *Cultura Costișa în contextul epocii bronzului din România*, Piatra-Neamț, 2001, fig. 50/4.

⁷ Impresiuni circulare și triunghiulare se întâlnesc și pe unele fragmente ceramice descoperite în așezarea de la Scânteia (jud. Iași); Fl. Burtănescu, *Epoca timpurie a bronzului între Carpați și*

pot fi excluse nici influențe din alte medii culturale specifice Bronzului Mijlociu, eventual cultura Wietenberg⁸.

A doua categorie ceramică este caracteristică culturii Noua, prin faptul că fragmentele de vase sunt lucrate dintr-o pastă neomogenă, care are în compoziție cioburi pisate, micropundișuri, silicolit și cuarțit pisat. Datorită acestor degresanți, suprafața recipientelor ceramice prezintă un aspect zgrunțuros și microfisuri. Au fost identificate și unele fragmente ceramice care provin de la vase confecționate dintr-o pastă de calitate mai bună, lustruite la exterior și/sau la interior.

Privitor la tipologia ceramicii Noua din această așezare, semnalăm preponderența vasului-sac, cu diferitele sale variante (fig. 3/1-6, fig. 4/5), la care se adaugă fragmente de străchini (fig. 4/1-4) și cești cu toartă supraînălțată (fig. 4/6).

Motivele decorative sunt constituite doar din brăie simple (fig. 3/1, 2, 5; fig. 5/7, 8) sau alveolare (fig. 3/6, fig. 4/5, 8), dispuse pe gâtul sau pe umărul recipientelor ceramice.

Cu totul sporadic, pe suprafața așezării se găsesc fragmente ceramice hallstattiene (fig. 4/7) și din perioada sec. IV p. Chr. (cultura Sântana de Mureș).

Dintre piesele descoperite în punctul *Rusca* amintim și câteva artefacte litice, care pot fi încadrate în epoca bronzului. Este vorba despre un frecător de gresie (fig. 6/1), o cute cu o față alveolată datorită utilizării (fig. 6/2) și câteva așchii macrolitice de gresie și silicolit (fig. 6/3-6), folosite probabil ca răzuitoare.

Discuții.

Deși datele prezentate anterior sunt rezultatul unei cercetări perieghetice, se impun câteva observații generale.

Pe baza materialului ceramic recuperat de pe suprafața așezării pot fi documentate două etape cronologice diferite. Pe de o parte pot fi amintite resturi ceramice care, din punct de vedere tehnologic și mai ales prin motivele decorative, prezintă trăsături ale Bronzului Mijlociu (cel mai probabil cultura Costișa), iar pe de altă parte se remarcă numeroase fragmente de vase care pot fi încadrate în Bronzul Târziu. Deși nu dispunem de o situație stratigrafică, ceramica din așezare ilustrează o posibilă succesiune Bronz Mijlociu/Bronz Târziu.

Un aspect asupra căruia am vrea să atragem atenția este cel privitor la continuitatea unor motive decorative specifice Bronzului Mijlociu în repertoriul ceramic al Bronzului Târziu, fapt care a stat și la baza unei periodizări interne a culturii Noua în două faze⁹. Folosind drept criteriu de departajare tipologia formelor și decorurilor, A. C. Florescu a definit faza Noua I ca una de tranziție de la Bronzul Mijlociu la Bronzul Târziu¹⁰. În ultimii ani, a fost adusă în discuție această structurare pe faze distincte a culturii Noua, iar unele dintre materialele ceramice care, inițial, fuseseră considerate de

Prut, cu unele contribuții la problemele perioadei premergătoare epocii bronzului în Moldova, în *B.Thr.*, XXXVII, 2002, p. 375, pl. XV/2-4, 6, 8.

⁸ Fragmente ceramice decorate cu impresiuni triunghiulare au fost descoperite și în nivelurile specifice Bronzului Mijlociu de la Lunca (jud. Neamț); Gh. Dumitroaia, *Comunități preistorice din nord-estul României. De la cultura Cucuteni până în bronzul mijlociu*, în *BMA*, VII, Piatra Neamț, 2000, fig. 95/10. Același tip de decor a fost identificat și la Cucuiești (jud. Bacău), dar și în așezarea de la Târpești (jud. Neamț); pentru rezultatele cercetărilor de la Cucuiești vezi R. Munteanu, D. Garvăn, D. Nicola, C. Preoteasa, Gh. Dumitroaia, *Cucuiești-Slatina Veche (Romania). Prehistoric exploitation of a salt resource*, în D. Monah, Gh. Dumitroaia, O. Weller, J. Chapman (Eds.), *op. cit.*, p. 67, fig. 12/1; pentru materialele epocii bronzului de la Târpești a se vedea S. Marinescu-Bîlcu, *Câteva elemente de cultură Noua și hallstattiene descoperite în Moldova centrală*, în *TD*, II, 1981, p. 148, fig. 2/4.

⁹ A.C. Florescu, *Contribuții la cunoașterea culturii Noua*, în *ArhMold*, II-III, 1964, p. 181.

¹⁰ *Ibidem*.

tip Noua I (sau „de tradiție” Monteoru, Costișa-Komarov) au fost reevaluate și atribuite Bronzului Mijlociu¹¹.

În ceea ce privește situl de la Țolici-Rusca, nu credem că poate fi vorba despre o etapă de început a culturii Noua, ci mai degrabă despre existența unui nivel al culturii Costișa și al unei etape distincte de locuire aparținând Bronzului Târziu. Diferențele de ordin tehnologic și decorativ observate în lotul ceramic de referință, ne determină să avansăm această ipoteză.

Existența celor două orizonturi cronologice și culturale în cadrul acestui sit prezintă o importanță aparte, mai ales că situații de acest fel nu sunt foarte numeroase. Un caz similar îl reprezintă situl de la Văleni-Dealul lui Dănilă (jud. Neamț)¹², care a fost cercetat prin câteva sondaje și în care au fost surprinse materiale de factură Costișa și Noua.

Bineînțeles că în viitor, va fi necesară o reevaluare (mai ales pe baza unor cercetări sistematice) a descoperirilor catalogate ca fiind „de tradiție” Costișa în situri arheologice ale culturii Noua, cu scopul de a lămurii existența unei eventuale succesiuni cronologice sau doar persistența unor motive decorative de la o etapă culturală la alta.

Un amănunt care merită reținut este cel legat de amplasamentul sitului de la Țolici-Rusca, și nu credem că exagerăm dacă afirmăm că stabilirea comunităților epocii bronzului în acest punct a fost determinată, pe lângă alți factori de habitat, și de existența unor bogate surse salifere în această zonă¹³.

În concluzie, înregistrarea datelor de natură arheologică privitoare la situl de la Țolici-Rusca contribuie la întregirea repertoriului descoperirilor specifice Bronzului Mijlociu și Târziu din zona subcarpatică a Neamțului și aduc informații suplimentare privitoare la dinamica și evoluția comunităților culturii Costișa și ale culturii Noua.

A NEW BRONZE AGE ARCHAEOLOGICAL SITE DISCOVERED AT ȚOLICI (PETRICANI COMMUNE, NEAMȚ COUNTY)

- summary -

Field research conducted recently in north-eastern Neamț county allowed the identification of new archaeological sites. One of them is located in the Țolici village (Petricani commune, Neamț county), at 15 km south-east of the Tg. Neamț city. The site is located in the north of the village, towards Târpești, on the middle left terrace of the Țolici brook, in place called *Rusca*. Because the site is annually affected by agricultural work, we considered necessary to mention archaeological remains discovered here. On the surface of the settlement numerous pottery fragments were recovered and also some stone tools (grinder mill rubber, chips) too.

For the chronology of the site we used ceramic materials, characteristic to the Bronze Age (Middle Bronze Age and Late Bronze Age). Middle Bronze Age pottery is distinguished by specific settings, typical to the Costișa culture; Late Bronze Age is illustrated by pottery characteristic to the Noua culture.

¹¹ L. Dascălu, *op. cit.*, p. 40-74.

¹² V. Ursachi, *Cercetări arheologice efectuate de Muzeul de Istorie din Roman*, în *Carpica*, I, 1968, p. 125; A. C. Florescu, *Repertoriul culturii Noua-Coslogeni din România. Așezări și necropole*, în *CCDJ*, IX, 1991, 585/N.5, p. 141.

¹³ Cel mai apropiat izvor de slatină se află la 3 km spre sud, tot pe teritoriul satului; vezi Gh. Dumitroaia, *Săpături arheologice sistematice și periegeze din județele Neamț, Bacău și Suceava (2002-2003)*, în *MemAntiq*, XXIII, 2004, p. 449.

The importance of this archaeological site stems from the fact that was documented a new settlement of the Costișa culture, especially through the chronological sequence Middle Bronze Age/Late Bronze Age.

List of the figures

Fig. 1 - Țolici - Rusca: topographic location of the site (above) and the view of the settlement to east (below).

Fig. 2 - Țolici - Rusca: 1-14, Middle Bronze Age pottery.

Fig. 3 - Țolici - Rusca: 1-7, Late Bronze Age pottery.

Fig. 4 - Țolici - Rusca: 1-6, 8, Late Bronze Age pottery, 7, Hallstatt pottery fragment.

Fig. 5 - Țolici - Rusca: 1-6, Middle Bronze Age pottery, 7-8, Late Bronze Age pottery.

Fig. 6 - Țolici - Rusca: 1-6, lithic artefacts, Bronze Age.

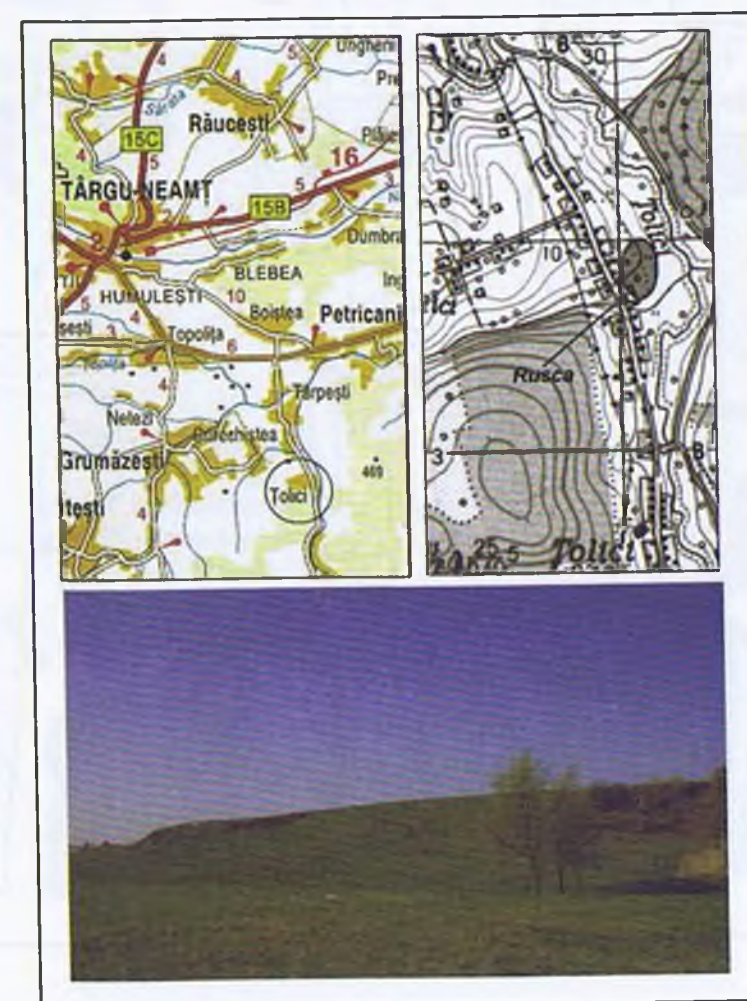

Fig. 1 – Țolici - Rusca: amplasarea topografică a sitului (sus) și vedere dinspre est a așezării (jos).

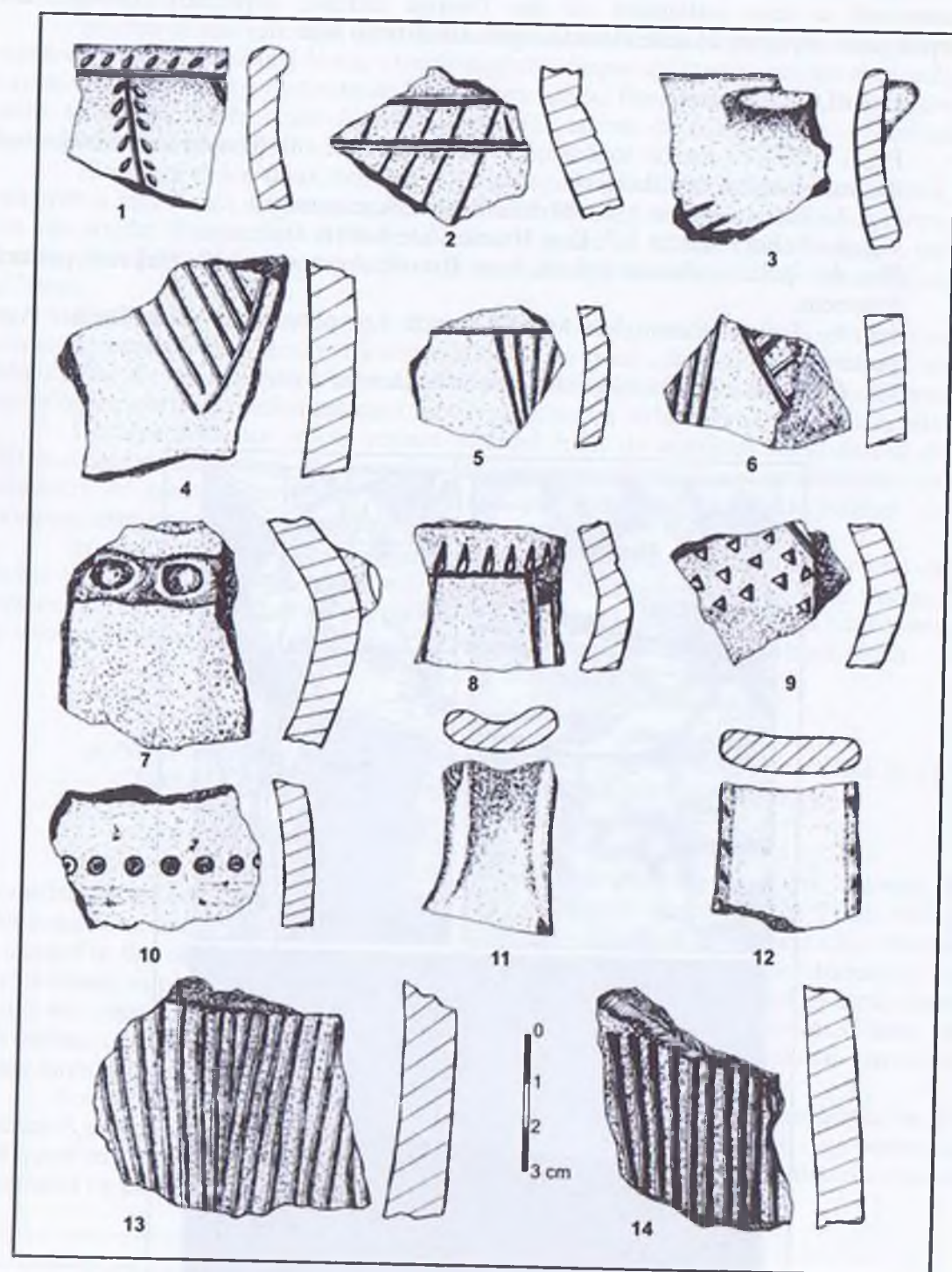

Fig. 2 – Țolici - Rusca: 1-14, fragmente ceramice din Bronzul Mijlociu.

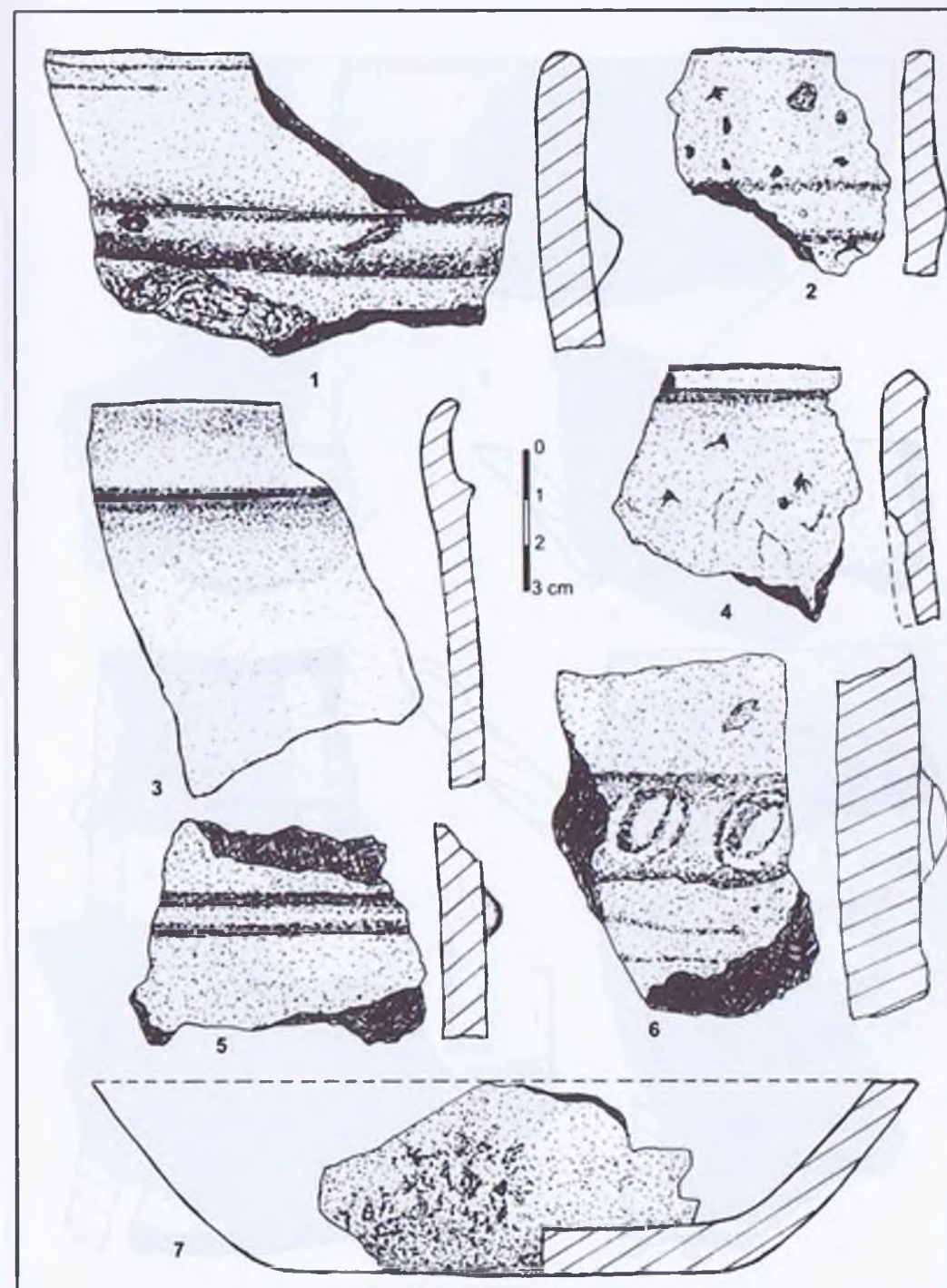

Fig. 3 – Țolici - Rusca: 1-7, fragmente ceramice din Bronzul Târziu.

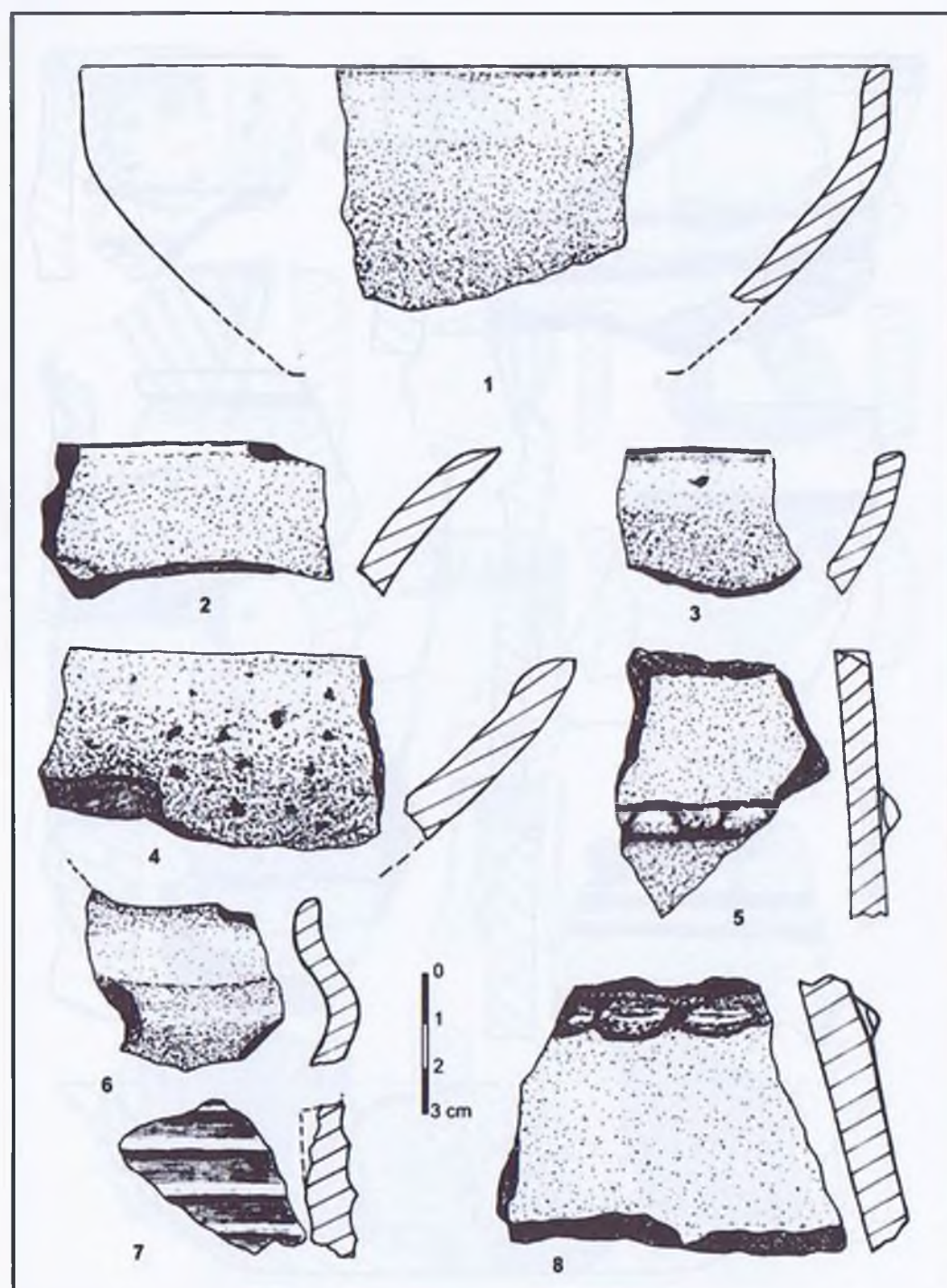

Fig. 4 – Țolici - Rusca: 1-6, 8, fragmente ceramice din Bronzul Târziu; 7, fragment ceramic hallstattian.

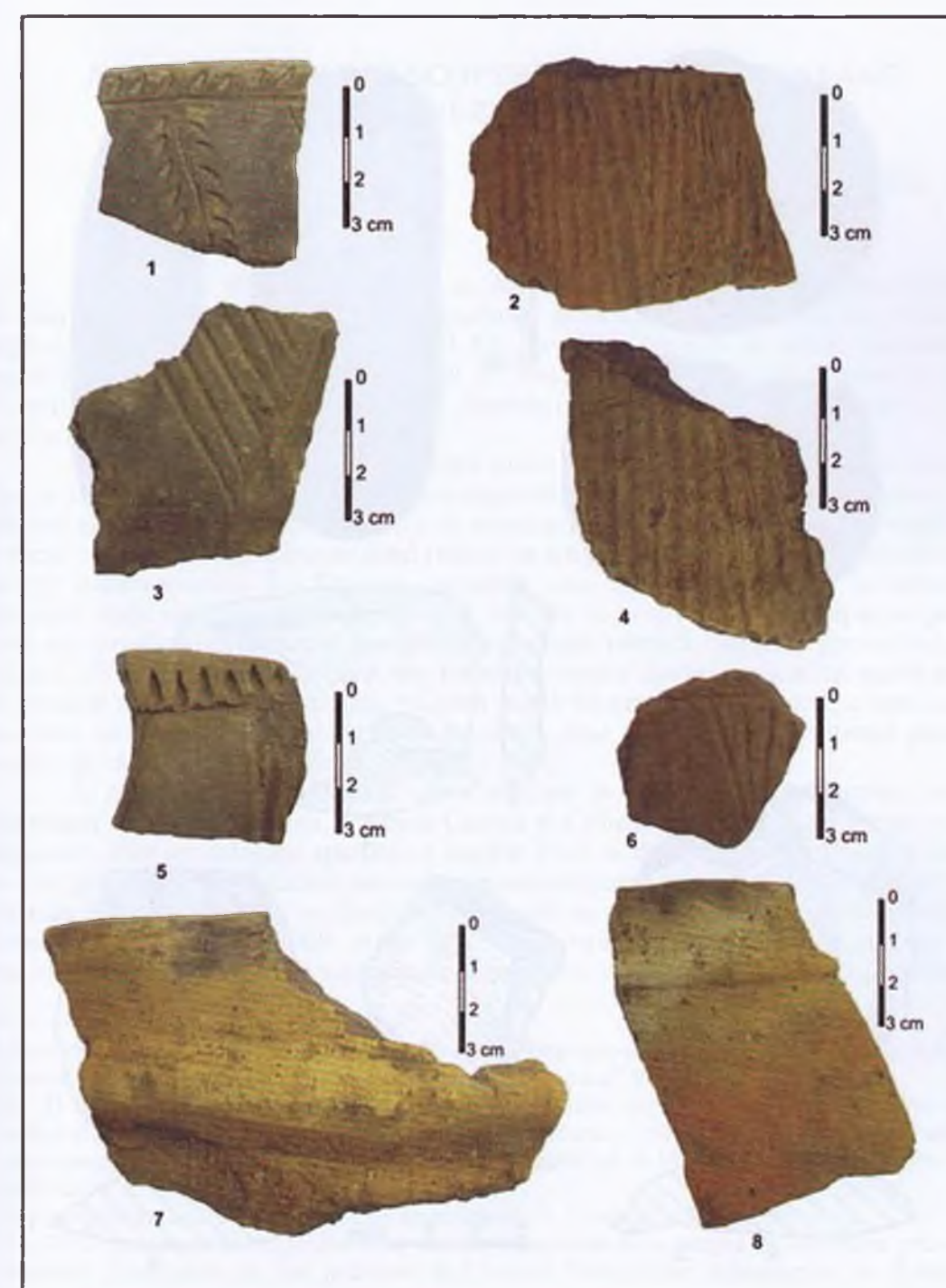

Fig. 5 – Țolici - Rusca: 1-6, fragmente ceramice din Bronzul Mijlociu; 7-8, fragmente ceramice din Bronzul Târziu.

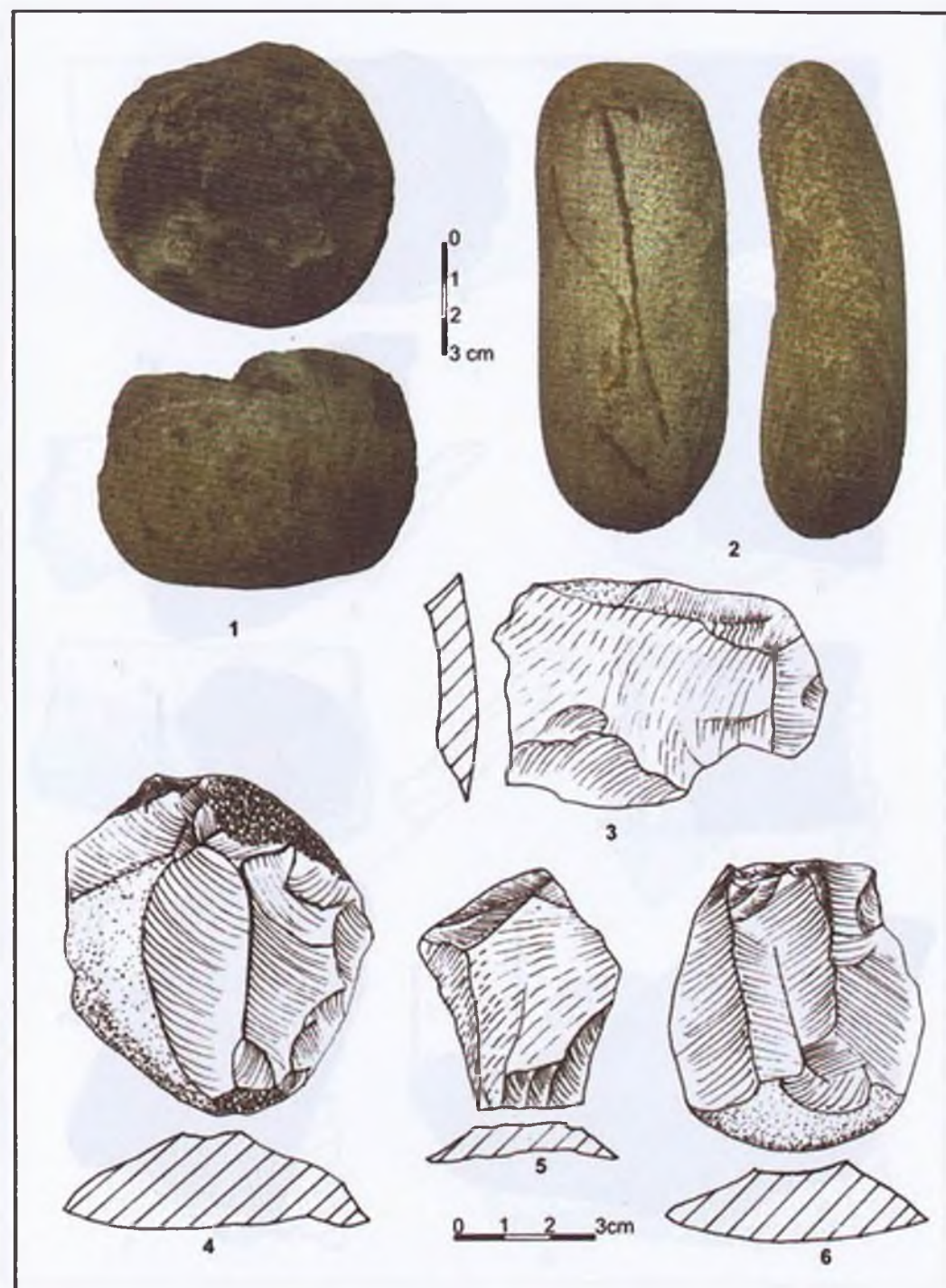

Fig. 6 – Țolici - Rusca: 1-6, piese litice; epoca bronzului.

AȘEZĂRI DACICE DESCOPERITE ÎN JUDEȚUL NEAMȚ PRIN PERIEGHEZE ARHEOLOGICE*

George Dan HÂNCEANU

În perioada anilor 2007-2009 au fost efectuate supravegheri arheologice la Roman (în punctele *La Mall* și *La Stadion*)¹ și la Dulcești (punctul *La Biserică*)², săpături preventive la Văleni (punctul *La Școală*)³, precum și câteva cercetări de suprafață în localitățile Gâdinți (punctul *Pe Deal*)⁴, Stănița (punctul *Intrarea în sat*)⁵, Poienile Oancei-Stănița (punctul *Dealul Hamului*)⁶ și Crăiești-Poienari (punctul *La Nuci sau La drum*)⁷.

În cazul Romanului s-au descoperit multe materiale medievale târzii și moderne, fără a fi susținute de o stratigrafie concludentă, întrucât în ambele locații s-au găsit obiecte amestecate, inclusiv materiale de construcții, fapt ce indică folosirea spațiilor la diverse construcții; actualmente fiind ridicat un spațiu comercial și o Biserică din lemn, de tip *maramureșean*. La Dulcești, prezența unei construcții private, în apropierea Bisericii, unde sunt înmormântați membrii familiei boierești Sturdza, a impus asigurarea unei supravegheri cu rezultate lipsite de importanță istorică. Săpătura preventivă de la Văleni, aflată în preajma Bisericii din vremea boierului Șarpe, a necesitat multă atenție și totodată a reconfirmat prezența, în zona Școlii Generale din comună, a unei așezări neolitice (din care s-au dezvelit două locuințe), deja identificată și cercetată printr-un sondaj de către cercetătorul dr. V. Ursachi (1960)⁸.

În privința perieghezelor, al căror rezultate fac subiectul acestui articol, trebuie menționat că în trei (Gâdinți, Poienile Oancei și Crăiești) din cele patru locații au fost depistate situri arheologice aparținând dacilor liberi și de asemenea în Poienile Oancei au fost găsite obiecte specifice perioadei neo-eneolitice. Totuși, la Stănița, la podul de la intrarea în sat, dinspre est, verificările de pe teren nu au scos la iveală nimic concludent. Totuși, anterior anului 2009, cu prilejul descoperirilor întâmplătoare, precum și al cercetărilor de suprafață ori sistematice (din 1960), întreprinse în punctul *La Siliște* de

* Comunicare susținută cu prilejul desfășurării Simpozionului „Vasile Pârvan”, organizat în octombrie 2009 de Complexul Muzeal „Iulian Antonescu” Bacău.

¹ G. D. Hânceanu, *Obiecte descoperite prin intermediul supravegheților arheologice de pe teritoriul Romanului*, în *Din istoria orașului Roman. 617 ani de la prima atestare documentară*, Editura Papyrus Media, București, 2009, p. 8-18 (supravegheri făcute în 2007-2008 de G. D. Hânceanu).

² Supraveghere, din 2008, asigurată de muzeograful A. Ciobanu și G. D. Hânceanu.

³ În 2008 muzeograful A. Ciobanu și G. D. Hânceanu s-au ocupat de săpătura preventivă amintită. Rezultatele au fost publicate în *Cronica Cercetărilor Arheologice din România – campania 2008*, publicată în 2009.

⁴ Cercetare de suprafață din 2008 (G. D. Hânceanu).

⁵ Periegheză efectuată de muzeograful D. Spătariu și G. D. Hânceanu (2009).

⁶ Muzeograful D. Spătariu și G. D. Hânceanu au întreprins respectiva periegheză în 2009.

⁷ G. D. Hânceanu – cercetare de suprafață din 2009.

⁸ V. Ursachi, *Cercetări arheologice efectuate de Muzeul de Istorie din Roman*, în *Carpica*, I, 1968, p. 125, 126 (fig. 8); în continuare, prescurtat *Cercetări arheologice*.

dr. V. Ursachi, s-au găsit pe teritoriul celor două localități (Poienile Oancei și Stănița) câteva topoare din piatră, însă nedublate de fragmente ale ceramicii pictate de tip Cucuteni. Astfel, prin continuarea acestor periegheze s-a reconfirmat existența unor materiale neolitice la Poienile Oancei, pe teritoriul comunei Stănița (planșele IX-X).

Bogăția și diversitatea materialului arheologic, de tradiție dacică, adunat cu ocazia perieghezelor de la Gădiniți, Poienile Oancei și Crăiești (Harta) indică cu certitudine prezența unor așezări autohtone, specifice populației dacice, din secolele IV-II î.Hr. și II-III d.Hr.

I. AȘEZAREA DE LA GÂDINIȚI

În mai 2008 s-a prezentat la Muzeul de Istorie Roman cetățeanul Chiriac Iulian¹⁰, din localitatea Gădiniți, care ne-a adus o monedă antică din argint, păstrată în condiții bune, găsită în grădina sa. Imediat ce am intrat în posesia exemplarului numismatic (un denar imperial roman), foarte bine conservat, am decis să efectuez, cu permisiunea cetățeanului amintit, o periegheză în grădina acestuia, situată în pantă, în preajma râului Siret. Potrivit celor povestite de d-l Chiriac, după o ploaie consistentă a găsit moneda respectivă. În consecință, cercetarea de suprafață pe care am întreprins-o a vizat nu doar perimetrul grădinii sale ci și terenul vecinilor, aflat de-o parte și de alta. Trebuie să amintim că zona avută în vedere era mărginită la N de terenul cetățeanului Carnariu Costică, iar la sud de grădina locuitorilor Bârsan Aglaia și Solomon Vasile. Așadar așezarea se întindea pe axa E-V, având la est un drum de țară, ce duce spre pădure, iar în vest lunca Siretului. Din perimetrul cercetat (cca. o jumătate de ha.) s-au strâns numeroase fragmente ceramice, modelate la mână și la roată, locale și de import, fusaiole, bucăți de chirpic și oase. Cantitativ, dar și calitativ, materialul descoperit impune împărțirea lui, potrivit modului de fabricare a materiei prime și îndeosebi din punct de vedere tipologic, în câteva categorii:

a) **Ceramica modelată la mână** este reprezentată prin două tipuri de vase, cătuia și vasul-borcan, ultimul dominând cantitativ.

1. **Vase-borcan** executate dintr-o pastă cu microprundișuri și scoică pisată, de culoare gălbui-cărămizie și cărămizie, uneori cu urme de ardere secundară și cu decoruri formate din brăuri duble de alveole (planșa 1/2-5).

2. **Cătuia** are aceeași pastă cu microprundișuri și scoică pisată, de culoare cărămizie. Nu ne pronunțăm asupra formei acestui recipient, întrucât s-a găsit doar o toartă (planșa I/1).

b) **Ceramica făcută la roată** se împarte în două subcategorii, cea autohtonă (1-7) și de import (8):

1. **Căni** din pastă fină, de formă bitronconică, cu gura dreaptă ori evazată și fundul inelar. Fragmentare, recipientele sunt în proporții egale, atât cenușii, cât și cărămizii (planșele II, III/1, 4-6).

2. **Cănițe** lucrate dintr-o pastă fină, de culoare cenușie, cu gura evazată și fundul inelar. Puține, acestea au formă bitronconică și au fost găsite într-o stare fragmentară (planșa II/2, 3).

3. **Străchini** din aceeași pastă fină, cu buza evazată, gâtul scurt, fundul inelar și de culoare cenușie (planșa IV).

⁹ V. Ursachi, *Descoperiri arheologice în comuna Stănița, județul Neamț*, în *Comuna Stănița – Neamț. File de istorie*, Editura Filocalia, Roman, 2009, p. 59-61, 71 (fig. 1), 81 (fig. 11); în continuare, prescurtat *Descoperiri arheologice în comuna Stănița*.

¹⁰ Pentru donația și amabilitatea sa de a ne permite să verificăm zona în cauză îi mulțumim și pe această cale.

4. **Castroane** tronconice, de dimensiuni mari și mici, din pastă fină, cenușie, cu buza îngroșată (sub formă de capac) și fundul inelar (planșa V).

5. **Fructiere** din pastă fină având cupa mică, de culoare cenușie și cărămiziu-maronic. Fragmentare, recipientele cenușii au pe buză ca ornament o linie vălurită lustruită, iar cele cărămizii-maronii dispun de un strat de angobă, care s-a exfoliat în timp (planșa VI/3, 4).

6. **Vase-urnă** obținute dintr-o pastă fină, de culoare cenușie și cărămizie. Fragmentare, aceste recipiente au buzele trase la exterior, pereții groși, uneori decorați cu linii oblice lustruite (cele cenușii) și fundul inelar (planșa VII).

7. **Amforete** din pastă fină, cu gura îngroșată (tip colac), gâtul prelung, corpul prelins, dotat cu două torți și fundul inelar. Fragmentare, recipientele au culoare cenușie (planșa VI/1, 2).

8. **Amfore** modelate dintr-o pastă foarte fină, cu mult nisip și scoică în compoziție, fapt ce le conferă un aspect zgrunțuros. Fragmentele au culoare albicioasă și roșie (planșa VIII/1-4).

Pe lângă tipurile ceramice amintite, ale căror caracteristici indică perioada secolelor II-III d.Hr., au mai fost descoperite și câteva fragmente dintr-o pastă de tip ciment, cu pietricele, făcute la roată, cenușii, de secol IV. În consecință, situl de la Gădiniți are două nivele culturale, unul specific veacurilor II-III, iar celălalt, care-l suprapune, este datat ulterior. Puține la număr, vestigiile de secol IV d.Hr. pot fi interpretate ca o continuare a locuirii în vechea vatră, practic o conviețuire între băștinași și alogeni, sau o simplă așezare, suprapusă dintr-o coincidență, ai cărei membri au fost atrași de condițiile favorabile traiului și activităților zilnice, impuse de viața sedentară. În privința acestui nivel, specific culturii *Sântana de Mureș*, ne vom referi cu prilejul altui articol.

c) Obiecte casnice:

1. **Fusaiole** (planșa VIII/5-7) – trei exemplare bitronconice (două întregi și unul restaurat), făcute la mână (cele întregi) și la roată (cel restaurat), din pastă cu microprundișuri și scoică pisată în compoziție, de culoare cărămizie, neagră (exemplarele întregi, nr. inv. 43803, 43804) și cenușie (cel restaurat, nr. inv. 43802).

d) Obiect numismatic:

1. **Monedă** (planșa VIII/8) – emisă la Roma, în timpul împăratului Traian, între anii 114-117 d.Hr. Potrivit informațiilor din catalog¹¹, exemplarul numismatic (nr. inv. 43815) este un denar roman imperial, din argint, cu următoarea legendă:

Avers – IMP CAES NER TRAIANO OPTIMO AVG GER DAC, bustul împăratului, laureat și drapat spre dreapta.

Revers – PM TRP COS VI PP SPQR, Genius stând spre stânga ținând patera și spicele de grâu.

Conservată la un stadiu acceptabil, moneda are 2,89g greutate, iar ca dimensiuni 20 × 18 mm. De regulă, greutatea acestor emisiuni variază între 2,97-3,35g, însă scăderea limitei inferioare în cazul acestui exemplar poate fi explicată prin curățarea ei, dar îndeosebi datorită uzurii (ilizibilitate, îngustime) impusă de circulația denarului respectiv. De asemenea, titlul (cantitatea de argint) monedelor de acest tip variază între 815 – 932, 5 ‰, iar după reforma monetară a lui Traian, cantitatea de argint din aceste emisiuni scade¹².

¹¹ *The Roman Imperial Coinage. II. Vespasian to Hadrian*, by H. Mattingly and E. A. Sydenham, London, 1926, p. 268, nr. 347.

¹² Pentru toate informațiile legate de determinarea acestei monede îi mulțumesc pentru amabilitate și colaborare distinsului meu coleg, drd. Lucian Munteanu, numismat la Institutul de Arheologie Iași.

Monede antice, emise tot de Traian, unele anteriore celei de la Gădini (date între 103-111 d.Hr.) și având reversul diferit (în locul divinității Genius fiind Aequitas, Victoria sau trofee de arme) s-au descoperit pe teritoriul județului Neamț, fie izolat fie provenind din situri, la Hlăpești-Dragomirești¹³, Mărgineni¹⁴, Dulcești¹⁵, Roșiori-Dulcești¹⁶, ori fiind părți componente ale unor tezaure, din localitățile Bârgăoani¹⁷, Dulcești¹⁸, Făurei-Budești¹⁹, Ghindăoani-Bălătești²⁰, Mastacăn-Borlești²¹, Puriceni-Borlești²², Simionești-Cordun²³, Socea-Rediu²⁴, Stănița²⁵, Târpești-Petricani²⁶, Tămășeni²⁷, și multe altele.

*

Potrivit materialului arheologic, pe care-l considerăm a fi consistent și cu o deosebită valoare istorică, la care se adaugă o zonă propice stabilirii unei comunități umane (pădure și cursul Siretului în preajmă), ce a înlesnit practicarea îndeletnicirilor de bază (agricultura, creșterea animalelor, olăritul, pescuitul, vânatoarea ș.a.), credem că avem de-a face îndeosebi cu o așezare dacică (întinsă pe 1-1,50 ha), din secolele II-III, datare stabilită pe baza ceramicii, la care se adaugă și circulația monedei menționate. O altă stațiune, ai cărei membri au fost contemporani cu cei care au locuit așezarea din punctul *Pe Deal*, a fost identificată, încă din 1971/1972, în punctul *Dealul Manolache*²⁸,

¹³ V. M. Bârliba, *Descoperiri de monede antice și bizantine (I)*, în *Mem.Antiq.*, I, 1969, p. 427, 429 (fig. 4/1); în continuare, prescurtat *Descoperiri de monede (I)*.

¹⁴ *Ibidem*, p. 427, 429 (fig. 4/2).

¹⁵ Idem, *Descoperiri de monede (I)...*, în *Mem.Antiq.*, I, 1969, p. 426; Idem, *Descoperiri de monede antice și bizantine (III)*, în *Mem.Antiq.*, III, 1971, p. 585 (ultimul titlu, în continuare, prescurtat *Descoperiri de monede (III)*).

¹⁶ G. D. Hânceanu, *O mărturie monetară în așezarea de la Roșiori-Dulcești (jud. Neamț)*, în *Din istoria orașului Roman – 615 ani de la prima atestare documentară*, Roman, 2007, p. 1-4, pl. II.

¹⁷ B. Mitrea, *Descoperiri recente și mai vechi de monede antice și bizantine în RSR (I)*, în *SCIV*, t. 17, 1966, 2, p. 420 (în continuare, prescurtat *Descoperiri recente și mai vechi(I)*); Idem, *Découvertes récentes et plus anciennes de monnaies antiques et byzantines en Roumanie*, în *Dacia*, N.S., X, 1966, p. 406; V. M. Bârliba, *Descoperiri de monede imperiale romane în județul Neamț*, în *SCN*, IV, 1968, p. 458; Idem, *Noi descoperiri de tezaure imperiale romane la Piatra Neamț*, în *Carpica*, I, 1968, p. 222-224; Idem, *Descoperiri de monede (I)...*, în *Mem.Antiq.*, I, 1969, p. 424-425; Idem, *Descoperiri de monede antice și bizantine (II)*, în *Mem.Antiq.*, II, 1970, p. 578-580.

¹⁸ V. M. Bârliba, *Circulația monetară la triburile libere de la răsărit de Carpați (sec. II-IV)*, în *Mem.Antiq.*, II, 1970, p. 319.

¹⁹ B. Mitrea, *Descoperiri recente și mai vechi de monede antice și bizantine în RSR (III)*, în *SCIV*, t. 19, 1968, 1, p. 177 (în continuare, prescurtat *Descoperiri recente și mai vechi(III)*);

²⁰ *Ibidem*, p. 178; Gh. Poenaru Bordea, V. M. Bârliba, Al. Artimon, *Un mic tezaur de denari imperiali descoperit la Ghindăoani (jud. Neamț)*, în *SCIV*, t. 19, 1968, 4, p. 598-611.

²¹ V. M. Bârliba, *Descoperiri de monede (III)...*, în *Mem.Antiq.*, III, 1971, p. 587.

²² Idem, *Tezaurul de denari romani imperiali de la Puriceni (com. Borlești, jud. Neamț)*, în *Mem.Antiq.*, IV-V, 1972-1973, p. 125-230.

²³ M. Chițescu, M. Ursachi, *Tezaurul de denari romani imperiali descoperit la Simionești (jud. Neamț)*, în *SCN*, IV, 1968, p. 385-391.

²⁴ V. M. Bârliba, *Descoperiri de monede (III)...*, în *Mem.Antiq.*, III, 1971, p. 587.

²⁵ M. Chițescu, V. Ursachi, *Două tezaure romane imperiale descoperite în Moldova*, în *Carpica*, II, 1969, p. 145-150.

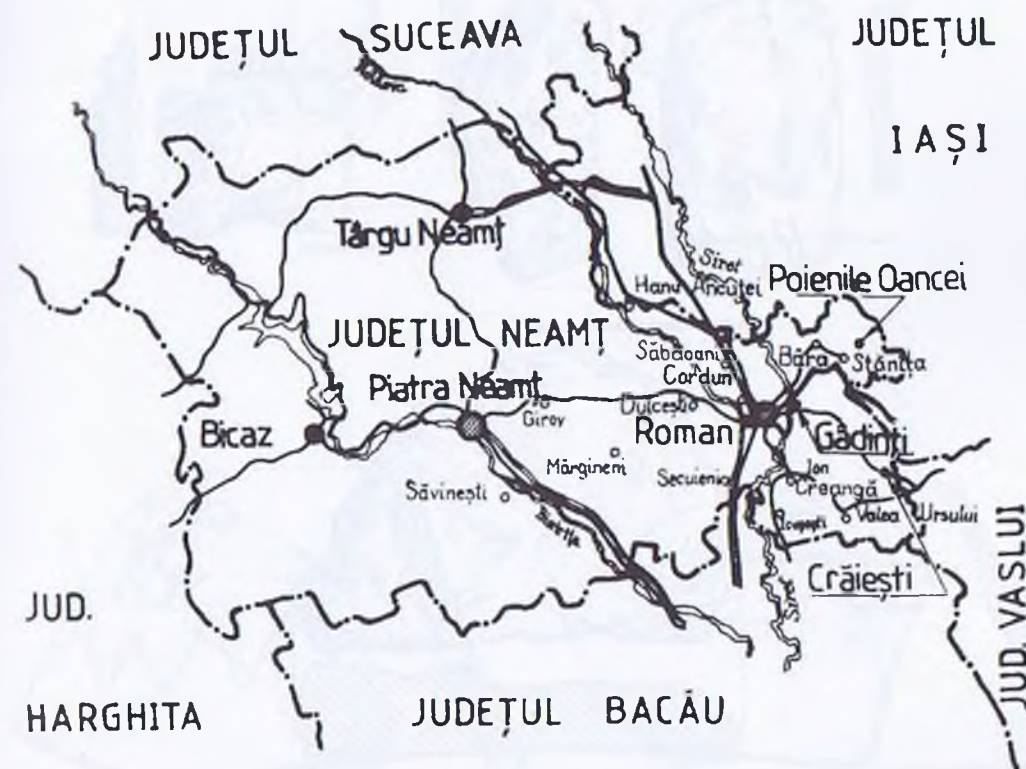
²⁶ Gh. Poenaru Bordea, V. M. Bârliba, Al. Artimon, *op.cit.*, în *SCIV*, t. 19, 1968, 4, p. 600.

²⁷ V. Ursachi, *Tezaurul de monede romane descoperit la Tămășeni, județul Neamț*, în *Carpica*, XXVI/1, 1997, p. 123-138.

²⁸ Idem, *Așezarea dacică de la Gădini, com. Sagna, jud. Neamț*, în *Carpica*, XXX, 2001, p. 9-38.

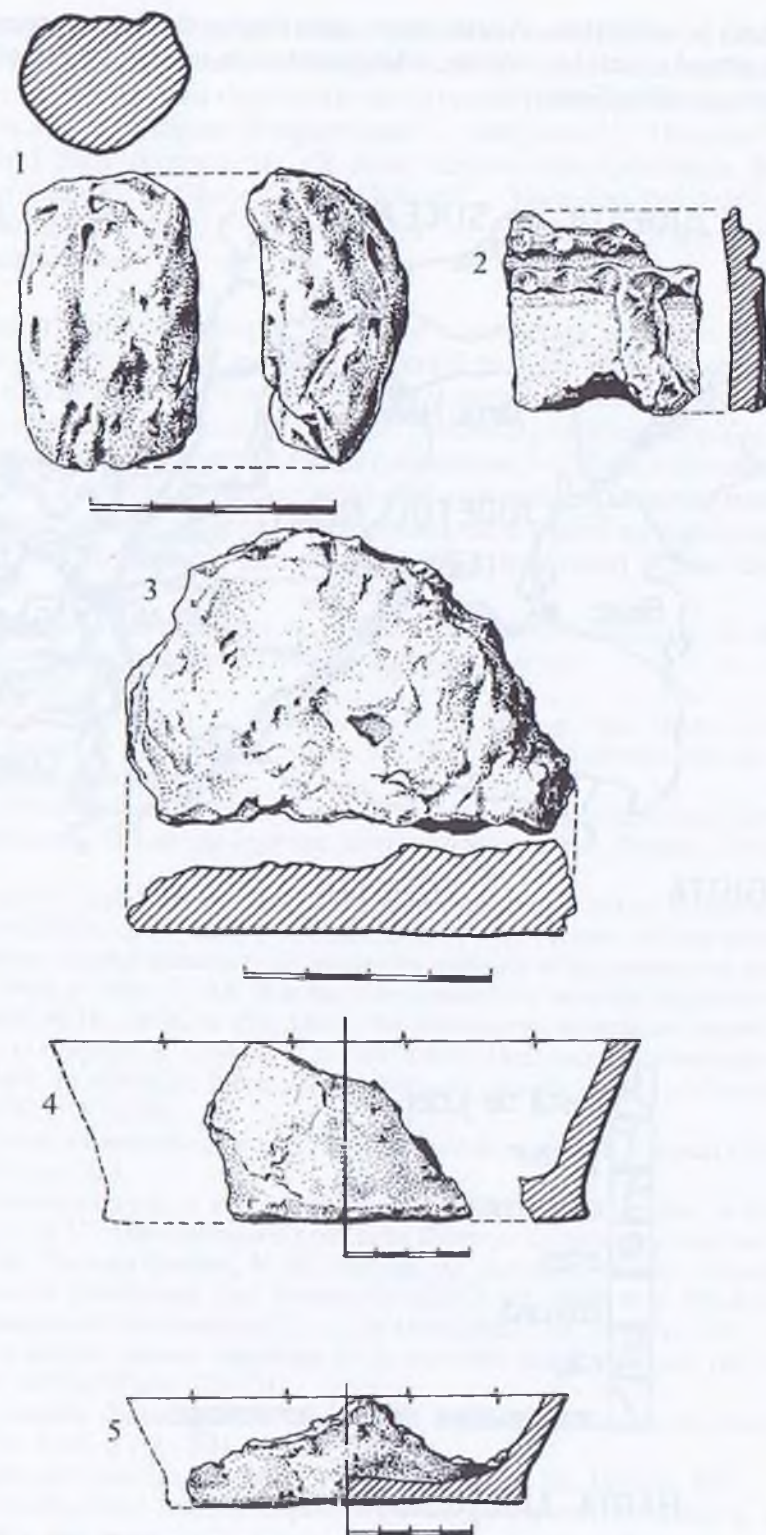
AȘEZĂRI DACICE DESCOPERITE ÎN JUDEȚUL NEAMȚ...

situat oarecum în vecinătate. Aceste situri arheologice dovedesc prezența dacilor liberi pe teritoriul actual al satului Gădini, adăugându-se la numărul mare al stațiunilor de II-III descoperite pe văile Siretului.

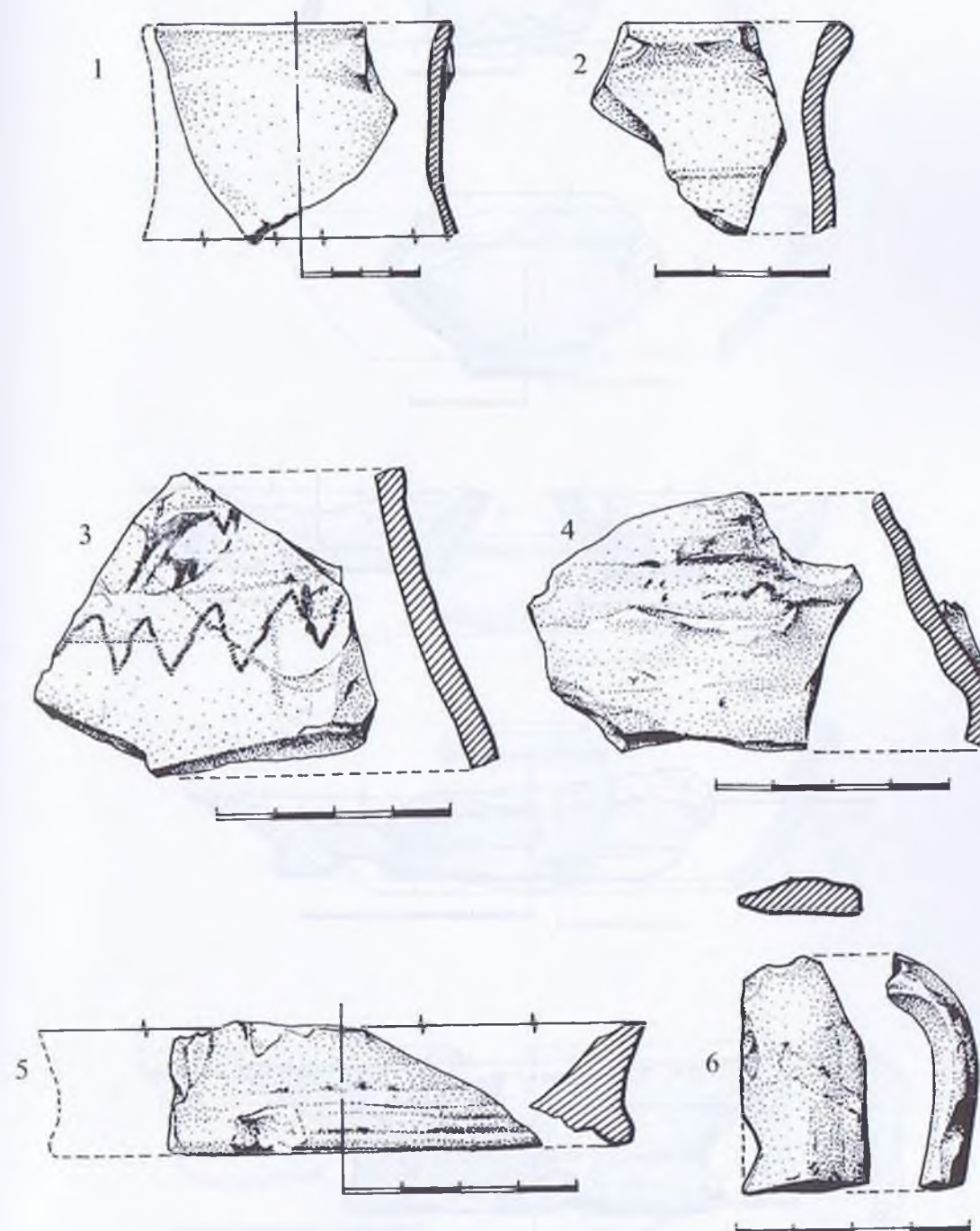

- limită de județ
- șosea
- cale ferată
- oraș
- comună
- râu
- amplasarea sitului arheologic

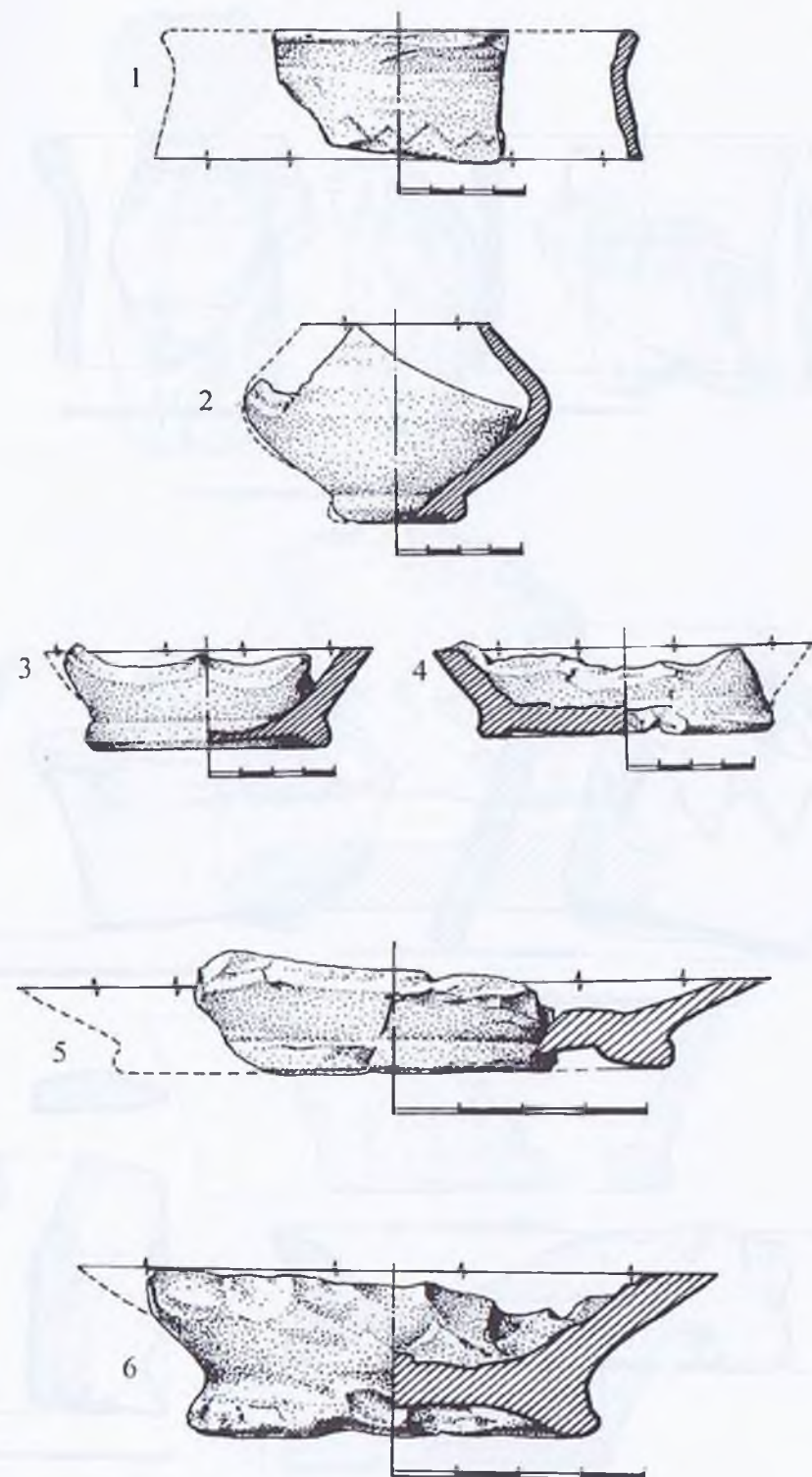
HARTA JUDEȚULUI NEAMȚ
AMPLASAREA SITURILOR ARHEOLOGICE DE LA
CRĂIEȘTI, GĂDINI ȘI POIENILE OANCEI

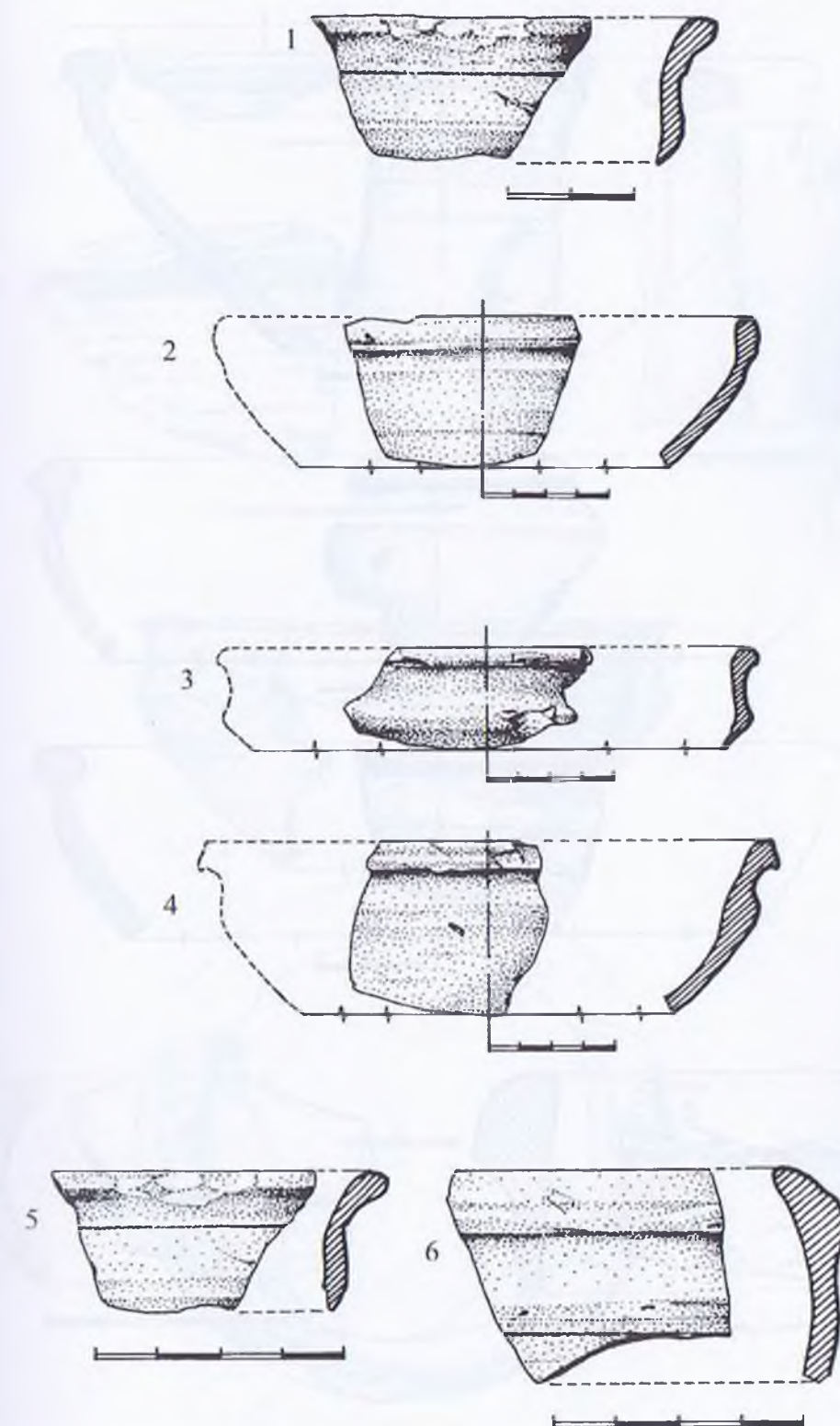
PLANȘA I: 1, toartă de cățuie, modelată la mână, cărămizie; 2, fragment vas borcan, la mână, decorat cu brâu dublu de alveole, cărămiziu și cu urme de ardere secundară; 3-5, fragmente de vase borcan (funduri), la mână, gălbui-cărămizii (Gădinți, secolele II-III d.Hr)

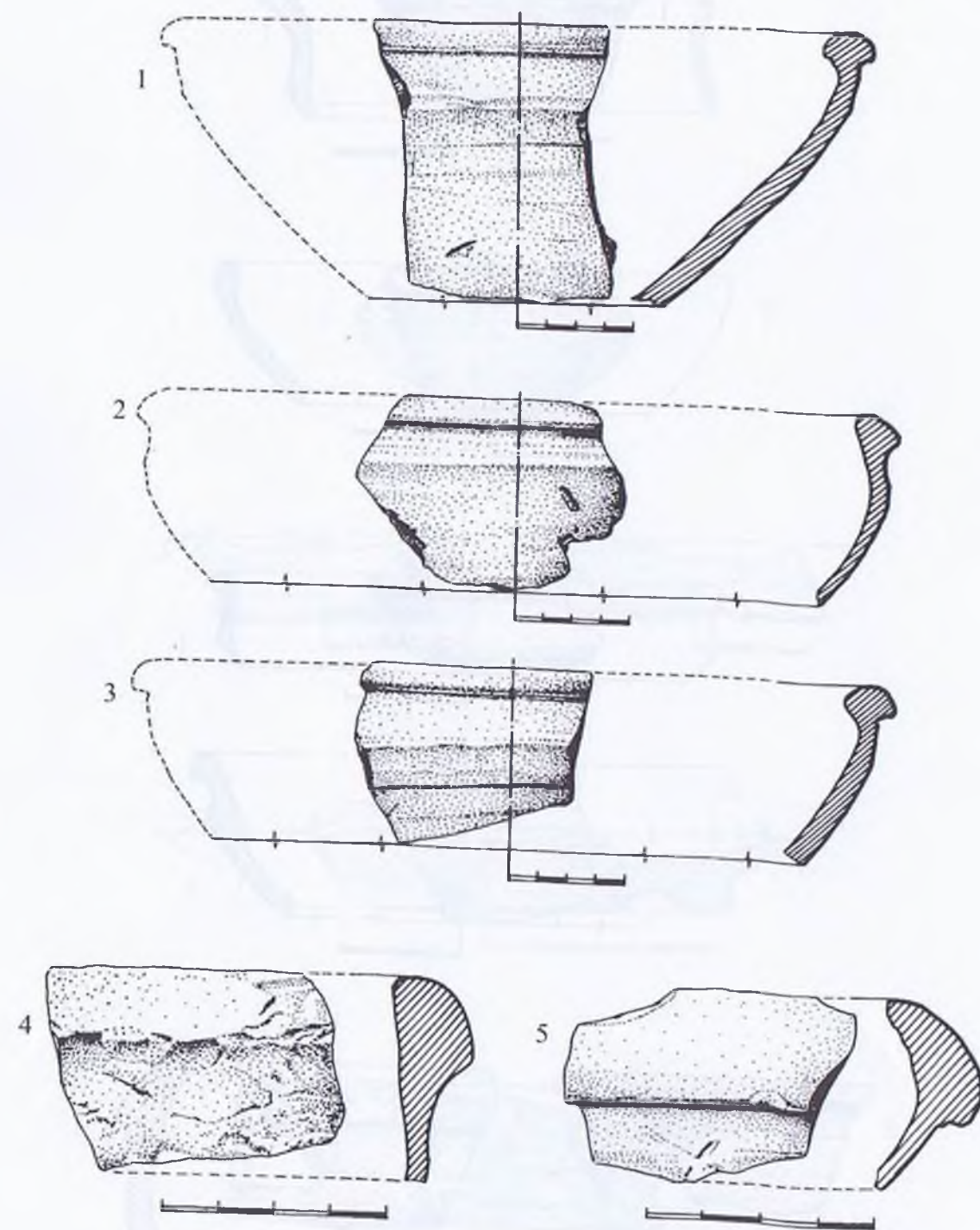
PLANȘA II: 1-6, fragmente de căni, lucrate la roată, cărămizii (2-decor nervură; 3-decor lustruit cu linie vălurită). Gădinți, secolele II-III d.Hr.

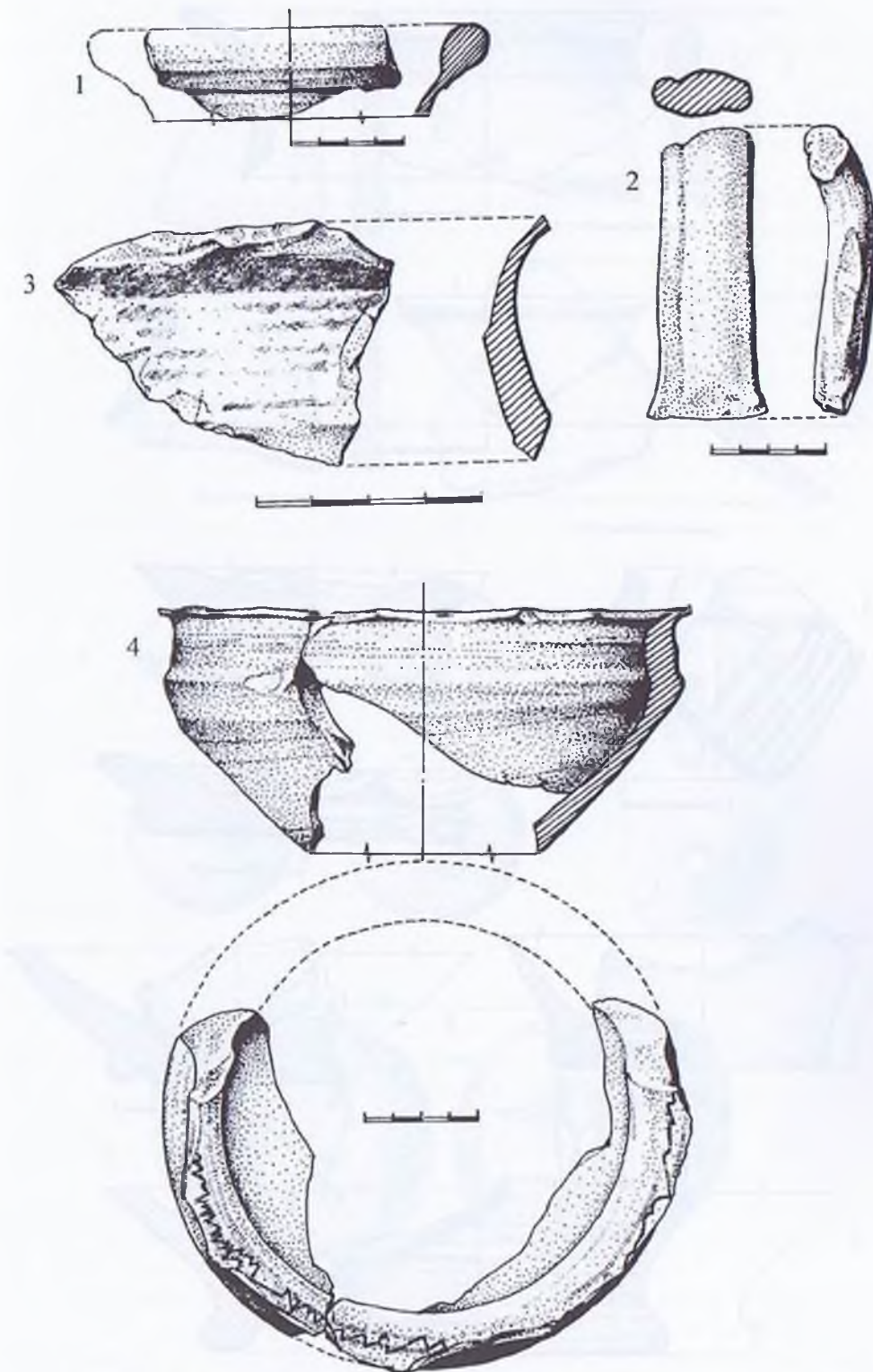
PLANȘA III: 1, buză de cană, făcută la roată, cenușie (decor lustruit cu linie vălurită); 2, 3, fragmente cănițe, la roată, cenușii; 4-6, funduri de căni, la roată, cenușii (Gâdinți, secolele II-III d. Hr.)

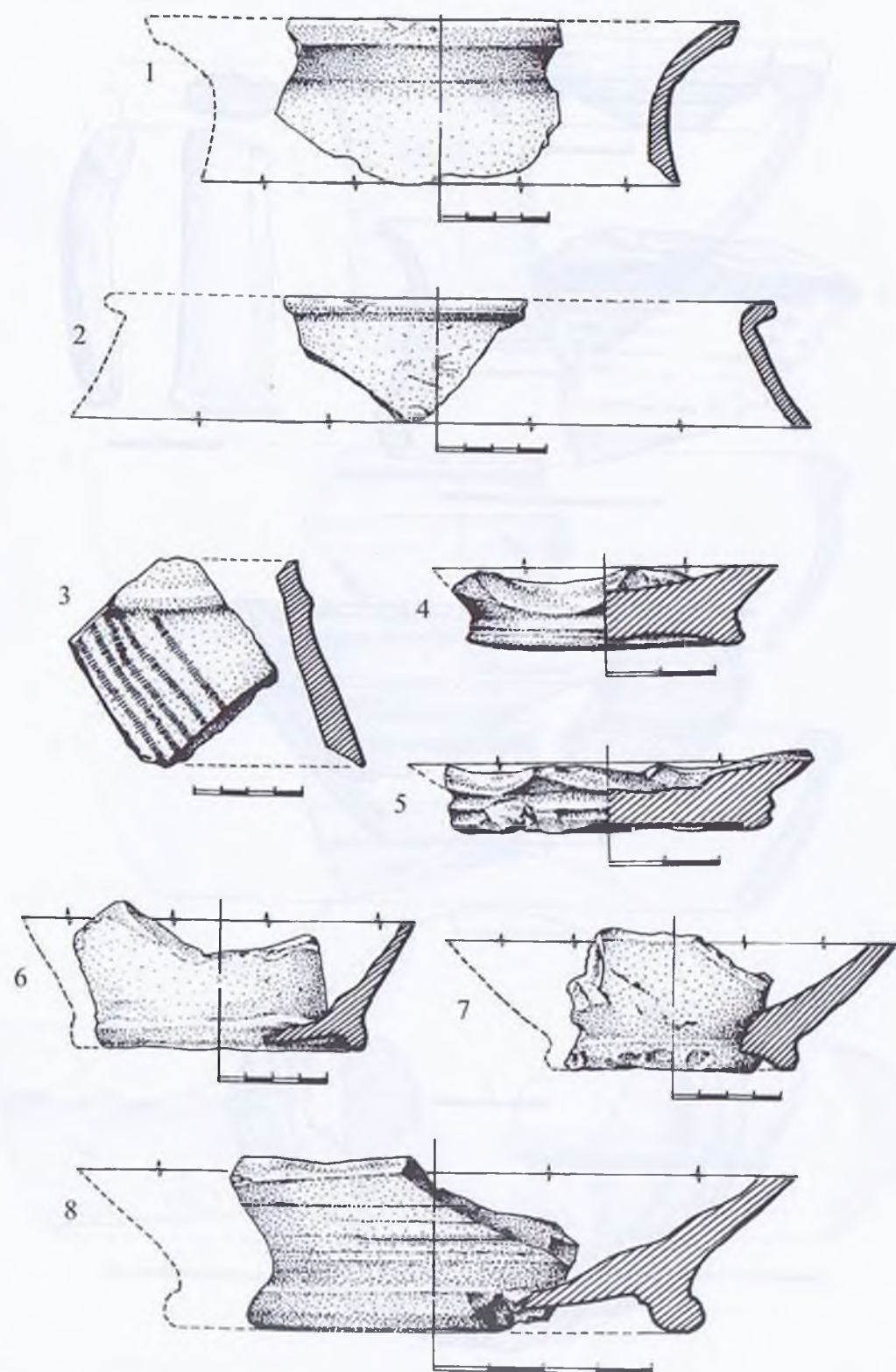
PLANȘA IV: 1-6, fragmente de străchini, modelate la roată, cenușii (Gâdinți, secolele II-III d. Hr.)

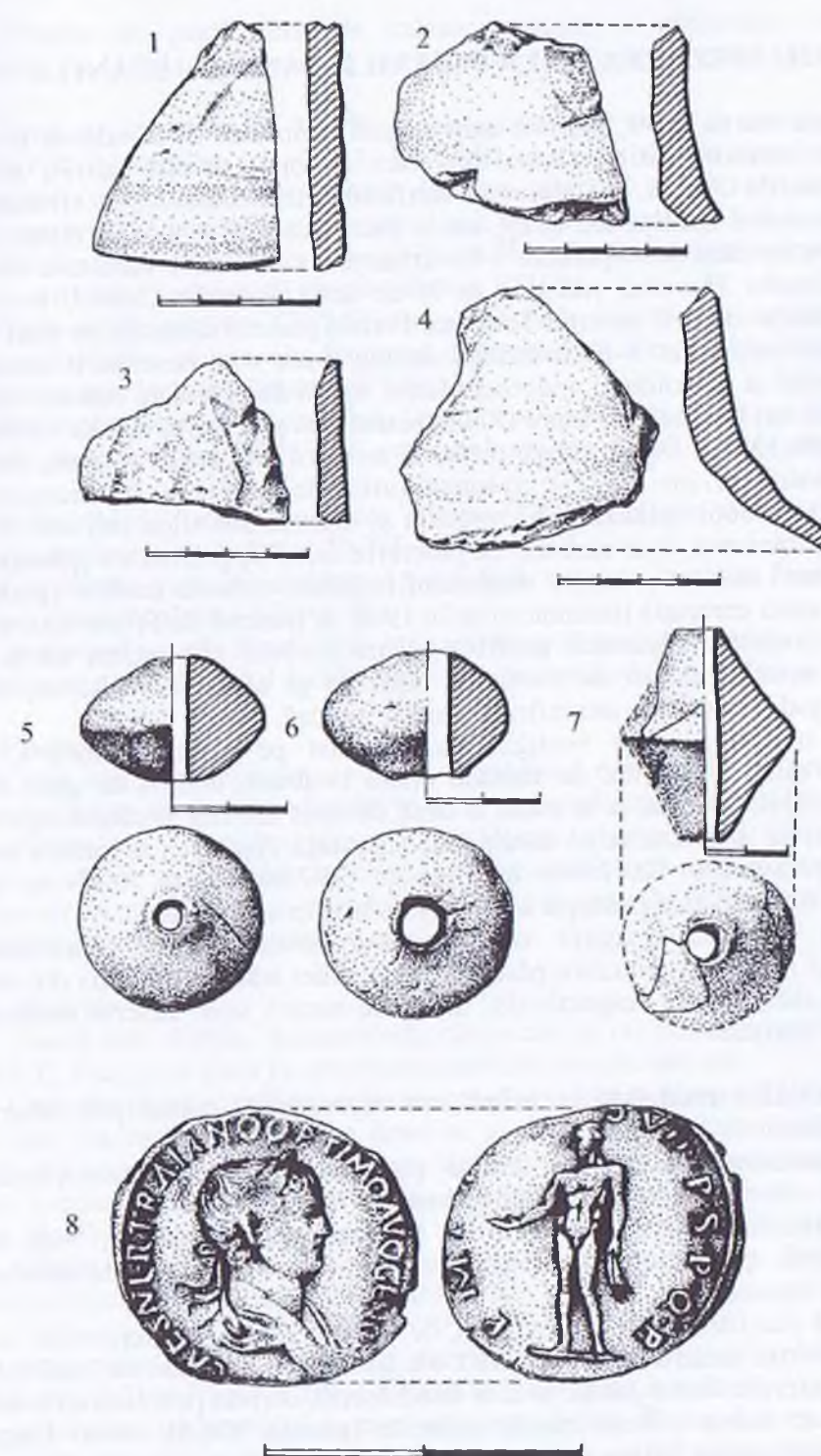
PLANȘA V: 1-5, fragmente de castroane, lucrate la roată, cenușii (Gâdinți, secolele II-III d. Hr.)

PLANȘA VI: 1, 2, fragmente amforete, modelate la roată, cenușii; 3, fragment de fructieră, la roată, cărămiziu (decor lustruit); 4, fragment cupă de fructieră, la roată, cenușiu (decor lustruit cu linii vălurite pe buză). Gâdinți, secolele II-III d.Hr.

PLANȘA VII: 1-8, fragmente de urne, făcute la roată, cenușii (3 - decor lustruit cu linii oblice; 6-fund cărămiziu). Gădinți, secolele II-III d.Hr.

PLANȘA VIII: 1-4, fragmente de amfore, lucrate la roată (1, culoare roșie; 2-4, culoare albicioasă); 5-7, fusaiole bitronconice, modelate la mână și la roată (7), de culoare neagră (5), cărămizie (6) și cenușie (7); 8, denar roman imperial, din argint, emis de Traian (114-117). Gădinți, secolele II-III d.Hr.

II. AȘEZAREA DE LA POIENILE OANCEI – STĂNIȚA

În luna martie 2009, potrivit unor sesizări prin care ni se aducea la cunoștință prezența mai multor vestigii (lame din silex și toporașe din piatră), pe teritoriul localității Poienile Oancei, am plecat să verificăm veridicitatea celor afirmate de către cetățeni ai comunei Stănița. De altfel, unele piese preistorice au fost aduse anterior la muzeul nostru de către descoperitori²⁹. Ca urmare, s-a efectuat o cercetare de suprafață, în punctul *Dealul Hanului*, mărginit la N de satul Poienile Oancei, la S și V de localitatea Stănița, iar la E de satul Todireni. Practic punctul amintit este tăiat de drumul Stănița – Todireni, situat V-E. În stânga acestui drum s-au descoperit câteva obiecte neolitice (posibil și paleolitice), îndeosebi lame, așchii din silex, de culoare albicioasă și neagră, nuclee, un fragment de topor (?) din piatră albă și o toartă de vas, cărămizie, fără decor (planșele IX-X). Dintre aceste piese, se remarcă un vârf de săgeată, din silex, de culoare albicioasă (nr. inv. 43975), cu intense urme de șlefuire, având marginile tăioase și vârful foarte ascuțit (planșa X/6), precum și o lamă din silex (nr. inv. 43976), de culoare brun-albicioasă, ușor curbată, cu puternice urme de prelucrare (planșa X/1). De asemenea, merită insistat și asupra singurului fragment ceramic neolitic (planșa IX/1), descoperit în zona cercetată (reamintim că în 1960, în punctul *La Siliște* nu s-a găsit nici o dovadă a prezenței ceramicii neolitice), care permite să credem că în așezarea preistorică s-ar afla, alături de vestigiile amintite și ceramică. Ulterior, un sondaj arheologic ar putea confirma sau infirma această ipoteză.

Cele mai importante vestigii s-au depistat pe partea dreaptă a drumului menționat, la circa 200-300m de fântâna aflată la drum, unde s-au găsit fragmente ceramice, modelate la mână și la roată, o lamă de cuțit din fier și câteva aglomerări de chirpic, posibil de la o vatră sau o locuință de suprafață. Așezarea se întinde pe axa N-S și are cu aproximație 120-150m lungime și 50-70m lățime, însă nu excludem posibilitatea extinderii ei și peste pârâul Pietrei, situat în apropiere.

Pentru întregirea imaginii asupra acestor dovezi dacice, identificate tot în punctul *Dealul Hanului* (denumire păstrată de localnici atât pentru zona din stânga, cât și pentru cea din dreapta respectivului drum de acces) vom descrie amănunțit cele descoperite în stațiune:

a) **Ceramica modelată la mână** este reprezentată numai prin fragmente de vase-borcan (funduri).

1. **Vase-borcan** modelate dintr-o pastă omogenă, cu microprundișuri în compoziție, de culoare gălbui-cărămizie (planșa XI/1, 2).

b) **Ceramica făcută la roată** se prezintă tot fragmentar, însă mai bine reprezentată decât precedenta și exemplificată prin forme diverse, îndeosebi autohtone (1-8), dar și de import (9).

1. **Căni** executate dintr-o pastă fină, de culoare cenușie, bitronconice, cu buzele evazate și fundurile inelare (planșa XIII/1-6). Un singur fragment de cană (burtă), de culoare cărămizie, are decor dublu: primul este hașurat, obținut prin lustruire, iar celălalt este șanțuit, sub forma a două canale adâncite (planșa XII/5); restul fragmentelor cenușii fiind nedecorate (planșa XII/1, 2, 4). Pot fi adăugate alte două excepții: un fragment de buză, evazată, de culoare neagră (planșa XII/3) și un fragment de fund, cărămiziu, cu decor vâluit, dispus între două linii, executat prin lustruire și situat oblic (planșa XIII/7).

²⁹ Idem, *Descoperiri arheologice în comuna Stănița.....*, în *Comuna Stănița – Neamț. File de istorie*, p. 59-61, 71 (fig. 1), p. 81 (fig. 11).

2. **Cănițe** din pastă fină, de culoare cenușie și cărămizie, bitronconice, neornamentate, cu buzele ușor evazate sau puternic trase spre exterior (planșa XIV/2-5).

3. **Cană de lux** (planșa XII/6) reprezentată doar printr-o toartă lungă, fină, cenușie, rotundă în secțiune și având la un capăt un decor format din trei rânduri de puncte incizate, care par să facă parte dintr-un triunghi sau romb (nu excludem posibilitatea ca piesa să aparțină unui interval mai timpuriu, secolele I-II d. Hr).

4. **Bol** din pastă fină, de culoare gălbui-cărămizie, cu buza ușor evazată, corpul bombat și cu nervură proeminentă pe gât (planșa XIV/1).

5. **Vase-urnă** (planșa XV/2-5) din pastă fină, de culoare cenușie și gălbui-cărămizie, cu fundurile inelare. Un fragment din corpul unui exemplar are un ornament vâluit, executat prin lustruire (planșa XV/1).

6. **Fructiere** făcute din pastă fină, de culoare cenușie și gălbui-cărămizie, având cupa și buza mare (planșa XV/6) ori cupa și buza mai mică, dar îngroșată (planșa XV/7).

7. **Străchini** de formă tronconică, din pastă fină, cenușie, cu buzele drepte sau evazate și fundurile inelare (planșa XVI/1-3).

8. **Castroane** tronconice, dintr-o pastă fină, cenușie, cu buza îngroșată, de tip colac și fundul inelar (planșa XVI/4, 5).

9. **Amfore** din pastă foarte fină, cu mult nisip și scoică pisată în compoziție, de culoare cărămizie, având fundul inelar, iar torțile cu cancelură largă (planșa XVI/6, 7).

c) **Unelte:**

1. **Cuțit din fier** fragmentar (vârful și mânerul rupte), obținut prin turnare, cu lama triunghiulară în secțiune și păstrată în stare avansată de degradare (nr. inv. 43973). Dimensiunile piesei – 7,2cm lungime x 1,5cm lățime (planșa XI/5). Prezența cuțitului în apropierea acelor aglomerări de chirpic ne determină să credem utilizarea sa ca unealtă casnică, în preajma vetrei respective, sau făcea parte din inventarul unei locuințe de suprafață și întrebuințat în același scop.

d) **Diverse:**

1. **Vatră** din chirpic, fragmentară, cărămizie și cu urme de ardere secundară (planșa XI/3). Fragment găsit în apropierea cuțitului descris mai sus.

2. **Cute** din piatră, ovală în secțiune, cenușie și aspră (planșa XI/4).

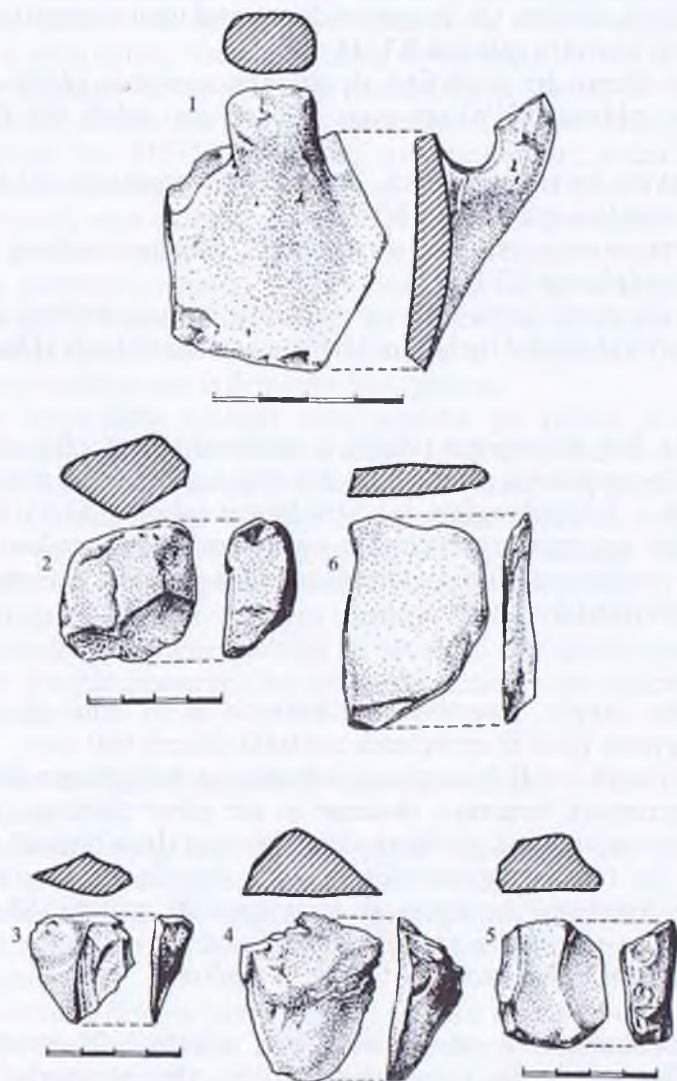
Printre fragmentele ceramice descrise și ale căror trăsături indică cronologia secolelor II-III d.Hr. au mai fost găsite și câteva cioburi dintr-o pastă de tip ciment, cu pietricele, lucrate la roată, cenușii, din secolul IV. În consecință, peste nivelul aparținând dacilor liberi s-a suprapus și unul specific culturii Sântana de Mureș. Referitor la acest ultim aspect vom reveni cu detalii într-un alt studiu, care va include și materialul ceramic, cu aceleași caracteristici, de la Gădinți.

Descoperirea acestui sit nu ne surprinde, deoarece în apropiere, la Stănița, punctul *Dealul Siliște* ori *La Siliște* s-a găsit în 1960, prin intermediul unui sondaj³⁰, o locuință parțial adâncită, probabil parte componentă a unei așezări din secolele II-III. De altfel, sondajul respectiv a fost determinat de prezența, pe teritoriul aceluiași punct, a unui tezaur monetar roman, descoperit de cetățeanul Donciu Ion. Din relatările sale s-a aflat că tezaurul numismatic, de circa 20-25 de monede, a fost păstrat într-o căniță,

³⁰ V. Ursachi, *Cercetări arheologice.....*, în *Carpica*, I, 1968, p. 154 (fig. 32), 156; Idem, *Descoperiri arheologice în comuna Stănița.....*, în *Comuna Stănița – Neamț. File de istorie*, 2009, p. 62-64, 72 (fig. 2/1), 73-79 (fig. 3-9), 82-84 (fig. 12-14).

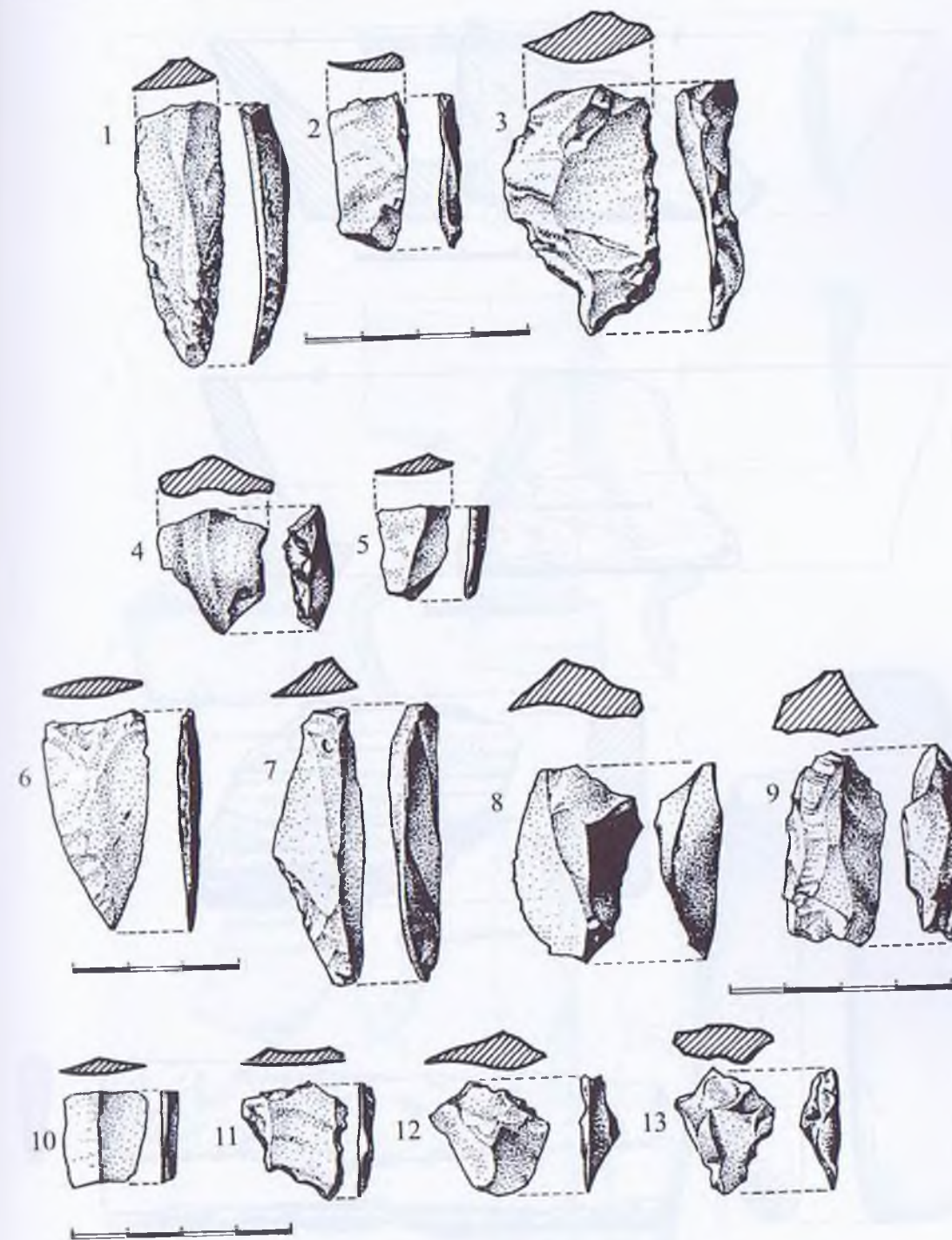
modelată la roată, din pastă fină, de culoare roșie. Întrucât, acest tezaur este deja publicat³¹ nu mai insistăm cu alte amănunte și amintim doar că, din totalul monedelor au fost recuperate numai 12 (doi denari din argint și alte 10 exemplare argintate), emise între anii 114-180 d.Hr de împărați romani, precum Traian, Antoninus Pius, Marcus Aurelius etc.

Revenind la stațiunea identificată în Dealul Hanului, putem s-o considerăm o așezare învecinată cu cea din punctul Dealul Siliște, ambele fiind contemporane și aflate la o distanță de circa 2-3 km una de cealaltă, formate în preajma pâraielor Pietrei și Siliște.

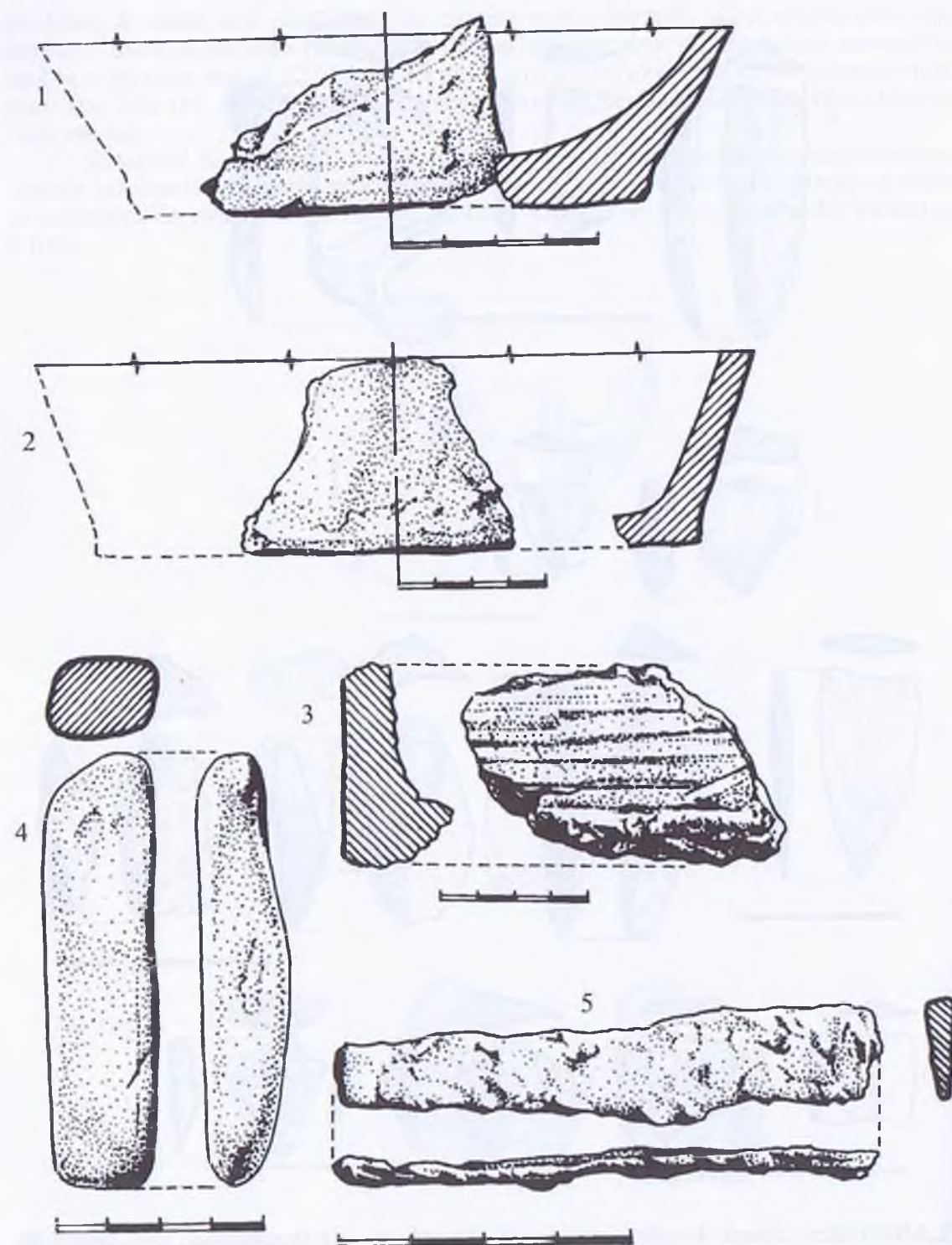

PLANȘA IX: 1, fragment vas, modelat la mână, cărămiziu; 2-5, nuclee din silex, de culoare neagră; 6, fragment topor (?), din piatră de culoare albicioasă (Poienile Oancei-Stănița, neolitic)

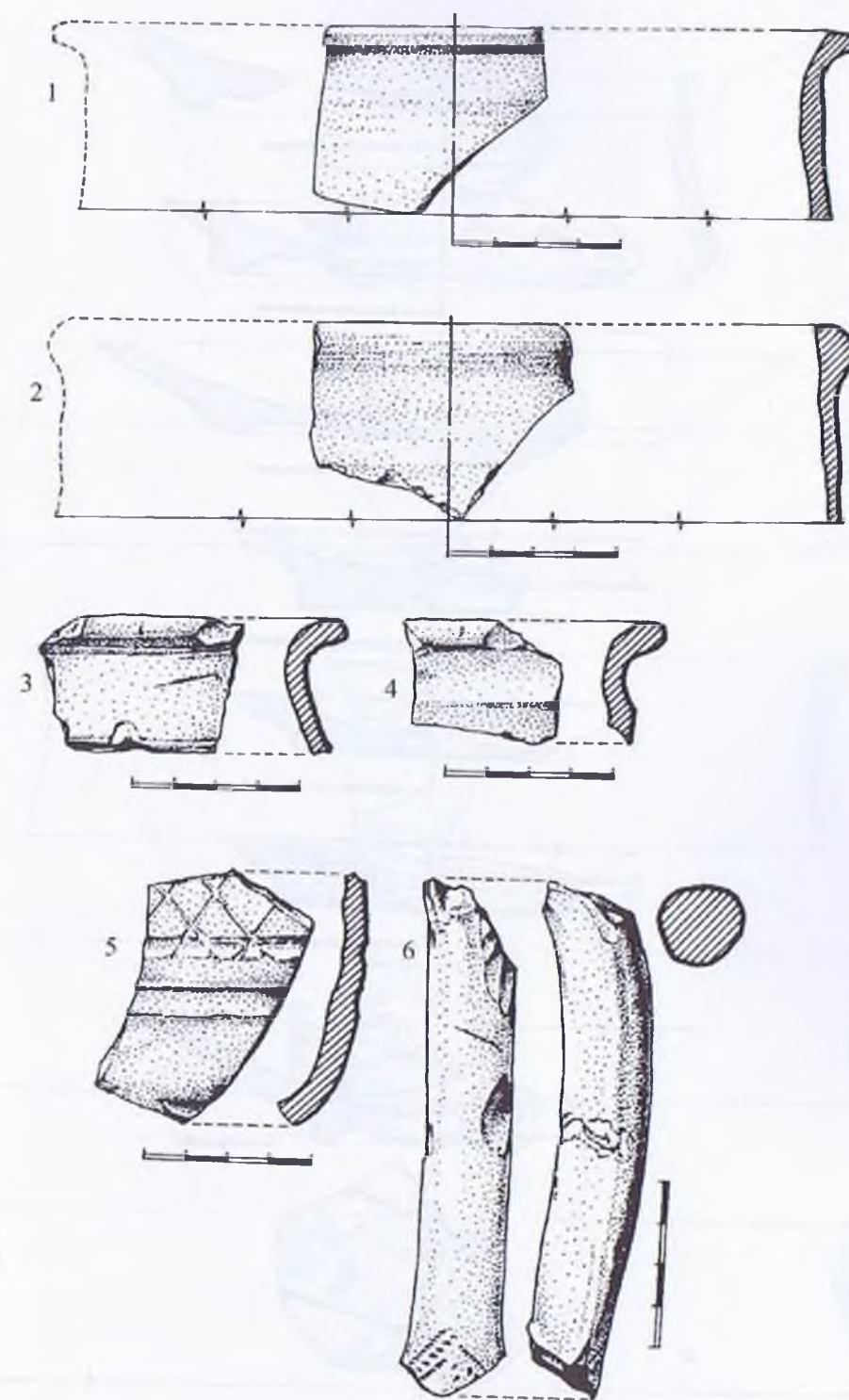
³¹ M. Chițescu, V. Ursachi, *op.cit.*, în *Carpica*, II, 1969, p. 145-150; V. Ursachi, *Descoperiri arheologice în comuna Stănița.....*, în *Comuna Stănița – Neamț. File de istorie*, 2009, p. 62-70, 72 (fig. 2/2), 80 (fig. 10).

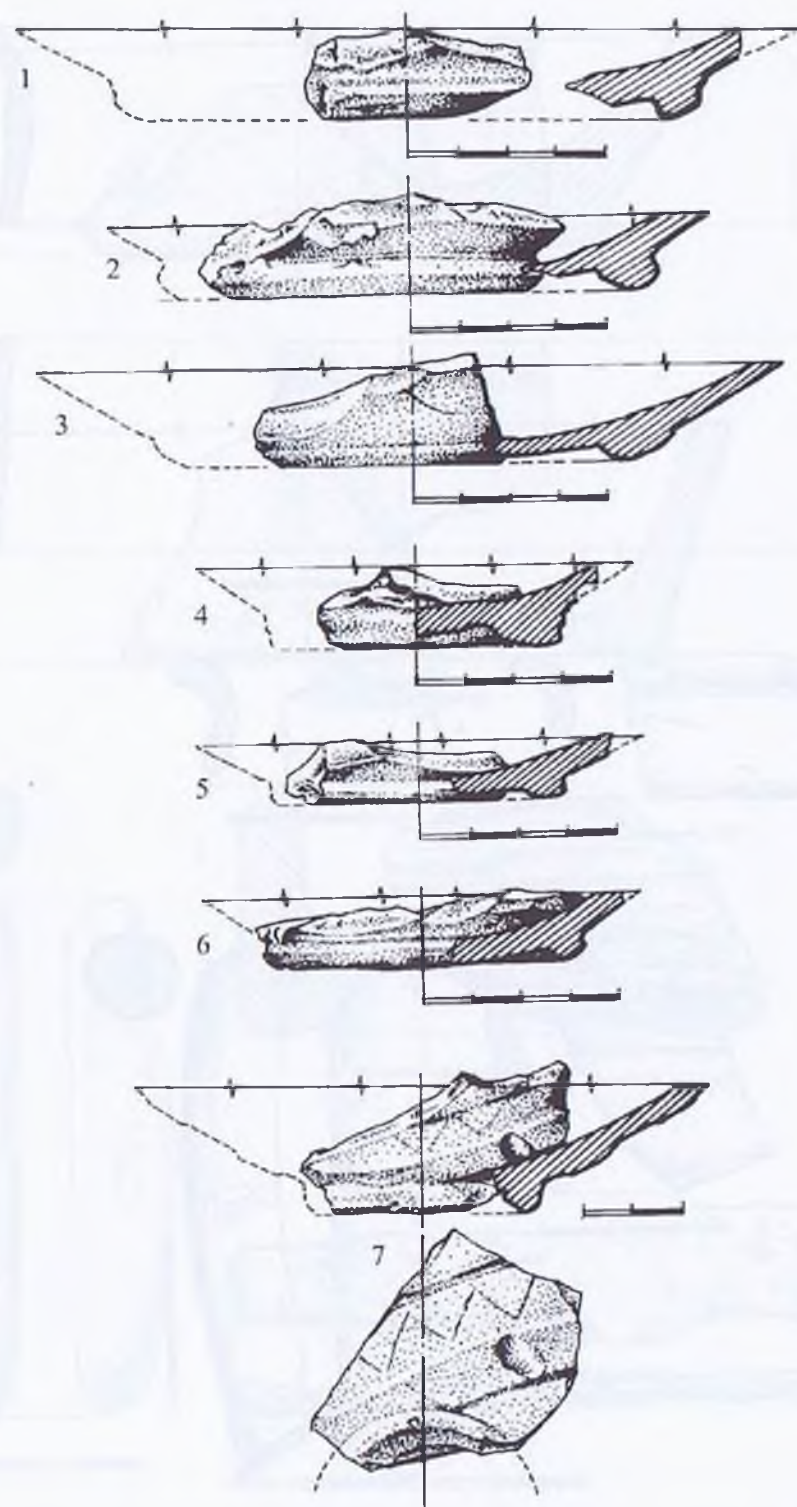
PLANȘA X: 1, lamă de silex, prelucrată, de culoare alb-negricioasă; 2-4, așchii de silex, cu urme de prelucrare, culoare alb-negricioasă (3) și neagră (2, 4); 5, 10, lame fragmentare din silex, prelucrate, de culoare albă; 6, vârf de săgeată din silex, de culoare albă, cu marginile tăioase și vârful ascuțit; 7, 8, așchii din silex, cu urme de prelucrare, de culoare alb-negricioasă; 9, 11-13, așchii din silex, cu urme de prelucrare, de culoare neagră (Poienile Oancei – Stănița, neolitic).

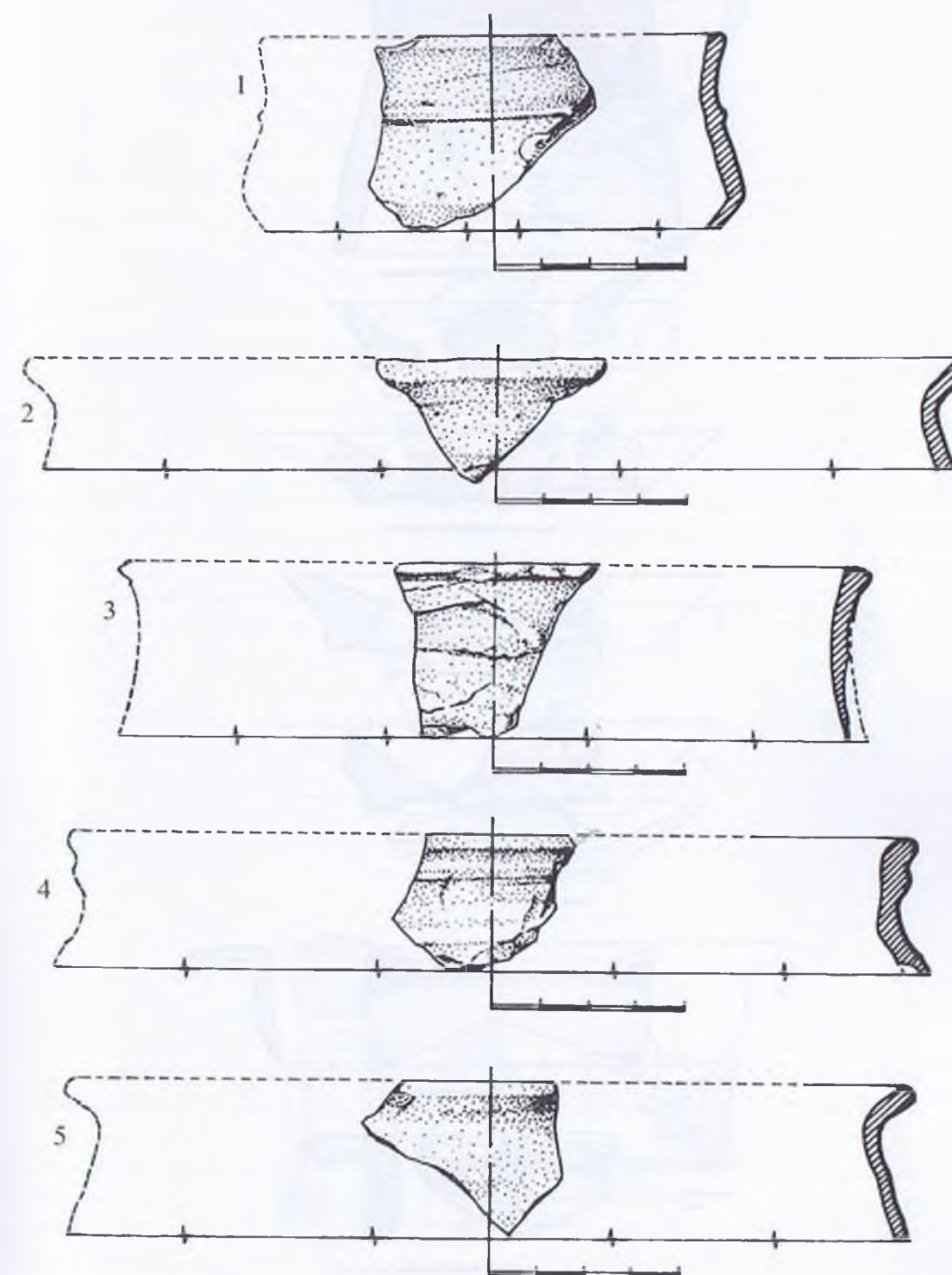
PLANȘA XI: 1, 2, funduri de vase-borcan, la mână, de culoare gălbui-cărmizie; 3, fragment de vatră, la mână, cu marginea ridicată, de culoare gălbui-cărmizie, cu urme de ardere secundară; 4, cute din piatră, de culoare cenușie; 5, fragment lamă de cuțit, din fier (Poienile Oancei, secolele II-III d.Hr.)

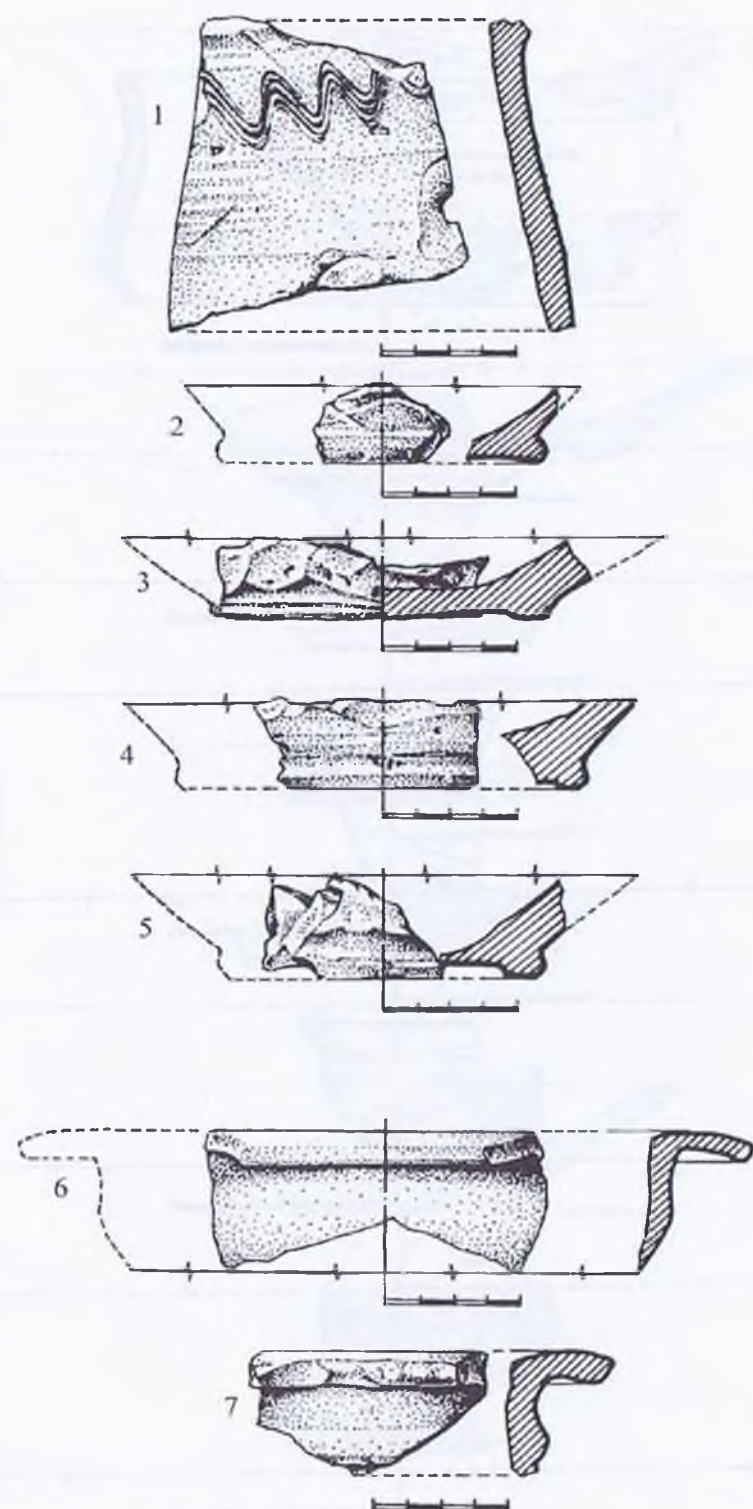
PLANȘA XII: 1-4, buze căni, la roată, culoare cenușie (3, neagră); 5, fragment burtă cană, la roată, culoare cărmizie, cu decor hașurat lustruit; 6, toartă cană de lux, la roată, culoare cenușie, cu decor sub forma unui romb, realizat prin puncte incizate (Poienile Oancei, secolele II-III d.Hr.)

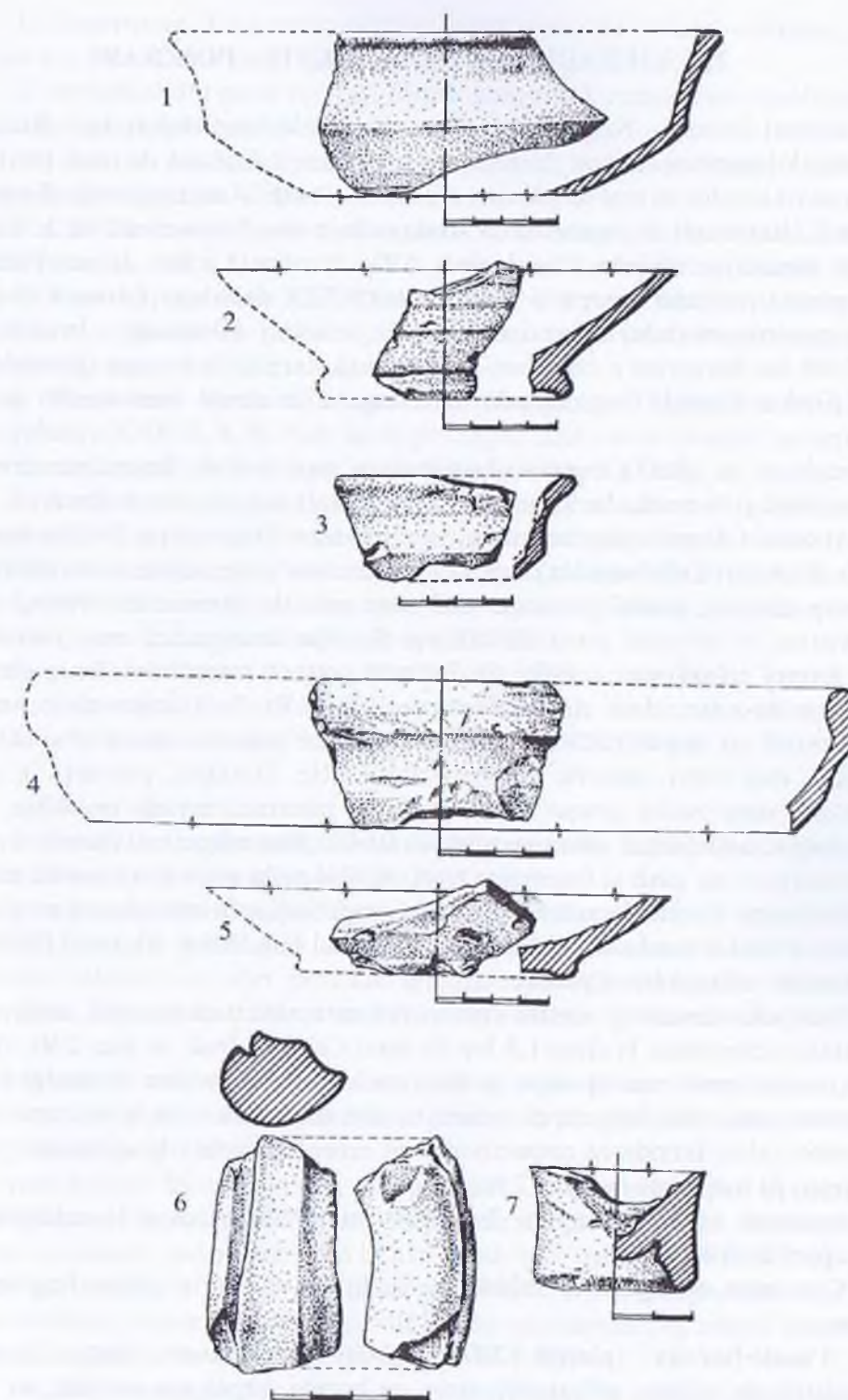
PLANȘA XIII: 1-6, funduri de căni, la roată, de culoare cenușie; 7, fund cană, la roată, cărămiziu, cu decorul oblic din linii vălurite lustruite (Poienile Oancei, secolele II-III d.Hr).

PLANȘA XIV: 1, fragment bol, la roată, culoare gălbui-cărămizie, cu nervură în zona gâtului; 2-5, buze cănițe, la roată, cenușii (2, cărămiziu). Poienile Oancei, secolele II-III d.Hr.

PLANȘA XV: 1, fragment corp urnă, la roată, cenușiu, cu decor vălurit lustruit; 2-5, funduri de la vase-urnă, la roată, de culoare cenușie; 6, 7, cupe fructiere, la roată, cenușii (Poienile Oancei, secolele II-III d.Hr)

PLANȘA XVI: 1-3, străchini fragmentare, la roată, de culoare cenușie; 4, 5, fragmente castroane, la roată, culoare cenușie; 6, 7, fragmente amfore, la roată, culoare cărămizie (Poienile Oancei, secolele II-III d.Hr)

III. AȘEZAREA DE LA CRĂIEȘTI – POIENARI

Pe drumul Roman – Negrești, la ieșirea din localitatea Crăiești, spre Băcești, în dreptul bornei kilometrice *Roman 26 km*, pe partea stângă, înțesată de nuci, pe direcția de mers, în pantă se află un mal de pământ din care, în timp, s-au rupt bucăți din profilul aflat la stradă. Interesant de remarcat că stratigrafia putea fi observată de la distanță, punctată pe alocuri cu obiecte arheologice. Aflat la circa 1,5 km de satul Crăiești, practic la granița județelor Neamț și Vaslui, punctul *La drum* sau *La nuci* ne-a atras atenția prin grosimea stratului cultural, care pare „te invita să-l cunoști”. În consecință, în martie 2009 am întreprins o cercetare de suprafață, care de la început (primul obiect descoperit fiind o fusaolă fragmentară) mi-a sugerat existența unei așezări pe locul respectiv.

Periegheza în sine a permis descoperirea mai multor fragmente ceramice, modelate la mână și la roată, dar și de import (de la amfore), un rest de fusaolă, bucăți de chirpic și oase. Cât privește stratigrafia, profilul dezvelit (pe circa 20-25m lungime) de rupturile successive ale malului respectiv, accentuate și de acțiunile de strângere a lutului pentru chirpici, denotă prezența unui strat gros de aproximativ 30cm, aflat la 0,60m adâncime de actualul nivel de călcare. Situația stratigrafică ne-a permis și o clarificare asupra cronologiei acestui sit, întrucât potrivit materilului din periegheză, părea că avem de-a face doar cu o așezare de II-III d.Hr, însă fragmentele ceramice extrase din profil au impus rectificarea acestei ipoteze prin dovedirea unui al doilea nivel cultural, mai vechi, specific secolelor IV-II î.Hr. Totodată, prezența în același profil amintit a unor bucăți groase de chirpic, care păstrează urmele nuielilor, indică existența unor locuințe parțial adâncite, aflate la 0,60-0,80m adâncime. De asemenea, pe lângă acest chirpic s-au găsit și fragmente mari, posibil de la vetre și o fusaolă întreagă, poate din inventarul vreunei locuințe distruse în timp. Stațiunea este plasată pe axa N-S, ușor în pantă, având la nord satul Crăiești, la sud pâriul Fundătura, afluentul Bârladului, la vest drumul de acces și la est pădure.

La începutul descrierii acestei descoperiri menționam că punctul, unde se află vestigiile antice, este situat la circa 1,5 km de satul Crăiești. Însă, la doar 200-300m de același sat, așadar mult mai aproape și la aproximativ 800m-1km de malul rupt cu profilul amintit, este o altă falie ruptă, a cărei stratigrafie nu mai e la fel de concludentă, dar care poate indica întinderea respectivului sit arheologic până în apropierea satului actual Crăiești, pe o distanță de circa 2 ha.

Diversitatea ceramicii impune împărțirea materialului, ca și în celelalte două cazuri, pe tipuri de obiecte:

a) Ceramica modelată la mână este susținută doar prin câteva fragmente de vase-borcan.

1. Vasele-borcan (planșa XIX/1, 3-5) erau făcute dintr-o pastă cu microprundișuri, de culoare gălbui-cărămizie, cu buzele drepte sau evazate, iar fundul drept subțire, uneori cu urme de ardere secundară (planșa XIX/3). Pe o buză de vas se observă un decor format din creștături incizate (planșa XIX/1).

b) Ceramica lucrată la roată este semnificativă, nu atât cantitativ cât tipologic, fiind exemplificată prin forme autohtone (1-8) și de import (9).

1. Castroane tronconice, dintr-o pastă fină, de culoare cenușie, cu buzele îngroșate sub forma unui colac (planșa XX/1, 2).

2. Străchini din pastă fină, de formă tronconică, cenușii, cu buzele spre interior și fundurile inelare (planșa XX/3-5).

3. Căni din pastă fină, cenușie, bitronconice, cu buzele drepte, torțile arcuite și fundurile inelare (planșa XXI/4-7).

4. Căni de lux obținute dintr-o pastă fină, cenușie, cu buza plată, prevăzută cu prag pentru capac, toarta lungă, rotundă în secțiune și fundul inelar (planșa XXI/1-3).

5. Fructiere (planșa XXIII/1-4) cenușii, din pastă fină, de diverse forme, cu buzele plate și picioarele groase, pentru o mai bună stabilitate (o caracteristică a fructierelor din secolele II-III).

6. Vase-urnă făcute din pastă fină, cenușii, cu buzele evazate și fundurile inelare (planșa XXII/2, 4, 5). Sub buză, pe corpul unui vas se observă un semn, incizat, precum litera I, scrisă de la dreapta spre stânga (planșa XXII/2).

7. Amforete executate dintr-o pastă fină, de culoare cenușie, cu buzele de tip colac (îngroșate) și trase spre interior, pereții corpului groși, uneori decorați la exterior cu brăduți și linii vălurite, iar fundurile sunt inelare (planșa XXII/1, 3, 6, 7).

8. Strecurătoare lucrată din pastă fină, cenușie, probabil cu buza ușor evazată și fundul conic, prevăzut cu perforații (planșa XXIII/5).

9. Amfore făcute dintr-o pastă foarte fină, cu nisip și scoică pisată în compoziție, de culoare albicios-gălbui, cu buza sub forma unui colac, gâtul gros, prevăzut cu două torți și fundul inelar, scobit (planșa XXIII/6-8).

c) Obiect casnic:

1. Fusaolă fragmentară, de formă bitronconică, modelată la mână, din pastă bună, de culoare cărămizie (planșa XIX/2).

Întreg materialul descris, descoperit în cadrul cercetării de teren se încadrează cronologic, potrivit trăsăturilor ceramicii, în perioada secolelor II-III d.Hr. Însă, specificam anterior că, din profilul așezării (nivelul stratigrafic situat la 0,60m adâncime) au fost extrase câteva materiale concludente pentru datarea finală a sitului dacic:

➤ **ceramica modelată cu mâna** include trei forme ceramice: vasul-borcan, strachina și paharul. Continuăm cu descrierea acestora, necesară pentru o viziune generală asupra sitului:

- **vase-borcan** făcute dintr-o pastă grosieră, cu microprundișuri în compoziție, de culoare gălbui-cărămizie, cărămizie, cu buzele drepte sau trase în interior, uneori decorate cu alveole, având sub gură brăuri de alveole (planșa XVII/3-7, 9), simple ori îmbinate cu apucători de tip șea (planșa XVII/7, 8). De asemenea, există și vase neornamentate și dotate doar cu torți, sub forma unor apucători, alteori decorurile fiind însoțite și de găuri pentru reparație (planșa XVII/5, 8).

- **străchini** executate din pastă cu microprundișuri, de culoare gălbui-cărămizie, cu marginea scurtă, dreaptă sau trasă în interior, cu umărul rotunjit și fundul plat, aproape inexistent (planșa XVII/1, 2). În interior dispun de urme de ardere secundară.

• *pahar* din pastă zgrunțuroasă, grosieră, cu multe pietricele în compoziție, de culoare gălbui-cărmizie. Fundul acestui exemplar este scobit și are un aspect fragil (planșa XVII/10).

➤ *fusaiolă* (planșa XVIII/3) întreagă, modelată cu mâna, din pastă cu micropunduri, de culoare gălbuie. Bitronconic, exemplarul (nr. inv. 43974) dispune de o carenă pronunțată și de intense urme de ardere secundară (pe trei sterturi din suprafață). De asemenea, la unul din capete are câteva linii incizate, inegale, executate cu un obiect subțire (spatulă sau ac din os). Întrucât acest „model” nu este uniform nu-l considerăm un ornament ci poate o simplă joacă, în lutul moale, înainte de arderea piesei. Dimensiunile obiectului: 4, 7cm înălțime x 2, 2cm diametru.

➤ *bucăți de chirpic* de dimensiuni mari, care păstrează urmele nuielilor, dar și plate, groase, probabil de la vetre (planșa XVIII/1, 2). Nu excludem prezența în zonă a vreunui locuințe adâncite, iar obiectele amintite să fie din interiorul casei respective; astfel s-ar explica și arderea secundară a fusaiolei (probabil aflată în preajma vetrei).

La acest nivel, constatat în profilul așezării, nu s-au găsit fragmente de vase lucrate la roată. În consecință, conform descrierii și a caracteristicilor ceramice rezultă existența unui al doilea strat cultural, mai vechi decât cel datat pe baza materialului găsit la suprafață, specific secolelor IV-II î.Hr. Așadar, această stațiune a fost locuită în două perioade distincte cronologic, însă ambele comunități erau autohtone, de origine dacică.

De la prima vedere se constată preferința locuitorilor din aceste zone de podiș (Podișul Moldovei și Podișul Central Moldovenesc) pentru stabilirea în preajma unor cursuri de apă, pe un teren favorabil ocupațiilor de bază (agricultura și creșterea animalelor) și având alături păduri cu lemn bun de construcții și pentru foc. Dacă comunitățile de la Gâdinți și Stănița se aflau în bazinul Siretului, prima fiind situată chiar în lunca acestuia, cea de la Crăiești aparține bazinului bărlădean. De asemenea, putem remarca prezența oarecum învecinată a siturilor, sub forma unor grupuri, complexe de așezări, situate pe distanțe apropiate de maxim 2-3 km, unele de altele, precum cele de la Gâdinți (punctele *Pe Deal* și *Dealul Manolache*) și Poienile Oancei (punctele *Dealul Hanului* și *Dealul Siliște*).

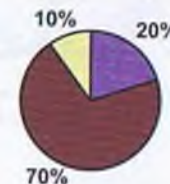
În cele trei stațiuni, pe lângă materialul semnificativ din secolele II-III d.Hr., s-au identificat și alte nivele culturale, chiar dacă nu la fel de consistente ca cel amintit. Astfel, investigațiile de la Gâdinți, Poienile Oancei și Crăiești au depistat câteva fragmente ceramice cu pastă de tip ciment, specifică secolului IV d.Hr. (în primul sit), obiecte răzlețe de neo-eneolitic și Sântana de Mureș (în al doilea sit), precum și din intervalul secolelor IV-II î.Hr. (în cel de-al treilea sit), ultimele piese geto-dacice fiind susținute și stratigrafic.

Întrucât materialul ceramic este fragmentar (situație ce nu a permis restaurarea vreunui vas ci doar reconstituiri în desen)³², descoperindu-se doar câteva fusaiole întregi, iar formele vaselor sunt cunoscute deja specialiștilor (majoritatea tipurilor fiind similare cu altele din numeroasele situri din Moldova, caracteristice perioadelor de timp amintite), nu se impun analogii.

³² Întreaga ilustrație a fost realizată în cadrul Muzeului de Istorie Roman, de către muzeograf-inginer Dan Spătaru, căruia îi aducem mulțumiri pentru iscusința redării formelor și ornamentelor pieselor arheologice.

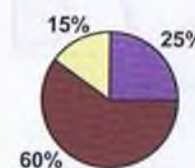
Trebuie semnalată prezența slabă a ceramicii la roată, de culoare cărmizie, precum și raritatea decorurilor. De asemenea, ceramica modelată la mână, din secolele II-III, surprinde prin lipsa varietății, fiind identificate doar două tipuri de vase: căluia și vasul-borcan. În privința proporției ceramicii din periegeze, putem afirma pe baza analizei acesteia că în cele trei situri domină clar ceramica la roată, fapt surprinzător pentru acest interval de timp. Astfel, în așezarea de la Gâdinți ceramica la roată are un procent de 70 %, la Poienile Oancei de 60%, iar la Crăiești de 80%. Statistica următoare are menirea să indice procentajul de moment, ipotetic, al categoriilor ceramicii, din inventarele așezărilor investigate prin cercetări de suprafață, cu mențiunea că eventualele cercetări sistematice vor putea confirma sau infirma această situație:

1. Procentul ceramicii din așezarea de la Gâdinți

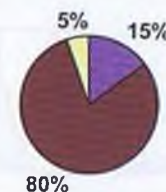
■ ceramica modelată la mână (sec. II-III)
■ ceramica lucrată la roată (sec. II-III)
□ ceramica făcută la roată (sec. IV)

2. Procentul ceramicii din situl de la Poienile Oancei

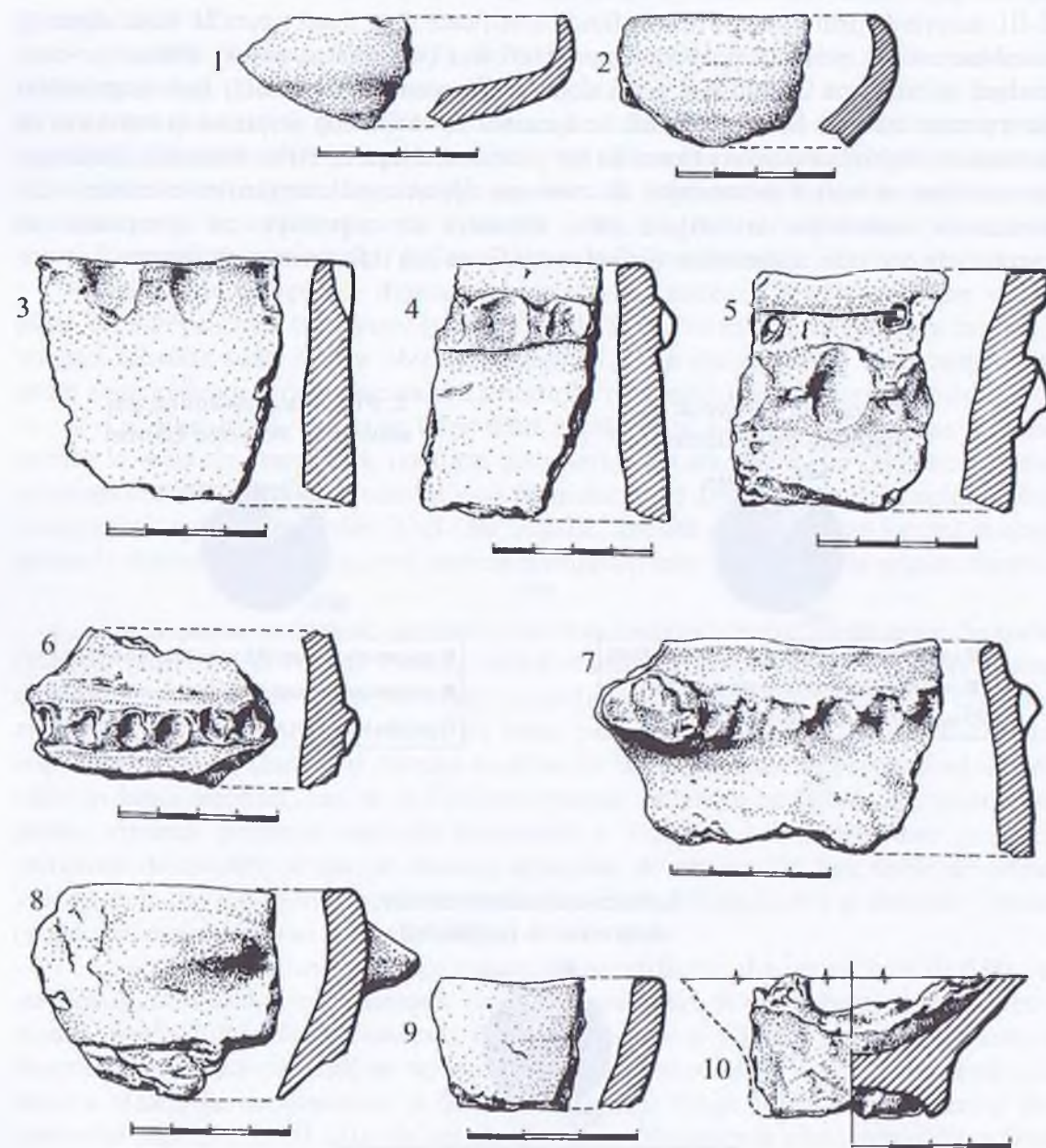

■ ceramica modelată la mână (sec. II-III)
■ ceramica lucrată la roată (sec. II-III)
□ ceramica făcută la roată (sec. IV)

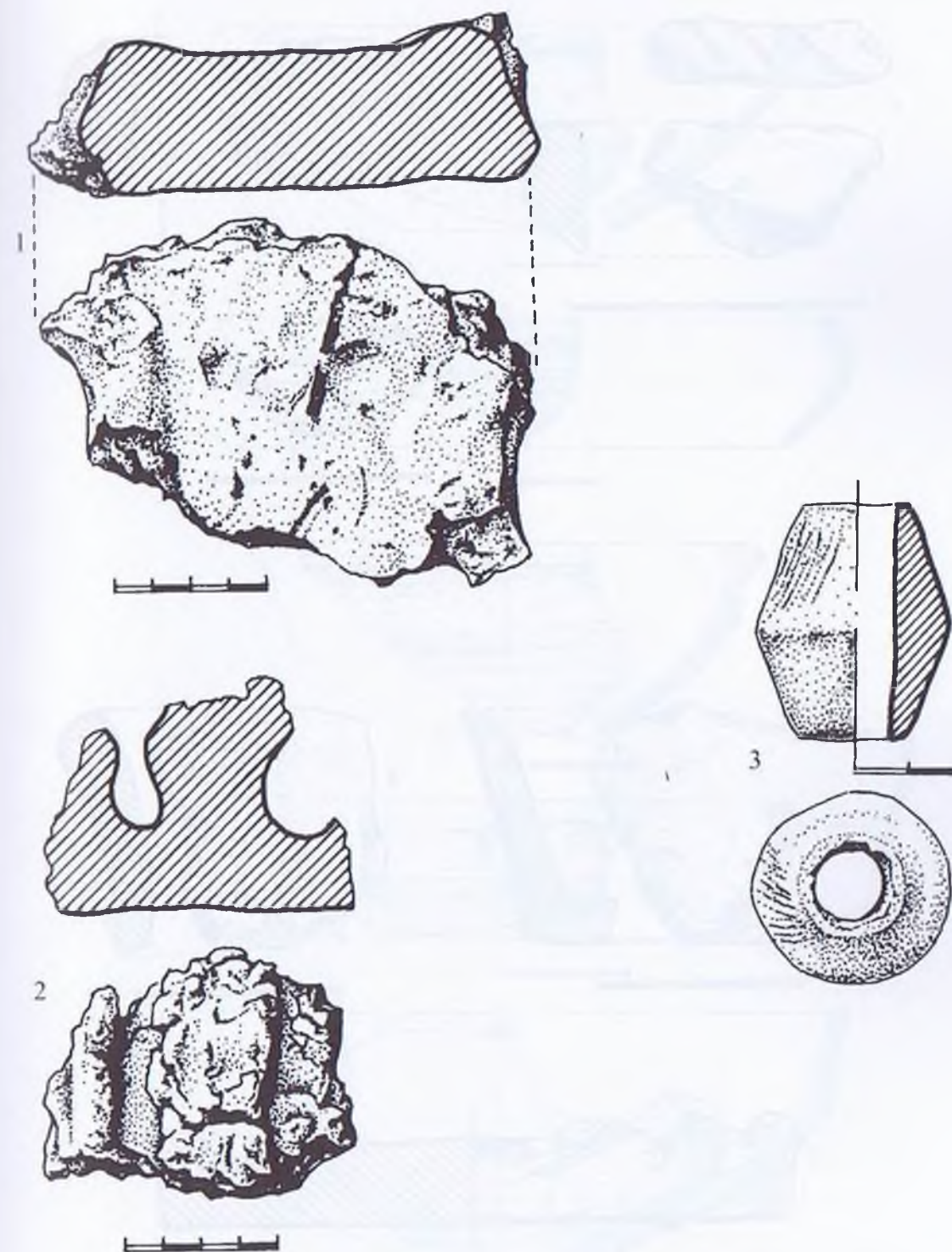
3. Procentul ceramicii din stațiunea de la Crăiești

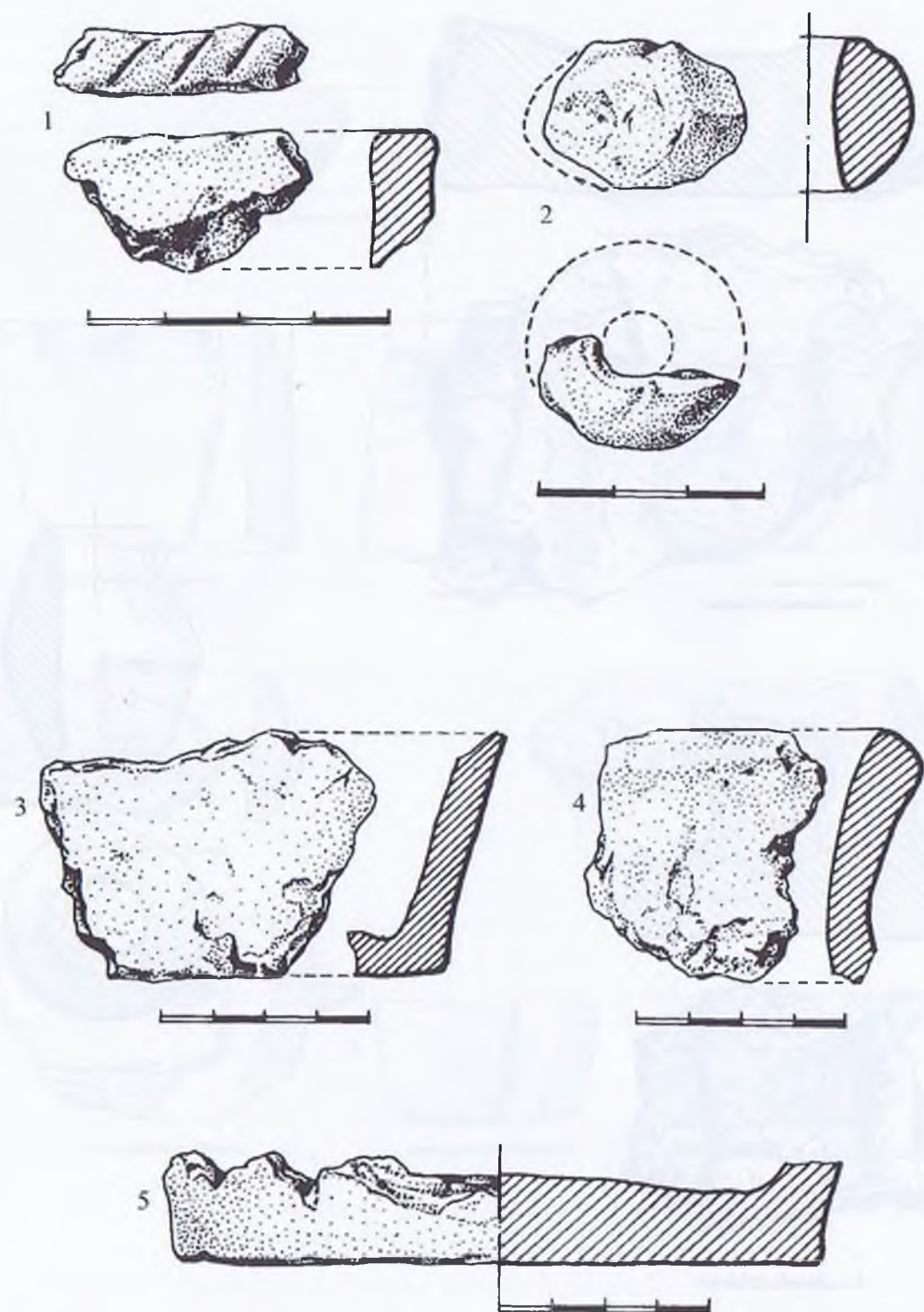
■ ceramica modelată la mână (sec. II-III)
■ ceramica lucrată la roată (sec. II-III)
□ ceramica făcută la mână (sec. IV-II)

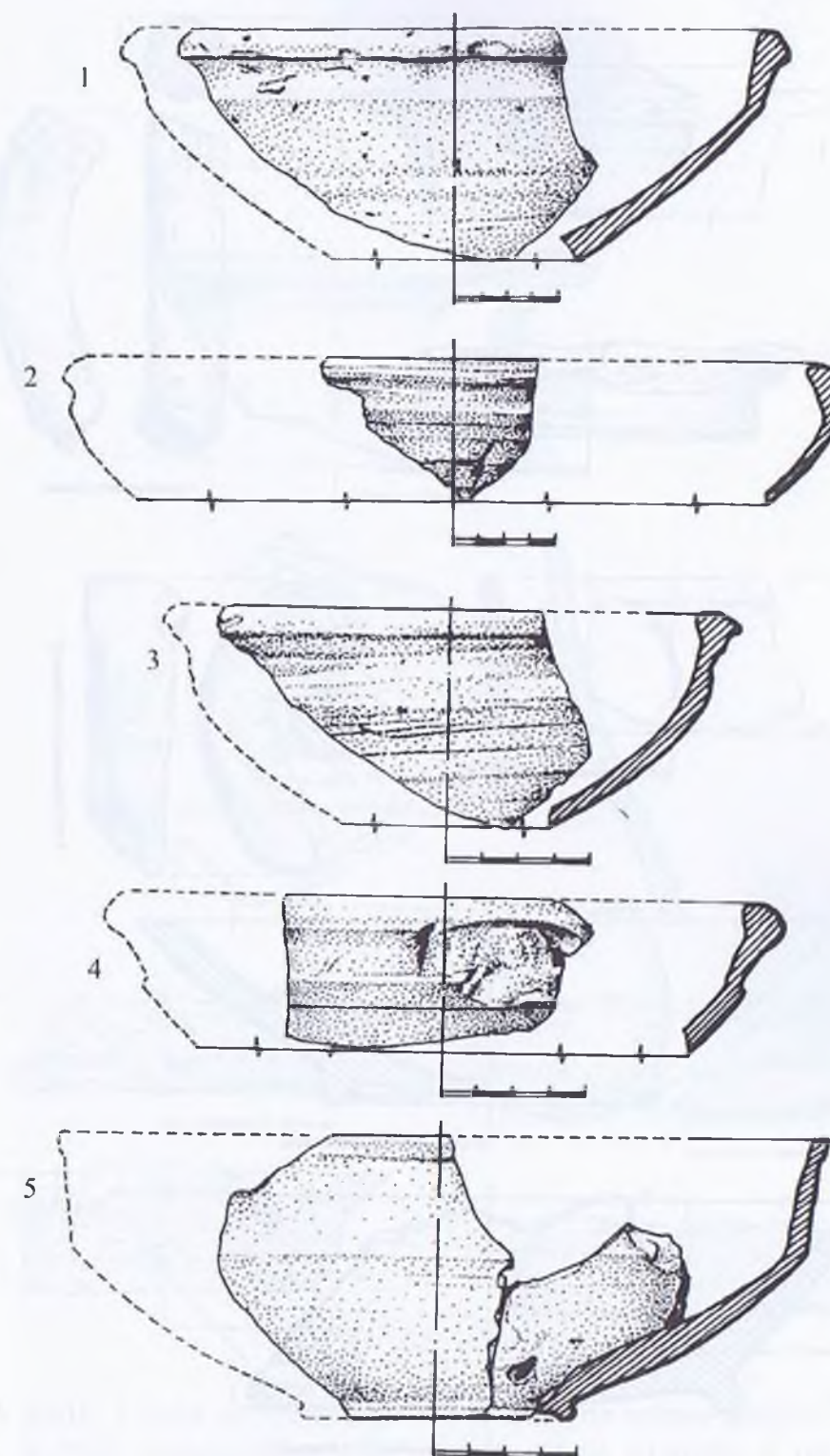
PLANȘA XVII: 1, 2, buze de străchini, la mână, de culoare gălbui-cenușie; 3-9, buze de vase-borcan, la mână, culoare cărămizie, decorate cu alveole sau cu brăuri alveolate, unele prevăzute cu torți, sub forma unor butoni (5, cu găuri de reparație); 10, fragment fund de pahar, scobit, la mână, culoare gălbui-cărămizie (Crăiești, secolele IV-II î.Hr.)

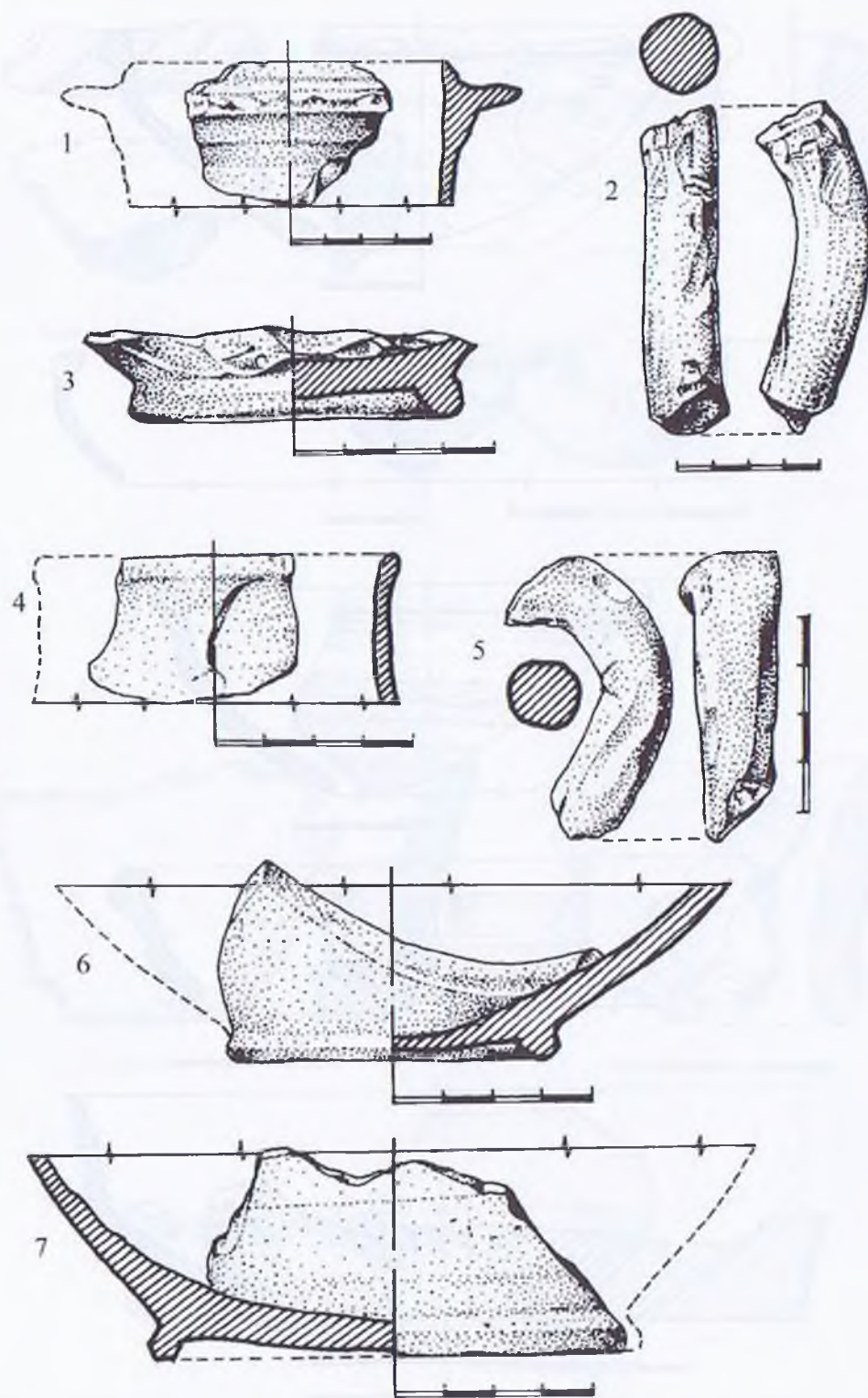
PLANȘA XVIII: 1, fragment de vatră de culoare gălbui-cărămizie; 2, fragment de chirpic, cu urme de nuiele, de culoare gălbui-cărămizie; 3, fusaiolă, la mână, de culoare gălbui, cu urme de ardere secundară și cu câteva linii incizate la un capăt (Crăiești, secolele IV-II î.Hr.)

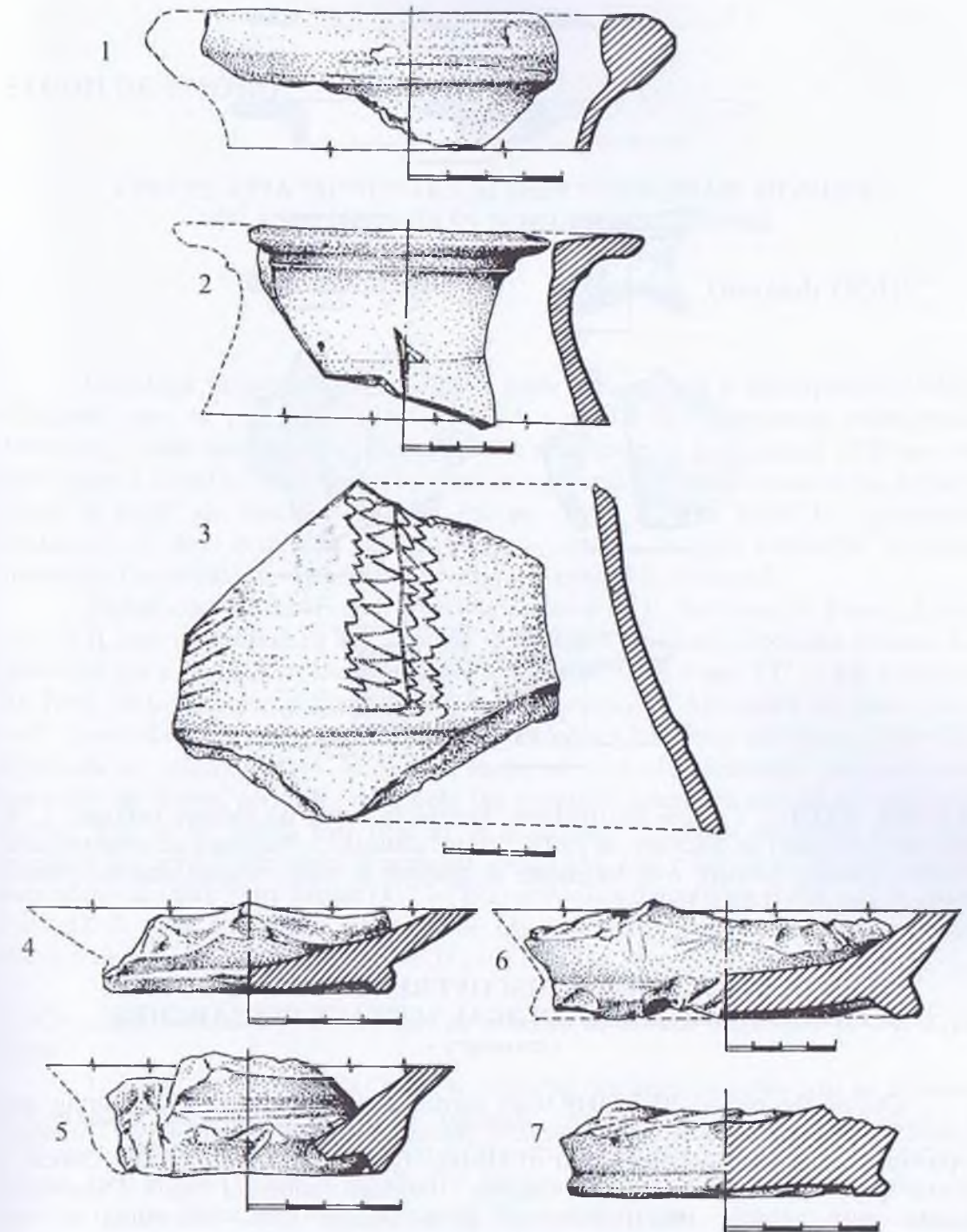
PLANȘA XIX: 1, 3-5, fragmente de vase-borcan, modelate la mână, de culoare gălbui-cărămizie (1, buză cu decor crestă); 2, fragment de fusaiolă, la mână, cărămizie (Crăiești, secolele II-III d.Hr)

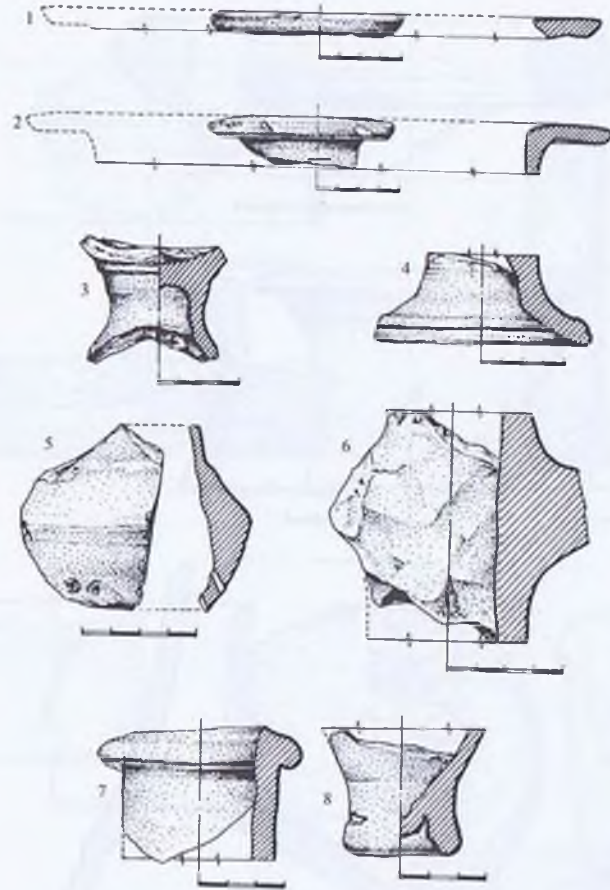
PLANȘA XX: 1, 2, castroane, lucrate la roată, de culoare cenușie; 3-5, străchini, făcute la roată, de culoare cenușie (Crăiești, secolele II-III d.Hr)

PLANȘA XXI: 1-3, fragmente de la căni de lux (buză cu prag, toartă circulară și fund), la roată, culoare cenușie; 4-7, fragmente de căni (buză, toartă, funduri), la roată, de culoare cenușie (Crăiești, secolele II-III d.Hr)

PLANȘA XXII: 1, buză amforetă, modelată la roată, de culoare cenușie; 2, buză de vas-urnă, la roată, culoare cenușie; 3, fragment gât de amforetă, la roată, culoare cenușie, cu decor de linii vălurite și brăduț executat prin lustruire; 4, 5, funduri de vase-urnă, la roată, culoare cenușie; 6, 7, funduri de amforete, la roată, culoare cenușie (Crăiești, secolele II-III d.Hr)

PLANȘA XXIII: 1, 2, buze de fructiere, lucrate la roată, de culoare cenușie; 3, 4, suporturi (picioare) de fructiere, la roată, culoare cenușie; 5, fragment de strecurătoare, la roată, culoare cenușie; 6-8, fragmente de amfore, la roată, culoare albicios-gălbui (Crăiești, secolele II-III d.Hr)

DACIAN SETTLEMENTS DISCOVERED IN NEAMȚ COUNTY THROUGH ARCHAEOLOGICAL SURFACE RESEARCHES

- summary -

During the period 2007-2009 were carried out archaeological monitoring and preventive or surface researches in several places of Neamț County area. The most important results have been reported to Gâdinți (point *Pe Deal*), Poienile Oancei - Stănița (point *Dealul Hanului*) and Crăiești - Poienari (point *La Nuci*). Discovered objects have allowed identification of three Dacian sites. According to the characteristics of the archaeological material (pottery, a silver Roman coin, an iron knife fragment), the settlements fall chronologically during II-III centuries AD.

However, more can be added a layer of older housing (Neolithic), with blades, slivers, cores and a pottery fragment from Poienile Oancei, a level from IV-II century BC, with pottery fragments and others, from Crăiești, and a cultural layer particular to IV century AD, with fragments of dishes, from a cement paste, characteristic to Santana de Mureș culture, from Gâdinți and Poienile Oancei.

STUDII DE ISTORIE

CIRCULAȚIA MONETARĂ ȘI DESCOPERIRI DE MONEDE ÎN ANII 1300-1430 ÎN NORDUL BUCOVINEI

Olexandr OGUY

Circulația monetară în Bucovina – parte componeră a principatului Galiția-Vladimir, care în perioada 1350-1490/1774 s-a aflat în componența principatului Moldovei, – este marcată de existența acestor principate. În jurul anului 1370 cea mai mare parte a nordului Bucovinei (clasificat în numismatica moldovenească ca „teritoriu situat la nord” de Suceava [Бырия, Русев 1999: 215] a intrat în componența Moldovei, al cărei centru se afla la Suceava, estul – în jurul Orheiului, iar sudul formându-l localitățile de lângă Marca Neagră cu centrul la Bâlgorod.

Ținând cont de clasificarea corectată de noi a lui P. Iârnea și N. Russev [1999: 212-213], care se bazează pe anii domniei voievozilor Moldovei, circulația monetară în Bucovina (ca și în toată Moldova) se împarte în următoarele etape: 1377-1400 (domniile lui Petru Mușat, Roman și Ștefan); 1400-1432 (domnia lui Alexandru cel Bun); 1433-1457 (perioada conflictelor interne); 1457-1504 (epoca lui Ștefan cel Mare); 1504-1527 (perioada de criză). Având în vedere faptul că ciclurile circulației monetare erau apropiate de aceste perioade, monedele din perioada anterioară puteau să rămână în circuit. Dar să ne oprim mai detaliat la descrierea circulației monetare mai puțin cercetate din nordul Bucovinei în perioada 1300-1430, care coincide cu începutul baterii monedelor de către Petru Mușat (1377-1391) și Alexandru cel Bun (1430-1432), ținând cont atât de noile descoperiri numismatice, cât și de evenimentele istorice din perioada respectivă, necunoscute cercetătorilor de până la noi (S.Pivovarov; Bârnea/Russev).

1. Circulația monetară și descoperiri de monede în nordul Bucovinei în anii 1200-1370

Tranzitul de mărfuri din Orient și comerțul (inclusiv cu genovezii) au favorizat consolidarea relațiilor marfă-bani în perioada timpurie a Moldovei, până atunci în circulația monetară din ținut prevalând lingourile de argint – rublele sau monedele-hrivne. Încă la 1280 comerțul locuitorilor din ținut cu factorile de la Marca Neagră ale genovezilor se făcea, probabil, numai pe lingouri de argint – tipici pentru tezaurele monetare din acea perioadă. Cu excepția tezaurului de la Hbtin (1898), care aparținea, probabil, unui cavaler transilvănean ce se întorcea din campania eșuată din anul 1230, pe teritoriul Moldovei ele practic lipsesc [Moisil 1938: 23]. Cu toate că, așa cum arată descoperirile din ultimii ani în Bucovina, monede izolate se găsesc (descoperirile din localitatea Cernauca) [a se vedea: Пивоваров 2002; Озю 2008]. După cum se știe, emiteau monede doar statele bogate în argint: Ungaria, Germania, Italia, Bulgaria și Serbia, dar monedele lor (ca, de exemplu, groșii-matapani bulgărești și sârbești) practic

nu ajungeau până în Bucovina, ci se depuneau în aceste țări din lipsa unor contacte comerciale directe și importante cu viitoarea Moldovă. Nu se exclude ca numărul mic de monede descoperite în sec. 11-13 să fie rezultatul tehnicii înapoiate și negăsirii celor mai potrivite locuri pentru efectuarea săpăturilor arheologice. Dar trebuie să luăm în considerație și altă împrejurare: monedele puteau fi retopite (și nu numai pentru confecționarea podoabelor). Se știe că anume în lingouri-hrivne urma să fie plătit birul tătarilor Hoardei (de la mijlocul sec. 13). De aceea, după părerea lui G. Kozubovski [2005: 93] populația locală reținea anume monedele străine, aflate în circulație pe teritoriul său (precum și alt surplus de material monetar). Aceasta o demonstrează și analiza tezaurilor din acea perioadă, în care în Moldova o parte considerabilă revenea circulației lingourilor de argint – rublelor (nu atât de tipul celor emise la Kiev sau Novgorod, cât de tip tătarese). În satul Prăgești (județul Bacău, România) a fost descoperită o comoară de bani tătarești în lingouri cu monede bizantine și tătarești uzate din anii 1280-1290. În 2004 a fost descoperită o comoară de lingouri tătarești luntriforme în Orheiul Vechi [Boldureanu 2007: 47]. În anii 1962-1963, în nordul Dobrogei a fost descoperită o comoară uriașă de monede-lingouri cu greutatea de 25 kg [Мыц, Адаксина 1999: 161]. În satul Echimăuți a fost găsită o hrivnă de tip kievean [Spinei 1986: 154]. Nu se exclude ca, afară de hrivne standard, pe teritoriul Moldovei și României, precum și în sudul Bucovinei să apară sub forma unor bucăți de sârmă groasă ruble lituaniene descoperite la Cernăuți și Vasilău (a se vedea: Ogy 2008: 154-156).

Totodată, la începutul sec. 14, pe măsura dezvoltării economiei și comerțului, creștea necesitatea în monedă de schimb. Contactele comerciale ale orașelor moldave cu Bistrița, vechi oraș „sășesc” la frontiera de nord cu Transilvania, cu Brașovul și Lvovul aflat la frontieră cu Polonia, cu Corfu și Crimeea la sud au intensificat legăturile comerciale externe, ceea ce a contribuit la consolidarea monedei străine în structura circulației monetare. În anii 1350-1420 pe pământurile Moldovei de Sus, ca și în Galiția, predominau groșii praghezi (tezaurul de la Soroca), care până prin 1450 însoțeau semigroșii ruși (galițieni) de argint, numiți în acea perioadă groși mărunți, și dinarii (tezaurul de la Cuhurești și Siret în România [a se vedea: Нудельман 1974: 93; 1976: 27; Ogy 2008: 162-163]). În acest context trebuie explicate și descoperirile din nordul Bucovinei. Pe teritoriul nordului Bucovinei groși praghezi (descori având un grad avansat de uzură din cauza circulației îndelungate) au fost descoperiți și la Horecea (Cernăuți), și în tezaurul din Zelena Lypa (împreună cu monede tătarești din perioada Hoardei de Aur), și în cele din satele Berestea, Piadikivți, Boianciuk și Verbivți [Пивоваров 1996: 14-15; Тимоцик 1974: 116; Ogy 1990a: 109-110; ДАЧО, Ф. I, on.2, снр. 3287: 1-13]. În tezaurul din Zelena Lypa ș.a. groșii praghezi aveau o formă neobișnuită, fiind rețezați pe circumferință (26 mm, 1,8-2,33 g) sau pe cercul interior (18 mm, 1,12-1,19 g), ci, după cum arată cercetările, erau deosebit de răspândiți pe teritoriul principatului Rus (Galița de azi) [Пивоваров 2002: 78-98].

Concomitent cu descoperirile lui S.V. Pivovarov [2002: 78-98] ș.a., în satele Bucovinei (mai ales în Zelena Lypa) și la Hotin (a se vedea: Ogy 2008, Anexa B. 1/3, 11) se aflau în circulație dinari ungurești și italieni din anii 1340-1380 datorită așezării acestor localități de-a lungul vechilor căi comerciale. În acea perioadă pe pământurile dintre Prut și Nistru, în sudul Moldovei, erau răspândiți într-o măsură considerabilă dirhamii crimecano-genovezi și djucizi, emiși începând cu anul 1280 după modelul hrivnei kievene (163,726 g). Pătrunderea acestor monede (cu precădere ale lui

Djanibek) s-a intensificat datorită migrației tătarilor de pe Volga, provocată de epidemiile de ciumă de acolo din anii 1340-1350 [Pyceev 1990: 119]. După părerea lui G. Kozubovski [2005: 93], anume monedele djucide, care au intrat în circulație aici, erau retopite de către populația locală și plătite sub formă de bir Hoardei, pe când monedele folosite pentru creditare, deseori fără numele hanului imprimat pe ele, rămâneau în circulația locală [Хромов 1997: 19]. Monedele tătarești de aramă (pulii) și imitațiile dirhamilor de argint din anii 1350-1370 ajungeau și în Bucovina. Descoperirile monedelor tătarești de la Zelena Lypa și Cernaucă, Hotin, Oșihliby și Chelmenți demonstrează existența unui comerț levantin cu Hoarda de Aur, Ulus Djuci, care, după părerea lui A. Nudelman, s-a intensificat în prima treime a sec. 15. Pământurile central-ucrainene, aflate sub controlul Marelui Ducat al Lituaniei, au participat la acest comerț, fapt confirmat de moneda lui Vladimir Olgerdovici și dirhamii tătarești uzați de un gram (cu imprimare lituaniană), descoperiți la Hotin și Cernaucă. Însă monedele de aur de la începutul și mijlocul sec. 14 lipsesc – ele se întâlneau foarte rar nu numai pe teritoriul Bucovinei, ci și în Moldova și Ucraina. Fenomenul are o explicație istorică: la începutul sec. 14, prin hotărârea consiliului papal de la Viena (1311), a fost boicotat comerțul cu arabii care încercau să pătrundă în Occident. Datorită acestui fapt, în Europa a scăzut substanțial numărul monedelor de aur, ceea ce a contribuit la creșterea bruscă a cursului aurului monetar de la 1:10 la 1:20 [Pohl 1974: 10]. Iată de ce în tezaurele din sec. 14 monedele de aur sunt o raritate. Însă mai târziu, datorită relațiilor comerciale, în Bucovina nimereau din când în când și monede de aur: ducați ungurești timpurii și imitații ale ducaților venețieni (Ogy 2008, Anexa B. II/6, 13).

2. Circulația monetară și descoperirile monetare din anii 1370-1400

2.1. Rublele. Studiarea materialului din perioada Moldovei de curând apărute nu ne furnizează informații despre emiterea monedei moldovenești, în schimb conține asemenea denumiri ca „rubla”, „hrivna” și „groșul”, ceea ce corespunde pe deplin sistemului de calcul al Rusiei Galițiano-Volynene. Fără îndoială, rublele se aflau în circulație, cu toate că în nordul Bucovinei nu s-au descoperit ruble în lingouri de argint, ceea ce, pe de o parte, se explică printr-o amploare mai mică a operațiilor comerciale și pierderi mai mici de aceste lingouri masive comparativ cu monedele mărunte, iar pe de altă parte – prin folosirea lor mai frecventă atât pentru baterea ulterioară a monedelor, cât și pentru confecționarea bijuteriilor. O mărturie concretă a circulației lor este un act din 1338, prin care voievodul moldovean Petru Mușat, care încasa importante venituri de pe urma tranzitului comercial, i-a împrumutat regelui polonez 4.000 de „ruble de argint” [C DM, II: N 164: 603]. Restituirea datoriei s-a târăgănat până în 1411, când Vladislav Jagiello a promis că-i va întoarce ultima 1.000 de ruble „în altă valută”: „dacă nu vor fi ruble genoveze de argint, atunci vom da ruble lituaniene sau lingouri de argint. Dacă nu vor fi lingouri de argint, vom plăti cu groși, echivalentul rublelor de argint...” [C DM, II, N 177,2: 640].

După cum se vede din răspuns, regele nu avea ruble genoveze de argint – pe atunci acești bani nu erau caracteristici pentru circulația monetară din Polonia. În schimb, regele se obliga să restituie 1.000 de ruble în valuta care circula în regatul său: „ruble lituaniene” (cu greutatea de 104 g) sau „argint-lingouri” (hrivne de argint), sau „groși” (mai degrabă monede proprii aflate în circulație, care se deosebeau de groșul

praghez străin) echivalentul sumei respective. Posibil ca „bucățile de sârmă groasă de argint”, descoperite în tezaurele de la Cernăuți în anii 1839 și 1845 [Пивоваров 1996: 13] sau Vasilău în 1823 și Perebykivți – 2008 [(ДАЧО)ОВБ І.І. 4122: 1; Озю 1997: 17], să fi fost anume acele „ruble lituaniene”, destinate operațiilor bănești de proporții sau restituirii datoriei lui P. Mușat.

Având în vedere faptul că datoria a fost restituită în aproape 24 de ani, se poate constata nu numai nedorința regelui Poloniei de a se lipsi de o sumă atât de mare de bani, ci și refuzul domnitorilor Moldovei de a lua argintul necalitativ. Anume prin aceasta se explică, după părerea noastră, propunerea întreită a lui Vladislav Jagiello, care evident că nu avea rezerve de ruble genoveze de argint, obișnuiți pentru Moldova, de a restitui: (a) ruble lituaniene puțin cunoscute moldovenilor, (b) argint-lingouri (nu se știe de care probă) și, cel mai verosimil, (c) semigroși polonezi necalitativi sau groși praghezi de probă proastă de la Vaclav IV.

În ceea ce privește rublele de argint, în literatura numismatică nu există practic nici un fel de referințe la ele, cu excepția numeroaselor trimiteri la niște sommo genovezi necunoscuți, fără o descriere detaliată a formelor acestora. Cercetătorii [Котляр 1981] presupun că denumirea „ruble de argint” se referea la moneda lingou genoveză „sommo” (260,8 g proba 800), care a cunoscut o circulație evidentă pe teritoriul Moldovei și se acumula datorită tranzitării mărfurilor pe drumul comercial moldovenesc, sau la asprii genovezi echivalentul sumei respective. După părerea noastră, însă, aceste lingouri erau așa-numitele monede „sommo” tătărești, care pătrundeau din sudul Ucrainei (Crimeea și Corfu, unde existau colonii grecești). O confirmă și descoperirile din perioada moldovenească la Buruienești (județul Neamț), unde în 1985 au fost găsite în total 35 de „sommo” tătărești în lingouri și 1.751 de monede. Monedele tezaurului reprezentau 1.738 de groși moldovenești (!) din perioada lui Petru Mușat (1377-1391) și 12 monede străine (?) din jurul anului 1370 [Boldureanu 2007: 47]. Apariția monedelor moldovenești împreună cu „sommo” ne dau posibilitatea să presupunem că aceste lingouri erau rublele.

2.2. Groșii. Comerțul mărunț și mijlociu era deservit în „regiunile de miazănoapte” ale Moldovei (de care aparținea și nordul Bucovinei) de așa-numiții bani străini, printre care prevalau monedele rusești de argint și cele moldovenești, cunoscute ca „grossi terrae nostrae: *groșii țării noastre*”, care devin o monedă deosebit de întrebuințată în aceea perioadă. La sfârșitul sec. 14 acumulările de monedă străină pe teritoriul Moldovei și Bucovinei s-au redus substanțial – în 1396 sistemul financiar al Europei a fost zguduit de plata a 200 mii de forinți pentru răscumpărarea din captivitate a lui Ioan Fără de Teamă [Pamuk 2000: 25].

Datorită acestei împrejurări moneda moldovenească a căpătat mult mai multe șanse de răspândire pe piața monetară bucovineană. Aceasta o confirmă descoperirile locale pe vârful muntelui Țețina (545 m față de nivelul mării), aflat în împrejurimile actualului Cernăuți la o distanță de 7 km de vechiul punct vamal Cernăuți (1408). În timpul săpăturilor pe vârful muntelui, unde se găsesc rămășițele unei cetăți medievale și ale unui turn de veghe (diametrul 20 m) din sec. 14, care aparțineau străvechiului Căciun, menționat în „Lista orașelor rusești îndepărtate și apropiate” ca oraș „vlah”, V. Milcovici, profesor-istoric la Universitatea din Cernăuți, a descoperit printre bucățile de ceramică și oasele de animale câțiva groși de argint din perioada domnitorului

moldovean Petru Mușat (1375-1391), bătuți la Suceava (80 km depărtare de Cernăuți), și un bănuț de argint rusesc al regelui ungar Laios (Ludovic) din aceeași perioadă. Împreună cu vârfurile de săgeți, săbii, piteni, fragmentele de coifuri, descoperite acolo, ei aparțineau, probabil, oștenilor cetății moldave de la frontiera cu Polonia, construite pe locul unei întărituri de pământ rusești mai vechi din sec. 11-13. După ce trupele unite polono-ungare i-au alungat pe tătarii Porții de Aur (1340-1345), moldovenii originari din Maramureș au ocupat teritoriile controlate de aceștia ale viitoare Moldove, iar mai târziu, pe parcursul anilor 1370-1450, și pământurile Bucovinei, puțin populate cu slavi, și au continuat construcția cetăților est-slave de odinioară (Țețina – Hotin – Hmeliov) pe așa-numitul pământ al Șipenițului (a se vedea: S.V. Pivovarov; I.P. Voznyi [2007]). Descoperirile unor asemenea monede n-au fost întâmplătoare sau izolate. Încă mai înainte, în anul 1877, în împrejurimile Cernăuțiului, cel mai probabil pe teritoriul cetății sau la poalele muntelui Țețina, unde se aflau locuințele oamenilor de rând, au fost găsite în două tezaure puțin cercetate alte 192 de monede din timpul lui Petru Mușat [Бырия, Русцев 1999: 202, 215-216], bătute probabil în jurul anului 1380. Valoarea lor totală la acea vreme era de patru hrivne (câte 48 de groși fiecare), cam cât costa o pereche de cai. Apariția stabilă a tezaurelor constituie o mărturie a intensificării relațiilor marfă-bani în ținutul nostru aflat în componența Moldovei.

La Mamornița, raionul Herța, localitate situată la o distanță de 20 km de Cernăuți, a fost descoperit un alt tezaur din aceea perioadă, care conținea 100 de groși moldovenești din perioada lui Petru Mușat împreună cu trei semigroși polonezi emiși de Vladislav Jagiello (1386-1434), răspândiți în Bucovina în aceea perioadă [Полевой 1956: 97; Бырия, Русцев 1999: 202, 217-218; Пивоваров 2002: 196]. Cu toate că denumirea satului este atestată documentar abia la 1555, el a existat mult mai înainte, ceea ce o confirmă atât monumentele arheologice, cât și tezaurul descoperit. Afară de aceasta, conform unor diplome din 1420, „Hodco Mamurinschi”, cunoscut și ca „Hodco Costici”, membru în consiliul de stat, în realitate purta numele „Hodco Mamurinschi – Hodeco din Mamornița” și provenea, probabil, din satul unei dinastii de boieri bucovineni Mamurin. „Costici”, precum fratele său Lev, era probabil fiul boierului Costea, cunoscut ca „Costa cel viteaz”, membru în consiliul de stat al domnitorului moldovean Roman (conform diplomei din 30 martie 1392). Astfel, tezaurul poate fi legat de numele boierului influent Costea, care (împreună cu domnitorul Moldovei) a semnat în 1395 jurământul de vasalitate regelui Poloniei. Deși monedele descoperite din perioada lui Petru Mușat alcătuiau o sumă mare – 2 hrivne costa un cal, această sumă nu poate fi comparată cu cei 6.380 de groși (=133 hrivne) ai aceluiași domnitor, descoperiți lângă Suceava. Nici nu e de mirare, doar Suceava, care în 1383 a devenit capitală a Moldovei, era centrul vieții economice a statului.

Afară de tezaure mari, în nordul Bucovinei au fost descoperite și altele mai mici, conținând una sau câteva monede – în localitățile Vasilău, Molodia și la Hotin (moneda emisă de Petru Mușat). Asemenea monede (împreună cu alte descoperiri medievale) permit interpretări factologice interesante, pe care le propune în numeroasele sale articole și într-o monografie S.V. Pivovarov [2002]. Groșul moldovenesc ars din timpul lui Petru Mușat (ca și fragmentele de piteni și vârful de săgeată), descoperit la Vasilău, demonstrează perioada grea sub jugul tătar din sec. 15 în Bucovina, iar cele 3 groși moldovenești lui Petru Mușat și 5 lui Alexandru cel Bun, 3 peceti care atârnă (cu crini moldovenești) și 5 peceti-inele de argint și bronz din Molodia și podoabele cu leul

galițian de la mijlocul sec. 14 indică asupra unui neam de mazili (oare nu de origine galițiană?), care (potrivit acestor descoperiri) în 1450 putea să-și piardă dreptul de proprietate din cauza pierderii actelor funciare.

2.3. Cu toate că acumulările de monedă străină pe teritoriul Moldovei și Bucovinei s-au redus substanțial la finele sec. 14, deoarece sistemul financiar al Europei a fost zguduit în anul 1396 de plata a 200 mii de forinți pentru răscumpărarea din captivitate a lui Ioan Fără de Teamă [Pamuk 2000: 25], în Bucovina din acea perioadă se aflau în circulație monede rusești de aur, semigroși polonezi și dinari ungurești. O demonstrează descoperirile din 1908 ale aceluiași V. Milcovici, care în timpul săpăturilor la ruinele cetății Țețina din sec. 14 (printre fragmente de ceramică și oase de animale) a găsit, afară de câțiva groși de argint, emiși de domnitorul moldav Petru Mușat (1347-1391), și o monedă a regelui ungar Laios (Ludovic) (1342-1382) [Тимоциук 1969, с.134; Milkowicz 1908, N122]. Conform unor informații ulterioare [Быковы 1909, с.3-4; a se vedea: Macan 2007, с.55], pe monedă, probabil cea din timpul lui Ludovic, se găsea inscripția *moneda Russiae*, adică moneda respectivă, bătută la Lvov, era un grosik, bănuț rus de argint. Monedele aparțineau oștenilor care păzeau cetatea de piatră, construită pe locul unei întărituri de pământ ucrainene mai vechi din sec. 11-13. În anul 2009 la Molodia, aflată la o distanță de 15 km de Cernăuți, pe rămășițele unui conac medieval, situat pe malul râului Derelui, împreună cu fragmente de ceramică de culoare cenușie închisă a fost descoperit încă un bănuț rusec de aur aparținând regelui ungar Laios (Ludovic) (1342-1382), teaurizat împreună cu trei groși din timpul lui Petru Mușat. Asemenea monede (inclusiv semigroși lvoveni din perioada lui Vladislav Jagiello) sunt cunoscute și din materialele unor descoperiri pe teritoriul localităților Lașkivka, Nepolocăuți, Șipineț, iar 7 dinari rusești de bilon au fost descoperiți la Hotin.

Afară de banii rusești de aur, împreună cu monedele moldovenești emise de Petru Mușat au fost descoperiți semigroși polonezi și ternare ale lui Vladislav Jagiello (satele Mamornița, Molodia, Oșihliby, Cernauca). Separat de monedele moldovenești puteau să apară (inclusiv în prima treime a sec. 15) și dinari ungurești de la 1380, și dirhame djucide cu imprimări lituaniene (Hotin, Cernauca). Apariția monedelor de diferite tipuri demonstrează o anumită creștere a operațiilor comerciale în Bucovina, care, însă, rămâne neînsemnată comparativ cu Suceava, capitala Moldovei din 1391, unde se găsea vama principală (a se vedea tezaurul de la Suceava cu 6.380 de groși emiși de Petru Mușat [Ozyū 1997: 18]).

3. Circulația monetară și descoperirile monetare din anii 1400-1432

3.1. Bazele economice interne ale circulației. Bucovina în componența Moldovei s-a întărit considerabil în anii domniei pașnice a lui Alexandru I (1400-1432), care a îmbunătățit sistemul judiciar și a desfășurat reforma administrativă, divizând Moldova în partea de nord (Moldova de Sus, în care a intrat și cea mai mare parte a Bucovinei) și de sud (Moldova de Jos). El de asemenea a intensificat emisiunea banilor moldovenești calitativi, desfășurând o reformă vamal-financiară. După depunerea jurămintelor de vasalitate regelui Vladislav în anii 1402, 1404, 1407 și 1414, domnitorul a folosit întărirea relațiilor cu Polonia pentru relansarea economică a Moldovei datorită intensificării comerțului de tranzit. Semnând „Ustavul” de la 1408, domnitorul a amenajat definitiv „drumul comercial moldovenesc” („via valahica”: Lviv – Kolomya –

Cernăuți (sau Hotin) – Suceava – litoralul Mării Negre – Belgorod – Cofru), care a înlocuit vechiul „drum tătarec” („via tatarica”) periculos [Moxov 1964: 126-128; Полевой 1972: 27; Panaitescu 1933: 172-173]. Datorită acestui fapt, așa cum o demonstrează și privilegiile comerciale, prin nordul Bucovinei, grație așezării ei între Suceava și Sneatin, trecea drumul Lvovului, cunoscut în Galiția ca „drumul moldovenesc”. Anume în perioada domniei lui Alexandru cel Bun (1400-1432) la umbra puternicei cetăți Țețina de lângă Prut a răsărit orașelul Cernăuți, iar pe Nistru, lângă altă cetate, – Hotinul. Aceste orașele au devenit puncte vamale importante, care stimulau circulația monetară, ceea o demonstrează numărul mare de descoperiri monetare pe teritoriul ținutului¹.

3.2. Circulația monetară în perioada lui Alexandru cel Bun (1400-1432). Cu toate că, după cum arată numeroase diplome moldave, în circulația monetară a Moldovei continuau să se afle rublele, care și-au atribuit funcția hrivnei monetare și, posibil, de la finele sec. XV și funcția de calcul monetar [Комляр 1981: 26; 61], a hrivnelor și groșilor de socoteală și de greutate, deocamdată din această perioadă ne sunt cunoscute doar câteva serii de monede cu care, probabil, erau plătite și diferite servicii vamale: „la Cernăuți de la un car nemțesc să se ia vamă patru groși” (1408).

În perioada domniei lui Alexandru cel Bun (1400-1432), care a intensificat relațiile economice externe datorită organizării tranzitului comercial prin Moldova, a consolidat statul prin întărirea economiei și a finanțelor, a avut loc, probabil, și reforma monetară, în urma căreia au apărut trei tipuri de monede: semigroșul, groșul și așa-numitul groș „dublu” – „banii țării noastre”, care mai târziu au început să fie emise într-o cantitate mult mai mare decât monedele anterioare. La început monedele calitative ale lui Alexandru nu ajungeau, probabil, până la periferii, ceea ce o demonstrează cei trei groși de aramă, placați cu argint, din prima lui emisiune în Moldova.

La monetăria din perioada acestui domnitor a fost continuată nu numai emisiunea „groșilor” și „semigroșilor” neaoși cu însemnele moldovenești, ci și a semigroșilor polonezi ai lui Vladislav Jagiello (1387-1434), datorită popularității lor crescând pe teritoriul Moldovei și Bucovinei (descoperirile de la Mamornița, Oșihliby, Cernauca). În Moldova a început să fie bătută și alt tip de monedă cu greutatea de 1,55 g, cunoscută în literatura numismatică ca „groșul dublu”. După parametrii săi (grosime, probă și dimensiuni), această monedă, care circula și în Bucovina (descoperirile izolate de la Ivankivți și Cernauca, tezaurele mari de la Suceava și Roman) [Нудельман 1975, № 20: 101], corespundea semigroșului polonez și lvovean al lui Vladislav Jagiello (1388-1432) cu greutatea de 1,58 g. Cu toate că, făcând un calcul al greutății medii a monedelor, O. Iliescu [2002] reconstituie raportul: semigroș (0,45 g) + 1 groș (0,9 g) = 1,5 groș (1,25 g), cercetătorii bucovineni admit alt curs monetar: 1 groș polonez = cu 2 semigroși polonezi = 2 groși moldovenești dubli = 4 groși moldovenești. S.V. Pivovarov invocă în folosul acestei ipoteze faptul că doi groși dubli, descoperiți la Cernauca, erau lipiți împreună astfel încât să corespundă groșului polonez [a se vedea: Пивоваров 2008: 115]. După părerea noastră, aceasta demonstrează o nouă încercare de adaptare la piața galițiano-poloneză cu scopul de a menține în continuare relațiile economice.

¹ Numărul mare de descoperiri monetare pe teritoriul ținutului se datorează nu numai dezvoltării intense a ținutului, ci și aplicării tehnicii electronice de căutare, care oferă posibilitatea de a pătrunde până la adâncimea de 15-20 cm.

O confirmă materialele săpăturilor arheologice efectuate cu succes în satul Cernauca de către S.V. Pivovarov [Пивоваров 2002: 107-114]. Pe laturile de nord și de sud ale fundamentului unei biserici medievale descoperite în timpul săpăturilor au fost găsite monede îngropate în timpul construcției bisericii: doi semigroși de argint de coroană din perioada regelui polonez Vladislav II Jagiello (1386-1434), bătuți, după părerea lui S.V. Pivovarov, în anii 1401-1402 (1,39 g, 21 mm) și în 1412-1413 (însemnul meșterului FT; 1,68 g, 21 mm). În timpul săpăturilor din toamna anului 2004, pe latura vestică a fundamentului au fost descoperiți încă doi groși dubli ai lui Alexandru cel Bun (1400-1432), întorși cu reversele unul către altul și topiți în urma unui incendiu, care după parametrii lor (21-22 mm) corespundeau semigroșului polonez sau Ivovean al lui Vladislav Jagiello (1388-1432), cu greutatea de 1,58 g. Pe latura estică a fost descoperit încă un groș (17 mm, 0,65 g) din perioada domniei lui Alexandru cel Bun. Această descoperire demonstrează că monedele poloneze și moldovenești circulau concomitent. Totodată, nu departe de acest complex locuitorii au descoperit încă două monede anepigrafe de jumătate de groș, bătute de Alexandru cel Bun, care după parametrii lor principali corespundeau monedei poloneze de un dinar [Ogy 2008].

Pe exemplul descoperirilor din Molodia se poate constata teaurizarea mixtă a monedelor lui Petru Mușat și Alexandru, necunoscută pentru alte zone ale Moldovei, în îmbinare cu monedele polono-galițiene (grosic sau semi-groșul lui Ludovic și ternarul lui Vladislav Jagiello). Moneda moldovenească de un groș și un semigroș a lui Alexandru, descoperită în satul Romancăuți, completează dinarul polonez lui Casimir IV. Compararea acestor descoperiri cu regiunile vecine și altele mai îndepărtate demonstrează că colecția tipică de monede aflate în circulație se deosebește substanțial de alte teritorii.

Materialele de arhivă demonstrează că în Podolia Apuseană învecinată prevalau așa-numiții „minisemigroșii podolieni” și „groșii lați” (adică semigroșii rusești de aur și cei praghezi), descoperiți frecvent, printre care se întâlnesc și aspri crimecano-genovezi, monede moldovenești și foarte rar groși „podolieni” ai principelui Constantin din anii 1380-1390 [Білецька 2005: 154-159]. În Ungaria predomina moneda proprie, de asemenea în Polonia Centrală. Pe teritoriul Marelui Ducat al Lituaniei în anii 1300-1370 (pe linia Brest – Pinsk – Kursk) s-au conturat două zone: de sud (cu lingouri de tip novgorodcan și lituanian și cu monede rusești de aur, kievene și pragheze) și de nord (cu ruble lituaniene). În Bielorusia, potrivit celor 58 de tezaure cunoscute, în anii 1370-1490 predomina pretutindeni groșul praghez (98%), în fața căruia cedau substanțial moneda „acce” a hanatului Kazanului (1,26%), dinarul Marelui Ducat al Lituaniei (0,56%) și emisiunile de aur izolate ale Ungariei, Dehli, Angliei și cele de argint ale Poloniei, ordinului Livonian, Hoardei de Aur (inclusiv 2 cu suprainprimări „Columna”) [Рябцевич 2005: 80-81].

În genere, monedele moldovenești ale lui Alexandru (comparativ cu groșii lui Petru Mușat: 4 tezaure) au fost descoperite într-un număr de localități de două ori mai mare (8). Groși „dubli” au fost descoperiți la Molodia, Ivancăuți, Cernauca, Șipinți (Ogy 2008, Anexa B. I/7a; II/2, 5a, 14, 15, 17); groși unilaterali – la Molodia, Șipinți, Romancăuți, Cernauca (Anexa B. I/7a; II/8a, 14, 15); semigroși – la Molodia, Berestea, Romancăuți, Cernauca, Șipinți, Secureni și Hotin (Anexa B. I/7a; II/1, 8, 8a, 10, 14, 15, 15a după Ogy 2008).

Analiza cantitativă a materialului monetar din nordul Bucovinei a demonstrat o circulație relativ neînsemnată a masei monetare (pe măsura stării economice) până la apariția Principatului Moldovei – masa monetară aflată în circulație era compusă din monede djucide și imitații ale lor (10 ex.), groși praghezi și, după unele descoperiri izolate, monede ungurești și italiene (75 din 386 ex.: 19,4%). Situația s-a schimbat radical după constituirea Moldovei, ai cărei voievozi au luat sub controlul lor drumul comercial moldovenesc cu perspectivă, ceea ce i-a permis noului cnezat să efectueze intervenții masive de monedă proprie pe noile teritorii. De aceea la finele sec. 14 (pe exemplul tezaurelor însemnate de la Cernăuți și Mamornița) se conturează o prevalare substanțială a groșilor lui Petru Mușat (77,7% din numărul tuturor monedelor), care se întâlnesc de obicei împreună cu semigroși polonezi și rusești (4,14%). Cu toate acestea, o serie de groși praghezi (ca și în Galiția vecină) sunt retezați după standardul monedei rusești de argint (60% din emisiunea lor). După gradul lor de repetiție în diferite descoperiri se deosebesc aceleași tipuri de monede – groși moldovenești (5) și praghezi (4), precum și monede „pseudo” djucide (4) cu descoperiri îndoicnice de bănuți rusești de argint (4?). Surprinzătoare, dar absolut posibile, având în vedere apropierea Hotinului de Kamenetșul ocupat de principii lituanieni Korjatovicz, sunt atât cele 2 descoperiri ale dirhamului djurcid, cu pecetea marelui principe lituanian Gediminas din 1340, cât și monedele lui Vladimir Olgerdovici, care împreună cu așa-numitele „imitații kievene” ale dirhamului djucid al lui Djanibek din 1353 (4) confirmă legăturile comerciale ale Bucovinei cu Ucraina Centrală din jurul Kievului, care pe atunci plătea contribuție tătarilor. Sudul Bucovinei (cu Suceava, care a devenit capitala Moldovei) se deosebea printr-o circulație intensă a masei monetare (8.673 monede), depășind de aproape 23 (!) de ori masa monetară din nordul Bucovinei (328 de monede). Acest fapt poate fi explicat prin acumularea în metropolă a veniturilor de pe urma tranzitului comercial internațional, ceea ce a contribuit la concentrarea potențialului economic al Moldovei anume la Suceava. Moneda moldovenească a lui Petru Mușat reprezintă 94,6% din toată masa monetară aflată în circulație.

Cercetările circulației monetare în perioada 1400-1432 arată că în Bucovina de Nord s-a păstrat proporția anterioară – până la sfârșitul sec. 15, datorită teaurului mare de la Noua Suliță, 87,45% din banii aflați în circulație în nordul Bucovinei constituiau cu precădere emisiunile din perioada lui Alexandru cel Bun și Ștefan al III-lea cel Mare. Această împrejurare confirmă părerea autorului că sfârșitul sec. 14 și cea mai mare parte a sec. 15 alcătuiau practic o singură perioadă. Ca și mai înainte, amestecul de semigroși polonezi era neînsemnat – doar 3,54%. Descoperirea întâmplătoare a așa-numitei „imitații de Chios” se înscrie în circulația monetară a Moldovei din acea perioadă. Volumul monedei de aur (de altfel, nu de origine venețiană, ci ungurească) a crescut și constituia, conform datelor existente, în perioada respectivă 2,25%². După gradul de repetiție, în circulația monetară din acea perioadă predominau groșii moldovenești și semigroșii lui Alexandru (8 descoperiri diferite din 10) și ducății ungurești (5 tezaure diferite din perioada 1470-1480) [Ogy 2008].

După cum se vede, deja în sec. 15 monedele Moldovei, Turciei, Poloniei (Rusia Roșie) și Ungariei constituiau sisteme mixte [a se vedea: Бродель 1986, I: 487].

² Masele reale de monede de aur aflate în circulație în nordul Bucovinei trebuiau să fie ceva mai mari, întrucât banii de aur erau adunați pentru contribuția plătită Porții.

Characteristiche cantitative ale monedelor, teaurizate pe teritoriul nordului Bucovinei în sec. 14-15, demonstrează tendințe absolut asemănătoare, ceea ce confirmă opinia noastră despre existența unei perioade unice în circulația monetară.

Izvoarele si Literatura

(ДАЧО) Archiva de stat: Державний архів Чернівецької області: Матеріали Фонд І: Окружне управління Буковини (ОУБ): ДАЧО, Ф. І, оп. 2, спр. 3287: 1-13 (С ДМ) Costachescu M. Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare. În 2 vol. – Vol. I: 1374-1437. – Iași, 1931. – 35,355p.; Vol. II: 1438-1456. – Iași, 1932. – 954 p.

1. **Білецька О.** Грошовий обіг на Поділлі в XIV-XV ст. // Грошовий обіг і банківська справа в Україні: Минуле та сучасне: Матеріали Міжпар.наук.конф. (Львів, 14-15.05.2004). – Львів: Вид.-во Львів.ун-ту, 2005. – С.154-159.
2. **Бродель Ф.** Материальная цивилизация, экономика, капитализм XV-XVIII ст. – Т.1: Структура повседневности. – М.: Прогресс, 1986. – 622 с.=Т.1: Структура повседневности. – К.: Основы, 1996.
3. **Бырия П.П., Руссеев Н.Д.** Монеты средневековой Молдавии (Историко-нумизматические очерки) // Stratum Plus: Археологический журнал. – Кишинев; Одесса; СПб: ВАТ, 1999. – №6. – С.176-262.
4. **Возний І.** Историко-культурний розвиток населення межиріччя Верхнього Сірегу та Середнього Дністра. – Ч.2: Матеріально і духовна культура та соціально-історичний розвиток. – К.-Чернівці: Золоті литаври, 2009. – 568 с.
5. **Котляр М.Ф.** Нариси історії обігу й лічби монет на Україні XIV-XVIII ст. – К.: Наукова думка, 1981. – 240 с.
6. **Козубовський Г.** До проблеми грошового обігу на території України в XIII – першій половині XIV ст. // Грошовий обіг і банківська справа в Україні: Минуле та сучасне: Матеріали Міжпар.наук.конф. – Львів: Вид.-во Львів.ун-ту, 2005. – С.69-76.
7. **Масан О.М.** Цецинська держава (3 історії давньої чернівецької околиці) // Буковинський журнал. – Чернівці, 2007. – №1. – С.47-59.
8. **Мохов Н.А.** Молдавня епохи феодализма: от древнейших времен до начала XIXв. – Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1964. – 440 с.
9. **Мыц В.Л., Адаксина С.Б.** Клад серебряных платежных слитков XV века из Алустона // Stratum Plus: Археологический журнал. – Кишинев; Одесса; СПб: ВАТ, 1999. – №6. – С.123-127.
10. **Нудельман А.А.** Монеты и денежное обращение на территории Днестровско-Прутского междуречья (I в. до н.э. – XVII в.) // Древняя культура Молдавии. – Кишинев: Штиинца, 1974. – С.191-229.
11. **Нудельман А.А.** К вопросу о составе денежного обращения в Молдавии в XIV – начале XVI вв. (По материалам кладов) // Карпато-Дунайские земли в средние века. – Кишинев: Штиинца, 1975. – С.94-124.
12. **Нудельман А.А.** Топография кладов и находок единичных монет // Археологическая карта Молдавской ССР. 8 вып. – Кишинев: Штиинца, 1976. – 196 с.

13. **Озуй О.Д.** Монетно-лічильні найменування на Буковині та в Молдові в кінці 14-першій третині 19 ст.: Проблема поліномінацій в адаптивних термінологічних системах. – Чернівці: Рута, 1997. – 225 с.
14. **Озуй О.Д.** Монетні знахідки на Буковині: Системно-квантитативне зіставлення. – Ч., 2008. – 256 с.
15. **Пивоваров С.В.** Нумизматичні пам'ятки Середньовіччя на території Північної Буковини // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології та етнографії. – Вип.1. – Чернівці, 1996. – С.11-20.
16. **Пивоваров С.В.** Нумизматичні пам'ятки Буковини (античний та середньовічний час). – Чернівці: Зелена Буковина, 2002. – 248 с.
17. **Пивоваров С.** Молдавські монети з Чернівського городища // Видатні науковці Чернівецького університету. Р.Ф.Кайндль. Матеріали У Міжнародної наукової конференції „Кайндльські читання”, Чернівці, 16-17 травня 2008 р. – Ч.1. – Чернівці: Прут, 2008. – С.113-116.
18. **Полевой Л.Л.** Зарождение денежного хозяйства Молдавского феодального государства (XIVв.) // Вопросы экономической истории Молдавии эпохи феодализма и капитализма. – Кишинев: Штиинца, 1972. – С.6-38.
19. **Руссеев Н.Д.** Возникновение городов Поднестровья XIV в. в свете нумизматических материалов // Нумизматические исследования по истории юго-восточной Европы. – Кишинев, 1990. – С.118-139.
20. **Рябцевич В.** Великое княжество Литовское в XIV-XV вв. – «Период пражского гроша» // Грошовий обіг і банківська справа в Україні: Минуле та сучасне: Матеріали Міжпар.наук.конф. – Львів: Вид.-во Львів.ун-ту, 2005. – С.77-81.
21. **Тимоциук Б.О.** Дорогами предків. – Ужгород: Карпати, 1969. – 122 с.
22. **Тимоциук Б.О.** Зустріч з легендою. – Ужгород: Карпати, 1974. – 127 с.
23. **Хромов К.** «Новое місто» (Янгі-Шехр = Шехр ал-Джедід) // Нумизматика і фалеристика. – №4. – К., 1997. – С.19-20.
24. **Boldureanu A.** Poklad tatarskych striebornych zliatkov objaweny pri Orheiul Vechi // Ikonografia penazu v Strednej a Vychodnej Europe. Medznarodne numizmaticke symposium, Humenne 13-16.9.2007: Materialy. – Humenne, 2007. – S.46.
25. **Iliescu O.** The History of Coins in Romania (cca. 1500 B.C. – 2000 AD): Chronology – Bibliography – Glossary). – București: Editura Enciclopedica, 2002. – 139 p.
26. **Milkowicz W.** Grabungen am Cecina // Czernowitzer Zeitung. – 1908. – Nr.122.
27. **Moisil C.** Monetele Romaniei // Enciclopedia Romaniei persoana morala si juridica sub augustul patronaj al majestatii sale regelui Carol II / D.Gusti (Ed.). – Vol. I: Statul. – Bucuresti: Monitorul Oficial, 1938. – P.98-124.
28. **Pamuk S.** A monetary history of the Ottoman Empire. – Cambridge: Univ. Press, 2000. – 276 p. / Cambridge studies in Islamic civilization
29. **Panaïtescu P.** La route commerciale de Bologne a la Mar Noire au Moyen Age // Revista Istorică Română a 1933. – Vol.3, 2-3. – P.172-179.
30. **Spinei V.** Moldova în secolele XI-XIV. – Bucuresti: Ac. RSR, 1982. – 280 p.ж **Spinei V.** Moldavia in the 11th – 14th centuries. – Bucuresti: Ac. RSR, 1986. – 275 S.

Alexander Oguy (Czernowitz, Ukraine) Geldumlauf und Münzfunde der 1300-1430-er Jahre in Nord-Bukowina

Auf Grund der Münzfunde und Dokumente (und mit Berücksichtigung der chronologischen Einordnung von P. Byrnia und N. Russev (1999)) wurde der Geldumlauf der Bukowina (wie der gesamten Moldau) in die folgenden Stufen verteilt: (a) 1377-1400er (Periode von Petru Musat, Roman und Stephan), (b) 1400-1432 (Regierungszeit von Alexander dem Guten), (c) 1433-1457 (der Zeitraum von internen Konflikten), etc. Nach neu gefundenen und beschriebenen Münzhorten aus den Dörfern Molodii, Romankiwzi etc. erschienen in diesem Zeitraum (anstelle von tatarischen Dirhamen (Dangen) und beschnittenen Prager Groschen) andere Münzen: (a) die sog. Fryazher Rubel (nach unseren Argumenten tatarische Silberbarren-Somma), moldawische Groschen von Peter Musat, polnische und mehrmals rotrussische Halbgroschen (grosiki, grossikuli), oft durch Erzeugnisse aus Rotrussland begleitet; im Zeitraum (b) moldawische 2, 1 und Halbgroschen von Alexander dem Guten, viel weniger polnische Halbgroschen, auch Gold-Dukaten von Chios. Quantitativ machten moldawische Groschen von Peter Musat 94,6% des Gesamtvolumens aus (a). In der Periode (b und c) am Ende des 15. Jahrhunderts zirkulierten in der Nordbukowina (aufgrund des großen Schatzes aus Nowoselitz) bis 87,45% moldawische Münzen von Alexander dem Guten und Stephan dem Großen.

Nach der Berücksichtigung der Münzhorte aus Nachbarterritorien wird ersichtlich, dass die Münzsysteme der Moldau, Polens (Rotrussland) und Ungarns bereits im 15. Jahrhundert miteinander eng verbunden waren. Nach den quantitativen Charakteristiken der in Nordbukowina in 14. und 15. Jahrhunderten gefundenen Münzen sind die ähnlichen Tendenzen zu beobachten, was u.E. durch die einheitliche Geldpolitik die einheitliche Periode (14-15. Jh.) bestätigt.

DATE REFERITOARE LA BISERICILE BUNA VESTIRE (INTRAREA MAICII DOMNULUI ÎN BISERICĂ / VOVIDENIA) ȘI SFÂNTUL THEODOR (SFÂNTUL TOADER), DISPĂRUTE DIN SUCEAVA

Ion MAREȘ

Biserica Buna Vestire (Intrarea Maicii Domnului în Biserică / Vovidenia)

Într-o copie (extras), din 28 noiembrie 1800, după protocolul încheiat de administrația militară, referitor la delimitarea proprietăților, din 11 decembrie 1782, sunt consemnate răspunsurile starostelui orașului Suceava, Gheorghe Tupilat și ale bătrânilor târgoveți Ioan a Popi, Andrei Dragomir și Ștefan Zotta, privind hotarul și vechile biserici și clădiri din oraș: „multe biserici de piatră în stil moldovenesc și anume: Vovidenia, Biserica Albă, Sf. Theodor, Arhangheli, Învierea, Mitropolia Sf. Gheorghe, Vechea Mitropolie [Mirăuți], Sf. Paraschiva, Sf. Iuon, Sf. Dimitrie, Nașterea Sf. Ioan Botezătorul, Adormirea Maicii Domnului sau Ițcani, Barnovschi [corect Barbovschi, Adormirea Maicii Domnului sau Precista], Sf. Nicolae”¹. În protocolul încheiat la Suceava de Comisia Aulică de delimitare a Granițelor Proprietăților din Bucovina, la 27 septembrie 1783, stabilindu-se limitele orașului Suceava, este menționată o veche biserică: „către răsărit până la Drumul Mare ce duce de la Câmpulung în orașul Suceava, unde era o veche piatră de hotar în susul celor două clădiri a berăriei (lui Georg Meixner, ridicată și cu piatră de la Biserica Fetelor)”² și a unei vechi biserici la izvoarele pârâului Areni și pe pământul Arenilor”³.

În registrul cadastral (cartea funciară), volumul II, din 1785, la casele din zona numită Mahala sau Tătărași către Areni, la nr. 261 este trecut: „Biserică părăsită

¹ Casa memorială Simion Florea Marian, Fondul memorial-documentar, doc. 172, copie timbrată, în limba germană; doc. 183, traducerea în limba română, făcută de un autor necunoscut, cu multe greșeli.

² Referitor la dărâmarea Bisericii Fetelor din Suceava, raportul judecătorei din Suceava, din 10 aprilie 1794, consemnează: „Materialul de la biserica fetelor a fost folosit pe timpul administrației militare pentru lărgirea pieței. O parte din material s-a dat berarului Georg Meixner ca să-și clădească un han” (Muzeul Bucovinei, colecția de documente istorice, doc. nr. 2013 - copie în limba română scrisă de Teodor Balan). Istoricul Teodor Balan notează că: „după tradiția familiară Gheorghe Maixner, originar din satul Bizar lângă Villach din Carintia, a sosit în Bucovina pe la 1772. A zidit întâi o berărie în satul Areni, care la 1778 a fost mistuită de un incendiu. În urmă a zidit o nouă berărie în satul Ițcani” (Teodor Balan, *Documente bucovinene*, vol. V, 1745-1760, Editura Mitropoliei Bucovinei, Cernăuți, 1939, p. 153); Ion Mareș, *Biserica Fetelor din Suceava, un locaș de cult dispărut*, în *Suceava, XXXI-XXXIII*, p. 129.

³ *Suceava, file de istorie. Documente privitoare la istoria orașului. 1388-1918*, vol. I (ediție de documente întocmită de: V. Gh. Miron, M. Șt. Ceașu, I. Caproșu, G. Irimia), București, 1989, p. 471 (în continuare vom cita: *Suceava. Documente*).

denumită *Ovidenia sau Bunavestire (Intrarea Maicii Domnului în Biserică)*, curte și grădină, cimitir neîmprejmuit”⁴.

Pe planul zonei orașului Suceava (harta locotenentului Maurer, de la 1830)⁵ este marcat cu o cruce locul unei biserici, care, după amplasarea topografică, aparține fostei Biserici *Vovidenia* (fig. 1). Pe hărțile cadastrale ale orașului Suceava, din 1856 și din 1912, la nr. 1260, este marcat cu cruce un cimitir, iar la nr. 1091 (?) este delimitată o construcție mică de lemn⁶, pe care noi le identificăm cu cimitirul și Biserica *Buna Vestire (Intrarea Maicii Domnului în Biserică / Vovidenia)* (Fig. 2, 3). Pe un plan din 1933-1934 al orașului Suceava⁷, este marcat cimitirul amintit mai sus (fig. 4). Acest loc este consemnat de tradiția locală ca fiind *cimitirul ciurmaților*⁸.

La sfârșitul manuscrisului slavon al Cronicii lui *Simeon Magistrul și Logofătul* (sau *Simeon Metafrastul*) se găsește însemnarea: „Această carte cu numele Metafrast a început-o arhiepiscopul Anastasie Crimcoviți și n-a reușit s-o sfârșească. Iar apoi a terminat-o ieromonahul Iorest egumen, în zilele lui Vasile Voievod [...] și a fost scrisă cu mâna preotului Manoil din Suceava, de la biserica *Vovidenia Născătoare de Dumnezeu* [sbl. n.], în anul 6146 (1637), octombrie, 11 zile, și a fost legată tot de mâna lui”⁹.

O altă mențiune despre biserică se află pe un uric din 1 ianuarie 1711, prin care domnul Dimitrie Cantemir îi întărește lui Ion Abăza „și un loc de case în Suceava, lângă *Vovidenie*, biserica lui *Ursachi*, cu pivnițe, cu hrube, danie tot de la *Isaia călugăr*”¹⁰. Dintr-un document din 10 septembrie 1700, aflăm că Dumitrache Ursachie, fost mare sulger, îi vindea lui Ilie Abăza, fost vornic de Botoșani, ginerele său, trei părți din satul Areni de lângă Suceava, cu 500 lei bătuți¹¹.

Miron Costin relatează în cronica sa despre lupta dintre Ieremia Movilă și Ștefan Răzvan, din 5 decembrie 1596: „Luând veste Ieremia Vodă de pogorâtul ungurilor, precum au putut, au strâns oastea țării și s-au gătit a stare cu război împotriva lui Răzvan. Într-o duminică era, când au apropiat oștile ungurești de Suceavă. Și-au tocmit

⁴ Emil Ioan Emandi, *Habitatul urban și cultura spațiului. Studiu de geografie istorică. Suceava în secolele XIV-XX*, Iași, 1996, anexa II, p. 562.

⁵ *Atlas istoric al orașelor din România, seria A, Moldova, fasc. 1, Suceava / Städtegeschichtesatlas Rumäniens, Reihe A, Moldau, 1, Lieferung, Suceava (Suczawa)*, (coord. Mircea D. Matei), București, 2005, harta III.

⁶ Arhivele Statului Suceava, *Hărțile cadastrale din 1856*, coala 6, seg. 2.

⁷ Casa memorială *Simion Florea Marian*, colecția de documente, inventar 26 (planul a fost realizat de cartograful Vlad Mircea Milici, fiul folcloristului Constantin Milici din Soloneț, în timpul în care prof. dr. Mihai Cărașu, ginerele acad. Simion Florea Marian, era viceprimar al orașului Suceava).

⁸ Este posibil ca în cimitirul părăsit al Bisericii *Buna Vestire*, fiind un loc izolat de oraș, să fi fost înhumați unii locuitori din Suceava, decedați în urma ciumei.

⁹ G. Mihăilă, *Istoriografia română veche (sec. al XV-lea - începutul sec. al XVII-lea) în raport cu istoriografia bizantină și sud-slavă*, în *Romanoslavica*, XV, 1967, p. 162, nota 4. „Manuscrisul are 325 f., se păstrează la biblioteca publică „Saltykov-Șchedrin” din Leningrad (FIV, nr. 307) și a fost editat de Academia rusă în 1905” (*Ibidem*, p. 162-163).

¹⁰ *Catalogul documentelor moldovenești din Direcția Arhivelor Centrale*, vol. V, 1701-1720, (întocmit de Veronica Vasilescu, Doina Duca-Tincușcu), București, 1975, p. 269, doc. 1003.

¹¹ *DRH, A, Moldova*, vol II, p. 355, doc. 214.

oștile Ieremia Vodă asupra târgului, la sat la Areni [sbl. n.]. Iar oastea leșască ce avea cu sine o au tocmit mai la câmp, despre Șcheia, pe sub un mal, ce este alături cu drumul *Dăiei*. Singur Ieremia Vodă fiind în beserică la sfânta leturghie [sbl. n.], i-au dat știre, cum oștile lui Răzvan amu să văd și să apropia de oștile țării. Ce n-au vrut să iasă din beserică (sbl. n.), pân nu s-au săvârșit sfânta slujbă. Și să agiungea amu hărății lui Răzvan cu oștile țării, când au ieșit Ieremia Vodă la oști den beserecă [sbl. n.]. S-au împinat oștile de îmbe părțile și după câțeva luptă între oști, au lovit leșii pe oastea ungurească din aripa despre Șcheia. Îndată îmbărbătându-să și fruntea oștilor, unde era Ieremia Vodă, au înfrânt pe unguri”¹².

Este posibil ca biserica în care Ieremia Movilă a asistat în duminica de 5 decembrie 1596 la oficierea sfinte liturghii să fi fost *Vovidenia (Buna Vestire / Intrarea Maicii Domnului în Biserică)*, ea fiind amplasată aproape de marginea de vest a promontoriului Dealului Tătărași, la marginea orașului Suceava. Acest loc oferă o mare vizibilitate asupra întregii zone, în linie dreaptă fiind aproape de Cetatea de Scaun (fig. 5). Punctul în care a fost amplasată Biserica *Vovidenia*, cu cimitirul aferent, a fost identificat pe teren în capătul de vest al Dealului Tătărași, la limita cu Dealul Areni (fig. 5). Pe suprafața sitului arheologic au fost descoperite pietre cu mortar și fragmente ceramice¹³. Efectuarea în viitor a unor săpături arheologice sistematice va aduce lămuriri suplimentare.

Istoricii E. I. Emandi și M. Șt. Ceașu menționează despre biserică: „Aflată pe *Ulița ce duce din oraș la Areni*, biserica *Vovidenia*, în 1785, era consemnată (la nr. 261) ca o biserică părăsită, care în afară de un cimitir neîngrădit, nu posedă nimic; după registrul din 1856, terenul aparține lui Dumitru Șandru – nr 519 – și era cuprins între pârâul Areni și locul numit Areni”¹⁴, însă amplasarea corectă este parcela 1260 din harta cadastrală din 1856 a orașului Suceava, pe Dealul Areni, aproape de izvoarele pârâului Areni.

În alte lucrări¹⁵, Biserica *Vovidenia* este situată topografic cronat (fig. 6).

Într-un studiu recent, referitor la biserici dispărute din Suceava, Paraschiva-Victoria Batariuc face următoarea precizare: „pe strada Universității nr. 24, cu aproape patru decenii în urmă, cu ocazia săpării gropilor în vederea plantării unor pomi fructiferi, proprietarul grădinii, Orest Viorescu, a deranjat mai multe morminte, orientate vest - est (informația fiind de la Mugur Andronic). Mormintele descoperite pe strada Universității aparțin cu siguranță necropolei constituite în jurul bisericii satului Areni”; și „Aceste precizări topografice ne fac să considerăm că biserica și necropola

¹² Miron Costin, *Letopiseșul Țării Moldovei* (ediție îngrijită de Emil Boldan), București, 1956, p. 36-37.

¹³ Cercetări arheologice de suprafață efectuate în 2007 – 2010, de către Ion Mareș, Ștefan Dejan, Florin Hău.

¹⁴ Emil Ioan Emandi, Mihai Ștefan Ceașu, *Contribuții de morfologie urbană la cunoașterea istoriei orașului Suceava, 1388-1988*, în *Suceava*, XV, 1988, p. 223.

¹⁵ Emil Ioan Emandi, Mihai Ștefan Ceașu, *op. cit.*, fig. 81; *Suceava. Documente*, 1989, harta întocmită de E. I. Emandi; *Atlas istoric al orașelor din România, seria A, Moldova, fasc. 1, Suceava / Städtegeschichtesatlas Rumäniens, Reihe A, Moldau, 1, Lieferung, Suceava (Suczawa)* (coord. Mircea D. Matei), București, 2005, harta VIII; Paraschiva-Victoria Batariuc, *Biserici dispărute din Suceava*, în *Historia Urbana*, tom. XV, 1-2, 2007, 177-212 (extras), fig. 1.

aflată pe strada Universității, nr. 24, nu poate fi identificată cu edificiul de cult cu hramul Vovidenia, care se afla în cuprinsul orașului Suceava, și nu în satul Areni¹⁶. Nu știm care este suportul documentar pe care se bazează această afirmație, însă Biserica Vovidenia a fost amplasată, așa cum am precizat mai sus, la limita de vest a Dealului Tătărași, spre Areni.

Biserica Sfântul Theodor (Sfântul Toader), cu cimitirul aferent, era situată în apropiere de Biserica Vovidenia (Buna Vestire / Intrarea Maicii Domnului în Biserică), în locul Areni¹⁷ (fig. 2, 4). În registrul cadastral, volumul II, din 1785, la nr. 264, este

¹⁶ Paraschiva-Victoria Batariuc, *Biserici dispărute din Suceava*, în *Historia Urbana*, XV, 2007/1-2 (extras), p. 201 și nota 167.

¹⁷ Satul Areni este menționat în documente astfel: **18 februarie 1456** – Petru Voievod dăruiește și întărește protopopului Ioil și fiului acestuia, pan Giurgea grămatic, mai multe sate, între care și Armeni (posibil Areni ?) lângă Suceava (*DRH*, A, Moldova, vol II, doc. 56); **17 august 1586** – Albiș, mare vornic de Suceava, alege hotarul satului Borhinești al mănăstirii Slatina, între martori și Gavril vătăman din Areni (*Suceava. Documente*, doc. 75, p. 197); **25 februarie 1620** – Roman din Suceava vinde lui Giurge o prisacă situată în hotarul târgului, sub țarina Arenilor (*Ibidem*, doc. 100, p. 236); **8 martie 1625** - Radu Mihnea întărește lui Iane, fost mare pârcălab, un loc de prisacă, un eleșteu și livezi, în hotarul târgului Suceava „între hotarul Arenii, în țarină, și în dreptul Mitohului Arminesc” (*Ibidem*, doc. 105, p. 244); **12 martie 1633** - Alexandru Ilișă întărește lui Pătrașco și fratelui său Frangole, fost vâtaf de aprozi, stăpânirea asupra satului Areni cu heleșteul Luciul (*Ibidem*, doc. 128, p. 260); **30 octombrie 1652** - Vasile Lupu întărește lui Irimia stolnicul stăpânirea asupra părții lui din moșia Areni, fără a intra în partea lui Frangole portarul (*Ibidem*, doc. 157, p. 285); **16 august 1670** - Gheorghe Duca întărește lui Gligorașco Rusul fost mare spătar, ginerele lui Pătrașco Morianul fost postelnic, satul Areni, stăpânit anterior de Frangole stolnicul (*Ibidem*, doc. 188, p. 313); **10 septembrie 1700** - Dumitrache Ursachie fost mare sulger vinde lui Ilie Abăza fost vornic de Botoșani, ginerele său, trei părți din satul Areni de lângă Suceava, cu 500 lei bătuți (*Ibidem*, doc. 214, p. 355); **20 ianuarie 1702** - Constantin Duca întărește lui Panait mare postelnic și soției sale Safta satul Areni, cumpărat de la Ilie Abăza fost mare vornic de Botoșani (*Ibidem*, doc. 215, p. 355); **10 iulie 1717** - Mihai Racoviță întărește lui Ghedcon, mitropolitul Sucevei, satul Areni de lângă Suceava, cumpărat de acesta de la Mahmat Mersin Oglu, negustor turc, cu 300 lei (*Ibidem*, doc. 223, p. 363); **20 iunie 1747** - hotarnica satului Areni al Mitropoliei Suceava, lângă târgul Sucevii (*Ibidem*, doc. 238, p. 375; Teodor Balan, *Documente bucovinene*, VIII, 1741-1799, Editura Taida, Iași, doc. 13, p. 11-12); **6 martie 1753** - hotarul M-rii Sfântul Ilie, cu hotarul și locuri din Areni: „despre târgu, de la Fântâna Arenilor...și de acolo în sus vâlceaua până la pârâul Scheai...și iar de la fântâna Arenilor spre apus, Drumul cel Mare care merge la Câmpulung, tot alături cu hotarul Arenii până ce pogoară în Frumoasa la un pod de piatră” (*Suceava. Documente*, doc. 244, p. 388); **4 ianuarie 1762** - Iordachi Cantacuzino spătar evaluează moșia Areni a Mitropoliei, de lângă târgul Suceava, după cum a fost stăpânită de neamul lui Ursachi stolnic (*Ibidem*, doc. 261, p. 411); **23 ianuarie 1767** - Mitropolia Sucevii stăpânește satul Areni cu hotarul; scurt istoric al satului și moșiei (*Ibidem*, doc. 272, p. 422); **12 august 1767** - Grigore Callimachi întărește Mitropoliei Moldovei stăpânirea asupra satului Areni (*Ibidem*, doc. 274, p. 425); **4 martie 1782** - Procesul verbal încheiat între Comisia Aulică de Hotărnicie cu împuterniciții Mitropoliei Moldovei referitor la proprietățile pe care le are biserica mitropolitană din Suceava și la moșiile Areni, Tătărași, Bosanci, Uidești, Nemerceni, Luciul, Strâmbul etc. (*Ibidem*, doc. 295, p. 456); **1 aprilie 1793** - Grigori Chinzerschi pune amanet casa pe care o are în mahalaua dinspre Areni (*Ibidem*, doc. 327, p. 521).

consemnat: „Biserică ruinată, denumită Sf. Toader, cu cimitirul în grădina lui N. Capri care l-a îngrădit”¹⁸, sau „ruinele dărămate ale bisericii moldovenești Sf. Theodor, care biserică în afară de un cimitir neîmprejmuit nu posedă nimic”¹⁹. Biserica este ortodoxă moldovenească, parohială. În hotarnică se menționează că Nicolae Capri și-a extins grădina ocupând cimitirul bisericii, fără hotărâre judecătorească²⁰. Este interesant faptul că baronul Nicolae Capri, armean din Suceava, cumpăra, la 31 mai 1794, la licitația publică pentru vânzarea Bisericilor *Adormirea Precistei* și *Sfântul Gheorghe* (Mirăuți), locul și cimitirul Bisericii *Adormirea Precistei*, care au fost adjudecate de el cu suma de 52 guldeni²¹.

În catastiful (*Hrisovul*) reînnoit al breslei blănarilor și cojocarilor din Suceava, din 31 ianuarie 1673, se menționează: „Aici este Ulița Sfântul Theodor”²², numele drumului fiind dat după biserica cu același hram, amplasată în zonă²³. Catastiful menționează locuitorii aflați pe această uliță: *Sofronii zugrav, Onciul Costinese, Vasile Cloșcuță, Chirilă șoltuzul, Nicula, fratele lui Stafie, Stan comis, Toader țarcovnic, Iacâm croitor, Drăgan ciubotar, Mihălachii croitor, Costin pușcar, Toader croitor, Ștefan, ginerele pușcarului, Ursul cârciumar, Toader, Ivașco, Ivașco olar, Gherghina cizmar, Ștefanco, fiul său*²⁴. Cu siguranță că aceștia erau enoriași ai Bisericii *Sfântul Theodor*.

În *Hotărnicia de la Sfântul Ilie, din 1783*, este scris: „până la drumul ce duce spre Sf. Ilie, și taie drumul spre Suceava, și peste acesta, până la o piatră de hotar, aflată la stânga drumului, pe dealul numit Sf. Ilie, peste care s-a ridicat o movilă nouă de hotar, care stă între drum și o movilă veche. De la această movilă Sf. Ilie se întinde, pe lângă Areni, mai sus de un zid vechiu de biserică și cele două izvoare ale berarului [G. Meixner], care a fost acoperită cu o movilă de hotar. La această movilă se întâlnesc locul caselor de odinioară ale Sucevii, seliștea Areni și Sf. Ilie, pe care parte a primit-o Sf. Ilie tot din hotarul Sucevei”²⁵. Potrivit istoricului Emil-Ioan Emandi, „conform planului orașului din 1800, această *movilă de hotar* se afla, raportată azi la topografia locului, în zona Institutului de Învățământ Superior (Universitatea „Ștefan cel Mare”). Tot aici, cu ocazia construcției Institutului, s-au dezvelit puternice temelii din piatră (datate în sec. al XVIII-lea, pe care noi le-am considerat a fi de la fosta berărie a lui Maixner, care a luat foc la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Localizarea în planul din 1800 a bisericii din Areni între Institut și fabrica *Zimbrul*, unde se afla unul dintre izvoarele pârâului Areni, azi str. Universității, confirmă datele (...) că fosta vatră a satului Areni a devenit „mahala” a Sucevei în cursul secolului al XVIII-lea”²⁶.

¹⁸ Emil Ioan Emandi, *op. cit.*, p. 562.

¹⁹ Emil Ioan Emandi, Mihai Ștefan Ceașu, *op. cit.*, p. 223.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Muzeul Bucovinei, colecția de documente istorice, doc. nr. 2014 (copie în limba germană scrisă de T. Balan).

²² *Suceava. Documente*, p. 342, doc. 199.

²³ Emil Ioan Emandi, Mihai Ștefan Ceașu, *op. cit.*, p. 223.

²⁴ *Suceava. Documente*, p. 342, doc. 199.

²⁵ Preot dr. Erast Costea, *Mănăstirea Sânt Ilie, ctitoria voievodului Ștefan cel Mare (1488-1783-1938, Cernăuți, 1940, p. 167-168.*

²⁶ Emil Ioan Emandi, Mihai Ștefan Ceașu, *op. cit.*, p. 86.

Locul unde s-a aflat *zidul vechi de biserică* notat în textul hotarniceii Mănăstirii Sfântu Ilie este dificil de amplasat topografic, ca de altfel și de stabilit care este cea biserica. Documentul conține toponime, semne de hotar (pietre, movile, fântâni), dar numele bisericii nu mai era cunoscut la data scrierii actului, ceea ce presupune că locașul de cult era în ruină și părăsit de mult timp, satul nu mai exista, fiind menționată *seliștea Areni*. Istoricul Emil-Ioan Emandi a publicat într-o lucrare monografică „Harta geomorfologică a Sucevei și împrejurimilor sale, după o hartă inedită din 1803”²⁷, dar aceasta este aproape ilizibilă, fiind tipărită la o scară mică.

Referitor la dărâmarea în 1777 a *Bisericii Fetelor* din Suceava²⁸ există un raport al Judecătoriei din Suceava, din 10 aprilie 1794, în care se consemnează: „Materialul de la *biserica fetelor* a fost folosit pe timpul administrației militare pentru lărgirea pieței. O parte din material s-a dat berarului Georg Meixner ca să-și clădească un han”²⁹. Istoricul Teodor Balan, referindu-se la berarul Meixner, notează: „după tradiția familială Gheorghe Maixner, originar din satul Bizar lângă Villach din Carintia, a sosit în Bucovina pe la 1772. A zidit întâi o berărie în satul Areni, care la 1778 a fost mistuită de un incendiu. În urmă a zidit o nouă berărie în satul Ițcani”³⁰.

În vara anului 2007 am cercetat o secțiune și un profil făcute mecanic (cu prilejul lucrărilor de construcție la corpul nou al Universității Ștefan cel Mare din Suceava), printr-o veche pivniță, presupusă a fi de la berăria arsă a lui Georg Meixner³¹. Ceea ce am remarcat au fost zidurile ridicate din pietre legate cu ciment și placate cu faianță modernă. Construcția nu avea urme de arsură, iar pereții păstrau culoarea intactă a varului. Pivnița văzută de noi poate fi din a doua jumătate a sec. al XIX-lea, însă nu avem nici un indiciu că ar fi aparținut berăriei amintite mai sus.

În zona actualei cazărmi a pompierilor din Suceava, pe malul stâng al pârâului Căcaina, în Areni, cu câteva decenii în urmă au fost descoperite morminte medievale³². Aici trebuie să fi fost biserica satului Areni, poate Biserica *Sfântul Theodor*. Cu câțiva ani în urmă, la circa 40 de metri de acest loc, a fost ridicată o biserică nouă.

Profesorul Rudolf Gassauer nota într-un studiu referitor la istoria orașului Suceava: „La marginea Arenilor se dezgroapă o piatră veche mare, și negăsindu-se împrejur semnele obișnuite ale unei movile hotarnice, bătrânii orașului sunt de părere că piatra e pusă în amintirea vreunui om ucis. În aceeași regiune a fost omorât Despot Vodă Ereticul de Ștefan Tomșa”³³, așa cum scrie cronicarul: „Dispot vodă [...] au ieșit afară din cetate, mai sus de Suceava, la Areni, unde era țara adunată și să închină Tomșii [...] iar Tomșa [...] l-au lovit cu buzduganul și decii toată oastea s-au lăsat la

dânsul, unde acoperindu-l mulțimea, cu multe rane i-au pătrunsu trupul”³⁴. R. Gassauer amintește că „Poporul spune că se pun ca semn pietre mari pe locul unde a murit cineva de moarte năpraznică. Și aici a murit Despot Vodă de o atare moarte, în 6 noiembrie 1563. Tot aici a fost învins și tras în țepă și Ștefan Răzvan, în 10 decembrie 1595”³⁵. Să fi așezat oare cineva o atare piatră întru amintirea unuia dintre acei voievozi aici omorâți?

Blocul de piatră cu stema Moldovei, publicat de R. Gassauer³⁷ și amintit de el ca fiind la Muzeul orașului Suceava, în prezent nu mai există. Imaginea alb-negru publicată de R. Gassauer prezintă o piatră dreptunghiulară, cu secțiunea rectangulară. După felul în care apare, piatra pare să fi fost îngropată pe trei sferturi în pământ, partea superioară, cu capul de zimbri sculptat în medalion, cu steaua cu șase colțuri aflată între coarne, fiind deasupra solului (fig. 8).

În *Hotărnicia de la Sf. Ilie*, din 1783, se menționează: „De la această movilă, hotarul Sf. Ilie se îndreaptă spre orașul Suceava, pe lângă aceste două seliște [Frumoasa și Areni] spre o piatră de hotar veche de lângă drum, care desparte seliștea Areni de Sf. Ilie, și peste care s-a ridicat o movilă [...] De aici, mai departe spre miazănoapte, pe lângă drum și un stâlp miliar, care arată milele [sbl. n.]”³⁸. Este posibil ca piatra cu capul de bour descoperită la Areni să fi fost un *stâlp miliar*, poate cel consemnat în document. În colecțiile Muzeului Bucovinei din Suceava se păstrează o cheie de boltă³⁹, asemănătoare cu cea de mai sus. Diferența constă în prezentarea capului de bour sculptat în medalion, care, la cheia de boltă, are între coarne steaua cu cinci colțuri și semiluna (fig. 9).

Pe terenul din spatele Stațiunii de Cercetări Agricole din Suceava, în urma cercetărilor de suprafață⁴⁰, am descoperit materiale arheologice medievale (din sec. XV-XVI), aici fiind amplasată o parte a fostului sat Areni (fig. 7).

Din datele prezentate mai sus rezultă că locul fostelor biserici *Vovidenia* și *Sfântul Theodor (Toader)* se află în zona Tătărași și Areni a orașului Suceava. Sperăm că săpăturile arheologice viitoare vor aduce precizări asupra datelor enunțate de noi.

³⁴ Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei* (ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P. P. Panaitescu), București, 1955, p. 175.

³⁵ Incorect, după lupta „asupra târgului, la sat la Areni”, Ștefan Răzvan a fost prins de oștile lui Ieremia Movilă și decapitat, iar capul „l-au pus într-un par împotriva [în dreptul, în fața] cetății” (Miron Costin, *op. cit.*, p. 37).

³⁶ R. Gassauer, *Două sculpturi în piatră cu stema Moldovei, din Muzeul orașului Suceava*, în *Anuarul Liceului Ort. Or. „Ștefan cel Mare” în Suceava*, 1938/1939, p. 57.

³⁷ „Un bloc de piatră naturală de gresie, lung de un metru și 17 cm., înalt de 27 cm, iar lărgimea variază între 45-53 cm, încât capătul de sus se strâmtorează. Pe o parte are adâncituri săpate în valuri. Pe frontiscipiu se găsește încadrat într-o cunună sculptată un cap de zimbri cu o stea cu șase raze între coarne. Soarele și semiluna însă lipsesc și aici. Sculptura are un diametru de 18 cm. Această piatră a fost considerată când ca piatră de balcon, când ca piatră de hotar. Astfel de pietre de hotar însă până acum nu se cunosc” (*Ibidem*, p. 56).

³⁸ Preot dr. Erast Costea, *op. cit.*, p. 167; 0,621 mile terestre = 1 km.

³⁹ Muzeul Bucovinei, colecția Romstorfer, inv. L/7 (inedită).

⁴⁰ Periegeze efectuate de subsemnatul, în 2005-2008.

²⁷ *Ibidem*, fig. 85.

²⁸ Ion Mareș, *Biserica Fetelor din Suceava, un locaș de cult dispărut*, în *Suceava*, XXXI-XXXIII, 2004-2006, p. 127-135.

²⁹ Muzeul Bucovinei, colecția de documente istorice, doc. nr. 2013 - copie în limba română scrisă de istoricul Teodor Balan).

³⁰ Teodor Balan, *Documente bucovinene*, vol. V, 1745-1760, Editura Mitropoliei Bucovinei, Cernăuți, 1939, p. 153.

³¹ Informație, prof. dr. Mircea Ignat.

³² Informație, prof. dr. Mircea Ignat, care a văzut mormintele și a notat datele arheologice referitoare la acestea.

³³ R. Gassauer, *Contribuțiuni la istoria Sucevei și a împrejurimilor*, în *Anuarul Liceului Ort. Or. „Ștefan cel Mare” în Suceava*, 1925/1926 (1927), p. 25.

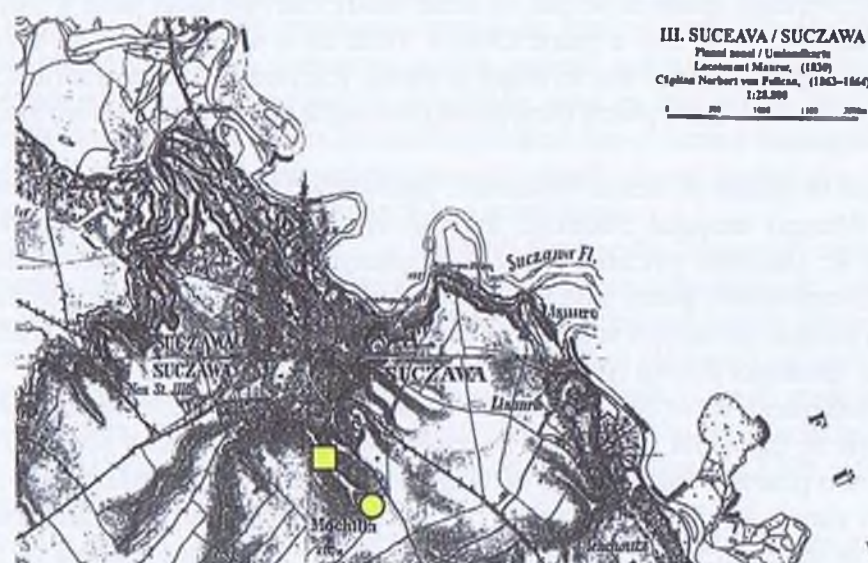

Fig. 1. Suceava, planul zonei, locotenent Maurer, (1830) (după *Atlas istoric al orașelor din România, seria A, Moldova, fasc. 1, Suceava / Städtegeschichtesatlas Rumäniens, Reihe A, Moldau, 1. Lieferung, Suceava (Suczawa)* (coord. Mircea D. Matei), București, 2005, harta III; lângă cercul galben este marcat cu o cruce locul unei biserici, este al Bisericii *Vovidenia* și cu pătrat galben locul cimitirului Bisericii *Sfântul Theodor*.

Fig. 2. Harta cadastrală din 1856, coala 6, seg. 2 (Arhivele Statului Suceava); la parcela 1260 este marcat cu cerc galben locul cimitirului Bisericii *Vovidenia*, iar cu pătrat galben locul cimitirului Bisericii *Sfântul Theodor*.

Fig. 3. Harta cadastrală din 1912 (Arhivele Statului Suceava); cu cerc galben este marcat la parcela 1260 locul cimitirului Bisericii *Vovidenia*, iar cu pătrat galben locul cimitirului Bisericii *Sfântul Theodor*.

Fig. 4. Planul orașului Suceava din 1933-1934; cu cerc galben este marcat cimitirul care aparține bisericii *Vovidenia* și cu pătrat galben al Bisericii *Sfântul Theodor*.

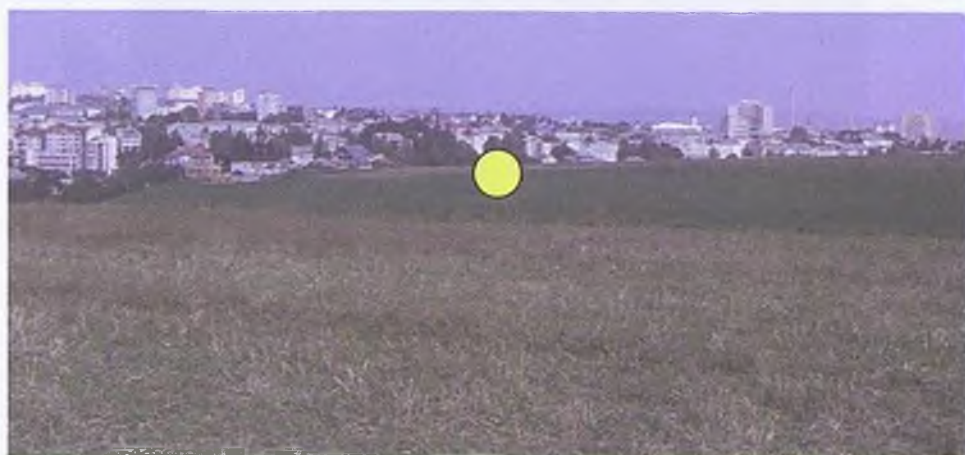

Fig. 5. Limita dintre Dealurile Tătărași și Areni. Cu galben este marcat locul unde a fost Biserica Vovidenia.

Fig. 6. Suceava, etape de extindere a orașului (după *Atlas istoric al orașelor din România, seria A, Moldova, fasc. 1, Suceava / Städtegeschichtesatlas Rumäniens, Reihe A, Moldau, 1. Lieferung, Suceava (Suczawa)* (coord. Mircea D. Matei), București, 2005, harta VIII. Bisericile Vovidenia și Sfântul Theodor sunt amplasate inexact.

Fig. 7. Stațiunea de Cercetări Agricole, Suceava. În zonă au fost descoperite materiale arheologice medievale (din sec. XV - XVI), aici fiind o parte din locul fostului sat Areni.

Fig. 8. Bloc de piatră cu stema Moldovei descoperit la Areni (după, R. Gassauer, *Două sculpturi în piatră cu stema Moldovei, din Muzeul orașului Suceava, în Anuarul Liceului Ort. Or. „Ștefan cel Mare” în Suceava, 1938/1939, figura de la p. 56.*

Fig. 9. Cheie de boltă. Muzeul Bucovinei, colecția Romstorfer, inv. L/7.

**INFORMATIONS RELATING TO CHURCHES ANNUNCIATION
(ENTRY OF THE VIRGIN IN THE CHURCH / VOVIDENIA) AND ST.
THEODORE (ST. TOADER), DISAPPEARED FROM SUCEAVA**
- summary -

The author of this article shows the place where were located in the past two Orthodox churches in Suceava, *Annunciation (Entry of the Virgin in the Church / Vovidenia)* and *Saint Theodore (St. Toader)*, disappeared from this city. The place was recently discovered by the author, by studying documents, cadastral maps and archaeological surface researches.

Both historical monuments, vanished in unknown conditions, were located on the outskirts of Suceava, in the former village Areni.

**CONSIDERAȚII ASUPRA CONTRIBUȚIEI LUI ȘTEFAN CEL MARE
LA SUSȚINEREA MUNTELUI ATHOS**

Vasile MĂRCULEȚ

În cadrul legăturilor Moldovei cu diferitele zone de spiritualitate ortodoxă, relațiile cu Sfântul Munte Athos ocupă un loc distinct. Ele s-au materializat îndeosebi în ajutoarele materiale și financiare acordate de domnii Moldovei Sfetagorei, între care se detașează în secolul al XV-lea și în primii anii ai celui următor, cele acordate de Ștefan cel Mare (1457-1504)

*

Moldova și Muntele Athos. Debutul relațiilor Moldovei cu organizarea monahală de la Muntele Athos, această „adevărată confederație monastică și o neasemuită republică de călugări”, cum o caracteriza unul din specialiștii români¹, este dificil de precizat în condițiile absenței aproape totale a unor informații certe. În consecință, istoricii care au abordat această problemă, plasează începutul legăturilor Moldovei cu Sfântul Munte, fie în timpul lui Alexandru cel Bun (1400-1431), fie în cel al lui Ștefan II (1433-1447, cu întreruperi)².

Ceea ce se poate afirma cu certitudine este faptul în faza lor de început, respectiv că în etapa cuprinsă între întemeierea Moldovei (mijlocul secolului XIV) și căderea Bizanțului (1453), relațiile moldo-athonite au fost sporadice, ele materializându-se în câteva ajutoare, imposibil de precizat, în absența informațiilor, acordate Mănăstirii Zografou³. Mai mult chiar, după 1442, timp de două decenii nu mai dispunem de nicio știre referitoare la legăturile Moldovei cu Sfântul Munte, ceea ce permite concluzia că, foarte probabil, acestea s-au întrerupt.

Cu domnia de aproape o jumătate de secol a lui Ștefan cel Mare, Moldova parcurge, așa cum bine se știe, epoca maximei sale afirmări, politice, economice și culturale. În cadrul programului politic al marelui domn, componenta religioasă, determinată de rolul decisiv jucat de Biserică în societatea medievală, ocupă un loc aparte. Politica religioasă al domnului Moldovei poate fi urmărită pe două direcții distincte: una internă, materializată în amplul program de construcții religioase și de înzestrare a acestora, și una externă, concretizată în susținerea materială și financiară a principalelor centre de credință ortodoxă din Orientul creștin.

¹ Al. I. Ciurea, *Momente și aspecte esențiale ale influenței Sf. Munte asupra vieții religioase din Țările Române*, în „Ortodoxia”, V, 1953, 2, p. 279.

² A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. III, București, 1988, p. 340; T. Bodogac, *Ajutoarele românești la mănăstirile din Sfântul Munte Athos*, Sibiu, 1941, p. 72, 215; Gh. I. Moisescu, *Contribuția românească pentru susținerea Muntelui Athos în decursul veacurilor*, în „Ortodoxia”, V, 1953, 2, p. 247; Monica Marțincu, *Relații moldo-athonite în secolele XV-XVII*, în „Suceava”, XXIX-XXX, vol. II, 2002-2003, p. 9.

³ DIR, A, I, p. 181-182, doc. 217; DRH, A, I, p. 311-312, doc. 221.

În contextul arătat, la începutul deceniului 7 al secolului al XV-lea, Ștefan cel Mare iniția reluarea relațiilor moldo-athonite. Mai mult decât atât, legăturile Moldovei cu Muntele Athos, nu numai că sunt reluate, dar ele înregistrează în această epocă un vârf al dezvoltării și afirmării lor.

Factorii care l-au determinat pe domnul Moldovei să acorde asemenea sprijin Sfântului Munte au fost multipli. Credem că a contat în primul rând prestigiul imens pe care asemenea acte îl aduceau inițiatorilor lor în lumea ortodoxă. Ștefan înțelegea, la fel ca domnul Țării Românești, Vladislav I, cu un veac înainte că „*trebuie și domnia mea să fac cum au făcut și ceilalți domni sârbi, bulgari, ruși și iberi, care și-au făurit amintire și cinste în acest minunat și sfânt munte, ochiul pământului întreg*”⁴.

Lăcașuri athonite sprijinite Ștefan cel Mare. Primul lăcaș athonit care a beneficiat de ajutorul lui Ștefan cel Mare a fost *Mănăstirea Zografou*. La 10 mai 1466, probabil la solicitarea obștii monahale de aici, domnul Moldovei emitea un hrisov în care preciza că „*m-am legat și am făgăduit să întăresc sfânta mănăstire, care este la Sfântul Munte, numită Zografou, unde este hramul sfântului mare mucenic și purtător de biruință Gheorghe, și am făgăduit să dau și să trimit în fiecare an câte o sută de ducați ungurești. Aceasta să fie obroc în fiecare an mănăstirii noastre Zographu*”⁵. În finalul hrisovului, după ce precizează obligațiile călugărilor pentru dania primită, Ștefan ține să întărească încă odată dania oferită, transmitând-o totodată ca obligație succesorilor săi. Ca urmare, stipula el în document că „*aceasta să rămâie așa până când va dăinui sfânta mănăstire. Iar noi care ne-am scris să fim ctitori și să dăm în fiecare an o sută de ducați ungurești, să-i dăm până la moartea noastră. Iar după viața noastră, pe cine va alege milostivul Dumnezeu să fie domn în țara noastră, sau din copiii noștri sau din rudele noastre sau iarăși cel asupra cui ar fi mila lui Dumnezeu, el să dea și să împlinească sfântul obroc al mănăstirii în fiecare an, după așezământul meu*”⁶.

Câțiva ani mai târziu, în 1471, la rugămintea egumenului Varlaam de la Zografou, Ștefan cel Mare acorda un ajutor bănesc și bolniței acestei mănăstiri. Actul emis la 13 septembrie de cancelaria de la Suceava, preciza și în acest caz, atât valoarea daniei, cât și destinația acesteia, precum și obligațiile ce reveneau destinatarilor. Referindu-se la aceste aspecte în actul domnului Moldovei se stipula că „*că am așezat obroc bolniței noastre din sfânta noastră mănăstire de la Zografou, pe care, această bolniță, noi înșine am întărit-o cu voia lui Dumnezeu; și să fie de la noi acestei bolniți, celor care se află în această bolniță, în fiecare an, 500 de aspri, și să se roage lui Dumnezeu pentru sufletul părinților noștri, și pentru sănătatea noastră și pentru sănătatea copiilor noștri. Acest mai sus-scris, obroc, 500 de aspri, să fie bolniței noastre de la Sfântul Munte de la Zografou, neclintit niciodată, în veci*”⁷.

Parcurgerea actului din 13 septembrie 1471 ne permite identificarea în conținutul său a formulei „*bolnița noastră din sfânta noastră mănăstire de la Zografou*”. Deși destul de confuză, această formulă ne permite constatarea că, foarte

⁴ FHDR, IV, p. 280-281.

⁵ DRH, A, II, 192-193, doc. 135; DIR, A, I, p. 343, doc. 414

⁶ Ibidem, Ibidem, p. 344.

⁷ Ibidem, p. 261, doc. 176.

probabil, bolnița Mănăstirii Zografou a fost înființată tot de Ștefan cel Mare. Când a făcut domnul Moldovei acest lucru este dificil de precizat. Credem însă că nu greșim datând înființarea bolniței de la Mănăstirea Zografou în perioada cuprinsă între post 10 mai 1466 și ante 13 septembrie 1471.

Ajutoarele acordate de Ștefan cel Mare Mănăstirii Zografou nu s-au limitat doar la sprijinul financiar arătat. În 1475-1476, domnul Moldovei ridică la Zografou arsanaua mănăstirii, fapt atestat de inscripția în limba slavonă pusă probabil cu prilejul încheierii lucrărilor: „*Io Ștefan voievod, cu mila lui Dumnezeu domn al Țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, am construit această casă (depozit?) pentru corăbii în anul 6983*”⁸.

Tot lui Ștefan cel Mare i se datorează refacerea zidului ogrăzii, a chiliilor ridicarea trapezei de la Mănăstirea Zografou. Lucrarea, executată în întregime în prima parte a anului 1495 era încheiată la 6 iunie, după cum glăsuiește inscripția contemporană: „*Isus Hristos Nika. Iată, întru Hristos Dumnezeu, credinciosul, Io Ștefan voievod, cu mila lui Dumnezeu domn al Țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, am făcut această trapeză în anul 7003. S-a zidit și s-a sfârșit în luna iunie în 6, iar al domniei lui al patruzecilea an curgător*”⁹.

Domnul Moldovei a mai înzestrat Mănăstirea Zografou cu veșminte, vase, odoare bisericești, obiecte de cult etc. Probabil după victoria de la Vaslui asupra turcilor (10 ianuarie 1475), Ștefan a donat mănăstirii o icoană ferecată în argint a Sfântului Gheorghe. O a doua icoană a aceleiași sfânt având o inscripție în limba rusă din 1838, care consemnează că „*a apărut după anul 1484, când domnul moldovean Ștefan cel Mare a refăcut această Sfântă Mănăstire Zografou*”, a fost probabil dăruită de domnul Moldovei după victoria de la Cătlăbuga din 1485¹⁰.

În anul 1500, Ștefan a mai dăruit lăcașului și două steaguri militare (prapori), care-l reprezentau pe același sfânt¹¹. Conform relatării lui Teodor Burada de pe unul din steaguri, realizat se pare prin 1493-1494, se poate citi o inscripție în limba slavonă având următorul conținut: „*Îndelung răbdătorule și purtătorule de biruinți, mare Gheorghe, acela ce în nenorociri și în năpaste grabnic vii în ajutor și fierbinte ajutor, și celor scârbiți bucurie nespusă, primește de la noi această rugăciune, de la smeritul robul lui Dumnezeu Ștefan Voievod, cu mila lui Dumnezeu domnul Țării Moldovei, și-l păzește neatins în acest veac și în cel viitor, cu rugăciunile celor care te cinstesc, ca să te proslăvim în veci. Amin. Și s-a făcut în anul 7000 și al domniei lui, anul 37*”¹². Un omofor brodat, dăruit de Ștefan cel Mare probabil tot Mănăstirii Zografou, se păstrează în insula Patmos¹³.

⁸ F. Marinescu, N. Mertzimekis, *Ștefan cel Mare și Mănăstirea Zografu*, în „Ștefan cel Mare și Sfânt. Atlet al credinței creștine”, Sf. Mănăstire Putna, 2004, p. 180; Cf. N. Iorga, *Muntele Athos în legătură cu țările noastre*, în AARMSI, s. II, t. XXXVI, 1913-1914 (1914), p. 467 (în continuare: *Muntele Athos*); Cf. A.D. Xenopol, *op. cit.*, II, p. 346-347, unde datează ridicarea construcției de către Ștefan în 1472.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ibidem, p. 183-184.

¹¹ T. Bodogac, *op. cit.*, p. 216-217.

¹² Apud T. Burada, *O călătorie la Muntele Athos*, în „Românii și Muntele Athos”, vol. II, 2007, p. 15.

¹³ *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1958, p. 332; F. Marinescu, N. Mertzimekis, *op. cit.*, p. 185.

Domnul Moldovei a donat de asemenea Mănăstirii Zografou două ripide de argint aurit, având forma unei stele cu șase colțuri, având înălțimea de 57 cm și lățimea de 37, 5 cm, păstrate în prezent în Mănăstirea Sfântul Ioan teologul din insula Patmos. Dania este confirmată de inscripția în limba slavonă de pe cele două ripide, care are următorul conținut: „Io Ștefan Voievod, cu mila lui Dumnezeu domn al Țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, am făcut această ripidă în hramul Sfântului Mare Mucenic Gheorghe, în Mănăstirea Zografou, la Sfântul Munte, iulie 30, anul 69...6”¹⁴. Absența cifrei deceniului din inscripție, pune sub semnul speculației o încercare de datare a celor două ripide. Dacă avem însă în vedere că în 1497 Ștefan a dăruit Mănăstirii Putna două ripide identice, putem admite anul 6996, respectiv 1488, ca fiind cel mai tardiv în care au putut fi realizate piesele de cult dăruite Mănăstirii Zografou.

Ștefan cel Mare a înzestrat Mănăstirea Zografou cu mai multe manuscrise. În 1463 el a trimis lăcașului un *Praxis* sau *Apostol*, care a ajuns ulterior în Rusia. Aceeași soartă un *Tetraevangheliar* dedicat bisericii din Borzești în 1495, care a ajuns la Zografou, iar de aici la Moscova. Un alt *Tetraevangheliar*, trimis la Zografou de către Ștefan cel Mare pentru pomenirea lui, a soției sale Maria Voichița și a fiului lor Bogdan, a ajuns la Viena. Un *Tetraevangheliar*, atribuit epocii lui Ștefan, a fost copiat în a doua jumătate a secolului al XV-lea, iar un altul înainte de 1495. În 1475 domnul Moldovei oferea lăcașului un miscelaneu cuprinzând *Cuvintele pustnicești ale Avvei Dorothei*, copiat de un anume Petru, iar la 23 aprilie 1503 un *Evangheliar*, copiat de călugărul Filip¹⁵. O *Catena la Cartea lui Iov*, păstrată în Biblioteca Academiei Române a fost de asemenea copiată la Zografou¹⁶.

Spre sfârșitul vieții, prin 1501-1502, domnul Moldovei repară din nou, pe cheltuială proprie, întreaga mănăstire, care se pare că din cauza dificultăților cunoscute o perioadă de declin¹⁷. Cu același prilej este pictat katolikonul¹⁸.

Grija deosebită arătată de Ștefan cel Mare Mănăstirii Zografou, ce a depășit de departe sprijinul acordat acesteia de alți suverani dinaintea lui, a făcut din domnul Moldovei un adevărat ctitor al lăcașului. Faptul este recunoscut și confirmat încă din anul 1489 de călugărul Isaia de la Chilandar¹⁹. De altfel, atenția acordată de Ștefan cel Mare Mănăstirii Zografou au a făcut ca lăcașul athonit să fie perceput de contemporani drept o veritabilă *Lavră a Moldovei*²⁰.

Un alt lăcaș de la Sfetagora, care la sfârșitul secolului al XV-lea s-a bucurat de susținerea materială și de sprijinul financiar al lui Ștefan cel Mare, a fost *Mănăstirea Vatopedi*. Debutul legăturilor Moldovei cu Mănăstirea Vatopedi rămân controversate. Conform afirmației lui Teodor Bodogae, acceptată și de alți istorici români ai Bisericii,

¹⁴ F. Marinescu, N. Mertzimekis, *op. cit.*, p. 185.

¹⁵ Olimpia Guțu, *Manuscrisele slavone de redacție românească păstrate în biblioteca Mănăstirii Zograf*, în „Hrisovul”, III, 1998, p. 133-155; F. Marinescu, N. Mertzimekis, *op. cit.*, p. 183; Pr. I. Moldoveanu, *Sfântul Ștefan cel Mare, protector al Muntelui Athos*, în „Ștefan cel Mare și Sfânt. Atlet al credinței creștine”, Sf. Mănăstire Putna, 2004, p. 165.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ S. Kadas, *Mont Athos*, Athènes, 2005, p. 86.

¹⁸ Gh. Șineai, *Hronica românilor*, vol. II, București, 1969, p. 141; T. Bodogae, *op. cit.*, p. 217;

¹⁹ T. Bodogae, *op. cit.*, p. 218; F. Marinescu, N. Mertzimekis, *op. cit.*, p. 179.

²⁰ F. Marinescu, N. Mertzimekis, *op. cit.*, p. 179.

„la 1472, datorită insistențelor egumenului Chiril (Kyrillos, n.n.) ieromonah, Ștefan vodă ridică arsanaua (arsenalul-portul, n.n.) pentru corăbii în partea nordică a mănăstirii”²¹.

Inscripția în limba greacă, pusă cu ocazia efectuării lucrărilor, păstrată la arsenal, infirmă însă opinia exprimată de Teodor Bodogae, indicând drept an al încheierii lucrărilor 1496: „Preacucernicul [și de Hristos iubitorul], Io Ștefan voievod, anul 7004; egumen fiind Kyrillos ieromonahul”²².

Informațiile conținute de inscripția în discuție, singurele de care dispunem, cel puțin până în prezent, cu privire la debutul legăturilor Moldovei cu Mănăstirea Vatopedi, necesită câteva precizări. Ele conduc indubitabil spre concluzia că momentul exact al începuturilor acestor legături nu poate fi anul 1472, ci el trebuie căutat la o dată situată în perioada imediat anterioară anului 1496 sau, probabil, chiar în acest an²³.

De un sprijin substanțial din partea lui Ștefan cel Mare a beneficiat la sfârșitul secolului al XV-lea și *Mănăstirea Grigoriou*. Unii specialiști datează începutul legăturilor domnului Moldovei anterior anilor 1475-1476, alții exclud însă existența unor asemenea raporturi în timpul lui Ștefan²⁴.

O serie de surse susțin însă existența unor legături între Moldova și Mănăstirea Grigoriou în a doua jumătate a secolului al XV-lea. Spre exemplu, o icoană a *Hodeghitriei Panthanassa*, păstrată la această mănăstire are o inscripție în limba greacă cu următorul conținut: „Rugăciunea preacuvioasei doamne Maria Asanina Paleologhina, doamna Moldovlahiei”²⁵.

Identificarea acestei „Maria Asanina Paleologhina, doamna Moldovlahiei” nu este o problemă dificilă: ea nu este alta decât Maria de Mangop, cea de-a doua soție a lui Ștefan cel Mare, pe al cărei acoperământ de mormânt se poate descifra același nume²⁶. Întrucât, așa cum se știe, căsătoria lui Ștefan cel Mare cu Maria de Mangop a durat din 14 septembrie 1472 și 19 decembrie 1477²⁷, considerăm că respectiva icoană a putut fi donată de doamna Moldovei Mănăstirii Grigoriou la o dată cuprinsă între

²¹ *Ibidem*, p. 116.

²² N. Iorga, *Muntele Athos*, p. 468.

²³ Gh. I. Moisesescu, *op. cit.*, p. 247; V. Mărculeț, *Relațiile Imperiului Bizantin și ale republicilor maritime italiene cu Țările Române până în secolul al XV-lea*, Sibiu, 2002, p. 257-258 (în continuare: *Relațiile*); Idem, *Statele medievale românești și formațiunile de origine bizantină (sec. XIII-începutul sec. XVI)*, Sibiu, 2003, p. 94 (în continuare: *Statele medievale românești*).

²⁴ Pentru diferitele opinii exprimate, vezi: N. Iorga, *Muntele Athos*, p. 467; Idem, *Byzance après Byzance*, București, 1970, p. 133; T. Bodogae, *op. cit.*, p. 278-279; Gh. I. Moisesescu, *op. cit.*, p. 264.

²⁵ Apud. N. Iorga, *Muntele Athos*, p. 466; Apud Șt. S. Gorovei, „Maria Asanina Paleologhina, doamna Moldovlahiei”, în Maria Magdalena Székely, Șt. S. Gorovei, „Maria Asanina Paleologhina o prințesă bizantină pe tronul Moldovei”, Sf. Mănăstire Putna, 2006, p. 72; Cf. Șt. S. Gorovei, *Mușatini*, București, 1976, p. 70-71, unde o identifică cu soția lui Alexandru, fiul lui Ștefan.

²⁶ Șt. S. Gorovei, *op. cit.*, p. 96; Maria Magdalena Székely, Șt. S. Gorovei, *Însemnele imperiale ale doamnei Maria Asanina Paleologhina*, în „Ștefan cel Mare și Sfânt. Atlet al credinței creștine”, Sf. Mănăstire Putna, 2004, p. 82-83

²⁷ *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI* publicate de Ion Bogdan, ed. P.P. Panaitescu, București, 1959, p. 8, 10, 17-18, 30, 45-46, 50-51, 57-58, 63, 71.

septembrie 1472 și decembrie 1477. Pe baza acestei constatări suntem în măsură să afirmăm că debutul legăturilor Moldovei cu Mănăstirea Grigoriou poate fi datat în intervalul septembrie 1472-decembrie 1477.

Spre aceeași concluzie, conduce o însemnare din 1476 pe o filă a lucrării *Cuvinte pentru post ale avei Doroftei*, operă a copistilor Petru și Ioan, păstrată la Mănăstirea Bisericiani, cu următorul conținut: „Io Ștefan voievod fiind și iubitor de cuvinte pentru Hristos, s-a început cu trudă cartea numită *ava Doroftei de la Sfântul Munte și am dat-o pentru sănătatea și mântuirea mea în acel an*”²⁸.

Conform unei tradiții athonite, valorificată și de istoriografia românească, în anul 1497 mănăstirea a fost refăcută în întregime de un anume „Alexandru vodă al Vlahiei”²⁹. Întrucât la data respectivă în Moldova domnea Ștefan cel Mare, iar în Țara Românească (1495-1508), întrebarea care se pune este, cine era acel Alexandru vodă al Vlahiei? Majoritatea istoricilor care au abordat această problemă l-au identificat pe bună dreptate cu Alexandru, fiul lui Ștefan cel Mare³⁰, investit cu titlu de voievod din 1490 și așezat la curtea din Bacău, dar mort în iulie 1496³¹.

Cum se explică în acest caz respectiva însemnare? După părerea noastră, două ipoteze ar fi plauzibile: fie refacerea lăcașului s-a realizat anterior lunii iulie 1496, iar anul din inscripție consemnează data când aceasta a fost pusă, fie, cel mai probabil, refacerea mănăstirii, începută de Alexandru anterior morții sale, a fost finalizată de Ștefan în anul 1497, după dispariția fiului său, prilej cu care a fost pusă și pisania în numele defunctului.

Se pare că chiar din anul 1497, Mănăstirea Grigoriou intră într-o perioadă extrem de dificilă a existenței sale, ajungând să fie abandonată. Cauzele care au condus la acest lucru nu sunt clarificate: unele informații de la începutul secolului al XV-lea pun fapt pe seama distrugerilor provocate de pirați, în timp de unii specialiști ai zilelor noastre o atribuie unor „cauze necunoscute”³².

În condițiile arătate, lăcașul avea să beneficieze din nou de substanțiale ajutoare financiare din partea domnului Moldovei pentru a se reface, fapt semnalat de două acte emise de Ștefan cel Mare prin 1499-1500. Unul din ele lasă să se înțeleagă că Ștefan a făcut lăcașului athonit o importantă danie în bani³³. La celălalt face referire actul din 16 iulie 1513 al *Sintaxei Athosului*, în care se spune că Mănăstirea Grigoriou fiind distrusă de pirați și rămânând pustie, a fost chemat călugărul Spiridon să ia egumenia. Acesta s-a adresat lui Ștefan rugându-l să-i fie ctitor, fapt pentru care domnul Moldovei a refăcut-o din temelii și a mai donat încă 24.000 aspri cu care a fost cumpărată la Karies vechea mănăstire a Sfântului Triphonos spre a servi de locaș pentru 4-5 călugări, care rezidau acolo³⁴.

²⁸ Apud Pr. I. Moldoveanu, *op. cit.*, p. 171-172.

²⁹ N. Iorga, *Muntele Athos*, p. 467; T. Bodogae, *op. cit.*, p. 278.

³⁰ *Ibidem*; Idem, *Byzance après Byzance*, p. 133; T. Bodogae, *op. cit.*, p. 278.

³¹ Șt. S. Gorovei, *Mușatini*, p. 71.

³² S. Kadas, *op. cit.*, p. 123.

³³ *Documente privitoare la istoria românilor* culese de Eudoxiu de Hurmuzaki, vol. XV: *Documente grecești privitoare la istoria românilor*, București, 1915, p. 42, doc. XCIV; Cf. N. Iorga, *Byzance après Byzance*, p. 133.

³⁴ T. Bodogae, *op. cit.*, p. 280; Gh. I. Moiescu, *op. cit.*, p. 264.

În anul 1502, Ștefan refăcea pentru a treia oară mănăstirea. Inscripția pusă cu această ocazie pe turnul clopotniță, probabil refăcut în întregime sau ridicat acum, consemnează lapidar că „Io Ștefan voievod am ridicat aceasta, veleat 7010”³⁵.

Ștefan cel Mare a fost primul domn român ctitor la *Mănăstirea Sfântul Pavel*. Cele mai vechi informații despre legăturile Moldovei cu această mănăstire datează de la cumpăna secolelor XV-XVI. În 1500-1501, Ștefan repară mănăstirea și construiește un apeduct, cristelnița și un canal pentru apă³⁶.

Ampla activitatea constructivă inițiată și realizată de Ștefan la Mănăstirea Sfântul Pavel este consemnată de două pisanii. Prima dintre ele, pusă cu ocazia construirii apeductului, lucrare realizată în anul 1500, consemnează: „Întru Hristos Dumnezeu, binecredinciosul Io Ștefan, cu mila lui Dumnezeu domn al Țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, am adus apă acestei mănăstiri pentru odihna ei și pentru veșnica pomenire, sub egumenul Niconos ieromonahul, anul 7008, indicția 3, crugul soarelui 8 și al lunii 16, temelia 29”³⁷. Cea de-a doua pisanie, pusă în anul 1501 cu ocazia construirii cristelniței și a canalului pentru apă, face referire la aceste lucrări, având următorul conținut: „Binecredinciosul Io Ștefan voievod și domn al Țării Moldovei, fiul lui Bogdan, și fiul său Bogdan voievod au adus această apă și au făcut cristelnița și canalul de apă [...] în anul 7009, al domniei lui curgător 45, sub egumenul de la Sfântul Pavel, Nectarios ieromonah”³⁸.

În ultimul deceniu al domniei sale, Ștefan cel Mare s-a preocupat și de situația *Mănăstirii Kastamonitou* căreia i-a acordat un sprijin substanțial. În 1493, domnul Moldovei face lăcașului o danie de 5.000 de aspri, plus alții 500 de aspri pentru cheltuiala trimisului mănăstirii care urma să se deplaseze în Moldova în fiecare an pentru ridicarea daniei, făcută probabil de Ștefan spre pomenirea fiului „Petru voievodul Moldovei”, mort în 1480, în numele căruia este emis actul³⁹. Veridicitatea acestei danii este însă contestată de unii specialiști⁴⁰.

Foarte probabil, tot la insistențele voievodului, un anume Nicolae logofătul acorda și el ajutoare mănăstirii, în anul 1497⁴¹. Cine a fost acest dregător este dificil de precizat, întrucât un logofătul cu acest nume nu apare în niciunul din actele lui Ștefan cel Mare pe toată durata domniei sale. Nu este însă exclus ca el să fie un logofăt de rang inferior, al doilea sau al treilea, care nu făcea parte din Sfatul Domnesc.

O serie de informații lacunare sau sumare, a căror veridicitate este uneori discutabilă, lasă să se înțeleagă că Ștefan cel Mare a avut legături și cu alte mănăstiri de la Sfântul Munte. Astfel, deși nu cunoaștem în ce a constat ajutorul acordat *Mănăstirii*

³⁵ Apud Gh. Șincai, *op. cit.*, p. 141; Apud T. Bodogae, *op. cit.*, p. 280; P.Ș. Năsturel, *Le Mont Athos et les Roumains. Recherches sur leur relations du milieu du XIVe siècle à 1654*, Roma, 1986, p. 270, n. 2.

³⁶ P.Ș. Năsturel, *op. cit.*, p. 241-242, 249-250.

³⁷ Apud N. Iorga, *Muntele Athos*, p. 469; Cf. Idem, *Byzance après Byzance*, p. 133.

³⁸ Apud *Ibidem*; Cf. *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*, p. 468.

⁴⁰ Cf. Pr. I. Moldoveanu, *op. cit.*, p. 174; Cf. P.Ș. Năsturel, *op. cit.*, p. 284.

⁴¹ T. Bodogae, *op. cit.*, p. 304.

Prothaton, el nu numai că a existat, dar a fost, se pare, și destul de substanțial, întrucât domnul Moldovei apare menționat în între ctitori în pomelnicul lăcașului⁴².

O situație similară se constată și în ceea ce privește legăturile Moldovei cu *Mănăstirea Xenophontos*. În cazul acestui lăcaș, istoricul T. Bodogae încearcă să acrediteze opinia că legăturile sale cu Moldova aparțin tot epocii ștefanienae. Deși cu unele rezerve, el susține că „începutul legăturilor cu țările noastre se face pe la 1475, când 3 athoniți – poate români – Ion al lui Simion, Dumitru și Teodosie, pictează trapeza”⁴³.

În absența altor informații, considerăm că doar numele pictorilor, comune în lumea ortodoxă atât la clerici, cât și la laici, nu reprezintă un temei suficient de solid pentru a susține originea lor românească. Pe de altă parte, chiar românii fiind, aceștia au putut foarte bine face parte, ca mulți alții de aceeași etnie, din obștea călugărilor de la Sfetagora, astfel că lucrarea lor nu poate și nu trebuie pusă, în mod obligatoriu, în legătură cu vreo acțiune a ajutorare a lăcașului athonit de către domnii români.

Atribuirea inițiativei pictării trapezei lui Ștefan cel Mare rămâne un demers la fel de riscant, exclusiv pe baza anului consemnat de informația în discuție. Contemporaneitatea pictării trapezei cu domnia lui Ștefan nu permite, nici atribuirea ei, fără nicio rezervă, domnului Moldovei, dar nici respingerea categorică a acestei posibilități.

În **concluzie**, începând cu anul 1463 și până la sfârșitul domniei, Ștefan cel Mare a susținut material și financiar numeroase lăcașuri de la Sfântul Munte Athos. De sprijinul său a beneficiat în primul rând Mănăstirea Zografou, devenită o adevărată Lavră a Moldovei. Acestea i s-au adăugat mănăstirile Vatopedi, Grigoriou, Kastamonitou, Sfântul Pavel și Prothaton. Nu este exclus ca domnul Moldovei să fi acordat ajutoare și Mănăstirii Xenophontos, dar de date certe în acest caz nu dispunem.

CONSIDÉRATIONS SUR LA CONTRIBUTION D'ETIENNE LE GRAND À LA SOUTENANCE DU MONT ATHOS - résumé -

Entre 1463 et 1504 Etienne le Grand, le prince de la Moldavie, a soutenu matériel et financier nombreux monastères du Saint Mont Athos. De son soutien a bénéficié premièrement le Monastère Zographou, devenant une véritable Lavra de la Moldavie, mais et les autres monastères comme Vatopédi, Grigoriou, Kastamonitou, Saint-Paul, et Protaton, et très possiblement le Monastère Xénophontos.

⁴² Gh. I. Moisescu, *op. cit.*, p. 244.

⁴³ T. Bodogae, *op. cit.*, p. 275.

VORNICUL SIMION TĂUTUL, UN VREDNIC DESCENDENT AL CELEBRULUI LOGOFĂT DE EPOCĂ ȘTEFANIANĂ (I)

Mugur ANDRONIC

În rândurile de față ne propunem să scoatem în evidență un personaj important al meleagurilor bucovinene din cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, subiectul fiind – este drept – și de natură sentimentală, una dintre descendentele vornicului fiind bunică autorului (Fevronia Bondar, născută Tăutul, în Comănești în anul 1883 și decedată în Comănești, în 1967).

Desigur, logofătul Ion Tăutul este mult mai cunoscut, fiind și singurul boier care a deținut vreme de 35 de ani (!) demnitatea de mare logofăt al Moldovei.

Revenind la satul Comănești, din păcate, începuturile sale medievale rămân pentru totdeauna necunoscute. Numele său în mod normal provine de la un „Coman”, prim proprietar sau întemeietor, alte localități cu denumiri identice sau apropiate fiind întâlnite din nord, în actuala regiune Cernăuți, și până în sudul Moldovei, în Mehedinți sau în Banat¹.

În cunoscutul document din 15 martie 1490, prin care Ștefan cel Mare și Sfânt întărea Episcopiei de Rădăuți 50 de biserici din ținuturile Cernăuți și Suceava, localitatea nu apare menționată, din aceasta rezultând că biserica sa nu era supusă instituției eclesiastice amintite, oricum satul existând deja. În această ordine de idei amintim și că prima atestare certă a satului pe care o cunoaștem datează abia de la data de 5 iunie 1601, document din care aflăm că Alexandru cel Bun îl întărise boierului Vană, de la care, prin departajări succesive, localitatea a ajuns în proprietatea nepoților și strănepoților săi, fiii și nepoții lui Necoricu, care prin această învoială au vândut pentru 600 de taleri de argint, o parte din sat, lui Văscan Dobrenchi. O altă parte Dobrenchi o cumpăra de la Didea, „fiica Agafiei, nepoata lui Macsin, strănepoata Anastasiei”². Alți proprietari cunoscuți documentar la Comănești au fost „Glegorcea de Comănești(i)”, atestat ca martor în 1616³, sau diacul Simion din satul vecin, Soloneț, atestat peste circa un deceniu mai târziu⁴.

La începutul secolului al XVIII-lea hotarul satului bucovinean Comănești din ținutul Sucevei era încă deosebit de mare. Jumătate din el aparținea lui Savin de Comănești, ai cărui fii, călugărul Ghedeon, fost egumen al Mănăstirii Putna și călugărul Ghelanie, egumenul Mănăstirii Sf. Ilie de lângă Suceava, au vândut la data de 22

¹ M. Andronic, *Evoluția habitatului uman în bazinul hidrografic Soloneț, din paleolitic până la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, supliment VI Suceava, Iași, 1997, p. 104, cu bibl.

² DIR, A. Moldova, veacul XVII, I, p. 11-12.

³ Ibidem, IV, p. 9.

⁴ CDM, II, p. 49.

septembrie 1742 această parte din sat Mănăstirii Humor, pentru suma de 175 lei ⁵. Partea apuseană a satului intră astfel în branștea Humorului, care va crea aici, prin colonizare, satul „Liudie-Humora”, azi Humoreni (com. Comănești). La 15 ianuarie 1782 călugărul Pahomie de la Humor declara oficialităților austriece că mănăstirea deținea și jumătate din Comănești, numită „Liudie-Humora” ⁶.

Nu se cunoaște exact când Simion Tăutul, viitorul vornic de Succava, va deveni proprietar pe restul moșiei comăneștene. În schimb, se cunosc documente care ne oferă informații cu privire la unele diferende pe care el le-a avut cu vecinii. La 23 septembrie 1765 Tăutul indica hotarele moșiei sale cu Botoșana, proprietate a Mănăstirii Solca. Deoarece conflictul s-a prelungit, peste doi ani, domnitorul țării, Grigore Callimachi, dispunea, în termeni fermi, cercetarea conflictului dintre mănăstire pe de-o parte și „Simion Comănescul” și Matei Bantaș pe de alta, pârâți că împresoară moșiile Botoșana, Cajvana și Hrințești ⁷.

Un al doilea conflict Tăutul l-a avut cu Mănăstirea Ilișești, proprietară a satului Bălăceana, de dincolo de apa Solonețului, deoarece în 1781 el stăpânea abuziv, după opinia călugărilor, în moșia amintită, un teren de circa 40-50 de fălcii.

Peste numai un an, Simion Tăutul declara în fața comisiei funciare austriece că stăpânește o jumătate din Comănești (se referea la Comăneștiul propriu-zis, dinainte de anul 1742), moștenit de la părinți și moși, documentele vechi ale satului fiind de mult pierdute, după afirmația sa.

Simion Tăutul a ajuns să dețină și părți din satul vecin, Soloneț. Din partea unchiului său, Ion Dociul, primește în anul 1756 1/18-a parte din a treia parte din Soloneț, o altă parte, la fel de modestă, fiindu-i dăruită de aceeași rudă peste numai câțiva ani, astfel că în 1768, Simion Tăutul apare ca proprietar al unei moșii în Soloneț, într-o hotărnicie cu referire la Bălăceana, proprietate mănăstirească. Același personaj a reușit, cu timpul, să-și cumpere în Soloneț și alte proprietăți, ceea ce explică de ce a ajuns să declare la 17 decembrie 1782, în fața aceleiași comisii austriece, că deținea jumătate din Soloneț ⁸.

În final însă, în testamentul său, datat la 12 decembrie 1792, Simion Tăutul declară că lasă o pătrime din sat fiilor săi Vasile și Gheorghe, și „o parte din Soloneț” fiicei sale Casandra. Această parte se poate să fi fost cea optimă din sat, zălogită la un moment dat pentru datorii de către familia Nacul, înrudită cu vornicul de Succava. Pentru păstrarea pământului în familie, este posibil ca Simion Tăutul să fi achitat suma de 408 lei în contul datoriilor față de armeanul sucevean Ivan Kapri.

În privința destinului moșiei lui Simion Tăutul menționăm sintetic aici doar câteva date. Fiul său, Costachi, decedat fără urmași direcți în 1822, a lăsat partea sa „jumătate de moșie” Catrinei Cozacli, cu care trăise necununat. Aceasta, ulterior, s-a căsătorit cu boierul bucovinean Gheorghe Flondor. Același boier din Storojneț a cumpărat ulterior de la fiii lui, Ioan Tăutul, Mihalachi și Vasile, cealaltă parte a moșiei, cu excepția unei părți de livadă ⁹.

⁵ T. Balan, *Documente bucovinene*, IV, p. 213-214.

⁶ *Ibidem*, p. 214.

⁷ M. Andronic, *Hrințești – un sat bucovinean dispărut*, în *Carpica*, XXVIII, 1999.

⁸ Idem, *Evoluția habitatului...*, p. 106, cu bibl.

⁹ T. Balan, *op. cit.*, V, p. 129.

În urma cercetărilor arheologice personale în Comănești, au rezultat câteva observații. La circa 80 de metri nord-vest de biserica satului, monument istoric din 1772 cu hramul „Adormirea Maicii Domnului”, în dreptul casei lui Maieran Vasile, în locul numit sugestiv „În Pomăt la Curte”, se mai poate observa o concentrație deosebită de cărămizi sparte, pietre și ceramică fragmentară: forme de tigăi, străchini și capace, cât și două fragmente de cahle (probabil cu fața deschisă). Datarea materialului vizează secolele XVII-XVIII. Conform tradiției locale aici și-a avut reședința fostul proprietar al satului Simion Tăutul. Curțile sale beneficiau de o aducțiune de apă potabilă, după cum a demonstrat descoperirea de către autor a unui tub ceramic (azi inv. E/5045-Muzeul Bucovinei), descoperit la o adâncime de 75 cm, la nivelul fundului șanțului drumului din fața bisericii amintite.

Deplin conștient de ilustra sa descendență, Simion Tăutul, având ca strămoș pe celebrul logofăt Ioan Tăutul, așa cum s-a specificat deja unul dintre cele mai importante personaje istorice de la curte lui Ștefan Cel Mare și Sfânt, și-a construit propria biserică de curte, având în vedere ca model cunoscuta biserică de la Bălinești (com. Grămești/jud. Suceava) a înaintașului său. Asemănarea este sesizabilă de la prima vedere, după proporțiile monumentului, forma acoperișului și, ca raritate, turnul-clopotniță adosat pronausului. Firește, din cauza celor aproape trei secole care despart cele două monumente istorice, care au adus eventual cu ele și schimbări în arhitectura lăcașurilor de cult, dar și a modestiei potenței financiare a familiei Simion și Ecaterina Tăutul față de cea a ctitorilor bisericii de la Bălinești, biserica de la Comănești se prezintă ca o realizare mult mai puțin pretențioasă. Datorită faptului că la intrare, chiar în turnul-clopotniță, ctitorul și-a amenajat mormântul, la parterul acestuia, spre deosebire de cel de la Bălinești, turnul este închis, având practicate doar două ferestre. În schimb, în ambele cazuri, la etaj, turnurile au câte o fereastră pe fiecare latură. În privința diferențelor, biserica din secolul al XVIII-lea nu mai respectă modelele vechi ale absidelor poligonale. Cea a altarului este semicirculară, ca și cele două mai mici, laterale. Planul său este triconc. Capătul pronaosului nu este poligonal, ca la Bălinești, ci drept, perete său înglobând, la un capăt și turnul-clopotniță.

La rândul său, biserica de la Bălinești, sfințită la 6 decembrie 1499, cu hramul Sf. Nicolae, datorită arhitecturii sale, este o dovadă a gustului ctitorului său, o dovadă a dorinței sale de detașare față de ceea ce se crease până atunci în materie de astfel de monumente de curte nobiliară. Ea a fost construită după un plan dreptunghiular, cu o singură navă, cu absida poligonală (cinci laturi) ¹⁰.

La 12 decembrie 1792 Simion Tăutul a murit, lăsând prin testament copiilor săi următoarele bunuri:

- jumătate din Comănești lui Costache și Ion (fii săi, Vasile și Mihalachi, la 10 ianuarie 1821 au vândut lui Gheorghe Flondor partea lor din Comănești cu 4.000 ducați împărătești);
- reședința familiei, moara și acareturi lui Costache;
- un sfert din satul vecin Soloneț lui Gheorghe și lui Vasile;
- o parte din Hociungi și un loc de dugheană în Suceava, fiicei Maria;
- o parte din Călinești și un loc de dugheană fiicelor Safta și Paraschiva;

¹⁰ Corina Popa, *Bălinești*, București, 1981; D. Năstase, *Biserica de la Bălinești și pictura ei*, în *SCIA, AP*, 43, 1996, p. 3-18; I. I. Solcanu, *Biserica din Bălinești: datarea construcției și a picturii interioare*, în *Alia*, Iași, XIX, 1982, p. 532-536.

- o parte din Urzici și un loc de dugheană fiicei Nastasia;
- o parte din Soloneț și un loc de dugheană fiicei Casandra;
- case în Suceava pentru cel/cei care vor avea în grijă biserica din Comănești¹¹.

Astăzi în Comănești mai viețuiesc câteva persoane cu acest nume. Dar, despre arborele genealogic al lui Simion Tăutul însă vom face referiri în următoarea parte a acestui articol.

Fig. I: reședința lui Simion Tăutul de la Comănești (azi dispărută), după harta cadastrală austriacă de la 1856.

Fig. II: Biserica din Comănești; locul descoperirii de vestigii arheologice ale fostelor curți nobiliare.

¹¹ T. Balan, *op. cit.*, V, p. 129.

Fig. III: Mormântul lui Simion Tăutul (Comănești).

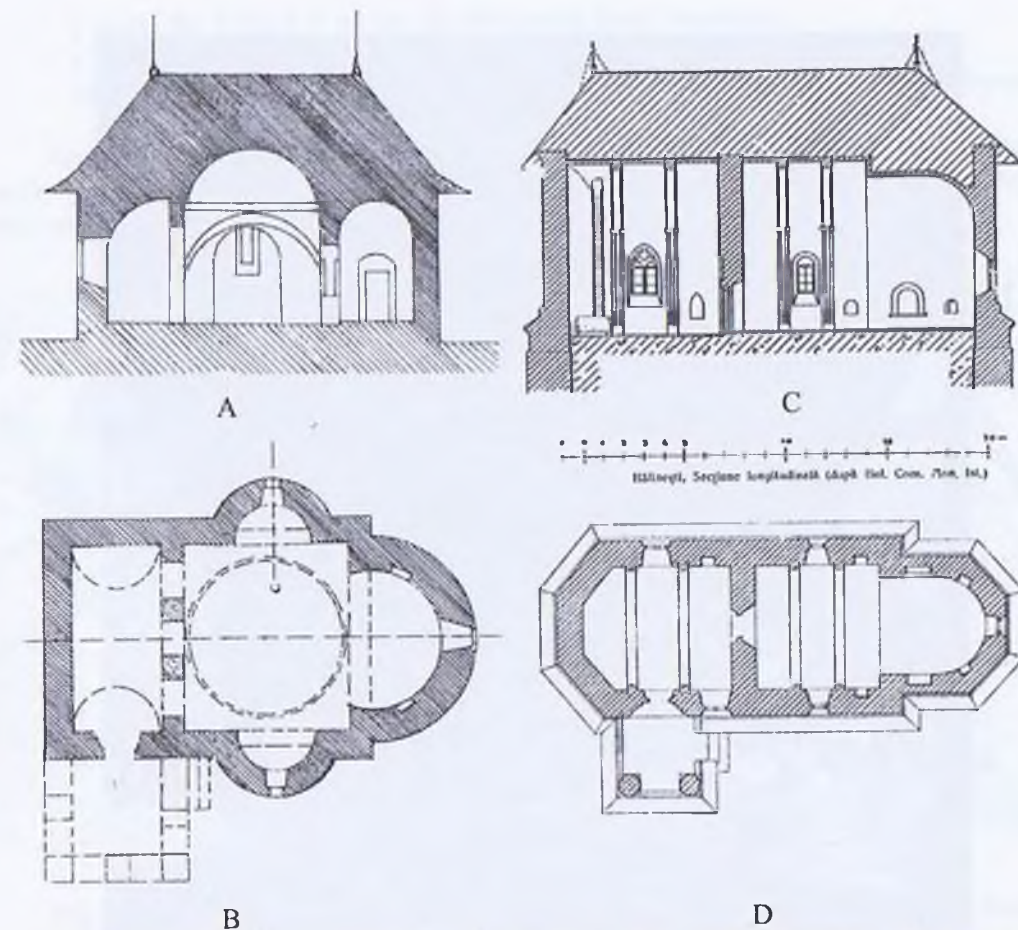

Fig. IV: secțiuni longitudinale – A. Comănești; C. Bălinești; plan – B. Comănești; D. Bălinești.

LE VORNIC SIMION TAUTUL, UN BRAVE DESCENDANT DU CELEBRE CHANCELIER DE L'EPOQUE D'ETIENNE LE GRAND (I) - résumé -

L'article ci-joint fait référence à l'ancien *vornic* de la contrée de Suceava, Simion Tăutul, descendant du légendaire chancelier d'Etienne le Grand, Ioan Tăutul, qui pendant 35 années a détenu la dignité de « grand logothète » (chancelier), ainsi qu'à l'église et à la résidence de celui-ci de Comănești – le département de Suceava. On y a fait quelques références aux descendants du *vornic*, aussi.

Explications des figures:

- Fig. I: la résidence du *vornic* de Comănești selon la carte cadastrale autrichienne de 1856;
Fig. II: son église de résidence; l'emplacement de l'ancienne résidence;
Fig. III: le tombeau du *vornic*;
Fig. IV: sections longitudinales – A. Comănești; C. Bălinești; plan – B. Comănești; D. Bălinești.

BUKOVINA, THE SWITZERLAND OF EASTERN EUROPE

Marius PETRARU

Bukovina played a very important role in the Austrian expansion to the Eastern Europe and so it was always under the close observation of the imperial authorities who were constantly interested in the reinforcement with German and Catholic elements inside the province. That population was meant to secure a good economical and systematic exploitation of the province soil, and thus setting an example to the native population of the province. The population was also meant to ensure the spreading of the German culture and civilization in that border territory of the empire as well as outside of it, in the nearby Moldavia.

The Habsburg political system, after Joseph's reign, kept on being very much alike to the demographic politics conducted by the same emperor, understanding the idea of settling down the native population as well as colonizing the province with German population or people coming from other areas of the Habsburg monarchy.

Although the Habsburg Monarchy was keen on preserving its golden days' glory, its myth would end up with World War I. No other Austrian province of the empire was such a long lasting success as far as the "demographic experiment" was concerned as it was in Bukovina. From the very beginning, Bukovina was meant to be a place where the daring Austrian political experiments would take place, where the ethnic and linguistic differences were obvious to the furthest corner of the province. We can definitely say that the Austrian "demographic politics" were a real success in that part of the empire and Vienna reached its target which was that of turning Bukovina into an "eastern Switzerland" or a "Babel Tower" of the Eastern Europe by making use of the same well known political technique—"unity by diversity".

1. The enclosure of Bukovina into the Habsburg Empire

"The territories of Bukovina are the most marvelous of the entire Carpathians and Alps mountain ranges and anyone will find it very difficult to discover more beautiful places than the ones here, even if searched throughout the Central Europe."¹ These are the first words of an anonymous publisher who wrote a magazine article at the beginning of the 19th century. The magazine's name was "The Area of Lvov's Newspaper" and the author of the article describes the beauty and the picturesqueness of Bukovina region as well as the place this particular area detains among the natural wonders of Modern Europe. Thus, it seems easy to anticipate the interest of the Habsburg Empire towards the "key of Moldavia" at the end of the 18th century and the

¹ *Gazeta Lwowska*, nr. 64, (April 1816).

cunning ways in which the empire succeeded to conquer the holy places inhabited by the ancient monasteries and hermitages still haunted and protected by the spirits of the great Moldavian voivodes.

The war between Russia and Turkey (1768-1774), which was started by the Ottoman Porte, opened up a new phase in the evolution of the international political affairs in the Eastern and South-Eastern European continent. Due to this fact, as well as many other times before, the Romanian Principalities were the areas where the military operations took place, thus aggravating the situation of the Romanian people; the villages, the market towns and the harvesting fields in Moldavia were burnt to the ground. The confrontation between Russia and Turkey was the starting point in the destruction of the European political balance. That also generated the enclosing of the North-West Moldavian territories into the Habsburg Empire. The new discussion points in the imperial European committees would be the Polish situation as well as the Oriental one, particularly the Ottoman Empire and its dominated territories.²

Especially after the royal coronation of Czarina Catherine the Great in 1762, the czarist Russia wished to become the protector of the Christian Orthodox people living in the Balkans and in the Romanian Principalities against the Ottoman Empire. All those, plus the Russian attempts to conquer the Romanian territories and the entire of the Black Sea area, had a great impact upon the Habsburg Oriental politics. Besides, Russia interceded a lot in Poland's internal affairs.³ In order to make Russian intentions fail and come to an agreement with the South-Eastern European politics, Joseph the 2nd, together with Frederick the 2nd, the emperor of Prussia, would have met in Neisse in August 1769 and in Neustadt in September 1770.⁴

Austria, which was already possessing Transylvania and Banat, didn't agree with the Russian suppression in Moldavia and Wallachia because that would threaten the Oriental side of its empire and it would also annihilate any chances of widening the domination towards the Danube River. On the restless background in Transylvania, doubled by the invasion of the Russian army in Moldavia and Wallachia⁵, Austria brought more military troops in Hungary and Transylvania and it was even ready to challenge Russia to fight.⁶ Meanwhile, the Viennese dominion knew how to take advantage of all sorts of weaknesses in the countries involved in the war. Thus, Turkey collapsed politically, militarily and economically and Russia was facing the internal peasants' mutiny led by Emilian Pugachev. Due to all those favorable circumstances, the Habsburgs would pursue their own interests and on July 6th 1771 they signed the

² L. Boicu, *Principatele Române în raporturile politice internaționale. Secolul al VIII-lea*, (Iași, 1986), p.148

³ M. Șt. Ceașu, *Bucovina Habsburgică. De la anexare la congresul de la Viena. Iosefinism și postiosefinism (1774-1815)*, (Iași, 1998), p.49; E. Hösch, *Russland und Kulturschutzgebiet über die orthodoxen Balkanchristen in Südosteuropa unter dem Halbmond*, (München, 1975), p. 113-122.

⁴ L. Boicu, *Principatele române- "piatră de încercare" în evoluția raporturilor internaționale (1768-1774) în România în istoria universală*, t. I, (Iași, 1986), p. 178-179.

⁵ M. Iacobescu, *Din istoria Bucovinei (1774-1862). De la administrația militară la autonomia provincială*, (București, 1993), p.52-55.

⁶ M. Șt. Ceașu, *Bucovina Habsburgică*, p. 50.

subsidiary treaty with the Ottoman Porte.⁷ According to that pact, the Habsburg Empire promised to interfere, militarily or through political agreements, and give Turkey back all the fortresses and other military possessions previously taken by Russia. In exchange for that, the empire required a certain amount of money and the region of Oltenia and also some little territorial adjustments at the border between Transylvania and Moldavia.

The treaty, plus the war preparations, led to the conclusion that Austria's intentions were to eliminate the Russian occupation from the Romanian Principalities and from the Black Sea area. Those changes announced a decline of forces in Central and Eastern Europe.⁸ That was why the Prussian emperor, Frederick the 2nd, having in mind his own pursuits, invited Russia as well as Austria to ravish as much as they could from the Polish territory in October 1771. That was intended to be a way of preserving the balance between the three great political entities.⁹ According to the treaty signed at Petersburg by Prussia and Russia on July 25th 1772 and later on by Austria on August 5th, Poland was primarily divided. Thus, Austria's share would consist of 13 towns in Zips, the Red Russia, half of the Krakowiak Palatinate, Zator and Oświęcim Principalities, certain areas in Podolia, Sandomir, Belsk and Pokuttia. The 13 towns in Zips were united with the Hungarian kingdom and the rest of the territory formed Galicia and Lodomeria Province having its capital city in Lemberg.¹⁰ The division of Poland and the oppression of Galicia by the Austrian power increased the Viennese Court's wish to dominate Bukovina. From now on, the only thing that the Habsburg Empire would focus on was the enclosing of the North-Western side of Moldavia into its own territory.¹¹

After Joseph the 2nd's visit in Transylvania in the summer of 1773, when the Russian and Ottoman military hostilities were flourishing, the emperor was convinced once more that it was not Oltenia the region which could offer the previously mentioned advantages requested in the subsidiary treaty signed together with the Ottoman Porte; instead, it was "that corner at the border of Transylvania, Maramureș and Pokuttia", which meant the Northern Moldavia.¹² During that visit, Joseph the 2nd wrote to his mother, Maria Theresa, on June 19th 1773:

"We have just undertaken a survey in Ciuc and Ghiorghieni and all the mountain passes heading towards Moldavia as well as a portion of the reoccupied territory. The latter is a mere wilderness, the grandest and most wonderful trees reign there but they end up being unused. It would be a very useful

⁷ L. Boicu, *Principatele Române în raporturile politice*, p.179-180.

⁸ V. Ciobanu, "Międzynarodowe tło aneksji północno-zachodniej Mołdawii przez Austrię," in K. Feleszko ed., *Bukowina po stronie dialogu*, (Sejny, 1999), p.65-69.

⁹ V. Ciobanu, *Relațiile politice româno-poloneze între 1699 și 1848*, (București, 1980), p.126-127.

¹⁰ D. Werenka, "Die Verhandlungen Österreichs mit der Türkei bezüglich der Erwerbung des 'Bukowiner Districts' nach der Convention vom 7. Mai 1775" *Siebzehnter Jahresbericht der k.k. Staats-Unterrealschule im V. Bezirke von Wien für das Schuljahr 1891/1892*, (Wien, 1892), p.5; L. Leger, *Histoire de l'Autriche-Hongrie depuis les origines jusqu'à l'année 1894*, (Paris, 1895), p. 347-351.

¹¹ M. Șt. Ceașu, "Aspecte juridice ale instituirii administrației habsburgice în Bucovina" *Anuarul Institutului de Istorie A.D. Xenopol*, t. XXX, (Iași, 1993), p. 397.

¹² V. Ciobanu, *La granița a trei imperii*, (Iași, 1985), p.24.

thing and great accomplishment if that wide territory was given back to the Moldavian people, even so deserted and worthless apparently, because it would become an asset in the neighborhood of Transylvania, Maramureş and Pokuttia and that would be very useful not just for trading and our passing through, but also for the troops which now must take a larger and time-consuming loop, a larger road to travel from one province to another in order to reunite in case of a war."¹³

With the new property, the Habsburg Empire was interested not just in consolidating its position in the eastern part of Europe but also in obtaining a strategic position towards czarist Russia as well as the Ottoman Empire. Much more than that, the new territory offered many economical advantages due to its natural abundances and especially because the monarchy was in control of Lvov's old commercial route which was connecting Baltic Sea and the Black Sea. And so, in order to get in possession of the new region, the Habsburg diplomacy would initiate a series of political and diplomatic attempts through the royal chancellor Wentzel Anton Kaunitz Reitberg, through its ambassador at the Ottoman Porte, Franz Maria von Thugut and through many other superior officers in the Austrian army. The Austrian Diplomacy would also take advantage of the lacks and weaknesses of the countries participating in the war, attempting and even succeeding to get some important advantages as the bringer of peace between Russia and the Ottoman Empire.

The first attempt of greater importance Joseph the 2nd undertook in order to invade the northern part of Moldavia was an expedition he initiated, having the purpose of becoming more acquainted with the area. The expedition was conducted by Colonel Karl Baron von Enzenberg, commander of the 2nd Romanian regiment of infantry from Transylvania, in the southern part of the area belonging to future Bukovina. Together with another officer and two non-commissioned officers, Enzenberg was in charge with the knowledge of five important aspects, such as the possibility of building a solid road starting from the border with Transylvania and passing through Dorna region towards Galicia, the possibility of widening the occupied territories taking into account the acquisition of an easier defendable border, then the quality of the soil in that particular area, the advantages which the monarchy could count on in case the territory would be in its possession and last but not least the people's reaction if the political system changed.¹⁴

In his report for the emperor, Enzenberg made specifically clear the high value of the territory and he gave his opinion which was favorable to the conquest of the region, but he also mentioned the fact that the boyars and the whole clergy in Moldavia were against the division of their country and that they were determined to fight for their freedom.¹⁵ The emperor Joseph the 2nd received Enzenberg's report on August 9th

¹³ J. Polek, "Joseph's II. Reisen Nach Galizien und der Bukowina und ihre Bedeutung für letztere Provinz," *Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums*, vol.3 (Czernowitz, 1895), p.32; M. Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, p. 60; M. Şt. Ceaşu, *Bucovina Habsburgică*, p.51.

¹⁴ J. Polek, *Joseph's II*, p. 32-33; M. Şt. Ceaşu, *Bucovina Habsburgică*, p.52.

¹⁵ I. Căpreanu, *Bucovina: Istorie şi cultură românească (1775-1918)*, (Iaşi, 1995), p. 12; R.F. Kaendl, "Das Unterhanswesen in der Bukowina," *Archiv für österr. Geschichte*, t. 86, (Vienna, 1899), p. 614-615.

1773 while he was near the town of Śniatyn.¹⁶ The emperor was pleased with the honorable duty done by Enzenberg in Moldavia and that was clearly declared in the letter he sent to Count Lacy, the president of the War Aulic Board on August 10th 1773.¹⁷

Shortly after Enzenberg's mission in Moldavia, the commander-in-chief of Galicia would charge Friedrich von Mieg, the senior officer, with a new mission of recognition and map-drawing of the Moldavian territory comprised between Prut and Nistru rivers.¹⁸ That took place in the second half of August and Mieg would start his mission from the western part of Bukovina's forests along the banks of the Prut River, and then around Cernăuţi and from there he continued north-east from the Nistru River towards Khotyn and Kamianets'-Podil's'kyi. During that trip, Mieg drew a map of the region and at the same time he came up with a sketch plan of the fortresses of Khotyn and Kamianets'-Podil's'kyi. On September 17th, Mieg handed the commander-in chief the map accompanied by a report stating the value of the area: "the new border would be easily defended against any kind of foreign aggression and at the same time it would stop the trespassing across the mountains."¹⁹

In its intention to occupy the North Moldavian territory, the Viennese Court made use of a series of historical reasons as well, spreading the idea that Northern Moldavia formerly belonged to Pokuttia.²⁰ Those reasons were revealed primarily by Mieg who, on December 23rd 1773, told the commander-in-chief that he succeeded to pick up pieces of information regarding the formerly Moldavian-Polish border. In the report he declared that the Jews even showed him the border line that separated Moldavia from the Polish kingdom, line situated along the Fontina place. He also stated that some trustworthy boyars told him that "the whole district of Cernăuţi and Succava formerly belonged to Poland; and that one of the boyars, named Strâşcă, lent him a document containing the information about how Sobieski, the Polish king, rewarded Holubowski²¹ one of his non-commissioned officers, in 1691, granting him with the village of Piedecăuţi, in Cernăuţi area." Strâşcă gave him the document only for a short while and in exchange he made Mieg promise that he would pay him a large sum of money and would keep his name secret from the Russian and Turkish people. In the conclusion of his report, Mieg underlined once again the advantages the monarchy would gain if it conquered Bukovina.²² Apart from the pieces of information received from Mieg, Emperor Joseph the 2nd charged the Baron Colonel Freiherrn von Seeger with the duty to pick up historical proofs regarding the north part of Moldavia. Seeger

¹⁶ J. Polek, "Topographische Beschreibung der Bukowina mit militärischen Anmerkungen, von Major Friedrich von Mieg," *Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums*, vol. 5 (Czernowitz, 1897), p.3.

¹⁷ J. Polek, *Joseph's II*, p.33.

¹⁸ J. Polek, *Topographische Beschreibung*, p.4.

¹⁹ Ibid.

²⁰ *Bukowina in Wort und Bild*, (Czernowitz, 1903), p. 394-395.

²¹ O.M. Żukowski, *Bukowina pod względem topograficznym, statystycznym i historycznym ze szczególnem uwzględnieniem żywiołu polskiego*, (Czerniowce-L'viv, 1914), p. 64-65.

²² D. Werenka, "Bukowina's Entstehen und Aufblühen: Maria Theresias Zeit, I: 1772-Juni 1775," *Archiv. Für österreichische Geschichte*, t. 78, fasc.1, (Vienna 1892), III appendage; J. Polek, *Topographische Beschreibung*, p. 5.

would inform him, in a report of his own, on December 10th 1773, that he found documents concerning the debated region and that it was formerly part of the Polish Pokuttia.²³

From those officers' reports, the ignorance of their historical knowledge was obvious. Those reasons that they sustained were lacking the historical support. As it was clearly known, the region was under the Polish authority only temporary.²⁴ The Habsburg empire wished to conquer Bucovina, hoping thus to create a territorial link between Galicia, Pokuttia more precisely, and Transylvania. By passing the Polish noblemen's privileges to the Austrian monarchy- through the conquest of Galicia- the monarchy would felt as being entitled to adopt the formerly domains of Polish influence, which means Pokuttia. That was why Austria also stated the importance of creating a direct connection between Transylvania and Galicia, not-interrupted by foreign territories.²⁵ The reason according to which only through the Northern Moldavia the Austrian troops could make the connection between Galicia and Transylvania, had no realistic basis because there already was a pass on the valley of Tisa, close to Sighetul Marmației.²⁶

The decision to rule the Northern part of Moldavia, placing Pokuttia as the false reason, is relevant even in chancellor Kaunitz's statement addressed to Thugut on September 20th 1774:

"As I have already informed you, the imperial decision is to dominate the well-known district of Moldavia, as a replacement of Pokuttia that was devastated by the Turks and upon which we have right in exchange for the yielding of a part of the Polish Republic to the Imperial House."²⁷

Having stated all the previously mentioned historical reasons as well as all the pieces of information about the region which was about to be conquered, Joseph 2nd commanded chancellor Kaunitz, on January 4th 1774, to start making preparations in order to occupy the northern part of Moldavia. Three days later, on January 7th 1774, Kaunitz charged Thugut, the Austrian ambassador in Constantinople, to bring to the Turks' leading board's attention the fact that Austria was interested in conquering the northern part of Moldavia.²⁸ While the Viennese Court was getting ready to inform Istanbul about its claims, on January 24th 1774, Sultan Mustafa gave in because he wanted to accept the peace treaty with Russia. His place was taken by Abdul Hamid who rejected the treaty because he required more favorable provisions for his country.²⁹

²³ D. Werenka, *Bukowina's Entstehen*, II and XIII appendages; Werenka, *Die Verhandlungen*, p. 6; J. Polek, *Topographische Beschreibung*, p.5; R.Fr. Kaendl, *Geschichte der Bukowina*, (Czernowitz, 1897), p. 10.

²⁴ M. Iacobescu, *Din Istoria Bucovinei*, p.61-63; I. Nistor, "Campania lui Mihai Viteazul în Pocuția," *Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, t. XXVI, Mem. 2, (București, 1943).

²⁵ H.J. Bidermann, *Die Bukowina unter österreichischer Verwaltung 1775-1875*, (Lemberg, 1876), p.3.

²⁶ I. Nistor, *Istoria Bucovinei*, p.9.

²⁷ M. Eminescu, *Răpirea Bucovinei*, (București, 1996), p. 169.

²⁸ D. Werenka, *Bukowina's Entstehen*, VI appendage; J. Polek, *Topographische Beschreibung*, p.5.

²⁹ A. Sorel, *Kwestia Wschodnia w XVIII wieku. Pierwszy podział Polski i traktat kainardzyski*, (Warszawa, 1981), p.231-232.

On such terms, while the Russian army drew near the Danube river closing in for a new fight, on March 6th 1774 Joseph 2nd commanded his people to move the landmarks with Austria on Moldavian territory thus hoping to blur the precision of the border line which could have been extended as much as possible, confusing the enemy.³⁰

The Russian troops were retreating from the Danube River at the beginning of May 1774 and on that background, major Mieg sent two groups of soldiers to the Northern Moldavia, each of them consisting of 30 men. One group left Sniatyn for Cernăuți and the other left from Horodenka towards Preworodki fortress. The departure of those two groups was misleading since they thought of a trick pretending that they were going to Cernăuți to purchase new horses for the cavalry in the Southern Galicia.³¹ Two months later, in July 1774, another map- of the region Austria wanted to conquer- was drawn. The map was accomplished by the general-in-command of Galicia, Baron von Ellrichshansen together with major Mieg who investigated the area for five days. Due to that, major Mieg was convinced that "the landmark" was supposed to be situated more to the south as compared to when it was formerly settled.³²

Because there still were Russian troops in Moldavia and Wallachia, Austria attempted to make Russia agree to the invasion of one particular area in Moldavia. Austria had its own reasons not to conquer the northern part of Moldavia as long as the Russian troops were still around in the Romanian Principalities, and those reasons we found in a report written by chancellor Kaunitz addressed to Thugut on September 20th 1774:

"The reasons why the invasion was not carried on during the war are the following: the Royal Court did not want to negotiate with Russia the situation of that territory, while that army conquered Moldavia and Wallachia. In order not to cause displeasures to the Russian Court in its relations with the Ottoman Porte, we did not delay in telling the great filed Marshal Peter Rumiantsev about our intentions and rights, as well as the reason why we excluded the Russian Court from our plans; we also requested his approval to let our troops pass through the Moldavian district from now on, and as soon as the Russian army left Moldavia, we would install our own borders and soldiers."³³

Russia would have accepted the Austrian terms having no other choice since there was a mutiny led by Pugachev which weakened the internal situation of the country and much more than that Russia needed the Austrian support to force the Ottoman Porte to accept the peace treaty.³⁴ In order to obtain Russia's secret support in its extensive territorial intentions, Austria enabled its ambassador Lobkowitz to take action in Petersburg and Baron Barco's intervention was particularly favorable since he was a volunteer in Rumiantsev's army for such a long time and was treated friendly and with great hospitality.³⁵ Having Baron von Barco's support, Austria won Rumiantsev on its side which gave Kaunitz a reason to write Thugut a note on February 7th 1775:

³⁰ J. Polek, *Topographische Beschreibung*, p.5.

³¹ Ibid., p.6.

³² Ibid., p.6.

³³ M. Eminescu, *Răpirea Bucovinei*, p.167-170.

³⁴ R.Fr. Kaendl, *Geschichte der Bukowina*, p.8.

³⁵ J. Polek, *Topographische Beschreibung*, p.7.

"(...) this one- Rumiantsev- who, I presume, would be confidentially informed, we offered five thousand ducats (gold coins) and a solid gold cigarette box adorned with brilliants; in exchange we were reassured that the marshal and we were in good political terms."³⁶

The Venetian ambassador, Contarini, also mentioned Kaunitz's gift for general Rumiantsev on December 10th 1774, but he rectified the amount of money the general received, speaking of six thousand ducats instead of five thousand, as Kaunitz wrote to Thugut.³⁷ Towards the end of 1774 the Austrian ambassador Lobkowitz informed Vienna, as Panin did, in the name of the Petersburg Royal Court, about the fact that Russia was not against the enclosing of Bukovina into the Empire anymore, as well as is was not against the conquest of the region between the Siret river and Zbruce.³⁸ Even if Austria had favorable relations with Russia, the Ottoman Porte would not be so supportive in the Bukovina affair. That was why the Austrian authorities decided to make the Turks face the actual truth and have the conquest duty done. Even in his note to chancellor Kaunitz on February 7th 1775, Thugut let that one know that:

"(...) it was easier to invade a territory immediately rather than to come to an agreement with the Ottoman Porte and thus it would be better to just occupy at least the area marked on the sketch plan which was sent to me."³⁹

Once the war was over and the Kuchuk- Kainarji peace treaty signed on July 21st 1774⁴⁰, Austria prepared itself to conquer the northern part of Moldavia. Right after the peace treaty was acknowledged and signed, general Rumiantsev informed Vienna about his intention to invade Bukovina immediately after the Russian troops left the town of Iași. And so, on August 31st 1774, some infantry and cavalry troops trespassed Moldavia through Galicia, having conquered gradually the areas of Cernăuți and Suceava.⁴¹ Between August 31st and the middle of October, the Austrian troops had conquered the entire northern part of Moldavia, installing the border landmarks along the Nistru River from Prevorodek to the Capu Codrului place on the Moldova River and from there to the border with Transylvania through Vama Câmpulung and Dorna towns.⁴² Until October 25th 1774, the Habsburgic army conquered an area comprising the whole of Cernăuți region, together with Suceava area and other 142 settlements as well as the Khotyn place.⁴³ The importance of the newly dominated territory was estimated by chancellor Kaunitz in his letter addressed to ambassador Thugut on February 7th 1775: "...our favorable settlement stretches along both banks of the Nistru River, widening our borders and thus the Key of Moldavia is in our hands."⁴⁴

³⁶ E. Hurmuzachi, *Documente privitoare la istoria românilor*, t.III, 1750-1818, (București, 1876), p.133; M. Eminescu, *Răpirea Bucovinei*, p.188; R.Fr. Kaindl, *Bukowina in Wort und Bild*, p.120-121.

³⁷ A. Sorel, *Kwestia Wschodnia*, p.238.

³⁸ Ibid.

³⁹ M. Eminescu, *Răpirea Bucovinei*, p.168.

⁴⁰ A. Sorel, *Kwestia Wschodnia*, p.226-234.

⁴¹ D. Werenka, *Die Verhandlungen*, p.6; R.Fr. Kaindl, *Geschichte der Bukowina*, p.12.

⁴² J. Polck, *Topographische Beschreibung*, p.7; M. Șt. Ceașu, *Bucovina Habsburgică*, p.55.

⁴³ G. Bogdan-Duică, *Bucovina. Notițe politice asupra situației*, (Sibiu, 1895), p.10; N. Iorga, *Histoire des Roumains de Bucovine a partir de l'annexion autrichienne. 1775-1914*, (Iași, 1917), p.32; M. Iacobescu, *Din Istoria Bucovinei*, p.66.

⁴⁴ M. Kogălniceanu, *Răpirea Bucovinei după documente autentice*, (Timișoara, 1992), p.15; M. Eminescu, *Răpirea Bucovinei*, p.188.

The Habsburg diplomatic affairs in Constantinople were more intense and frequent after the peace treaties with the Turkish and Russian sides were signed and especially after the conquest of the northern part of Moldavia. The purpose of those events was thought of by the Austrian ambassador Thugut who tried to force the Ottoman Porte to accept the actual fact which could not be changed anymore. But in all his attempts Thugut had to face a refusal from the Ottoman Porte who did not want to give up on the Northern Moldavia to Austria's behalf. That was why the Porte, represented by Reis Effendi, its Minister of Foreign Affairs, made it constantly clear that it disapproved the Austrian political strategy, requesting some answers about Bukovina affair. Thugut wrote Kaunitz a letter on December 3rd 1774 in which he underlined the Turkish Minister's concern:

"I am letting your Highness know that Reis Effendi expressed a great surprise, which was the whole Ottoman Porte's reaction about the news he received from the Iași Counseling Staff, stating that the royal troops invaded Moldavia and conquered a great part of it. Even Costache Moruzi, the Porte's dragoman, brought it up over and over again, and persisted on asking for an explanation which I promised we would give about this affair."⁴⁵

The conquest of the northern side of Moldavia was explained by ambassador Thugut who appealed to the historical rights upon that territory- rights resulted from the conquest of Galicia- as well as the necessity to reestablish the Moldavian border line.⁴⁶ The determination of the Viennese Court to keep the conquered territory as well as the necessary approaches done in order to convince the authorities of Constantinople to accept the new political and territorial reality, were reflected even in Kaunitz's letter sent to Thugut on January 6th 1775: "The means to reach your goal consists of fear, corruption and other persuasive ways."⁴⁷

Besides the Ottoman Porte's protest, the Austrian authorities were also faced with the protests coming from the Counseling Staff and from Grigore Ghica 3rd, the ruler of Moldavia. The latter requested the Ottoman Porte to preserve the territorial integrity of Moldavia according to the old agreements between the ruling Porte and its obedient subject which was Moldavia.⁴⁸ Grigore Ghica 3rd, the ruler of Moldavia, together with the boyars pleaded in front of the Ottoman Porte against the invasion of the Moldavian region by the Austrian troops. They had sent letters of complaint, maps and sketches which showed that the Austrian Empire took over an entire region "that surpassed all of the other areas of the country due to its natural wealth and great importance."⁴⁹

Without the support of the other great countries⁵⁰, doubled by a weak economical situation due to the war and being under the pressure coming from the Austrian Diplomacy, plus the attacks of the Austrian army at the Moldavian and Wallachian border, the Ottoman Empire finally accepted to give up Bukovina to the Habsburg Empire. Besides the previously mentioned historical contexts, there were also

⁴⁵ M. Eminescu, *Răpirea Bucovinei*, p. 170-171.

⁴⁶ M. Șt. Ceașu, *Bucovina Habsburgică*, p.55.

⁴⁷ M. Eminescu, *Răpirea Bucovinei*, p.177.

⁴⁸ A. Iordache, "Grigore III Ghica și răpirea Bucovinei," *Revista Istorică*, t. III, nr.1-2, (București, 1992), p.121-135.

⁴⁹ E. Hurmuzachi, *Documente privitoare*, p.106; M. Eminescu, *Răpirea Bucovinei*, p.160, 171.

⁵⁰ A. Sorel, *Kwestia Wschodnia*, p.238-239.

the gifts that Thugut offered the Turkish authorities in order to get the business done. The financial notes of the pedantic Viennese administration revealed clear accounting proofs about the amount of money intended for the bribery. In his letter from July 3rd 1775 Thugut from Constantinople was enumerating all those amounts precisely: according to that, the dragoman Costache Moruzi got 10,312 piasters, the Turkish officer Tahir Mehmet Aga 3,100 piasters, clerks from the Turkish administrative office 1,600. The total amount invested in that bribery was 15,012 piasters, which means 16,889 florins, plus other gifts consisting of gold jewels and Venetian mirrors.⁵¹

The Ottoman Porte agreed to yield the northern side of Moldavia to the Austrian Empire and that was accomplished through a truce signed on May 7th 1775 in Constantinople by Thugut, the Aulic counselor and minister, and Zet Mehmet, "his Highness, the magnificent vizier of the Ottoman Empire."⁵² The truce comprised 4 chapters. Bukovina affair was mentioned in the very first paragraph of the written treaty such as:

"The High Ottoman Porte yields to the Imperial Court the territories situated between the Nistru River, Hungary and Transylvania on one hand and the borders which would be explained later on in this document on the other hand. The latter borders were meant to make the connection with Galicia and Lodomeria easier and uninterrupted and they were yielded to the Imperial Court by the king and the Polish Republic."⁵³

In the second chapter it was mentioned that the Austrian people were forced not to build a fortress in that area. The third and the fourth chapters were about the ways to solve the situation of the conquered territory, subjugated once more by the Austrian army during the Russian-Turkish war, along the border of Transylvania with Moldavia and Wallachia, as well as solving of the border litigations with the inhabitants of Orșova Veche.⁵⁴ The truce of May 7th 1775 also dealt with the settlement of the future borders between the two military forces and so, one committee from each side would go and draw the border lines. Thus, at the end of May, the Ottoman Porte entitled the chief supervisor of the constructions, Tahir Mehmed Aga as its commissary. The Viennese Court, on the other hand, entitled general-lieutenant Von Barco as its commissary. The latter was helped by major Von Mieg as well as Bernhard von Jenisch, the famous imperial secretary and Orientalist.⁵⁵ On the Turkish side there were also Molla Mehmed, the forensic, Divan Effendi- engineer and Emin Effendi, the secretary of the chief commander of Khotyn fortress. In addition to those two teams there were other Moldavian "observers" sent by Grigore Ghica 3rd: Lucachi de la Roca, Ghica's brother-in-law, boyar Vasile Balș and Căănău, the sub prefect of Suceava.

⁵¹ E. Hurmuzachi, *Documente privitoare*, p.183-185; M. Eminescu, *Răpirea Bucovinei*, p.206-209; M. Iacobescu, *Din Istoria Bucovinei*, p.77-78.

⁵² D. Werenka, *Die Verhandlungen*, p.7; M. Iacobescu, *Din Istoria Bucovinei*, p.79.

⁵³ D. Werenka, "Ueber die Grenzregulierung der Bukowina zur Zeit der Vereinigung mit Oesterreich," *Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums*, (Czernowitz, 1895), p.1; I. Căpreanu, *Bucovina: Istorie și cultură*, p.10; M. Iacobescu, *Din Istoria Bucovinei*, p.79; M. Șt. Ceașu, *Bucovina Habsburgică*, p.57.

⁵⁴ M. Iacobescu, *Din Istoria Bucovinei*, p.79.

⁵⁵ D. Werenka, *Ueber die Grenzregulierung*, p.3; Werenka, *Die Verhandlungen*, p.9-10; J. Polek, *Topographische Beschreibung*, p.9; M. Șt. Ceașu, *Bucovina Habsburgică*, p.58.

The two teams, together with a small troop of soldiers, met in the town of Baia, on Moldova River, on September 13th 1775, in order to start working on the project of settling the borders.⁵⁶ Drawing the new border line was a rather quick process and so, at the beginning of November 1775, the southern and eastern borders, near Cernaucă, had been settled. By drawing the border lines Austria was entitled as the owner of the territories at the south of Dorna Candreni and Stulpicani as well as the Moldavian territory between the rivers Siret and Suceava. Towards the end of that year, the whole process of drawing the border lines stopped because of the discrepancies between the two parties. The Habsburg party attempted to get a large territory from the Moldavian region and the Khotyn rajah, and the Turkish people threatened to withdraw from drawing the border lines. Thugut interceded in the border's favor at the Constantinople and the two parties started working on the project again on January 10th 1776.⁵⁷

The Austrian troops tried to own the most strategic sites, along the border, around Prevorodek and the Khotyn rajah but they failed to do so. Under those circumstances, Austria gave up on the territories previously mentioned in the "Explanatory Convention" signed on May 12th 1776 in Constantinople for fear not to compromise the whole process of drawing the border lines.⁵⁸ After May 12th 1776, the bordering process was restarted so that at the beginning of July the border between Bukovina and the Khotyn rajah, stretching up to Nistru River, was finally settled.

The final convention concerning the borders of Bukovina was signed on July 2nd 1776 by the Habsburg imperial spokesman in Palamutca on river Nistru, General Vincenz Baron von Barco and by Mehmed Tahir Aga, the Ottoman Empire's representative.⁵⁹ After signing that truce, Austria became the dominant power over a territory of 10,441 km, having a population as large as 71,750 inhabitants, territory consisting of three market towns which were Siret, Suceava and Cernăuți and 226 villages and 52 hamlets. Austria had to give up on the territory between the rivers Siret and Suceava which were restored to Moldavia.

The enclosing of Northern Moldavia was the starting point for fiery protests in Europe and a real scandal in Constantinople, when some of the bribes were revealed.⁶⁰ Moreover, the Moldavian ruler together with the Counseling Board in Iași struggled to save as much as they could from the Moldavian territory even when the final convention was signed, until the last moment hoping to keep Suceava, the old Romanian voivodal residence, a part of Moldavia.⁶¹ The ruler's, desperate attempts to stop the conquest of the Northern Moldavia, as well as his repeated approaches to the

⁵⁶ D. Werenka, *Ueber die Grenzregulierung*, p.3; Werenka, *Die Verhandlungen*, p.16; J. Polek, *Topographische Beschreibung*, p.9; M. Iacobescu, *Din Istoria Bucovinei*, p.80-81.

⁵⁷ J. Polek, *Topographische Beschreibung*, p.9.

⁵⁸ Ibid., p.10; E. Hurmuzachi, *Documente privitoare*, nr. CLVIII, p. 277; A. Ficker, *Hundert Jahre (1775-1875)*, (Vienna, 1875), p.4.

⁵⁹ D. Werenka, *Ueber die Grenzregulierung*, p.5; J. Polek, *Topographische Beschreibung*, p.10; M. Iacobescu, *Din Istoria Bucovinei*, p.76-82; A. Ficker, *Hundert Jahre*, p.4.

⁶⁰ See also M. Mușat and I. Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul roman unitar*, (București, 1983), p.191.

⁶¹ M. Eminescu, *Răpirea Bucovinei*, p.163; M. Iacobescu, *Din Istoria Bucovinei*, p.82.

Russian Czarina Catherine the Great annoyed the Ottoman Porte who finally decided to do away with the Moldavian ruler and beheaded Ghica.⁶²

While Moldavia could not do anything to prevent the alienation of its territories, in Vienna, the Imperial Court was boasting with the new acquisition, as one of the greatest successes of the Austrian Diplomacy in the Eastern Europe. Empress Maria Theresa scrupulously regarded the way her subjects acted in the Northern Moldavia affair. On February 4th 1775 she wrote to Mercy that:

"(...) we were totally unfair in the Moldavian events; ... I have to admit that I do not know how we are going to manage it but I can hardly believe it will be an honorable manner and that is what bothers me the most."⁶³

But as soon as the whole Bukovina affair was solved, the empress expressed her satisfaction regarding the success of the Austrian Diplomacy and especially towards chancellor Kaunitz, and so, on July 16th 1776, she wrote: "...prince Kaunitz had the satisfaction to successfully put an end to the issue of the borders with Turkey."⁶⁴

The territory that was attached to the Habsburg Empire took the name "Bukovina District" and it was subordinated to the War Aulic Council in Vienna from the very beginning. The administration of the province was a military one, starting from its setting up in 1774 until 1786 when it was abolished. The administration was directly depending upon the Council in Vienna. The first administrator was General Gabriel Baron von Spleny who was entitled with that position until April 6th 1778 when he was replaced by General Karl Baron von Enzenberg. The latter kept that title till the cancellation of the military administration.⁶⁵ That administration also subordinated the former political structure as well as the medieval type of administration which was inherited from the time when the area was part of Moldavia, having had a regional sub prefect, headsman in towns and villages, all of the above having administrative, financial and judicial duties.⁶⁶

The changing in the constitutional and administrative status of Bukovina was enabled by the second trip that Emperor Joseph 2nd took in Bukovina and Galicia in 1786. On August 6th 1786, one day before the emperor left Lemberg for Hungary, he decided to establish the civil administrative system in Bukovina instead of the military one, thus Bukovina was united with Galicia becoming its 19th administrative area.⁶⁷ Bukovina was released from its jurisdiction of the War Aulic Council in Vienna due to

⁶² A. Iordache, *Grigore III Ghica*, p.121-135; M. Iacobescu, *Din Istoria Bucovinei*, p.70-76, 82-91.

⁶³ A. Sorel, *Kwestia Wschodnia*, p.239; L. Boicu, *Principatele Române în raporturile politice*, p.218; N. Iorga, *Românismul în Bucovina*, (București, 1930); M. Grigoroviță, *Din istoria colonizării Bucovinei*, (București, 1996), p.26.

⁶⁴ A. Sorel, *Kwestia Wschodnia*, p.240.

⁶⁵ M. Șt. Ceașu, "Instituirea administrației habsburgice în Bucovina," *Suceava. Anuarul Muzeului Bucovinei*, (Suceava, 1993), t.XX, p.129.

⁶⁶ T. Bălan, "Administrația și justiția în Bucovina sub generalii Spleny și Enzenberg 1774-1786," *Junimea Literară*, nr. 7-8, (Cernăuți, 1908), p. 159.

⁶⁷ J. Polek, "Die Vereinigung der Bukowina mit Galizien im Jahre 1786," *Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums, Achter Jahrgang*, (Czernowitz, 1900), p.61-114; I. Nistor, *Românii și rutenii în Bucovina. Studiu istoric și statistic*, (București, 1915), p.124; Nistor, *Istoria Bucovinei*, p.51-52.

the emperor's decision taken on August 6th 1786, and it was subordinated to the Reunited Bohemian-Austrian Aulic Office and to the Supreme Court of Justice.⁶⁸ At the same time, the leader of the regional administration in Bukovina was entitled a regional captain who was directly subordinated to the governor of Galicia. The residence of the regional administration in Bukovina was settled in Cernăuți, the former provincial capital town so far.⁶⁹

After a few decades, while the Romanian authorities in Bukovina repeatedly requested the independence of the territory, the 1848 revolution enabled the Romanian political plan to be applied. Thus, due to the Constitution of March 4th 1849, Bukovina was proclaimed independent duchy. The imperial decree of March 13th 1849 informed the population that the province mentioned in the first paragraph of the constitution "belonged to the empire" and that the spokesmen of the population had the task of elaborating the Constitutional Project and the electoral law in Bukovina.⁷⁰ Bukovina was given an escutcheon and a flag of its own, due to the imperial decision on August 26th 1861. The escutcheon was the ox head from the former Medieval Moldavian escutcheon. The flag was colored blue and red vertically and in the middle there was Bukovina's escutcheon. Bukovina had that constitutional administrative system until 1918 when, on November 15th/28th 1918, the General Congress of Bukovina proclaimed unanimously the unification of Bukovina with Romania.

2. The Habsburg Ethnographic and Demographic Politics in Bukovina

In the second half of the 18th century, Austria was seriously interested in the demographic situation of the empire's eastern provinces and that was happening when the leading parties in Vienna were adopting a German type of politics which was sustained by scholar Joseph von Sonnenfels⁷¹, politics dealing with all the pieces of information regarding the demographic, religious and ethnic status of the population from the new imperial territories, also dealing with the chances of increasing the number of the population as well as the economical advantages the monarchy would benefit from in the newly acquired territories.

The issue of increasing the demographic number in the new regions was one of the main problems the Austrian government was facing. That idea of increasing the number of the population that the Austrian state was pursuing was not just a singular situation of the kind, on the contrary it was the basis for the Enlightenment Trend all throughout the 18th century and it represented the key point in the politics of the European imperial governmental cabinets. The former concept of colonizing the oriental

⁶⁸ M. Șt. Ceașu, *Bucovina Habsburgică*, p.91.

⁶⁹ J. Polek, *Joseph's II*, p.72.

⁷⁰ M. Iacobescu, "Documente ale revoluției de la 1848 în Bucovina," *Suceava. Anuarul Muzeului Județean*, t. VIII, (Suceava, 1981), p.454.

⁷¹ F. Venturi, *Europe des Lumieres. Recherches sur le 18-e siècle*, (Paris, 1971); E Winter, *Der Josephinismus und seine Geschichte. 1740-1848*, (Brünn-München-Vienna, 1943); F. Mass, *Der Josephinismus. Quellen zu seiner Geschichte in Österreich. 1760-1850*, t. I-V, (Vienna 1951-1961); P.B. Bernard, "On the ideological Origins of Josephinism," *The College Studies*, nr. 7, 1964; M. Șt. Ceașu, *Bucovina Habsburgică*, p.1-30.

regions of the empire was reconsidered by Joseph 2nd immediately after his mother's death when he became the emperor. The colonization process adopted by the new emperor overlapped the Enlightenment new economical principles as well as the economical needs existing in the new eastern territories of the empire. The new colonization rule was giving the craftsmen as well as the farmers the possibility of a wider settlement. The rule was published on September 17th 1781 and was made up of 10 essential issues, representing the extension of Maria Theresa's rule.⁷² The difference between the two was that the one issued by the empress Maria Theresa was making reference to the colonists who were merchants and craftsmen, while Joseph 2nd gave great opportunities to colonize even to the farmers. That type of colonization represented the basis of the colonization process in Bukovina as well.

Not long after, on November 10th 1781, the emperor got rid of even the Protestants' affluence, affirming his famous principle of tolerance for the entire Austrian monarchy.⁷³ According to that principle, all the non-catholic Christian communities as well as the Lutheran, Calvinist and Orthodox ones were acknowledged to be equal in rights and favors with the Catholic majority. Moreover, the Protestant believers of the empire who were forming more than 100 family's communities were given the right to have their own church, school and ministers. Besides the religious favors, the Protestants had the right of citizenship, the access to all the high standard positions in the state and education, the possibility to purchase houses and buildings as well as the liberty, for the craftsmen and merchants, to work in the big towns and market towns of the empire.⁷⁴

It is important to admit that the Austrian administration at that time was not very clear about the colonization plan of Bukovina; it was the wave of émigrés that pushed the Habsburg administration to organize and stabilize the process of colonization. He whole project of colonizing Galicia or Bukovina was conducted, strangely enough, not directly by the clerks from Vienna but by the ones belonging to the lower class society, such as Jan Hladky, the owner of Sandomir area in Galicia and Nikolaus Nikorowicz, who was officially known as the "director of all the Armenian people."⁷⁵ In their process of colonization, those made use of a system of conscription, system which was known from the middle Ages and used later on by Austria in Hungary and in Prussia by Frederick the Great, as well as the commercial, by means of printed advertisements.

The Austrian government hesitated to put in practice the system of group emigration; that was why in the new eastern regions it applied Hladky's or Nikorowicz's system; the agents of incorporation were the political residents of the Viennese Court, while Frederick the Great entitled his army officers as agents. That is

⁷² H. Lepucki, *Działalność kolonizacyjna Marii Teresy i Józefa II w Galicji 1772-1790*, (L'viv, 1938), p.37.

⁷³ Ibid., p. 38; See also A. Luegmayer, *Toleranzpatent Joseph's II*, (Vienna, 1946); K. Vocler, *Das Toleranzpatent Joseph's II. Vom 13. Oktober 1781 in historischer Beleuchtung*, (Bielitz 1931).

⁷⁴ H. Lepucki, *Działalność kolonizacyjna*, p.38.

⁷⁵ See J. Polek, "Die Armenier in der Bukowina," *Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums, Zwölfter Jahrgang*, 1904, (Czernowitz, 1905), p.40-67; F. Zieglauer, *Geschichtliche Bilder aus der Bukowina zur Zeit der österreichischen Okkupation*, t.I, (Czernowitz, 1893), p.61.

how we can explain the rapid growth of Bukovina's mixed population at the end of the 18th century and the beginning of the following one.

The time the empress Maria Theresa initiated the colonization process in Hungary and Transylvania, she had two powerful competitors: Frederick the Great and the Russian czarina Ekaterina 2nd. The Prussian colonization, led by Frederick the Great, was an example for Austria in the colonization process of Galicia and Bukovina. Joseph 2nd gave the government the task to take into account the Prussian colonization system and the Court Office sent the government a copy of the Prussian colonization regulations. By the issuance of the colonization law in 1781, the work community in Vienna was mentioning precisely the Prussian colonization decree in 1770. Frederick the Great was relying on a series of favors in his colonization system, such as: no obligation to do the military service (without that reassurance, no colonist could settle in the German territories for fear not to do the military service, which was very hard in the Prussian army), no obligation to pay taxes and rent on land for a limited period of time, free of charge town permission for foremen, craftsmen and merchants, freedom of religious belief to all the colonists.⁷⁶ Besides the land they were given, the Prussian colonists sometimes received a building or construction materials, money for traveling and the food necessary until the construction for their household was finished. Following the Prussian model, Catherine the Great did the same in Russia. According to the colonization decree on July 22nd 1763, foreigners were invited to settle down on the Empire's territories. That decree was also mentioning, besides the promised favors, the regions which were planned to be colonized: Tobola area, Astrakhan area, Orenburg area and Belgorod area.⁷⁷ Taking the Prussian and Russian example, Austria used the same type of colonization in Bukovina, as we may very well see.

The conquest of Transylvania, Galicia and Bukovina marked the beginning of the "expansion towards the East", while in the west "the Holy Roman Empire of German Nation" turned out to be trifling as compared with the great colonial powers in full expansion: France and England. The Habsburg Empire had no chance in the western part of the economical world that was why it tried to create, inside the empire, an image which was "central European-eastern in miniature", an image of that work division that revitalized the modern economy. Austria was thus formed by an industrialized western part on one hand and the agricultural countries in the east, including Transylvania and Bukovina on the other hand. In order to reach their political and economical goals and in order to turn Bukovina into an example province inside its borders, the imperial authorities charged the loyal subjects of the Crown with the high leading and administrative positions. Those leaders would have managed to subordinate their own interests to the governmental politics. The new administrators of Bukovina were not forced to speak the Romanian language and they were generally accompanied by people who were not tolerated in other countries of the empire. Even during the military administration, almost all of the leading positions from the administration of that particular province were given to foreign clerks. Those worked with only a few

⁷⁶ H. Lepucki, *Działalność kolonizacyjna*, p.25-26.

⁷⁷ Ibid., p.26-27.

Romanian clerks who basically worked as translators and interpreters.⁷⁸ The clerks were almost exclusively German people, the type of the administration was also German and its purpose was to convert everything to the German style. The Great Enlightenment Romanian writer Ion Budai-Deleanu, who was a governmental counselor in the administration of Galicia, wrote bitterly, in 1801, about those foreign clerks: "Bukovina was so unfortunate to have the most unspeakable, immoral and selfish leaders in the entire Monarchy."⁷⁹

The most important political accomplishment of the Habsburg Empire was the process of colonization. In order to legalize it or to scientifically justify it, some authors said that at the time the Northern Moldavia was enclosed, that area was a "deserted region" or "the Romanian population was formed just recently."⁸⁰ But all the censuses done at that particular time proved that the area was inhabited by Romanian population dense enough, and that the territory was not as deserted as it was mentioned before.

A. The German Colonization

The first German colonies in Bukovina were settled from the time of the Habsburg military administration. Even during the Russian-Turkish war (1768-1774), when the Russian army invaded the Romanian Principalities as well as Bucovina, the Russian general Gertenberg - Sadagorski set up a mint in 1770 in Sadagura (Sadagóra), and due to that, he brought the first families of German craftsmen. Thus, the first German settlement in Bukovina was founded, but the settlement did not last long because the mint was shut down shortly after.⁸¹

The first German peasant families from the valley of Rhine, Württemberg, Baden, Hessian, looked for shelter in Banat at first but it was in vain and in June 1782 they headed to Cernăuți. The military administration settled them on the deserted lands of Roșia village which was an outskirts of Cernăuți. Twenty more Catholic families came from Banat in the autumn and spring of 1782-1783. Those were settled in a small town called Molodia, to the south of Cernăuți⁸², two families in Jucica, to the north of the province's capital town and three in Mitocul Dragomirnei, to the north-east of

⁷⁸ J. Polek, *Die Bukowina zu Anfang des Jahres 1783*, (Czernowitz, 1894), p.36-37; M. Iacobescu, *Din Istoria Bucovinei*, p.156-161.

⁷⁹ I. Budai-Deleanu, "Scurte observări asupra Bucovinei," *Gazeta Bucovinei*, nr.9, March 10-22, 1894; O. Lupu, *Bemerkungen zur Lage der Rumänen in der Bukowina während der Habsburger Herrschaft*, (Roma, 1980), p.8.

⁸⁰ A. Bertrand, *Les races et les nationalités en Autriche-Hongrie*, (Paris, 1898), p.188; H.J. Bidermann, *Die Bukowina unter österreichischer Verwaltung (1775-1875)*, (Vienna, 1876), p.43-46.

⁸¹ O.M. Żukowski, *Bukowina pod względem*, p.36-37; M. Iacobescu, *Din Istoria Bucovinei*, p. 162; J. Polek, *Die Vereinigung der Bukowina*, p.8; See also F.A. Wickenhauser, "Wie Sadagóra entstand," *Czernowitzer Allgemeine Zeitung*, 1-6, 1930.

⁸² N. Gaschler, "Molodia: Eline schwäbisch-katolische Pfarrei in der Bukowina," *Der Südostdeutsche*, nr.1, January 15, 1983.

Suceava.⁸³ The first immigrants' equipment with everything needed to set up a household was not taken into account by the War Aulic Board and the financial needs as well as the costs for the materials needed for the colonization were not discussed yet. Moreover, General Enzenberg followed the principal saying according to which it seemed less expensive to settle the Romanian immigrants from Transylvania or Moldavia who were very well equipped, than to bring German immigrants for the settlement of whom the state was paying large amounts of money. For the new comers the state administration board offered money in order for them to buy tools, cattle and agricultural supplies to be able to economically settle down and they were also not required to pay taxes for a limited period of time.⁸⁴

The number of those who wanted to emigrate, especially from the south-west of Germany, increased so much that the Viennese imperial authorities were compelled to limit their number. Starting from 1783, the colonists who wanted to immigrate to Bukovina were selected according to some criteria. The craftsmen and the peasants chosen to emigrate were only those who could pay for a part of the costs of the colonization process and who could rapidly get accustomed to the new economical environment due to their profession and thus the state was not supposed to spend large amounts of money to colonize. The first ones selected were the carpenters, the blacksmiths, the tailors, the shoemakers, the builders and even the hat-makers. In 1792, for instance, the number of the German craftsmen in Cernăuți was 57, the Romanian ones were 38 and the Jews were 21.⁸⁵ The German swab families that emigrated from Galicia to Roșia and Molodia settlements received, like all the other Swabian immigrants, a house, a stable for animals, agricultural tools, two oxen, two cows and a calf and a few hectares of land.⁸⁶

After the German colonists who immigrated between 1782-1783, starting with 1787 the Swabian settlements were established. In 1787 the state decided to build houses of stone on the church's property land for 74 Swabian families. The houses were built in the settlements already existing at Tereblecea, Sf. Onufrei, Frătăuți, Satul Mare Nemțesc, Milișăuți and Ițani. 16 families were accommodated in Frătăuți in 1787, 8 Protestant families in Satu Mare in 1787 (27 people among whom 16 were men and 11 were women, coming from Württemberg and the Renan Palatinate). At the end of October 1789, the process of colonizing in Satu Mare was officially completed.⁸⁷ In

⁸³ S. Bredetzky, *Historisch-Statistischer Beytrag zum deutschen Kolonialwesen in Europa*, (Brünn 1812), p.187-195; E. Hobler and R. Mohr, *Vor 200 Jahren aus der Pfalz nach Galizien und in die Bukowina*, (Stuttgart, 1982), p.18-19.

⁸⁴ E. Turczyński, "Die Bukowina in der Sicherheitsgemeinschaft des Habsburgerreiches," in I. Röska-Rydel, eds., *Deutsche Geschichte im Osten Europas. Galizien-Bukowina-Moldau*, (Berlin, 1999), p.225-226.

⁸⁵ E. Turczyński, "Deutsche Siedlungen am Ostrand der Karpaten. Die Bukowina und Galizien," in G. Grimm and K. Zach, eds., *Die Deutschen in Ostmittel-und Südosteuropa. Geschichte-Wirtschaft-Recht-Sprache*, t.I, (München, 1995), p.175-192.

⁸⁶ E. Turczyński, *Die Bukowina*, p.226; See J. Polek, *Die Bukowina zu Anfang*, Budynski's report, p.13.

⁸⁷ C. Armbruster, *Deutsch-Satul Mare: Geschichte eines buchenlandischen Pfalzerdorfes*, (Karlsruhe-Baden, 1962), p.16; S.A.Welisch, *Bukowina Villages (Towns) Cities and Their Germans*, (Ellis-Kansas, 1990), p. 12; S. Bredetzky, *Historisch-Statistischer*, p.176,181.

1788, 8 families settled in Bădeuți- Milișăuți and 8 more families in Sf. Onufrei and Ițcani. Among the colonized areas where the Swabian Germans were settled, Ilișești was by far one of the most economically developed in Bukovina. It was here that in 1788 twelve more families, which were approximately 70 people, settled down. The ones that were stately colonized (the state did the whole process) were compelled to pay for the new houses, for the cattle received from the state as well as for their whole household and agricultural supplies, the rent being of 9- 10 guldens. In the following 10 years, there were other families who came to Ilișești, taking their own risk and on their own expenses.⁸⁸ Among the last German colonies established at the end of the 18th century, where people from Württemberg and the Rhine area were settled, the ones in Tereblecea and Arbore (1789) would stand the course of time until World War II.⁸⁹

During the second wave of German immigrants in Bukovina, German miners from the areas of Zips and Transylvania were brought in.⁹⁰ Once the province was conquered and reorganized, the Habsburg authorities commanded the start of drilling in search for the mineral loads deposited in Bukovina's soil. It was then that the natural deposits of iron ore in Iacobeni were found. Thus, in 1783 they started to build the first furnace to process the ores. But in order to do that, they needed qualified people from Transylvania. At the same time 200 miners from Transylvania and Zips were settled there in order to mine the iron deposits.⁹¹ The factory in Iacobeni was open in September 1st 1784 and in 1796 it was sold to Anton Manz von Mariensee, the mining manufacturer, for 24,000 guldens. Once it was sold, more German miners came. Mariensee hired more people to work in the mines. The new comers settled in Iacobeni between 1784 and 1796, in Cârlibaba- Mariensee in 1797, then in Fürstenthal (Voivodeasa) in 1802, in Frasin in 1804 and Luisenthal in 1805. Due to the opening of the Freudenthal mine between 1807- 1808, Mariensee colonized there 35 Evangelic and Catholic families. Every single family received a house and land to be used for agricultural purposes.⁹² The German miners also settled in Bucșoia, Stulpicani, Păltinoasa, Moldovița, Fundul Moldovei, Eisenau and Vama.⁹³

Between 1793-1817 the first German Bohemian immigrants were registered, those ones being colonized by the state in order to accomplish a forest and timber workers duty. Glass craftsmen were also mentioned. The first glass- processing factory

⁸⁸ E. Turczyński, *Die Bukowina*, p.230; J.C. Dressler, *Chronik der Bukowiner Landgemeinde Ilișestie*, (Freillasing, 1960), p.22-24.

⁸⁹ W. Messner, *Die schwäbisch-pfälzische Bauernsiedlung Deutsch-Tereblestie von ihrer Gründung bis zur Umsiedlung: 1789-1940*, (Heubach-Württemberg, 1985), p.20-23, 38.

⁹⁰ S. Welisch, "Bukowina's nationalities in the Habsburg period: an experiment in multi-ethnic symbiosis," *Journal of the American Romanian Academy of art and sciences*, nr. 12, (Davis, California, 1989), p. 198-199.

⁹¹ O. Hadbawnik, *Die Zipser in der Bukowina: Anfang, Aufbau und Ende ihres buchenlandischen Bergbaues in den Nordkarpaten*, (München: Landsmannschaft der Buchenlanddeutschen, 1992), p.31-32; F. Wickenhauser, *Die deutschen Siedlungen in der Bukowina*, t.II, (Czernowitz, 1885-1887), p.149.

⁹² O. Hadbawnik, *Die Zipser*, p.35, 45, table 26.

⁹³ J. Polck, *Die Deutschen in Die österreichische-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, t. XII, *Bukowina*, (Vienna, 1899), p.295-306; S.A. Welisch, *The Bukovina Germans*, (Ellis-Kansas, 1990), p.4; M. Iacobescu, *Din Istoria Bucovinei*, p. 162.

was open in 1793 in Stara Huta-Krasna and it generated the first German Bohemian colony to be established. Then, the glass-processing factories at Putna and Huta Noua were built. In order to supply the request for the potasa coal (the potassium carbonate) necessary to produce the glass, in 1802-1803 woodcutters were brought from Pisek and Prachin (from the areas of the Bohemian forests) by the contractor from Rădăuți, Josel Rechenberg. Those ones were entitled to 3, 5 hectares of land per family around Putna. The new settlement was called Karlsberg honoring Archduke Karl von Habsburg, the War Aulic Board member in Vienna.⁹⁴ But the glass factory from Karlsberg would not last long, on one hand due to the dissatisfactions among the workers and also because of the inadequate conditions in which they were working and living on the other hand. Thus, in 1827 the factory was shut down, the majority of the workers moving on to other towns such as Rădăuți and Băinești., others going back to Bohemia or leaving for Mariahilf, in the neighborhood of Kołomea in Galicia in the newly settled German colony.⁹⁵

In 1802, the third glass factory was founded in Bukovina in Fürstenthal (Voivodeasa). In order to make the factory be productive, the owners brought 48 German families to work there, families of glass craftsmen from Sommersdorf and Stoicken in Bohemia. The number of the Bohemian German people working in Fürstenthal was about to increase due to a new wave of immigrants between 1833 and 1850. For most of the immigrants, the glass craft represented their main way to make a living until the end of the 19th century when the factory was shut down, as well.⁹⁶ The second wave of Bohemian German immigrants took place between 1835 and 1850. They founded Bori and Lichtenberg colonies in 1835, then the ones in Schwarthal and Buchenhain (Poiana Micului) followed in 1838, and Augustendorff in 1850 as well as the one in Glitt in 1843. Those were followed by Alexanderdorff colony in 1863 and the Katharinendorff one in 1869.⁹⁷

The German culture spread out rapidly in all the fields of the economical and social life in Bukovina and it remained the basis of the multi-cultural society around the "little Vienna"- Cernăuți, the capital of the province. The German people in Bukovina were mainly soldiers, clerks and teachers. There were also wealthy farmers among them, craftsmen and owners of industrial workshops and mines. All of those boasted with being the "carriers of the culture and of the civilization" intended for the Romanian population as well as the Ruthenia one in the province.

B. The Armenian Colonization

⁹⁴ E. Prokopowitsch, "Zur Ansiedlungsgeschichte von Karlsberg," in F. Lang, eds., *Buchenland. 150 Jahre Deutschum in der Bukowina*, (München, 1961), p. 65-66; See also R. Wagner, *Bori, Karlsberg und andere deutschböhmisches Siedlungen in der Bukowina*, (München, 1982).

⁹⁵ E. Turczyński, *Die Bukowina*, p.232.

⁹⁶ F. Wiszniowski, *Die Entstehung der deutsch-böhmischen Siedlung Fürstenthal: Eine deutsch-böhmische Gemeinde in der Bukowina*, (München, 1981), p. 8-9; S.A. Welisch, *Bukowina Villages*, p.15-16.

⁹⁷ J. Polck, "Deutsche Weihnachtsspiele aus der Bukowina," *Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums, Jahrgang 1909 u 1910*, (Czernowitz, 1912), p.3.

The first Armenian colonists in the Northern Moldavia came at the beginning of the middle Ages towards the end of the 14th century. They settled down in a great number in Suceava where they founded one of the biggest Armenian commercial (trading) colonies. Being under the authority of voivode Alexander the Great (1400-1432), they turned out to be of a large number such as 3,000 families settled in seven Moldavian market towns. From the religious point of view they were patronized by the Armenian Orthodox Patriarchate in Constantinople.⁹⁸

When Austria conquered the northern part of Moldavia in 1774, including Bucovina, there were only 58 Armenian families living there.⁹⁹ From the very beginning of the Austrian administration, they were in good terms with the German clerks, especially with the generals of Bucovina's military administration. Just like General Spleny, General Karl Baron von Enzenberg took at heart and admired Bukovina's Armenian population. In the note dated October 30th 1779, he wrote that they were "tempered, self-possessed, sober, modest, very engaging in what they do and fair, kind-hearted, persevering and generally speaking they were very useful to the Monarchy". That was why the general added: "I took a great interest in those people" and also "...if, by any chance, their number can increase with more of them coming from their home regions that would be for the benefit of the province as well as the Monarchy". Under the protection of the Austrian administration, the number of the Armenian families would increase in Bukovina until 1779. General Enzenberg also mentioned the fact that in Suceava alone they built over 60 houses in one year "which were unfortunately made of wood."¹⁰⁰

Right after the setting up of the Habsburg administration, the War Aulic Board was very interested in the rapid increase of the Armenian number in Bukovina as well as the founding of an Armenian trade colony as soon as possible. The Bohemian-Austrian Court of Chancellery planned to found such a commercial colony three years before, in 1776 in Śniatyn in Galicia. In order to do that they contacted the well-known Armenian merchant from L'viv, Mikolaj Nikorowicz, and made a plan to found a new Armenian colony in Śniatyn.¹⁰¹ The latter asked the Austrian authorities to send a "recruitment agent" to Constantinople in order to inform the Armenian people from the Ottoman Empire about the advantages of the Austrian colonization process. He also requested a clear list of the benefits received by those who wanted to settle down in the Austrian Empire. That list comprised 10 aspects such as:

1. The colony was supposed to be founded around a town situated near the border in order to facilitate the trades with the East;

⁹⁸ J. Polek, "Die Armenier in der Bukowina," *Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums*, Zwölfter Jahrgang 1904, (Czernowitz, 1904), p. 47-48; D. Dan, *Die orientalischen Armenier in der Bukowina*, (Czernowitz, 1890), p. 8.

⁹⁹ J. Polek, "Ortschaftsverzeichnis der Bukowina aus dem Jahre 1775," *Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums*, (Czernowitz, 1893), p. 39; Polek, *General Spleny's Beschreibung der Bukowina*, (Czernowitz, 1893), p. 166; D. Wrenka, *Topographie der Bukowina zur Zeit ihrer Erwerbung durch Oesterreich (1774-1785)*, (Czernowitz, 1895), p. 137.

¹⁰⁰ F. Zieglaucr, *Geschichtliche Bilder*, p. 61.

¹⁰¹ Ibid.

2. In those towns, the state would pay for the construction of houses and stores which were later on sold to the Armenian at the lowest prices;
3. The colonists would not have to pay any taxes for the first three years and they could move house anywhere inside the Empire;
4. Their houses were not intended to any military actions; the colonists would be entitled to purchase or rent a 6 miles piece of land intended for raising cattle and trading them, then they would also have the right to build factories and printing houses in the Armenian language;
5. Every year there would be 2 fairs and those who attended would be spared of the custom fee;
6. The Oriental Armenian had the right to sustain their religious beliefs and the liberty to build churches.

Paragraphs 9 and 10 were mentioning the right to protect themselves against the Jewish merchants and craftsmen in the Empire.¹⁰²

The settling of the Armenian people in Bukovina hardly had any result during the first three years of the Austrian administration and that was so because the Viennese Court did not discuss with the Ottoman Empire the matter of the borders of Bukovina between 1775 and 1776.¹⁰³ That was why in 1779 the War Aulic Board considered Nikorowicz's list but with one exception- regarding the fact that the Armenian colonies were to be built in Bukovina and not Śniatyn. The board counted on M. Nikorowicz as we shall see later on.

The first attempt towards Nikorowicz was initiated by the commander-in-chief of Galicia, the general lieutenant Wilhelm Freiherr von Schroder. In his letter dated September 30th 1779 he informed the president of the War Aulic Board in Vienna, Marshal Andreas von Hadik, about the fact that he contacted merchant Nikorowicz and that the latter was eager to come to Bukovina and search for the right place to found an Armenian trade colony. Thus, in the autumn of 1779 Nikorowicz sent his son, Johann, and his brother-in-law, Bernhard Bogdanowicz, to Bucovina. The conclusion of their trip to Bukovina was registered by General Enzenberg in November 22nd 1779 in his report to marshal Hadik,¹⁰⁴ as well as in Nikorowicz's report from December 5th 1779. There they state that Cernăuți, altogether with the surrounding areas, was not exactly the right place to found an Armenian colony, even though there were already Armenian families from Galicia living there. But they mentioned Boian, Siret and Suceava as being the right places to found the Armenian colonies. In his report, Nikorowicz did not forget to reassure about the benefits the colonists would receive in case they decided to settle down in Bukovina. Those were exactly the same as Nikorowicz's, regarding the settling of the Armenian people in Śniatyn.¹⁰⁵

Taking into account what general Enzenberg and Nikorowicz had stated in their reports, the board which was entitled to solve the situation of the colonization process in Bukovina decided on April 4th 1780 that Suceava would become a commercial town and

¹⁰² J. Polek, *Die Armenier in der Bukowina*, p. 50.

¹⁰³ J. Polek, *Die Erwerbung der Bukowina durch Österreich*, (Czernowitz, 1889), p. 38.

¹⁰⁴ M. Iacobescu, *Din Istoria Bucovinei*, p. 178-179; D. Dan, "Armenii orientali in Bucovina," *Candela*, nr. 7, 1891; D. Dan, "Die Armenier," *Bukowina in Wort und Bild*, p. 320-330.

¹⁰⁵ J. Polek, *Die Armenier in der Bukowina*, p. 51.

the place where an Armenian trade colony was going to be founded. The benefits were also mentioned. Those were enumerated from the first to the 15th paragraph and were not much different from those stated by Nikorowicz. Among other things, the Armenian traders were also granted with two more fairs, apart from the five annual cattle ones, and those were held on New Year's Eve and on St. Peter and Paul's day and they also had the right to open beer houses, a Catholic church and the freedom to import Turkish tobacco.¹⁰⁶

In 1780 there were already 119 Armenian families living in Bukovina and on July 16th 1781 Enzenberg mentioned 129 families. Among those families there were brothers Iwan and Nikolaj Kapri's families mentioned in the first place, then Bogdan Moysa, Anton Prunkul, Bogdan and Luka Botusza. Among the Galicia Armenian people, which means the Polish Armenian, brothers Jan and Stefan Bogdanowicz were mentioned, they were the owners of the village of Oroszeni.¹⁰⁷

During his first visit in Bukovina in the summer of 1783, Emperor Joseph 2nd was strongly convinced that the number of the Armenian people in Bukovina had to be increased in the province as well as the economical power which those people possessed in Bukovina's economic field. On June 15th and 16th the emperor visited Suceava where he was a guest in the Armenian Kapri's house and he also took part in the religious service of the Orthodox Armenian people. The time the emperor spent among the Armenian community in Suceava had a great impact upon the emperor. In his letter dated June 19th sent to the president of the War Aulic Board, Marshal Hadik, at the 8th paragraph the emperor wrote:

"The Armenian community in Bukovina, where I attended the religious service, is very similar to the Catholic Armenian community with just a few exceptions and it is worth researching upon their religion as well as not disturbing their community's lifestyle and trade, but we should even try harder to bring more of these people here."¹⁰⁸

Even though the imperial and customs fees in August 27th and November 16th 1784 discouraged the commercial activities of the Armenian people from Bukovina, they kept on coming to Bukovina but in fewer numbers and according to the needs of the Viennese imperial and social groups. The Armenian people from Galicia requested Suceava to be declared a free town just like Brody in Galicia and so, once it was named a commercial free town on August 31st 1786,¹⁰⁹ it started to become home to many Armenian people from Moldavia and Galicia who moved there. At the same time Storr, the commissar of Suceava, stated that there were 141 Armenian families which meant 714 people among whom 363 were men and 351 were women.¹¹⁰ One year later in 1787, the number of the Catholic Armenian in Cernăuți Parish were 756 and those in Suceava numbered 293, while the Orthodox Armenian people in the whole of Bukovina were 1,598. After the notification in 1825, we notice that the number of Armenian people in Bucovina decreased. At that time there were 689 Armenian Catholic people and 1,135 Armenian Orthodox people living in the province. The Catholic ones, which were Polish, were settled as it follows: 106 people in Cernăuți Parish, 6 in Rădăuți, 44

¹⁰⁶ Ibid., p. 53-55.

¹⁰⁷ Ibid., p. 56.

¹⁰⁸ J. Polek, *Joseph's II*, p. 35.

¹⁰⁹ M. Șt. Ceașu, *Bucovina Habsburgică*, p. 146.

¹¹⁰ J. Polek, *Die Armenier in der Bukowina*, p. 65.

in Sadagura, 25 in Siret, 31 in Suceava, 102 in Boian, 15 in Cacica, 112 in Coțmani, 3 in Crasna, 222 in Zastavna, 4 in Vășcăuți and 19 in Vijnița.¹¹¹ Suceava remained the main settlement for the Oriental Orthodox Armenian people¹¹², were most of them were living, 1,109 people, 10 were living in Cernăuți, 3 in Istensegits and 13 in Siret.

The Armenian people from Galicia, the Polish Armenian, came to Bukovina when the Viennese Court offered benefits to all the Armenian and especially after 1786 since Bukovina became a part of Galicia. The majority of them were landlords or land tenants, with huge properties especially in the northern part of the province; others were merchants with warehouses in the most important towns of the province. If the majority of the Armenian Orthodox people settled mostly in the south of the province, in Suceava and Siret, the ones who came from Galicia, the Catholic ones, settled in the capital town of Bukovina and in the market towns from the north.¹¹³ The Galicia ones were already speaking Polish and adopted the Polish culture and thus they would make just one ethnic group on Bukovina, which was Polish. The only thing that set them apart was their religion: the Polish were Latin Catholics and the Armenian was Catholic Armenian. At the end of the 18th century and the beginning of the following one, there were a lot of Polish-Armenian noblemen who settled down in Bukovina: Abrahamowicz, Amirowicz, Antonowicz, Assakiewicz, Kapri, Krzysztofowicz, Petrowicz, Simonowicz, Theodorowicz, Terosiewicz, and Zadurawicz.¹¹⁴ Regarding their nationality and ethnic nature, the Polish-Armenian would themselves state that: "I am Armenian and that is the way I will always be", said Mikolaj Negrusz from Bukovina in 1930, "but as far as my Polish nationality allegiance is concerned, in my heart and soul I will never prevent myself from attending all the events organized by the Institution and all the Polish festivals in Bukovina."¹¹⁵ Anna Danielewicz would declare the same thing: "In my school transcripts it is written that my ethnic descent is Polish and my religion is Armenian Catholic. So, it is only the religion that reveals my Armenian heritage."¹¹⁶

C. The Subcarpathian Ruthenian Immigration to Bukovina

According to the census established by the Russian authorities during the Russian-Turkish war when the Russian army conquered the Northern Moldavia on the territories which later on would be known under the name of Bukovina, there were 17,125 Ruthenians, meaning 20.26 % of the whole population in the province between 1772

¹¹¹ F. K. Zachariasiewicz, *Wiadomość o Ormianach w Polsce*, (L'viv, 1842), p. 74, 80.

¹¹² S. Barącz, *Rys dziejów ormiańskich*, (Tarnopol, 1869), p. 171.

¹¹³ A. Amirowicz, "Ormianie na Bukowinie," in K. Feleszko eds., *Bukowina po stronie dialogu*, (Sejny, 1999), p. 133; See also S. Barącz, *Żywoty sławnych Ormian w Polsce*, (L'viv, 1856).

¹¹⁴ L. Theodorowicz, *Nieco o heraldyce i rodach Ormian polskich*, (L'viv, 1925), p. 10-16.

¹¹⁵ G. Pelczyński, "Problem podwójnej identyfikacji etnicznej Ormian polskich w wieku XX," in M. Bobrownicki eds., *Symbioza kultur słowiańskich i nielawiańskich w Europie Środkowej*, (Kraków, 1996), p. 262.

¹¹⁶ A. Danilewicz, *Ormianie z prawego brzegu Czeremoszu. W okresie międzywojennym i nieco wcześniej*, (Kraków, 1994), p. 7-9.

and 1773 and 5,975 Hutsuls people which represented 7.06 %.¹¹⁷ A few years later, in 1776, the population of Bukovina was of 71,750 inhabitants among whom 16,265 were Ruthenians or 22.67 %- 1,261 families- and 1,112 Hutsul families.¹¹⁸ The difference in number between the two censuses consisted of the fact that some settlements situated close to the border with Galicia, where the two nations were more numerous, were released from under the Austrian occupation after 1776 when the treaty of peace at Palamutca was signed.

As far as the immigrant people from Galicia were concerned, those were basically Ukrainian or Ruthenian peasants, as it was mentioned in the documents, and they fled from the noblemen's estates in Galicia, estates situated near the border with Bukovina, such as: Śniatyn, Brzeżany, Kołomea, Tyśmienica. Those started to immigrate towards the Northern Moldavia even during the political conflicts in Poland in 1768, then during the Russian- Turkish war and even after the unification of Galicia and Bukovina under the Austrian regime.

In spite of the imperial harsh restrictions between 1772 and 1775 or 1777, their number started to increase to 14,114 people in 1778.¹¹⁹ The immigration of the Ruthenians to Bukovina was due to the huge discrepancies between that particular province and Bukovina. The Galician peasants were compelled to undertake hard debts towards the Polish noblemen while the inhabitants of Bukovina were tax- free; much more, the inhabitants of Bukovina were not forced to do the military service. In addition to all those, there were religious reasons as well: if in Galicia the landlords and the land tenant were Catholics, the Ruthenian peasants were Orthodox or United Greek Catholics, the Ruthenians were persecuted and not allowed to build an Orthodox or Unitary church and so their refuge in the Moldavian area was their only way of preserving and defending their ancient religion.¹²⁰

If the state took part in the colonization process of Bukovina with German, Armenian, Lippovan or Polish people, directing and organizing it, as far as the Ruthenian immigration was concerned the state was not involved at all, on the contrary it silently agreed to the settling down of those people there as an economical necessity as well as a demographic and political one. At the end of the 18th century, and during the following one, the Ruthenian immigration in Bukovina was beyond control, without a precise target, process which constantly took place until World War I. The Ruthenian émigrés who came in the '70s of the 18th century settled down especially in the area between Prut and Nistru rivers, on the territory which used to be known as Cernăuți, on the right side of Prut river, in the former place called Berhomiet from Suceava area, and the former Câmpulung Rusesc (see the map: Ruthenian emigration to Bukovina and north of Moldavia in XVII-XIX century).¹²¹ There were places that would completely

¹¹⁷ P. Țugui, "Populația Bucovinei între 1772-1774," *Academica*, Tom II, nr. 4 (16) (1992), p.4-5.

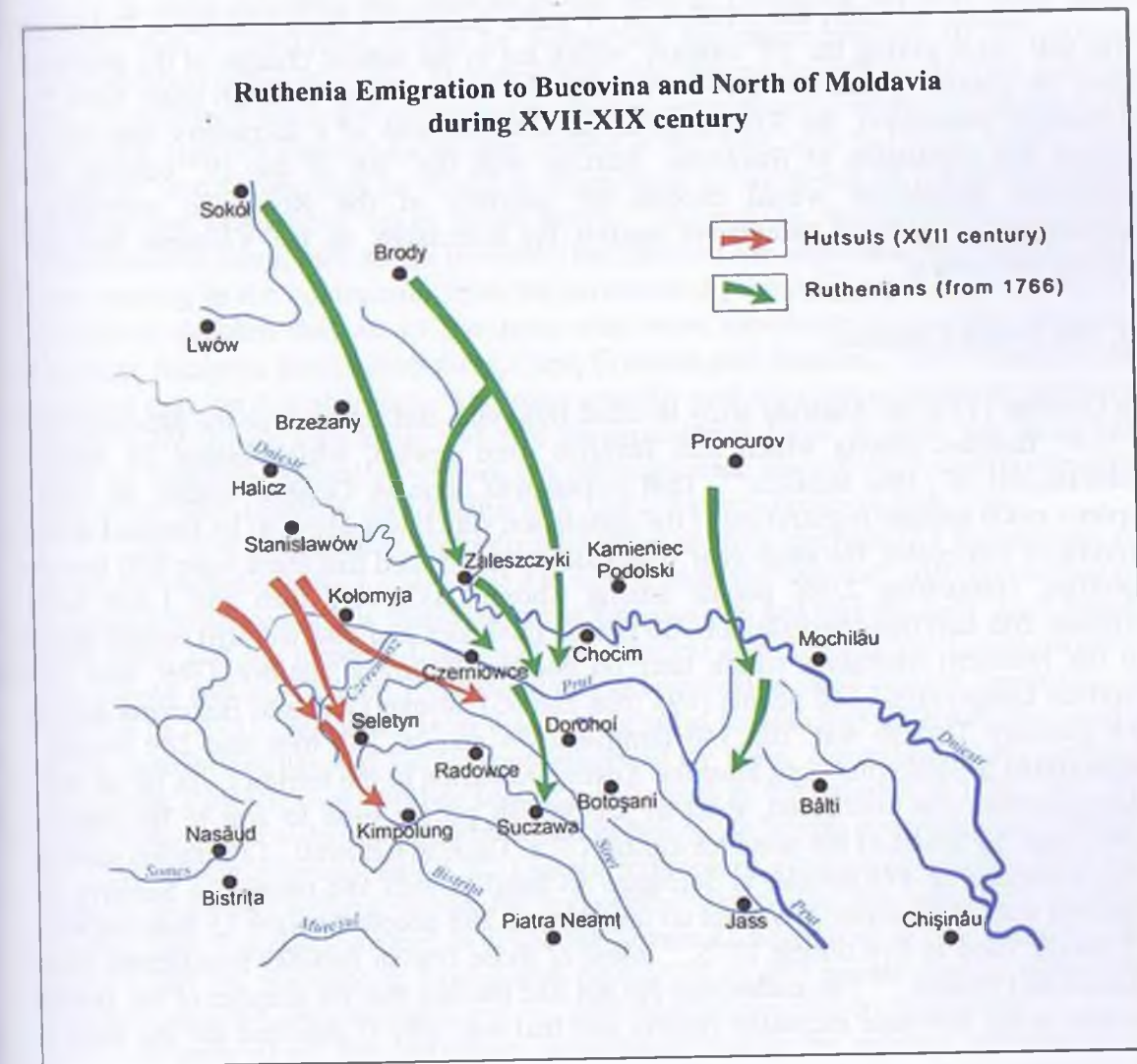
¹¹⁸ I. Nistor, *Românii și rutenii*, p.69-72.

¹¹⁹ F. Zieglaue, *Geschichtliche Bilder*, p.12-17.

¹²⁰ I. Nistor, *Românii și rutenii*, p.87-89; See also I. Budai-Deleanu, "Scurte observări," *Gazeta Bucovinei*, nr.9-23, 1894; I. Grămadă, *Din Bucovina de altă dată*, (București 1911).

¹²¹ H.J. Bidermann, *Die Bukowina*, p.49; R.Fr. Kaindl, *Der Buchenwald. Beiträge zur Kunde der Bukowina*, (Czernowitz, 1893), p.31-39.

change their ethnic structure during the 19th century and which would become settlements with primarily Ruthenian population: Boianciuc, Horoșăuți, Verbăuți, Cuciurul Mic, Vășlăuți, Șubranet, Zadobruvca, Șerăuți, Cernaucă, Zastavna, Camena, Slobozia, Sadagura, Budineț.¹²²

The Romanian- Ruthenian ethnographic border in Bukovina was traced at the middle of the 19th century by the German historians:

"(...) in the north of Prut river, the ethnic border passes through the territory that is near Sadagura and it ends beyond Cernaucă which was situated at the border with Bessarabia, also including the Romanian- Ruthenian mixed area in Vășlăuți, Verbăuți and Dobronăuți."¹²³

¹²² I. Nistor, *Der Nationale Kampf in der Bukowinamit besonderer Berücksichtigung der Rumänen und Ruthenen*, (București, 1919), p.70-71; M. Iacobescu, *Din Istoria Bucovinei*, p.169-176.

¹²³ K.Fr. Czernig, *Ethnographie der österreichischen Monarchie*, t.I, (Vienna, 1875), p.52, 54.

A. Ficker described the Romanian- Ruthenian ethnographic border in Bukovina as it follows:

"Generally speaking, the present-day border between the two nationalities consists of a line which stretches through Cernaucă on one hand and Horoșăuți, Văslăuți and Șerăuți on the other, passing the bridge towards Cernăuți over Prut."¹²⁴

Against all odds, the prohibition of serf's emigration from Galicia to Bukovina was still valid, during the 19th century, which led to the radical change of the province from the ethnical point of view.¹²⁵ Starting with the Austrian invasion apart from the Romanian population, the Ruthenian ethnic situation was of a secondary importance among the population of Bukovina. Starting with the '70s of the 19th century, the Ruthenian population would exceed the majority of the Romanian population, representing a political manoeuvre against the Romanian, as the Viennese imperial society had seen it.¹²⁶

D. The Jewish Colonists

In October 1774, the Austrian army invaded Bukovina and at that time the province had 17,047 families among which 526 families were Jewish, which meant 38 Jewish families out of 1,000 families.¹²⁷ That census was done by General Spleny. In 1776, Spleny made another registration of the population which was about to be finished at the middle of December, the same year. The latter census stated that there were 650 Jewish families, comprising 2,906 people among whom 1,482 were men and 1,424 were women. 206 families consisting of 986 people (502 men and 484 women) settled down in the Northern Moldavia which later on became Bukovina, before 1769, and 298 families comprising 1,346 people (695 men and 651 women) came to Bukovina during the Russian- Turkish war. But 146 families (574 people: 285 men and 289 women) immigrated to Bukovina right after the Austrian invasion in the territory. As far as their dissemination was concerned, most of the Jewish people used to live in the market towns and the towns of the province during 1775. Thus, in Cernăuți 112 families used to live, summing up 495 people, in Sadagura 45 families with 186 people, in Suceava 55 families with 218 people, in Vijnîța 60 families with 208 people. In Siret 15 families with 73 people used to live during 1775.¹²⁸ Most of those Jewish families immigrated from Galicia and Poland.¹²⁹ The authorities did not like the fact that the number of the Jewish people in the province increased rapidly and that was why it searched for the ways it

¹²⁴ A. Ficker, "Hundert Jahre (1775-1875)," *Statistische Monatschrift*, (Vienna, 1875), nr. 1, p. 406-407.

¹²⁵ M. Grigoriu, *Din istoria colonizării Bucovinei*, (București, 1996), p.35-39.

¹²⁶ M. Iacobescu, *Din Istoria Bucovinei*, p.173; See also I. Nistor, *Problema ucraineană în lumina istoriei*, (Cernăuți, 1934); *Rutenizarea Bucovinei și cauzele desnaționalizării populației române, de un bucovinean*, (București, 1904).

¹²⁷ J. Polek, *Ortschaftsverzeichnis der Bukowina*, p.39; D. Werenka, *Topographie der Bukowina*, p.137.

¹²⁸ N. M. Gelber, "Geschichte der Juden in der Bukowina 1774-1849," in H. Gold eds., *Geschichte der Juden in der Bukowina*, Tom I, (Tel-Aviv, 1958), p.12.

¹²⁹ I. Budai-Deleanu, "Scurte observări," *Gazeta Bucovinei*, (February 27-March 1, 1894).

needed to stop and make them go back where they came from.¹³⁰ In 1778 the Jewish people were warned not to build any more houses in the settlements where they lived. Moreover, the military administration of the province made them pay huge taxes compared to the rest of the population.

In order to clarify the situation of the Jews in Bukovina, the War Aulic Board decided that a committee should be formed by the representatives of the military administration in the province. The president was General Enzenberg. In July 1781 the first meeting took place and the issue discussed was the situation of the Jewish people in Bukovina. In 1779 General Enzenberg looked at the Jews with bad eyes, calling them "scourge" and saying that he would do everything in his power to "chase that insect away as soon as possible" (as he called them),¹³¹ but in 1781, during the meeting of the administrative committee in the province, he admitted the important role that the Jews were playing in the community from the economical point of view. That was why the committee decided that all of the Jews who were merchants must settle down in: Cernăuți, Suceava, Siret, Câmpulung, Capu Codrului and Zastavna. The committee also declared that the Jewish people who were wealthy and who settled down in Bukovina before 1769 should own lands and take up agricultural duties as well. For those who came to Bukovina illegally, without the permission of the province's administration, after 1769, the committee decided that they had to be expelled from Bukovina.¹³²

The War Aulic Board was informed about the new committee's decisions in the report forwarded on July 17th 1781. It was stated there that the Jews still represented the important contingent in the market scene of the province and that the state could benefit from them. But the Imperial Court was not satisfied with the way the Jewish situation was solved and so, General Enzenberg was determined to send another deputation on October 21st 1781, deputation who was accompanied by statistics regarding the number of the Jewish families and the territory inhabited by them. According to the statistics, there were 1,050 Jewish families living in Bukovina in the autumn of 1781. The War Aulic Board made a decision regarding the matter of the Jewish population on February 9th 1782 and on February 24th 1782 General Enzenberg commanded all the Jews who came to Bukovina without having the authorities' permission and who were paying a tax less than 4 guldens a year, to leave the province. According to that decision, 365 families left the province in March and April 1782 (1,210 people among whom 646 were men and 564 were women), out of 1,050 families reported by Enzenberg.¹³³

In spite of all the restrictions undertaken during the military administration, having the purpose to reduce the number of the Jewish population, they continued to emigrate from Galicia to Bukovina once the civil administration was established. Although the immigration restrictions were still valid, in 1803 alone 2300 Jewish people immigrated from Galicia and Moldavia to Bukovina.¹³⁴ The majority of the Jewish

¹³⁰ R. Fr. Kaendl, *Der Buchenwald*, p. 40-45.

¹³¹ H. J. Bidermann, *Die Bukowina*, p.51.

¹³² N. M. Gelber, *Geschichte der Juden*, p.17.

¹³³ Ibid.

¹³⁴ C. A. Romstorfer and H. Wiglitzky, *Vergleichende grafische Statistik in ihrer Anwendung auf das Herzogthum Bukowina und das österreichische Staatsgebiet*, (Vienna, 1886), p. 15; M. Iacobescu, *Din Istoria Bucovinei*, p. 167-169.

people immigrated to Bukovina on the basis of the fact that it was there, in Bukovina that the old law, according to which every Jew was supposed to pay a tax of 4 or 5 gulden, was still standing around 1811. In Bukovina the Jewish people were also taking advantage of a lot of opportunities and benefits, while in the old Czech Republic, Moravia or Galicia, many of those opportunities were prohibited by law.¹³⁵ Some Jewish people who were living in Bukovina were threatened to be expelled. Under such circumstances, Rabi Chaim Tyrer from Cernăuți started to collect donations in 1805 in order to help the Jews who about to be expelled from Bukovina and possibly were set them free. Moreover, the Jewish leader from Cernăuți, Salomon Baier, left for Vienna in order to solve the situation of the Jews from Bukovina. In 1810 the Jewish who were asked to leave Bukovina, chose 2 representatives- Abraham Kapralik and Abraham Rosensweig- to send a memo to the emperor in their behalf and they asked for help and the cancellation of the decision. In spite of all the attempts to expel them from Bukovina, there were still 434 Jewish families living in the province in November 1810. In order to establish a strict order and control upon the number of the Jews, in autumn of 1810 the president of the War Aulic Board, Johann Platzer, suggested that the "familiar system" in Bukovina would have good results just like it had in the Czech Republic and Moravia.¹³⁶ But as it was well known, the system was not established in Bukovina.

During the 19th century, the number of the Jews in Bukovina increased significantly, as it was clearly mentioned in all of the statistics, and Bukovina turned into a "Jewish country of the Monarchy"; the state was taking advantage of the Jewish people on an economical basis. In their turn, the Jewish were the representatives and the spreaders of the German culture and civilization in the eastern part of the empire.¹³⁷

E. The Lippovan Colonization

The Lippovan people were Orthodox Russian also, known under the name of "Raskolniki" or "Filipovan", after their leader Filip Pustowiat. Even during Czar Aleksey Michajlowicz's regime, the opponents to the religious Reformation initiated between 1652 and 1658 by Patriarch Nikon in the Russian Orthodox Church, were expelled in 1667 by the church Council and forced to flee abroad due to the persecutions started by the church or by the lay power of the state. The old Christian people emigration reached its climax during Czarina Sofia when the law regarding the religious persecutions was proclaimed on April 7th 1685. In its two chapters, the law stipulated harsh punishments, even death, to those who converted to the new religious system and who did not want to go back to the state's religion, which was the Orthodox one, the only one accepted and acknowledged by the state.¹³⁸

¹³⁵ F. Chaim, "Wątki wielokulturowe w żydowskiej literaturze Bukowiny," in K. Feleszko eds., *Bukowina po stronie dialogu*, (Sejny, 1999), p.222.

¹³⁶ N. M. Gelber, *Geschichte der Juden*, p. 31.

¹³⁷ A. Corbea, "Cu privire la cultura germanofonă a evreilor bucovineni," *Studia et acta historiae Judaearum Romaniae*, (Iași, 1996), p. 217-231.

¹³⁸ Z. Jaroszewicz-Piereslawcew, "Staroobrzędowcy na Bukowinie," in K. Feleszko eds., *Bukowina po stronie dialogu*, (Sejny, 1999), p. 137.

At the beginning of the 17th century, the Christian of the old religion were divided into 2 groups. The first group were pleading that having one priest among them is a Christian and holy thing, the priest being considered the only one to communicate and keep contact with the divinity; thus, that group was named "Popovtsy-priestly sect". The other group of people sustained that even during Patriarch Nikon there were no more real priests and that was why they pleaded that the presence of just one religious preacher was unnecessary, all of his duties being taken by the elders of the group; thus, that group was named "Bezpopovtsy-priestless sect". From the latter group, another smaller group was formed- "Skoptsy-Skoptsi"- who fantasized in their religious rituals so much that they started to maim themselves.¹³⁹ Both groups were present in Bukovina, "Popovtsy" and "Bezpopovtsy".¹⁴⁰ "Skoptsi" lived especially in Dobrudja. Because of the religious persecutions, those Christian people of ancient Orthodox religion took refuge in Poland, Prussia, Sweden and nowadays Romania. One of the first Russian settlements of the old Christianity in Bukovina was Lipoveni ("Prisaca" in the Romanian language), settlement established in 1724 on the estates of the Mitocul-Dragomirna monastery, place known by the new- comers as Sokolnit.¹⁴¹ But according to another historical source, the oldest settlement of the Lippovan people in Bukovina was Stupca village near Gura Humorului. That settlement was established in 1770 consisting of about 100 families at the beginning.¹⁴²

When Bukovina became part of the Habsburg Empire, the Christian people of ancient belief were living at that time in Lipoveni, Comărești, Pătrăuți and Suceava. One of the restrictions imposed upon them, among many others, was that they were not allowed to have their religious service their old ways. But their life and number was about to change shortly after, due to a fortunate circumstance. Some Lippovan people who were living in Dobrudja by the Danube Delta rescued from the Turks an important Austrian clerk of Joseph 2nd's Imperial Court, who was thought to be the emperor's cousin, as he was spoken of in another version of the documents.¹⁴³ Even though there were a lot of versions of that story, one fact is certain- the Lippovan received the emperor's and the Austrian authorities' protection. Taking advantage of that circumstance, on October 9th 1783 two representatives of the Lippovan people living in Dobrudja- Alexandru Alexeiev and Nichifor Ianov- went to Emperor Joseph 2nd in order to ask for permission to settle down on the imperial territories and the freedom to perform their religious services and beliefs. Moreover, the emperor issued a patent according to which:

¹³⁹ Irina Tulpe, Evgeny Torchinov, "The Castrati ("Skoptsy") sect in Russia: History, teaching and religious Practice", *The International Journal for Transpersonal Studies*, 2000, vol. 19, p. 77-87.

¹⁴⁰ *Gazeta Lwowska*, nr. 81, (April 8, 1852).

¹⁴¹ Z. Jaroszewicz-Piereslawcew, *Staroobrzędowcy na Bukowinie*, p. 137; See also J. Polek, "Die Lipowaner in der Bukowina," *Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums*, 4/1896, p. 46-130; 6/1898, p. 22-103; 7/1899, p. 32-78.

¹⁴² R. Wagner, *Vom Halbmond zum Doppeladler. Ausgewählte Beiträge zur Geschichte der Bukowina und der Czernowitzer Universität "Francisco-Josephina"*, (Augsburg, 1996), p. 30.

¹⁴³ Z. Jaroszewicz-Piereslawcew, *Staroobrzędowcy na Bukowinie*, p. 138.

- 1) the Lippovan had total liberty of their religion for themselves, for their offspring and for their priests;
- 2) they were not supposed to pay any taxes to the state for 20 years from the moment they were colonized;
- 3) they were not required to do the military service;
- 4) at the end of those 20 years, the taxes they had to pay were the same as for the rest of the inhabitants of the empire.¹⁴⁴

Those privileges made many Lippovan who were living in Dobrudja or Moldavia immigrate to Bukovina. In the winter of 1783, 7 families came from Moldavia, 10 from the Black Sea, 5 monks and 3 bachelors. The majority of the Lippovan people from Moldavia settled down in Mitocul Dragomirna and just one family in Climăuți. But the ones from Dobrudja, led by Ilarion Pietrowicz,¹⁴⁵ were not quite sure where to settle down and so they decided to stay in Suceava. For those, the authorities assigned Corcești and Varența from the estate of Putna monastery. The distinction of the new area among other territories was that there were a lot of water springs and their riverbeds were white. That was the reason why Fântâna Albă was named that way, meaning Biała Krynica.¹⁴⁶ The Lippovan colony in Biała Krynica (The White Fountains) was established in 1784 and it was made of 30 families. Together with the Lippovan families in Suceava, monks also settled down there. When Superior Symeon came, they started to build a monastery. The monastery started being functional only in 1844, when the first Lippovan Bishopric was founded. A nuns' monastery also functioned there.¹⁴⁷

In 1843 in Biała Krynica there were 94 houses where 108 families (600 people) were living. At the same time, in Climăuți there were 131 houses with 156 families (800 people); while in Lipoveni there were 63 houses with 350 people. To sum up, there were 350 families (2,000 people) living in Bukovina at that time and 150 families which were not yet registered.¹⁴⁸ As far as the number of the Lippovan in Bukovina was concerned, in 1784 there 350- 400 people (73 families), in 1832 there were 1,014 people, in 1844 there were 1,813 people registered, in 1847 there were 2,000 and in 1852 their number was 2,645 people.¹⁴⁹ A few decades later the Lippovan population in Biała Krynica was of 972 people in 1890, although many families left the settlement

¹⁴⁴ Ibid., p. 138-139; M. Iacobescu, *Din Istoria Bucovinei*, p. 166-167; R. Fr. Kaindl, *Der Buchenwald*, p. 22-30; R. Grigorovici, *Bucovina în primele descrieri geografice, istorice, economice și demografice*, (București, 1998), p. 395.

¹⁴⁵ *Gazeta Lwowska*, nr. 81, (April 8, 1852).

¹⁴⁶ Z. Jaroszewicz-Piereslawcew, *Staroobrzędowcy na Bukowinie*, p. 139; *Die österreichische-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Die Bukowina*, (Vienna, 1889), p. 282-295; "Die Lipowaner in der Bukowina," *Neuland*, Freilassing, 11, 1958, nr. 10.

¹⁴⁷ G. Kobrzeniecka-Sikorska, "Ignacy Wysoczański-arcybiskup hierarchii białokrynickiej", in K. Feleszko eds., *Bukowina po stronie dialogu*, (Sejny, 1999), p. 147; R. Wagner, *Vom Halbmond*, p. 30.

¹⁴⁸ Z. Jaroszewicz-Piereslawcew, *Staroobrzędowcy na Bukowinie*, p. 143.

¹⁴⁹ R. A. Mark, *Galizien unter Österreichischer Herrschaft Verwaltung-Kirche-Bevölkerung*, (Marburg, 1994), p. 57.

after 1868 when the law of the obligation to do the military service was promulgated.¹⁵⁰ As far as their main occupation was concerned, they monopolized the market with fruits and vegetables all over the province.¹⁵¹

F. The Hungarian Colonization

Under the very same name "Hungarian", the Austrian authorities' statistics referred to the Magyar, the Székelyek people from Transylvania and the Csángók people coming from Moldavia. There are very few aspects known about the establishment of the first colonies of Csángók Hungarian in Bukovina. But one thing is certain- in the autumn of 1776, the Magyar colonists, counting 100 families, emigrated from Moldavia to Bukovina, being led by missionary Mauritius Martonffy, and they founded the settlements in Istensegits (Rumanian, Țibeni) and Fogadjisten.¹⁵² The first Magyar settlements were founded in Bukovina even during General Spleny's regime. The immigration of the Székelyek population did not stop and so, there were already 5,018 immigrants from Transylvania among whom 930 were men and 838 women registered as being Székelyek in the statistics of November 3rd 1778.¹⁵³ The numerous desertions from the Austrian army, as well as the great number of Magyar immigrants in Bukovina, made the Austrian authorities take action in order to prevent the colonization process with Magyar population in Bukovina and regaining the Magyar deserters who fled to Moldavia. Thus, they succeeded to bring 22 Székelyek back to Transylvania among whom 14 were deserters from the border regiments and 8 from Transylvania. It is unknown how many were brought back to Transylvania on the second and the third consignments, but it is certain that the majority of them were men.

94 families, who were secluded in Bukovina until the beginning of 1785, were eventually settled down in 11 places first. Thus, Hadikfalva was founded and it was named after the president of the War Aulic Board in Vienna. 140 Székelyek families were settling down there. Later on, Józseffalva, Laudonfalva¹⁵⁴ and Andrásfalva were established. Starting with November 24th 1783 and until the middle of May 1786, 830 Székelyek deserters from Transylvania together with 474 women and 983 children (summing up 2,287 people) were brought from Moldavia to Bukovina with the help of the president of the military administration's Chancery in Cernăuți, captain Josef von Badeus. In 1786 2,136 Hungarian people were living in Bukovina: 296 families in Istensegits, 154 families in Fogadjisten, 224 families in Hadikfalva and 48 in

¹⁵⁰ R. Fr. Kaindl, *Das Ansiedlungswesen in der Bukowina seit der Besitzergreifung durch Österreich. Mit besonderer Berücksichtigung der Ansiedlung der Deutschen*, (Innsbruck, 1902), p. 57.

¹⁵¹ O. M. Żukowski, *Bukowina pod względem*, p. 84-86; R. Wagner, *Vom Halbmond*, p. 30.

¹⁵² J. Polek, "Die Ungarn und Slovaken," *Die österreichische-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Die Bukowina*, (Vienna, 1889), p. 314-320; See also I. Lörinc, *A Bukovinai Istensegits' ol avölgyiségi Majosig*, (Budapest, 1986); The names mean respectively "Help us, O God!" and "Accept us, O God!"

¹⁵³ R. Wagner, *Vom Halbmond*, p. 30-31; See also W. Schidt, "Die magyarischen Kolonien in der Bukowina," *Ungarische Revue*, 1887, nr. 7, p.672-683.

¹⁵⁴ Laudonfalva (Rumanian, Bălcauți), in Siret county, has not survived as a Magyar settlement. After a short time its Csángó-Székely inhabitants moved to Hadikfalva.

Józseffalva.¹⁵⁵ But some of those families immigrated back to Transylvania one year later. A few decades later, there were 3,100 Hungarian people (675 families) in Bukovina in 1825, in 1846 their number was 5,446 people and in 1850 there were 6,735 people in the whole province.¹⁵⁶ Towards the end of 1880 there were 9,887 Hungarian people living in Bukovina among whom 1,000 families immigrated to Hungary in 1883. Other 400 families went back to Bukovina and so, the number of the Hungarian people in 1890 was 8,139, as it was mentioned in the statistics introduced throughout this paper.¹⁵⁷

The Hungarian livings in Bukovina were basically Romano- Catholics, with the exception of half of Andrásfalva's population, who were Protestant and Greek-Catholics. In addition to the previously mentioned population who immigrated to Bukovina, there was also an immigration process among the Romanian population from Transylvania. For the Romanian immigrants from Transylvania, the imperial administration decided to spare them of taxes for a period of 3 years and also gave them the liberty to perform their religious services together with the native Romanian- the Orthodox population. Between 1776 and 1779 alone, there were 5,018 people among whom 4,587 Romanian and 431 Székelyek who came from Transylvania. Between 1781 and 1782, the day before the peasants' mutiny led by Horia, Cloșca and Crișan, 3,209 people came from Transylvania and brought 484 means of transportation such as carts and a few thousand cattle.¹⁵⁸

Another phenomenon that characterized the demographic politics during Joseph's regime in Bukovina and even afterwards, was the emigration of the Romanian population from Bukovina. One of the reasons was their fear of being taken into the imperial army, then the unjust treatments coming from the new Austrian administration, the tendency of the land-tenants to increase the number of days of statute labor, the protest against the secularization of the churches' and monasteries' fortune and the process of introducing the German culture and language even in schools and churches. For instance, some statistics mention that between 1789 and 1803 alone, 14,000 to 21,000 people emigrated from Bukovina to Moldavia.¹⁵⁹ The same process continued in the following years. Between 1803 and 1814 alone, over 20,000 people, mostly Romanian, immigrated to Moldavia. After 1814, other waves of emigrants were registered,¹⁶⁰ the inhabitants simply left the province leaving their belongings and properties behind for the new colonists to take for granted.

¹⁵⁵ E. D. Beynon, "The Eastern Outposts of the Magyars," *Geographical Review* 31, nr.1 (1941), p. 72-73; R. Wagner, *Vom Halbmond*, p.31.

¹⁵⁶ R. A. Mark, *Galizien unter Österreichischer*, p. 57.

¹⁵⁷ E. D. Beynon, "The Eastern Outposts of the Magyars," p. 73.

¹⁵⁸ I. Nistor, "Bejenarii ardeleni în Bucovina," *Codrul Cosminului*, nr. 3 (1925-1926), p. 443-553; M. Iacobescu, *Din Istoria Bucovinei*, p. 164-165; See also E. Prokopowitsch, "Moldauische Bojaren als Emigranten in der Bukowina," *Südost-Forschungen*, nr. 19, (München, 1960), p. 390-393.

¹⁵⁹ Șt. Purici, "Emigrarea populației bucovinene în Moldova (1775-1848)," *Glasul Bucovinei*, nr. 3, (Cernăuți-București, 1994), p. 7.

¹⁶⁰ C-tin. Ungureanu, "Exodul populației din Bucovina între anii 1814-1816," *Glasul Bucovinei*, nr. 20, (Cernăuți-București, 1998), p. 12-29.

Conclusion

In 1857, when the first official census of the population in Bukovina was accomplished, the Romanian people was still a major part of the population, representing 44.37% compared to the Ruthenian which was 37.42% and the German of only 7.86%.¹⁶¹ During the census done by the Chamber of Commerce and Industry from Bucovina, 202,655 Romanian were registered, 170,983 Ruthenian, 35,934 German, 29,187 Jews, 7,282 Hungarian, 3,055 Lippovan, 2,315 Armenian, 1,120 Slovak and 4,389 of other nationalities which can be referred to as Polish.¹⁶² As far as the exact number of the Polish population was concerned, we could speak of 4,470 people.¹⁶³

The whole ethnic picture of Bukovina's population would change completely around 1880. First of all, there was an increasing number of the population in the province- 570,295 inhabitants, with 58,331 people more than the previous census in 1869.¹⁶⁴ That demographic headway in the province was ensured by the new-coming workers from Galicia who partly settled down in Bukovina as well as the increasing birth rate mostly among the peasants. For a better understanding, we feel it our duty to depict the whole situation of the year 1880 by introducing each nationality (see chart #1): 42.17% Ruthenia, 33.42% Romanian, 7.28% German, 3.21% Polish, 11.86% Jewish.¹⁶⁵ Even though at the moment Bukovina was enclosed in the empire there were no Ruthenia in the province, and the Romanian represented the majority of 42.38% of the population, after the census in 1880 there were 50,000 more Ruthenia than Romanian.¹⁶⁶

One of the reasons why the population number increased in Bukovina in the last decades of the 19th century, including the Ruthenia and the Polish, was the seasonal immigration process started from Galicia throughout Bukovina. That situation was initiated in the '50s of the 19th century when the Austrian authorities noticed and registered a to and fro fluctuation of the population which was constantly and unchangingly carried on until World War I. From the whole of the Galician émigrés who were outside the borders of Galicia and were registered by the Austrian demographic statistics between 1857 and 1910, the majority were living in Bukovina, then in the Southern Austria, Silesia, Moravia and the nowadays Czech Republic. So in

¹⁶¹ C. A. Romstorfer, H. Wiglitzky, *Vergleichende graphische Statistik in ihrer Anwendung auf das Herzogthum Bukowina und das österreichische Staatsgebiet*, (Vienna, 1886), p. 18.

¹⁶² *Hauptbericht der Handels-und Gewerbekammer für das Herzogthum Bukowina nebst der Topographisch-statistischen Darstellung des Kammerbezirkes mit Schluss des Jahres 1861*, (Czernowitz 1862), p.104-105.

¹⁶³ K. Fr. Czoering, *Statistisches Handbüchlein für Die Österreichische Monarchie*, (Vienna, 1861), p. 121.

¹⁶⁴ *Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde verfaßt anlässlich des 50jährigen glörr eichen Regierungsjubiläums seiner kaiserlichen und königlichen Apostolischen Majestät unseres Allernädigsten Kaisers und Obersten Kriegsherrn durch die k.k. Landes-Gendarmarie-Commandos, nr. 13*, (Czernowitz, 1899), p. 121.

¹⁶⁵ K. A. Romstorfer, H. Wiglitzky, *Vergleichende graphische Statistik*, p. 18.

¹⁶⁶ C. Loghin, *Istoria literaturii române din Bucovina (1775-1918)*, (Cernăuți, 1926), p. 145.

1857 there were 9,311 immigrants from Galicia which came to do the seasonal work; there were 17,461 people in 1869; 24,315 people in 1880 and 31,614 in 1890. In 1900 there were 44,539 people coming from Galicia and 40,269 in 1910.¹⁶⁷ The results of the demographic statistics in 1900 and 1910 show that the great number of people who were depending on the Galician settlements were at the same time in Silesia, then in the Southern Austria, in Bukovina, Moravia and the Czech Republic and in a smaller number in the other provinces of the monarchy. Most of the people who emigrated into the previously mentioned provinces were men. In Bukovina, for instance, there were already 24,315 people who emigrated from Galicia in 1880, among whom 12,367 were men and 11,948 were women. Those people mostly settled down in Cernăuți (11,612) and the rest in the counties of Coțman (2,871), Storojineț (2,729), Suceava (2,568), Vijnîța (2,444), Cernăuți (1,875), Siret (1,256), Rădăuți (1,009) and Câmpulung (537).¹⁶⁸ That is how we can explain why the Ruthenia was so numerous in the northern districts of Bukovina. And that is also the explanation for the increasing number of Polish settlers.

The causes which led to that immigration process might have been of an economical and demographic nature and they surely represented Galicia province during the second half of the 19th century. Thus, Galicia kept on experiencing a high demographic rate, starting from 5.4 million to 8 million people in 1910. Most of those majorities were farmers and only 9.5% industrial workers.¹⁶⁹ Providing enough working people in the agricultural field as well as insufficient funds to pay the farmers and the unqualified workers from industry was the starting point of an uncontrolled emigration process which spread towards other areas of the empire. That situation characterized Bukovina, too, but not significantly. Thus 7,983 people left Bukovina in 1880 alone, among which 6,094 were men and 1,889 women. Most of those immigrated especially to Galicia (5,495 people), to Moravia (1,105 people) and Southern Austria (1,024), the rest of them went to other provinces of the empire. Some of them (3,286 people) immigrated to Romania: 2,164 men and 1,122 women.¹⁷⁰

We conclude by saying that Bukovina represented and keeps on standing for an example of peaceful ethnical cohabitation and as a new European achievement at the beginning of the 21st century, Bukovina can still preserve a part of the past's glory and values, a part that was a myth once, a legend or a page in the never ending history, just like the Austrian empire was once longing to become.

¹⁶⁷ A. Pilcha, *Emigracja z ziem polskich w czasach nowożytnych i najnowszych (XVIII-XX. w.)*, (Warszawa, 1984), p. 288.

¹⁶⁸ *Oesterreichische Statistik herausgegeben von Der K.K. Statistischen Central-Commission*, vol. I, (Vienna, 1882), p. 204, 208-209.

¹⁶⁹ A. Pilcha, *Emigracja z ziem polskich*, p. 254-256.

¹⁷⁰ *Oesterreichische Statistik herausgegeben*, p. 209, 212.

Chart # 1. The nationalities of Bukovina based on 1880's census.

District	Germans	Czechs, Slovakians, Moravians	Poles	Ukrainian	Other Nationalities	Romanians	Hungarians	Total
Cernauti city	22720	483	6707	8232	9	6431	18	44600
Cernauti District								
Cernauti	2697	18	474	23051	—	8887	—	35127
Sadagura	7867	22	1664	28788	—	7214	6	45561
	10564	40	2138	51839	—	16101	6	80688
Câmpulung-Dist.								
Vatra Domci	3423	2	19	516	41	6261	5	10267
Câmpulung	6452	10	130	5554	11	15683	1	27841
	9875	12	149	6070	52	21944	6	38108
Cotmail District								
Cotmani	2789	11	802	33261	—	281	—	37144
Zastavna	3275	9	965	39365	—	244	—	43858
	6064	20	1767	72626	—	525	—	81002
Radauti District								
Radauti	14706	51	437	5977	—	38015	2795	61981
Solca	2630	1	1361	1026	—	14273	—	19291
	17336	52	1798	7003	—	52288	2795	81410
Siret District	8296	240	1440	18827	—	14804	5966	49573
Storojinet District								
Stanesti	2411	1	288	15268	—	686	—	18654
Storojinet	5271	15	957	7651	1	28702	—	42597
	7682	16	1245	22919	1	29388	—	61251
Suceava District								
Gura Humorului	6416	848	187	102	—	15411	797	23761
Suceava	9069	23	1391	7999	—	32945	299	51726
	15485	871	1578	8101	—	48356	1096	75487
Vijnița District								
Putila	838	3	43	10472	—	1	—	11357
Vijnița	9960	1	1386	33601	—	167	—	45115
	10789	4	1429	44073	—	168	—	56472
Total	108820	1738	18251	239690	62	190005	9887	568453
%	19,14	0,31	3,21	42,17	0,01	33,42	1,74	—

Source: Oesterreichische Statistik herausgegeben von Der K. K. Statistischen Central-Commission, (Vienna, 1882), t. I, z. 2, p. 110-111.

BUKOVINA, ELVEȚIA EUROPEI DE EST

- rezumat -

Reprezentând un pion important în expansiunea Austriei către Răsăritul Europei, Bucovina a stat mereu în atenția autorităților imperiale habsburgice care au manifestat o permanentă preocupare pentru întărirea elementului german și catolic în provincie. Noua populație urmașă contribuie la asigurarea unei exploatare economice sistematice a solului și subsolului provinciei, servind de model populației băștinașe din provincie. Totodată ea trebuia să asigure răspândirea, într-o anumită formă, a culturii și civilizației germane în acest teritoriu de graniță al imperiului, cât și în afara sa, în Moldova învecinată.

Politica habsburgică din perioada post iosefinistă continuă într-o anumită formă politica demografică iosefinistă, urmărind, atât stabilizarea populației băștinașe, cât și colonizarea provinciei cu populație din statele germane sau din alte provincii ale Monarchiei de Habsburg.

Prin ambiția și încăpățânarea ei de a păstra din gloria ei de altădată, mitul Monarchiei Habsburgice avea să se sfârșească sub norul de gloanțe al Primului Război Mondial. În nici o altă provincie austriacă a imperiului acest "experiment demographic" nu a reușit să dăinuie așa demult ca în Bucovina. Bucovina s-a vrut să fie încă de la începutul destinului ei un laborator al orgoliilor și al politicii îndrăznețe austriece, un loc în care diferența etnică și lingvistică a fost vizibilă până în ultimul colț al provinciei. Putem aprecia că "politica demographică austriacă" a reușit în această provincie și că Viena și-a atins scopul urmărit, acela de a transforma Bucovina într-o "Elveție a Răsăritului" s-au într-un "Turn Babel" al Europei Răsăritene, aplicând aceea politică binecunoscută contemporanilor și anume, "unitate prin diversitate".

Important este a se recunoaște faptul că administrația austriacă nu a avut destul de clar conturat planul de colonizare al Bucovinei, de abia cu aflulul de emigranți administrația habsburgică a depus eforturi de a organiza și de a da o nouă stabilitate mișcării de colonizare. Întregul proiect de colonizare al Galiciiei sau al Bucovinei a fost dirijat curios fapt nu direct de către funcționarii de la Viena ci de către funcționarii micii categorii de negustori. Guvernul austriac a ezitat să aplice sistemul emigrărilor în masă, de aceea a adoptat în noile provincii estice sistemul promovat de Hladkysau de Nikorowicz, numind în acest sens ca agenți de incorporare pe rezidenții politici ai Curții vieneze, pe când Frederic cel Mare a numit ca agenți pe ofițerii săi de armată. Așa se poate explica creșterea rapidă a populației alogene bucovinene de la finele veacului al XVIII-lea și începutul veacului următor. În granițele noii provincii austriece vom întâlni de la sfârșitul secolului al XVIII-lea evrei, germani, armeni, ruteni, polonezi, unguri, care s-au stabilit în noile teritorii și au conviețuit pașnic alături de români aducându-și contribuția la dezvoltarea economică și culturală a Bucovinei. Pentru foarte mulți dintre aceștia Bucovina va deveni căminul lor pe care îl vor iubi și îl vor glorifica înscririle și poemele lor s-au prin jertfele de pe câmpul de luptă din timpul Primului Război Mondial.

O DIZIDENȚĂ LIBERALĂ: Fracțiunea Liberă și Independentă de la Iași

Adrian-Nicolae PUIU

Activitatea politică în societate se realizează nu numai prin intermediul statului, a instituțiilor și a organismelor specifice acestuia, ci și printr-o vastă și complexă rețea de organizații și instituții nonguvernamentale. Dintre acestea cele mai importante sunt partidele politice. Existența lor și a partidismului ca fenomen politic reprezintă un element esențial al vieții democratice.

În accepțiunea științifică a noțiunii, partidul politic, ca asociație cetățenească, bazată pe comunitatea de idei, privind organizarea și conducerea societății, a apărut în perioada revoluțiilor burgheze, din necesitatea organizării și mobilizării populației și a așezării societății pe bazele modernității. Revoluțiile burgheze, dar și opoziția vechii aristocrații feudale, au dat naștere la fundamentele doctrinar-politice și, o dată cu acestea, și la instrumentele aplicării lor, partidele politice. În decursul istoriei moderne și contemporane, partidele politice s-au constituit într-o formă de unire a celor mai activi reprezentanți ai claselor și grupurilor sociale¹. Problema definirii partidelor politice a constituit și constituie și astăzi un subiect disputat atât în literatura politologică, cât și în sociologia politică. Pe marginea acestei teme a apărut o mare diversitate de opinii, păreri, care pun accentul fie pe latura instituțională, fie pe latura organizatorică-programatică, fie pe funcțiile sau rolul social. Un partid politic trebuie să se definească prin program, ideologie și doctrină, organigramă, lideri și electorat.

Lucrările istoriografice dedicate partidelor politice românești în epoca apariției și cristalizării lor nu sunt puține, dar în ceea ce privește disidențele și facțiunile politice care au gravitat în jurul diferitelor ideologii politice nu există studii prea numeroase. După crearea Partidului Național Liberal aproape că au fost uitate frământările și disensiunile cu care grupările de orientare liberală s-au confruntat. Abia la începutul secolului al XX-lea au existat preocupări ale istoriografiei de a se apropia de acest subiect, A.D. Xenopol și Nicolae Iorga fiind printre pionierii acestei probleme. Istoriografia deceniilor comuniste, din rațiuni proprii, de natură ideologică, nu s-a aplecat asupra încercărilor liberalismului românesc din a doua jumătate a veacului al XIX-lea. Această viziune a persistat și în perioada postdecembristă, când alte teme au fost predilecte pentru istoricii români. Lucrările din ultimul deceniu au abordat primii ani ai monarhiei constituționale din diferite perspective, însă fracțiunea liberală și independentă ieșeană nu s-a bucurat de atenția istoricilor. A fost amintită doar în funcție de subiectul tratat de cărțile de istorie a epocii, în comparație sau antiteză cu alte probleme. Sintezele, enciclopediile și instrumentele de lucru apărute în ultimii ani

¹ Ioan Căpreanu, *Istoria partidelor politice românești*, (De la 1859-2002), Tipografia Moldova, Iași, 2002, p.10;

amintesc despre această problemă, dar fără să intre în detaliu. Singurul istoric care a analizat fracțiunea ieșcană a fost Apostol Stan. În mai multe lucrări, el a tratat date biografice despre Nicolae Ionescu, elemente doctrinare ale fracțiunii, a analizat ținuta și comportamentul parlamentar al lui Nicolae Ionescu, aducând precizări despre istoricul acestei grupări. În acest studiu vom încerca să punem în lumină o disidență liberală: fracțiunea liberală și independentă de la Iași, condusă de profesorul universitar Nicolae Ionescu.

Distinsul sociolog și politolog român Dimitrie Gusti, în capitolul *Partidul politic* – din ampla lucrare *Doctrinile partidelor politice*, menționează, cu mare putere de sintetizare și generalizare, că: „partidul politic este o asociație liberă de cetățeni, uniți în mod permanent prin interese și idei comune, asociație ce reprezintă, în principal, interesele unei clase sau grupări sociale, urmărind să ajungă la putere și să înlătuiească un program social, să guverneze pentru realizarea unui țel comun în societate și care își desfășoară activitatea după un statut de funcționare”². Astfel, la temelia oricărei grupări politice stă hotărârea conștientă a fiecăruia din membrii săi de a urma în viața publică o anumită direcție, de a tinde la realizarea unui anumit scop, pe anumite căi, deci condiția de bază pentru constituirea și activitatea partidelor politice o reprezintă comunitatea de interes și de scop³.

În cadrul oricărei societăți democratice, partidele politice exercită un rol major în organizarea și conducerea vieții social-politice. În acest sens, ele diferă de ceilalți actori colectivi ai sistemului politic, birocrația de stat, grupuri de interese și de presiune, sindicate, formațiuni ale vieții civile. Diferența specifică constă în organizarea competiției dintre ele pe baza alegerilor disputate în cadru legal și, la modul ideal, neutru al națiunii⁴. De regulă, acest rol exprimă și se manifestă prin funcțiile exercitate de partidele politice.

Funcția politică, prin rol, atribute și prerogative, nu se manifestă la fel în cazul tuturor partidelor politice. Cele aflate la putere au un rol major în constituirea și funcționarea principalelor instituții statale (parlament, guvern), în adoptarea deciziilor și aplicarea acestora, în organizarea și coordonarea vieții social-politice. În schimb, pentru partidele aflate în opoziție, rolul acestei funcții este de a monitoriza, de a influența puterea, de a prezenta opiniei publice, electoratului, eventualele disfuncționalități și neîmpliniri ale acestora sau diverse măsuri și decizii neconstituționale.

Funcția de organizare și conducere a activității partidului presupune acțiuni de menținere a unei permanente legături cu propriile organizații, membri și simpatizanți, urmărind, în același timp, atragerea de noi membri.

Funcția teoretico-ideologică vizează mai multe obiective, printre care adaptarea propriei programe doctrinare la condițiile social-istorice, la obiectivele și sarcinile urmărite de partid, la elaborarea programului politic, a strategiei și a tacticii, la

² Apud Gheorghe Cliveti, *Liberalismul românesc. Eseu istoriografic*, Editura Fundației „AXIS”, Iași, 1996, p.114;

³ P.P. Negulescu, *Partidele politice*, Editura Garamond, București, f.a., p.55;

⁴ Stelu Șerban, *Elite, partide și spectru politic în România interbelică*, Editura Paideia, București, 2006, p.29;

organizarea, susținerea și desfășurarea luptei ideologice împotriva altor partide și formațiuni politice⁵.

În constituirea partidelor politice și în afirmarea acestora, manifestările economice și spirituale sunt de natură substanțială, în sensul că ele constituie însăși viața socială, iar manifestările etico-juridice și politico-administrative sunt de natură formală sau regulativă, și în sensul că reglementează și organizează pe cele dintâi⁶. Activitatea partidelor și a fracțiunilor politice parlamentare este reglementată prin intermediul legii, astfel încât ele ajung să funcționeze ca forme legitime ale construcției voinței politice organizate. Începând cu secolul al XIX-lea, parlamentarismul a fost formula instituțională, de departe cea mai răspândită, a regimului reprezentativ al statului de drept. Însă în puține țări europene, până în preajma izbucnirii primului război mondial, parlamentarismul a îmbrăcat un caracter pe deplin democratic. Majoritatea statelor unde acesta era prezent aveau un sistem electoral cenșitar, destul de restrictiv, care, la fel ca în cazul Marii Britanii, spre exemplu, a cunoscut o lărgire progresivă a dreptului de vot universal, spre sfârșitul secolului al XIX-lea și în primele două decenii ale celui următor. În general, această evoluție a avut consecințe asupra naturii partidelor politice și, mai ales, a rolului lor, ce a crescut continuu, până a devenit aproape determinant în funcționarea sistemului parlamentar⁷.

* * *

Spațiul românesc nu a făcut excepție de la situația politică europeană și s-a modernizat urmând pașii statelor democratice de pe bătrânul continent. Unirea Principatelor Române marca în viața politică românească un moment crucial, anume trecerea de la forma de guvernare absolutistă, de inspirație medievală, la aceea constituțională, în care puterea se exercita în numele reprezentanților aleși ai națiunii. Cei șapte ani de domnie ai lui Alexandru Ioan Cuza au oferit un cadru adecvat pentru practicarea unor activități diplomatice de sine stătătoare, pentru afirmarea statului național, dar în același timp, a fost și un prilej de a se pregăti realizarea marilor obiective viitoare ale națiunii: dobândirea statutului de independență și desăvârșirea unificării statale în limitele teritoriului național⁸. Prin realizarea unirii depline, a programului de reforme și prin dotarea cu instituții și structuri noi, statul național român modern s-a consolidat destul de repede. Ca rezultat al dezvoltării vieții de partid, sub domnia lui Al.I. Cuza se constată o mare propășire a ideilor liberale, realizată, nu prin acțiunile grupărilor liberale, ci prin acțiunile personale ale domnitorului, care a înlătuiește cele două mari cerințe din programul revoluției de la 1848 – împrăștierea țăranilor și reprezentarea tuturor claselor sociale în Adunarea legislativă. Gândirea liberală a izbutit

⁵ *Ibidem*, pp.30-31;

⁶ Ioan Căpreanu, *op. cit.*, p.35;

⁷ Mihai-Ștefan Ceașu, *Parlamentarism, partide și elită politică în Bucovina Habsburgică (1848-1918). Contribuții la istoria parlamentarismului în spațiul central-est european*, Editura Junimea, Iași, 2004, p.18;

⁸ Dan Berindei, *Diplomația românească modernă de la începuturi la proclamarea independenței de stat (1821-1877)*, Editura Albatros, București, 1995, p.145;

să pătrundă adânc în conștiința poporului român și a ridicat nivelul vieții politice pentru viitor.

În legătură cu mutațiile ce au survenit în viața politică a României în ultima parte a domniei lui A.I.I. Cuza, se impune observația că Adunarea legislativă era produsul ideilor liberale, după idealul partidului liberal. Totuși, domnitorul era combătut de grupările liberale, fie radicale, fie moderate, dar și de tabăra conservatoare, care primise o grea lovitură de la A.I.I. Cuza, în special prin legea rurală, care era în favoarea ideilor liberale⁹.

Pe măsură ce programul de acțiune a lui Cuza sărăcea în inițiative, ca rezultat al reformelor întreprinse, situația internă s-a schimbat. Conștiente de necesitatea unor măsuri neîntârziate pentru stabilizarea situației interne și evitarea unei intervenții din exterior, forțele politice responsabile de detronarea lui Cuza (liberalii radicali și conservatorii, uniți după lovitura de stat din 2 mai 1864), la 11/23 februarie 1866, au acționat imediat în acest sens¹⁰. După abdicarea silită a lui Cuza, radicalii lui Ion C. Brătianu și moderații lui Ion Ghica, precum și o parte a conservatorilor, s-au dedicat unei febrele activități de făurire a unui regim politic monarhic constituțional. Decizia forțelor liberal-conservatoare fusese una îndrăznească și riscantă în același timp, deoarece intenția lor contrazicea interesele celor mai multe Puteri Garante, care nu acceptaseră unitatea statului decât pe timpul domniei lui Cuza¹¹.

O dată cu instaurarea pe tron a principelui Carol de Hohenzollern Sigmaringen în 1866, operă, de altfel, a elitei liberale, care exista și înainte de apariția propriu-zisă a unui partid liberal, și cu adoptarea noii constituții în același an, statul român intra pe coordonatele autentice ale modernității¹². Primii ani de domnie a lui Carol I s-au caracterizat printr-o viață politică agitată, în 1866 aceasta nefiind pe deplin structurată. Existau diferite curente politice, care nu se constituiseră încă în partide, subiectivismul și înverșunarea dominând adesea rațiunea și acțiunile liderilor politici. Începutul domniei lui Carol s-a caracterizat printr-o mare instabilitate guvernamentală, determinată de contradicțiile din rândul elitei politice ce vizau direcția și ritmul de evoluție a României¹³. Disputa politică românească așeza față în față cele două doctrine: cea liberală și cea conservatoare. În analiza rolului liberalismului, elaborat programatic și instrumentat politico-organizatoric, cea mai des invocată este „optica adversității clasice” a conservatorismului. Pentru exponenții acestuia, liberalismul a însemnat, în principal, o tendință de „înnoire cu orice preț”, contrară „bunei tradiții românești” („fondului autohton”), tendință „sprijinită pe o teorie de împrumut”, abstractă (raționalistă) și generalizatoare (dăunătoare specificului național). Opunându-se

⁹ Ioan Căpreanu, *op. cit.*, pp.70-71;

¹⁰ Ion Stanciu; Iulian Oncescu, *Românii în timpurile moderne. Reperetele unei epoci*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2004, p.243;

¹¹ Apostol Stan, *Începutul liberalismului și constituirea Partidului Național Liberal*, în *Istoria Partidului Național liberal*, coordonator Șerban Rădulescu-Zoner, Editura BIC ALL, București, 2000, p.22;

¹² Mihai Sorin Rădulescu, *Elita liberală românească (1866-1900)*, Editura ALL, București, 1998, p.10;

¹³ Ioan Scurtu, *Istoria românilor în timpul celor patru regi (1866-1947)*. Vol. I, *Carol I*, Editura Enciclopedică, București, 2001, p.49;

„politicii reformatoare” din timpul domniei lui Cuza și considerând că, odată cu adoptarea Constituției din 1866, „era reformelor” se încheiase, conservatorii acuzau lipsa de „astămpăr” a liberalilor, mai ales a celor „radicali”, prezenți la guvernare în anii 1867-1868 și „lansați” în aplicarea unor măsuri adecvate concepției lor politice¹⁴.

Promovând naționalismul, constituționalismul și pluralismul politic, doctrina liberală se interfera în aceste aspecte cu cea conservatoare. Concepția politică conservatoare poseda și ea o anumită doză de liberalism, dar chiar în punctele de tangență cu acesta surveneau deosebiri de greutate. În timp ce liberalii doreau să extindă principiile de libertate și egalitate până la baza societății, conservatorii doreau să le limitează la vârful acesteia, inclusiv al elitelor intelectuale.

Dincolo de diferențele de nuanță sau abordare, liberalii au militat constant și cu succes pentru inocularea în conștiința publică a câtorva libertăți fundamentale precum libertatea de gândire, de mișcare, de asociere, de exprimare, libertatea presei, libertatea religioasă. Se adaugă acestora alte ipostaze derivate, în rândul cărora putem distinge un liberalism al drepturilor naturale, al libertății de conștiință etc., toate conducând în ultimă instanță la concluzia diversității categoriale în interiorul curentului analizat¹⁵.

În timpul domniei lui Cuza, liberalismul se confruntă cu conservatorismul în privința reformei sociale. Se aprecia, astfel, că în domeniul proprietății funciare și al relațiilor agrare, societatea românească trebuia supusă unor schimbări structurale majore. Liberalii considerau că eliberarea de servituți feudale nu era atât o chestiune juridică, cum susțineau conservatorii, ci, mai ales, una de natură economică, deoarece era importantă înzestrarea țăranilor cu un lot menit să le asigure o minimă subzistență. De această mică proprietate liberalii legau un șir de ameliorări social-politice și culturale, o schimbare de mentalitate în sânul întregii națiuni care ar fi trebuit să devină o forță economică activă, inclusiv pe planul solidarității cu conaționalii aflați sub dominația străină¹⁶. Disputele dintre liberali și conservatori au continuat și după abdicarea silită a lui Cuza din 11 februarie 1866, mai precis în timpul discuțiilor referitoare la proiectul de Constituție. Aceștia s-au confruntat puternic asupra modului de compunere a puterii legiuitoare, cu toate că stabiliseră câteva puncte de consens asupra unor principii clasice de guvernare bazate pe separația puterilor în stat, garantarea proprietății și a unui șir de libertăți individuale sau de grup, precum și a pluralismului politic. Dacă cei mai mulți liberali optau pentru un sistem unicameral, conservatorii și moderații, dimpotrivă, militau pentru un parlament bicameral. Disputa aceasta a fost tranșată de domnitor în favoarea conservatorilor. Tot acest curent politic avea câștig de cauză și în privința unei legi electorale restrictive. Ca atare, Camera și Senatul, prin colegiile electorale censitare, patru și respectiv două, erau transformate într-un apanaj al unei minorități relativ culte și avute. Totuși, prin ansamblul prevederilor ei liberal-democratice, Constituția din 1866 era apreciată, chiar de către străini, a fi una dintre cele mai avansate pe plan european¹⁷.

¹⁴ Gheorghe Cliveti, *op. cit.*, pp.90-91;

¹⁵ Adrian Iorgulescu, *Dreapta. Principii și perspective*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2000, p.124;

¹⁶ Apostol Stan, *op. cit.*, în *loc. cit.* p.16;

¹⁷ *Ibidem*, pp.22-23;

Instalarea lui Carol I pe tronul României și adoptarea Constituției au impus alcătuirea unui sistem politic realizat printr-un compromis între diferite tendințe politice, mai cu seamă dintre liberalii radicali și conservatori. Misiunea acestuia era una dificilă, și anume să-și dovedească viabilitatea într-o societate românească aflată la răspântie politică și economică, și clar fragmentată, în planul mișcării de idei politice, de disputa în jurul căilor modernizării și progresului statului român. Divergențele dintre diferitele orientări politice se refereau la ritmul în care trebuiau înlocuite formele vechi, precum și teama, o anumită prudență, că schimbările ar putea altera într-o anumită măsură fondul național¹⁸. Spre deosebire de conservatori, liberalii, printre care Ion C. Brătianu, C.A. Rosetti, cei mai „roșii” deci dintre liberali, fără a contesta necesitatea respectării tradiției, au afirmat această idee, socotind însă că tradiția nu trebuie, sub nici o formă, să fie un obstacol în calea progresului. De aceea, pentru oamenii politici ai revoluției de la 1848, aceasta însemna, în primul rând, adaptarea la cerințele românești a celei mai liberale Constituții europene din acea vreme, cea belgiană, precum și încurajarea unei industrializări rapide. Această idee era susținută și de economiști liberali, precum P.S. Aurelian sau Ion Ghica, care apreciau că industrializarea era chezașia progresului independenței și civilizației și că „o națiune fără industrie nu poate fi considerată ca civilizată”¹⁹. Naționalismul economic al epocii a fost exprimat sugestiv de formula lui Ion C. Brătianu, „prin noi înșine”, care a devenit deosebit de influentă la sfârșitul secolului al XIX-lea și în perspectiva istoriei României de mai târziu.

Dimpotrivă, conservatorii acceptau crearea unor industrii complementare agriculturii, dar considerau necesară menținerea statutului de „țară eminentement agrară”. În condițiile dezvoltării capitalismului în economic și a persistenței privilegiului social-politic, conservatorismul era identificat în mare măsură cu boierimea, forță socială a perioadei anterioare, anacronică lumii moderne din a doua jumătate a veacului al XIX-lea. Învinși pe plan politic în 1866, într-o anumită măsură chiar cu concursul unora dintre membrii lor, conștienți de necesitatea unei infuzii de liberalism în doze mici, marii proprietari se exprimau printr-o doctrină cu accent excesiv asupra unor interese de clasă. Constituția din 1866, care statua un Senat cu o bază socială restrânsă, precum și o lege electorală censitară, era pentru conservatori garanția că societatea se va dezvolta cu pași mărunți, fără a afecta stările materiale constituite prin privilegiu. În această lumină, conservatorismul momentului 1866 se identifică cu apărarea priorității a marii proprietăți, cum rămăsese ea în 1864, după emanciparea clăcașilor. Din aceasta, stăpânii ei fac o sursă de rentă funciară și de obținere de la țărani a muncii sau a unor dijme, pe baza legii tocmelilor agricole adoptată în 1866, după răsturnarea lui Cuza, prin punerea administrației publice în slujba marii proprietăți²⁰.

Pe plan conceptual, conservatorismul se reanima începând cu 1866 prin intrarea în viața politică a intelectualilor grupați în „Junimea” de la Iași, având drept mentori pe Petre P. Carp și Titu Maiorescu. Aceștia priveau obiectivele societății românești din nevoia unei dezvoltări organice, a unei concordanțe dintre formele politice constituționale extrem de avansate și fondul social-economic înapoiat. Între junimiști și conservatori exista o anume comuniune de vederi, un punct de pornire identic, constând

¹⁸ Ioan Căpreanu, *op. cit.*, p.79;

¹⁹ *Ibidem*, p.80;

²⁰ Apostol Stan, *op. cit.*, p.24;

din recunoașterea unui progres măsurat, sub toate planurile. Din acest mediu politic vin formulările teoretice ale unui conservatorism cu schimbări graduale²¹.

O trăsătură caracteristică a liberalismului este naționalismul, care în această perioadă dobândește noi întregiri. Printre acestea, în prim plan se afla ideea dobândirii suveranității depline a statului român, sub raport politic și economic, precum și desăvârșirea unității lui în întreg spațiul etnic. Partizanii cei mai înfocați ai independenței și unității depline erau liberalii radicali, dar realizarea acestor deziderate naționale majore era dorită de toate grupările politice. În timp ce radicalii lui I.C. Brătianu nu renunțaseră încă la ideea cuceririi independenței și înfăptuirii unității depline pe cale revoluționară sau prin participarea României la un război de eliberare națională, reprezentanții celorlalte grupări politice, liberale sau conservatoare, manifestau o deosebită prudență față de puterile garante, considerând că în înfăptuirea dezideratelor naționale trebuie să se acorde prioritate mijloacelor de natură diplomatică²².

Analiza celor două doctrine, îmbrățișate de grupările politice liberale și conservatoare, reflectă, pe de o parte, diversitatea intereselor grupurilor sociale pe care le reprezintă, iar pe de altă parte, existența în societate a unei diversități de opinii, idei, soluții, alternative în realizarea lor, în organizarea și conducerea vieții sociale.

Sub aspect istoric, originile liberalismului românesc coboară în perioada premergătoare revoluției de la 1848. Ele descind din mișcarea specifică începutului de secol al XIX-lea, pentru impunerea ideilor revoluției franceze răspândite ulterior în toată Europa și care propovăduiau dreptatea socială, egalitatea, autodeterminarea popoarelor asuprite, libertățile individului. Atât revoluția de la 1821, dar mai ales, într-o măsură mai radicală și mai elaborată, revoluția de la 1848, au avut un conținut antifeudal și au adus în prim plan conceptele moderne de libertate socială și afirmare națională²³.

În timpul lui Cuza, curentul liberal apare ca un tot doar ca tendință politică, sub forma unor idei relativ similare în unele probleme fundamentale, dar neomogen din cauza coexistenței diferitelor nuanțe, unele chiar opuse. Ceea ce dădea liberalilor o deplină unitate consta în admirația față de modelul occidental de organizare instituțional-politică. Oameni tineri, cei mai mulți formați la școli și universități apusene, ei asimilasera un șir de idei de o asemenea sorginte, pe care încercau să le adapteze la condițiile românești. Semn de unitate era și hotărârea de a imprima procesului de dezvoltare politică un ritm rapid, considerat singura modalitate de sincronizare europeană. Profunzimea și amplitudinea unor astfel de schimbări, dozajul acestora, precum și ordinea priorității, erau tot atâtea puncte de controversă. Dar, mai presus de orice, ceea ce diviza curentul liberal era mentalitatea reprezentanților lui cei mai de seamă și care genera ambiții și rivalități greu de conciliat într-o societate lipsită de tradiție politică liberală și impregnată de bizantinism²⁴.

²¹ Idem, *Putere politică și democrație în România 1859-1918*, Editura Albatros, București, 1995, p.69;

²² Vasile V. Russu, *Viața politică în România (1866-1871)*, vol. II, *De la liberalismul radical la conservatorismul autoritar*, Editura Univ. „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2001, p.9;

²³ Adrian Iorgulescu, *op. cit.*, p.252;

²⁴ Apostol Stan, *Începutul liberalismului și... p.17;*

Sub numele generic de liberali apăreau o serie de oameni politici de origine și condiție socială diferită. Exista, mai întâi, un grup restrâns de oameni care proveneau din rândul vechii boierimi angrenată la începutul epocii moderne în lupta pentru emancipare politică. În rândul acestora erau situate familiile Crețulescu, Câmpineanu, Golescu, Ghica, Mălinescu, Rosetti, Sturdza-Miclăușeni. Din rândul unei părți a boierimii mici și mijlocii, legată de comerțul cerealiilor și cu vite, răsăriseră, de asemenea, fruntași liberali ca Dumitru și Ion C. Brătianu, Mihail Kogălniceanu. Liberalii munteni aveau în burghezia orașelor numeroși exponenți, dar mai ales aderenți. Tot în mișcarea liberală își găseau locul intelectualii: profesori, juriști, avocați, medici, publiciști, învățători și preoți, aceștia din urmă cu ramificații până la sate. Factorul care dădea unitate, și mai ales culoare, tuturor acelor elemente îl reprezenta doctrina politică, inspirată din principiile Revoluției franceze, din practica liberalismului occidental și întemeiată pe tradițiile național-culturale și politice, care introduseseră un climat de toleranță și dialog, bazat pe utilizarea argumentelor și dovezilor²⁵.

Aplicarea instituțiilor politice ale Constituției din 1866 găsea la stânga spectrului politic pe liberalii radicali conduși de Ion C. Brătianu și C.A. Rosetti. Aceștia se aflau în plină ascensiune organizatorică, fiind, în fapt, un veritabil partid politic modern, care dispunea de o presă incisivă – „Românul” – și de filiale locale, îndeosebi în Muntenia. Doctrina liberalismului radical avea drept exponenți fruntași ai revoluției de la 1848, oameni ce doreau schimbări prin care să se marcheze o ruptură totală de trecutul regulamentar. Din această cauză, denumirile date de către adversari erau de „partid revoluționar”, „al progresului” sau, mai cunoscut, „roșu”, de la culoarea politică a iacobinilor francezi. Convertiți la regimul monarhiei constituționale datorită împrejurărilor externe și adepți ai principiului suveranității poporului, ei aspirau la o deschidere politică cât mai largă spre păturile de jos ale societății. Același curent politic denunța o grabă nedisimulată în „arderea” etapelor de dezvoltare social-economică, înlăturându-se astfel înapoierea seculară impusă de vicisitudinile externe, prin modernizarea instituțional-economică și organizarea statului dintr-o perspectivă apropiată a înfăptuirii unității integrale a națiunii române și a independenței statale²⁶.

Oameni de acțiune, disciplinați, recunoscuți pentru talentul lor de organizatori și conspiratori, radicalii au fost acceptați de nevoie de către celelalte grupări politice, care nu se încumetau să preia conducerea în acele împrejurări de excepție. „Roșii”, considerați revoluționari, mazziniști, oameni buni pentru distrugere și incapabili de a guverna, erau acceptați ca un rău necesar într-un moment de mare cumpănă pentru destinele țării. Aici trebuie căutată principala explicație în legătură cu ascendentul radicalilor și tot aici, oricât de ciudat ar părea acest lucru, premisele căderii lor de la conducere²⁷.

Centrul spectrului politic liberal era ocupat de o serie de personalități, printre care Mihail Kogălniceanu („omul de la 2 mai”), Ion Ghica, Vasile Boerescu, care erau influenți în unele cercuri moderate. Ei erau adepți convinși ai sistemului politic constituit pe legea electorală censitară, prin care să se asigure politica averii și capacității, spre a se evita „tirania” numărului. Promotorii acestui curent erau interesați

²⁵ Ibidem, p.15;

²⁶ Idem, *Putere politică...*, pp.70-71;

²⁷ Vasile V. Russu, *op. cit.*, pp.9-10,

în dezvoltarea instituțiilor de credit și financiare, precum și a unei infrastructuri moderne. Caracterul acestui tip de liberalism era unul mai mult formal, atât în sferele economice, cât și în viața publică. Liberalismul moderat avea unele afinități cu conservatorismul, și mai ales cu junimismul, în privința integrării treptate a evreilor în societate, datorită rolului lor comercial și financiar²⁸.

O altă grupare din stânga spectrului politic liberal s-a organizat la Iași, un grup de oameni politici reuniți în Moldova, sub numele de Frațiunea Liberală și Independentă, sub conducerea lui Nicolae Ionescu și Al. Gheorghiu.

Aceste grupări și dizidențe politice, afirmate în contextul inexistenței unor partide politice ghidate de programe și idei politice clar conturate, aveau orientări ce coincideau uneori cu interesul public, dar erau alteori legate și de interesul obținerii puterii cu orice preț, de interesul personal sau de manifestarea unor orgolii, care nu mai corespundeau cu cel al societății. Primii ani de viață politică în cadru constituțional s-au dovedit dominați de o puternică instabilitate, deoarece lipseau încă elementele fundamentale ale unei vieți parlamentare și extraparlamentare echilibrate. Astfel, sistemul politic constituțional, constituit printr-un compromis între diferite tendințe politice, mai cu seamă dintre liberalii radicali și conservatori, era chemat să-și dovedească viabilitatea într-o societate românească aflată nu numai la răspântie politică, ci și economică. Totuși opțiunile lui Carol I, un ferm susținător al unei vieți politice parlamentare bazate pe partide politice puternice, s-au dovedit a fi limitate. În perioada 1866-1871 domnitorul s-a văzut nevoit să schimbe nu mai puțin de zece guverne, producându-se 30 de remanieri guvernamentale și organizându-se de patru ori alegeri, din care au rezultat tot atâtea Adunări²⁹.

Transformarea liberalismului în principala forță politică a țării s-a datorat ascensiunii guvernamentale concretizată în final prin formarea guvernelor liberal-radical. Instalarea unui guvern cu preponderență radicală a fost urmarea unei înțelegeri între „roșii” și „cuziști”, adepții fostului domnitor, realizată în primele zile ale anului 1867 la cunoscutul hotel bucureștean „Concordia”, unde se afla clubul radical.

Ambele părți puteau fi bănuite de intenții ascunse. Mihail Kogălniceanu avea intenția de a ajunge la o fuziune cu radicalii și la ocuparea de poziții ministeriale, în timp ce I.C. Brătianu continua să-l bănuiască de „despotism”, pentru acțiunea din 1864, și privea această alianță ca o conjunctură inspirată. Nicolae Ionescu, liderul Frațiunii Libere și Independente, deși nu a semnat programul de la „Concordia”, s-a angajat, cel puțin formal, să sprijine constituirea unui guvern liberal. Totuși, el nu a fost de acord cu modul în care s-a constituit guvernul Crețulescu și nici cu preferința manifestată de radicali față de moderații lui Kogălniceanu. De aceea, nu întâmplător, „fracționiștii” au trecut în opoziție, iar Nicolae Ionescu, pentru a risipi orice îndoieli, a declarat, clar și categoric, că nu face parte din majoritatea dispusă să colaboreze cu noul minister³⁰.

Deși frământată, guvernarea liberal-radicală din perioada 1867-1868 (guvernele C.A. Crețulescu, Ștefan Golescu și Nicolae Golescu) s-a impus printr-o serie de realizări remarcabile, personalitatea cea mai puternică fiind I.C. Brătianu. Prezent în toate cele trei guverne, la ministerele cheie, de interne sau finanțe, acesta s-a impus prin

²⁸ Apostol Stan, *Începutul liberalismului...*, p. 24;

²⁹ Ion Stanciu; Iulian Oncescu, *op. cit.*, p. 254,

³⁰ Vasile V. Russu, *op. cit.*, pp.11-12;

energia, capacitatea de a iniția și organiza în administrare, prin autoritatea cu care-și conducea gruparea de liberali-radicali³¹. Chiar și în aceste condiții, cele trei guvernări s-au angajat în schimbări și măsuri foarte importante, pentru un început în sensul continuării modernizării. Din programul de la „Concordia” s-a realizat o anumită lărgire a democrației prin modificarea legii electorale și reducerea atribuțiilor Senatului, legea descentralizării administrative, concesionarea construcției căilor ferate către societățile străine Offenheim și Strousberg, dar și legea pentru construcția de șosele comunale și județene.

Liberalii radicali s-au preocupat și de încurajarea proprietății și producției țărănești, înlesnind cumpărarea unor loturi din proprietatea statului, au organizat de asemenea sistemul rural de evidență, taxe, amenzi, cheltuieli și venituri, au luat măsuri împotriva fraudei și evaziunii fiscale. Îmbunătățiri au fost aduse în general învățământului public, iar celui rural în mod deosebit, el fiind organizat, supravegheat și stimulat. Guvernările liberalilor radicali au reușit, totodată, să reorganizeze ministerul de finanțe și finanțele publice ale țării, îmbunătățind aparatul de percepere a impozitelor, lichidând haosul din viața financiară, inclusiv prin legea privind moneda națională, prin care moneda românească era afiliată la sistemul bimetalist al Uniunii Latine. În 1868 s-a realizat astfel primul buget echilibrat al țării.

Pe plan extern, politica inspirată de liberalii radicali din gruparea Ion C. Brătianu și C.A. Rosetti, a urmărit cu îndrăzneală obiective legate de dobândirea independenței și pregătire a terenului pentru transformarea României într-o putere regională. A fost, de asemenea, încurajată și mișcarea națională a românilor din Transilvania, în noile condiții ale dualismului, ceea ce a atras reproșurile și ostilitatea Austro-Ungariei³².

Șubrezit în interior și presat de protestele din afară, ce reclamau politica promovată de autorități față de evrei, guvernul liberal radical condus de N. Golescu nu a mai rezistat. S-a format un guvern de coaliție prezidat de D. Ghica (noiembrie 1868-ianuarie 1870), între conservatorii moderați ai premierului și liberalii moderați ai lui Mihail Kogălniceanu, care-și baza însă puterea și pe sprijinul liberalilor radicali din parlament. Totuși, adâncirea disensiunilor dintre principalele grupări liberale a ușurat ascendentul conservatorilor, care, în scurtă vreme, au reușit să se impună, cu autoritate, la conducerea statului. Experiența acumulată în anii 1866-1870 a dovedit imposibilitatea menținerii la conducere a unor guverne eterogene, alcătuite din reprezentanții unor grupări cu orientări diferite în ceea ce privește politica internă și externă a țării. Neînțelegerile dintre grupările liberale și imposibilitatea unei colaborări de durată între liberalii moderați și conservatorii de centru, au demonstrat, o dată în plus, existența acelor deosebiri de principii în ceea ce privește ritmul și direcțiile dezvoltării României moderne³³. În același timp era vizibil că, în condițiile de atunci, nicio grupare liberală nu se putea impune clar și hotărât pe primul plan al vieții politice. Necesitatea constituirii unui partid unitar al burgheziei devenise mai mult decât evidentă, dar acest lucru nu a fost posibil însă decât în 1875, până atunci principalele grupări liberale fiind silite să rămână în opoziție.

* * *

³¹ Ion Stanciu; Iulian Oncescu, *op. cit.*, p.256;

³² *Ibidem*, pp.257-258;

³³ Vasile, V., Russu, *op. cit.*, p.187;

Toate partidele politice românești au avut o istorie sinuoasă și dificilă, nefiind scutite de disidențe și regroupări. Partidul Național Liberal, considerat de istorici drept cel ai important partid politic din istoria României, nu a scăpat de această problemă. Dar, încă de la apariția primelor grupări liberale, în România au existat opinii și proiecte de aceeași orientare politică, dar care aveau și diferențe de vedere. Astfel, cum s-a văzut, Partidul Național Liberal s-a format relativ greu, după mai multe experiențe și căutări. Diversele personalități liberale aveau opinii variate, puncte comune, dar și păreri insurmontabile. Una din cele mai originale grupări liberale a fost cea coagulată în jurul profesorului ieșean Nicolae Ionescu și care a jucat un rol important în primii ani ai domniei lui Carol I, decisivi pentru traiectoria ulterioară a statului român.

Spre finalul domniei lui A.I.I. Cuza a apărut în Moldova o grupare liberală restrânsă numeric, dar cu o mare influență în rândul intelectualității. Cristalizată în jurul lui Nicolae Ionescu, fracțiunea, cunoscută și cu numele de „partidul profesorilor de la Iași”, avea tendințe radicale, influențate de rolul mărunț pe care liberalii din Moldova îl jucau în evenimentele capitale desfășurate la București. Se numea **Fracțiunea liberă și independentă** și era condusă de profesorul universitar ieșean Nicolae Ionescu. Fracțiunea a militat pentru respect față de tradițiile naționale românești, suveranitatea poporului care trebuia concretizată prin participarea la viața politică, reforme social-economice, în primul rând reforma agrară, și ajutorarea proprietății țărănești. Fracțiunea liberă și independentă de la Iași se afla la stânga cșichierului liberal. Era un curent politic cu rădăcini intelectuale în concepția politică a lui Simion Bărnuțiu, la școala căruia, la Iași, exponenții săi s-au format. De aici concepțiile lor republicane, autonomismul local, țărănismul și intoleranța față de evrei, pentru că ocupau în economie locul burgheziei naționale. Mediul fracționistilor era dominat de intelectualii formați la școala lui Simion Bărnuțiu, în spiritul respectului față de instituțiile Romei antice, dar și de tradițiile democratice ale românilor. Deși dispărut la 1864, profesorul și politicianul Simion Bărnuțiu exercita o mare influență și o „teroare respectuoasă” în cercurile intelectualilor moldoveni³⁴. Din acest punct de vedere ei erau tributari ideilor naționale ale fruntașilor revoluției pașoptiste din Transilvania.

Liderul fracțiunii liberale de la Iași era Nicolae Ionescu (1820-1905), fiu al preotului Ioan din Roman și frate cu Ion Ionescu de la Brad³⁵. Profesor universitar la Iași, cu studii la Paris, participant la revoluția de la 1848, unionist, bun orator, Nicolae Ionescu a ajuns repede să domine gruparea. Prin discursurile sale, impregnate cu exemple din istoria națională, Nicolae Ionescu era perceput ca reprezentant al „unei școli politice revoluționare”³⁶. Printre fruntașii fracțiunii se numărau Andrei Vizanti, frații Ștefan și Alexandru Șendrea, Petre Suci, G. Mărzescu, A. I. Gheorghiu. Un principal colaborator, Andrei Vizanti, născut la 1844, licențiat la Iași, fost bursier al statului la Paris și Madrid, preda istoria românilor și literatura română la Iași, fiind locțiitorul lui Nicolae Ionescu pe perioadele cât acesta lipsea din Iași pentru a fi prezent

³⁴ Apostol Stan, *Grupări și curente politice în România între Unire și Independență*, București, Edit. Științifică, 1965, p.178

³⁵ Apostol Stan, Mircea Iosă, *Liberalismul politic în România de la origini până la 1918*, București, 1996, p.177;

³⁶ Apostol Stan, *Grupări...*, p.180

la sesiunile Parlamentului³⁷. În același timp, G. Mârzescu, un liberal radical, nu a fost în toate momentele de partea fracțiunii, făcând opinie separată în anumite chestiuni³⁸. Ei nu urmăreau preluarea puterii, conform propriilor declarații, ci doar „desvoltarea opiniei publice” și crearea unei conștiințe naționale. Ideile politice ale fracționistilor erau propagate prin intermediul unor organe de presă ca „Tribuna română”, „Dreptatea”, „Cuvântul” și „Uniunea liberală”, dar și prin intermediul cursurilor predate la Universitatea din Iași. „Tribuna română”, publicată la Iași din timpul domniei lui Al. I. Cuza, a avut o apariție constantă, în ciuda unor întreruperi. Încă de la început „Tribuna” promitea cititorilor ei că „nu am fost și nici vom fi organul vreunui partid sau vreuncea din căpeteniile partidelor ce se sbuciumă în sfere oficiale. Suntem și vom fi credincios interprete al convicțiunilor adevăratu liberali și independenți”³⁹. Oficiosul fracțiunii publica știri din țară și străinătate, diverse hotărâri ale guvernului sau ale legislativului, dar și comentarii, uneori aspre, asupra unor măsuri care contraveneau ideilor politice sale fracțiunii. Și catedra universitară a fost pusă în slujba ideilor politice ale profesorilor din tabăra lui Nicolae Ionescu. Nu întâmplător o serie de profesori, absolvenți ai Universității, au transmis ideile fracționistilor în orașele Moldovei, la Roman sau Bârlad, de exemplu, organizându-se chiar și cluburi ale tineretului atras de ideile fracțiunii liberale. Nicolae Ionescu organiza periodic întruniri ale profesorilor din Iași prin care își populariza ideile. Așa s-a întâmplat și în 1866, când, într-o scrisoare, îi cerea lui Petru Poni să „te duci la Socola și să aduni dascălimea de acolo” drept răspuns unei adunări liberale, „convocată la Pogor”. El spunea că dorea „să nu lipsească profesoratul nostru, și mai ales cei care ca și noi sunt numiți descentraliști, unioniști antiabsolutiști, unioniști liberali în adevăratu sensu al cuvântului”⁴⁰. Nicolae Ionescu a fost un adevărat lider al grupării sale, lipsa lui fiind resimțită de Alexandru Gheorghiu la 1868. „Am pierdut foarte mult că nu avem pe Ionescu la Cameră. Ideea fracțiunii libere și independente, ca o idee nouă nefiind, se resimte de absența lui Ionescu”⁴¹. Puterea grupării era văzută de Alexandru Gheorghiu în propriile forțe. „Dacă suntem respectați și dacă vom fi pe viitor aceasta va fi numai în urmarea forței pe care ne bazăm și pe care o posed alegătorii noștri”⁴².

Prin concepțiile politice, fracționistii moldoveni erau republicani și au respins inițial dinastia de Hohenzollern, poate și pentru că nu au avut nici un rol în aducerea ei în țară. Gruparea liberală moldoveană se pronunța pentru menținerea unirii, dar sub un domnitor român⁴³. Chiar și după mulți ani, la 1871, în contextul războiului franco-german, Nicolae Ionescu a fost singurul liberal care a cerut lui Carol I să părăsească țara⁴⁴. Iar Alexandru Gheorghiu l-a acuzat pe suveran într-o ședință a Parlamentului de „atitudine dictatorială, contrară instituțiilor pe care le avem”, făcând aluzie la ingerințele

lui Carol în politica externă a țării și la originea germană a acestuia⁴⁵. Peste alți câțiva ani, la 1876, fracționistii lui Nicolae Ionescu încercau să demonstreze că republica „era forma de guvernare cea mai liberală, cea mai democratică, cea mai perfectă”⁴⁶. Relațiile fracțiunii cu prințul Carol au fost tensionate, după cum recunoștea într-o scrisoare Al. Gheorghiu, dar care se felicita că „aceste dificultăți le-am învins numai prin vot”⁴⁷. Ulterior, Nicolae Ionescu va deveni mai moderat și va participa la marile manifestări dedicate monarhiei și suveranului, cum s-a întâmplat la 10 mai 1869, când a luat parte, alături de colegii de la Universitate, la un Te Deum în cinstea principelui Carol, desfășurat la Mitropolia din Iași⁴⁸.

Inspirați de naționalismul lui Simion Bărnuțiu, fracționistii militau nu numai pentru îndepărtarea dinastiei străine din țară, ci și pentru limitarea șanselor alogenilor de a se afirma în societatea românească. În opinia lor, singura șansă pentru națiunea română de a se propăși era prin „libera dezvoltare a vieții noastre economice”, capitalul străin fiind considerat drept o piedică în dezvoltarea economiei naționale. În acest sens, limitarea pârgurilor economice ale evreilor, foarte influenți și puternici la Iași, era un deziderat care nu putea aștepta. Discursul antisemit al fracționistilor nu era unul rasist, ci unul paternalist, care vedea în evreimea românească un corp străin în trupul țării. „Tribuna română” promova punctul de vedere al lui Nicolae Ionescu când scria: „aici e vorba de implantarea unei comunități jidănești în sânul societății române, comunitate care nu aspiră a trăi în viața libertăților civice moderne, ci a-și păstra tipicul teocratic”⁴⁹. În septembrie 1866 gazeta „Tribuna română” publica un adevărat proiect politic, în 12 puncte, inspirat din legislația napolconească în ceea ce îi privește pe evrei⁵⁰.

O altă direcție a fracțiunii liberale ieșene era în domeniul agrar. Fracționistii militau pentru redistribuirea suprafețelor agrare în așa fel încât fiecare țăran să poată primi un lot de pământ. Din acest punct de vedere au fost aspru criticați de către conservatori, care îi percepeau ca pe un curent „destructor și anarhic”⁵¹. Poziția Fracțiunii liberale și independente în această chestiune reiese și dintr-o scrisoare a lui Alexandru Gheorghiu adresată lui Petru Poni în 17 ianuarie 1868. „În privința pădurilor am vorbit cu ministru – spunea acesta – și am zis că nu era dreaptă măsura, ca licitațiunea să se facă la Iași”, dar era mulțumit că „s-a dat ordine pe la toți prefecții ca să nu primească pe jidani la licitațiune”⁵². O săptămână mai târziu, într-o nouă epistolă, Gheorghiu spunea că Ministrul Lucrărilor Publice a acceptat proiectul de lege asupra pădurilor întocmit de fracțiunea liberă și independentă, dar că acesta se va dezbate în Adunarea Deputaților. Pe de altă parte, Donici „ne-a spus că nu exclude prin lege pe jidani de la întreprinderi, dar doar pe aceia care au drepturile civile și politice”⁵³. Poziția sa radical antisemită i-a creat greutăți. Proiectul său de lege din 1868, îndreptat

³⁷ Arhivele Naționale Iași, fond Rectorat, 88/1869-1870, f.42 (în continuare A.N.I.);

³⁸ Vezi poziția sa în problema independenței, *** *Istoria Parlamentului și a vieții parlamentare din România până la 1918*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1983, p.237;

³⁹ „Tribuna Română”, din 11 august 1866, p.1;

⁴⁰ A.N.I. Fond Petru Poni, vol. I dosar 462;

⁴¹ *Ibidem*, d.467;

⁴² *Ibidem*, dosar 468;

⁴³ *** *Istoria Parlamentului...*, p.152;

⁴⁴ Apostol Stan, *Grupări...*, p.293;

⁴⁵ *** *Istoria Parlamentului...*, p.192;

⁴⁶ Apostol Stan, *Grupări...*, p.296;

⁴⁷ A.N.I. Fond Petru Poni, vol. I, dosar 468;

⁴⁸ *Idem*, fond Rectorat, 85/1869-1870, f.126;

⁴⁹ „Tribuna română”, 11 august 1866, p.1-2;

⁵⁰ *Ibidem*, din 1 septembrie 1866, p.1;

⁵¹ Apostol Stan, *Grupări...*, p.179;

⁵² A.N.I. Fond Petru Poni, vol. I, dosar 467;

⁵³ *Ibidem*, dosar 468;

împotriva evreilor, a fost criticat de „Gazeta de Iași”, organ al conservatorilor din capitala Moldovei, dar și de organul liberalilor radicali, „Perseverența”, care a publicat un dur răspuns la adresa Frațiunii⁵⁴.

Nicolae Ionescu a criticat legea tocmelilor agricole din 1866 care, conform opiniei sale, era expresia panicii care i-a cuprins pe conservatori după aplicarea legii rurale din 1864, dar și de teama „ca nu cumva lucrătorii agricoli să se pună în grevă”. Dacă legea din 1866 a justificat-o, reglementarea din 1872 a fost total nedreaptă pentru Nicolae Ionescu, care a înțeles că noile condiții de încheiere a învoirilor agricole urmăreau să împiedice orice formă de manifestare a lucrătorilor rurali. Această lege a fost combătută în presă pe parcursul anilor următori, dar și în întrunirile publice sau de la tribuna parlamentară⁵⁵.

Și problema împrumutării împrumuturilor a făcut obiectul unor aspre critici aduse de Nicolae Ionescu conservatorilor, cerând ca efectele legii agrare din 1864 să fie valabile pentru aceștia vreme de 15 ani, cât durau efectele legii⁵⁶. Tema a fost reluată de Al. Vizanti, în sesiunea parlamentară din timpul războiului de independență, la 1877, când l-a interpellat pe Ministru de interne: „azi când fiul plugarului a dovedit devotamentul său pentru țară și eroismul cu care știe a și-o apăra în moment de pericol ce au făcut guvernele pentru împrumutarea împrumuturilor?”, se întreba Vizanti, care a propus un nou proiect de lege pe această chestiune⁵⁷.

Și concepțiile privind sistemul electoral au fost influențate de ideile sale despre rolul țărănimii în statul român. Astfel, fracționiștii au promovat un sistem electoral cu două colegii, unul orășenesc și unul rural, ceea ce echivala cu dizolvarea electoratului Partidului Conservator în marea masă a alegătorilor⁵⁸. Gruparea ieșeană a propus un legislativ unicameral, respingerea Senatului fiind justificată prin necesitatea urgentării lucrărilor Parlamentului, o a doua Cameră îngreunând lucrările legislative⁵⁹. El a condamnat sistemul electoral prin care 40.000 de țărani aveau dreptul să aleagă doar un singur reprezentant „în al doilea grad”, în timp ce 40 de proprietari putea să desemneze un deputat⁶⁰. „Nu este drept ca reprezentanțea rurală să înecă reprezentanțea orașelor, a inteligenței, a comerțului, a industriei” afirma Nicolae Ionescu, care propunea un amendament tributar sistemului electoral din vremea lui Cuza⁶¹. El declara că dorește să formeze o conștiință politică și civică a țaranului român, pregătindu-l pentru rolul electoral pe care i-l dorea, majoritățile parlamentare trebuind să fie expresia nevoilor corpului electoral, și nu a unor „interese meschine de partid”⁶². În „Tribuna română” era atacat primarul Romanului, care era adversar al fracționiștilor în problema electorală. Fie electorat al lui Nicolae Ionescu, primarul Romanului nu putea scăpa de

⁵⁴ Carol Iancu, *Evreii din România (1866-1919). De la excludere la emancipare*, Editura Hasefer, București, 2006, p.134;

⁵⁵ Apostol Stan, *Grupări...*, p.223, 227

⁵⁶ *Ibidem*, p.233;

⁵⁷ *** *Istoria Parlamentului...*, p.249;

⁵⁸ Apostol Stan, *Grupări...*, p.298;

⁵⁹ *** *Istoria Parlamentului...*, p.154;

⁶⁰ Apostol Stan, *Grupări...*, p.306;

⁶¹ *** *Istoria Parlamentului...*, p.158;

⁶² Apostol Stan, *Grupări...*, p.308;

O DIZIDENȚĂ LIBERALĂ: FRAȚIUNEA LIBERĂ ȘI INDEPENDENTĂ...

gazeta ieșeană într-o chestiune de mare importanță pentru democrația românească din primii ani ai domniei lui Carol⁶³. Nicolae Ionescu a prezentat în Adunare un amendament în jurul căruia s-a încins o adevărată luptă oratorică. Deși amendamentul a fost respins de majoritatea conservatoare, în Adunarea Deputaților s-a exprimat lipsa de unitate a liberalilor. Semnificativ este faptul că amendamentul înaintat de Nicolae Ionescu a fost combătut de către Ion. C. Brătianu⁶⁴. Nicolae Ionescu nu a găsit sprijin în rândurile liberalilor nici când a propus un proiect pentru un legislativ unicameral. Al. G. Golescu-Negru a atacat proiectul, câștig de cauză având propunerea bicameralismului⁶⁵. Membrii fracțiunii vorbeau deseori între ei de faptul că „roșii nu sunt sinceri”. Iar Al. Gheorghiu declara lui Petru Poni că „eu prevăz o convicțiune nediscutabilă a roșilor sau o coaliziune cu dreapta”⁶⁶. Și alte amendamente propuse de fracționiști nu au găsit succes în Parlament, cum ar fi cele privind pedepsirea delictelor ministeriale sau raporturile dintre executiv și legislativ⁶⁷.

Adept al liberului schimb, Nicolae Ionescu a militat și pentru dezvoltarea industriei naționale, ramura constructoare de mașini agricole fiind imperioasă pentru statul român. Cu toate acestea, el a combătut politica protecționistă a liberalilor din jurul lui Ion C. Brătianu⁶⁸. El a declarat la tribuna parlamentului, într-o intervenție din iulie 1876, că „sunt liber schimbist”⁶⁹.

Organul fracțiunii a criticat măsurile luate de guvernul Ghica în vara anului 1866 în ceea ce privește import-exportul cerealelor, comerț ce defavoriza producătorii interni și, mai ales, pe cei cu cifre de afaceri mici⁷⁰.

Și în problema educației naționale „Tribuna română” critica măsurile guvernului. Fracționiștii acuzau modul prin care se făceau promovările în sistemul de învățământ: „mai toți miniștrii și-au făcut predilecțiune din a lua din corpul profesoral tot ce este mai inferior”. Cum membrii fracțiunii erau în marea lor parte profesori, deci cunoscători ai realităților din învățământul epocii, cereau guvernanților „să înceteze această stare revoltătoare în lucrurile instrucțiunii publice”⁷¹.

Deși a fost foarte activ în „gravitatea discuțiilor acestei opere mari”, asupra proiectului de Constituție, pe care o considera „pactul fundamental al societății noastre”⁷², Nicolae Ionescu, liderul liberalilor fracționiști, a criticat chiar și Constituția de la 1866, pe care o considera „prea largă pentru talia strâmtă a națiunii române”. El a condamnat instituțiile statului, garantate de textul fundamental, declarând că vor face din oamenii politici „o turmă care să se conducă după interesele momentului, iar nu

⁶³ „Tribuna română”, din 15 decembrie 1866, p.1;

⁶⁴ Sorin Radu, *Modernizarea sistemului electoral din România (1866-1937)*, Institutul European, Iași, 2005, p.33-34;

⁶⁵ Anastasie Iordache, *Goleștii. Locul și rolul lor în istoria României*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1979, p.380;

⁶⁶ A.N.I. Fond Petru Poni, vol. I, dosar 467;

⁶⁷ *** *Istoria Parlamentului...*, p.160-162;

⁶⁸ Stan, *Grupări...*, p.247;

⁶⁹ *Ibidem*, p.255;

⁷⁰ „Tribuna română”, din 18 august 1866, p.3-4;

⁷¹ *Ibidem*, din 1 septembrie 1866, p.1;

⁷² Silvia Marton, *De la stat la națiune: 1866-1867*, în „Studia Politica. Romanian Political Science Review”, București, vol. II, nr.2, 2002, p.384;

după convicțiunile politice”. Despre Titlul I al Constituției, asupra religiei statului, cu care a fost de acord, Nicolae Ionescu spunea că „instituțiile primordiale ale statului nostru au fost așa de strâns legate cu cele religioase, încât baza drepturilor politice în această țară era însăși religia”⁷³. Ulterior, își va schimba opțiunea despre o serie de prevederi constituționale, devenind un apărător al libertăților politice garantate de textul fundamental. Acest fapt e dovedit de acțiunea comună cu Ion C. Brătianu și Mihail Kogălniceanu de la 1871, când au publicat un manifest prin care protestau împotriva tendințelor conservatorilor de a modifica textul Constituției⁷⁴. Nicolae Ionescu avertiza chiar că va face „apel la popor” pentru apărarea libertăților politice⁷⁵.

Liderul fracțiunii liberale ieșene s-a făcut remarcat în 1866 la dezbaterile privitoare la art.7 din Constituție. Susținut de radicalii munteni, în numele burgheziei naționale, el a respins împământuirea evreilor pe raționamente religioase și făcând puternice presiuni în problema acordării cetățeniei. Antisemitismul fracțiunii era vehement apărut de liderul acestuia în dezbaterile asupra textului constituțional. El afirma în Adunarea Deputaților că „libertățile, domnilor, le putem împrumuta, precum împrumutăm ideile, precum am împrumutat religia [...] dar ceea ce nu putem împrumuta este Patria”. Alături de Alexandru Sihleanu și Pană Buncescu, a înregistrat la Cameră o *Petiție*, semnată de numeroși locuitori ai Iașului și din alte orașe ale Moldovei, în care aceștia se arătau „înpăimântați de creșterea numărului evreilor în Moldova” și „amenințați de o completă deznaționalizare”⁷⁶. Când, în martie 1867, I.C. Brătianu a încercat introducerea unei legi care împiedica stabilirea „vagabonzilor evrei” în Moldova, poziția lui Nicolae Ionescu a redevenit evidentă. Intervenția sa nu era „artificială și nici diversionistă”, ci se datora fluxului masiv de evrei nou veniți, mulți foarte săraci, și care reprezentau o povară socială pentru sarcinile autorităților. El a criticat aspru pe Ion C. Brătianu în Senat, la interelarea Cabinetului Nicolae Golescu, argumentând, prin pericolul „invaziei evreiești”, poziția Frației liberale și independente în problema evreiască⁷⁷. Nu întâmplător, Nicolae Ionescu a luat apărarea, în procesul de la Dorohoi, țăranilor acuzați de violențe contra evreilor în incidentele de la Darabani din 24 septembrie/ 6 octombrie 1875⁷⁸. Mult mai târziu, după dispariția fracțiunii liberale și independente, Nicolae Ionescu și-a păstrat concepțiile. Astfel, la 1881, noua lege privind statutul minorităților era apreciată de acesta drept „o pată pentru societatea modernă românească”⁷⁹. Nicolae Ionescu a intrat încă din noiembrie 1866 în primul legislativ votat în urma legii electorale din Constituția de la 1866.

Nicolae Ionescu s-a manifestat și în problemele de politică externă. El a condamnat în termeni duri crearea dualismului austro-ungar, considerându-l o formă mascată de suprimare a libertăților și drepturilor minorității române din cele două părți

⁷³ *Ibidem*, p.386;

⁷⁴ Apostol Stan, *Grupări...*, p.333;

⁷⁵ *Ibidem*, p.336;

⁷⁶ Silvia Marton, *op. cit.* în *loc. cit.* p.396-397;

⁷⁷ Dumitru Vitcu, Dumitru Ivănescu, Cătălin Turliuc, *Modernizare și construcție națională în România. Rolul factorului alogen, 1832-1918*, Junimea, Iași, 2002, p. 292;

⁷⁸ *Ibidem*, p.191, vezi și pagina 258;

⁷⁹ *Ibidem*, p.243;

ale Imperiului⁸⁰. Solidarizându-se cu lupta românilor din imperiul dualist, fracționistii lui Nicolae Ionescu au publicat la 1867 unele lucrări fundamentale ale lui Simion Bărnuțiu, prin care se afirmă drepturile românilor de peste munți, și le-au distribuit în Ardeal și Bucovina⁸¹. Fracționistii erau moderați în ceea ce privește obținerea independenței. Nicolae Ionescu credea că obținerea independenței, prin înlăturarea protectoratului marilor puteri, ar putea trezi ambițiile expansioniste ale Austro-Ungariei. El a declarat că este periculos să se declare „o independență care ne este asigurată de puterile garante pentru o iluziune de independență”⁸². Când, în 1875, s-a declanșat Criza Orientală, prin războaiele creștine din Bosnia și Herțegovina împotriva autorităților otomane, liberalii au simpatizat cu cauza sud-dunărenilor. Din contră, Nicolae Ionescu l-a atacat pe Brătianu tocmai pentru această tendință, militând pentru păstrarea independenței în problema orientală⁸³. Nicolae Ionescu a avut păreri diferite față de majoritatea liberalilor în chestiunile de politică externă. Când, în 1877, Ion Ghica a publicat broșura „*O cugetare politică*”, susținând că o Românie independentă ar fi vulnerabilă în fața expansionismului puterilor vecine, Nicolae Ionescu a dezvoltat idei asemănătoare. În calitate de Ministru de externe în cabinetul I.C. Brătianu, Nicolae Ionescu a cerut diplomaților români în capitalele Europei, la 22 octombrie/ 3 noiembrie și 5/17 noiembrie 1876, să sondeze guvernele europene în vederea obținerii unor garanții de neutralitate în condițiile unui conflict armat ruso-turc. El a cerut marilor puteri să acorde garanții României dacă aceasta rămâne neutră în conflictul din Balcani. La sfârșitul lui martie 1877, în contextul negocierii unui tratat cu Rusia, Nicolae Ionescu a demisionat din postul de la Ministerul de Externe, apoi s-a abținut chiar în ședința Parlamentului din 29 aprilie/11 mai 1877 privind atitudinea față de Poarta otomană.

Independența fracțiunii liberale de la Iași nu a împiedicat-o să negocieze cu liberalii lui Ion C. Brătianu o alianță de guvernare. Încă din noiembrie 1866 fracționistii lui Ionescu s-au raliat grupurilor radicale din jurul lui I.C. Brătianu și C.A. Rosetti plasându-se în opoziție față de Cabinetul lui I. Ghica sau de liberalii moderați⁸⁴. Liderii radicalilor munteni au încercat să pătrundă în Moldova unde liberalii erau mai moderați. Astfel, în alegerile de la 1868 radicalii munteni s-au aliat cu fracționistii lui Nicolae Ionescu. La 1867, Ion C. Brătianu și Alexandru Holban au perfectat o colaborare politică. Concesiile pe care Brătianu le-a făcut fracționistilor erau în direcția limitării rolului evreilor în politica economică a României⁸⁵. Fracționistii au colaborat sporadic și cu Ion Ghica, dar presiunile prințului Carol, care nu putea agreea republicanismul fracțiunii, au stânenit colaborarea dintre aceștia⁸⁶. Deși au împărțit puterea la 1868, fracționistii s-au desprins de aripa lui Brătianu. Speriați că liberalii munteni acaparaseră o poziție puternică în Moldova, fracționistii inițiaseră un proiect legislativ cu caracter antisemit prin care împiedicau pe evrei să pună mâna pe pârghiile economice din mediul rural. După un scurt conflict cu tabăra lui Brătianu, fracțiunea liberală a lui Nicolae

⁸⁰ Stan, *Grupări...*, p.346;

⁸¹ *Ibidem*, p.349;

⁸² *Ibidem*, p.394;

⁸³ Apostol Stan, Mircea Iosa, *Liberalismul...*, p.163

⁸⁴ *Ibidem*, p.101

⁸⁵ Apostol Stan, *Grupări...*, p.191

⁸⁶ *Ibidem*, p.205;

Ionescu a rupt colaborarea cu aceștia în martie 1868. Atât Brătianu cât și principele Carol au fost întâmpinați cu ostilitate în perioada următoare în vizitele lor din Moldova de către simpatizanții fracționiștilor⁸⁷. Fracționistul Nicolae Ionescu, intrat în Cabinetul Goleșcu, nu a urmat politica acestuia, a dat un vot de blam executivului, alături de Grigore Balș, la 31 mai/12 iunie 1868, în problema reformei armate, însă majoritatea Adunării Deputaților a susținut guvernul. Colaborarea fracționiștilor lui Nicolae Ionescu cu diversele grupări liberale nu a fost una foarte simplă. Nu de puține ori a existat o reținere între fracționiști și liberali munteni și chiar moldoveni. Însă poziția pe care o aveau în Parlament au obligat celelalte grupări liberale să țină cont de aceștia. În februarie 1868, Alexandru Gheorghiu a interpellat guvernul pe problema legii de organizare a Curții de Casație. „Nu-ți voi comunica – scria acestuia lui Petru Poni – cât a agitat opinia publică interpelarea făcută de mine asupra Curții de Casație. Ziarele au tratat această chestiune și atât cele liberale (roșii) cât și cele reacționare (albe) m-au blamat fiecare din punctul lui de vedere. Eu am zis că un deputat independent are datoria de a cerceta toate abuzurile și de a lovi fără considerațiune ceea ce este cutare sau cutare partid la putere.” Susținut și de Nicolae Ionescu în această chestiune, Al. Gheorghiu vorbea de un adevărat conflict între cele două Camere pe tema acestei interpelări⁸⁸. De aici rezultă că impactul pe care l-au avut fracționiștii liberali ai lui Nicolae Ionescu în viața politică internă a țării din acea perioadă nu a rămas fără ecou. În luna mai a anului 1868 o altă interpellare a lui Nicolae Ionescu la Senat pe tema chestiunii evreiești a avut din nou ecou. „Talentul ce a dezvoltat în această chestiune a pus în mirare toată lumea”, declara Gheorghiu⁸⁹.

Și la 1870 s-a reușit formarea unei alianțe liberale, între cei din grupul lui Ion Ghica, moderații lui Kogălniceanu, dar și fracționiștii lui Nicolae Ionescu⁹⁰. Și în legislativul din 1870 grupările liberale au dominat Adunarea Deputaților. Printre acestea se aflau și 25 de fracționiști ai lui N. Ionescu. Dar acest lucru nu a ajutat Partidul Liberal, Nicolae Ionescu reprezentând așa numita majoritate „perfect indecisă” din moment ce a intrat cel mai des în conflict cu liberalul I.C. Brătianu. După 1871 cele patru dizidențe liberale s-au apropiat și au devenit mai cooperante. În 1875 când a apărut un nou program al Partidului Liberal publicat în „Alegătorul liber”, fracționiștii lui N. Ionescu s-au afiliat grupului central liberal. La 18/30 martie 1871 a fost lansat o „Adresă pentru alegători” semnată de Kogălniceanu, Brătianu, Ghica și Ionescu în care se vorbea despre „membrii partidului liberal întrunit” și chiar dacă mai existau diferenduri între Brătianu și Ghica, fuziunea liberalilor într-un mare partid se întredvedea ca o posibilitate reală⁹¹. În 1873 fracționiștii s-au interesat din nou de o colaborare cu liberalii lui Brătianu în problema creării Creditului Funciar Rural pentru a contracara proiectul conservator. Procesul apropierii grupărilor liberale – I.C. Brătianu, M. Kogălniceanu, Ion Ghica, Nicolae Ionescu – a continuat în anul următor. În septembrie 1874, gazeta „Reforma” susținea că procesul acesta era într-un stadiu avansat, depășindu-se principalele divergențe dintre aceștia și demarând procesul de încheiere a

⁸⁷ Apostol Stan, Mircea Iosa, *Liberalismul...*, p.115-116;

⁸⁸ A.N.I. Fond Petru Poni, vol. I, dosar 469;

⁸⁹ *Ibidem*, dosar 4

⁹⁰ Apostol Stan, *Grupări...*, p.206;

⁹¹ *Ibidem*, p.208;

organizațiilor regionale și locale⁹². În 1875, fracțiunea a dispărut în sânul Partidului Liberal, inclusiv organizațiile din mediul rural ale noului partid fiind încheiate⁹³. La 1876 liberalii reușiți și-au asigurat victoria în alegeri, 18 fracționiști intrând în Cameră și asigurând majoritatea liberală. Nicolae Ionescu obținea cu acest prilej portofoliul externelor. Și în calitate de Ministru de Externe, Nicolae Ionescu a susținut o politică de neutralitate față de conflictul din Balcani și față de interesele marilor puteri⁹⁴.

Unul din principalii adversari ai fracțiunii era Titu Maiorescu și gruparea junimiștilor care spuneau despre ideile fracționiștilor că erau „materie de ridicol”. Comparați cu iacobinii, fracționiștii erau percepuți ca periculoși de către Maiorescu pentru că „vițiază în mod radical spiritul tinerimii”, iar acesta a cerut chiar excluderea lor din învățământ sau măcar suprimarea disciplinelor pe care le predau aceștia⁹⁵.

Deși gruparea lui Nicolae Ionescu s-a dizolvat în Partidul Liberal, Nicolae Ionescu nu și-a schimbat concepțiile politice niciodată. O demonstrează o scrisoare a sa adresată fiului său Eugen, candidat la alegerile pentru Adunarea Deputaților în colegiul III de Roman și în care îi dădea o serie de sfaturi politice. „Fleba a zis către cineva că el la Roman îmi va da tot ajutorul moral, scria N. Ionescu. Dar eu nu cer nimănui ajutor. Eu voi fi mandatar al concetățenilor miei româșcani, liber și independent, precum am fost întotdeauna, iar nu șerbul partidului, nici căpătuitorul nimănui, precum n-am fost în viața mea”⁹⁶.

* * *

Partidul Național Liberal a apărut în România în urma unei evoluții lente și sinuoase. Deși originile liberalismului sunt anterioare anului 1848, un partid liberal nu avea să apară decât mult mai târziu. Dificultățile Unirii de la 1859, viteza cu care Alexandru Ioan Cuza și-a introdus reformele structurale, opoziția taberei conservatoare au făcut grupările liberale să se tatoneze mult timp, în vederea încheierii unei alianțe politice. După 1866 aceste eforturi, concretizate prin renunțarea la unele puncte radicale din programele fiecărei grupări, au avut rezultate prin crearea unor cabinete liberale relativ puternice. Dar abia după ce democrația românească, statuată de textul constituțional de la 1866 și-a dovedit eficiența s-a putut coagula un partid liberal puternic care a înglobat diversele fracțiuni și dizidențe.

Originile liberalismului românesc se află în documentele programatice ale revoluției de la 1848 și în gândirea politică anterioară, favorizată de răspândirea ideilor liberale ale revoluției franceze. Deceniile următoare au cristalizat ideile politice liberale, fără ca, contextul politic să permită și formarea unui partid liberal în Principate. Unirea de la 1859 și domnia lui Alexandru Ioan Cuza au reprezentat pași importanți în democratizarea societății românești și formarea primelor instituții de stat, între care Parlamentul, care era o condiție a democrației. Astfel, s-au putut forma două grupări

⁹² Apostol Stan, Mircea Iosa, *Liberalismul...*, p.166-167;

⁹³ *Ibidem*, p.168;

⁹⁴ *Ibidem*, p.176;

⁹⁵ Stan, *Grupări...*, p.181;

⁹⁶ Mihai Sorin Rădulescu, *Elita liberală românească (1866-1900)*, Editura ALL, București, 1998, p.81;

politice, conștiente de forța lor, aflate însă încă în căutarea unei structuri organizatorice. Fiecare dintre cele două grupări, conservatoare, respectiv liberală, erau însă divizate în aripi și personalități, cu puncte de vedere diferite. Domnia personală a lui Alexandru I. Cuza, abdicarea sa forțată și venirea prințului Carol de Hohenzollern-Sigmaringen pe tronul României a defavorizat omogenizarea taberelor liberale. Problemele grave de stat au fost puse înaintea concepțiilor politice, fiind chiar posibilă o alianță a conservatorilor cu liberalii.

Liberalismul românesc în epoca amintită era divizat în trei curente. Unul, reprezentat de partizanii lui Ion C. Brătianu, „roșii” cum erau numiți, era radicali, partizani ai politicii „prin noi înșine” adepți ai liberalizării țării, prin propriile forțe, cu un caracter naționalist. Un alt curent, promovat în Moldova de Kogălniceanu, era promotorul moderantismului, deschis spre dialog chiar și cu adversarii politici. Al treilea curent, născut tot în Moldova, era tot unul radical, dar de pe alte poziții decât radicalii munteni. Între diversele aripi liberale dintre anii 1864 și 1875 s-a aflat și Frațiunea liberă și independentă condusă de profesorul Nicolae Ionescu. Frațiunea liberală și independentă a lui N. Ionescu a reprezentat aripa stângă, radicală a moldovenilor, având în vedere că în Moldova radicalii erau puțini. Dar această grupare politică a rezistat în principal datorită activului său lider, profesorul N. Ionescu care a fost locomotiva politică și electorală a fracțiunii. Inspirat de ideile politice ale profesorului ardelean Simion Bărnuțiu, Nicolae Ionescu, profesor universitar ieșean, deputat și ministru, a fost un bun orator, un om politic integru, cu propriile sale păreri despre dezvoltarea țării. El a colaborat deseori cu liberalii de la București, intrând chiar și în guvern, dar și-a apărut multă vreme punctul de vedere, găsindu-se și pe poziții adverse cu aceștia. Alături de personalități mai puțin cunoscute, precum: Andrei Vizanti, frații Ștefan și Alexandru Șendrea, Petre Suci, G. Mărzescu, A. I. Gheorghiu, Nicolae Ionescu a condus o vreme una din cele mai zgomotoase fracțiuni liberale. Folosindu-se de gazeta „Tribuna română”, de un sistem de cluburi, în județele Moldovei, dar și de catedra universitară, fracționistii și-au putut promova ideile politice.

Din programul politic al fracțiunii libere și independente de la Iași reies ideile lui Simion Bărnuțiu: naționalismul, republicanismul, autonomismul local, țărănismul, dar și antisemitismul. Republicanismul lor i-a pus în conflict cu prințul Carol. Naționalismul lor era tot anticarlist, pentru că fracționistii ieșeni militau pentru un principe român la conducerea țării. Mai mult, erau adversarii capitalului străin dar și a străinilor aflați în diverse funcții în societatea românească. Între aceștia, cei mai periculoși erau, în opinia fracționistilor, evreii. Adversar veritabil al evreilor, mergând până la antisemitism declarat, Nicolae Ionescu credea că evreii, substituiții românilor, împiedicau formarea unei clase de mijloc înstărite, autohtone. De aceea, în toate rândurile când a avut ocazia, a luptat pentru restrângerea drepturilor evreilor și pentru împiedicarea oricăror privilegii comerciale ar fi putut obține evreii. Acest lucru l-a dovedit și prin împiedicarea firmelor evreiești de a participa la diferite licitații. A avut numeroase interpelări la tribuna Parlamentului în chestiunea evreiască și a susținut cu tărie articolul constituțional care refuza evreilor dreptul la cetățenia română.

Și în problema agrară, fracționistii lui Nicolae Ionescu au avut propriul punct de vedere. Ei au propus o largă reformă agrară, o îmbunătățire a situației economice a țăranilor, prin diverse măsuri, cum a fost propunerea legislativă privind tinerii căsătoriți, intrând în conflict cu tabăra conservatoare. O altă problemă spinoasă a societății

O DIZIDENȚĂ LIBERALĂ: FRAȚIUNEA LIBERĂ ȘI INDEPENDENTĂ...

românești „între unire și independență” a fost cea electorală. Fracționistii au militat pentru îmbunătățirea legislației electorale prin acordarea de drepturi electorale unui număr mai mare de cetățeni ai României, intrând în conflict cu liberalii din jurul lui Brătianu. În economie a fost adept al liberalismului, al liberului schimb, adversar al protecționismului promovat chiar de liberali.

În problemele de politică externă a fost adeptul ideilor aceluiași Simion Bărnuțiu. A susținut pe românii de peste munți, dar a fost un adept al prudenței în ceea ce privește obținerea independenței. Poziția sa în etapa de la 1875-1876 a chestiunii orientale, l-a făcut să-și piardă chiar scaunul de ministru de externe pe care l-a ocupat până atunci.

Frațiunea liberă și independentă de la Iași avea să dispară odată cu formarea Partidului Național Liberal, când gruparea lui Nicolae Ionescu și-a pierdut independența. Ceea ce nu a însemnat că vocea profesorului ieșean a încetat să se mai facă auzită. În realitate, fracțiunea a avut un rol relativ puțin însemnat în istoria liberalismului românesc. Ea a fost zgomotoasă atât timp cât liderul ei a fost vehement. Fiind o adevărată locomotivă a fracțiunii, Nicolae Ionescu a acoperit celelalte personalități din gruparea sa. El a reprezentat întreaga istorie a fracțiunii, a fost mentorul și promotorul ei. Odată cu decizia sa de a fuziona cu liberalii fracțiunea și-a încetat existența.

A LIBERAL DISIDENCE: THE FREE AND INDEPENDENT FACTION FROM IASSY

- summary -

Throughout history, all the Romanian political parties had a difficult, sinuous evolution, not being spared of disidences and regroupings. The National Liberal Party, considered by the historians as the most important political party from the Romanian history, was confronted with this problem, too.

But, as early as the first Liberal groupings had appeared, there were, in Romania, projects and opinions of the same political orientation which also had some differences of vision. Thus, the National Liberal Party was set up relatively hard, after many experiences and searches. The different Liberal personalities had various opinions, common points, but also unreachable points of view. One of the most original Liberal grouping was that set up around Nicolae Ionescu, a professor from Iassy; it appeared in the last years of A.I. Cuza's reign, but played an important role in the first years of Charles the 1st's reign, crucial for the subsequent evolution of the Romanian state.

The Liberal and independent party represented the left, radical orientation of the Moldavians, taking into consideration the fact that there were a few radicals in Moldavia. But this political grouping lasted mainly thanks to its active leader, professor N. Ionescu, who was the political and electoral engine of the faction. Inspired from the political ideas of Transilvanian Simion Barnutiu, Nicolae Ionescu, university professor, deputy and minister was a good speaker, an incorruptible politician, having his own opinions regarding the country's development. He had often cooperated with the Liberals from Bucharest, becoming member of the Government, but he had supported for a long time his point of view, situating himself on opposite sides from the others. Together with

fewer known personalities, such as Andrei Vizanti, Stefan and Alexandru Sendrea brothers, Petre Suci, G. Marzescu, A.I. Gheorghiu, Nicolae Ionescu had led for a while one of the most noisiest Liberal factions. Using the newspaper "The Romanian Tribune", a system of clubs in the Moldavian districts, as well as his professor's position, the factionists could promote their political ideas.

From the political platform of the free and independent faction from Iassy result the ideas of Simion Barnutiu: the nationalism, the republicanism, the local autonomy, the peasant orientation, but also the anti-Semitism. The republicanism determined the conflict with prince Charles. Their nationalism was anticarlist because the factionists from Iassy were militating for a Romanian prince to rule the country. More than that, they were opponents to foreign money as well as to foreigners occupying different positions in the Romanian society. Among those, the most dangerous were, in the factionists' opinion, the Jews. Real opponent of the Jews, reaching the declared anti-Semitism, Nicolae Ionescu thought that the Jews, substituted to the Romanians, withdrew the creation of a local well-to-do middle class. On this purpose, every time he had the opportunity, he fought for the restriction of the Jews' rights and for the withdrawal of every commercial benefit they could obtain. He proved that by hindering the Jewish firms in taking part at different auctions. He had many interventions in the Parliament tribune on the Jewish problem and he strongly supported the Constitutional article that refused the Romanian citizenship to the Jews.

In which concerns the agrarian problem, too, Nicolae Ionescu's factionists had their own point of view. They promoted a large agrarian reform, an improvement of the economical situation of peasantry through different measures, for example the legislative proposal regarding the just-married couples, reaching a conflict with the conservative group. Another delicate problem of the Romanian society, "between union and independence" was the electoral one. The factionists militated for the improvement of the electoral legislation by giving electoral rights to a larger number of Romanian citizens, coming to conflict with the Liberals around Bratianu. In which regards the economy, they supported liberalism, the free change, opposing to the protectionism promoted by the Liberals themselves.

On the external politics matters, he supported the ideas of the same Simion Barnutiu. He also supported the Romanians from the other side of the mountains, but he was cautious in which regards gaining independence. His position related to the Oriental matter from the 1875-1876 period made him lose his Minister of Foreign Affairs' chair which he had occupied till then.

The free and independent faction from Iassy disappeared when the National Liberal Party was formed; in that moment Nicolae Ionescu's grouping lost his independence. This fact didn't make the professor silent. In real terms, the faction had a relatively unimportant role in the history of the Romanian liberalism. It was noisy as long as its leader was vehement. Being a real engine of the faction,

Nicolae Ionescu had overwhelmed the other personalities from his grouping. He represented the whole history of the faction, being its mentor and promoter. With the decision to fusion with the Liberals, the faction ceased its existence.

ÎN TRE „VULTURUL ALB” ȘI „STEUA ROȘIE”: RĂZBOIUL POLONO-SOVIETIC (25 APRILIE 1920 - 10 OCTOMBRIE 1920) ȘI POZIȚIA GUVERNELOR ROMÂNIEI MARI

Daniel HRENCIUC

Renașterea statului polonez independent la 11 noiembrie 1918 este legată în mod direct de personalitatea și acțiunile mareșalului Józef Piłsudski¹ pe fondul evoluțiilor și metamorfozelor geopolitice internaționale² intervenite în spațiul Europei Centrale după sfârșitul primului război mondial³. Imediat după proclamarea independenței sale, situația Poloniei se prezenta simultan complexă și sensibilă⁴, ea având – cu excepția României Mari – probleme și dispute teritoriale cu toți vecinii săi⁵, acțiunea de reconfigurare a frontierelor de la 1772 (data primei sale împărțiri)⁶, dovedindu-se a fi complicată. Liderii politici polonezi împărtășeau opinii diferite asupra viitorului și configurației teritoriale a statului lor, cei mai mulți dintre ei în frunte cu Józef Klemens Piłsudski⁷ sprijineau proiectul "jagellonic"⁸, adică refacerea frontierelor Poloniei de la 1772⁹ (înaintea primei sale împărțiri). În opoziție cu Józef Piłsudski și partizanii acestuia, Roman Dmowski, charismaticul lider al dreptei poloneze, susținea "ideea piastică", în fond o restrângere teritorială a Poloniei, însă cu un puternic accent pus pe asimilarea etnică a minorităților naționale. Józef Piłsudski¹⁰ considera -

¹ Vezi pe larg Daniel Hrenciuc, *Mareșalul Józef Piłsudski: o viață în serviciul Poloniei (1867-1935)*, în "Revista de Istorie a Moldovei", Chișinău, nr. 1 (69), 2007 - ianuarie, p. 45-60.

² L. Haden Guest, *The Struggle for Power in Europe 1917-1920*, London, Hodder and Stoughton Limited, 1921, p. 10.

³ Paul Johnson, *O istorie a lumii moderne 1920 - 2000*, București, Editura Humanitas, 2005, p. 30.

⁴ Herbert Adams Gibbons, *The Reconstruction Poland and Near Est. Problems of Peace*, The Century Co., 1917, p. 28 și urm.

⁵ Jean Baptiste-Duroselle, *Istoria relațiilor internaționale 1919 - 1947*, vol. I, București, Editura Științelor Sociale și Politice, 2006, p. 34.

⁶ Comision Polonaise Des Travaux Preparations A La Conference De La Paris, *Droits de la Russie sur la Lithuanie et sur la Ruthenie-Blanche*, Paris, Mai 1919, p. 4-11.

⁷ Piotr S. Wandycz, *Soviet-Polish Relations 1917-1921*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1969, p. 65.

⁸ Wojciech Rojek, *Territorial Changes in the North, Middle and South-East Europe After World War I 1917-1924*, în vol. *La fin de la Première Guerre mondiale et la nouvelle architecture géopolitique européenne*, sous la direction de George Cipăianu et Vasile Vesa, Presses Universitaires de Cluj, 2000, p. 180.

⁹ Jean Marie Le Breton, *Europa Centrală și Orientală între 1917 și 1990*, București, Editura Cavallioti, 1996, p. 19.

¹⁰ St. J. Boncza, Joseph Piłsudski, *The Founder of Polish independence and Chief of the Polish State*, London and Edinburgh, Sampson Low, Morston Co., Ltd, 1921, p. 5.

asemenea celor mai mulți dintre polonezi - că Rusia reprezintă "dușmanul numărul 1 al Poloniei", atitudinea și sentimentele sale rămânând practice neschimbate pe parcursul întregii sale vieți¹¹. Această poziționare a mareșalului Józef Piłsudski era perfect explicabilă și rațională în același timp, date fiind experiențele sale personale, precum a rolului nefast jucat de către Rusia în evoluția statului polonez¹². Înaltele Puteri Aliate și Asociate reunite în cadrul Conferinței de Pace de la Paris (1919-1920)¹³ au analizat și dezbătut cu multă atenție situația frontierelor statului polonez¹⁴. Pericolul bolșevic precum și evenimentele care aveau loc în spațiul fostelor Imperii Rus și Austro-Ungar au deplasat atenția Înalțelor Puteri Aliate și Asociate spre aceste zone, implicit sensul acțiunilor dezvoltate către Józef Piłsudski¹⁵. Evenimentele din regiunile vestice ale Rusiei, antrenate în războiul civil,¹⁶ i-au oferit lui Józef Piłsudski oportunitatea de a recupera spațiul istoric al polonității¹⁷. Teritoriile estice revendicate de către Piłsudski reflectau o diversitate etnică și confesională impresionantă: ucraineni, ruși, bieloruși (ortodocși și greco-catolici), evrei (mozaici) polonezi și lituanieni (romano-catolici), reprezentând comunități etnice interesate să-și construiască propria structură statală. Interesele Poloniei interferau cu cele ale Lituaniei, Bielorusiei și Ucrainei, dincolo de preocupările militare și politice ale Rusiei bolșevice de a recupera fostele posesiuni țariste. Józef Piłsudski¹⁸ a urmărit cu multă determinare realizarea "proiectului jagellonic"¹⁹ neezitând în acest scop, să alterneze negocierile purtate cu bolșevicii²⁰ sau

¹¹ Născut la 5 decembrie 1867 la Zulów, lângă Wilno (Vilnius, azi în Lituania) într-o familie polono-lituaniană, Piłsudski a cunoscut, pe viu, în timpul liceului urmat la Wilno și, ulterior, în 1885, în calitate de student la Facultatea de Medicină din Harkov, resentimentele manifestate de ruși împotriva polonezilor, aspect care-l va impresiona pentru tot restul vieții. Czesław Miłosz, *Orașul tinereții mele*, în vol. *Europa Centrală. Memorie, paradis, apocalipsă*, coordonatori Adriana Babeți, Cornel Ungureanu, Iași, Editura Polirom, 1998, p. 123; Nicolae Cambrea, *Mareșalul Piłsudski, omul de stat și comandant suprem al forțelor poloneze în războiul din 1920*, Brașov, Institutul Tipografic „Unirea”, 1939, p. 15.

¹² Arthur Bullard, *The Russia Pendulum Autocracy-Democracy-Bolshevism*, Toronto, The MacMillan Company, 1919, p. 120-121.

¹³ Daniel Hrenciuc, *România și Polonia. 1918 – 1931. Relații politice, diplomatice și militare*, Rădăuți, Ediția a II-a revăzută și adăugită, prefață Gh. Buzatu, Editura Septentrion, 2003, p.

¹⁴ F. G. Dreyfus, A. Jourcin, P. Thibault, P. Milza, *Istoria Universală*, volumul 3, *Evoluția lumii contemporane*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2006, p. 353-354.

¹⁵ Ellis Ashmead –Bartlett *The Tragedy of Central Europe*, London, Thorthon Butterworth Ltd., 1923, p. 212-214.

¹⁶ R. W. Pethybridge, *The bolseviks disorder (1917-1918)*, în „The Slavonic and East European Review”, University of London, vol. XLIX, No. 116, July 1971, p. 410.

¹⁷ Piotr S. Wandycz, *op.cit.*, p. 65.

¹⁸ Piłsudski, *A Biografy His Wife Alexandra Piłsudska*, New York, Dodd, Mead & Company, 1941, p. 270.

¹⁹ Jean Marie Le Breton, *Măreția și destinul bătrânei Europe 1492-2004*, București, Editura Humanitas, 2004, p. 165-166.

²⁰ Weronika Gostynska, *Tajne rokowania polsko-radzieckie. Materiały archiwalne i dokumenty*, Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1986, p. 18. Richard Pipes, *op. cit.*, p. 240. Termenii înțelegerii polono-bolșevice, angajați de către Józef Piłsudski, includeau: încetarea propagandei bolșevice în teritoriile poloneze; retragerea armatei bolșevice la o distanță de 10 km de linia de demarcație sovieto-poloneză, respectarea dreptului la

cu liderii contrarevoluționari²¹, în scopul recunoașterii de către aceștia a frontierelor estice ale Republicii a II-a Polone²². Evoluțiile politice și militare din Ucraina, au influențat planurile lui Józef Piłsudski, ajungându-se rapid la un conflict militar polono-ucrainean. În martie 1917 s-a format, la Kiev, Rada Centrală (autonomă) a Ucrainei, sub conducerea lui Mihailo Hrusovski care, la 23 iunie 1918, a proclamat Republica Ucraineană²³. În iulie 1917 Rada i-a încredințat lui Vladimir Vinnicenko²⁴ sarcina formării unui guvern ucrainean în cadrul căruia Semion Petliura se ocupa de problemele militare. Bolșevicii preluând puterea (25 octombrie/7 noiembrie 1917), Rada Centrală a proclamat, la 25 decembrie 1917, independența Republicii Populare Ucrainene²⁵. La sfârșitul anului 1917 au apărut disensiuni în sânul Radei Centrale și a conducerii Republicii Populare Ucrainene, apărând un curent autonomist susținut de hatmanul Pavel Skoropadski, sprijinit de către germani²⁶. Acesta a condus Ucraina în intervalul martie - noiembrie 1918. La 22 ianuarie 1918, Rada a proclamat Republica Ucraineană „liberă și suverană”²⁷. După destrămarea Imperiului austro-ungar, polonezii au preluat controlul regiunilor de vest, iar ucrainenii în regiunile de est²⁸. La 1 noiembrie 1918 a fost proclamată Republica Vestică Ucraineană care și-a extins controlul și asupra Lwów-ului²⁹, majoritar polonez, izbucnind, din acest motiv, conflicte spontane cu polonezii³⁰. Consiliul Național Ucrainean a preluat oficial puterea la Lemberg (Lwów), Stanislaw și Tarnopol³¹. Acest Consiliu a proclamat, la 13 noiembrie 1918, Republica

autodeterminare a Bielorusiei și Ucrainei, precum și a părților din Bielorusia și Ucraina aflate sub ocupația sovietică; orașul Dynaburg urma să fie înapoiat Letoniei. Armata sovietică acționa în zona Dniprului-Ucraina. Sovieticii nu au acceptat ultimele trei condiții, însă, prin acțiunile lor căutau doar să obțină timp.

²¹ Henry Kissinger, *Diplomația*, traducere de Mircea Ștefanu, Radu Paraschivescu, Ediția a II-a, București, Editura All, 2002, p. 226. Serge Bernstein, Pierre Milza, *Istoria Europei. Secolul XX (din 1919 până în zilele noastre)*, Ediție îngrijită și comentarii de Doina Barcan Sterpu, Iași, Editura Institutului European, 1998, p. 18: În cursul verii anului 1919 s-au înregistrat importante modificări în raportul de forțe dintre bolșevici și armatele contrarevoluționare Nicolae Iorga, *Adevărul asupra trecutului și prezentului Basarabiei (1914-1940)*, București, Institutul Cultural Român, 2008, p. 107.

²² Raymond Leslie Buell, *Poland Key To Europe*, Second Edition Revised, New York & London, Alfred A. Knopp, 1939, p. 74.

²³ *Eastern Galicia an Independent Commonwealth*, published by the National Council of Eastern Galicia, Viena, 1920, p. 19 - 20.

²⁴ Arthur E. Adams, *The bolhevics and the ukrainian front in 1918-1919*, în „The Slavonic and East European Review”, vol. XXXVI, No. 87, June 1958, p. 396.

²⁵ *Eastern Galicia...*, p. 20.

²⁶ Alexander Shoulguin, *The Problems of the Ukraine. The Ethnic Question. The National culture. The economic life. The Will of the people*, London, The Ukrainian Press, Bureau, p. 33.

²⁷ Daniel Hrenciuc, *op. cit.*, p.

²⁸ Alexandra Viatteau, *Pologne entre l'Est et l'Ouest*, Paris, Editions Hora Decima, 2009, p. 94.

²⁹ I. Panenko, *La Galicie pays polonais*, Paris, Bureau Polonais de Publications Politiques, 1919, p. 25.

³⁰ Natalya Yakovenko, *Ukraine British Strategies and Concepts of Foreign Policy, 1917-1921 and After*, în „East European Quarterly”, London, XXXVI, No. 4, January 2003, p. 470.

³¹ Norman Davies, *op. cit.*, p. 521.

Populară Vest Ucraineană³² care cuprindea, în afară de estul Galiției, Ucraina Subcarpatică și o parte din Bucovina³³. Din acest motiv, au izbucnit rapid conflicte între ucraineni și polonezi pe de o parte, și români și ucraineni pe de altă parte³⁴. La sfârșitul lunii noiembrie 1918 Comitetul Național Polonez din Paris a protestat datorită deciziei germanilor de a ajuta la formarea unui stat ucrainean în detrimentul celui polonez. Ucrainenii însă, au supralicitat, informând Parisul că au format deja un stat care includea și estul Galiției, Ucraina Subcarpatică precum și o parte din Bucovina³⁵. Înainte de semnarea păcii de la Brest-Litovsk dintre Rusia Sovietică și Puterile Centrale, la 13 martie 1918, armata bolșevică a impus la Harkov un „guvern sovietic ucrainean”³⁶. Acesta a proclamat Republica Sovietică Socialistă Ucraineană. Trupele bolșevice au ocupat Kievul la sfârșitul lunii februarie 1918. Conform prevederilor tratatului de la Brest-Litovsk, bolșevicii au fost nevoiți să recunoască independența Republicii Populare Ucrainene, evacuând teritoriul acesteia³⁷. Generalii Kazimierz Sosnowski și Szeptycki au refăcut armata poloneză ale cărei efective numărau 200 000 de militari. Între 20 - 22 octombrie 1918 au avut loc puternice lupte între armatele poloneză și ucraineană. La 22 noiembrie 1918 a fost recucerit de către polonezi orașul Lwów (Lemberg), iar până la începutul lunii ianuarie 1919, întreaga regiune a intrat sub controlul polonezilor. Mareșalul Ferdinand Foch, a propus soluția unui armistițiu între polonezi și ucraineni, iar Lwów-ul, majoritar polonez, trebuia cedat Poloniei, zona petroliferă urmând să intre sub controlul Ucrainei. În cadrul ședinței Consiliului Suprem consacrat armistițiului polono-ucrainean din 3 februarie 1919, mareșalul Ferdinand Foch a solicitat sprijinirea Poloniei, deoarece prin ocuparea Lwów-ului de către trupele ucrainene se putea ajunge la căderea guvernului polonez. David Lloyd George s-a opus cu îndârjire, în ședințele Consiliului Suprem din 22 și 23 ianuarie 1919, trimerii trupelor comandate de către generalul Stanisław Haller („armata de azur”, cum fusese ea supranumită). Trei săptămâni mai târziu, la mijlocul lui februarie 1919, au început în mod oficial ostilitățile militare dintre Polonia și Rusia Sovietică. Guvernul ucrainean, condus de către Evgheni Petrușevici, a intrat în orașul Stanisławów unde, la 3 ianuarie 1919, a fost proclamată unirea celor două Ucraine³⁸. Obiectivele acestora erau totuși diferite: ucrainenii din Galiția doreau să lupte împotriva polonezilor, pe când cei din Kiev intenționau declanșarea unui atac contra bolșevicilor. La sfârșitul anului 1918, bolșevicii conduși de generalul Vladimir Anton Ovseenko, au declanșat o ofensivă generală³⁹, iar pe 4 februarie 1919, armatele bolșevice au ajuns în apropiere de Kiev. Ofensiva bolșevică a fost finalizată prin ocuparea militară a Kievului, la 5 februarie 1919. Aici a fost înființat un Consiliu al Comisarilor Poporului al R. S. S. Ucrainene,

³² A. A. N., Fond K. N. P., dosar nr. 84, f. 72-77.

³³ *Ibidem*.

³⁴ „Patria”, Cluj Napoca, I, nr. 36, 28 noiembrie 1919, p. 2.

³⁵ *Eastern Galicia*..., p.

³⁶ *Vezi și Memorandum to the Government of the United States on the Recognition of the Ukrainian People's Republic*, Published by the Friends of Ukraine, Munsey Building Washington D. C. 1920, p. 12.

³⁷ L. Haden Guest, *op. cit.*, p. 38.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ Arthur E. Adams, *op. cit.*, p. 397.

condus de către Cristian Rakowski⁴⁰. Directoratul condus acum de Semion Petliura s-a mutat la Vinnița. Republica Populară Ucraineană a pierdut vestul Wolhyniei și Podoliei⁴¹. Guvernul lituanian a reușit să stabilizeze frontul pe linia Schanlen-Wiekomir-Kowno-Grodno, ajungând până la granița poloneză de la Suwalki⁴². Trupele sovietice au încercat să treacă mai departe de Brest-Litowsk, dar au fost oprite de polonezi, aceasta fiind, cronologic, prima confruntare dintre cele două armate. Armatele bolșevice au atacat trupele poloneze deși, inițial, recunoscuseră dreptul națiunii poloneze la o existență proprie. Încă de la începutul lunii martie 1919, bolșevicii au ocupat localitățile Pinsk, Brzesc și Wilno (Vilnius). Contraofensiva armatelor poloneze conduse de către Józef Piłsudski, declanșată în aprilie 1919, a dus la recuperarea acestor localități de sub controlul bolșevic, iar în luna mai 1919, trupele conduse către Piłsudski au atins aliniamentul fixat doi ani mai târziu în cadrul tratatului de la Riga⁴³. În perioada decembrie 1919 - ianuarie 1920, Józef Piłsudski a coordonat ample operațiuni militare în est, destinate formării unui stat ucrainean menit a fi un stat-tampon, plasat strategic între Polonia și Rusia bolșevică⁴⁴. Liderii sovietici V. I. Lenin, L. Troțki și G. V. Cicerin⁴⁵ au tras de timp, propunându-i lui Józef Piłsudski, la 28 ianuarie 1920, traseul unei noi frontiere⁴⁶, în paralel pregătindu-se să atace Polonia⁴⁷. La 9 februarie 1920, Józef Piłsudski a ordonat declanșarea unei ofensive generale contra Armatei Roșii⁴⁸, reușind să înfrângă trupele bolșevice în Wolhinia (Ucraina)⁴⁹. La 21 aprilie 1920, Józef Piłsudski și liderul naționalist ucrainean Simeon Petliura au încheiat un tratat ofensiv care specifica clar regiunile ucrainene ce urmau a fi incluse în componența statului polonez⁵⁰. Marșul comun al trupelor polono-ucrainene a început la 25 aprilie 1920. La 27 mai 1920 polonezii împreună cu trupele ucrainene au reușit să cucerească Kievul, răsturnând guvernul comunist condus de către Cristian Rakowski⁵¹.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ Alexandra Viattcau, *op. cit.*, p. 128 și urmt.

⁴² Raymond Leslie Buell, *op. cit.*, p. 76.

⁴³ Marian Chiriac Popescu, *op. cit.*, p. 13.

⁴⁴ Nicholas Werth, *Istoria Uniunii Sovietice de la Lenin la Stalin*, București, Editura Corint, 2000, p. 19. Urmărit de partizani, amiralul Aleksandr Kolceag a fost luat prizonier și ucis lângă Irkutsk în ianuarie 1920.

⁴⁵ Grigori Vasilievici Cicerin (1872-1936), diplomat sovietic, Comisar al poporului pentru Afacerile Externe (1918-1930).

⁴⁶ Hans Roos, *Geschichte der Polnische Nation 1918-1985*, Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz, 1986, p. 80.

⁴⁷ Nicolae Cambrea, *op. cit.*, p. 92.

⁴⁸ A. M. A. E., Fond România Dosare Speciale. R. I. Relații cu U.R.S.S., vol. 42, f. 9. Telegrama nr. 176, 26 februarie 1920, Legația României din Paris, C. C. Arion către M.A.S. Ignorând avertismentului lansat de către lordul George Nathaniel Curzon, ministrul de externe al Angliei.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ Piotr S. Wandycz, *op. cit.*, p. 124 - 125.

⁵¹ Nicolae Bocșan, Valeriu Leu, coordonatori, *Cronologia Europei Centrale (1848-1989)*, prefață Mircea Muthu, Iași, Editura Polirom, 2001, p. 167. Zygmund J. Gasiowski, *Joseph Piłsudski in the Light of American reports, 1919-1922*, în „The Slavonic and East European

Începând cu 29 mai 1920 armatele bolșevice au dezvoltat o contraofensivă generală determinând retragerea trupelor poloneze. La începutul lunii iunie 1920, Kiewul a reintrat sub controlul trupelor bolșevice, iar la Moscova se vorbea despre declanșarea „revoluției generale”⁵². La 4 iulie 1920, bolșevicii au pătruns pe teritoriul polonez propriu-zis⁵³ - lansând lozinca “Către Vest!”⁵⁴ - provocând îngrijorare în rândul opiniei publice precum și ale cercurilor politice și militare occidentale. Aceasta în timp ce însăși regimul bolșevic beneficia de un val de simpatie internațională sub lozinca “Luați mâinile de pe Rusia!”⁵⁵ (atrocitățile comise de către Lenin, Stalin ș.a. fiind extrem de puțin cunoscute în Europa)⁵⁶. Docherii germani din Danzig și lucrătorii de la căile ferate din Brno s-au opus trimerii de ajutoare polonezilor⁵⁷. Guvernele occidentale au trimis la Varșovia o Misiune Aliată condusă de către lordul britanic Viscount D'Abernon, care îi includea, printre alții, pe generalul francez Maurice Weygand⁵⁸ și pe tânărul căpitan Charles de Gaulle⁵⁹. Varșovia reprezenta un obiectiv extrem de important pentru trupele bolșevice în marșul lor spre Centrul Europei⁶⁰. Józef Piłsudski a dispus protejarea Varșoviei dinspre est, de către armata generalului Lucjan Żeligowski, în timp ce o altă grupare militară, condusă de către generalul Władysław Sikorski, a inițiat o puternică contraofensivă în nord⁶¹. Józef Piłsudski a elaborat, împreună cu alți comandanți militari, la 7 august 1920, un plan strategic care stabilea obiectivul declanșării unei puternice ofensive asupra flancului stâng al armatei bolșevice. Între atacul declanșat de bolșevici asupra Varșoviei și declanșarea ofensivei poloneze ar fi existat, conform planului, un interval de trei zile, care avea scopul să slăbească presiunea exercitată de către bolșevici asupra Varșoviei. Conform planului strategic de apărare a Varșoviei, conceput de către Józef Piłsudski, în 5-6 august 1920, cele mai bune trupe erau plasate

Review”, Volume XLIX, Number 116, July 1971, p. 425-426; „Glasul Bucovinei”, III, 5 mai 1920, p. 4

⁵² Christopher Andrew, Oleg Gordievski, K. G. B. *Istoria secretă a operațiunilor sale externe de la Lenin la Gorbaciov*, traducere Doina Mihalcea-Știucă, București, Editura All, 1997, p. 48.

⁵³ Nicolae Bocean, Valeriu Leu, *op. cit.*, p. 168.

⁵⁴ Norman Davies, *God's Playground. Volume II, 1795 to the Present. A History of Poland*, Revised Edition, Oxford University Press, 2005, p. 294.

⁵⁵ Alexandru V. Ștefănescu, *Primejdia roșie (1919-1921): Războiul polono-sovietic*, în „Dosarele Istoriei”, București, XI, nr. 3 (115), 2006, p. 8. Ziarul socialistilor francezi „L'Humanité” consemna cu acest prilej „Nici un om, nici un ban, nici un obuz pentru Polonia capitalistă și reacționară. Trăiască revoluția rusă!”.

⁵⁶ Norman Davies, *op. cit.*, p. 294.

⁵⁷ *Ibidem*. Cei 30.000 de cavaleriști trimiși de către Ungaria n-au mai putut ajunge în Polonia, întrucât nu li s-a permis tranzitul prin Cehoslovacia.

⁵⁸ Piłsudski..., p. 298.

⁵⁹ Frédéric Guelton, *L'Armée Française et la Nouvelle Architecture politique et militaire de L'Europe 1919-1921*, în vol. *La fin de la Première Guerre mondiale et la nouvelle architecture géopolitique européenne*, sous la direction de George Cipăianu et Vasile Vesa, Presses Universitaires de Cluj, 2000, p. 316-320. Vezi și Constantin Vlad, *Diplomația secolului XX*, București, Fundația Europeană Titulescu, București, 2006, p. 69 și urmt.

⁶⁰ Arthur Bullard, *op. cit.*, p. 152.

⁶¹ Viscount D'Abernon, *A optsprezecea bătălie decisivă din istoria lumii. Lângă Varșovia, în anul 1920*, (editor Arthur Dobiecki), Varșovia, București, 1934, p. 78-80.

în regiunea Deblin-Lublin. O operațiune gen Mama, cu o ofensivă care să pornească de la Młodin sau Varșovia, era exclusă, întrucât exista pericolul unei confruntări frontale cu grosul trupelor mareșalului Mihail Tuhacevski⁶². În privința forțelor sudice, generalul Edward Rydz-Śmigły a supus trupele bolșevice unor atacuri permanente. La 14 august 1920, generalul Władysław Sikorski a declanșat un veritabil „Blitzkrieg”, susținut de tancuri, parcurgând cu rapiditate, zilnic, distanța de 30 de kilometri, pentru a putea surprinde trupele sovietice angajate în nord. Marșul trupelor sovietice a determinat, cum se întâmplă deseori în aceste situații, dispersarea forțelor pe un teren imens, ceea ce îngreuna considerabil legătura dintre punctele de comandă și de comunicații. Polonezii au reușit să intercepteze și să decodifice mesaje radio dintre liderii militari și politici sovietici, informațiile astfel obținute fiind valorificate. În plus, trupele conduse de către temutul Semion Budionnâi la indicațiile lui I. V. Stalin n-au executat ordinul transmis de către Mihail Tuhacevski de a se îndrepta spre Varșovia prin Lublin, întrucât Stalin dorea să folosească Armata I de Cavalerie la cucerirea Lwów-ului⁶³. Dificultățile de comunicare apărute între armata de cavalerie a lui Semion Budionnâi și centrul de comandă al lui Mihail Tuhacevski au făcut ca ordinele trimise, la 14 august 1920, de către acesta lui Budionnâi să ajungă la cunoștința acestuia abia la 17 august, cu posibilitatea de a le aplica abia la 20 august 1920. Înaintea confruntării decisive de la Varșovia, în care raportul de forțe era în mod clar nefavorabil polonezilor, foarte puțini le acordau acestora șanse de scăpare⁶⁴. Diplomații străini - cu excepția ambadorului Marii Britanii și cel al Vaticanului - au părăsit în mare grabă Varșovia. Sigur de victorie, Mihail Tuhacevski, a făcut câteva mutări tactice eronate. Astfel, forțele bolșevice s-au împărțit - o mutare deloc inspirată și dictată de rațiuni discutabile - înaintea atacului Varșoviei în trei direcții principale. În primul rând, probabil din dispoziția lui Lenin, grosul trupelor a fost orientat spre Coridorul polonez și Prusia Orientală. Scopul întregii acțiuni era, în accepția liderilor bolșevici, de a reunifica Prusia Orientală cu Germania, stimulându-se astfel implicarea naționaliștilor germani în conflictul cu Polonia. Liderii bolșevici mai contau, în planul de realizare a revoluției generale, și pe declanșarea unor puternice mișcări sociale în Ungaria și Cehoslovacia, premergătoare instalării unor regimuri bolșevice. Manevrele executate de către bolșevici nu au făcut altceva decât producă o breșă „fatală” în dispunerea trupelor, speculată genial de către Józef Piłsudski. Bătălia Varșoviei a debutat cu atacuri lansate concomitent în direcția localității Wieprz și a depresiunii Deblin, operațiuni succedate de construirea unei puternice ofensive direcționate spre nord. Sesizând rapid vulnerabilitatea trupelor bolșevice, Józef Piłsudski a ordonat soldaților Diviziei a XIV-a să execute un puternic atac de flanc în zona Brzesc-Varșovia⁶⁵. Manevra executată cu acest prilej, de inspirație napoleoniană, a surprins trupele bolșevice pe picior greșit, iar când, în sfârșit, acestea au conștientizat dimensiunea erorii comise, confuzia și dezorganizarea reprezentau deja dominantele situației. Pe fondul unei intuiții tactice și

⁶² Nicolae Cambrea, *op. cit.*, p. 235.

⁶³ Alexandru V. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 9.

⁶⁴ *Ibidem*. Józef Piłsudski și-a redactat testamentul și și-a dat demisia - pe care a pus-o într-un plic - din toate funcțiile militare și politice și a plecat pe front pentru a conduce personal operațiunea.

⁶⁵ Nicolae Cambrea, *op. cit.*, p. 256.

strategice, Józef Piłsudski obținea una dintre ele mai strălucite victorii din istorie, supranumită „miracolul de pe Vistula” („kud nad Wiśłą”)⁶⁶, având un rol decisiv în blocarea drumului comunismului spre Europa⁶⁷. Victoria obținută a fost calificată de lordul Viscount D'Abernon drept „a optsprezecea bătălie din istoria lumii”⁶⁸, într-o ierarhie alcătuită personal în care mai figurau victoria de la Tours (732), obținută de creștini împotriva musulmanilor sau izbânda de la Marna (1914), obținută de francezi împotriva trupelor germane⁶⁹. Ulterior, trupele poloneze s-au mai confruntat cu trupele bolșevice (o armată rusă a fost capturată la Białystok după un marș de pomină al legionarilor polonezi Victoria cea mai semnificativă a fost obținută împotriva lui Semion Budionnîi la Komarow (31 august 1920) considerată cea mai mare bătălie de cavalerie a secolului XX⁷⁰. În urma acestor bătălii, alinamentul trupelor poloneze a fost stabilizat pe linia Tarnopol-Dunbo-Minsk-Driza⁷¹. Dezastrul înregistrat în războiul cu Polonia a determinat Moscova să solicite un armistițiu, acceptat de către polonezi la 12 octombrie 1920, și înlocuit la 18 martie 1921, de pacea de la Riga („linia Curzon”⁷²). Această pace distona cu victoria obținută de către polonezi pe câmpul de luptă, zonele din Ucraina și Bielorusia au fost împărțite între cele două tabere. Conținutul păcii a nemulțumit Ucraina care s-a simțit trădată de către Polonia (polonezii au încălcat prevederile tratatului de alianță cu ucrainenii care interzicea pacea separată). Victoria obținută de către Józef Piłsudski împotriva trupelor bolșevice, a salvat cu aproximativ trei decenii statele din centrul Europei de pericolul comunismului⁷³ (e drept că aceste

⁶⁶ Sintagma „miracolul de pe Vistula” îi aparține lui Stanisław Stroński, un adversar al lui Piłsudski. În timp, aceasta și-a pierdut conotațiile malițioase, punând în evidență doar geniul militar și strategic a mareșalului Józef Piłsudski.

⁶⁷ Winston Churchill, *Al doilea război mondial*, vol. I, București, Editura Sacculum I.O. 1996, p. 21. Churchill consemna: „Armatele sovietice care înaintau să subjuge Polonia au fost într-adevăr respinse în bătălia pentru Varșovia, dar Germania și Italia aproape că sucombaseră la propaganda și țelurile comuniste, iar Ungaria a căzut chiar, pentru un timp, sub controlul dictatorului comunist Bela Kun. Deși mareșalul Foch remarcase cu înțelepciune că „Bolșevismul n-a trecut niciodată frontierele victoriei”, bazele civilizației europene s-au clătinat la începutul anilor postbelici.

⁶⁸ Viscount D'Abernon, *op. cit.*, p. 11.

⁶⁹ „Glasul Bucovinei”, VIII, nr. 478, 27 iulie 1920, p. 1; Józef Piłsudski, *op. cit.*, p. 5; Norman Davies, *Europe A History*, Oxford, New-York, 1997, p. 934-935; Maurice Baumont, *La faillite de la paix (1918-1939)*, vol. I, Paris, 4-editions, Payot, 1960, p. 88; „Viața Românească”, XII, nr. 3, vol. XLIII, iulie-august 1920, p. 154.

⁷⁰ Alexandru V. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 10.

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² Oscar Halecky, *History of Poland*, London, Routledge Kegan Paul and Hurley, 1986, p. 285; Zygmund J. Gasiorowski, *op. cit.*, p. 427. „Glasul Bucovinei”, III, nr. 502, 3 august 1920, p. 3, nr. 518, 5 septembrie 1920, p. 1; Boris Bajanov, *Kremlinul anilor '20*, Oradea, Editura Cogito, 1991, p. 8; A. M. A. E., *Fond 71/Polonia. Politica internă. 1920 - 1922*, vol. 14, f. 28. *Raport nr. 813 din martie 1920*.

⁷³ François Furet, *Trecutul unei iluzii. Eșeu despre ideea comunistă în secolul XX*, București, Editura Humanitas, 1995, p. 178 - 179; Emilian Bold, Răzvan Locovei, *Relații româno-sovietice (1918 - 1941)*, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2008, p. 12; R. J. Crampton, *Europa răsăriteană în secolul al XX-lea ... și după*, București, Editura Curtea Veche, 2002, p.

state n-au arătat că au și înțeles semnificația victoriei poloneze). În același timp, războiul polono-sovietic a accelerat discuțiile purtate între Polonia și România pentru semnarea unei alianțe comune în vederea pericolului bolșevic. Józef Piłsudski a dorit crearea unei federații care să includă statele situate între Marea Baltică și Marea Neagră, amenințarea bolșevică putea fi îndepărtată. Alianța Republicii a II-a Polone cu Regatul Român reprezenta un element important din cadrul acestei proiectate federații statale, la care s-ar adăugat Ungaria, Cehoslovacia și Lituania, adică state care-și proclamaseră independența după 1918, și care, cel puțin teoretic, ar fi trebuit să manifeste interese strategice și politice comune. În practică însă, divergențele teritoriale existente între statele sus-menționate (revizionismul manifestat de către Ungaria în privința Transilvaniei, între Polonia și Cehoslovacia pentru teritoriul Teschen, respectiv cu Lituania pentru orașul Vilnius și regiunea înconjurătoare) au împiedicat realizarea proiectului federativ imaginat de către Józef Piłsudski. Poziția diplomației române față de războiul sovieto-polon a fost influențată de negocierile purtate cu Rusia bolșevică, guvernele României Mari fiind direct interesate să obțină recunoașterea Basarabiei de către Rusia bolșevică/Sovietică și restituirea tezaurului⁷⁴. Este vorba de pozițiile pe care guvernele Alexandru-Vaida Voevod dar mai ales, Alexandru Averescu, și le-au asumat în plan diplomatic față de războiul polono-sovietic⁷⁵. În timpul guvernării Alexandru Vaida-Voevod (noiembrie 1919 - martie 1920), România a inițiat tratative cu bolșevicii pentru rezolvarea amiabilă a diferendelor dintre cele două state. Rusia/Uniunea Sovietică a sugerat faptul că este interesată de realizarea efectivă a unei înțelegeri cu România în timpul războiului polon-sovietic⁷⁶. Liderii sovietici au folosit în mod constant tactica tratativelor de pace pentru a evita o implicare a României în conflict alături de armata poloneză⁷⁷.

Diplomația română a susținut, în mod consecvent, ideea separării chestiunii reluării raporturilor diplomatice de problema recunoașterii Basarabiei și a restituirii tezaurului. Intervențiile parlamentarilor români în timpul conflictului polono-sovietic dovedesc cu prisosință acest lucru. Au existat și poziții ale unor lideri politici care au reproșat guvernului român faptul că nu a valorificat momentul pentru tranșarea definitivă a chestiunii Basarabiei. O astfel de atitudine a avut și istoricul Nicolae Iorga, care a reproșat, ulterior, guvernului Alexandru Averescu că n-a reușit să fructifice împrejurările favorabile care ar fi dus „spre o pace definitivă cu republica rusă, pe baza

⁶¹ Stéphane Courtois (coordonator), *Dicționarul comunismului*, Iași, Editura Polirom, 2008, p. 74-76.

⁷⁴ Mihail Bruhlis, *Rusia România și Basarabia 1812 1918 1924 1940*, Chișinău, Editura Universitas, 1992, *passim*. Iulian Frunțașu, *O istorie etnopolitică a Basarabiei 1812 - 2002*, Chișinău, Editura Cartier, 2002, p. 127.

⁷⁵ Ludmila Rotari, *Mișcarea subversivă din Basarabia în anii 1918-1924*, București, Editura Enciclopedică, 2004, p. 51.

⁷⁶ A. M. A. E., *Fond România. Dosare Speciale. R.1. Relații cu UR.S.S.*, vol. 42, f. 16. *Raport din 23 februarie 1920*.

⁷⁷ Desăvârșirea unității național-statale a poporului român. Recunoașterea ei internațională - 1918. Documente interne și externe, februarie 1920-decembrie 1920 (în continuare se va cita Desăvârșirea), vol. VI, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986, doc. nr. 864, p. 51.

integrității naționale a României în hotarele existente”⁷⁸. Aceeași opinie, conform căreia România ar fi deținut o cu totul altă poziție în estul Europei, a fost împărtășită și de diplomatul Victor Cădere⁷⁹. O altă intervenție, pe aceeași idee, a aparținut diplomatului Grigore Gafencu. În ședința Adunării Deputaților, din 3 decembrie 1930, acesta reproșa diplomației anilor ‘20 rigiditatea abordării relației cu Uniunea Sovietică - doar prin prisma Franței și Angliei. Deputatul consemna, în acest sens, următoarele: „Take Ionescu nu a trăit destul ca să-și dea seama că această formulă nu mai înseamnă nimic; fiecare mare aliat a avut față de Rusia o altă politică”⁸⁰. În acest context se plasează primele contacte dintre diplomația română și cea bolșevică. Discuțiile s-au desfășurat la Copenhaga, în capitala unui stat neutru⁸¹. Modul în care diplomația franceză recepta tentativele României de a relua relațiile diplomatice cu bolșevicii a influențat atitudinea guvernului român față de războiul sovieto-polon⁸². Guvernul francez evita contactele directe cu bolșevicii, preferând înlăturarea lor printr-o intervenție militară fermă, Anglia în schimb, ne sugera o atitudine mai pragmatică⁸³. Lloyd George a reușit să-l convingă pe Alexandru Vaida-Voevod⁸⁴ că ar fi fost mai utilă o înțelegere cu bolșevicii decât o implicare militară directă, care presupunea costuri materiale dificile, greu de identificat după război⁸⁵. Diplomația poloneză a propus Bucureștiului cedarea Odesei și participarea la un regim de cotelă (polono-român) asupra teritoriilor ucrainene⁸⁶,

⁷⁸ Ion Bitoleanu, *Politica externă a României Mari în dezbaterile Parlamentului, 1919-1939*, Constanța, Editura Mondograf, 1995, p. 208; D. A. D., nr. 19, 30 decembrie 1920, p. 409.

⁷⁹ D. A. D., nr. 19, 15 februarie 1920, p. 573.

⁸⁰ Ion Bitoleanu, *Basarabia și raporturile româno-ruse în timpul războiului polon-sovietic*, în „Analele Universității Spiru Haret”, București, Seria Istorie, 2000, nr. 3, p. 126.

⁸¹ Constantin I. Stan, *Aliați și adversari. Relațiile româno-ruse*, București, Editura Paideia, 2006, p. 330.

⁸² D. A. D., nr. 19, 15 februarie 1920, p. 573; „Viața Românească”, Iași, XII, vol. XLII, nr. 3, iulie 1920, p. 495; A. M. R., f. 80. Raport informativ nr. 773, din 30 martie 1920, al Grupului de Armată General Popovici, semnat de către maiorul Niculescu, către Ministrul de Război.

⁸³ Tiberiu Velter, *Relațiile româno-britanice între anii 1914-1924*, Cluj Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 150.

⁸⁴ A. M. A. E., Fond România. Dosare Speciale. R.1. Relații cu U.R.S.S., vol. 42, f. 20. *Telegr. confident. nr. 981, 26 februarie 1920.*

⁸⁵ Valeriu Florin Dobrinescu, *Some considerations on the romanian- english relations (1919-1940)*, „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»”, Iași, XVIII, 1981, p. 71; A. M. A. E., Fond România. Dosare Speciale. R.1. Relații cu U.R.S.S., vol. 42, f. 20. *Telegr. confident. nr. 981, 26 februarie 1920.* În paralel, cu discuțiile purtate în mod neoficial cu diplomația bolșevică, România pune la dispoziția trupelor comandate de Denikin (cu sediul la Odessa) mijloace materiale necesare pentru trecerea Nistrului, prin intermediul Comandamentului Diviziei 41. A. M. A. E., Fond România. Dosare Speciale. R.1. Relații cu U.R.S.S., vol. 42, f. 20. *Telegr. confident. nr. 981, 26 februarie 1920. Ibidem, f. 32, 77, 78. Telegrama nr.452, din 9 martie 1920; Telegrama nr.115, din 18 martie 1920, Legația României din Copenhaga, Trăsnea Grecianu către M.A.S.; idem, Fond 71/Polonia. 1920-1944, Dosare Speciale, Partea I-a. Relații cu U.R.S.S. și Ucraina Sovietică, vol. 35, f. 208.*

⁸⁶ Idem, Fond 71/Polonia. 1920-1944, *Dosare Speciale, Partea I-a. Relații cu U.R.S.S. și Ucraina Sovietică*, vol. 35.

ofertă refuzată de către guvernul român⁸⁷. Între timp, în România guvernul Alexandru Vaida -Voevod a fost înlocuit cu un cabinet condus de către generalul Alexandru Averescu. În noua formulă guvernamentală, Take Ionescu a preluat Ministerul Afacerilor Străine (13 iunie 1920). Atitudinea lui Take Ionescu sa față de războiul polono-sovietic a fost, însă, diferită față de aceea a precedesorului său. Influențat de Franța, Take Ionescu a imprimat un ritm lent tratativelor cu sovieticii. Mai târziu, când a izbucnit războiului polono-sovietic (25 aprilie 1920), discuțiile cu sovieticii au fost chiar întrerupte pentru un timp. Al. Vaida-Voevod i-a reproșat - din acest motiv - lui Take Ionescu faptul că n-a valorificat momentul pentru a încheia unui tratat cu Uniunea Sovietică. Reacția lui Vaida-Voevod era motivată de interesul pe care îl manifesta atunci partea sovietică pentru reglementarea raporturilor cu România. În răspunsul la Mesajul Tronului, din iarna anului 1920, Virgil Madgearu avea să declare că „guvernul sovietic avea atunci interes să încheie un tratat de pace cu România, pentru a evita o alianță de pace cu Polonia (s.n.)”⁸⁸. Poziția statului român față de războiul sovieto-polon a fost prezentată de către istoricii români ca fiind una de neutralitate absolută, însă această poziționare trebuie nuanțată. Statele occidentale, și în primul rând Franța, au încercat să determine România să intre în război direct de partea Poloniei. Astfel, într-un raport din 31 martie 1920, Henri Cambon, ministrul francez de la București, sublinia: „Am tatonat guvernul român în vederea unui acord care, lăsând Poloniei toată libertatea de mișcare, ar invita România să se întindă de-alungul Mării Negre. Guvernul român a respins această ofertă, arătând că nu caută aventuri dincolo de frontierele sale”⁸⁹. Poziția României față de acest război a rămas, în continuare, neutră așa cum constata la 5 mai 1920, ministrul Belgiei la București, Heyndricks. Acesta raporta superiorilor săi că României „nu-i place câtuși de puțin să urmeze Polonia în politica de aventuri în care s-a angajat aceasta”⁹⁰. Diplomatul belgian accentua că liderii politici români evitau complicațiile cu Rusia bolșevică pentru a nu-și compromite șansele negocierilor cu „o Rusie restabilă”⁹¹. În mai 1920 generalul polonez Tadeusz Roszadowski⁹² a venit la București pentru a discuta cu autoritățile române. Guvernele

⁸⁷ A. A. N., Fond M. S. Z., dosar nr. 224, f. 19; A. M. A. E., Fond România. Dosare Speciale. R.1., *Relații cu U.R.S.S.* vol. 42, f. 27. *Radiograma nr.1.309, din 1 martie 1920, Cicerin către Carnavon.* Un rol important l-a avut Conferința româno-polonă de la Varșovia (13 - 24 martie 1920. Pentru aceasta Conferință a fost chemat special de la Paris generalul Tadeusz Rozwadowski, care avea relații speciale cultivate în rândurile cercurilor politice românești. Alexandru Florescu a fost mandatat de către guvernul român să participe la Conferința de la Varșovia. Cu acest prilej Nicolae Iorga consemna „cât putem să mergem alături cu polonii? Ei cer vechiul Regat de la 1772. Dar noi nu voim decât dreptul nostru național...apud Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 117.

⁸⁸ Apud Ion Bitoleanu, *op. cit.*, p. 129.

⁸⁹ Daniel Hrenciuc, *op. cit.*, p.

⁹⁰ Valeriu Florin Dobrinescu, *op. cit.*, p. 85.

⁹¹ *Ibidem*, p. 86.

⁹² A. A. N., Fond M. S. Z., dosar nr. 224, f. 7. Henryk Bułhak, Antoni Zielinski, *op. cit.*, p. 114-115; Istoriografia poloneză (H. Bułhak, Al. Zielinski) a avansat ideea că s-a intenționat, cu acest prilej, implicarea României în conflict chiar de către regele Ferdinand, dar a prevalat dorința de menținere a neutralității. Materialele documentare provenind din Arhivele Ministerului Afacerilor Externe din Varșovia (Fondul M. S. Z.) ne confirmă atitudinea de

României Mari au manifestat o „neutralitate activă și „prietenească”⁹³ față de războiul polon, atitudine justificată strategic de teama de a nu fi atacată de Ungaria⁹⁴. Generalul Alexandru Averescu a fost destul de rezervat față de o asociere cu Polonia⁹⁵. Interesele de securitate politică și diplomatică ale României nu convergeau spre o implicare în acest conflict. La 14 iunie 1920, de către postul de radio Moscova, care observa faptul că guvernul Alexandru Averescu s-a dovedit a fi „destul de prevăzător și prudent pentru a nu se amesteca în această aventură (s. n.)”⁹⁶. Evoluția ostilităților militare desfășurate la frontierele României putea anula, în ipoteza unei victorii bolșevice, eforturile pacifiste ale diplomației române, întrucât era clar că armatele bolșevice nu s-ar fi mulțumit doar cu ocuparea Poloniei și Ucrainei. Din acest motiv, la 7 iulie 1920, generalul Constantin Cristescu a redactat un referat adresat ministrului de război, generalul Constantin Langa Râșcanu, în care se analizau măsurile ce urmau a fi luate în condițiile deteriorării situației de pe frontul polono-sovietic⁹⁷. Se propunea, în primul rând, întărirea efectivelor aflate în subordinea Comandamentului de Est, care apărau frontiera româno-

neutralitate a României față de războiul polono-sovietic. A. M. A. E., Fond *România. Dosare Speciale, R. I., Relații cu U.R.S.S.*, vol. 42, f. 137. Marile Puteri, îndeosebi Franța, nu au renunțat la atragerea României în războiul polono-sovietic. Ziarul cernăuțean „Glasul Bucovinei” (22 iunie 1920), sub titlul *Să ajutăm Polonia*, anunța sosirea unui grup de generali francezi la București, pentru a determina România să intre în război de partea Poloniei. „Glasul Bucovinei”, III, nr. 450, 22 iunie 1920, p. 10. Având în vedere faptul că între România și Polonia exista o frontieră comună, autoritățile române au luat măsuri de instituire a unui „cordon sanitar”, întrucât foarte multe persoane din Galiția Orientală veneau în Bucovina pentru a-și procura alimente. În paralel, Serviciul de Siguranță a trecut la o supraveghere strictă a cetățenilor români de etnie poloneză din Bucovina, tentați să se înroleze voluntari. Documentele cercetate demonstrează faptul că autoritățile române din zonele limitrofe războiului nu încurajau sub nici o formă înrolarea etnicilor polonezi ca voluntari în armata poloneză, tocmai pentru a evita implicarea în război și deplasarea luptelor pe teritoriul românesc. A. N. I. C., Fond *Direcția Generală a Poliției (D. G. P.)*, dosar nr. 1/1920, f. 10; f. 108-137.

⁹³ *Ibidem*.

⁹⁴ *Ibidem*; Constantin Iordan, *România în relațiile internaționale din sud-estul european. Probleme ale păcii, securității și cooperării (1919-1924)*, București, Editura All, 1999, p. 88.

⁹⁵ România a acordat, în limita posibilităților, ajutoare alimentare populației poloneze, greu încercată de dificultățile războiului, dirijate spre Lwów și Lublin. A. A. N., Fond *Ambasada Poloniei la București*, dosar nr. 133, f. 14. *Raport din 1 noiembrie 1920*. În același timp, România a permis utilizarea spațiului său pentru repatrierea polonezilor din Ucraina, sudul Rusiei, Caucaz și Turcia prin Basarabia, Bucovina și Moldova (1919-1921), autoritățile locale din Cetatea Albă, Reni, Galați, Cernăuți sprijinind financiar aceste acțiuni, în condiții de precaritate financiară, date fiind cheltuielile impuse de război. Waldemar Rezmer, *Polskie formacje wojskowe w Rumunii (1917-1919)*, în vol. *Comunitatea popoarelor și a culturilor. În lumea relațiilor polono-române. Materialele simpozionului*, Suceava, Grupul Editorial Mușatinii, 2008, p. 36 - 37.

⁹⁶ *Relații româno-sovietice. Documente (1918-1934)*, redactor responsabil Dumitru Preda, vol. I, București, Editura Enciclopedică, 1999, doc. nr. 36, p. 52; *Desăvârșirea*, doc. nr. 893, p. 404-405.

⁹⁷ Marian Chiriac Popescu, *op. cit.*, p. 121.

sovietică⁹⁸. La 10 iulie 1920, într-un raport secret, adresat personal generalului Alexandru Averescu de către generalul Râșcanu, ministrul de război, se arăta că „ultimele evenimente ce se desfășoară la frontiera noastră de Est sunt de o importanță capitală pentru România. Armata poloneză a suferit mari pierderi. Este o mare deprimare în Polonia și o arzătoare dorință de pace”⁹⁹. În consecință, ministrul propunea angajarea unui demers grabnic cu Aliații pentru o acțiune diplomatică comună „în vederea ajungerii la un angajament cu Rusia”¹⁰⁰. Râșcanu sugera inițierea unor tratative directe cu Rusia „întrucât ipoteza unui război al nostru (cu sovieticii -n.n.) este exclusă”¹⁰¹. Deputatul comunist Gheorghe Cristescu a interpellat Ministerul Afacerilor Străine, la 17 iulie 1920, cerând explicații pe marginea invitației ce s-ar fi făcut României de către Polonia și puterile occidentale de participa la războiul împotriva Uniunii Sovietice¹⁰². Discret, Take Ionescu a dezmințit această acuzație. N. D. Cocea, coleg de partid cu Cristescu, prezenta Adunării Deputaților conținutul telegramelor trimise guvernului român de către G. V. Cicerin, în care guvernul sovietic își exprima încrederea că „toate chestiunile în litigiu dintre ambele părți s-ar putea aranja pe calea tratativelor pașnice și toate chestiunile teritoriale dintre ambele părți se pot tranșa în mod amiabil”¹⁰³. În aceste condiții, afirma deputatul socialist, „România întregită și democratică trebuia să încheie o pace onorabilă și definitivă cu nobilul popor rus”¹⁰⁴. În Parlament, continua disputa pe marginea negocierilor pe care guvernul le purta neoficial cu sovieticii. La 9 august 1920, într-un moment dificil pentru polonezi în lupta contra bolșevicilor, avea loc în Parlamentul României interpellare a deputatului socialist Toma Dragu. Acesta s-a adresat, în numele fracțiunii socialiste, generalului Alexandru Averescu astfel: „Rog pe domnul prim-ministru să răspundă că acceptă această nouă propunere de pace, acceptare care singură este conformă cu dorința unanimă a poporului român”¹⁰⁵. Alexandru Vaida-Voevod, ca unul care inițiasse contactele cu sovieticii, solicita acum noului guvern inițiative pentru a se putea ajunge la o stare de bună vecinătate cu Rusia Sovietică. Considerând că ar fi „timpul suprem să se reia discuția tratativelor de pace cu Rusia”, Vaida-Voevod acuza indecizia noului guvern în concretizarea tratativelor cu sovieticii. Intervenția acestuia era „taxată” de N. D. Cocea care, concluzionă în modul următor: „Dacă această pace ar fi fost primită atunci când a fost propusă d-lui Vaida, ar fi fost făcută în condițiuni cu mult mai avantajoase pentru poporul român decât va fi azi sau mâine”¹⁰⁶. Liderul țăranist Virgil Madgearu era convins că „guvernul sovietic avea atunci interes să încheie tratat de pace cu România”, pentru a evita o alianță militară a României cu Polonia¹⁰⁷. Remarcăm preocuparea

⁹⁸ *Ibidem*.

⁹⁹ A. M. R., Fond *M. St. M., Secția 3 Operații*, dosar nr. 997, f. 78.

¹⁰⁰ Idem, Fond *5418*, poziția 997, dosar nr. 4/1, 1920.

¹⁰¹ *Ibidem*.

¹⁰² Ion Bitoleanu, *op. cit.*, p. 207; D. A. D., nr. 23, Ședința din 21 iulie 1920, p. 380.

¹⁰³ Ion Bitoleanu, *op. cit.*, p. 207.

¹⁰⁴ *Ibidem*.

¹⁰⁵ D. A. D., nr. 43, 18 august 1920, p. 896.

¹⁰⁶ *Ibidem*.

¹⁰⁷ Este dificil de apreciat viabilitatea intențiilor diplomației bolșevice întrucât, în secret, aceștia aveau pregătit un plan de invadare a teritoriului românesc. Ion M. Oprea, *România și Imperiul Rus 1924-1947*, volumul II, București, Editura Albatros, 2003, p. 20-21.

liderilor politici pentru identificarea unei formule politico-diplomatice și strategice de garantare a frontierei estice a României¹⁰⁸. Opțiunea neutralității față de războiul polono-sovietic a fost, în opinia noastră, cea mai înțeleaptă soluție adoptată de diplomația românească, însă schimbarea ulterioară a atitudinii Franței, și în special a Angliei, față de regimul bolșevic/sovietic a complicat problema reglementării, în mod echitabil, a raporturilor româno-sovietice. Diplomația română a evitat implicarea în războiul polono-sovietic- atitudine care nu i-a adus beneficii- sperând că această abordare o va ajuta tranșarea chestiunilor litigioase cu bolșevicii. Take Ionescu a acționat pentru materializarea unei alianțe politice defensive între România și Polonia, state care aveau interese comune față de Rusia bolșevică, semnată la 3 martie 1921 la București și reînnoită succesiv în 1926, 1931 și 1936.

BETWEEN WHITE EAGLE AND THE RED STAR: POLISH-SOVIET WAR (25 APRIL 1920 - 10 OCTOBER 1920) AND THE POSITION OF GREATER ROMANIA GOVERNMENTS

- summary -

This study presents the main aspects of polish-soviet war and the position of Greater Romania governments, regarding it. Romanian diplomacy, demonstrating maturity, considered useful to don't involve in the conflict, recognized the issue on 14 June 1920, by Moscow radio station. The evolution of military hostilities occurred at the borders of Romania could cancel if a Bolshevik victory, peace efforts of the Romanian diplomacy, it was clear that the Bolshevik armies would not be satisfied just with the occupation of Poland and Ukraine. The documents used by the author (archive materials, newspapers, various studies or the literature) converge to the conclusion that Romania has maintained neutrality with the Polish-Soviet war.

¹⁰⁸ Henryk Walczak, *Sprawa sojuszu polsko-rumuńskiego w latach 1919-1921 w świetle raportów i depeș posła RP w Bukareszcie Aleksandra Skrzyńskiego*, în vol. *Români și polonezi în Europa. Istorie și prezent. Materialele simpozionului*, Suceava, Grupul Editorial Mușatinii, 2006, p.240-250. Eugen Wolbe, *Ferdinand I, întemeietorul României Mari: o biografie*, București, Editura Humanitas, 2006, p. 273. În cadrul anumitor cercuri poloneze se considera că neutralitatea României era mult mai benefică decât o implicare activă întrucât asigura aripa dreaptă a armatei poloneze cf. Paweł Rutkowski, *Rola Rumunii w wojnie polsko-sowieckiej*, în vol. *Comunitatea popoarelor și a culturilor. În lumea relațiilor polono-române. Materialele simpozionului*, Suceava, Grupul Editorial Mușatinii, 2008, p. 157-161. Neimplicarea României în războiul polono-sovietic a fost confirmată prin însăși conținutul unei declarații făcute de V. I. Lenin, în februarie 1921: „Dar au mai rămas unele state, ca România, care n-au încercat să lupte împotriva Rusiei. Se înțelege că, dacă România nu s-a hotărât să pornească război într-un moment favorabil pentru ea, apoi acum, după ce la noi a fost complet lichidat frontul lui Vranghel, e și mai puțin probabil ca ea să se încumete să facă acest pas”. *Probleme fundamentale ale istoriei patriei și ale Partidului Comunist Român (Crestomație)*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1981, p. 355.

CONSPIRAȚIA UCRAINEANĂ ÎN NORDUL BUCOVINEI (1941-1944). DOCUMENTE

Mihai-Aurelian CĂRUNTU

Alături de celelalte minorități din România Mare, ucrainenii s-au bucurat în perioada interbelică de o serie de drepturi și libertăți democratice, recunoscute prin Constituția din 1923, puse în evidență inclusiv de posibilitatea de a reacționa, sub forma unor memorii sau proteste adresate Societății Națiunilor, interpelări parlamentare, articole de presă ș.a., față de unele măsuri cu caracter etnocentrist, adoptate de guvernul de la București, receptate ca fiind contrare propriilor interese. Nu de puține ori, propaganda ucraineană, care avea drept țintă conaționalii din Basarabia și Bucovina, recurgea la mistificări grosolane și o interpretare irațională a unor realități din trecut. Lipsită practic de simboluri identitare locale, se apela la un „arsenal” ideologic cel puțin straniu, cu ajutorul căruia se încerca convingerea viitorilor aderenți ai unei mișcări, ce tindea descori să capete aspecte subversive, că ucrainenii ar fi stăpânit, chipurile, în trecut întreaga Moldovă, voievozii, inclusiv Ștefan cel Mare, au fost ucraineni, iar folosirea în vechile scrieri de cancelarie a limbii slavone dovedea că acest principat a fost slav și nu românesc¹.

Principalul pion politic ce milita pentru crearea Ucrainei Mari, care urma să înglobeze, printre altele, Bucovina, Basarabia și chiar nordul Transilvaniei, era Organizația Ucrainenilor Naționaliști (O.U.N.). În 1934 exista la Cernăuți o secțiune a O.U.N. – organizație care își avea conducerea în străinătate – în care intrau lideri ce erau, simultan, membri ai societății de tineret *Zalisneac*. Organele de poliție au decis lichidarea acestei formațiuni, care s-a extins în aproape întreaga Bucovină și întreținea legături strânse cu alte structuri aflate în exil². Fără a avea susținerea unui stat național propriu, iredentismul ucrainean a căutat sprijinul ideologic și logistic al Germaniei, ce a luat sub protecția sa numeroși lideri ai acestei mișcări. În condițiile proiectatului *Drang Nach Osten*, „problema ucraineană” era, la sfârșitul anilor 30, pe ordinea de zi a unor cercuri din înalta ierarhie nazistă³, subiectul nefiind străin altor cancelarii occidentale și cu atât mai puțin Kremlinului⁴.

¹ Vezi Octav Vorobchevici, *La noi în Bucovina*, București, f.a., p. 297; Dragoș Vitencu, *Când îi dai nas lui Ivan... Mic tratat de ucrainomanie*, Cernăuți, 1934, *passim*.

² Radu Florian Bruja, Marina Mandrik, *Ucrainenii din România în Frontul Renașterii Naționale*, în *Suceava*, vol. XXXIV-XXXV-XXXVI, 2007-2008-2009, Suceava, 2009, p. 324.

³ Vezi Gh. Barbul, Ion Solacolu, *Schimbarea alianțelor României*, Iași, 1995, p. 183; Gh. Buzatu, *Din istoria secretă a celui De-al Doilea Război Mondial*, Iași, 1995, p. 147.

⁴ În afara iredentismului naționalist, inclusiv în Bucovina, s-a manifestat un „iredentism revoluționar”, susținut de Kremlin, care își propunea alipirea acestei provincii românești la U.R.S.S.; cf. Ghiță Ionescu, *Comunismul în România*, București, 1994, p. 49 și urm.

Înfrângerea și împărțirea Poloniei a accentuat caracterul antisovietic al iredentismului ucrainean, astfel că, după declanșarea războiului din Răsărit, trupele germane au fost întâmpinate cu pâine și sare, iar la Lvov (Lemberg) s-a constituit o putere provizorie care și-a exprimat dorința de a colabora cu Reichul. Dar, proclamarea, la 5 iulie 1941, a restaurării statului ucrainean și formarea unui guvern în frunte cu Jaroslav Stetzko s-a făcut fără acordul Berlinului, astfel că membrii acestuia vor fi arestați și internați în diferite lagăre germane⁵. Centrul O.U.N. s-a mutat de la Lvov la Cozmeni, desfășurând o intensă activitate în rândul ucrainenilor care locuiau pe Valea Ceremușului⁶. Atitudinea Germaniei față de această problemă a provocat un conflict deschis în sânul liderilor mișcării iredentiste și scindarea Organizației Ucrainenilor Naționaliști (O.U.N.) în două fracțiuni: „melnikiști” și „banderiști”. Cei dintâi, grupați în jurul colonelului Andrej Melnik, protejați de germani, activau mai ales în teritoriile fostei Ucraine sovietice, aveau o poziție moderată, considerând că doar cu sprijinul Reich-ului era posibilă înființarea unui stat propriu. Adepții lui Stepan Bandera acționau în Galiția și nordul Bucovinei, urmărind, în principiu, același obiectiv, dar pe calea unei insurecții armate generale⁷. Pentru acest motiv au intrat în conflict deschis cu naziștii, care vor trece deseori la represalii, fără a renunța să-i protejeze sau să încerce să-i atragă definitiv de partea lor. Din nefericire, continuând o „tradiție” sângeroasă din timpul hatmanatelor, banderiștii s-au implicat inițial, împreună cu germanii, în exterminarea în masă a evreilor⁸.

În momentul ocupării nordului Bucovinei de către U.R.S.S., printre refugiați s-au găsit numeroși lideri naționaliști ucraineni care au plecat „pentru a-și salva viața în granițele statului român”⁹, în timp ce o altă parte a ajuns mai târziu în Reich prin intermediul Comisiei germane de repatriere de la Cernăuți¹⁰. În contextul victoriilor fulgerătoare ale Wehrmacht-ului, din vara anului 1941, conducerea O.U.N. a considerat deschisă problema apartenenței teritoriilor românești anexate de Uniunea Sovietică în urmă cu un an, profitând de statutul incert al provinciilor eliberate¹¹. Astfel, în unele localități, înainte de sosirea autorităților românești, au fost arborate steaguri ucrainene, s-au înființat gărzi naționale și s-a instalat o administrație provizorie proprie. În scurt timp, O.U.N., și-a creat o filială la Cernăuți care a fost transferată ulterior în orașelul Cozmeni, la frontiera cu Guvernământul General al Galiției¹².

⁵ Ernst Nolte, *Războiul civil european. 1917-1945. Național-socialism și bolșevism*, București, 2005, p. 364. Vezi și Vitalie Văratec, *Bucovina, 1941: românii și naționalismul ucrainean*, în *Glasul Bucovinei*, Nr. 3/1998, p. 58.

⁶ Daniel Hrenciuc, *Continuitate și schimbare: integrarea minorităților naționale din Bucovina istorică în Regatul României Mari (1918-1940)*, vol. II (1928-1940), Suceava, 2007, p. 120.

⁷ Doc. nr. 12.

⁸ Paul Kubicek, *The History of Ukraine*, Greenwood Press, 2008, p. 108.

⁹ Vitalie Văratec, *Șase zile din istoria Bucovinei (28 iunie – 3 iulie 1940). Invazia și anexarea nordului Bucovinei de către U.R.S.S., Rădăuți*, 2001, p. 75.

¹⁰ Ion Antonescu nu va aproba revenirea în țară a unor funcționari ucraineni cunoscuți ca „înfocați iredentiști”; apud Pavel Moraru, *Bucovina sub regimul Antonescu (1941-1944)*, Chișinău, 2004, p. 52.

¹¹ Vezi Mihai-Aurelian Căruntu, *Bucovina în al doilea război mondial*, Iași, 2004, p. 345 și urm.

¹² Dumitru Șandru, *Bucovina și nordul Basarabiei în planurile iredentei ucrainene. 1940-1944*, în *Revista Istorică*, Nr. 3-4/martie-aprilie 1997, p. 204-205.

Autoritățile de la București au ținut sub observație activitatea O.U.N. și în perioada interbelică, considerând această formațiune drept o organizație teroristă care reprezintă un pericol pentru integritatea statului român¹³. Urmărirea activității iredentei ucrainene de către organele de Poliție, Jandarmerie și Siguranța Statului s-a intensificat după eliberarea Basarabiei și a nordului Bucovinei. Totodată, date deosebit de interesante cu privire la activitatea O.U.N. au fost furnizate de către Serviciul Special de Informații (S.S.I.), organism care dispunea în Bucovina de un Centru Contrainformativ la Cernăuți, în frunte cu un rezident principal, ce avea în subordinea sa rezidenți în orașele Hotin, Storojineț, Dorohoi, Rădăuți, Câmpulung, Suceava și Botoșani¹⁴. În iunie 1942, Secția de Contrainformații a S.S.I. a fost restructurată, fiind înființate 8 grupe, printre care *Grupa minorități*, care supraveghea activitățile ostile desfășurate de minoritari¹⁵.

Odată cu eliberarea nordului Bucovinei, O.U.N. a făcut o intensă propagandă în rândul ucrainenilor din regiune în vederea înrolării acestora în unitățile de voluntari care urmau să fie trimise pe frontul de Răsărit. Tinerii din județul Rădăuți traversau Ceremușul în Galiția, se preciza într-un document de epocă, „de unde apoi strigă la alții de pe malul nostru, îndemnându-i să treacă dincolo”¹⁶. În iulie 1941, germanii au înființat un centru pentru pregătirea militară a rutenilor și în comuna Frumosu din județul Câmpulung¹⁷. De asemenea, conducerea Guvernământului Bucovinei și-a dat acordul pentru ca tinerii ucraineni, care doreau, să poată trece în Galiția, unde se formau detașamente de voluntari¹⁸. Batalionul *Dmetro Zvizda*, înființat la Volkiuți (jud. Sniatyn) pentru instruirea tinerilor ucraineni bucovineni, a fost dizolvat în toamna anului 1941 de către germani, după asasinarea unor melnikiști la Jitomir¹⁹. Reveniți acasă în permisie, voluntarii făceau propagandă iredentistă, introduceau materiale subversive și aveau o atitudine sfidătoare față de autoritățile române²⁰. Centrul de Propagandă din Lemberg a trimis patru grupe special pregătite pentru a face propagandă în satele din nordul Bucovinei, din care trei au fost identificate, în ianuarie 1942, de Serviciul Poliției de Siguranță Cernăuți²¹. Având la dispoziție *ausweiss*-uri eliberate de unele autorități

¹³ Mihai-Aurelian Căruntu, *O radiografie a activității organizațiilor U.W.O și O.U.N. în Galiția (1920-1937)*, în *Români și polonezi în Europa. Istorie și prezent*, Suceava, 2006, p. 157; vezi și Alin Spănu, *Evoluția minorității ucrainene din România în documentele serviciilor de informații (1918-1940)*, în *Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX*, Sibiu, 2006, *passim*.

¹⁴ Pavel Moraru, *op. cit.*, p. 72-73.

¹⁵ Cristian Troncotă, *Istoria serviciilor secrete românești. De la Cuza la Ceaușescu*, București, 1999, p. 204-205. În perioada 1941-1944, S.S.I. a elaborat numeroase sinteze cu privire la mișcarea iredentistă ucraineană, vezi Gh. Buzatu, *Românii în arhivele Kremlinului*, București, 1996, p. 240 și urm.

¹⁶ Direcția Județeană Suceava a Arhivelor Naționale (în continuare ANS), fond Prefectura jud. Rădăuți, d. 149/1941, f. 18.

¹⁷ Dumitru Șandru, *op. cit.*, p. 206-207.

¹⁸ *Al Doilea Război Mondial. Situația evreilor din România (1939-1941)*, Vol. I, Partea I, coord. Alexandru Duțu, Constantin Botoran, Cluj-Napoca, 1994, p. 297-298.

¹⁹ Vezi doc. nr. 4.

²⁰ Vezi doc. nr. 6.

²¹ Doc. nr. 8.

germane²², membrii O.U.N. treceau cu ușurință granița pentru a îndeplini diverse misiuni în Bucovina, dar și în alte regiuni ale României. Spre exemplu, primul locțiitor al lui Bandera, Iavorschi, a sosit în Bucovina, la 10 decembrie 1941, cu o mașină germană și permis de la Comandamentul German din Cracovia²³, iar în comuna Tăcuta din județul Vaslui, cu sprijinul logistic al Wehrmacht-ului, banderiștii au constituit un depozit cu materiale de propagandă și arme²⁴.

Autoritățile române au tolerat, până la un anumit punct, activitatea organizațiilor iredentiste ucrainene, mareșalul Ion Antonescu exprimându-și opinia că apărarea propriei naționalități de către minoritari „nu este un lucru condamnat”²⁵. Programul acestora venea însă în contradicție cu caracterul unitar al statului român, spre exemplu „Armata Insurgenților Ucraineni” (U.P.A.), înființată în 1943, care avea deschise birouri de recrutare în Basarabia, Bucovina și Transnistria, acționa sub lozinca *Od Dunaia do Pripet, somostiina Ucraina* („De la Dunăre la Pripet, Ucraina independentă”)²⁶.

Prin diverse manifeste împărțite în comunele Vășcăuți, Stănești, Vasilău, Tăuteni și Cotul Vânătorilor, ucrainenii erau îndemnați să nu se prezinte la încorporare, sau la eventualele concentrări în armata română²⁷. La începutul lui ianuarie 1942 a fost difuzat printre rutenii din Bucovina ziarul clandestin *Meciom* („Prin sabie”) prin care se solicita izgonirea „ocupanților opincari”²⁸. Îndemnul la nesupunere civică era prezent și în punctul al 6-lea al jurământului membrilor O.U.N. din Bucovina: „Să nu execuți niciodată ordinele ce vei primi de la autorități, dacă acestea sunt în favoarea Românilor”²⁹. Pentru a contracara ofensiva ideologică ucraineană, o Ordonanță din 20 martie 1942, semnată de generalul D. Carlaonț, Comandantul Militar al Bucovinei și al Diviziei 8 Infanterie, acorda un termen de 3 zile pentru predarea materialelor de propagandă sovietice sau ucrainene (broșuri, imprimare, manifeste, cărți, fotografii, insigne, embleme etc) sub sancțiunea privării de libertate de la 2 luni la 2 ani, sau a unei amenzi cuprinse între 5.000 și 20.000 de lei³⁰.

O altă țintă a propagandei O.U.N. era reprezentată de diverse foruri și comandamente germane cărora le-au înmănat numeroase memorii cu „presupuse abuzuri, comise de autorități, față de populația minoritară ucraineană”³¹. Memoriului din 15 septembrie 1941, intitulat *Ucrainenii, elementul băștinaș din Bucovina*, înaintat Comendurii germane din Cernăuți, i se va da, la solicitarea autorităților de la București, o replică argumentată de către istoricul Ion Nistor³². O lună mai târziu, conducerea

O.U.N. din Cernăuți urmărea să discrediteze autoritățile române plângându-se Comandaturii germane de faptul că „elementul ucrainean ar fi nedreptățit și persecutat”, iar în localitatea Vășcăuți era tolerată activitatea societății „Renașterea Poloniei”³³. Un memoriu asemănător, cu „șicanele” făcute de români ucrainenilor a fost trimis de inginerul Dumitru Bendac din Cernăuți la Berlin³⁴. Practica de mai sus a fost adoptată și de alți cetățeni români de etnie ucraineană din județele Cernăuți, Storojineț și Hotin, care au înaintat, până în februarie 1942, un număr de 123 de plângeri oficiale forurilor germane din țară³⁵. Analizând această situație, prezentată printr-un raport din 6 decembrie 1941 de Inspectoratul General al Jandarmeriei, Ministerul Afacerilor Interne a stabilit că toți cei care au răspândit manifeste iredentiste ucrainene, sau au adresat plângeri oficiale altor autorități decât celor românești, să fie internați în lagărul de la Tg. Jiu³⁶. Totodată, Guvernatorul Bucovinei a constatat funcționarea ilegală a Consiliului Național al Ucrainenilor, trecând la desființarea („prin Consulatul german”), a sediului acestora, care funcționa în Casa Germană³⁷.

Un efect evident al propagandei iredentiste era asumarea de către ucrainenii, fără ezitare, a propriei identități naționale în locul cetățeniei statului căruia îi aparțineau³⁸. Eforturi deosebite a depus O.U.N. pentru „convertirea” huțurilor, care se pronunțau mai mult pentru a rămâne sub regimul românesc³⁹. Rezolvarea problemei ucrainene era văzută pe calea unui schimb de populație de către cei neîncadrați politic⁴⁰, iar fruntașii banderiști au alcătuit monografiile ale Bucovinei și Basarabiei în care susțineau că ucrainenii formează 90% din populație⁴¹, ceea ce ar fi constituit un „argument” în favoarea anexării la Ucraina. În mod evident, în acest caz s-ar fi permanentizat soluția teritorială stalinistă (Regiunea Cernăuți) prin trecerea sub tutelă germană a ținutului⁴². Într-un raport al ministrului României la Roma, Vasile Grigorcea, din 14 august 1941, se propunea lichidarea conflictului latent cu Ucraina și a pretențiilor teritoriale ale acesteia, „manifeste sau ascunse”, prin intermediul unui schimb între populațiile de pe cele două maluri ale Nistrului⁴³. Treptat, a început să se impună tot mai mult ideea că: „Este nevoie de un transfer masiv de populație românească în această parte a țării, pe de o parte, și de o emigrare în masă a ucrainenilor, de altă parte, pentru ca provincia să

³³ Doc. nr. 3.

³⁴ Dumitru Șandru, *op. cit.*, p. 211.

³⁵ *Ibidem*, p. 212.

³⁶ Doc. nr. 10.

³⁷ Doc. nr. 11; vezi și *Stenogramele Ședințelor....*, (octombrie 1941-ianuarie 1942), vol. V, București, 2001, p. 471.

³⁸ Doc. nr. 12.

³⁹ Pavel Moraru, *op. cit.*, p. 125.

⁴⁰ Vezi doc. nr. 5.

⁴¹ Doc. nr. 12.

⁴² Vezi doc. nr. 6 și 7 cu privire la zvonurile despre o „iminentă” organizare administrativă a Bucovinei de către germani. În urma directivelor primite de la Lemberg, ucrainenii au început să se familiarizeze cu ramurile economice ale Bucovinei, pentru a ocupa posturi cheie în diverse întreprinderi și instituții administrative (Doc. nr. 10).

⁴³ Valeriu-Florin Dobrinescu, Ion Constantin, *Basarabia în anii celui de-al doilea război mondial*, Iași, 1995, p. 251-252.

²² Doc. nr. 7 și 12.

²³ Dumitru Șandru, *op. cit.*, p. 210.

²⁴ Doc. nr. 9.

²⁵ *Stenogramele Ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Ion Antonescu, (februarie-decembrie 1943)*, vol. IX, București, 2006, p. XIV.

²⁶ Pavel Mocanu, *Basarabia în planurile lui Rosenberg*, în *Magazin Istoric*, Nr. 6, iunie 1991, p. 32.

²⁷ Pavel Moraru susține că ucrainenii erau exceptați de la mobilizare; *op. cit.*, p. 103.

²⁸ Doc. nr. 12; vezi și Dumitru Șandru, *op. cit.*, p. 212.

²⁹ ANS, fond Poliția oraș Rădăuți, d. 4/1942, f. 288.

³⁰ *Ibidem*, Colecția de documente, Pachet XXXII, d. 30.

³¹ Doc. nr. 10; vezi și doc. nr. 2.

³² Gh. Buzatu, *op. cit.*, p. 297. Vezi și I. Nistor, *Antwort an die Ukrainische Denkschrift*, Bukarest, 1942.

capete, în scurt timp, un caracter românesc⁴⁴. În acest sens, mareșalul Antonescu a dat ordin pentru identificarea românilor de la răsărit de Bug în vederea repatrierii lor⁴⁵.

La sfârșitul anului 1941, autoritățile române erau îngrijorate de efectele sciziunii ideologice și tactice din cadrul mișcării naționaliste ucrainene, care a dat naștere la „*celula conspirativă teroristă*” (s.n.) în cadrul mișcării banderiste. O.U.N. se adapta astfel la noua atitudine a Reich-ului față de elementele naționaliste radicale și la cadrul reprezentat de alianța germano-română. Membrii iredentei ucrainene au adoptat sistemul de organizare în *cuiburi*, „după sistemul fostei organizații legionare”, purtau pseudonime, având drept semne de recunoaștere o carte de vizită pe care scria: *Zdobudeș Ukrainski Darjavabo Zneș Vevorechibi zanei* („Vei dobândi statul ucrainean sau vei muri în luptă pentru el”) și sub reverul hainei insigna cu simbolul național *Trizub* („trei dinți”) ⁴⁶. Această grupare era condusă de Kendzerski Jaroslav (zis *Jaur*), asistat de Lidia Șerbanovici („o persoană complectamente necunoscută în mișcarea legală a ucrainenilor”) și se conforma directivelor emise de sediul central de la Przemyśl⁴⁷.

Un document emis de S.S.I., la 23 februarie 1942, atenționa asupra radicalizării mișcării naționaliste ucrainene, care „a luat în ultima vreme o formă accentuată, prin pregătirea chiar de acțiuni teroriste”. Semnificativ este și faptul că șeful de raion din Berejnița, studentul banderist Dumitru Colotelo, a hotărât cumpărarea a cât mai multe arme de vânatoare⁴⁸. Acțiunile teroriste îndreptate împotriva autorităților române din Bucovina au culminat cu atentatul împotriva șefului Siguranței⁴⁹. Totodată, au avut de suferit și ucrainenii ce refuzau să se încadreze în mișcare, ale căror case au fost incendiate (astfel de cazuri s-au înregistrat și în județul Rădăuți, la Serghieni, Plosca și Seletin), iar primarul comunei Brodina, Petru Hodoș, a fost asasinat⁵⁰. La sfârșitul anului 1943, autoritățile române erau informate despre sosirea din Guvernământul General la Cernăuți a unui individ, care se ascundea sub identități diferite (numit de intimii din mișcarea banderistă *Slauco*), cu misiunea de a organiza „echipe de moarte”⁵¹.

Datorită radicalizării unei părți a mișcării iredentiste ucrainene, autoritățile române au adoptat măsuri mai ferme pentru a preveni eventuale acte de violență. Astfel, în ianuarie 1942, era depistată casa conspirativă a O.U.N. din Cernăuți și un număr de 14 persoane, socotite capii organizației, au fost deferite Curții Marțiale din Iași, care le-a

⁴⁴ Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare ANIC), fond Ministerul de Interne, d. 22/1941, f. 43.

⁴⁵ Vezi Alesandru Duțu, Florica Dobre, Leonida Login, *Armata română în al doilea război mondial*, București, 1999, p. 347 și urm.; *Stenogramele...*, (februarie-decembrie 1943), vol. IX, București, 2006, p. XIV.

⁴⁶ ANS, fond Poliția oraș Rădăuți, d. 4/1942, p. 288.

⁴⁷ Doc. nr. 10; conflictul se evidențiază și prin faptul că Dumitru Bendac era considerat de această grupare drept „trădător”; inginerul Bendac era șeful unei „Gărzi Naționale Ucrainene”, înființată în decembrie 1941 la Cernăuți, care a atras 75 de membri, *apud* Dumitru Șandru, *op. cit.*, p. 8.

⁴⁸ Doc. nr. 12.

⁴⁹ *Stenogramele Consiliului de Miniștri...*, vol IX, București, 2006, p. 546.

⁵⁰ ANS, fond Poliția oraș Rădăuți, d. 12/1949, p. 95-96.

⁵¹ Doc. nr. 15.

condamnat la muncă silnică sau închisoare corecțională⁵². În următorii doi ani, în rândul grupării au avut loc arestări masive, fiind confiscate arme militare, muniție și material de propagandă⁵³. Acestea au fost facilitate de descoperirea de către Siguranță a documentelor cu organizarea în teritoriu a O.U.N. din județele Rădăuți, Storojineț și nordul Basarabiei⁵⁴. Drept urmare, până la 15 decembrie 1943, au trecut prin filiera Tribunalului Militar Cernăuți nu mai puțin de 931 de ucraineni iredentiști⁵⁵.

Supravegheată îndeaproape, cu rândurile rărite, mișcarea iredentistă ucraineană va renunța la modul de conducere unipersonală, în fruntea comitetului din orașul Cernăuți, care coordona activitatea din celelalte centre urbane, fiind numite trei persoane: avocatul Petriuc Iaroslav, Stasiuc și un oarecare Conțul (Conta), care ținea legătura prin intermediul germanilor cu Galiția și avea un rol privilegiat în cadrul acestui „triumvirat”. Pentru a nu se da de bănuț că iredenta ucraineană mai este activă s-a renunțat la gazdele de tranzit din zona frontierei, iar comitetele exterioare au primit misiunea de a înlocui pe cele centrale în cazul desconspirării⁵⁶.

Evenimentele de pe frontul de Răsărit din a doua jumătate a anului 1943, care au creat un avantaj strategic și tactic semnificativ Armatei Roșii, au contribuit și ele la adâncirea crizei prin care trecea O.U.N. În momentul retragerii, trupele germane au masacrat numeroși civili ucraineni, s-au i-au evacuat în masă pentru a fi folosiți „la cele mai grele munci ca niște sclavi”⁵⁷, motiv pentru care relațiile cu naziștii s-au înăsprit. Totodată, intelectualii ucraineni erau dezamăgiți de politica imperialistă a Germaniei, încercând să se orienteze în direcția unei colaborări cu poporul român, „care are aceleași obiceiuri, este de ace[e]ași religie și de care se leagă și unele amintiri istorice, încă de pe timpul Hatmanatelor și opera de organizare a ortodoxismului făcute de românul Petru Movilă” [...] Promotorii acestei noi orientări erau ucrainenii din Transnistria care au constatat diferența dintre administrația românească și situația din alte teritorii dominate de germani⁵⁸. În acest fel se încerca găsirea unei soluții de supraviețuire a mișcării chiar și în afara Ucrainei propriu-zise.

La sfârșitul anului 1943 era evident eșecul O.U.N. în Bucovina. Astfel, lanțurile sătești, pe care se baza întregul sistem, s-au destrămat prin plecare în Germania a faimoaselor „echipe de răzbunare” (purificare), mișcarea rămânând cu doar 483 de membri din peste 1.500, această situație fiind prezentată conducerii din Galiția de către „craioveii” Haiduc, care se găsea în orașul Stanislau⁵⁹. Unii ucraineni naționaliști care s-au înrolat în Divizia SS „Galiția” au fost folosiți de germani pe diverse fronturi, luptând alături de aceștia până la capitularea Reichului, cei care au căzut în captivitate

⁵² Dumitru Șandru, *op. cit.*, p. 212. Procesul conducătorilor O.U.N s-a desfășurat la Iași în data de 26 ianuarie 1942, *apud* Arcadij Jukovskij, *Istoria Bucovinei*, Partea a II-a, mss. dact., p. 140-141.

⁵³ Vezi doc. nr. 14 și 15.

⁵⁴ Dumitru Șandru, *op. cit.*, p.214.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 215-216.

⁵⁶ Doc. nr. 13.

⁵⁷ Doc. nr. 15. Vezi și Paul Kubicek, *op.cit.*, p. 108-109.

⁵⁸ Doc. nr. 16.

⁵⁹ Doc. nr. 17.

britanică fiind predați sovieticilor⁶⁰. În perioada postbelică, timp de aproape un deceniu, elementele naționaliste vor continua lupta de eliberare națională pe teritoriul Ucrainei înglobate la U.R.S.S., mișcare cu ecouri și în rezistența anticomunistă din România.

Ofensiva sovietică neașteptată începută la 5 martie 1944 de către Frontul 1 Ucrainean de sub conducerea mareșalului Jukov (Operația „Proskurov-Cernăuți”) și Frontul 2 Ucrainean de sub comanda generalului Konev (Operația „Uman-Botoșani”), a avut ca rezultat ocuparea Bucovinei și a nord-estului Moldovei⁶¹. Bucovina a devenit astfel prima regiune românească unde s-a cristalizat o rezistență armată antisovietică⁶². În aceste condiții au apărut și grupe de partizani mixte româno-ucrainene, cum a fost cel condus de Petre Maruseac din comuna Ulma, care avea legături cu mișcarea banderistă⁶³. Înaintarea Armatei Roșii a spulberat iluziile iredentiștilor ucraineni, adepți ai unui proiect național opus celui românesc, ce s-au găsit de aici înainte pe o bază comună cu caracter anticomunist. Semnificativă este și măsura prin care, din martie 1944, se aproba reînscriserea voluntarilor ucraineni dezertori în controalele armatei române, iar din toamna anului 1944 erau scoase de sub urmărire socialismul, comunismul și, în mod surprinzător, iredenta ucraineană⁶⁴. Din august 1944, acțiunile banderiștilor se vor concentra pe Valea Ceremușului și în Maramureș⁶⁵. Regruparea unei părți a iredentei ucrainene sub steagul internaționalismului proletar a transformat-o, de această dată, într-o masă de manevră a N.K.V.D.-ului, care a fost antrenată în noi acțiuni antiromânești ce vizau anexarea Maramureșului la Ucraina Sovietică⁶⁶. Înfrângerea naționalismului ucrainean s-a realizat în condițiile triumfului slavilor de Răsărit la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial⁶⁷, dar, ambițiile teritoriale ale O.U.N. au fost realizate cu sprijinul „fratelui mai mare”, care și-a extins în urma tratatelor de pace frontierele spre Vest, în detrimentul statelor vecine, printre care se numără și România. După destrămarea U.R.S.S. și renașterea Ucrainei independente activitatea O.U.N. și a partizanilor acestuia a fost reconsiderată, iar lui Bandera (asasinat de K.G.B. la München în 1959) i s-a ridicat un monument la Lvov. Încercând să

⁶⁰ Vezi Rolf Michaelis, *Waffen Grenadier Division der SS (Ukrainische Nr. 1) „Galizien”*, Warszawa, 2008, p. 66.

⁶¹ Florin Constantiniu, Alesandru Dușu, Mihai Retegan, *România în război. 1941-1945*, București, 1995, p. 115.

⁶² Eugen Șahan, *Aspecte din rezistența românească împotriva sovietizării în perioada martie 1944-1962*, în *Analele Sighet 2*, Fundația Academia Civică, 1995, p. 213.

⁶³ *Rezistența armată din Bucovina, 1944-1950*, vol. I, eds. Adrian Brișcă, Radu Ciuceanu, București, 1998, p. 53. Potrivit unei declarații a lui Gavril Vatamaniuc, în cadrul Batalionului Fix Bucovina, din cei 1.300 de oameni, 300 erau din nordul Bucovinei, din organizația lui Stepan Bandera.

⁶⁴ Dumitru Șandru, *op. cit.*, p. 217.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ Vezi: Florin Müller, *Tentative de rapt teritorial și de sovietizare a Regiunii Maramureș în anii 1944-1945*, în *Revista Istorică*, Nr. 7-8, iulie-august 1993; Dumitru Șandru, *Bucovina și Maramureșul în planurile iredentei ucrainene (1940-1947)*, în *Relații româno-ucrainene. Istorie și contemporaneitate*, Satu Mare, 1999, p. 349 și urm.; Ilie Gherheș, *Maramureșul între Dictatul de la Viena și Conferința de Pace de la Paris (30 august 1944 – 10 februarie 1947)*, Baia Mare, 2002, p. 88 și urm.

⁶⁷ Hans Kohn, *Pan-Slavism. Its History and Ideology*, New York, 1960 p. 291 și urm.

consolideze o identitate tranșantă față de Rusia, președintele Viktor Yushchenko a acordat recent girul pentru transformarea acestuia într-un erou național. Centrul *Simon Wiesenthal* a denunțat acțiunea autorităților de la Kiev, cu atât mai mult cu cât ceremonia din Ucraina a coincis cu Ziua Internațională a comemorării victimelor Holocaustului⁶⁸.

DOCUMENTE

1. 1941 octombrie 9, Cernăuți – Informație privind apelul adresat de O.U.N. din Germania pentru reîntoarcerea ucrainenilor bucovineni și basarabeni în țară.

S.S.I.
Centrul C.I.
Cernăuți
1941

Cernăuți, 9 Octombrie

NOTA No. 148.

Cu onoare informez că, în localitate a sosit Ing. TOROSANCO, redactorul ziarului ucrainean „JETA” ce apare la BUCUREȘTI, aducând știrea că în acel ziar, cu data de 5 crt., a apărut o notiță, prin care conducerea ucraineană din Germania U.N.O., care există numai în Germania, invită pe toți ucrainenii bucovineni și basarabeni aflați în Germania, să se reîntoarcă la locul lor de baștină.

Se pretinde în cercurile ucrainene că, acest apel s-a făcut după sugestia guvernului german, în vederea unor eventuale evenimente ce se vor produce în Sud Estul Europei.

ANIC, fond Ministerul de Interne, Direcția Administrației de Stat, d. 22/1941, f. 16.

2. 1941 octombrie 9, Cernăuți – Comitetul de conducere al O.U.N. respinge propunerea avocatului Hrehoriac ca Memoriul destinat Guvernământului Bucovinei să fie înaintat și Ministerului de Interne.

S.S.I.
Centrul C.I.
Cernăuți
1941

Cernăuți, 9 Octombrie

NOTA Nr. 149

Urmare notei Nr. 139 din 4 cr. privitoare la memorial organizației O.U.N. din localitate, ce urma a fi predate Guvernământului Bucovinei, cu onoare informez că memoriul fiind întocmit de avocatul HREHORIAC, aceasta a făcut propunerea ca

⁶⁸ Știre a *Associated Press* din 29 ianuarie 2010 preluată de *Adevărul* din 10 ianuarie 2010.

doleanțele ucrainenilor să fie supuse spre soluționare și autorităților superioare de la Centru.

Membrii comitetului de conducere a O.U.N.-lui întrunindu-se și luând în discuție propunerea lui Hrehoriac, i-a respins-o deocamdată.

Între membrii persistă însă convingerea că, avocatul Hrehoriac, fără consimțământul lor, intenționează a înainta memoriul Ministerului de Interne, căutând prin aceasta a câștiga terenul și gloria de luptător naționalist ucrainean, fiind dornic de a parveni și creea o situație politică în viitor.

ANIC, fond Ministerul de Interne, Direcția Administrației de Stat, d. 22/1941, f. 17.

3. 1941 octombrie 10, Cernăuți – Conducerea O.U.N. din Cernăuți intenționează să informeze Comandatura germană din localitate asupra activității naționaliste a polonilor din Vășcăuți și despre preținse nedreptăți și persecuții la care sunt supuși ucrainenii de către autoritățile românești.

S.S.I.
Centrul C.I.
Cernăuți
1941

Cernăuți 10 Octombrie

NOTA No 150

Cu onoare informez că, la conducerea O.U.N.-ului din Cernăuți este vorba ca să supună la cunoștința Comandaturii Germane din localitate, următoarele cazuri:

a/. La VĂȘCĂUȚI unde sunt 7.000 de ucrainenii și numai 6.000 poloni, cu știrea românilor a luat ființă de curând organizația polonă denumită „ADRODZDENI” POLSKI/ renașterea Poloniei/ Conducătorii acestei organizații sunt: DUMBROVSKI VITOLD, IURASEC STANISLAUS, IURASEC VICTOR, KUZELIA, BUCOVSKI, POITOVICI și MIGDALEVICI. Ucrainenii susțin că, cei de mai sus spun pe față țăranilor că, Generalul SIKORSKI a căpătat promisiunea că, la viitorul stat polon va fi anexată BUCOVINA până la Siret.

b/. În restaurantul „HARAS” din acel oraș, polonii cântă: SCE NE UMERLA UCRAINA, ALE UMERTA MUSE, ME NIMTIU POBEIEMO, A UCRAINTE PODUSEM/ Încă n-a murit Ucraina, dar va trebui să moară, noi pe nemți îi vom bate, iar pe ucrainenii îi vom sugruma/.

Acest cântec cât și știrea răspândită de poloni că se va reînființa Statul Polon, a stârnit indignare în rândurile ucrainenilor din acea localitate.

c/. Pretorul BACINSKI și Comisarul GORIUC din acel oraș, fiind căsătoriți cu polonce, protejează pe poloni și persecută elementul ucrainean. Ucrainenii susțin că au văzut pe Comis. GORIUC, sărutându-se cu evreii în piața Unirei.

d/. Țăranii ucrainenii din VĂȘCĂUȚI susțin că văd foarte des cum poliția locală trece pe polonii veniți din Cernăuți, peste frontieră în GALIȚIA.

Grefierul HARAS NICOLAE, conducătorul organizației ucrainene din acel oraș, și-a exprimat presupunerea că acești poloni duc literatură și manifeste polone în GALIȚIA.

e/. Țăranii din Comuna DOROȘĂUȚI Jud. Cernăuți spun că, în lunca Nistrului au găsit un mormânt proaspăt și sânge în apropiere. Ei presupun că a fost omorât un naționalist ucrainean fiindcă șeful de post s-ar fi lăudat că are o listă cu 112 ucrainenii, care trebuie să fie împușcați.

Din cele mai sus expuse, rezultă că ucrainenii nutresc o ură neîmpăcată față de poloni și urmăresc să ne discrediteze în fața Germanilor, inventând fel de fel de pretexte că, elementul ucrainean ar fi nedreptățit și persecutat de către autoritățile românești

ANIC, fond Ministerul de Interne, Direcția Administrației de Stat, d. 22/1941, f. 20.

4. 1941 octombrie 12, Cernăuți – Conducerea Guvernământului este informată despre situația tensionată din Galiția, aflată sub ocupație germană, de unde ucrainenii din Bucovina au primit ordinul de a trimite armamentul procurat în timpul refugierii armatei polone și cel rămas de la ruși.

INFORMATIUNI DIN GALIȚIA

- A) În comuna Volkiuți, jud. Sniatyn, se făcea instrucția militară a tinerilor ucrainenii bucovineni, care formau Batalionul [al] II-lea bucovinean, denumit „Dmetro Zvizda”. La sfârșitul lunii Septembrie a.c., imediat după asasinarea celor doi melnicșiști la Jitomir, - germanii au arestat pe cei 5 conducători ai Batalionului și au luat măsuri de disolvarea lui.-
- B) În satele Zavalie, Zaluca, Carlove și altele din Jud. Sniatyn, tinerii ucrainenii sunt bătuți de soldații germani grăniceri, atunci când aceștia cântă cântece naționale ucrainene.-
- C) Mulți intelectuali ucrainenii emigrați din Bucovina în Galiția, au fost arestați de germani, tot pe la finele lunii Septembrie a.c., pentru desfășurarea unei politici contrare intereselor germanilor.-
- D) Germanii au dat dispozițiuni să se verse către stat aceeași cantitate din produsele agricole, cum a fost fixată de ruși. Zilnic trec prin Galiția, trenuri încărcate cu cereale, spre Germania.-
- E) Lucrătorii, cărora li s-au fixat 5 zloți pentru ziua de lucru, primesc numai avansuri pe jumătate din suma fixată. Acestea ar fi numai parte din cauzele, care au stârnit mare nemulțumire în rândurile populației ucrainene din Galiția, nemulțumiri care sunt în creștere, alimentate fiind și de propaganda antigermană a ucrainenilor banderiști.-
- F) În ultimul timp, ucrainenii din Bucovina au primit ordin din Galiția, să trimită în Galiția armamentul căzut în mâinile lor din timpul refugierii armatei polone (1939) cât și cel rămas de la ruși. Înarmarea, în ascuns, a ucrainenilor galițieni este semnificativă și impune a i se da o deosebită atenție de către Germania cât și de România.

ANIC, fond Ministerul de Interne, Direcția Administrației de Stat, d. 22/1941, f. 14.

5. 1941 octombrie 23, Cernăuți – Informații cu privire la existența unui zvon privind intenția conducerii Consiliului Ucrainean din Lemberg de a culege date statistice despre numărul populației ucrainene, care să fie folosite pentru organizarea unui schimb de populație.

S.S.I.
Centrul C.I.
1941.
Cernăuți

23 Octombrie

NOTA Nr. 180.

Cu onoare informăm că, ucrainenii localnici care sunt în afară de org. O.U.N. au răspândit zvonul că, LEVITZKI, secretarul general al Consiliului Ucrainean din Lemberg, ar fi plecat la București, pentru a culege date statistice asupra numărului ucrainenilor și pentru a studia problema schimbului de populație ucraineană, care ar urma să se efectueze până la sfârșitul lunii Aprilie 1942.

Membrii org. O.U.N. desmint această știre și spun că, nu poate fi vorba de un schimb de populație, ci sunt ferm convinși că mai degrabă Bucovina va fi anexată la Guvernământul Galiției.

În ce privește culegerea de date statistice asupra numărului ucrainenilor, există lucrarea profesorului univ. CUBIOVICI din Cracovia, cunoscut melnicist, în prezent membru în comitetul de conducere al ucrainenilor din Cracovia, care în anul 1936 împreună cu profesor[ul] SIRETZCHI din Cernăuți, în prezent șeful poliției din NICOLAIEV și prof. de liceu ANTONIUC, aflat în prezent în Ucraina, au vizitat pe jos toate satele cu populație ucraineană din Bucovina și Basarabia, întocmind hărți exacte etnografice, dialecte, faună, bogățiile minerale etc asupra acestor regiuni.

Această lucrare a apărut la Lemberg înainte de război.

CUBIOVICI a fost citat ca vestit etnograf, atât de germani cât și de prof. univ. BOLDUR în câteva articole apărute în ziarul Universul în Octombrie a.c.

ANIC, fond Ministerul de Interne, Direcția Administrației de Stat, d. 22/1941, f. 32 și 23 v.

6. 1941 decembrie 28, Cernăuți - Notă informativă cu privire la propaganda iredentistă făcută de tineri ucraineni, îmbrăcați în uniforme militare, sosiți în Bucovina din Galiția pe baza unor documente emise de autoritățile germane.

S.S.I.
Centrul C.I.
Cernăuți

28 Decembrie 1941

NOTA Nr. 261

Cu onoare informez că, [i]eri 27 crt. un grup de ucraineni în număr de circa 20, veniți din Kiew, dintre care majoritatea îmbrăcați în uniforme de poliție ucrainiană, s-au fotografiat cu mai mulți tineri din localitate în curtea bisericii greco-catolice din strada Română.

Tot în aceeași zi, frații SLANSKI, ambii originari din Cernăuți, veniți din Ucraina în uniforme ucrainenești, s-au lăudat în public, lângă biserică, că au apostrofat și intimidat pe un gardian public în momentul când acesta voia să aresteze pe un tânăr, care vindea pe stradă calendare ucrainene.

Tot ieri, 27 crt. au mai sosit în localitate un număr de ucraineni îmbrăcați în uniforme. Din informațiunile obținute, s-ar afla și în provincie mulți ucraineni în uniformă, care cutre[i]eră satele făcând propagandă iredentistă. Cei sosiți sunt din primul transport de emigrați / 3 August a.c. /. Nu au paș[a]poarte ci numai niște învoiri date de Comandamentul Militar German din Ucraina.

Din Germania au sosit în localitate ucrainenii SAVITCHI /fost ceferist/, BABICI și alții, care răspândesc știrea că, Germania va ocupa Bucovina și că, România va fi împărțită între Ungaria, Bulgaria și Germania.

ANIC, fond Ministerul de Interne, Direcția Administrației de Stat, d. 22/1941, f. 84.

7. 1941 decembrie 29, Rădăuți – Ordin al Inspectoratului de Poliție Cernăuți prin care se solicită verificarea informațiilor privind sprijinul de care se bucură ucrainenii bucovineni din partea autorităților germane locale.

MINISTERUL DE INTERNE
POLIȚIA REȘEDINȚĂ DE JUDEȚ
RĂDĂUȚI

No. 7393 S
1941 luna XII ziua 29

CĂTRE
Detașamentul de Poliție

DORNEȘTI

Vă trimitem mai jos – în copie – ordinul Inspectoratului de Poliție Cernăuți Nr. 46347/1941, rugându-vă să binevoiți a dispune să se verifice, arătându-se cazuri concrete și a comunica adevărul.

Șeful Poliției,
ss indescifrabil

Șef. Bir. Sig.-

Copie.-

Nota Informativă.-

În rândurile ucrainenilor din Bucovina de Nord se remarcă o tendință de a se considera, din punct de vedere economic și politic, pusă sub scutul autorităților germane locale.

Astfel, un număr însemnat de ucraineni, posedă bilete de identitate și liberă trecere eliberate de autoritățile germane. Deasemeni, mulți au chiar bilete de liberă exercitare a comerțului eliberate de Consulatul german.

În acest mod ucrainenii ocolesc autoritățile române în drept.

În baza biletelor de liberă trecere, precum și pe baza carnetelor speciale de identitate și a biletelor Consulatului german, pentru exercitarea comerțului la sate, ucrainenii cutre[er]ă Nordul Bucovinei și Basarabiei, ținând în felul acesta contact strâns cu populațiunea ucraineană.

Majoritatea ucrainenilor din orașul Cernăuți consideră iminentă o organizare administrativă germană a Bucovinei mai ales în urma sosirii în Cernăuți a unor unități militare germane și a populației germane.-

P. conformitate.-
ss. indescifrabil

ANS, fond Prefectura jud. Rădăuți, d. 8/1941, f. 319.

8. 1942 ianuarie 2, Cernăuți – Guvernatorul Bucovinei este informat de Serviciul de Siguranță Cernăuți despre repartizarea în regiune a unor grupe de propagandiști ucraineni sosiți din Guvernământul General.

ROMÂNIA
MINISTERUL AFACERILOR INTERNE
DIRECȚIUNEA GENERALĂ A POLIȚIEI
INSPECTORATUL GENERAL DE POLIȚIE
CERNĂUȚI
Serviciul Poliției de Siguranță

No 54133
1942 Ianuarie 2

DOMNUL GUVERNATOR,

La ordinul Dvs. Nr. 874 Conf. Din 4/XII 1941 și urmare raportului nostru Nr. 53351/941, avem onoare a raporta că cei 12 propagandiști ucraineni veniți la Cernăuți din Guvernământul General, au fost împărțiți în patru grupe, repartizându-se ficcărei grupe mai multe sate în care trebuiau să-și desfășoare activitatea lor propagandistică ordonă.-

Grupele se compuneau precum urmează:

1.- Bezobrove Vasile, student la Lemberg.

Lewitzki Demeter, absolvent la liceul Kolomea Jiulakowski Jaroslav.-

2.- Drimba Jaroslav, student în Cracovia Hrablo Vlademir Harasim.-

3.- Krikziuk Ștefan, Kohut Leon din Lemberg, Kapter Alexandu.

Numele propagandiștilor din grupa a patra nu s-au putut afla deoarece n-au trimis rapoarte de activitate.-

Comunele în care au activat propagandiștii sunt următoarele.

Grupa I. în comunele Prelipcea și Toporăuți.

Grupa II. În com. Sipești și Rarancea.

Grupa III. În com. Stăuceni, Vrânceni și Tăuteni.

Grupa IV. Probabil – după plan – în com. Vasilău, Subraneți, Strilețchi-Kut (Cotul Vânătorilor).-

Primele trei grupe au înaintat rapoarte de activitate, care au fost trimise imediat Centrului de propagandă din Lemberg prin Dl. Ciuleba, dom. Cernăuți, str. Războieni Nr. 74.

Numele celor patru propagandiști din grupa a patra voiu raporta imediat pe data primirii lor.-

În continuare raportăm că ambele note au fost înaintate și Legiunei de Jandarmi Cernăuți spre verificare urmând a se raporta de urmare.-

INSPECTOR REGIONAL

M. Păun,
ss. indescifrabil

ȘEFUL SERVICIULUI,
Victor Popescu
ss. indescifrabil

D-SALE

DOMNULUI GUVERNATOR AL PROVINCIEI BUCOVINA
CERNĂUȚI

93. ANIC, fond Ministerul de Interne, Direcția Administrației de Stat, d. 22/1941, f.

9. 1942 ianuarie 6, Rădăuți – Detașamentul de Poliție Dornești primește ordin de a lua măsuri împotriva iredentei ucrainene; aceasta se bucură de sprijinul unor elemente din Misiunea Germană cu ajutorul cărora a reușit să amenajeze un depozit cu material de propagandă într-o localitate din județul Vaslui.

ROMÂNIA
MINISTERUL DE INTERNE
RĂDĂUȚI
No. 74839

1942 luna ian[uarie] ziua 6

CĂTRE
Detașamentul de Poliție
DORNEȘTI

Vă trimitem mai jos – în copie – ordinul Inspectoratului de Poliție Cernăuți Nr. 56549/1941, referitor la raportul Nr. 48984 din 6 Decembrie 1941 al Inspectoratului General al Jandarmeriei, către Ministerul Afacerilor Interne Nr. 12.421/1941, binevoind a cunoaște că Domnul Ministru Subsecretar de Stat a hotărât că toți cei care au întocmit și răspândit manifeste iredentiste ucrainene precum și cei care adresează plângeri oficiale altor autorități, decât cel românești, să fie arestați și trimiși în lagărul de la Tg. Jiu.

Față de cele de mai sus vă rugăm să luați măsuri în consecință, raportându-ne de rezultat.-

Șeful poliției,
ss. indescifrabil

Șef. Bir. Sig.-
ss. indescifrabil

Copie.-

Avem onoare a vă raporta următoarele:

Din pricina propagandiștilor, care preconizează înglobarea teritoriului Bucovinei de Nord și Basarabiei de Nord în Statul Liber ucrainean adoptându-se o atitudine provocatoare, față de elementul românesc domina[n]t.

În prezent, în urma măsurilor de supraveghere, aplicate agitatorilor, propaganda iredentistă s-a diminuat într-o oarecare măsură.

Totuși propagandiștii ucraineni, crezând că se bucură de simpatia și bunăvoința forurilor germane, caută să întrețină o agitație a conaționalilor lor. În același timp încearcă să decrediteze (sic) autoritățile românești, prin întocmirea de memorii, în care prezintă Comandamentelor germane, presupuse abuzuri, comise de autorități, față de populația minoritară ucraineană. În legătură cu propaganda făcută direct de elemente ucrainene minoritare, sau de peste graniță, trupele aflate în teritoriul transportă sau depozitează material de propagandă în limba ucraineană. Astfel, cu ocazia unor cercetări efectuate în județul Vaslui, s-a găsit la proprietarul Radu Dobrescu din comuna Tăcuta-Vaslui, următorul material de propagandă ucraineană, depozitat de elemente ucrainene, în legătură cu elementele din Misiunea Germană și anume:

- 40 baloturi cu manifeste ucrainene.- 5 steaguri mari ucrainene, precum și 23 arme.

Materialul a fost lăsat în cursul luni August a.c. de un grup de voluntari ucraineni, de sub comanda unor ofițeri [și] subofițeri germani.- În ziua de 24 Noiembrie a.c., a fost ridicat de ostașii germani PULMAN HANS și HEISPAGER FRANZ, din unitatea germană Nr. 11200, care i-au transportat la Iași cu autocamionul Nr. 18.8110 W.H.

P. Conformitate.-

ANS, fond Prefectura jud. Rădăuți, d. 8/1941, f. 334.

10. 1942 ianuarie, Rădăuți – Notă transmisă de Inspectoratul de Poliție Cernăuți prin care organele județene de poliție din Rădăuți erau informate despre mutațiile apărute în iredenta ucraineană, atenționând că în cadrul grupării banderiste a apărut o celulă conspirativă teroristă.

Copie.-

- NOTĂ INFORMATIVĂ

În cercurile locale ucrainene se poate constata în ultimul timp o vie fierbere atât din punct de vedere al organizării interne și în ceea ce privește activitatea externă.

Până în prezent a existat un fel de armistițiu politic tacit între diferite grupări politice ale ucrainenilor.

Atât melnichiștii și Banderiștii activau pe o platformă comună. Germanii în direcția unei politici de expectativă și de înțelegere pe față grupul conspirativ al Banderiștilor însă a împins tot curentul banderist spre opoziție vădită în contra Melnichiștilor.

Ca urmare acestei schimbări de tactică ideologică a luat naștere celula conspirativă teroristă în sânul grupării banderiste.

Această celulă care pare a fi condusă de Kendzerski Jaroslav zis Jaur, asistat de Lidia Serbanovici, o persoană completamente necunoscută în mișcarea legală a ucrainenilor, a dat primele dovezi de activitate, scoțând o gazetă clandestină și aducând de peste frontieră din Kolokea (Kolomea-n.n.) și Stanislau vreo 250 de manifeste și broșuri ale grupării conspirative de peste frontieră care își are sediul central la Przemyśl.

Aceste broșuri și manifeste au fost distribuite prin oameni de încredere ale grupării banderiste sătenilor din comunele Vășcăuți, Stănești, Vasilău, Tăuteni, Cotul Vânătorilor.

În urma directivelor primite din Przemyśl celula conspirativă a iredentei ucrainene a lansat lozincă că ucrainenii chemați sub arme de Statul Român să nu se prezinte la încorporare și nici la eventualele concentrări. Până în prezent această lozincă a fost comunicată în vre-o 8 comune din jud. Storojineț, urmând ca zilele acestea să se difuzeze și în celelalte comune.

Această lozincă a fost lansată în scopul de a menține în rezervă numărul tinerilor ucraineni din Bucovina, pentru cazul unei mișcări mai fățișe a ucrainenilor, când vor trebui să pună mâna pe arme.

Membrii celei conspirative, în număr de 8, îl consideră pe Ing. Bendac drept trădător, care informează poliția română și germană despre activitatea mișcării ucrainene.

Un delegat al celei va pleca peste vre-o două zile spre Stanislau, prin Vășcăuți, pentru a primi directive noi, și a aduce material de propagandă.

În ceea ce privește mișcarea Melnichiștilor, precum și Banderiștilor care mai activează pe o platformă comună, aceștia sunt informați în mod regulat prin Dl. Dr. Lewicki din Lemberg asupra desfășurării evenimentelor politice.

În cercurile locale se știe că în centrele mai mari din Guvernământul General s-au primit ucraineni tineri ca „aspiranți” la instituțiile administrative și industriale,

care urmează a se familiariza cu felul de organizare, precum și cu partea tehnică a acestor întreprinderi.

Se spune că acești tineri se pregătesc pentru instituțiile din Bucovina și Ucraina ocupată.

În urma unor directive, primite din Lemberg, ucrainenii au fost sfătuiți să ocupe posturi – indiferent de salariile pe care îi (sic) primesc sau de gradul funcțiunii – la industrii, la uzine și la căile ferate.

De asemenea să se familiarizeze cu ramurile economice ale regiunii Bucovinei.

În consecință, a început organizarea factorilor existente în susnumitele întreprinderi.

În felul acesta Colotelo a luat contact cu câțiva lucrători și angajați de la uzinele electrice și fabrica de zahăr.-

p. Conformitate.-

ANS, fond Poliția orașului Rădăuți, d. 12/1941, f. 195.

11. 1942 ianuarie 16, Rădăuți – Organele de poliție locale sunt înștiințate de Președinția Consiliului de Miniștri că funcționarea Consiliului Național al Ucrainenilor este ilegală, în consecință, guvernatorul Bucovinei dispunând desființarea sediului acestora din Casa Germană din Cernăuți.

ROMÂNIA
MINISTERUL DE INTERNE
POLIȚIA REȘEDINȚĂ DE JUDEȚ
RĂDĂUȚI
No. 76289
1942 luna ian[uarie] ziua 16

CĂTRE
Detașamentul de Poliție
DORNEȘTI

În conformitate cu ordinul Inspectoratului de Poliție Cernăuți Nr. 8149/1942, vă trimitem în copie ordinul Președinției (sic) Consiliului de Miniștri Nr. 279/41, împreună cu rezoluția D-lui Guvernator, pentru luare la cunoștință și știință (sic) conform.-

Șeful Poliției
ss indescifrabil

Șef. Bir. Sig.-
ss. Indescifrabil

Copie

PREȘEDINȚIA CONSILIULUI DE MINIȘTRI
Cabinetul Civil-Militar pentru administrarea B.B.T.
SECȚIA MILITARĂ
București 15 Dec. 1941
Nr. 279/C.B.B.T.-

DOMNULUI GENERAL CALOTESCU GUVERNATORUL BUCOVINEI

Avem onoare a vă comunica următoarele:

1. Ministerul Afacerilor Interne nu a aprobat constituirea Consiliului Național al Ucrainenilor și nu are cunoștință că funcționarea acestui Consiliu să fi fost autorizată de vre-un organ în drept.
2. Potrivit dispozițiilor art. 4 din Decretul Lege pentru reprimarea faptelor ce pun în primejdie existența și interesele Statului publicat în Mon. Of. Nr. 31 din 6 Februarie 1941, este interzisă orice constituire de organizațiune politică neautorizată de Stat.

Consiliul Național al ucrainenilor nu poate avea ființă legală, decât cu autorizarea Statului, dată prin Decret, așa cum s-a procedat în cazul Grupului Etnic German.

În caz negativ, sancțiunile ce se aplică conducătorilor și membrilor unei asemenea organizații neautorizate, sunt cele prevăzute de art.7 din Decretul Lege sus menționat, adică muncă silnică de la 10 la 20 ani.

Aceste[a] sunt instrucțiunile Ministerului de Interne în ceea ce privește activitatea ucrainenilor pe care Dvs. urmează a le aplica.

SECRETAR GENERAL
Al Președinției Consiliului de Miniștri
ss/OVIDIU VLĂDESCU

Șeful Sec. Militare
Maior ss/S. Iamandi

Rezoluția D-lui GUVERNATOR.

Prin Consulatul german din localitate am desființat sediul ucrainenilor din Casa germană. Se va urmări de aproape și cât se poate de vigilent dacă această desființare este reală sau nu și mi se va raporta.

ss. General Calotescu

p. conf. ss. Căp. Păcuraru.-

ANS, fond Poliția orașului Rădăuți, d. 8/1941, f. 344.

12. 1942 februarie 23 București (?) – Material de sinteză întocmit de S.S.I. despre activitatea naționaliștilor ucraineni – cu o mențiune specială asupra situației din nordul Bucovinei – și a pericolului pe care aceasta îl reprezintă pentru statul român.

COPIE

S.S.I.
23 Februarie 1942

N O T A

PROBLEME UCRAINEANĂ

ACTIVITATEA MISCĂRII UCRAINENE

Activitatea iridentei ucrainene a devenit mai intensă și mai îndrăznească în cursul lunilor Ianuarie și Februarie 1942.

FIRIACIUNEA BANDERISTĂ, desfășoară o vie activitate în toate teritoriile locuite de ucraineni, însă datorită împrejurărilor, a prins rădăcini temeinice în special în Galiția și Nordul Bucovinei.

Scopul acțiunii banderiste este de a pregăti masele ucrainene în vederea unei insurecții armate generale, care ar urma să fie declanșată în momentul oportun și anume în cazul când armatele germane și aliate ar fi slăbite din cauza războiului care se prelungește.

În vederea acestui scop, preocuparea de căpetenie a banderiștilor, o constituie procurarea de arme și munițiuni și dosirea lor.

În această situație, nu ar fi exclus ca eventual în cursul anului 1942, elementele banderiste special pregătite, să întreprindă acțiuni teroriste, atacând chiar elementele armatelor aliate.

FRACTIUNEA MELNIKISTĂ, protejată de germani este mai puțin dinamică și dezvoltă o propagandă naționalistă în special pe teritoriul fostei Ucraine Sovietice, unde a reușit să realizeze reale simpatii.

În fond, fracțiunea melnikistă urmărește aceleași scopuri ca și cea banderistă. Deosebirea dintre cele două grupări constă numai în aceea că gruparea melnikistă își dă seama că, fără ajutorul Reich-ului nu este posibilă crearea (*sic*) unui Stat Ukraine[a]n.

Melnikiștii nu găsesc că este oportun să protesteze la Berlin nici chiar contra ocupării Transnistriei de către trupele române. Se pare că primejdia comunistă trece pentru melnikiști pe primul plan [...]

1. RAPORTURILE BANDERISTILOR CU MELNIKISTII SI GERMANIA

- a. Raporturile cu melnikiștii. Hotărârea conducătorilor celor două tabere: banderistă și melnikistă din „ORGANIZAȚIA UKRAINENILOR NAȚIONALISTI” din România de a nu atrage masele ucrainene din Bucovina și Basarabia în lupta dintre ele, n-a fost respectată de primii. Banderiștii pretind că melnikiștii trădează cauza ucraineană prin politica lor de împăciuire și colaborare cu Germania și mai ales față de ceilalți „Ocupanți”: România și Ungaria.

Încercarea melnikiștilor de a convinge pe banderiști că n-a sosit momentul pentru a porni lupta împotriva „ocupanților”, a îndârjit și mai mult conducătorii banderiștilor care au mers până acolo încât au amenințat cu moartea pe Avocatul Hrehorovici conducător melnikist. Ca urmare a acestei rupturi, banderiștii au început o intensă activitate de organizare a cadrelor respective, în vederea aplicării propagandei în rândurile ucrainenilor [...]

2. ATITUDINEA GERMANĂ FATĂ DE MISCAREA UCRAINEANĂ

Deși sunt cunoscut[e] sentimentele profund antigermane ale fracțiunii

CONSPIRAȚIA UCRAINEANĂ ÎN NORDUL BUCOVINEI (1941-1944)...

banderiste și propaganda intensă întreprinsă de aceste elemente împotriva Reich-ului, totuși, autoritățile germane fac reale eforturi pentru a le câștiga simpatia, lovind însă puternic când această atitudine este apreciată drept slăbiciune.

În felul acesta se explică faptul că ucrainenii banderiști din Galiția și Bucovina călătoresc prin România cu acte de identitate și chiar în mașini germane, ceea ce nu-i împiedică să facă propagandă antigermană și să răspândească știri tendențioase, în scopul vădit de a învenina raporturile româno-germane.

Datorită vigilenței desfășurate de către autoritățile române de la frontiera Galiției, banderiștii au început să folosească în mod frecvent aussweiss-urile și uniforma militară germană, pentru a putea introduce clandestin în țară materialul de propagandă naționalistă ucraineană.

Acest procedeu dă posibilitate centralei banderiste din Galiția să fie în permanentă legătură cu nucleele sale din Bucovina, astfel încât ordinele sunt primite și executate la timp [...]

4. ACTIUNEA IRIDENTEI UCRAINENE ÎN ROMÂNIA

S-a semnalat mai sus că, în urma rupturii ce s-a produs între banderiști și melnikiști, primii au început o intensă activitate de organizare și propagandă.

ÎN NORDUL BUCOVINEI, de unde sunt originari cei mai mulți banderiști, se țin întruniri clandestine, sunt numiți șefi de raioane și de sate, se recrutează noi aderenți, se organizează gărzi etc.

Astfel, la studentul DUMITRU COLOTELOC din Berejnița, numit șef de raion, s-a ținut în ziua de 4 Ianuarie a.c., o întrunire clandestină, cu care ocazie s-a hotărât între altele cumpărarea a cât mai multe arme de vânatoare. În acțiunea sa este ajutat de banderista COVAL din Cernăuți, care a avut o casă conspirativă în Str. Vasile Găină Nr. 9.

Șef de raion banderist din Bănila pe Ceremuș a fost numit ucraineanul MENZAC ION.

Alte întruniri clandestine se țin în casa cizmarului Strudenskii, din Vășcăuți.

Literatura de propagandă naționalistă este răspândită la sate în formă de broșuri și manifeste editate în Galiția. Prin această literatură se prea mărește trecutul Ucrainei, se expune programul „Organizației Ucrainenilor Naționaliști” și se justifică lupta împotriva „melnikiștilor trădători”. Se mai răspândesc de asemenea broșuri, articole și poezii fotografiate, în care se scoate în evidență eroismul luptătorilor ucraineni care s-au jertfit pentru cauza națională.

La începutul lunii Ianuarie 1942, a apărut și a fost difuzat printre ucraine[n]ii din Bucovina primul număr al ziarului clandestin „MECIOM” (prin sabie). Prin acest ziar, ucrainenii sunt îndemnați să se declare cu mândrie ucraineni, să răspundă la violență cu violență și mai mare, să ceară izgonirea „ocupanților opincari”.

Efectul acestei propagande în Bucovina de Nord se și resimte. De unde până în prezent la întrebarea: Ce ești? Se răspunde[a]: „Dacă sunt în România sunt român”, astăzi se răspunde hotărât: „Sunt ucrainean”!

Concomitent banderiștii răspândesc zvonuri tendențioase în scopul de a determina pe intelectualii și funcționarii români să părăsească teritoriile eliberate.

Propaganda banderistă vizează și autoritățile române de Stat, pe care le acuză de o serie de reprimări contra populației și luptă împotriva „ocupării pe nedrept” a acestui teritoriu pe care-l consideră ca făcând parte din viitoarea „Ukraină Mare”.

Acțiunea de nesupunere și propagandă contra autorităților românești, a luat în ultima vreme o formă accentuată, prin pregătirea chiar de acțiuni teroriste, care ar urma să fie puse în aplicare contra șefilor de autorități române și chiar germane din Bucovina de Nord.

O parte din membrii teroriști ai acestei organizații au fost identificați și arestați de organele poliției din Cernăuți.

Șeful acestui nucleu este studentul terorist COLOTELO MIHAIL.

Afirmația că organizația banderistă din Bucovina de N. și Galiția dispune de numeroase arme și munițiuni este exagerată ca fiind în posesia numai a armamentului pe care nu l-a predat după plecarea rușilor și în căutarea de noi arme și munițiuni.

ÎN NORDUL BASARABIEI, activitatea banderistă este cu mult mai slabă. Cadrele sunt mai puțin numeroase și mai puțin active, iar masele foarte indifferente.

Cu toate acestea, conducătorii organizației banderiste din Bucovina de Nord acordă o deosebită atenție Basarabiei.

Astfel, în urma dispozițiilor O.U.N. din Galiția, câțiva membri marcanți ai organizației banderiste din Bucovina de Nord au întocmit o monografie a Basarabiei în limba ucrainenă. Lucrarea cuprinde 14-16 pagini, a fost tradusă în limba germană și împreună cu originalul se pare că au fost încredințate studentului COLOTELO, care urma să plece în Galiția, pentru a o înmâna centralei banderiste.

Monografia conține descrierea Basarabiei din punct de vedere etnografic, a limbei, a portului, credinței locuitorilor, căutând să dovedească că Basarabia este prelungirea naturală a teritoriului ucrainean și că ucrainenii formează majoritatea populației (90%), din această provincie, fapt ce se susține și pentru Bucovina [...].

Activitatea subversivă a acestor organizațiuni formează pentru România o problemă de Stat, care cere o rezolvare cât mai urgentă și complexă, acum când acestea nu au o încheiere și o conducere unitară.

ANIC, fond Ministerul de Interne, Direcția Administrației de Stat, d. 22/1941, f. 137-143.

13. 1943 aprilie, Câmpulung (Bucovina) – Potrivit unor informații obținute de Inspectoratul de Jandarmi Cernăuți, structura conducerii mișcării iredentiste ucrainene a fost modificată, aceasta schimbându-și totodată modul de acțiune, „împrumutând vechea tactică legionară”.

POLIȚIA DE REȘEDINȚĂ CÂMPULUNG BUCOVINA

No. 1151/S

1943 Aprilie

Către

Comisariatul de Poliție Gura-Humorului

Avem onoare a vă trimite alăturat în copie o notă informativă primită de la Inspectoratul de Jandarmi Cernăuți cu adresa No. 10237/943 și a ne raporta de urgență rezultatul.-

Șef de Poliție,

Gh. Boca,

ss. indescifrabil

Șeful Bir. Sig.

P. Drinceanu,

ss. indescifrabil

COPIE

Notă Informativă.

Urmare la nota informativă Nr. 8587 din 11 Ianuarie 1943, în legătură cu iridenta (sic) ucraineană din Nordul Bucovinei. Continuând cu urmărirea și supravegherea mișcării iredentiste ucrainene din Basarabia și Bucovina de Nord, s-a ajuns la următorul rezultat: în prezent conducerea din orașul Cernăuți nu mai are la conducere ca până acum o singură persoană, ci un comitet format din trei persoane, recunoscute și însărcinate de conducerea din Guvernământul General și care sunt:

1. Avocat Petriuc Iaroslav 2. Stasiuc, care în rândurile ucrainenilor poartă titlul de avocat și 3. Un anume Contul, reprezentantul ucrainenilor aflați pe lângă comisiunea germană din Cernăuți.- Acest comitet pentru o cât mai temeinică reușită a propagandei și organizării cadrelor mai are sub ordinele sale toate comitetele din centrele urbane, care și acestea la rândul lor au atribuțiuni de organizare. Până în prezent pe teritoriul județului Cernăuți, sunt identificate două din aceste centre și care sunt: - Tg. Nistrului – Tg. Cozmeni. Comitetul din Tg. Nistrului este format din avocatul Macovețchi, ajutat de greșierul Fermanciuc și încă un altul care nu a putut fi identificat până în prezent. Comitetul din Tg. Cozmeni este format din Dr. Scraba, avocatul Hrehoreac. În prezent curierii ce vin din Guvernământul General în România, nu mai iau contactul ca până acum cu primele gazde de pe frontieră, ci direct cu orașul Cernăuți și în rare cazuri cu conducători din centrele urbane supuse conducerii din Cernăuți, acesta pentru a nu se da de bănuț că ucrainenii mai activează, iar în altă ordine de idee să nu mai fie identificați de nimeni, chiar dacă cei de la centru din Cernăuți sunt descoperiți. În cazul când sunt descoperiți aceștia locul lor este luat de comitetele exterioare care intră imediat în acțiune. Astfel, în cursul lunii Ianuarie 1943, în orașul Cernăuți a fost văzută individa Moscaliuc Minodora, originară din Lențești-Cernăuți, care se află în Guvernământul general din

toamna anului 1941, stând de vorbă cu alte două femei a căror soți se află fugiți tot în Guvernământul General.

2. Din punct de vedere al felului de organizare și funcționare al iridentei ucrainene, și-a schimbat tactica de lucru împrumutând vechea tactică legionară. Cel mai potrivit mijloc pentru moment, este acela al jocului de cărți pe timpul nopții. Locul unde se joacă cărți sunt sediile cuiburilor iridentiste. La adunările ce se țin pe timpul nopții în condițiile arătate mai sus iau parte un număr relativ mic, circa 4-6 inși, însă toți aceștia sunt sufletul organizației. Aici se citesc ordinele, se interpretează, se iau hotărâri pentru viitor, se dau însărcinări și invers, precum și în Guvernământul General. După luare la cunoștință a celor discutate și a ordinilor, instrucțiunilor etc, se întocmesc tabele centralizate pe regiuni la Cernăuți, însă nici într-un caz nu sunt predate lui Petriuc sau Statiuc, ci numai lui Conta. Conțul la rândul său prin intermediul mașinilor germane din Cernăuți și Guvernământul General cu acces reciproc sunt transportate fie la Snyatin fie la Lemberg. La Snyatin sau Lemberg unde se predau aceste tabele, din nou se întocmesc aceste tabele, se anexează la ele atâtea foi de jurământ câți șefi de cuiburi sunt trecuți care se trimit din nou la Cernăuți, pentru îndeplinirea formelor de jurământ de către conducerea din Cernăuți, după care se înapoiază. Până în prezent pe teritoriul jud. Cernăuți, s-au identificat trei cuiburi iridentiste ucrainene: două în comuna Gavrulești și unul în comuna Vrânceni.-

ANS, fond Poliția oraș Gura Humorului, d. 6/1943, f. 14.

14. 1943 iunie 21 Câmpulung (Bucovina) – Notă informativă cu privire la arestarea unui număr de 268 de banderiști din județul Cernăuți, care dețineau arme și material de propagandă iredentistă ucraineană.

POLIȚIA DE REȘEDINȚĂ CÂMPULUNG BUCOVINA

No 3749/S

1943 Iunie 21

Către

Comisariatul de poliție Gura-Humorului

Avem onoare a vă comunica spre știință că în raza județului C[ernău]ți au fost arestați un număr de 268 de indivizi cari fac parte din organizația iredentistă ucraineană O.U.N. fracțiunea banderistă și cu acte adresate au fost înaintați curții marțiale Cernăuți. Asupra lor s-a găsit material de propagandă iredentistă ucraineană, 11 arme militare, 10 baionete, 10 revolve, 4 grenade, 2 arme militare, 2 arme de vânătoare, 1 box, 1 sabie și 430 cartușe (majoritatea de proveniență rusă). Nu s-au găsit nici tunuri nici tancuri.

Șef de Poliție
Gh. Boca
ss indescifrabil

Șeful Bir. Sig
V. Potlogeanu
ss indescifrabil

ANS, fond Poliția oraș Gura Humorului, d. 6/1943, f. 35.

15. 1943 noiembrie 23, Câmpulung (Bucovina) – Notă informativă cu privire la represiunile germane din Guvernământul General, schimbările intervenite în cadrul mișcării ucrainene datorită situației de pe frontul de Răsărit și radicalizarea propagandei banderiste în Bucovina, unde urmează să se organizeze „echipe de moarte”.

POLIȚIA DE REȘEDINȚĂ CÂMPULUNG BUCOVINA

No.11437/S

1943 Noem. 23

Către

Comisariatul de Poliție Gura-Humorului

COPIE

NOTĂ INFORMATIVĂ

În cursul ultimelor două săptămâni s-a dezvoltat în sânul mișcării ucrainene un curent vădit antigerman. Până nu demult Melnichistii au sprijinit și acceptat poliția germană fie în mod direct fie în mod indirect. Motivul acestei schimbări se datorește situației de pe frontul de răsărit, precum și măsurilor luate împotriva ucrainenilor în regiunile evacuate. La retragere, armatele germane, precum și oficialitățile politice germane au măcelărit fără cruțare populația ucraineană din teritoriile evacuate. Parte din această populație care s-a retras împreună cu armatele germane a fost dusă în regiunile fostei Polonii de Nord, în Boemia, precum și în Prusia unde a fost înrolată în uzine și folosită la cele mai grele munci ca niște sclavi – bărbații fiind considerați prizonieri. Între victimele făcute de germani în orașele Kiev, Dniepropetrowsk, etc se află o mulțime de conducători care au ocupat funcțiuni publice. Golurile cauzate de aceste măceluri în sânul mișcării Melnechiste sunt considerabile. În unele cercuri ucrainene se spune că divizia ucraineană S.S. Galiția, a fost retrasă de pe frontul de răsărit pentru motivul că foarte mulți ucraineni au dezertat la armatele bolșevice. În ceea ce privește mișcarea banderistă, ea și-a mărit în ultimul timp numărul atât a membrilor cât și a simpatizanților. Activitatea membrilor se restrânge pentru moment numai la propagandă. Actele răzlețe de sabotaj din Guvernământul General sunt acțiuni izolate și nu dictate de conducătorii mișcării. Lozincile banderiștilor care au fost lansate în Bucovina Basarabia și Transnistria sunt pe cât se poate drastice și sunt intitulate „Moarte criminalilor, moarte prigonitorilor”. Un vas[t] material de propagandă, constând din pamflete trase la șapirograf au fost aduse sâmbătă noaptea în 13 spre 14 No[i]embrie 1943 prin Orășeni în țară. Acest material urma să fie adus în țară de către Haiduc zis Șapcă, care însă aflând la Sniatyn despre arestarea celor 45 de ucraineni din regiunea Vișiniței, s-a decis să amâne sosirea în Bucovina cu câteva zile, predând acest material unui anume Karuk care se mai numește și Kuczko, care este un nume conspirativ. Acest material a fost predat unui frate sau rude de a lui

Haiduc. Lui Kruco a mai fost predată și o lădiță cu conținut necunoscut. Șapcă a hotărât ca lădița să fie ascunsă în comuna Orășeni până când va trece el personal frontiera și va veni în Țară. În urma instrucțiunilor primite au fost arse în comuna Certoria toată arhiva registrul fondurilor și întregul material de propagandă ucraineană învechit al raionului Ceremuș. Acum câteva zile a sosit în Cernăuți un individ înalt și bine îmbrăcat, care este numit de cei intimi ai mișcării banderiste „Slauco”. Se spune că el ar fi venit cu misiune din partea centrului banderist din Guvernământul General, cu scopul de a organiza *echipe de moarte* (s.n.), s-au cum li se mai spune „echipe de execuții”. Acest Slauco și-ar fi început activitatea în comuna Șipeniț, trecând apoi la Lujeni și Cotul Vânătorului. În prezent dânsul s-ar afla în comuna Vadul Nistrului urmând a trec în Basarabia și Transnistria. El posedă un buletin al biroului de populație din Cernăuți pe numele de Iepopencul, o carte de identitate din comuna Vijnița pe numele pe numele Vascan Teodor și un „Militärweiss” de la Reich[s]wehr (probabil Wehrmacht –n.n.) pe numele Victor Kraus. El vorbește bine limba română și cea germană și este îmbrăcat într-o manta albastră închis.

ANS, fond Poliția oraș Gura Humorului, d. 6/1943, f. 80.

16. 1943 decembrie 14, Câmpulung (Bucovina) – Potrivit unei inițiative a ucrainenilor din Transnistria pentru viitor este de preferat o politică de colaborare cu statele vecine, și „în special cu România”.

POLIȚIA DE RESEDINȚĂ CÂMPULUNG BUCOVINA
No. 12273/1943 S.
1943 Dec. 14

Către
Comisariatul de Poliție Gura-Humorului

Vi se trimite mai jos în copie, o notă informativă de cuprinsul căreia vă rugăm să luați cunoștință, dispunând verificarea celor semnalate și raportându-ne rezultatul.-

Șef de Poliție
Gh. Boca
ss. indescifrabil

Șeful Bir. Sig.
I. Drinceanu
ss. indescifrabil

COPIE

NOTĂ INFORMATIVĂ

În unele cercuri ucrainene se discută chestiunea că, în ultimele 3-4 luni, relațiile dintre autoritățile germane și exponenții oficiali ai populației ucrainene, au început să se înăsprească.

Intellectualii ucraineni din localitate, socotesc că orice colaborare cu Germania, este imposibilă din cauza tendințelor ei imperialiste.

Se spune că cei care au sugerat o politică de colaborare conducătorilor ucraineni din Galiția, unde se află centrul de propagandă, cu Statele vecine, în special cu România, ar fi ucrainenii din Transnistria, care au făcut o constatare că populația ucraineană de sub ocupația românească, este mult mai bine tratată decât cea de sub ocupația germană.

Astfel au ajuns la concluzii, că o colaborare cu un popor care are aceleași obiceiuri, este de ace[i]ași religie și de care se leagă și unele amintiri istorice, încă de pe timpul Hatmanatelor și opera și opera de reorganizare a ortodoxismului făcută de românul Petru Movilă, mai ales pe timpul domniei Hatmanului Hmelnischi, precum și de situația frontului, motiv pentru care se tinde spre o politică împăc[i]uitoare cu România.

ANS, fond Poliția oraș Gura Humorului, d. 6/1943, f. 90.

17. 1943 decembrie 14, Câmpulung (Bucovina) – Notă informativă cu privire la criza ideologică prin care trecea iredenta ucraineană la sfârșitul anului 1943 și eșecul suferit de mișcarea banderistă în Bucovina.

POLIȚIA DE RESEDINȚĂ CÂMPULUNG BUCOVINA
No. 12275/S
1943 Dec. 14.

Către
Comisariatul de Poliție Gura-Humorului

Vi se trimite alăturat mai jos în copie, o notă informativă de cuprinsul căreia vă rugăm să luați cunoștință și a dispune verificarea ei, raportându-ne rezultatul.

Șef de Poliție
Gh. Boca
ss. indescifrabil

Șeful Bir. Sig.
I. Drinceanu
ss. indescifrabil

COPIE

NOTĂ INFORMATIVĂ

În cercurile intelectuale din localitate, [se] discută mereu problema dezorganizării ideologice și practice a mișcării în cursul ultimelor săptămâni. S-a făcut stricta constatare că lozincile nu mai atrag masa populară și că întreaga mișcare se rezumă la acei (*sic*) câteva suflete de înflăcărați, care constituie vechea gardă banderistă. Punându-se problema unei activități a mișcării naționale iredentiste ucrainene, indiferent de nuanța politică, s-a ajuns la concluzia că lipsesc intelectualii, iar marea masă a țăranilor este înfricoșată și în parte deziluzionată.

Ca urmare reală a acestei sferei (stări - n.n.) de lucru se poate constata că în Guvernământul General parte din aderenții mișcării naționale ucrainene s-au atașat bandelor de partizani, iar parte s-au grăbit să se încadreze în frontul muncii german [...]

din simplul motiv că mișcările ucrainene au dat greș, com[b]ătându-se între ele, iar ucrainenii erau supuși la cele mai înverșunate prigoniri.

În cercurile conducătoare ucrainene se subliniază că acei care s-au atașat bandelor de teroriști – compuse de altfel și din poloni nu luptă decât pentru cauze naționaliste, urmând ca la un moment dat să lupte chiar în contra tendințelor bolșevice. Rezumativ se poate spune că ucrainenii sunt dușmanii atât ai germanilor cât și ai bolșevicilor. Totodată ei caută să obțină un sprijin fie în România fie în Ungaria. În acest sens sunt comentate și ultimele manifeste lansate atât în limba ucraineană cât și în limba română. Ucrainenii se bazează în această privință pe vechile teze ideologice ucrainene, care totdeauna au susținut că într-un fel, fie el cât de neînsemnat, mișcarea ucraineană trebuie să aibă o posibilitate de existență. Dacă această posibilitate nu este dată pentru moment în Ucraina propr[iu]zisă și nici în Galiția, atunci trebuie căutat și găsit în Bucovina, fie în Ucraina Subcarpatică. *Între timp mișcarea banderistă a suferit un eșec tocmai în părțile Bucovinei* (s.n.).

Pentru a forma primele cazuri (?) pentru cazul unei viitoare eliberări a teritoriilor pretinse ucrainene, și-au format vreo două zile în urmă așa zisele echipe sau formațiuni de răzbunare și purificare. De fapt aceste formațiuni ar fi avut misiunea de a măcelări pe toți accia care au prigonit și asuprit poporul ucrainean și exponenții lui.

În ultimul timp însă majoritatea membrilor acestor formațiuni s-au anunțat să plece în Germania.

Astfel au fost de[s]completate majoritatea lanțurilor sătești pe care se bazează întregul sistem al mișcării. După o statistică – recent făcută – s-a stabilit că mișcarea propriu zisă din Bucovina de Nord nu numără în prezent decât 483 membri din peste 1.500. Astfel, fiind situația conducătorii mișcării au redactat și trimis un raport amănunțit CRAIOVEIULUI HAIDUC, care în prezent se află în orașul Stanislau, în care au descris starea de fapt a mișcării ucrainene în Bucovina de Nord. Totodată s-a cerut să se aducă un nou stoc de material de propagandă. S-a mai comunicat că intelectualii ucraineni localnici fiind prea cunoscuți și supravegheați de Poliție, nu au libertatea necesară de a activa pe la sate pentru a trezi sentimentele naționaliste la țărani ucraineni.

ANS, fond Poliția oraș Gura Humorului, d. 6/1943, f. 89.

UKRAINIAN CONSPIRACY IN NORTHERN BUKOVINA (1941-1944).

DOCUMENTS

- summary -

The author analyzes the conspiratorial activity of the members of Nationalists Ukrainians Organization (OUN) of Bukovina during the Second World War. Enjoying the support of the Nazis, OUN activists have organized a vast propaganda action in areas of northern Bukovina, especially in Ceremuș Valley, trying to undermine the Romanian authorities returned in July 1941. Detection of weapons depots and plotting terrorist attacks in the region demonstrates the radicalization of the movement, which has suffered a failure in Bukovina, at the end of 1943. Most of OUN members have left the region, while others joint various formations of partisans, many of them mixed, Romanian-Ukrainian, to fight together against the Soviets. The 17 documents published in conclusion come from the Central Historical National Archives and from other funds from the Directorate Suceava County of National Archives.

TRAIAN BRĂILEANU, ÎNTRE DUMNEZEU ȘI NEAM (n. 1882 BILCA, JUD. SUCEAVA – d. 1947, AIUD)

Alexandru-Ovidiu VINTILĂ

În mod cert, Traian Brăileanu a fost o personalitate de prim rang a Bucovinei, un om care mereu s-a situat, întocmai ca Petre Țuțea, între Dumnezeu și neamul său. Filosof și sociolog, profesor și decan în cadrul universității cernăuțene din perioada interbelică, traducător din Kant și Aristotel, autor de volume și studii de specialitate bine primite atât de specialiștii din țară, cât și de cei din străinătate¹, întemeietor de revistă și școală sociologică, membru al Academiei de Științe Politice de pe lângă Columbia University din New York, fost ministru al educației într-una dintre cele mai grele perioade pentru România, 14 septembrie 1940 - 21 ianuarie 1941, decorat de regele Carol al II-lea cu titlul de „comandor al ordinului *Coroana României*”.

Influențat de realitatea socială, politică și economică a României din perioada interbelică, dar și de anumite idei care circulau în epocă, Traian Brăileanu aderă la extrema dreapta, crezând în aceasta ca mulți alții, considerând-o drept salvatoare pentru neamul său pe care l-a iubit atât. La fel ca nu puțini intelectuali români, cei mai mulți dintre ei tineri, din perioada dintre cele două conflagrații mondiale și Traian Brăileanu s-a lăsat sedus de ideologia Legiunii Arhanghelului Mihail, la baza căreia stătea, așa cum spune Leon Țopa, discipolul său, „un mister: misterul creației prin talent, voință și neștrămutată încredere în victorie”². „Demonul mitologiei antice și al celei romantice îl împinge pe profesorul de sociologie să treacă atunci și pentru totdeauna de partea celei mai aprige politici de dreapta”, se afirmă în lucrarea, aflată în manuscris, *Viața și opera teoretică a lui Traian Brăileanu*, semnată de Leon Țopa, Veronica Țopa și Tudor Brăileanu³, ginerele și discipolul, fiica și fiul⁴ sociologului bucovinean.

Problema este că, încă de atunci, lumea își pierduse inocența⁵, pervertindu-se și afundându-se tot mai accentuat și tot mai sigur într-un soi de timp, de devenire, în care „omul este de prisos”⁶, în afara legii morale, într-un interval temporal marcat de politicianism, promiscuitate, delațiune, trădare și, nu în ultimul rând, deziluzie. Sătul să asiste neputincios la un astfel de spectacol pe care i-l oferea viața, „pățit” în relația cu

¹ Este de notorietate, în acest sens, prietenia lui Traian Brăileanu cu reputații sociologi francezi Gaston. Richard și Andre Joussain.

² Leon Țopa, revista „Iconar”, Anul II, 1, 1936, p. 2.

³ Leon Țopa, Veronica Țopa, Tudor Brăileanu, *Viața și opera teoretică a lui Traian Brăileanu*, p. 48, (manuscris), apud Constantin Schifirneț, *Sociologie românească modernă*, București, Editura Criterion, 2009, p. 55

⁴ Traian Brăileanu a avut patru copii: Gheorghe Simion, inginer petrolist, condamnat politic la 20 de ani de muncă silnică, Veronica Maria, profesoară, soția profesorului Leon Țopa, Mircea Constantin și Tudor, ambii ingineri.

⁵ Sintagmă lansată de Umberto Eco.

⁶ Monica Lovinescu, *Etica neuitării*, București, Editura Humanitas, 2008, p. 252.

alte grupuri politice, sociologul cernăuțean, un idealist pentru care „morala creștină întemeiată pe *principiul dragostei* era cea mai înaltă morală”⁷, o persoană pentru care țara, neamul, familia, Dumnezeu erau totul, s-a lăsat prins în mrejele unei ideologii ai cărei exponenți au ajuns să se dedea, până la urmă, la crimă.

Urmărindu-i periplul biografic, realizăm că Traian Brăileanu a crezut până în ultima clipă că lumea ar trebui să se situeze sub semnul imperativului categoric kantian⁸. Cum argumentează chiar el însuși, referindu-se la om în general, nu la sine în special, „toți oamenii au conștiința legii morale”. Și asta deoarece, în mod normal, „nu se poate tăgădui că pruncul intră prin chiar faptul nașterii sale într-o comunitate stăpânită de legea morală. Familia este acea comunitate morală, fiindcă aici orice conflict este exclus în temeiul interdependenței naturale (biologice) a membrilor ei: fiecare individ trăiește pentru ceilalți și prin ceilalți”⁹. Dincolo de aceste aprecieri, Traian Brăileanu a încercat, pe cât posibil, să trăiască pentru ceilalți, viața sa fiind un exemplu în acest sens, un model pentru ceea ce înseamnă să faci tot posibilul să te situezi ontic sub semnul imperativului categoric.

Precum Kant – poate singurul care „a fost capabil să se conformeze întru totul legii morale ca imperativ categoric, ca poruncă necondiționată, ca datorie proprie unui membru al lumii inteligibile”¹⁰ – și Traian Brăileanu era de aceeași părere: „Legea morală e sfântă (inviolabilă). Omul este în adevăr destul de profan, dar *umanitatea* din persoana lui trebuie să-i fie sfântă. În întreaga creație, tot ce vrem și asupra căruia avem vreo putere, poate fi folosit și *numai ca mijloc*; numai omul și, împreună cu el, orice creatură rațională este *scop în sine*. El este subiectul legii morale, care e sfântă, în virtutea autonomiei libertății lui. Tocmai de dragul ei, orice voință, chiar și voința proprie fiecărei persoane, îndreptată asupra ei însăși, este limitată la condiția acordului cu *autonomia* ființei raționale, anume de a nu o supune la nici o intenție care nu este posibilă după o lege care ar putea izvorî din voința subiectului pasiv însuși; de a nu folosi niciodată subiectul numai ca mijloc, ci în același timp ca scop. Noi îi atribuim această condiție cu bună dreptate chiar și voinței divine cu privire la ființele raționale din lume ca creaturi ale ei, întrucât ca se bazează pe *personalitatea* lor, numai prin care ele sunt scopuri în sine.

⁷ Dan Dungaciu, *Elita interbelică. Sociologia românească în context european*, București, Editura Mica Valahie, 2003, p. 171.

⁸ Imperativul categoric kantian este o judecată sintetică a priori, imperativ al moralității, poruncă, lege, care include conceptul unei necesități necondiționate, deci universal valabile; această valabilitate universală absolută, nimic nu o poate știrbi. Imperativul categoric este un principiu practic apodictic, care declară acțiunea obiectiv necesară în ea însăși, independent de relația cu vreo intenție, adică independent de vreun alt scop; el certifică acțiunea ca bună *în sine*, ca necesară într-o voință conformă în sine rațiunii, ca principiu al voinței. Acest imperativ universal al datoriei: acționează numai conform acelei maxime prin care să poți vrea totodată ca să devină o lege universală; acționează ca și când maxima acțiunii tale trebuie să devină, prin voința ta, lege universală a naturii; acționează astfel ca să folosești umanitatea atât în persoana ta, cât și în persoana oricui altcuiva totdeauna în același timp ca scop, iar niciodată numai ca mijloc; acționează potrivit maximelor care pot să-și fie totodată lor înșile obiect ca legi universale ale naturii.

⁹ Traian Brăileanu, *Memorii. Statul și comunitatea morală*, București, Editura Albatros, 2003, p. 155.

¹⁰ Ion Ianoși, *Prefață*, în Immanuel Kant, *Despre frumos și bine* (vol. I), București, Editura Minerva, 1981, p. V.

Astfel este constituit mobilul autentic al rațiunii pure practice; el nu este altceva decât legea morală însăși, întrucât ne face să simțim caracterul sublim și subiectiv produce în oameni – care sunt în același timp conștienți de existența lor sensibilă și de dependența legată de această existență, de natura lor atât de patologic afectată – respect pentru menirea lor mai înaltă”¹¹.

Având conștiința cât se poate de edificată că în viață este necesar să primeze legea morală, Brăileanu se arată îngrijorat de modul în care se prezenta societatea politică românească a anilor '30, contrară celei visate de el, marcată de criză, haos, prăbușire morală, lipsită de organizare și bulversată axiologic¹².

„Portretul pe care Brăileanu îl făcea atunci claselor guvernante ale societății românești e crud, aspru și neiertător. Răzbate de aici acea intransigență morală a unui om ce și-a construit existența în jurul acestui reper; sociolog ce a refuzat de două ori invitația de a veni la București și a accede la fotoliul academic – invitație venită din partea profesorului Iorga și, apoi, a lui Dimitrie Gusti –, tocmai pentru că refuza cu obstinație amestecul în ceea ce el credea că era atunci trăsătura esențială a vieții politice (cu efecte pe plan cultural) a capitalei, cu termenul consacrat de Motru: *politicianism*”¹³, completează sociologul Dan Dungaciu.

De aceea, în *Statul și comunitatea morală*, în vederea justificării teoriei sale conform căreia legea morală trebuie să primeze, Traian Brăileanu îl citează pe Platon care ajunge la concluzia, justă în opinia sociologului bucovinean, conform căreia: „un Stat care vrea să dăinuiească trebuie să se străduiască a deveni pe cât se poate o comunitate morală, deci, într-un anumit fel, o familie”¹⁴. O familie cu certitudinea existenței lui Dumnezeu, „cel ce desparte apele și îi dă fiecărui strop un loc și o menire în cosmosul creat și cărmuit de El”¹⁵.

O călătorie spre temeiul ființei. Anii formării

După absolvirea școlii în localitatea natală, precum și a liceului din Rădăuți, Brăileanu urmează filosofia la Cernăuți. După terminarea studiilor universitare, Traian Brăileanu se vede din nou în postura de a se întreba încotro o va apuca de acum încolo. Cum prea multe alternative nu prea avea nici de această dată, iată, în luna septembrie a anului 1905, în urma cererii pe care o face la Inspectoratul Școlar al Bucovinei, este numit profesor suplinitor la Liceul de stat numărul 1, cu predare în limba germană, din Cernăuți, al cărui director era Heinrich Klauser, renumit profesor în epocă mai ales pentru preocupările sale de arheologie. Cu această ocazie se întoarce în cea mai mare urbe a Bucovinei, cazându-se tot la unul dintre prietenii săi din studenție Maiercan, însă de această dată primește „o cameră mai spațioasă și mai elegantă în altă casă”¹⁶. „Traian

¹¹ Immanuel Kant, *Despre frumos și bine* (vol. II), București, Editura Minerva, 1981, p. 108.

¹² Vezi în acest sens și Dan Dungaciu, *op. cit.*, p. 280.

¹³ Dan Dungaciu, *op. cit.*, p. 280.

¹⁴ Traian Brăileanu, *op. cit.*, p. 156.

¹⁵ *Ibidem*, p. 141.

¹⁶ Traian Brăileanu, *op. cit.*, p. 98. (De menționat este și faptul că în timpul studenției Traian Brăileanu a locuit într-o casă a familiei Maiercan, cu doar două camere și bucătărie, alta decât cea în care se cazează acum. Casa în care stă, profesor fiind la Liceul de stat nr. 1, este una mai spațioasă, care avea trei camere și bucătărie. Bătrânul Zaharie Maiercan era om cu avere,

era de douăzeci și trei de ani când intră în învățământ. I se dădu dirigenția clasei I-a A, latina și germana, iar greaca în clasa a III-a B. În clasa I-a avea șaiszeci de băieți, în a III-a cincizeci. În fiecare săptămână teză la latină și germană în clasa I-a și teză la greacă în clasa a III-a, deci 170 de teze de corectat, apoi pentru fiecare semestru, fiecare elev trebuia să fie examinat de patru ori și apoi dirigințele trebuia să scrie cu mâna proprie certificatele semestriale (două pe an). Mai erau și conferințele, patru pe semestru, din când în când și câte o suplinire în alte clase a câte unui profesor bolnav¹⁷, rememorează Traian Brăileanu, cel care avea să fie, în 1937, numit de Mircea Streinu „gerontele nostru, dascălul idolatrizat de studenți”¹⁸.

În postura de profesor în preuniversitar, pe Traian Brăileanu nu îl vom vedea prea mult, doar o perioadă foarte scurtă de timp. La sfârșitul anului 1905 se hotărăște să o termine cu noul său statut, acela de profesor la Liceul de stat numărul 1 din Cernăuți. Și asta „din cauză că nu putea să se acomodeze cu munca de dascăl în învățământul secundar”¹⁹, rutina zilnică împiedicându-l să-și continue preocupările cu privire la propria desăvârșire intelectuală. Acum viitorul sociolog meditează cu privire la ce a învățat, ce progrese a realizat din punct de vedere cognitiv, reflectează la importanța filosofiei, își pune întrebări asupra problemei libertății umane ca factor determinant al problemei morale. „Căci, în definitiv, până acum, ce-am făcut în cei cinci ani de când am intrat la universitate. Nimica toată. Încercări de literatură, ceva cunoștințe de greacă și latină. Dar în filosofie? Aici, mai ales aici, o mare decepție. Știu ce-a spus Platon, Aristotel și toți ceilalți, dar cu cât sunt mai informat asupra ultimelor întrebări ce și le pune omul? Ce scop are viața, care este sensul existenței Universului? Și alte, și alte întrebări – și la toate nici un răspuns limpede. Să aibă dreptate profesorul Wahle că Filosofia și-a trăit traiul și că numai știința pozitivă, exactă, experimentală are perspective să dăinuiască și să facă progrese? Și că nu există principii morale căci nu există libertate a voinței și că omul e supus cu toate lucrurile legilor naturale! Deci Teoria fatalismului a lui Conta ar fi, așa în formularea ei simplă și clară, ultimul cuvânt al filosofiei?”²⁰, se întreabă retoric Brăileanu.

Frământat de astfel de gânduri, sociologul bucovinean în vacanța de vară a anului 1906, imediat ce a terminat-o cu învățământul preșcolar, întors în localitatea natală, îi vinde surorii Catinca partea sa de avere rămasă drept moștenire, aceasta obligându-se să-i trimită o sumă lunar, necesară traiului în armată. Așadar, Traian Brăileanu, cu ambii părinți decedați încă din timpul studenției, se hotărăște să meargă în armată.

Prima zi a lunii octombrie a anului 1906 îl găsește pe Traian Brăileanu prezent în cazarma Regimentului 22 Landwehr din Cernăuți, de unde este trimis, „cu raniță de vițel și pușcă, manta și foaie de cort, hârleț și sac de merinde și o ladă învelită cu tablă și cu încuietoarea solidă”²¹ spre Școala de ofițeri din Lemberg (Liov). În armată, Traian

având mai multe case după cum urmează: patru case pe strada Roemer și încă una într-o suburbia a Cernăuților.)

¹⁷ Ibidem, p. 100.

¹⁸ Mircea Streinu, *Cernăuți – orașul dintre ceruri* în revista „Buna Vestire”, an X, nr. 516, 5 decembrie 1937, apud Mircea A. Diaconu, *Mircea Streinu. Viața și opera*, Rădăuți, Editura Institutului Bucovina-Basarabia, 1998, p. 49.

¹⁹ Constantin Schifirneț, *op. cit.*, p. 52.

²⁰ Traian Brăileanu, *op. cit.*, p. 101.

²¹ Ibidem, p. 102.

Brăileanu se acomodează rapid, descurcându-se fără probleme. Singurul lucru neglijat de Brăileanu în perioada satisfacerii stagiului militar a fost cel al studiului. În schimb totul a fost bine, timpul a trecut și astfel viitorul profesor universitar a reușit să mai treacă un hop: armata.

După finalizarea stagiului militar și până când obține, în 1909, un post de interpret pentru limbile română și germană în cadrul Legației României din Viena și până când devine doctor în filosofie ocupă, pentru o perioadă scurtă de timp, tot felul de slujbe plătite mediocru, printre care cea de ziarist la „Wahrheit” și „Gazeta Poporului”. În întreprinderea sa de a ajunge doctor în filozofie este ajutat substanțial și de fratele său Constantin Brăileanu, acesta, în calitatea sa de consul al României în Bitolia, îl ia la el, asigurându-i toate condițiile necesare pentru finalizarea tezei de doctorat.

În decembrie 1909 obține, după o muncă asiduă, titlul de doctor în filosofie. Tot profesorul de filozofie Richard Wahle, celebru în epocă, este și de această dată cel care-l examinează, la fel cum s-a întâmplat și în perioada în care Traian Brăileanu se afla în pragul obținerii licenței. Titlul tezei sale este *Betrachtung und Beleuchtung der in der Geschichte der Philosophie auftretenden höchsten Kategorien* (Tratarea și lămurirea categoriilor celor mai importante din istoria filosofiei), primind de la examinatori calificativul „Cum laudae”.

Datorită fratelui său Constantin, Traian Brăileanu este angajat din luna februarie a aceluiași an 1909, pe postul de interpret pentru limbile română și germană în cadrul Legației României de la Viena, unde va rămâne până în 1914 când izbucnește prima conflagrație mondială cunoscută în istorie.

În același an, 1909, se logodește cu cea care un an mai târziu, în 1910, îi va deveni soție. Cu Emilia Sillion, așa cum o chema pe numele său de domnișoară, sau Miști, cum i se spunea. De-a lungul căsniciei, Traian Brăileanu, un familist convins, va avea nu mai puțin de patru copii: Gheorghe Simion (1911), Veronica Maria (1913), Mircea Constantin (1918) și Tudor (1921).

De asemenea, tot în această perioadă, în 1910, frecventează cursurile Facultății de Filosofie a Universității din Viena și, în intervalul 1913 – 1914, studiază în cadrul Facultății de Drept a aceleiași universități.

Cum ne spune sociologul Dan Dungaciu acest interval de timp va fi o etapă de acumulări masive, frecventând asiduu bibliotecile vieneze și participând la cursurile facultăților amintite²². Trebuie să remarcăm că această etapă din viața lui Traian Brăileanu a fost pentru el una deosebit de prolifică, cu o suită întreagă de realizări definitorii pentru devenirea sa.

Din acest motiv această parte din viața sociologului bucovinean poate fi numită drept o călătorie spre temeiul ființei. De acum încolo se poate spune că Traian Brăileanu se va edifica cu privire la ce va avea de făcut în viață. Baza teoriei sale fiind construită, pretenția lui de acum încolo va fi să realizeze o nouă fundamentare a problemelor de natură filosofică ce îl vor frământa. Acest deziderat, completăm noi, fiind îndeplinit în cele din urmă, opera sa fiind într-un totu grăitoare în acest sens.

Acum Traian Brăileanu își dă seama că dezlegarea problemelor ce îl frământă nu poate fi găsită în singurătatea cabinetului de lucru, ci în vâltoarea vieții, prin observarea omului în toate aspectele sale. De aceea, în cadrul multor evenimente la care lua parte, discuțiile purtate, fie politice, fie din alt domeniu, îl interesau.

²² Dan Dungaciu, *Traian Brăileanu, Omul și opera – Trepte către o monografie* (Prefață), ed. cit., p. 13.

În *Memoriile* sale, Traian Brăileanu își amintește că acel timp, despre care am putea spune, parafrazând-o pe Annie Bentoiu, că i s-a dat²³, era unul plăcut, „netulburat de vreun eveniment mai însemnat”²⁴, deși în lumea largă era neliniște și existau destule motive de îngrijorare, orizontul politicii mondiale nefiind unul tocmai senin. În acele timpuri pe Traian Brăileanu îl preocupa mai mult „faimoasa problemă a libertății voinței a fundamentului teoriei și practicii morale”²⁵, decât politica internațională. Erau momentele când sociologul cernăuțean începea să lucreze intens la proiectul său științific și cultural, fără nici măcar să bănuiască ororile ce vor veni ca urmare a declanșării „terorii istoriei”²⁶ de către cumplitul aparat opresiv al „ciumei roșii”, comunismul bolșevic. Cu siguranță că nu s-a gândit nici o secundă pe atunci că intelectualii vor fi considerați indezirabili de membrii „regimului de dictatură a profitariatului”²⁷, care avea să fie instaurat în România după 23 august 1944, zi care a schimbat radical viitorul României.

„Adevărata viață”, intrarea în politică, prigoana și sfârșitul

După căsătorie, cum afirmă însuși Brăileanu, a debutat adevărata sa viață, „abia acum începu viața sa de om”, acum când alături „ședea femeia iubită, soția lui, care se hotărâse să împărtășească cu soțul ei și bucurii și necazuri așa cum era scris în cartea destinului lor”²⁸.

Din păcate izbucnește primul război mondial, tihna celor doi, și nu numai a lor, fiindu-le tulburată.

Odată cu desfășurarea războiului, Traian Brăileanu este mobilizat în calitate de cetățean austriac. Fiind rănit, acesta este spitalizat în Cehia, iar apoi este mutat cu regimentul în localitatea Lemberg (Liov), pentru ca mai târziu să revină la Viena. În acest estimp, soția împreună cu cei doi copii se refugiază la Siret, după care ajunge la Suceava, pentru ca în cele din urmă să se întoarcă în Austria.

Horia Sima, când vorbește de Traian Brăileanu și se referă la perioada în care acesta a locuit la Viena, ține să sublinieze că, deși putea opta pentru a rămâne în capitala Austriei unde i s-a oferit un post în cadrul universității de acolo, alege să se întoarcă în România reîntregită: „Contactul lui cu cultura germană nu l-a înstrăinat de glia străbună. Admira cultura germană, o studia temeinic, dar nu se încovoia sub splendorile și greutatea ei. Adânc înfipt în tranșeele spirituale ale patriei, el n-a suferit niciodată de complexe de inferioritate în fața culturilor occidentale, ci, dimpotrivă, râvna lui cea mai fierbinte era să se înfrunte cu aceste culturi, de la egal la egal, pentru a scoate din ele tot ce era bun și folositor pentru poporul său. Încă din epoca formației lui intelectuale la Cernăuți și apoi la Viena, descoperim în Traian Brăileanu un român lucid până la agresivitate, care respinge cu oroare ideea de a se transforma în îngrășământ cultural pentru alte nații. Darurile minții lui nu-i aparțineau cu titlu personal, ci i-au fost

²³ Sintagma „timpul ce ni s-a dat” a fost preluată după titlul cărții semnate de Annie Bentoiu și publicată la editura bucureșteană Humanitas, în 2007.

²⁴ Traian Brăileanu, *op. cit.*, p. 136.

²⁵ *Ibidem*, p. 137.

²⁶ Dan Dungaci, *Elita interbelică. Sociologia românească în context european*, ed. cit., 2003, p. 3.

²⁷ Sintagmă lansată de Petre Pandrea în cartea sa intitulată *Memoriile mandarinului valah*.

²⁸ Traian Brăileanu, *op. cit.*, p. 139.

transmise din generație în generație de-a lungul mileniilor de viață românească, ca un rod scump al rasei noastre și, ca atare, datoria lui era să le întoarcă înzecit în patrimoniul neamului său. Nu l-a sedus nici viața atrăgătoare din capitala imperiului habsburgic. El cunoștea prea bine procesul de înstrăinare al resturilor boierimii bucovinene, după ce fusese depusată de pământuri și de conducerea afacerilor obștești. Tinerii fii de boieri fuseseră absorbiți în aparatul de stat al imperiului *care avu grija să-i ademenească cu uniforme strălucitoare ale regimentelor de cavalerie și cu viața ușoară și moleșitoare a Vienei, orașul valsurilor și al femeilor cu ochi albaștri ca apele și inimi nestătornice ca undele ei* (Martiriul Bucovinei). Alți tineri intelectuali bucovineni, care se ridicaseră direct din sânul țărănimii, au suferit aceeași soartă, devenind *homo austriacus*, funcționari chezero-crăiești, o speță umană nedeslușită, formată din toate națiile conlocuitoare. În Viena, Traian Brăileanu putea să-și creeze o existență confortabilă, urmând același indemn al lui *ubi bene ubi patria*. Dar el nu era un atom uman, care se lipește acolo unde îl mână vântul. El posedă un centru de gravitate propriu, el se orienta după coordonatele națiunii lui și reacționa cu vigoare contra oricărei influențe care ar fi putut să-i altereze sufletul. El se ferea de orice combinație, oricât de atrăgătoare ar fi fost, care i-ar fi înstrăinat sau numai neutralizat structura lui de român”²⁹.

La indemnul lui Constantin, fratele său, după cum am mai spus-o, imediat după terminarea războiului și revenirea Bucovinei la patria-mamă, România, Traian Brăileanu, sensibil la cauza națională, părăsește Viena, stabilindu-se la Cernăuți, orașul studenției sale, unde este numit, pe rând, bibliotecar al Bibliotecii Universitare, docent, la 1 aprilie 1920, profesor agregat, la 1 martie 1921, profesor titular, începând cu data de 1 iulie 1924. „Urmează o activitate profesională prodigioasă. În 1924 devine titular la Catedra de Sociologie, Etică și Politică, cum se numea de altfel și cursul său principal. Pe parcurs va suplini și cursul de Istoria Filosofiei, devenit vacant după moartea profesorului Vasile Gherasim (1933). Între 1931 și 1933 a fost decan al Facultății de Litere și Filosofie a Universității din Cernăuți. În 1933 Regele Carol al II-lea a fost numit doctor honoris causa al Universității din Cernăuți, iar Traian Brăileanu, decanul de atunci, a fost decorat cu ordinul de Comandor al Coroanei României”³⁰. Distincția primită încununează o viață dedicată învățământului. O viață în care nu a fost preocupat de partea materială, și pe care și-a dedicat-o celorlalți, în care a căutat să dinamizeze și să îmbunătățească societatea din sânul căreia a făcut parte și el. Această stare de fapt este demonstrată și de amănuntul că Traian Brăileanu nu a strâns de-a lungul vieții nici un fel de avere.

Intră în cele din urmă în politică, deși tatăl său nu agreea prea mult acest lucru, educându-l în așa fel încât să se țină cât mai departe de o astfel de „apă adâncă”, nu o singură dată sfătuindu-l să își vadă de studii, meseria, casa și familia lui. Interesant este că în studenție și în primii ani ai tinereții, când care mai de care dintre colegii lui erau angrenați politic, Brăileanu își manifestă dezacordul față de o astfel de opțiune, în acea perioadă fiind captat în totalitate de studiu și de viitorul său pe care îl vede dedicându-și-l eminentelor filosofiei.

³⁰ Horia Sima, *Mari existențe legionare – Traian Brăileanu* (partea I) în revista „Țara și Exilul” Anul II, Nr. 11, 1 septembrie 1966 pe <http://miscarea.net/geek/article.php?story=20081216054312800>.

³¹ Dan Dungaci, *Traian Brăileanu, Omul și opera – Trepte către o monografie* (Prefață), ed. cit., p. 13.

rostul ei. Or, noua generație avea un orizont deschis, agreat de Brăileanu, în ceea ce privește rezolvarea problemelor cu care se confrunta țara la ora aceea.

Un alt punct forte al apropierii sociologului de extrema dreaptă îl identificăm în ideile Mișcării Legionare care se aflau în consonanță cu cele ale lui Brăileanu, scopul final văzut de către aceștia fiind „învieră din morți, țelul cel mai înalt și sublim către care se poate înălța un neam”³⁸. De evidențiat este și faptul că Mișcarea Legionară năzuia schimbarea exemplară a stărilor de fapt negative din România acelor ani, în timp ce Traian Brăileanu își dorea același lucru, păreriile convergând până într-acolo încât și organizația de extremă dreaptă și sociologul bucovinean priveau drept deosebit de nociv patruleterul³⁹ compus de: evrei (cei care controlau economia și finanțele țării, întrețineau concurența neloială, precum și mercantilismul), comuniști sau bolșevici (aceștia constituiau un real pericol pentru menținerea existenței României ca stat, pentru integritatea teritorială și menținerea identității culturale), politicianism (văzut ca mijloc de parvenire, de furt din averea statului, de îmbogățire necinstită), democrație (aceasta fiind privită ca un sistem politic ce promovează lupta fără principii dintre partide, abandonarea intereselor reale ale națiunii, ascendența străinilor la conducere și vânzarea țării, precum și afirmarea ca pretext pentru stabilirea unor relații inechitabile dintre state).

În altă ordine de idei, Traian Brăileanu se simțea bine alături de Mișcarea Legionară și pentru că vedeau împreună o amplă revoluție spirituală, în urma căreia se putea plămădi, pe baza meritocrației, noua elită, „omul nou”, corespondentul, din perspectiva lui Mircea Eliade, a unei noi aristocrații, care avea conștiința unei misiuni istorice⁴⁰. Fenomenul Legionar conferea frenezia rupturii de trecutul „molatec și resemnat”, cum ne dăm seama și din scrierile lui Alexandru Cantacuzino, element de primă linie al Mișcării Legionare⁴¹. „Românul de mâine” în ființa sa întrunea: spirit creștin, naționalist și eroic, revoluționar – exact aceleași elemente datorită cărora Traian Brăileanu intră în politică. Mai mult, Mișcarea Legionară își însușise un cult al muncii nu numai la nivel teoretic, declarativ, dar și faptic. În acest sens exemplele fiind multiple și cunoscute, Legiunea chiar implicându-se concret, membrii săi suferind de pe urma acestui aspect chiar anumite măsuri punitive din partea autorităților statului. De subliniat este și faptul, potrivit istoricului Cristian Sandache, că Mișcarea Legionară a fost prima formațiune politică din România ce s-a implicat în ridicarea standardului de viață al românului prin construcția și restaurarea unor biserici, școli, repararea drumurilor sau ajutorarea țăranilor⁴².

Despre intrarea sa în mișcarea legionară, Brăileanu afirmă: „Aceste cercetări și studii, teoretice (dar legate indisolubil de practică așa ca orice teorie adevărată) m-au apropiat de Garda de Fier. Această organizație politică îndeplinește toate condițiile pentru a desăvârși opera de consolidare a Statului Național Român”⁴³. Practic, Brăileanu

³⁸ Corneliu Zelea Codreanu, *Pentru Legionari*, Editura Totul pentru Țară, Sibiu, 1936, p. 425.

³⁹ Achim Mișu, *Studiu introductiv*, la Eugen Weber, *Dreapta românească*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1999, p. 25.

⁴⁰ Gheorghe Buzatu, Corneliu Ciucanu, Cristian Sandache, *Radiografia dreptei românești*, București, Editura FF Press, 1996, p. 282.

⁴¹ *Ibidem*, p. 283.

⁴² *Op. cit.*, p. 230.

⁴³ Traian Brăileanu, *Sociologia și arta guvernării*, Ediția a II-a, București, Editura Cartea Românească, 1940, p. 156.

se hotărăște să adere la mișcarea legionară după ce studiază în amănunțime eșichierul politic de la acea vreme. Și asta, mai ales, după ce s-a „ars” cu două formațiuni politice înainte.

De remarcat este că sociologul cernăuțean aderă la Legiunea Arhanghelului Mihail în 1927, încă de la constituirea ei⁴⁴. În anul în care Brăileanu intră în rândurile Legiunii Arhanghelului Mihail, acesta reușise să ajungă deja profesor universitar, fiind un nume recunoscut în mediile științifice. În acest sens vorbeau lucrările sale publicate până în acel an. Astfel, în ceea ce privește opera profesorului, în anul 1909, după susținerea tezei în vederea obținerii titlului de doctor, pe care îl obține fără probleme, va publica prima sa lucrare științifică, intitulată *Betrachtung und Beleuchtung der in der Geschichte der Philosophie auftretenden höchsten Kategorien (Tratarea și lămurirea categoriilor supreme apărute în istoria filosofiei)*, care nu era altceva decât teza sa de doctorat susținută în limba lui Goethe. Din păcate acest tratat de filozofie s-a rătăcit, fără a se mai ști ceva măcar despre manuscris.

Urmează alte două cărți, scrise între 1911 și 1914, *Despre condițiunile conștiinței și ale cunoștinței*⁴⁵, Cernăuți, Librăria M. Pardini, 1912, precum și *Die Grundlegung zu einer Wissenschaft der Ethik (Fundamentarea la o știință a eticii)*, Wien und Leipzig, Wilhelm Braumüller, aceasta din urmă, însă, fiind apărută ceva mai târziu, în 1919.

Primul succes major îl înregistrează publicând în 1923, *Elemente de sociologie. Introducere în sociologie*, Cernăuți, Editura Ostașul român, acest volum beneficiind de recenzii elogioase, una dintre acestea fiind cea semnată de Nicolae Iorga. Istoricul cataloghează tomul lui Traian Brăileanu ca fiind „o lucrare de remarcabilă sinteză și de mare încredere și speranță drept una care alcătuiește în același timp un serios subiect de rodnică discuție”⁴⁶. În acest volum, Brăileanu stabilește coordonatele definitorii ale viitorului său proiect sociologic, afirmând că are în vedere un sistem de filozofie socială, imbinând, în acest context, sociologia cu filozofia propriu-zisă prin etică „și deschizând, în urmă, drumul pentru teoriile artelor sociale, printr-un tratat de politică” – cum o spune chiar sociologul bucovinean în cartea menționată.

Constantin Schifirneț evidențiază faptul că: „Prin corelarea sociologiei cu etica și politica, învățatul bucovinean conferă un mod original de gândire sociologică”⁴⁷, deosebindu-l și, cu atât mai mult, valorizându-l în interiorul acestei pleiade deosebite de cercetători interbelici.

Urmează în 1926 să publice un nou op pe care-l intitulează *Elemente de sociologie. Sociologie generală*, Cernăuți, Tipografia Mitropolitul Silvestru, după care,

⁴⁴ La 24 iunie 1927 se creează Legiunea Arhanghelului Mihail denumită astfel după icoana Arhanghelului Mihail, care se afla pe ușa din stânga bisericii închisorii Văcărești. Inițiativa aparține lui Corneliu Zelea Codreanu, Ion Moța, Ilie Gârbea, Corneliu Georgescu, Radu Mironovici, Hristache Solomon, Neculai Totu, Alexandru Ventonic, Ion Banea, I. Bordeianu, Gh. Clime, ing. Blănaru, V. Silaghi, D. Ifrim, A. Ionescu, E. Eremeiu, Mille Lefter, Spiru Pecceli, Gh. Potolea etc. Din 1930 ia numele de Garda de Fier, iar din 1935 va deveni partid politic, este vorba de Partidul Totul pentru Țară.

⁴⁵ O nouă ediție a acestei cărți a fost pregătită de autor în 1944, fără a mai fi publicată.

⁴⁶ Nicolae Iorga, *O lucrare remarcabilă*, în revista „Neamul românesc”, 29 mai 1924, Nr. 116, apud Dan Dungaci, *Brăileanu: Omul și opera – trepte către o monografie* (prefață), ed. cit., p. 16.

⁴⁷ Constantin Schifirneț, *op. cit.*, 2009, p. 88.

în 1928, vede lumina tiparului *Politica*, la aceeași tipografie. Aceasta din urmă este considerată a fi prima lucrare românească de teorie politică⁴⁸, în acest sens fiind un autentic deschizător de drumuri.

În paralel cu activitatea științifică, Traian Brăileanu, face intens și politică, îmbrăcat fiind în „cămășă verde”. Ascensiunea sa fiind una destul de rapidă, devenind cea mai însemnată voce teoretică a mișcării, după Nae Ionescu. Astfel în 1930 este primit în Senatul Legionar, iar după doar un an va ocupa până în 1933, cum am mai spus, funcția de decan al Facultății de Litere și Filosofie a Universității din Cernăuți.

Cu toate că la 11 ianuarie 1931 Garda de Fier oficial este dizolvată, la 12 aprilie a aceluiași an, Codreanu își înscrie mișcarea, sub denumirea de Gruparea Corneliu Zelea Codreanu, la Comisia centrală electorală, în vederea proximalor alegeri. Tot acum, de-a lungul lui 1931, la 4 mai, se constituie, la București, Partidul Evreiesc din România. Trebuie amintit aici că în 1931⁴⁹, la alegerile din vară, mai exact la 1 iunie, Garda de Fier va obține doar 30.783 de voturi, după părerea altora⁵⁰ cifra situându-se în jurul a 34.183 voturi, clasându-se pe ultimul loc potrivit numărul de voturi permise.

Cu toate acestea, la alegerile parțiale din 31 august 1931, Corneliu Zelea Codreanu va fi ales, în circumscripția electorală a județului Neamț, singurul deputat al grupării, obținând cu această ocazie prima victorie electorală. Șeful Mișcării Legionare va debuta neconvingător în Parlament, la 3 decembrie 1931, când susține un discurs cu prilejul discuțiilor pentru pregătirea răspunsului la Mesajul Tronului.

În luna martie a viitorului an, 1932, Guvernul Iorga – Argetoianu dispune a două dizolvare a Gărzii de Fier, după care în aprilie, cu toată împotrivirea acestora, Garda de Fier va reuși să obțină o nouă victorie electorală la alegerile parțiale desfășurate în județul Tutova⁵¹.

Pe 17 iulie 1932, Garda de Fier va obține cinci locuri în Adunarea Deputaților, după care în 1937, pe 20 decembrie, la alegerile parlamentare generale, beneficiind și de un pact de neagresiune cu PNȚ – Iuliu Maniu, PNL – Gh. I. Brăteanu, Partidul Evreiesc și Gruparea C. Argetoianu va înregistra un scor remarcabil, clasându-se pe locul al treilea, după PNL și PNȚ⁵². De această dată și Traian Brăileanu este ales senator pe listele Partidului Totul pentru Țară.

Această perioadă va fi una efervescentă pentru Traian Brăileanu, deși una foarte tulbură⁵³, cu tot felul de lupte surde și, din păcate, din ce în ce mai radicale, pe scena politică românească. Tot în această perioadă, însă un an mai târziu, în 1933, după cum am amintit deja, Traian Brăileanu este decorat, pentru merite deosebite în domeniul învățământului, de regele Carol al II-lea.

Important pentru Traian Brăileanu este și anul 1936, în acest an, la inițiativa directorului Institutului Internațional de Sociologie, Gaston Richard, este invitat să adere și devine membru al prestigioasei Academii de Științe Politice de pe lângă Columbia University din New York. Tot de-a lungul anului 1936, la 5 aprilie, apare la

⁴⁸ *Ibidem*, p. 89

⁴⁹ *Mișcarea Legionară în țară și în exil. Puncte de reper (1919 - 1980)*, cronologie documentară de Dinu Zamfirescu, București, Pro Historia, 2005, p. 31.

⁵⁰ Gheorghe Buzatu, Corneliu Ciucanu, Cristian Sandache, *op. cit.*, p. 53.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Op. cit.*, p. 56.

⁵³ Ion Gheorghe Duca este asasinat de legionari pe peronul gării din Sinaia pe 29 decembrie 1933 la orele 21³⁰.

Sibiu, la Editura Totul pentru Țară, lucrarea ideologică scrisă de Corneliu Zelea Codreanu și intitulată *Pentru legionari*. În această carte, printre multe altele, Codreanu subliniază că „[...] piatra unghiulară de la care pornește Legiunea este omul, nu programul politic, reforma omului, nu reforma programelor politice. Legiunea Arhanghelului Mihail va fi, prin urmare, mai mult o școală și o oaste decât un partid politic”⁵⁴. Imediat, pe 1 mai 1936, se deschide Tabăra legionară profesor Traian Brăileanu de la Rădăuți, principalul rod al acesteia fiind construirea bisericii Sfântului Arhanghel Mihail.

În 1937 Brăileanu alcătuiește o nouă carte formată din două studii publicate anterior în revista *Revue internationale de sociologie*. Este vorba despre *Statul și comunitatea morală*, Cernăuți, Editura Însemnări Sociologice, 1937 (volumul conține studiile *L'État et la Communauté Morale. Essai philosophique* și *Essai sociologique sur la liberté humaine*, traduse în limba română). Această carte a fost reeditată în epocă, în 1940, la București, la Editura Universul. Tot în 1937 va mai publica *Sociologia și arta guvernării (articole politice)*, Cernăuți, Editura Însemnări Sociologice, fiind reeditată într-o a doua ediție, în 1940, la editura bucureșteană Cartea Românească. În această lucrare, Brăileanu, cel care a reevaluat ideea de elită, apreciază rolul de organizator și educator al lui Corneliu Zelea Codreanu, în sensul efortului de a crea o nouă elită politică⁵⁵.

Fundamentală era și formarea unei elite economice românești, potrivit sociologului cernăuțean, mai ales în condițiile existente la acea vreme, cu atât mai mult în Bucovina și Basarabia. Aceasta depindea de constituirea inițială a unei elite politice ascetice și incoruptibile. Cum afirma Brăileanu în a sa *Sociologie și artă a guvernării*: „Cert este că formarea unei elite economice românești e necesară. Ea se va putea înfăptui sub scutul unei elite politice ascetice și incoruptibile”⁵⁶.

Repere incontornabile în ceea ce privește opera sociologului cernăuțean sunt și manualele pentru învățământul secundar, aprobate de Ministerul Instrucțiunii Publice, *Elemente de sociologie pentru clasa a VIII-a secundară* (1935) și *Etica pentru clasa a VIII-a secundară* (ediția I, 1935 și ediția a II-a, 1936), acesta din urmă fiind primul conceput și apărut în țară.

Pentru ca panopticul preocupărilor lui Traian Brăileanu să fie cât mai complet trebuie să amintim și de intensă activitate publicistică a sociologului cernăuțean, om de știință datorită căruia Cernăuții au rămas în istoria sociologiei românești interbelice, ca urmare a fondării Grupului de la Cernăuți, dar și a revistei „Însemnări sociologice”, aceasta din urmă văzând lumina tiparului în 1935. În același an apare și o altă revistă de impact, însă de această dată este vorba de o revistă literară, „Iconar”, de ale cărei începuturi se pare că Traian Brăileanu nu era străin. Mai mult chiar, Vasile I. Postecă, cum menționează Carmen Brăgaru într-un articol publicat în „România Literară”⁵⁷, face următoarea mărturisire: „Te vei mira să auzi că decizia asupra înființării revistei „Iconar” s-a luat în casa sociologului Traian Brăileanu. Erau de față Mircea Streinul, Ionel Țurcanu, Liviu Rusu și eu. Eu aveam o sumă de bani rămasă din colecta publică

⁵⁴ Corneliu Zelea Codreanu, *apud Mișcarea Legionară în țară și în exil. Puncte de reper (1919 - 1980)*, cronologie documentară de Dinu Zamfirescu, București, Pro Historia, 2005, p. 49.

⁵⁵ Gheorghe Buzatu, Corneliu Ciucanu, Cristian Sandache, *op. cit.*, p. 283.

⁵⁶ Traian Brăileanu, *Sociologia și arta guvernării*, Ediția a II-a, București, Editura Cartea Românească, 1940, p. 131.

⁵⁷ Carmen Brăgaru, *Iconarii pe înțelesul tuturor*, revista „România Literară”, Anul 2005, nr. 10.

făcută pentru înmormântarea Valeriei Trăistaru, ce murise de tuberculoză în spital. Așa a dat Dumnezeu că am adunat mai mult decât ne-au fost cheltuielile pentru înmormântare. Și cum n-am avut cui da banii, am decis să începem cu ei o revistă de literatură și spiritualitate. Atunci, în casa domnului profesor, s-a pornit Iconarul. Am avut bani pentru primele două numere, pe urmă revista a prins frumos și s-a putut susține din vânzarea sa". Despre gruparea polarizată în jurul revistei „Iconar”, Emil Satco spune că este una „a intelectualității bucovinene interbelice având ca scop promovarea unei literaturi originale, în jurul revistei cu același nume”⁵⁸. Mai mult, Mircea A. Diaconu afirmă că mișcarea, apărută înaintea revistei, s-a ivit din sentimentul de reînnoire națională, fiind preocupată de sincronizarea cu literatura română din Regat. Din acest motiv a fost frământată de căutări ideologice și estetice, precum și de disensiuni politice. „Cu toate acestea, pe fondul rupturii de generația anterioară, tinerii scriitori au creat ca fundal o stare de comună preocupare pentru inovație, au fost mobilizați de sentimentul noului, iar finalitatea militantă a gesturilor lor era indiscutabilă. Atitudinea protestatară și iconoclastă a devenit treptat un scop în sine și dacă la început era, aproape involuntar îndreptată împotriva literaturii locului, ia a vizat cu tot mai multă fervoare însăși literatura română, pe care o parte din tinerii bucovineni aveau orgoliul să creadă că o pot fundamental revigora”⁵⁹.

Referitor la revista „Însemnări sociologice”, Dan Dungaciu remarcă: „În primul număr, din 5 aprilie, articolul de fond este semnat de Traian Brăileanu și se intitulează *Ce vom însemna*. Frapează tonul răspicat în care profesorul indică mijloacele și obiectivele revistei ce-o conducea: o revistă de teorie sociologică pusă în slujba unui scop bine stabilit – întărirea statului național și în același timp o acerbă luptă pentru evitarea a ceea ce Traian Brăileanu numea *ospățul lui Polifem*, în fond, denumirea eufemistică prin intermediul căreia profesorul desemna instaurarea comunismului în România. Despre țintele și scopurile revistei vorbesc limpede și fără ascunzișuri textele directorului ei: *Sociologia nu este și nu poate fi decât mijloc; noi nu-i atribuim o valoare în sine. Ea servește constituirii unei tehnici sociale care, și ea e pusă în slujba unui scop precis. <Însemnările sociologice> expun această tehnică, cu un ansamblu de reguli pentru arta politică, pentru acțiunea îndreptată spre înfăptuirea unui Stat național românesc puternic (Teza sună aproape identic cu prestația pe clasicul sociolog Max Weber o avea și o afișa în preajma primului război mondial. În realitate, întreaga prestație a germanului - <național liberal> ca formulă politică – pivota în jurul idealului unui stat german puternic și respectat. Vezi: Wolfgang J. Mommsen, <Max Weber and German Politics, 1820-1920>, The University Chicago and London)*”⁶⁰.

Semnificativ este și faptul că printre colaboratorii revistei, care a apărut, cu intermitențe, în două etape 5 aprilie 1935 – februarie 1937, când a fost interzisă, și septembrie 1940 – 15 ianuarie 1941, se numără actanți de primă importanță ai scenei publice interbelice precum Leon Țopa, Ion Țurcanu, Ion Negură, Ernest Bernea, D.C. Amzăr, V. Băncilă, P.P. Panaitescu, Traian Herseni.

⁵⁸ Emil Satco, *Dicționar de literatură. Bucovina, (în colab.)*, Suceava, Biblioteca Bucovinei „I.G. Sbiera”, 1993, 100.

⁵⁹ Mircea A. Diaconu, *Mișcarea „Iconar”. Literatură și politică în Bucovina anilor '30*, Iași, Editura Timpul, 1999, p. 67.

⁶⁰ Dan Dungaciu, *Elita interbelică. Sociologia românească în context european*, ed. cit., p. 23-24.

Ecoul în epocă a avut și proiectul susținut de Grupul de la Cernăuți intitulat „Universitatea țărănească”. Acest concept „constituie un punct solid de sprijin, o temelie puternică pe care se poate ridica clădirea *Statului național*”⁶¹. „Lucrarea lui Leon Țopa, *Universitatea țărănească* – cea care fundamentează teoretic întreprinderea cernăuțenilor – a apărut în anul înființării revistei *Însemnări sociologice*, dar acțiunea grupului a fost anterioară lui 1935. *Societatea pentru cultură* din Cernăuți, condusă de G. Nandriș, a organizat în iarna 1933-1934 în comuna suburbană Roșă - Stânca o *Universitate țărănească*. Inițiativa a venit din partea lui Dimitrie Gusti, care era atunci ministru al Instrucțiunii Publice. Dar, atât programul, cât și întreaga realizare, difereau de schița organizării *școlii superioare sătești*, pentru că școala fusese îndrumată de la început de delegatul *Societății pentru cultură*. Adică, Traian Brăileanu”⁶².

În opinia lui Leon Țopa, „Universitatea populară”, afirmă același Dan Dungaciu, se prezenta ca mijloc ultim de înfăptuire a educației poporului⁶³. Deosebiri în această privință dintre Grupul de la Cernăuți și Școala de la București constau în faptul că echipa lui Gusti era foarte pragmatică, ei pregătind țărănul să facă față nevoilor urgente, în schimb cei grupați în jurul lui Brăileanu nu acceptau doar școlile agricole, ci mergeau mai departe, militând pentru o instruire culturală temeinică, ei văzând în cultura poporului o formă, un mijloc de salvare în fața greutăților zilei, făcând astfel față oricăror structuri economice sau politice. Peste toate acestea, gruparea cernăuțeană avertizase că pătura de jos din România, deși săracă și lipsită de o pregătire tehnică, nu ajunsese la o criză morală, un învățământ covârșitor tehnic riscând să declanșeze o astfel de criză. Dincolo de aceste diferențe de opinie, cele două școli de sociologie românești au cultivat relații amiabile, dialogul dintre cele două atingând apogeul în 1939 când o echipă a Grupului de la Cernăuți condusă de Leon Țopa a realizat o monografie sociologică a micro-regiunii Gura-Humorului, Voroneț și Mănăstirea Humorului. Inițiativa a fost primită foarte bine de Dimitrie Gusti, acesta trimițându-l atunci să ia legătura cu echipa cernăuțeană pe Traian Herseni.

În paralel cu activitatea publicistică intensă⁶⁴, despre care am vorbit deja, și întreprinderile Grupului de la Cernăuți, Traian Brăileanu, în această vreme, își clădește edificiul operei sale științifice⁶⁵, precum și o carieră politică serioasă.

Anul 1938, imediat după 10 februarie când Carol al II-lea instaurează propria-i dictatură, este unul ce se înscrie pe o traiectorie difuză, întunecată, departe de ceea ce ar fi trebuit să însemne normalitatea. Regele notează la 18 mai 1938 că „în aceste vremi trebuie luate măsuri cât se poate de energice spre a stârpi răul [legionarismul] până în temelii. Și școala e teribil de infestată”⁶⁶. Nu stă pe gânduri prea mult și pornește o prigoană împotriva legionarilor. Aceasta culminând, spre sfârșitul lui 1938, în noaptea

⁶¹ Traian Brăileanu, *Prefață* la Leon Țopa, *Universitatea țărănească – teoria și practica ei*, Cernăuți, 1935, în Dan Dungaciu, *Elita interbelică. Sociologia românească în context european*, ed. cit., 2003, p. 27.

⁶² *Ibidem*, p. 27.

⁶³ *Op. cit.*, p. 28.

⁶⁴ A condus pe lângă revista „Însemnări sociologice”, „Cugetări”, „Poporul”, „Gazeta poporului” și „Înălțarea” (la Sibiu, între 1940 - 1941).

⁶⁵ Opera lui Traian Brăileanu este formată din lucrări de filozofie, sociologie și politică, după cum se vede nelimitându-se doar la sociologie, știut fiind că profesorul cernăuțean a început să se preocupe de sociologie de abia după ce devine cadru universitar.

⁶⁶ Dinu Zamfirescu, *op. cit.*, p. 68.

din 29 spre 30 noiembrie, cu uciderea liderului mișcării de extremă dreaptă din România acelor ani, Corneliu Zelea Codreanu. Apar noi și noi tensiuni. Într-un astfel de climat, Brăileanu poartă corespondență cu Gaston Richard și Andre Joussain, sociologi francezi renumiți, publică în reviste din străinătate, făcându-se remarcat peste hotarele țării.

România anului 1940 se află într-o situație catastrofală: Transilvania de Nord – Est, Basarabia, Bucovina, Ținutul Herța și Cadrilaterul sunt smulse, rând pe rând, din trupul țării. Nefăcând față crizei din vară, de o amploare mare, la 6 septembrie 1940 regele Carol al II-lea abdică în favoarea fiului său, care redevine rege sub numele de Mihai I. De notat este și faptul că pe 5 septembrie 1940, cu doar o zi în urmă, prin Decretul regal nr. 3052, Carol al II-lea acorda generalului Antonescu, devenit ulterior mareșal, depline puteri în a conduce țara, păstrându-și totodată prerogativele constituționale. Urmările: Constituția din 1938 este suspendată, iar legionarii aflați în închisori sunt eliberați, prin favorizarea acestora Antonescu urmărind cultivarea unei prietenii cu Germania.

Ajuns în refugiu la București (bucovinenii din partea de nord și basarabenii au trebuit să-și părăsească locurile de baștină încă din 28 iunie 1940), Brăileanu, sensibil la drama refugiaților, el însuși refugiat, va face parte din Comitetul de ajutorare și îndrumare a refugiaților constituit în cadrul *Cercului Bucovinenilor* alături de Ion Nistor, Leon Silion, Teofil Sidorovici, George Vântu, Șerban Flondor, Teofil Sauciuc – Popovici, I.E. Torouțiu ș.a. Această asociație va deveni în scurt timp un veritabil centru coordonator care a stabilit legături, în vederea acordării de sprijin, cu toate zonele țării unde se găseau grupuri mai însemnate de evacuați din partea de nord a Bucovinei⁶⁷.

De precizat că, obligat să urmeze calea refugiului, sociologul bucovinean este nevoit să lase în urma sa casa din Cernăuți și toate bunurile, astfel fiind pierdute iremediabil o mulțime de cărți și documente, practic o bibliotecă întreagă a cărei valoare, nu atât materială, cât spirituală, ar fi imposibil de estimat.

Tot în 1940, pe 30 iulie, respectiv pe 8 august sunt emise decrete-lege care prevăd o suită întreagă de discriminări pentru evrei, cum ar fi, printre altele, faptul că aceștia nu mai au dreptul să dobândească funcții publice, proprietăți rurale, să participe la activitatea publică a țării, să fie militari de carieră. Una dintre cele mai aberante prevederi este cea conform căreia sunt interzise căsătoriile între români și evrei⁶⁸.

După 23 august 1940, parcă nefiind de ajuns suferința refugiului și sacrificiile uriașe pe care le-a implicat, Traian Brăileanu își pierde cumnatul, pe Vasile Irimescu, primarul comunei Bilca. Acesta se pare că a fost răpit, sub amenințarea armelor de foc, de pe teritoriul românesc, de o patrulă sovietică, în scopul probabil al obținerii de informații⁶⁹.

Cu toate acestea, anul 1940 va fi, pentru activitatea politică a lui Traian Brăileanu, unul în care va atinge apogeul, fiind ales pe data de 14 septembrie ministru al Educației Naționale, Cultelor și Artelor în noul guvern legionar, avându-i în calitate de secretari generali, în cadrul ministerului pe care-l va conduce, pe Traian Herseni și Vladimir Dumitrescu. Devenit ministru, însă nu din acest motiv, ci pentru că se afla în refugiu, se transferă de la Universitatea din Cernăuți la Universitatea din București.

⁶⁷ Mihai – Aurelian Cărunțu, *Bucovina în al doilea război mondial*, Iași, Editura Junimea, 2004, p. 168

⁶⁸ Dinu Zamfirescu, *op. cit.*, p. 106 – 107

⁶⁹ Mihai – Aurelian Cărunțu, *op. cit.*, p. 306

Este numit ministru ca urmare a proclamării României stat național-legionar, prin Înalt decret regal semnat de Regele Mihai I și contrasemnat de Ion Antonescu, conducător al statului român și președinte al Consiliului de Miniștri⁷⁰. De asemenea, se acreditează ideea că Brăileanu a fost numit ministru și pentru că în urma decesului lui Nae Ionescu, survenit pe 15 martie 1940, sociologul bucovinean era considerat cel mai de seamă ideolog al Mișcării Legionare.

Un aspect demn de amintit este și că în vederea salvării învățământului superior din Cernăuți, filosoful român, proaspăt numit ministru, propune Consiliului de miniștri din 18 septembrie 1940 mutarea Facultății de Teologie la Suceava. Astfel, Suceava, timp de un an, va găzdui instituția cernăuțeană amintită, singura supraviețuitoare din cadrul *Almei Mater* de la Cernăuți, după ce facultățile de litere, filozofie, drept și științe, în urma Decretului – lege nr. 2865 din 23 august 1940, au fost desființate. În urma propunerii acceptate înaintate de Brăileanu, din 7 octombrie 1940, Facultatea de Teologie, încadrată Universității București, s-a instalat la Suceava, funcționând în clădirea Liceului „Ștefan cel Mare”. În consecință, în pofida dificultăților inerente generate de lipsa unei biblioteci valoroase sau a unui spațiu adecvat, la Suceava, s-a continuat învățământul superior bucovinean, speranța revenirii lui la matcă, adică la Cernăuți, menținându-se vie. În acel an decan a fost Nicolae Cotos. Facultatea de Teologie, în anul în care a fost găzduită de Suceava, a fost frecventată de 388 de studenți, din care 184 au obținut licența în teologie⁷¹.

În intervalul 23 septembrie 1940 – 18 ianuarie 1941, Traian Brăileanu, în calitate sa de ministru al Educației Naționale, Cultelor și Artelor, semnează o serie de decrete care au importanță variabilă, de la demiterea sau reprimirea în funcție a unor profesori de specialitate, până la impunerea unor măsuri radicale și abuzive, credem noi, în concordanță cu activitatea sa politică. Astfel, într-un document emis de Ministerul Educației Naționale pe data de 23 septembrie 1940 se precizează faptul că în toate școlile din țară li s-a interzis „elevilor și elevelor de a-și procura manuale didactice și rechizite școlare de la magazinele evreiești sau furnizate prin intermediari la astfel de magazine”⁷². Această măsură antisemită a fost aplicată, așa cum se precizează în document, prin alcătuirea de tabele pe care erau înscrise numele magazinelor evreiești existente în orașele în care se aflau respectivele școli, magazine de la care elevilor li se interzicea cumpărarea materialelor didactice care le erau necesare. De asemenea, în localitățile în care nu existau magazine creștine, directorii de școli erau obligați să își procure manualele și rechizitele din alte orașe. Printr-o altă decizie ministerială, Traian Brăileanu va dispune pe 29 octombrie 1940 revocarea din funcție începând cu data 1 noiembrie a aceluiași an a 11 profesori evrei care își desfășurau activitatea în licee teoretice din țară. Această măsură a fost aplicată în baza dispozițiilor Decretului Lege nr. 3.438, din 14 octombrie 1940, privitor la situația juridică a profesorilor evrei.

În afară de aceste măsuri pe care le socotim, evident, nedrepte, trebuie să precizăm faptul că în perioada în care a fost ministru al Educației Naționale, Cultelor și Artelor Traian Brăileanu s-a îngrijit de reorganizarea unor structuri sau compartimente care funcționau în paralel sau în interiorul sistemului de învățământ din acea perioadă. Este vorba despre cooperațiile școlare de pe lângă școlile primare care se pare că nu

⁷⁰ Gheorghe Buzatu, Corneliu Ciucanu, Cristian Sandache, *op. cit.*, p. 60.

⁷¹ Mihai – Aurelian Cărunțu, *op. cit.*, p. 193 – 194

⁷² Ministerul Educației Naționale, Nota de cabinet, 23 septembrie 1940 *apud* Radu Florian Bruja, *Traian Brăileanu în documente (IV)* în „Codrul Cosminului”, nr. 15, 2009, pp. 297-308.

aveau suficientă susținere materială și didactică din partea „cooperațiilor adulte”. Pentru remedierea acestui neajuns, Traian Brăileanu a dispus „organizarea unui curs în București, între 15 ianuarie și 25 ianuarie 1941, cu 50 de învățători dintre absolvenți ai școlilor de cooperatie, cari după terminarea cursului vor fi repartizați la fiecare județ câte unul, pentru a face pe centre cursuri cu învățători conducători de cooperative”⁷³. A doua zi după dispunerea acestor măsuri a fost luată decizia dizolvării Comitetului de conducere al Oficiului Cooperației școlare, în vederea formării unui comitet din a cărui structură urmau să facă parte și reprezentanții din Ajutorul Legionar. Într-o altă decizie din 19 decembrie 1940 a fost propusă structura Comitetului de conducere al Oficiului Cooperației Școlare care urma să fie alcătuită dintr-un director general al învățământului primar normal, un delegat al Institutului Național al Cooperației, Șeful Frățiilor de Cruce din țară, un delegat al Ajutorului Legionar, un inspector general numit de minister și un învățător cooperatist. Decizia de mai sus a fost aprobată luându-se în considerare faptul că în cadrul Statului Legionar organizarea tineretului școlar admisă era aceea a Frățiilor de Cruce și „că opera de ajutorare în cadrul Statului legionar”⁷⁴ era încredințată Ajutorului Legionar.

Dorința lui Traian Brăileanu de a promova creștinismul ortodox și de a dezvolta învățământul teologic în spațiul românesc, dar și obligat de raptul teritorial produs, a dus la adoptarea unor măsuri ca aceea din 30 octombrie 1940 când Ministerul Educației Naționale hotărăște mutarea provizorie a sediului Academiei Teologice Ortodoxe de la Oradea la Beiuș, urmând ca în anul școlar 1940-1941 profesorii și asistenții Academiei Teologice Ortodoxe din Oradea să se detașeze la Academia Teologică din Arad și Caransebeș. Astfel, la Academia Teologică Ortodoxă din Arad sunt detașați Ștefan Muntean (catedra de Testament vechi), Ștefan Lupșa (catedra de Istorie bisericească), Ioan Petreună (catedra de Apologetică și dogmatică) și Cornel Givulescu (catedra de Cântare și tiptic bisericesc), în timp ce la Academia Teologică Ortodoxă din Caransebeș au fost mutați Dimitrie Belu (catedra de Filozofie morală și sociologie), Dimitrie Boda (catedra de Teologie practică), Sofronie Vlad (catedra de Testament nou) și Teodor Sava (catedra de Drept și administrație bisericească).

În urma intervențiilor Ministerului Educației Naționale, într-un decret al Ministerului Afacerilor Interne din 7 ianuarie 1941 se anunță interzicerea folosirii „numelui crucii și a altor lucruri sfinte, ca embleme la diferite localuri ca prăvălii, restaurante, hoteluri”⁷⁵.

Într-un alt decret din 28 septembrie 1940, Traian Brăileanu, aflat la conducerea Ministerului Educației Naționale, desființează Frontul Național Studentesc, abrogând legea pentru înființarea Frontului publicată în Monitorul Oficial pe 19 octombrie 1939. În document se precizează faptul că „averea fostului Front Național Studentesc, de orice natură, mobilă sau imobilă, trece asupra Ministerului Educației Naționale, Cultelor și Artelor, Direcțiunea Învățământului Superior care va întrebuința după necesități”⁷⁶. În același timp au fost abrogate toate dispozițiile care au interzis până atunci asociațiile studențești.

⁷³ Ministerul Educației Naționale, Registratura generală, Direcțiunea învățământului primar normal, 14 decembrie 1940 în Radu Florian Bruja, *op. cit.*

⁷⁴ Ministerul Educației Naționale, Registratura generală, Deciziunea din 19 decembrie 1940 în Radu Florian Bruja, *op. cit.*

⁷⁵ Cf. Radu Florian Bruja, *op. cit.*

⁷⁶ Monitorul Oficial, nr. 228 din 30 septembrie 1940 în Radu Florian Bruja, *op. cit.*

Din păcate, această perioadă este marcată de violențe extreme, Mișcarea Legionară transformând România într-un teatru de confruntări sângeroase, personale și vindicative.

Oripilat de crimele săvârșite de extrema dreaptă, după asasinările lui Iorga (27/28 noiembrie 1940) și Madgearu (27 noiembrie 1940), fapte cu care nu putea fi de acord, Traian Brăileanu își depune imediat demisia, însă revine asupra acesteia, cum explică Dan Dungaciu, cedând „în fața argumentului că o părăsire a guvernului în acele momente de către el și alții care intenționau același lucru ar fi aruncat țara într-un haos și mai mare”⁷⁷.

Tudor Brăileanu își amintește cum tatăl său, Traian Brăileanu, a încercat în acele clipe să-l ajute pe Iorga: „Nicolae Iorga îi dă un telefon lui Traian, zicând că se simte amenințat și nu știe ce să facă. Traian îi spune să stea liniștit la Văleni. Aflând de intenția de a-l aresta pe Iorga, îl somează pe Horia Sima să oprească această tentativă. Acesta pleacă cu o mașină spre Văleni. Din cauza vitezei mari aceasta se răstoarnă și trebuie să caute alta. Astfel, ajunge prea târziu, faptul fiind consumat”⁷⁸.

Odată cu valul de violențe extreme, care și-au atins apogeul cu uciderea în chip bestial al celor doi amintiți mai sus, și Traian Brăileanu simte cum a pășit în zona unor nisipuri mișcătoare, în vârtejul unei confuzii greu de soluționat și în care nu își regăsește locul. De fapt nici nu va mai fi mult timp ministru, doar până pe data de 21 ianuarie 1941.

Urmează rebeliunea legionară dintre 21 și 23 ianuarie 1941, țara fiind aruncată în haos.

Concomitent cu toate aceste evenimente Traian Brăileanu va continua să fie interesat de publicarea operei sale, conștient fiind de faptul că aceasta, singură, este ceea care contează.

Cum lesne se poate observa, Brăileanu și-a construit concepția sa sociologică și, implicit, opera sa științifică⁷⁹ „pe baza unui plan bine chibzuit”⁸⁰, desăvârșind-o odată cu apariția *Teoriei comunității omenesti*, apărută în anul 1941, în două ediții, la București, la Institutul de arte grafice Cugetarea – Georgescu Delafras. Lucrarea, indubitabil cea mai importantă a sociologului cernăuțean, a fost finalizată în 1937, dar neavând posibilitatea să o publice imediat, autorul s-a străduit să o actualizeze, îmbunătățind-o cu noi capitole și o bibliografie de ultimă oră, apărută până în anul 1940.

Teoria comunității omenesti este, în accepțiunea lui Dan Dungaciu, „un adevărat *opus vitae magnum*”, „un tratat impunător, de sociologie, etică și filozofie, celei din urmă alocându-i rangul esențial nu de *ancilla scientium* căci, pentru profesor, știința trebuie tratată drept *ancilla philosophiae*”⁸¹, „o carte unică în felul ei”⁸². Din această

⁷⁷ Dan Dungaciu, *Traian Brăileanu, Omul și opera – Trepte către o monografie* (prefață), ed. cit., p. 15

⁷⁸ Tudor Brăileanu, *op. cit.*, p. 203-204.

⁷⁹ Potrivit sociologului Leon Țopa, opera lui Traian Brăileanu mai include și o serie de cursuri, după cum urmează: *Istoria științei politice, Sociologia și filozofia istoriei, Istoria teoriilor sociologice, Etica generală, Istoria doctrinelor politice*. Toate acestea nu au văzut lumina tiparului încă, fiind, în general, excepție făcând ultimul curs, șapirografiate sau dactilografiate după notele luate de unii studenți de-ai profesorului cernăuțean.

⁸⁰ Vladimir Trebici, *Schiță biobibliografică. Traian Brăileanu*, în „Revista de filozofie”, XL, 1993, nr. 3, p. 233-237.

⁸¹ Dan Dungaciu, *op. cit.*, 2003, p. 17.

ultimă lucrare publicată antum a profesorului cernăuțean distingem teza potrivit căreia *fără acceptarea normelor morale și a ordinii morale ca prototip al oricărei ordini, omul alunecă în anarhie, distruge orice ordine*⁸². Pe aceeași idee, statele naționale s-au format pe temeiul solidarității morale. „Din această perspectivă, deci a unei asumări morale repetabile, se poate spune că *Națiunea devine astfel pentru creștini comunitatea morală pe care o poate desăvârși prin străduințele sale, patria devine sălașul pământesc dăruit oamenilor de Dumnezeu pentru a trăi, ei și urmașii lor, fericiți și îndestulați, dacă vor ști să o îngrijească ca pe o grădină frumoasă*”⁸⁴.

Un alt domeniu care l-a atras pe Traian Brăileanu a fost cel al traducerii, obținând rezultate notabile în urma tălmăcirilor din Kant, Aristotel, Demolis și Montesquieu.

Tot în această perioadă, însă, evident, după rebeliunea legionară, se va declanșa prigoana propriu-zisă asupra lui.

Climatul în țară nu s-a îmbunătățit, a rămas la fel: unul în care răul domnea.

Luptele sângeroase au continuat, pe 23 ianuarie 1941 se consemnează faptul că armata a tras în legionari. Anarhia și dezordinea a durat întreaga noapte de 22 spre 23 ianuarie. Generalul Constantin Sănătescu este numit comandantul militar al capitalei, armata primind ordin să ia cu asalt toate clădirile ocupate în prealabil de legionari și să le elibereze de aceștia. Într-o ediție specială a ziarului „Cuvântul” se va publica ordinul lui Sima către legionari pentru ca aceștia să înceteze lupta. În intervalul 24-25 ianuarie 1941 rebeliunea este complet înăbușită, lista oficială a victimelor din timpul rebeliunii, la nivelul Bucureștiului, indicând 20 de morți militari, 51 de răniți militari, 118 legionari decedați, 116 evrei asasinați de legionari. În provincie înregistrându-se 115 morți și 71 de răniți⁸⁵.

Pe 27 ianuarie 1941 se formează noul guvern Ion Antonescu, de această dată fără participarea legionarilor.

În perioada 4 februarie – 7 august 1941 au fost arestați 11.370 de legionari, în toată țara, dintre care 5.320 au fost eliberați după o scurtă perioadă, 6050 au fost deferiți curților marțiale militare, în timp ce 4105 au fost condamnați, iar alții 1945 achitați⁸⁶.

Tot acum, în iunie 1941, are loc procesul intentat atât lui Traian Brăileanu, cât și celorlalți membri ai mișcării legionare care au rămas în țară, sociologul bucovinean fiind acuzat în cele din urmă că „a corupt tineretul”. Întemnițat la Malmaison, o fostă cazarmă, devenită ulterior închisoare, se apără singur și este achitat, apoi pensionat forțat, după care în 1943 este din nou arestat, închis în lagărul de la Târgu Jiu, după care, în primăvara anului 1944, este iarăși eliberat.

După aprilie 1944, lui Brăileanu, de mai multe ori, i se oferă chiar posibilitatea de a pleca din țară. Spirit de neclintit, hotărât, cărturarul bucovinean refuză, optând să rămână în țară și să-și asume istoria consumată.

⁸² Ilie Bădescu, *Teoria comunității omenesti – Un sistem de sociologie noologică*, (studiu introductiv) în Traian Brăileanu, *Teoria comunității omenesti*, București/ Cluj-Napoca, Albatros/ Clusium, 2000, p. XXXVIII.

⁸³ Dan Dungaciu, *op. cit.*, p. 37.

⁸⁴ *Ibidem*

⁸⁵ *Mișcarea Legionară în țară și în exil. Puncte de reper (1919 - 1980)*, cronologie documentară de Dinu Zamfirescu, București, Pro Historia, 2005, p. 131

⁸⁶ *Ibidem*, p. 134.

Imediat după 23 august 1944 generalul Nicolae Rădescu, devenit șef al Guvernului pe data de 6 decembrie a aceluiași an, îl nominalizează pe Traian Brăileanu „printre vinovații de dezastrul țării”⁸⁷. Deși grav bolnav, după o criză de ulcer duodenal, este arestat la domiciliu, fiind păzit în permanență chiar în camera unde zăcea. În afara țării, Mișcarea Legionară luptă cu cele din urmă forțe, la dispoziția ministrului german de externe, la 10 decembrie 1944 formându-se guvernul legionar de la Viena, intitulat Guvernul Național Român și prezidat de Horia Sima. Activitatea Guvernului Național Român se va desfășura cu predilecție pe teren militar, soldații români fiind îndemnați să se înroleze în scopul de a lupta, alături de germani, pe Frontul de Răsărit.

Anul 1945 este la fel de zbuciumat ca și precedentul. În afara țării, la 8-9 mai 1945, Guvernul Național Român este dizolvat. O parte dintre legionari se întorc în țară. Se înregistrează acum un curent de apropiere și încadrare a legionarilor moderați în Partidul Comunist Român⁸⁸.

Profesorul Brăileanu, în 1945, este ridicat de acasă, arestat și dus la prefectura poliției unde, în urma unei hemoragii, este internat la secția de chirurgie a Spitalului Brâncovenesc. Aici, datorită celebrului medic profesor Nicolae Hortolomei (profesor universitar, membru titular, din 1948, al Academiei Române, precum și al Academiei Franceze de Chirurgie) care îi acordă îngrijirile medicale necesare, rămâne internat până la proces.

În 1946 va fi inculpat în faimosul proces al mareșalului Antonescu, fiind găsit „vinovat pentru dezastrul țării” și condamnat la douăzeci de ani de temniță grea. A fost închis la Văcărești și apoi la Aiud, Petre Pandrea numind pușcăria de acolo, din cauza numărului mare de scriitori închiși, Uniunea Scriitorilor de la Aiud. Nu mult după ce a fost condamnat, în 1947, sociologul cernăuțean face o criză de ulcer și este transportat în stare gravă la spitalul închisorii din Brașov. În iunie 1947, fără a ține cont de starea în care se afla, o comisie de medici ajunge la concluzia că pacientul nu necesită internarea și decide să-l trimită înapoi la Aiud, acolo unde, la 3 octombrie, moare. Este înmormântat creștinește, de către familie, în cimitirul bucureștean Sfânta Vineri, alături de tată, învățătorul Gheorghe Brăileanu și frate, consulul Constantin Brăileanu. Realizarea înmormântării nu a fost lipsită de efort, corpul neînsuflit al lui Traian Brăileanu trebuind să fie inițial îngropat în râpa ce ținea loc de cimitir închisorii. Cum familia știa ce urma în urma unui asemenea demers, l-a răpit practic din așa-zisul cimitir și l-a înhumat în București.

În acest context al decesului lui Traian Brăileanu, de menționat este și faptul că medicul închisorii a refuzat să-l trimită la operație, motivând că starea sănătății sale nu necesită nici un fel de intervenție chirurgicală. Mai mult chiar, nu cu mult înainte de a deceda, lui Brăileanu i se refuză până și elementarul pachet adus de către familie: „Îmi aduc aminte cu nespusă durere când, la ultima întâlnire, la vorbitorul din Aiud, a trebuit să-i spun că pachetul adus, cu cele două kilograme de pesmet, i-a fost refuzat. Era slăbit, trist, presimțindu-și parcă sfârșitul. Ne-a rugat să avem grijă de mama, să fim uniți, a mai întrebat ce-i face nepoțica Emilia, și ne-am despărțit – pentru totdeauna”⁸⁹, mărturisește Tudor Brăileanu, fiul sociologului cernăuțean.

⁸⁷ Dan Dungaciu, *op. cit.*, p. 15

⁸⁸ *Mișcarea Legionară în țară și în exil. Puncte de reper (1919 - 1980)*, cronologie documentară de Dinu Zamfirescu, București, Pro Historia, 2005, p. 154.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 207.

Același Tudor Brăileanu spune despre tatăl său că a avut mereu o grijă sporită pentru familie, având un cult pentru aceasta, și-a adorat soția și copiii, dându-le o educație bazată pe credință, cinste și dragoste de neam și țară. De altfel, grija despre care vorbim a fost constantă și a durat pe tot parcursul vieții sale. Aceasta transpare și din testamentul sociologului despre care Tudor Brăileanu spune că începe cu următoarele cuvinte: „În numele tatălui, al Fiului și al Sfântului Duh – Amin” și se termină: „Pe copii îi rog să trăiască în înțelegere și dragoste și să-și iubească mama îngrijind de ea și ajutând-o”.

În ultima scrisoare a lui Traian Brăileanu trimisă din închisoare, acesta vorbește de timpurile tulburi pe care le-a trăit, arătându-se preocupat de binele familiei: „Câte n-am petrecut împreună, dragă Milți⁹⁰, timpuri grele și câțiva ani liniștiți... Și ne-a ajutat Dumnezeu să ne creștem copiii, să-i vedem mari și căsătoriți și, acum, dragă Milți, mi-au mai rămas zile să mă rog lui Dumnezeu pentru sănătatea Ta și a copiilor și a micuței Emilița, și să le dea Dumnezeu noroc și fericire. Și-i înșir pe toți: Gheorghe și Lala și Mircea și Dorel – sunt copii buni și ne-au făcut multă bucurie în viață – și nu-i uit nici pe Leny și nici pe Leon a Lalii, care ne-a ajutat și el de multe ori. Și în curând mai multe și Vă sărut pe toți cu dor”⁹¹.

Frapează în această ultimă scrisoare că, încarcerat fiind, Traian Brăileanu nu se gândește să se roage pentru eliberarea lui, spre exemplu, ci pentru soție, copii, familie, pentru ca acestora să le meargă bine. Și acest aspect, apunem noi, spune multe despre caracterul sociologului.

Suferințele familiei Brăileanu

Parcă nefiind suficient ce a îndurat, pe lângă caznele la care a fost supus în închisorile comuniste, și familia sa este obligată să îndure, după procesul din 1946, o serie de nedreptăți greu imaginabile. Fiul sociologului Tudor Brăileanu subliniază ororile și injustețea cruntă comise de comuniști, povestind cum după procesul din 1946, soția lui Traian Brăileanu, Emilia împreună cu fiica sa, Veronica și cu el sunt aruncați practic în stradă, fiind amenințați, în cazul în care nu se supun ordinului de a evacua locuința, că vor fi deportați în Bărăgan. Ultimii ani, Emilia Brăileanu a fost nevoită să îi trăiască, după ce i s-a luat și pensia, într-o cămăruță de servitori, lângă un WC de mansardă. A decedat în 1972, fiind înmormântată alături de Traian Brăileanu, soțul ei. Gheorghe Simion Brăileanu, fiul cel mare al sociologului, inginer petrolier de meserie, a fost întemnițat în 1958, condamnat la 20 de ani de muncă silnică pentru o presupusă uneltire contra ordinii sociale, fiind acuzat că ascultă frecvent postul de radio Europa Liberă și asta în condițiile în care nu avea nici măcar aparat de radio. A executat cinci ani, decedând în urma unui cancer pulmonar care i s-a tras din anii detenției. Pentru „manifestări dușmănoase împotriva poporului”, soția sa, Elena a fost și ea arestată și internată într-o colonie de muncă la Canal, un an de zile spălând rufe soldaților de pază. A fost colegă cu doamnele Belvinaru, Ulea, Duca, toate componente ale primului grup din țară de 30 de femei condamnate la Canal. Fiica lor, pe nume Emilia, a stat la bunica ei Emilia Brăileanu, la vârsta de 15 ani, trebuind să fie înfiată de către o cunoștință pentru a putea să fie admisă la liceu. A ajuns profesoară de matematică. Fiica

⁹⁰ „Milți” – așa o alinta, profesorul Brăileanu, pe soția sa, Emila Brăileanu.

⁹¹ Traian Brăileanu, *Ultima scrisoare expediată din închisoare soției*, publicată în ale sale *Memorii*, București, Editura Albatros, 2003, p. 140.

lui Traian Brăileanu, Veronica, soția lui Leon Țopa, a fost mereu șicanată de autoritățile comuniste, fiind dată afară de peste tot pe unde se angaja, ajungând în cele din urmă garderobieră la Hotel Lido și îngrijitoare de copii. Mircea Constantin Brăileanu, inginer de profesie, băiatul mijlociu al sociologului cernăuțean, a avut și el parte de suferință. S-a căsătorit cu Ecaterina, având un fiu medic veterinar, însurat și el și cu doi copii. Cel mai mic copil al lui Traian Brăileanu, Tudor Ioan, licențiat în drept și filozofie, a pățit și el destul de pe urma regimului comunist, fiind dat afară din serviciu în mai multe rânduri. La un moment dat i s-a propus să-și dezavueze părintele în schimbul unui trai bun. Cum au fost refuzați, a fost trimis să se recalifice, devenind strungar, lăcătuș, mortezor, desenator și în cele din urmă proiectant. A fost căsătorit cu Antoaneta, rod al mariajului lor fiind un fiu, inginer de profesie, căsătorit și cu un băiat. Fiul s-a stabilit în Statele Unite ale Americii⁹². De precizat este și faptul că în prezent toți copiii lui Traian Brăileanu au plecat dintre noi, poate, spre o lume mai bună.

Dincolo de bine și de rău, credem că și lui Traian Brăileanu i se potrivesc ca o mânășă considerațiile caligrafiate cu grijă de Mihai Șora vizavi de personalitatea celui care a fost Mircea Vulcănescu: „Cel mai important lucru [...] este, fără îndoială, deschiderea spre transcendență, uitarea de sine în sensul cel mai bun – ba chiar sublim – al cuvântului, în sfârșit bucuria luminoasă a împlinirii în chiar limitele biete noastre condiții umane – bucurie pe care el o răspândea din belșug în juru-i”⁹³.

Pe de altă parte este limpede că proiectul științific al lui Traian Brăileanu, sociolog elitist - etnocratic⁹⁴, este unul care poate sta fără probleme alături de cele mai serioase din perioada interbelică, cum ar fi cele ale lui Dimitrie Gusti, Virgil Bărbat sau Petre Andrei, ca să cităm doar o mică parte, dintre personalitățile de marcă ale sociologiei dintre cele două conflagrații mondiale, ale căror scrieri merită cu prisosință să fie recuperate în întregime.

Din păcate soarta operei sociologului bucovinean este una cât se poate de dramatică, aceasta fiind interzisă cu desăvârșire în timpul comunismului. Nici astăzi situația, în cazul său, nu s-a schimbat prea semnificativ, se preferă tăcerea, opțiunea politică a lui Traian Brăileanu fiind cauza principală a acestei stări de fapt: „Orientarea la dreapta a acestui grup i-a fost fatală. După '44 el a fost îngropat aproape total. Cine mai putea vorbi, fără ton denigrator, despre Grupul de la Cernăuți, sau despre opera lui Traian Brăileanu? Despre profesor s-a vorbit numai ca om politic, deși politica lui a însemnat trei luni de guvernare și restul pușcărie... Iar astăzi, cărțile lui sunt încă ignorate, se politizează în continuare acest subiect”⁹⁵, susține cu amărăciune sociologul Leon Țopa.

Fără echivoc, este necesar ca măcar acum în al doisprezecelea ceas să ne debarasăm de prejudecăți, de orice fel ar fi acestea, și să încercăm să punem într-o lumină dreaptă trecutul nostru, și aici mă refer la perioada interbelică, moment când și Traian Brăileanu s-a afirmat plenar, să-l analizăm așa cum se cuvine, cu nuanțele,

⁹² Tudor Brăileanu, *op. cit.*, p. 206.

⁹³ Mihai Șora, *Despre Mircea Vulcănescu, câteva cuvinte...*, în „Manuscriptum”, an XXVII, nr. 1-2, 1996, p. 6-7.

⁹⁴ *Istoria sociologiei românești*, București, Editura Fundației România de Măine, 2006, ediția a III-a, coordonată de Ștefan Costea, sociologul bucovinean este încadrat, alături de A.C. Cuza, Nichifor Crainic și N. Paulescu, în aria sociologiei elitist-etnocratică.

⁹⁵ Apud Dan Dungăciu, *Elita interbelică. Sociologia românească în context european*, ed. cit., p. 29.

luminile și umbrele sale. Este adevărat că s-a scris și s-a vorbit mult pe marginea acestui subiect, însă, totuși, prea puțin, din moment ce cunoașterea în acest câmp semantic este încă lacunară. Și asta, mai ales, în domeniile istoriei, filozofiei sau sociologiei. Acesta este și motivul pentru care am abordat o asemenea temă, preocupările noastre de acum încolo se vor canaliza pe restituirea fenomenului Traian Brăileanu, viu, așa cum el rezistă mai ales datorită operei sale. Trebuie să reușim astfel să-l repunem în drepturile sale legitime, acelea în virtutea cărora și-a consolidat un loc aparte în istoria sociologiei, în particular, și culturii românești, în general. De aceea trebuie menționat din capul locului că Traian Brăileanu a rămas drept unul dintre cei mai însemnați gânditori români, teoretician al elitelor, sociolog al națiunii, cu o viziune sistemică despre societate, autorul primului studiu românesc de știința politicii, unul dintre cei mai importanți traducători de la noi al operelor lui Aristotel și Kant.

**TRAIAN BRĂILEANU, ENTRE DIEU ET NATION
(1882 BILCA, DÉP. SUCEAVA – 1947, AIUD)
- résumé -**

L'enjeu de ce travail est, en même temps que les autres activités que nous avons déroulées jusqu' à présent, une réintégration dans le monde culturel et scientifique Roumain d'une de plus importante personnalité de la Bucovine et de la Roumanie, en même temps : Traian Brăileanu. Comme Petre Țuțea, Traian Brăileanu s'est situé pendant tout son chemin ontique, entre Dieu et son peuple. Nous devons préciser qu'il a été sociologue et philosophe, professeur et doyen à l'Université de Cernauti dans la période d'entre les deux guerres mondiales, traducteur du Kant et Aristote, auteur des volumes et études très appréciés dans le pays et à l'étranger. Il a mis les bases des revues et de l'école de sociologie, en étant membre de l'Académie de Sciences Politiques du Columbia University, New York, et Ministre de l'éducation dans une de plus difficiles périodes historiques, le 14 Septembre 1940 – le 21 Janvier 1941. Traian Brăileanu a été emprisonné au Aiud, le 3 Octobre 1947. Immédiatement son œuvre a été interdit.

DOCUMENTE

**DOCUMENTE ISTORICE INEDITE DIN
FONDUL MEMORIAL SIMION FLOREA MARIAN**

Aura BRĂDĂȚAN

În colecțiile Fondului memorial-documentar *Simion Florea Marian* din Suceava se află 318 documente istorice, originale și copii, scrise în limba română cu litere chirilice, în limba germană cu caractere gotice, în limba latină, transcrieri în limba română, traduceri din limba germană în română, din limba română în germană, din slavă în limba germană ș.a., păstrate într-o bună stare de conservare.

Academicianul Simion Florea Marian, cunoscut¹ în epoca în care a trăit și pentru pasiunea de cercetător al documentelor și inscripțiilor istorice, a fost un veritabil colecționar, adunând din diferitele locuri prin care ajungea, pentru lucrările și cercetările etnografice sau folclorice ori special pentru cele istorice, numeroase asemenea documente, pe care le studia sau le transcria pe cele aflate în proprietatea altora (biserici, mănăstiri, persoane particulare, din Bucovina în cea mai mare parte).

Cele mai multe documente din colecțiile donate de urmașii lui Marian muzeului (în mare parte rămase și astăzi inedite), conțin date importante despre bisericile din Bucovina, orașul Suceava, locuitori și proprietari, numiri de preoți la parohiile din zonă, înștiințări de numiri în comitete eparhiale, surete, acte de proprietate, zapise, ispisoace, scrisori de cumpărare, de vânzare, de împărțire de bunuri, acte de zestre etc.

Importanța cunoașterii unor asemenea documente implică două aspecte esențiale: unul biografic, relevant pentru conturarea personalității și activității cărturarului academician, altul strict științific, al valorificării unor date și informații deloc lipsite de interes în legătură cu orașul Suceava în special și cu Bucovina în general de-a lungul istoriei.

*

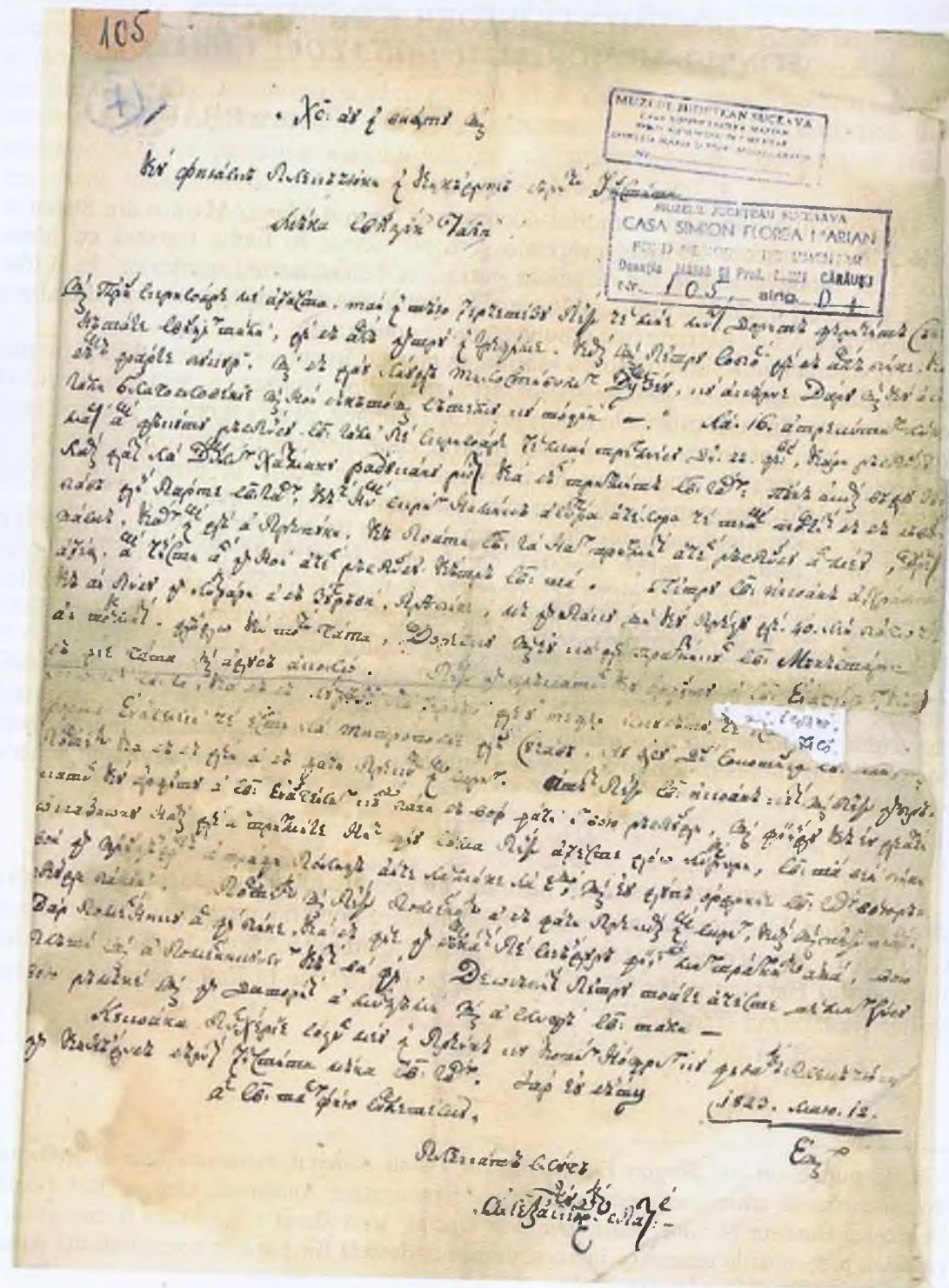
Dintre documentele istorice păstrate în Fondul memorial-documentar *Simion Florea Marian* din Suceava, prezentăm în continuare două documente inedite, din anul 1823 (mai 12 și noiembrie 5, Iași), corespondența spătarului Alexandru Scorțescu către arhimandritul Hacman de la Mănăstirea Dragomirna, scrise în limba română cu litere chirilice (în facsimil și traducere).

*

¹ Nu de puține ori lui Simion Florea Marian i s-au solicitat asemenea date și informații documentare de către unele personalități ale istoriografiei românești, cum au fost Bogdan Petriceicu-Hasdeu, Nicolae Iorga, Dimitrie Onciul, Ioan Bogdan ș.a., care îi cunoșteau și prețuiau preocupările temeinice în acest domeniu, dovadă fiind ampla corespondență purtată de-a lungul timpului cu aceștia.

1. 1823, mai 12, Iași

Scrisoarea spătarului Alexandru Scorțescu către Sfinția Sa Chir Ignatie Hacman, arhimandrit și egumen al Mănăstirii Dragomirna, prin care îl anunță că icoana hramului bisericii este în lucru cu prețul tocmit de 40 lei și despre ferecatul în argint a Sfintei Evanghelii de către un meșter iscusit.

H[risto]s au înviatu și

Cu fiiască plecăciuni închinându-mă sărut cinstita mâna Svinții Tali

Și prin scrisoare me aceasta, mai întâiu cercetezu despre ce-i bine mi-a dorită fericită sănătate Svinții tali, de să află întru întregime, cât și pentru sobor de să află bine, ca să mă foarte bucur, și să dau laudă milostivului Dumnezeu, cu a cărie daru și cu a Sv. Tali blagoslovenie și noi sănătoși săntemu cu toții. – La 16 a trecutei luni am făcutu răspunsu Sv. Tali pe scrisoare[a] ce mi-a trimisu din 22 fevr[uarie] cari răspunsu l-am dat la D[u]m[i]Sali Hatmanu Răducanu Rot. ca să trimită Sv. Tali până amu văzu zăbavă din parte[a] Sv. Tali, că n-am scris nimică asupra acelora ce ți-am poftit să să săvârșească, care îmi dă a prăpuni, că poati Sv. Ta n-ai primit acel răspunsu al meu drept aceia am cinsti a-ți înoi acel răspunsu cătră Sv. Ta. Pentru Sv. icoană a hramului că am pus în lucrari a să zugrăvi. Pria bine, mă împacă și cu prețu[1] de 40 lei bani ce ai tocmit, dând-o cu totu[1] gata. Dorescu și eu ca de praznicul Sv. Mănăstiri să fie gata și adusă acolo. Pentru îmbrăcatul cu argintu a Sv. Evanghelii socotiș[i] Sv. ta ca să să lucriază la ferecat de un meșter iscusătu. Ce...² forma Evangheliei ce este la mitropolie din Suceavă. Nu zicu din socotința Sv...³ să poftescu ca să să dei a să facă precum am înscris. Atât pentru Sv. Icoană cât și pentru îmbrăcatul cu argintu a Sv. Evanghelii că ce bani să vor faci eu voi răspundi, și fiindu că eu de acel ocazionu n-am de ai trimiite nici știu soma pentru aceste doo lucrări, Sv. Ta vei binivoi înștiințându-mă a tragi poliță aice la mine la Eși, și eu după ordinele Sv. Tale voi răspundi banii. Poftesc și pentru pomenire a să faci precum am scris, cât și pentru plată, dar pomelnicu[1] ar fi bine, ca să fie sămnat pe scândură, fiind așa mai trainic, voi plăti și a pomelnicului cât va fi. Deosăbit pentru toate aceste ar mai fi eu voi rămâne și îndatorat a mulțami și a slujă Sv. tale.

Cucoana Pulherie soful meu împreună cu copii[i] noștri cu fiiască plecăciuni închinându-să sărută cinstita mâna Sv. tali. Iar eu sântu al Sv. tali fiiu sufletescu.

Plecată slugă,

1823, maiu 12, Eși

Alexandru Scorțescu spat[a]r

Ci[n]st[it] al meu duh[o]vnicesculu părinte Sfinții Sale Chir Ignatie Hacman arhimandritu de la Svânta Mănăstiria Dragomirna. Cu fiiască evlavie și cu plecăciune Sf. mână[s]t[i]re Dragomirna.

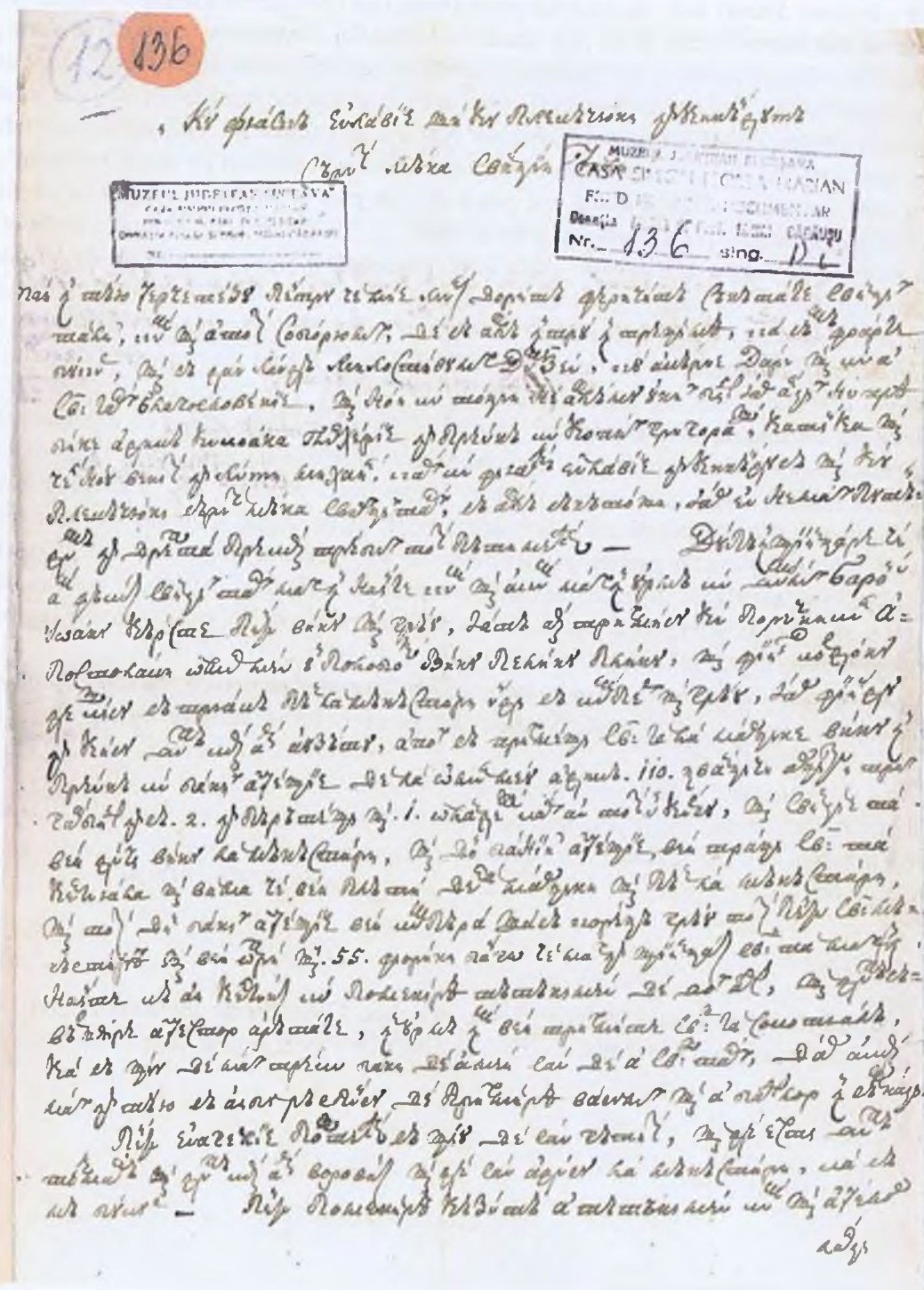
Fondul documentar Simion Florea Marian, Colecția de documente, nr. inv. 105; două coli mari; scris în limba română cu litere chirilice; sigiliu rupt aplicat în ceară roșie.

² Lipsă în text, hârtie deteriorată.

³ Lipsă în text, hârtie deteriorată.

2. 1823, noiembrie 5, Iași

Scrisoare de la Alexandru Scorțescu serdar către Sfinția Sa Chir Ignatie Hacman, arhimandrit și egumen al Mănăstirii Dragomirna, prin care îl anunță că a trimis pe omul său Postolachi cu opt poloboace cu vin pelin.

Cu plecată evlavie și cu plecăciune închinându-mă sărut mâna sfinții Tale

Mai înăiu cercetezu pentru ce mie mai doriță fericită sănătate svinții tali, cum și a tot Soboriul, de să află întru întregime, ca să mă foarte bucur, și să dau laudă milostivului Dumnezeu, cu acărie daru și cu a Sv. Tale blagoslovenie, și noi cu toții ne aflămu unii bine, iar alții nu prea bine, adică cucoana Pulherie împreună cu copii Grigoraș, Catinca și cel nou venit în lume Mihail cu fiiască evlavie închinându-să și cu plecăciune sărută mâna sfinții tale, să află sănătoși, iar eu nemaiputându-mă îndrepta precum trebuie, tot pățimescu, După întiințare ce am făcut svții-tale mai înainte cum și acum mai în urmă cu domnul baron Ioanu Kärste pentru vinu și grău, iată am triimisu cu poruncicu Apostolachi omul meu 8 poloboace vinu pelinu, și fiind cordunu deschisu să triacă până la mănăstire unde să cumpere și grău, iar fiindu închisa, după cum am auzita, apoi să priimești sv.ta la margine vinul împreună cu banii aceștia de la omul meu, adică 110 șvanțici argint, trii galbeni, însă 2 împărătești și 1 olandez ca să ai tot usciesu (?) și svinție-ta vei duce la mănăstire, și din banii aceștia vei trage sv.ta cheltuiala și vama ce vei plăti de la margini și până la mănăstire, și tot din banii aceștia vei cumpăra șasă caretă grău tot pentru sv, mănăstire și voi opri și 55 florini basga (?) ce m-ai înștiințat sv. ta mai înainte că ai cheltuit cu pomenirea tătănimea de două ori, și după săvârșire acestor aratate, în urmă încă vei triimite sv.ta socoteală, ca să știu de mai trecu bani de ai mei sau de a sv.ții tale; dar acum mai întâiu să aibu răspunsă de priimirea vaselor și a banilor înșămnare. Pentru evanghelie postesc să știu de s-au gătit și de este aurită și de aur.

Fondul documentar Simion Florea Marian, Colecția de documente, nr. inv. 136; document original; două coli mari; scris în limba română cu litere chirilice; păstrează jumătate de sigiliu aplicat în ceară roșie.

Unpublished historic documents in Simion Florea Marian Memorial Collection from Suceava
- summary -

There are presented in this article two unedited historic documents, kept in the collections of the Memorial Museum Simion Florea Marian since Suceava, form the year 1823, Iași, letters from Alexandru Scorțescu, spatharus, for Ignatie Hacman, archimandrite, written in Romanian language with Cyrillic alphabet.

ISTORIA CULTURII

O PAGINĂ DE ISTORIE A SOCIETĂȚII CORALE CIPRIAN PORUMBESCU

Ioan OPRÎȘ

Ion Nistor a dominat scena politică românească de după Marea Unire, militând în numele Bucovinei pentru reinserția vieții culturale provinciale în cadrele unei politici naționale. Ca ministru al Bucovinei, începând cu 18 decembrie 1918, istoricul a influențat în mod consistent reorganizarea serviciilor culturale. Prin intermediul Ministerului Cultelor și Artelor o serie de proiecte au prins viață, provincia căpătând tot mai evident o mare importanță pentru capitală: spectacole, dezveliri de monumente publice, restaurări de monumente istorice etc. Tradiția bucovineană, de calitate și bine conservată, a avut un rol important în acest proces.

Astfel, dr. G. Tăutari, inspectorul general al Artelor pentru Bucovina, referea ministrului că în decembrie 1921, la Hotin, dezvelirea monumentului dedicat poetului Șt. O. Iosif a marcat un eveniment cu larg impact. Opera talentatului și tragicului poet preocupase în grad înalt protipendada orașului, care a încurajat - în acea vară - punerea în scenă a *Legendei funigelor*, spectacol bine primit și care a contribuit în mare parte la sporirea fondului pentru ridicarea bustului.¹

Mai mult, în decembrie, reprezentantul ministerului a adus în oraș cor și muzică militară, care au omagiat într-un spectacol apreciat personalitatea lui Șt. O. Iosif. S-au auzit coruri celebre, ba chiar și piesa *La arme*, - care a entuziasmat mulțimea - iar la recepția organizată de dr. Tăutari s-a cântat și dansat *Hora Unirii*. A fost, desigur, un eveniment important ce deslușea hotinenilor grija față de tradiții și de limba română. Asta chiar dacă au fost greutăți, inspectorul trebuind să cheltuiască 180 de lei pentru trăsura ce l-a transportat de la Marcea Suliță la Hotin, în lipsa oricărui alt mijloc!

Nici nu începuse bine anul, când, la 28 ianuarie 1922, același minister a acordat 500 lei pentru expoziția pictorului Ilarion Șuhan, cunoscut artist, deschisă la Suceava. Manifestarea artistică fusese propusă tot de inspectorul regional Gr. Pantazi și a fost întâmpinată cu un mare interes de intelectualitatea orașului.²

Tot în ianuarie, la Cernăuți, s-au prezentat pe scena Teatrului municipal mai multe piese susținute de Cercul studențesc *Arboroasa*. Între acestea apare piesa lui

¹ Cf. referatul Inspectoratului general al Artelor pentru Bucovina, Cernăuți, nr. 1/10.I.1922, aprobat de ministru cu nr. 03028/25.I.1922 în urma avizului inspectorului general Grigore cavaler de Pantazi, în ANIC, fond Ministerul Cultelor și Artelor (MCA), dosar 149/1922, f. 4.

² Cf. raport, Cernăuți, 19.I.1922, nr. 63548/28.I.1922, idem, f. 13.

Andrei Bârsan, *Se face ziuă*, jucată sub direcția scenică a lui G. Tăutari. Spectacolele au fost dedicate studenților, costul lor (1000 lei) fiind suportat tot de ministerul de resort.³

În lunile următoare, februarie și martie 1922, Societatea corală *Ciprian Porumbescu* - care de la 1903 cultivează muzica națională în Suceava - a prezentat, tot la Cernăuți, un mare spectacol cu opereta *Crai nou*.⁴ În programul tipărit, opera lui Vasile Alecsandri, pe muzica lui Ciprian Porumbescu, era anunțată cu o primă reprezentație pentru ziua de luni (20 martie), iar a doua în ziua următoare. Iubitorii muzicii de la Cernăuți erau invitați la acest însemnat eveniment artistic, a cărui conducere o deținea dr. Grigore de Pantazi.

Inspectoratul regional Bucovina a primit doar pentru luna februarie 1922 suma de 224577,49 lei, acordată de ministrul Cultelor și Artelor, Constantin Banu, pentru indemnizații, ajutoare, diurne.⁵ Procesul de integrare și deci de suportare a cheltuielilor culturale se arăta astfel bine înțeles.

Ca să ofere mai multă greutate reprezentării guvernamentale, s-au operat câteva schimbări importante: prof. Valerian Șesan a fost numit director general al Administrației Centrale din Bucovina, înlocuindu-l pe Vasile Gheorghiu, iar în aprilie 1922, Gh. Rotică a preluat postul de inspector onorific pentru Bucovina al Ministerului Cultelor și Artelor, înlocuindu-l pe dr. Grigore de Pantazi.

La 2 aprilie 1922, același minister a acordat suma de 1000 lei profesoarei Roma Cernăuțian, pentru Școala de pictură de la Cernăuți. Scopul sumei era ca *elevii sărmani să-și poată cumpăra rame pentru încadrarea tablourilor cari vor urma să fie expuse*, în cadrul unei expoziții din acea toamnă pregătită pentru Muzeul industrial din oraș.⁶

Parohul bisericii de la Pătrăuți (jud. Suceava), Adrian Udrioiu, a primit și el 2000 de lei, acordați în urma intervenției lui Stelian Popescu, ministrul Justiției. Banii proveneau însă din fondurile Ministerului Cultelor și Artelor, stârbindu-i întrebarea: *să fie ajutorul acesta acordat bisericii din Pătrăuți din fondul Comisiunii Monumentelor Istorice, în legătură cu rugămintea mea adresată dlui profesor Nicolae Iorga, din 30 martie 1922, pentru păstrarea unor lucrări istorice de la această biserică?*⁷

Răspunsul era afirmativ, căci în acel an Regionala pentru Bucovina a CMI avea un buget de 75000 lei, sumă desigur importantă, dar nu și suficientă cerințelor de conservare, restaurare și protejare a valorilor cultural-artistice din provincie. Sumă însă mereu consolidată de intervențiile salutare ale lui Ion Nistor.

Conform unei realități culturale bine întreținută de lideri autentici, Reuniunea de cântări *Ciprian Porumbescu* constituia la acea vreme o adevărată autoritate. Rolul ei în epocă a fost unul de coagulare spirituală, căci după reactivare (în noiembrie 1919), spectacolele - multe și deosebit de bine orchestrate - îndeosebi cele cu *Crai nou*, răspundeau pe deplin aspirațiilor naționale de acum împlinite. Prezența sa în așezările bucovinene a constituit de fiecare dată un eveniment care era evocat de către cei ce au beneficiat de spectacole. De pildă, turneul din 1908, cuprinzând Câmpulung

³ Cf. referat nr. 10/11.I.1922, aprobat la 26.I.1922, idem, f. 6.

⁴ Cf. referat nr. 12/18.I.1922, prin care s-a solicitat suma de 2000 lei, idem, f. 8.

⁵ Cf. borderou financiar pe februarie 1922, idem, f. 15-16. Aceștia li s-au adăugat alți 86584, 94 lei acordați pentru expoziții, concerte, deplasări și drepturi de autor.

⁶ Cf. scrisoare, idem, f. 60.

⁷ Vezi adresa parohiei cu nr. 340/9.VIII.1922, idem, f. 34.

Moldovenesc și Vatra Dornei, stăruia încă în memoria multora în 1922.

Reuniunea a desfășurat în tot decursul existenței sale o activitate vie și rodnică pentru propagarea muzicii naționale și prin aceasta, pentru întreținerea sentimentului național românesc în acest colț al Bucovinei înstrăinate⁸, se afirma în oferta pentru susținerea concertului de la Cernăuți. Vicepreședintele Grigorie Solinteg și secretarul Victor Morariu s-au angajat ca spectacolele să fie de cea mai înaltă ținută, căutând ca prin muzica lui Ciprian Porumbescu să mențină auditoriul tradițional și să recâștige mai ales publicul tânăr. De altfel, compoziții celebre semnate de compozitori ca Flondor, Teodorescu, Șorban, Mandicevski, Vorobchievici, Musicescu, Vidu, Movilă, Brediceanu, Mezzetti sau Dima intraseră în repertoriul Reuniunii, vădind o alegere potrivită de piese muzicale laice și religioase, dar și altele vocale sau instrumentale, cu care au fost cucerii mii de auditori.

Oferta făcută ministerului pentru Cernăuți se înscrie în linia tradiției de omagiere a lui Ciprian Porumbescu. Nu inițiaseră tot cei de la Reuniune, la 25 mai 1908 (7 iunie stil nou) omagierea muzicianului dispărut cu un sfert de secol în urmă? Atunci Reuniunea a prezentat în premieră uvertura operei *Titus* de Mozart și *Rapsodia Română* a muzicianului bucovinean.

Succesul a fost atât de mare încât a generat în tot spațiul românesc ample serbări omagiale, la care au evoluat formațiile timpului: la Bârlad (*Armonia*), București (*Carmen*), Coștei-Banat și Oradea (*Hilaria*), Reșița (*Reuniunea de cântări*), Sibiu (*Reuniunea română de muzică*), Turnu Severin (*Doina*).

Sub egida Reuniunii s-au tipărit în acel an 11 fascicule cuprinzând compozițiile lui Porumbescu, care au fost difuzate atât în țară, cât și în străinătate. Demersul cultural al Reuniunii trebuie apăsător subliniat, acesta contribuind în mod convingător la consolidarea operei lui Ciprian Porumbescu și la susținerea, prin aceasta, a idealurilor înalte morale și estetice pe care muzica le promovează.

Trimițând spre semenii lor aceste mesaje, în acei ani când se consolida viața culturală națională, Reuniunea binemerită să fie elogiată. Demersul său constructiv - pe seama protipendadei melomanilor dar și a celor mulți, iubitori de muzică, dintre contemporani - arată cum anume se poate explica miracolul unificării spirituale într-o epocă deloc lipsită de greutate, de lipsuri și încercări.

Prin muzică, prin artă, prin cultură, de înaltă calitate, ca și prin credință, moralitatea societății românești s-a consolidat, redând generației Unirii încrederea în steaua cea bună.

Recuperarea acestor mărturii de istorie culturală și inserția lor în forma muzeificată ar avea, neîndoind, darul să ofere celor de azi și de mâine un model ce merită elogiat.

*

Raportul inspectorului general al artelor pentru Bucovina nr. 12 relativ la acordarea subvenției de 2000 lei pentru societatea „Ciprian Porumbescu” în Suceava:

Domnule Ministru,

Rog respectuos să se dea din banii destinați pentru artele Bucovinei suma de 2000 lei pentru societatea „Ciprian Porumbescu” în Suceava. Rog a-mi asigura suma aceasta cât de urgent la mâna mea prin administrația Bucovinei deoarece societatea

⁸ Cf. cu adresa-ofertă, Suceava, 17.I.1922, idem, f. 9.

Ioan OPRIS

menționată aranjează în zilele aceste reprezentarea operetei „Crai Nou” sub conducerea mea artistică și are multă trebuință de bani.

Cernăuți, 18 ianuarie 1922

Inspector gen. Dr. Pantazi

*

Reuniunea de cântare „Ciprian Porumbescu” în Suceava

Nr. 12

Suceava, în 17 Ianuarie 1922

Domnule inspector,

Reuniunea noastră, înființată în toamna anului 1903, a desfășurat în tot decursul existenței sale o activitate vie și rodnică pentru propagarea muzicii naționale și prin aceasta pentru întreținerea sentimentului național românesc în acest colț de sud al Bucovinei înstrăinate. La concertele ei s-au executat compozițiuni de compozitori bucovineni ca Flondor, Porumbescu, Mandicevschi și Vorobchievici, dar și compozițiuni de Musicescu, Vidu, Dima, Teodorescu, Șorban, J. Movilă, Mezzetti, T. Brediceanu ș.a. Reuniunea a cultivat și muzica bisericească, executând cântările liturgice la sărbătorile mari în bisericile din Suceava.

S-a făcut și muzică instrumentală, așa d. e. la marele concert comemorativ din 25 Mai (7 Iunie) 1908, când se împlineau 25 de ani de la moartea talentatului compozitor, cu al cărui nume se mândrește reuniunea; s-a executat atunci uvertura din opera „Titus” de Mozart și „Rapsodia română” de Ciprian Porumbescu.

Din îndemnul reuniunii noastre, tot atunci s-a sărbătorit amintirea lui Ciprian Porumbescu în centrele mai însemnate ale românimii și anume la Bârlad („Armonia”), București („Carmen”), Coșteiu (Banat), Oradea-mare („Hilaria”), Reșița-montană („Reun. de cântări”), Sibiu („Reun. rom. de muzică”), Turnu-Severin („Doina”).

În același timp, reuniunea a întreprins și marea operă a **tipăririi compozițiunilor inedite ale lui Ciprian Porumbescu**, din care au apărut 11 fascicule, conținând coruri mixte, coruri bărbătești, piese pentru voce cu acomp. de pian și compozițiuni pentru pian.

Activitatea intensivă a reuniunii se evidențiază și prin faptul că încă în 1908 ea a putut întreprinde un turneu, dând concerte și la Câmpulung și la Vatra Dornei, cuprinzând astfel în raza sa tot sudul Bucovinei.

Această activitatea bogată a fost întreruptă prin războiul mondial, când, sub ocupațiunea rusească, reuniunea a îndurat mari pierderi materiale, mai ales în ce privește mobilierul. În Noemvre 1919 reuniunea s-a reactivat și acum e în plin progres.

Cultivând în trecutul său și teatrul, reuniunea a putut să se avânte astăzi la **încercarea de a reprezenta opereta „Crai nou” de Ciprian Porumbescu**, încercare ale cărei sorți de reușită le-ați putut aprecia chiar D. Voastră în persoană, în seara de 16 Ianuarie 1922, când, sosind în mijlocul nostru, cu o spontaneitate vrednică de admirare și recunoștință, v-ați oferit să dați prețioase îndrumări pentru punerea în scenă și regia piesei. Pe temeiul acestei activități vă rugăm, d-le inspector, să binevoiți a interveni la

O PAGINĂ DE ISTORIE A SOCIETĂȚII CORALE CIPRIAN PORUMBESCU

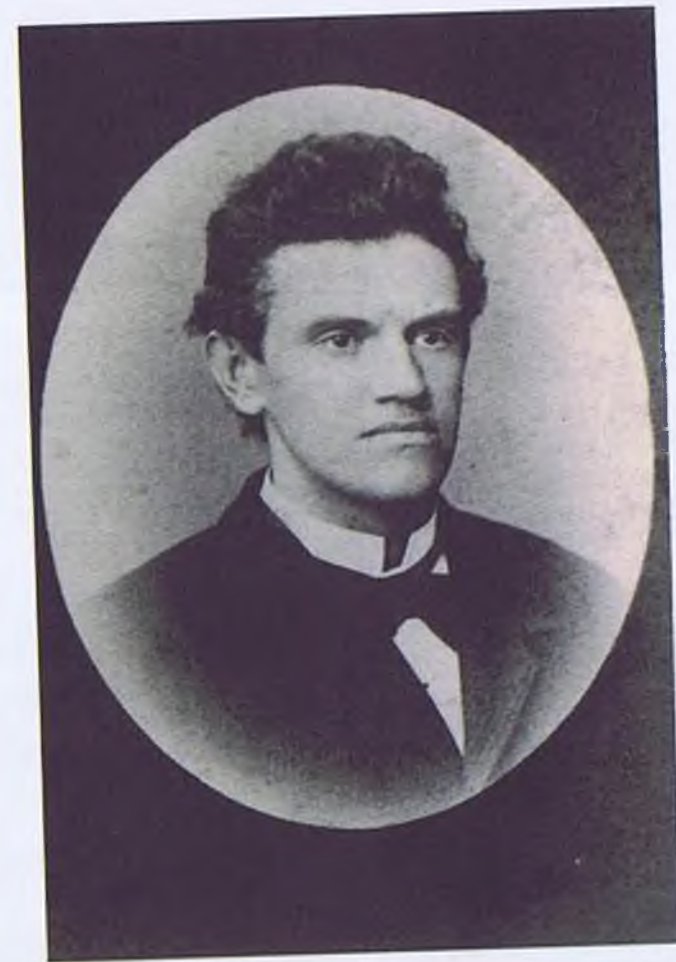
on. ministeriu al artelor ca să se acoarde reuniunii noastre o subvențiune din fondurile bugetare, destinate pentru sprijinirea și încurajarea societăților corale.

În numele comitetului:

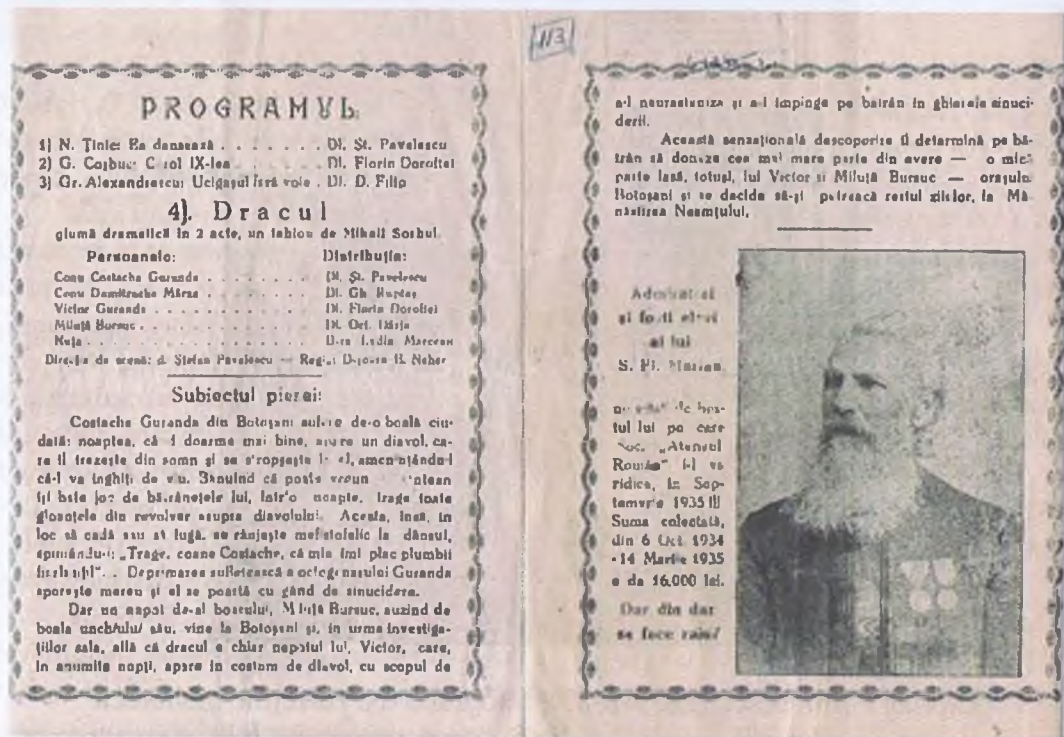
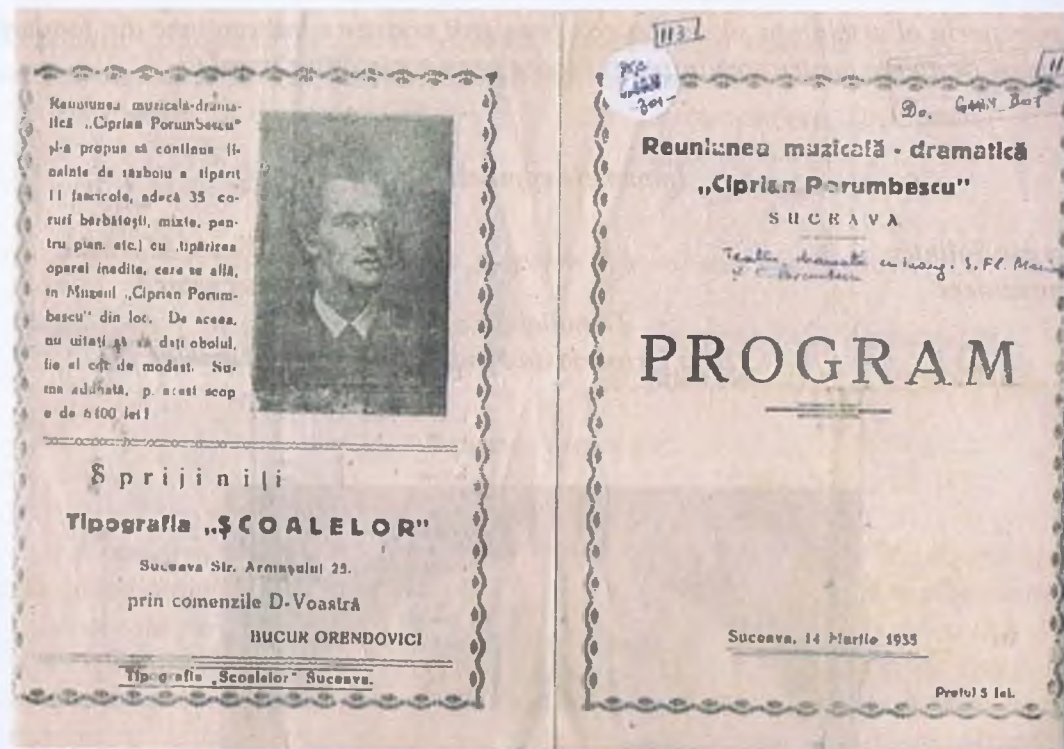
Grigorie Solinteg,
viceprezident

Victor Morariu,
secretar I

Domniei Sale
Dlui Grigorie de Pantazi, inspector al artelor.

Ciprian Porumbescu (1853-1883), fotografie din colecțiile bibliotecii Muzeului Bucovinei din Suceava, nr. inv. 3128.

*Program, Colecția de documente culturale, Casa memorială
Simion Florea Marian din Suceava, nr. inv. 113.*

*Program concert, Colecția de documente culturale, Casa memorială
Simion Florea Marian din Suceava, nr. inv. 107.*

*

A PAGE OF HISTORY OF THE CHORAL SOCIETY *CIPRIAN PORUMBESCU*

In this article the author stresses the contribution of the historian Ion Nistor, Minister of Bukovina, which has dominated Romanian politics after the great union, in reorganizing of cultural activities: performances, revealing of public monuments, restoration of historical monuments etc.

Ministry led by Nistor has supported financially the exhibition opened at Suceava by the painter Ilarion Şuhan, and then a series of shows dedicated to students, with theater plays played in Chernovtsy. A special attention was paid to the choral society *Ciprian Porumbescu*, which presented also at Chernovtsy a great show with operetta *Crai nou*, with music by Ciprian Porumbescu and lyrics by Vasile Alecsandri. Substantial amounts of money were offered and for the painting school in Chernovtsy for that the poor students to can obtain the necessary tools, then for the church from Pătrăuți, to preserve and protect heritage etc. All this activity of supporting the cultural life in Bukovina constitutes even today a model that deserves praises.

LAPTELE-CÂNELUI, UN CAPITOL INEDIT DIN BOTANICA* LUI SIMION FLOREA MARIAN

Aura BRĂDĂȚAN

* Text selectat din enciclopedia de cultură populară a lui Simion Florea Marian, ediție princeps: *Botanica populară română*, volumul II (G - P), ediție critică, introducere, repere biobibliografice, indice *Botanica*, indice capitole publicate antum/postum, text stabilit, indice informatori și bibliografie, de Aura Brădățan, Editura Academiei Române, în curs de apariție, 177 capitole, 712 p.

Laptele-cânelui (*Euphorbia Cyparissias* L.)

Sub numirea de laptele-cânelui sau alior înțeleg românii de pretutindene mai multe specii de plante, cari se țin de una și aceeași familie și cari conțin în sine un suc alb ca laptele, însă veninos și foarte amar, care, uscându-se, se face cleios. Aceste plante sunt:

Aliorul, numit altmîntrelea și arêu¹, ariêu², arior³, ariu⁴, laptele-cânelui,

¹ Rădulescu-Codin, *op. cit.*, p. 75 și 100; Gr. G. Tocilescu: *Materialuri folkloristice*, vol. I, p. II, p. 832 și 841; Hasdeu: *Etym. Magn.*, t. II, p. 1675: *Forma arêu se aude în Banat și Oltenia.*; vezi și poeziile reproduse mai la vale.

laptele-cucului și lăptugă, lat. Euphorbia Cyparissias L.

Aliorul, alior-mic, buruiană-de-negei, buruiană-măgărească și laptele-cânelui, lat. Euphorbia Esula L.⁵

Aiorul, alior, alëur, alfiur, arior, buruiană-de-friguri, buruiană-de-negei, buruiană-măgărească, laptele-cânelui, lapte-cânesc, laptele-cucului și laptele-lupului, lat. Euphorbia helioscopia L.⁶

Alior-de-baltă și aior-de-baltă, lat. Euphorbia palustris L.⁷

Laptele-cânelui și buruiană-de-negei, lat. Euphorbia plathyphyllos L.⁸

Aliorul-de-pădure, lat. Euphorbia sylvestris Jacq sau E. amygdaloides L.⁹

Conținând laptele-cânelui sau arieul, lat. Euphorbia Cyparissias L., un suc alb ca laptele, dar veninos și foarte amar, româncele din unele părți ale Banatului îndătimează de-a face dintr-însul, precum și din alte plante, un fel de unsoare, cu care ung apoi păstorii oile, când stăpânii acestora le măsură și le pun pe brânză în ziua de St. George, anume ca să depărteze halele, precum și alte spirite necurate dimpreună cu vrăjitoarele, de la stână, să nu poată lua laptele de la oi, ci, dacă li-i numaidecât de luat, să-l ieie de la arieu.¹⁰

Româncele din unele părți ale Bucovinei și Moldovei însă întrebuințează laptele-cânelui, lat. Euphorbia Cyparissias L., contra boalei numite de dânsele, care cele mai de multe ori se capătă din iele sau din frumoase. Spre scopul acesta îl strâng ele într-o zi de sec desdeminează, până nu răsare soarele, pe la sfârșitul lunii, și-l pun într-o oală cu apă ne-ncepută la foc ca să fiarbă. Iar după ce fierbe, cu zama lui se aburesc și se spală, iar cu cotorul sau vrejul său fac oblojele.¹¹

⁵ Dr. At. M. Marienescu: *De însemnătatea datinelor populare pentru literatura dramatică*, publ. în *Familia*, an. IX, p. 238.

⁶ Panțu: *Vocab.*, p. 16.

⁷ Dat. rom. din Transilvania, com. de dl P. Oltean: *La laptele-cânelui îi zic în Bonțariu ariu*, cu accentul pe *î*. Tot ariu se numește planta aceasta în toate comunele apusene de la Hașeg.; Hasdeu: *Etym. Magn.*, t. II, p. 1675: *Laptele-cucului sau ariu*.

⁸ Panțu: *Vocab.*, p. 16; Hasdeu: *Etym. Magn.*, t. I, p. 890; și-n Bucovina.

⁹ Panțu: *Vocab.*, p. 16; Hasdeu: *Etym. Magn.*, t. I, p. 892: *Tipul organic al lui alior este alëur, care se păstrează în grai în mai multe localități ... O plantă veninoasă, naltă de 2-4 decimetri și cu floarea ca o umbrelă, se cheamă alëur și se zice și laptele-cucului, fiindcă, rumpând o foaie, dă un suc alb (Jud. Buzău, com. Mărcineni, și jud. Ialomița, com. Coșereni); Gutinul, an. I, Baia-mare, nr. 29, p. 4: Laptele-cânesc este o buruiană de un picior de înaltă, are frunze înguste, liniare, cu marginea întreagă. Mursa albă ce conține se folosește la stârpirea nejelului.*

¹⁰ Hasdeu: *Etym. Magn.*, t. I, p. 890; Panțu: *Vocab.*, p. 16.

¹¹ Dat. rom. din Moldova, com. de dl Art. Gorovei: *Laptele-cânelui sau buruiana-de-negei crește pe dealuri, pe prunduri și pe marginile pădurilor, în formă de tufă rămuroasă cu floare galbănă. Când i se rupe hlujul, lasă un fel de suc alb ca laptele, care, uscându-se, devine cleios și e foarte amar.*; Panțu: *Vocab.*, p. 16.

¹² Hasdeu: *Etym. Magn.*, t. I, p. 890.

¹³ Dr. At. M. Marienescu: *De însemnătatea dat. pop.*, publ. în *Familia*, an. IX, p. 238.

¹⁴ Dat. rom. din Calafindești, dict. de M. Molociu; a celor din Moldova, jud. Suceava, com. de dl Art. Gorovei: *Aliorul e bun de dânsele, o boală primejdioasă la mâni și la picioare, care adeseori face numai răni pe trupul omului. Pentru a vindeca această boală, se fierbe aliorul cu apă; cu zama se spală bolnavul, iar cu vrejul său se fac oblojele pe trup.*

Româncele din Țara-românească, jud. Vâlcea, cred și spun că areul, după cum îl numesc ele, e bun de orișice stricăciune și bântuială. Deci cei ce voiesc să se mântuiască de stricăciunile și bântuielele de cari sunt cuprinși, îl adună vinerea și miercuria, când dă soarele în desară, și apoi, fierbându-l cu vin sau cu oțet, îl beu. Alte românce, tot din Țara-românească și tot din jud. Vâlcea, îndătimează de-a aduna areul primăvara în ziua de Blagoviștenii, 25 martie, și a-l da apoi, dimpreună cu alte buruiene, diferiților bolnavi de boale interne, ca să-l fiarbă și o parte din zama lui s-o beie, iar cu restul să se spele pe corp.

Tot așa se face și cu copiii care sunt plini de un fel de bubulițe pe corp.¹²

Laptele-cânelui e bun, după cum spun româncele din Bucovina, încă și de un fel de bube roșii și mănăcioase, care se aruncă pe trupul omului. Spre scopul acesta se culege pe la Sânziene și apoi se păstrează peste tot anul.

În ziua de Sânziene, până nu răsare soarele, femeile, cari se ocupă cu vindecarea bolnavilor, se duc și-l adună și apoi, aducându-l acasă, îl pun la foc într-o oală curată cu apă ne-ncepută la foc să fiarbă. După ce a fiert de ajuns în apă de-aceasta, cel bolnav se spală din cap spre picioare. Iar după ce s-a spălat, aruncă apa rămasă pe-o propteia sau pe-un părau, anume ca răul să meargă cu apa. Făcând-o aceasta, se zice că cel bolnav, care are bube roșii pe corp, în scurt timp se vindecă.¹³ Laptele-cânelui, despre care n-a fost vorba până aici, se-ntrebuințează foarte adeseori de către româncele din Bucovina și spre producerea gălbinelelor, adică a coloarei galbene, cu care îngălbinesc ouăle la Paști, iară în decursul anului, sculele de buci și de bumbac.¹⁴

În partea primăverii, când laptele-cânelui e mai tânăr, mai fraged, mai lăptos și mai înflorit, atunci româncele din Bucovina, cari voiesc să coloreze cu dânsul, îl adună de pe câmp, îi taie rădăcinile și așa îl pun apoi într-o oală mare sau într-o căldare cu apă la foc ca să fiarbă. Iar când a fiert de ajuns, scurg zama într-o covată și-o împietresc cu piatră acră și, după aceasta, pun sculele, mai ales cele de buci, înuntru și, amestecându-le bine, le pun la soare, unde le lasă să stea mai bine de o oară.

După trecerea acestui timp, când le scot din gălbinelele acestea afară și le întind ca să se usuce, capătă o culoare alămâie.

Alte românce, tot în gălbinelele acestea, preparate după cum s-a arătat, pun sculele de cu sară și le lasă până a doua zi deminează. A doua zi, când le scot, se zice că au o culoare cerie, adică galbănă ca ceara. Unele însă le lasă numai până ce se răcesc gălbinelele, mai pe scurt, fiecare cum voiește să fie floarea sau fața sculului colorat. Însă toate caută ca gălbinelele acestea, când pun sculele într-însele, să nu fie prea fierbinți, căci, dacă-s prea fierbinți, se corăslesc și prin urmare nu sunt bune de nimic. Unele românce însă, cu puține abateri, colorează cu laptele-cânelui în următorul mod:

Cum aduc acest lapte verde din câmp, îl pun într-o oală cu apă la foc ca să fiarbă și, când văd că a fiert de ajuns, îl împietresc. Apoi, când zama lui e mai fierbinte, pun într-însele sculele și ouăle, căci în gălbinele de laptele-cânelui se îngălbinesc și ouă, ca

¹² Com. de S. Sa păr. T. Bălășel.

¹³ Dat. rom. din Calafindești, dict. de M. Molociu.

¹⁴ Dat. rom. din Calafindești, dict. de M. Molociu: *Din laptele-cânelui, numit în Calafindești și lăptugă, fac româncele culoare galbănă cu care colorează sculele și ouăle galbăn.*; a celor din Siret, dict. de Ioana Lipaș: *Din laptele-cânelui fac gălbinele cu care se-ngălbinesc ouăle la Paști și sculele în decursul anului.*

și cu scoarță de **pădureț-acru**, și după aceasta le lasă puțin înuntru. Când le scot după aceea afară, capătă o culoare **galbănă deschisă**, bătând ceva în **verde**, sau o culoare **cănașie**, adică așa ca penele **canarului**. Sculele și ouăle ce se îngălbinesc în aceste gălbinele nu pot fi altfel decât **albe**. Asemenea nu se pot colora în gălbinelele acestea alte scule, decât numai de buci și de bumbac. De lână însă niciodată.¹⁵ Tot cam așa colorează cu **laptele-cânelui** și românele din unele părți ale **Moldovei**, precum bunăoară cele din jud. Suceava.¹⁶

În fine mai e de observat încă și aceea că **laptele-cânelui** e bun de colorat, după cum spun românele din **Bucovina**, numai până la **Duminica mare**. La o săptămână după **Duminica mare** însă nu e mai mult bun, căci se prea îmbătrânește.¹⁷

Aliorul sau **laptele-cânelui**, numit lat. *Euphorbia helioscopia* L., e bun, după spusa românelor, de **negei**, din care cauză se și numește el apoi în unele părți locuite de români și **buruiănă-de-negei**, apoi de **pecingene**, de **friguri**, din care cauză se mai numește și **buruiănă-de-friguri**, de **bubă** sau de alte rane, de **vătămătură**, de **ncuier**, de **râie** și **păduchi** la vite și-n urmă, de **mușcătură de șerpe** și de **prins pește**. Spre vindecarea unora dintre boalele acestea se culege, când e tânăr sau în floare, iară pentru altele în **Ziua Crucii**, 14 septembrie, din care zi se păstrează apoi peste tot anul.¹⁸ Pentru **negei**, **pecingene** și **unghiile stricate**, se rupe **aliorul** și, ungându-se cu laptele care iese dintr-însul, **pecingenea** și **negeii** se trec, iar unghiile se îndreaptă.¹⁹

Pentru **friguri**, precum și pentru cei ce vor să verse, se-ntrebuințează de cătră românii din **Moldova**, jud. Suceava, atât **aliorul** întreg, cât și sămânța lui. Cei din jud. Tecuci însă îl pisază și-l beu cu apă, ca să fie mai puternici. Alții iarăși îl storc de zămă și zama aceasta o beu apoi cu apă.²⁰

Pentru **bube** și alte **rane** se iau frunze de **alior** sau **arior** și, dacă-s uscate, se fierb, iar dacă-s verzi, se pălesc la para focului și așa se pun apoi pe rană.²¹

De **vătămătură** se pune în holercă și holerca aceasta apoi, după ce a ieșit toată puterea din **alior**, se bea.²² Pentru cei **încuiați** se fac hapuri din lapte stors de **alior**, îngroșat cu făină de **grâu**, și hapurile acestea se iau apoi ca purgativ.²³

¹⁵ Dat. rom. din Calafindești, dict. de M. Molociu: *Din laptele-cânelui*, numit în Calafindești și *lăptugă*, fac românele culoare galbănă cu care colorează sculele și ouăle galbăn.; a celor din Siret, dict. de Ioana Lipaș: *Din laptele-cânelui* fac gălbinele cu care se-ngălbinesc ouăle la Paști și sculele în decursul anului.

¹⁶ *Buletinul societății de științe*, p. 247: *Laptele-cânelui* crește prin fânațe, pe prunduri și prin pârlaoge. Se întrebuințează cu flori cu tot, fără rădăcini. Se poate întrebuința de verde. Boiala scoasă dintr-însul este galbănă și pentru a o obține se procedează ca și cu *luștele*. Ceea ce avem de vâpsit mai întâi se împietrește și apoi se pune în zămă.

¹⁷ După spusa rom. din Calafindești, dict. de M. Molociu.

¹⁸ Dat. rom. din Moldova, com. de dl Art. Gorovei.

¹⁹ Dr. N. Leon: *Ist. nat. med.*, p. 45; dat. rom. din Moldova, jud. Botoșani, com. Dumbrăveni, dict. de pâr. Nicolai Filip: *Cu lapte de laptele-cânelui* se ung *negeii* și se trec.; Hasdeu: *Etym. Magn.*, t. I, p. 891: *Aliorul* se dă și la *friguri*, de unde-i vine numele *buruiănă-de-friguri*.

²⁰ Dr. N. Leon: *Ist. nat. med.*, p. 45; com. de dl Art. Gorovei: *Ungând negeii* cu suculele acestor plante, ei se usucă și cad. De-aice-i vine apoi și numele *buruiănă-de-negei*.

²¹ Dat. rom. din Moldova, com. de dl Art. Gorovei; dr. D. G. Crăiniceanu: *De ale igienei pop.*, publ. în *Familia*, XXIX, p. 258: *Ariol*, nalt ca *laptele-cânelui* și de culoarea acestuia, cu frunza roșie pe dos, de-i uscat, îl fierbi, sau și frunza verde o pui pe rană sau *bubă* și vindecă.

Cu suc sau cu zămă de **alior**, fiert în apă ne-ncepută, se vindecă oile de **râie**, iar viței și vacile de **păduchi**.²⁴

Această întrebuințare păstorească a suculei de **alior** ca unsoare pentru oi, ca să nu se apropie **halele** și **fărmăcătoarele** de dânsule spre a le lua laptele, precum și pentru toate vitele ce au **râie** sau **păduchi**, pare a fi dat naștere numirii **alfior** = **alifior**, prin etimologie poporană din **alifie**, deși ar fi nu mai puțin cu puțință o etimologie poporană de la **fior**, deoarece **aliorul** e totodată și **buruiănă-de-friguri**.²⁵

Pentru **mușcătură de șerpe** la vite se fierbe **laptele-cucului** și cu zama ce iese dintr-însul, descântându-se în apă, se spală apoi vita de **umflătură**.²⁶ Românele din Munții apuseni ai **Transilvaniei**, când au să fete junincile, au datină de-a le lega **arior** între coarne, anume ca să nu se apropie **fărmăcătoarele** de dânsule spre a le lua laptele.²⁷

În fine românii din **Bucovina**, când vor să prindă pește, rup **alior**, îl ducă mărunțel și-l aruncă în apă, unde se află mult pește;²⁸ iar cei din **Țara-românească**, jud. Vâlcea, tot spre scopul acesta, împreună **areul** cu așa numitele **gogoși de pește**, le frământă în mămligă și le aruncă apoi în râurile cu pește. Iar peștele, mâncându-l, se amețește, iese deasupra apei și așa se poate apoi foarte lesne prinde.²⁹

Aliorul se-ntrebuințează foarte adeseori atât de românele din **Bucovina**, cât și de celea din **Moldova** și **Țara-românească** și la colorat.³⁰

Românele din **Bucovina**, cari se ocupă cu coloratul, îl adună și-l întrebuințează spre scopul acesta întocmai ca și **laptele-cânelui**.

Românele din **Țara-românească**, jud. Prahova, însă, când vor să prepare un **galbăn ruginiu**, taie **alior**, numit pe alocurea și **areu** sau **laptele-cucului**, lat. *Euphorbia helioscopia* L., din fața pământului, când e înflorit, de obicei cam pe la **Sânt-Ilie**, 20 iulie, îi pisază trunchiul cu flori cu tot și apoi îl pun într-un vas cu apă, unde îl lasă o noapte întreagă ca să se plămădească.

A doua zi strecoară zama, unde se plămădisă o noapte, iar **aliorul** îl lasă ca vreo patru oare la soare, dar în urmă îl pun din nou în zama în care s-a plămădit. Îl pun după aceasta puțin la fiert (se dă în fiert), apoi se scot rămășițele **aliorului**, iar în zămă pun ca la 20-30 grame de **piatră-acră** de fiecare 12 litri de zămă.

Sfârșindu-se această operațiune, se introduc lucrurile care au să se coloreze, unde stau trei-patru oare la fiert. După aceasta se scot, se pun la soare la zvântat, după

²² Dat. rom. din Calafindești, dict. de M. Molociu.

²³ Dr. N. Leon: *Ist. nat. med.*, p. 45; Hasdeu: *Etym. Magn.*, t. I, p. 891: *Alior*, cu apă caldă, se bea ca purgativ, iar în hapuri cu făină de *grâu* se ia pentru durere de stomac (Bărlad).

²⁴ Dat. rom. din Calafindești, dict. de M. Molociu: *Vitele cari au păduchi*, dacă se spală cu apă de *alior*, pierd *păduchi*.; Hasdeu: *Etym. Magn.*, t. I, p. 891: *Sucul de alior* țărani îl întrebuințează la spălatul oilor de *râie* (Râmnicu-Sărat, com. Bogza); com. de dl Art. Gorovei.

²⁵ Hasdeu: *Etym. Magn.*, t. I, p. 891; cf. și dr. At. M. Marienescu, *loc. cit.* mai sus.

²⁶ Dat. rom. din Țara-românească, com. de dl Art. Gorovei.

²⁷ Com. de dl Aureliu Gligor, stud. gimn. în Blaj.

²⁸ Dat. rom. din Putna, dict. de Achilina Ursachi și Măriuca Zubaș.

²⁹ Com. de S. Sa pâr. Th. Bălășel.

³⁰ Com. de dl Art. Gorovei: *Cu alior se face o vâpsea cu care țărancele îngălbinesc ouăle la Paști precum și țesăturile*; Hasdeu: *Etym. Magn.*, t. I, p. 890: *Cu alior țărancele vâpsesc ouăle galbene la Paști*.

ce mai întâi au fost clătite în apă curată.³¹ După ce firele s-au zvântat, se pot întrebuința. În această preparațiune însă se colorează numai firele de lână din cari se fac vârgi galbene la straie, velnițe, țoluri, așternuturi și brâie.³²

Românele din Țara-românească, jud. Putna, plasa Răcăciuni, întrebuințează **aliorul** mai cu samă la coloratul ouălor de Paști.

Spre scopul acesta se culege **aliorul** când este în floare, se fierbe într-un ceaun sau oală, se scurge zama ce iese dintr-însul în alt vas și se lasă puțin ca să se răcorească, în care timp pun într-însa și puțină **piatră-acră**.

După aceasta se pun ouăle, cari se lasă ca la o jumătate de oră de se fac de-o culoare galbănă-frumoasă.³³

În fine, românele din jud. Covurlui, plasa Siret, tot din Țara-românească, întrebuințează **aliorul** asemenea numai spre colorarea ouălor de Paști. Acestea iau **aliorul**, verde cum l-au cules de pe câmp, și-l pun la foc ca să fiarbă. După ce-a fiert, îl scot din vas, iar în zama lui pun **piatră acră** și pe urmă ouăle, unde le lasă acoperite o noapte sau o zi.³⁴

Unele dintre numirile plantelor înșirate la începutul articolului de față, precum: **aliorul**, **alfiorul** și **areul**, figurează foarte adeseori și-n poezia poporană, și anume: **aliorul** și **alfiorul** în poeziile poporane din Bucovina, Moldova și Transilvania, iar **areul** în celea din Țara-românească și Banat.

Așa o doină de dragoste din Moldova, în fruntea căreia figurează **aliorul**, sună precum urmează:

*Frunză verde de-alior,
La fântâna cu izvor
Se-ntâlnește dor cu dor,
Se iubesc până ce mor.
La fântâna cu cel fag
Se-ntâlnește dor cu drag,
Se iubesc până ce zac.³⁵*

O altă doină, tot din Moldova, și anume de dor, în fruntea căreia se află **aliorul**, e aceasta:

*Foiliță de-alior,
Am avut un puișor
Și s-o dus și m-o lăsat,
Nu știu pe-a cui mâna-ntrat.
Pentru tine puișor
Nici noaptea nu pot să dorm.
Când adorm noaptea mai bine
Visăz puiul lângă mine;
Mă trezesc și nu-l găsesc
Cu dorul mă vânjolesc,*

³¹ Unele femei le clătesc în apă fiartă cu cenușă, numită, ca și-n Bucovina, **leșie**.

³² *Buletinul societății de științe*, p. 193-194.

³³ *Buletinul societății de științe*, p. 265.

³⁴ *Buletinul societății de științe*, p. 271 și 280.

³⁵ *Șezătoarea*, vol. III, Fălticeni, p. 153.

*Cu jelea mă prăpădesc.*³⁶

A treia doină, asemenea din Moldova, sună astfel:

<i>Frunzuliță de-alior, Pe câmpul Focșanilor Pasc caii muscalilor, Pasc un fir și altul crește, Altu-n patru se-mpletește,</i>	<i>Mândra-i ține de căpestre Și-i adapă la izvor, Că la bălți să bea nu vor, Că se prăpădesc și mor.³⁷</i>
--	---

O doină poporană din Transilvania, în fruntea căreia figurează numirea **alfior**, sună așa:

<i>Frunză verde de-alfior, Mi-i bărbatul băutor, La toată crâșma-i dator Și la lucru n-are spor; A avut un biet cojoc, L-a pus la crâșmă zălog; A avut un comănac,</i>	<i>L-a pus la crâșmă-n dulap. Și avea el o bondiță Și o duse la crâșmuță. De când bea la făgădău, De-atunci i sumanul rău; De când bea la crâșmă-n deal, De-atunci i sumanul rar!³⁸</i>
--	--

O doină poporană din Țara-românească, jud. Vâlcea, în fruntea căreia figurează **areul**, sună așa:

*Verde frunză de areu,
Pe drumu care vin eu
Nu e iarbă, nici dudău,
Nici fântână, nici gâldău,³⁹
Să-mi potolesc focu meu;
Că focu meu, când s-aprinde,
Nici marea nu-l poate stânge,
Nici marea, nici Dunărea,
Numai Leana cu gura.*

Alta, tot de-acolo:

*Verde frunză bob areu,
Unde o fi neic 'al meu,
Unde-o fi, unde-o-nsera,
Pe ce brațe s-o culca,
Ce guriș'o săruta;
O fi dulce ca a mea,
Ori amară ca fierea?⁴⁰*

În fine a treia și totodată ultima doină, tot din Țara-românească, în fruntea căreia figurează **areul**, sună precum urmează:

³⁶ *Șezătoarea*, vol. III, p. 62.

³⁷ *Șezătoarea*, vol. IV, p. 218.

³⁸ Laura V. Mureșan: *Doine din Ardeal*, publ. în *Familia*, an. XX, p. 240.

³⁹ **Gâldău** = o baltă de apă.

⁴⁰ Com. de S. Sa păr. Th. Bălășel.

Foaie verde de areu,
Căci n-a lăsat Dumnezeu,
Ce-oi iubi să fie-al meu,
Și să mor când oi vrea eu.
Căci n-a lăsat Dumnezeu

Să ia frumos pe frumos
Să trăiască mângăios.
Și n-a lăsat Domnul sfânt
Să ia urât pe urât
Să trăiască amărât.⁴¹

*

Alfiorul⁴², aliorul⁴³, areul⁴⁴, iarba-cățelei⁴⁵, laptele-cucului⁴⁶.

An unpublished chapter from *Romanian Botany* by Simion Florea Marian
- summary -

In the article is presented an unpublished chapter from the monumental manuscript *Romanian botany*, by Simion Florea Marian (12 volumes, of 8, 10 or 11 notebooks), which present 520 plants known by Romanians, described by the author from the point of view of Romanian people's traditions and habits. This thesaurus of Romanian folk culture, that stayed unpublished until now, is the most important work of Marian. In the chapter *Euphorbia Cyparissias L. - Dog's-Milk* (Romanian folk name of the plant) there are also some recipes of folk medicine and some ways of obtaining vegetal colors for painting, old of about 150 years.

⁴¹ Gh. Popescu-Ghica: *Culegeri de cântece pop.*, publ. în *Gazeta săteanului*, an. X, p. 429; cf. de același, și p. 406; apoi Rădulescu-Codin: *Cântece pop.*, p. 75 și 100; Gr. G. Tocilescu: *Materialuri folkloristice*, vol. I, p. II, p. 832 și 841; V. Alecsandri: *Cântece de peste Olt*, publ. în *Convorbiri literare*, an. X, p. 210.

⁴² *Familia*, an. XX, 1884, p. 240.

⁴³ *Buletinul*, p. 211, 216; Pamfile, I, p. 22 și 24, IV, p. 6 - țâța-cățelei.

⁴⁴ Tocilescu, I, p. 699.

⁴⁵ Bălășel, nr. 93.

⁴⁶ Bălășel, nr. 102.

TEODOR BALAN, COLABORATOR AL MUZEULUI DIN SUCEAVA

Nicolae CÂRLAN

Renumitul istoric Teodor Balan (26.07.1885 – 25.11.1972), editor de *Documente bucovinene* prin excelență, dar și autor a numeroase lucrări privind îndeosebi istoria ținuturilor bucovinene, a fost, nu putea să nu fie, un apropiat colaborator al Muzeului din Suceava, în special după ce această prestigioasă instituție de cultură și știință a început să-și editeze propria publicație științifică, valorificând cercetările specialiștilor săi ca și pe ale acelora din afara instituției, care s-au aplecat cu pertinență asupra realităților istorice ale zonei.

Teodor Balan nu figurează în sumarul primelor două apariții ale publicației pomenite – „Studii și materiale. Istorie”, volumul I/1969, volumul II/1971 - din motive care nu ne privesc neapărat, însă în volumul III/1973, numele său apare, din păcate închenarat, în dreptul studiilor *Numele Moldova. O istoriografie a problemei* (p.77-112) și *Controversa pentru regiunea Dornei dintre Moldova și Transilvania* (p.159-194) ca și în fruntea necrologului redactat cu pietate și rigoare de Mircea Ignat (p.321-322).

O scrisoare adresată, din Gura Humorului, unde locuia istoricul aflat din anul 1946 la pensie, lui Grigore Foit, director în acel moment al Muzeului Suceava, ne oferă relații despre avaturile redacționale (“o corectură severă și foarte atentă”, păstrarea identității textului auctorial) ale celui de-al doilea studiu, cel referitor la “conflictul pentru regiunea Dornei”, punând în evidență meticulozitatea și exigența istoricului pentru destinul editorial al lucrărilor sale încredințate publicității.

Aflată în posesia noastră, scrisoarea care se publică acum (cu facsimil) va fi donată, spre păstrare, Muzeului Bucovinei, Suceava.

G[ura] H.[umorului], 18 martie 1970

Stimate Domnule Foit!

Ieri seara, în 17 martie a.c., am primit scrise pe mașină cele cinci (I-V) anexe, cu care s-a terminat lucrarea mea despre conflictul pentru regiunea Dornei dintre Moldova și Transilvania. Astfel am putut să trimit Muzeului din Suceava această lucrare a mea pentru a fi publicată în anul corect [sic] în revista pe care o editează Muzeul Vostru.

Lucrarea cuprinde următ.[oarele] capitole:

Pag. 1-39 – textul lucrării mele, corectat de mine și astfel nu mai trebuie corectat.

Pag 40 etc. cele cinci anexe, din care una este scrisă în limba română, iară celelalte patru scrisori în limba latină. Cea scrisă în limba română a fost corectată de mine; urmează ca celelalte scrise latinește să fie trecute prin corectură, o corectură severă și foarte atentă, ca să nu se strecoare greșeli.

Și aceste patru anexe latinești urmau să fie corectate de mine, dar deoarece anexele mi-au fost trimise târziu, n-am fost în stare să fac corectura. Cum îmi este cunoscut că ești latinist, Te rog să fii atât de bun și să faci corectura necesară. Te rog

să fii foarte atent la facerea corecturii, fiindcă domnișoara dactilografă, care a scris anexele, nu posedă bine limba latină. Corectura se va face cu sprijinul anexei dată de mine, unde este textul corect.

Lucrarea urmează, după cum V-ați obligat, să apară în cursul anului corent [sic]. Dacă cumva lucrarea nu se va publica în anul 1970, atunci Vă oblig să mi-o restituiți, ca s-o plasez în altă parte.

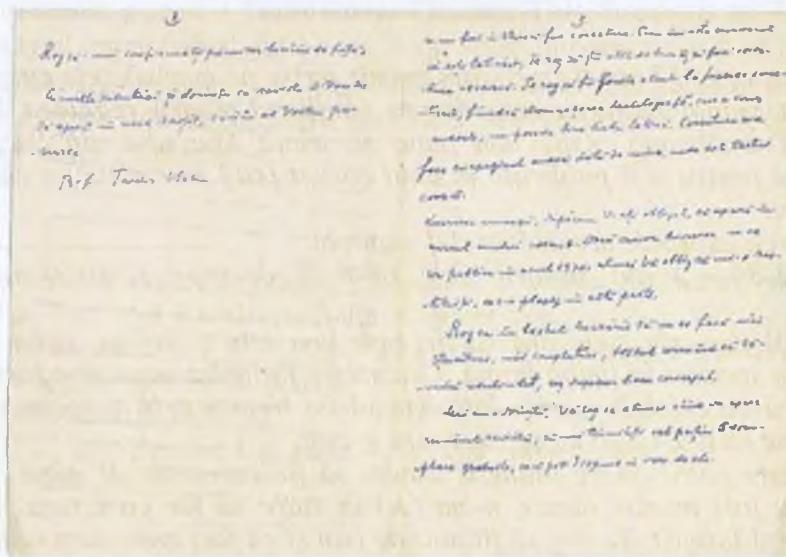
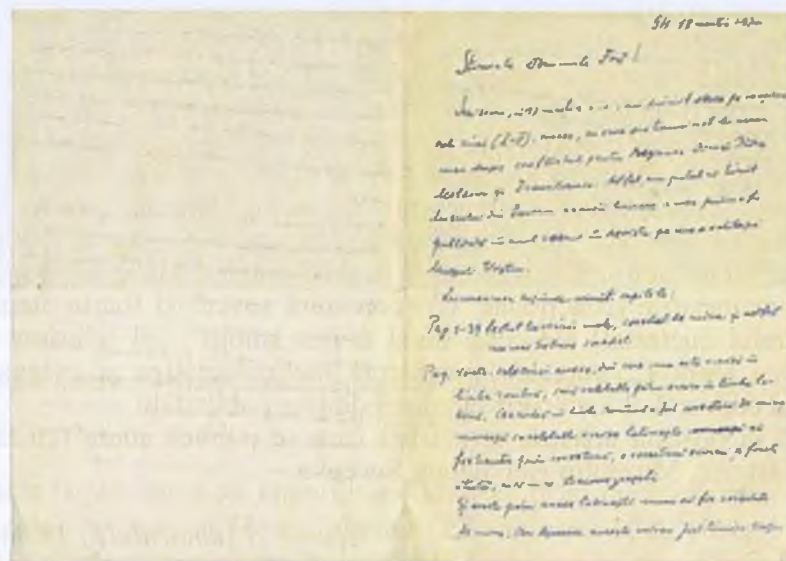
Rog ca în textul lucrării să nu se facă nici ștersături, nici completări, textul urmând să rămână neschimbat, așa după cum l-am conceput.

Mai am o dorință. Vă rog ca atunci când va apare numărul viitor, să mi trmiteți cel puțin 5 exemplare gratuite, ca să pot dispune în voie de ele.

Rog să-mi confirmați primirea lucrării de față.

Cu multe salutări și dorința ca revista D-Voastre să apară în mod reușit, rămân al Vostru pururea

Prof. Teodor Balan

MUZEOGRAFIE

CULTURA CUCUTENI - ARTĂ ȘI RELIGIE, EXPOZIȚIE ORGANIZATĂ DE MUZEUL BUCOVINEI LA MUZEUL DE STAT DE ARHEOLOGIE/PANSTWOWE MUZEUM ARCHEOLOGICZNE DIN VARȘOVIA

Ion MAREȘ

Pe data de 16 septembrie 2009 a fost vernisată, la Muzeul de Stat de Arheologie/Panstwowe Muzeum Archeologiczne din Varșovia, Polonia, expoziția *Cultura Cucuteni – artă și religie*, care a fost deschisă publicului până pe 14 ianuarie 2010, proiect cultural rezultat din colaborarea dintre Muzeul Bucovinei din Suceava și Muzeul din Varșovia. La vernisajul expoziției au fost prezente remarcabile personalități: Excelența Sa Gheorghe Predescu, ambasadorul extraordinar și plenipotențiar al României în Republica Polonia, Adam Strujik, mareșalul Voievodatului Mazowia, Vasile Timiș, secretar de stat la Ministerul Culturii, Cultelor și Patrimoniului Național din România, Dorian-Alexandru Branea, directorul Institutului Cultural Român din Varșovia, dr. Wojciech Brzezinski, directorul Muzeului de Stat de Arheologie din Varșovia, dr. Barbara Salacinska, custode superior - secția *neolitic* de la același muzeu, Constantin Emil Ursu, director general la Muzeul Bucovinei, directori de muzee și de instituții de cultură din Polonia, precum și un public numeros.

Din țară au participat directori, muzeografi, profesori universitari din țara noastră: din Suceava (dr. Sorin Ignătescu), din Iași (prof. dr. Nicolae Ursulescu, dr. Senica Țurcanu, dr. Tamilia Marin), din Botoșani (prof. Maria Diaconescu), din Bacău (prof. Silvia Iacobescu, prof. Lăcrămioara Istina), din Vaslui (prof. Ioan Mancaș).

Expoziția a fost realizată în colaborare cu prestigioase muzee din România: Complexul Muzeal Neamț, Muzeul de Istorie Ștefan cel Mare din Vaslui, Muzeul de Istorie Iulian Antonescu din Bacău, Muzeul Județean Botoșani, Complexul Muzeal Moldova din Iași, Universitatea Alexandru Ioan Cuza - Centrul de Studii Arheologice din Iași, Universitatea Ștefan cel Mare din Suceava.

Acest important proiect cultural a fost finanțat de Ministerul Culturii, Cultelor și Patrimoniului Național din România și Consiliul Județean Suceava. Cu acest prilej, a fost editat, în condiții grafice deosebite, la tipografia *Accent Print* din Suceava, catalogul bilingv *Cucuteni culture - art and religion/ Kultura Cucuteni - sztuka i religia*, cu 180 pagini de text și imagini color, coordonatorul expoziției și autorul catalogului fiind dr. Ion Mareș, director general adjunct al Muzeului Bucovinei din Suceava. Colectivul de specialiști de la muzeul sucevean a fost format din: Cristi Cureleț, șeful Laboratorului de Restaurare și Conservare, conservatorii Varvara Scutaru, Florentina Milici și Iulian Cimpoeșu, George Ostafi, șeful secției de relații publice, Dan

Cotoc, șofer. Pentru ilustrarea și popularizarea acestei expoziții au fost realizate și 2000 pliante color, sponsorizate de editura *Accent Print*.

Astfel, la Muzeul de stat de Arheologie din Varșovia au fost expuse 484 piese cucuteniene de mare valoare artistică, incluse în categoria *tezaur* a patrimoniului cultural național din România, diferite tipuri de vase pictate, plastică antropomorfă și zoomorfă, obiecte de cult din lut ars, piese din silex, os și metal.

Expunerea tuturor acestor obiecte de patrimoniu, de mare interes cultural, a fost realizată de partenerii din Polonia pe un sistem modern, fiind însoțită și de grafică, ilustrație, hărți.

Civilizația *Cucuteni - Tripolje* este cea mai spectaculoasă cultură cu ceramică pictată din sud-estul Europei. Într-un mileniu de existență, această civilizație a avut cea mai intensă locuire, fiind repertoriata până în prezent peste 3000 de așezări care includ de la câteva locuințe, până la câteva sute și mii de construcții ridicate în stațiuni, pe zeci și sute de hectare de teren, ocupând un spațiu de 35.000 km², din sud-estul Transilvaniei, până la Nipru și nordul Mării Negre.

Cronologic, civilizația Cucuteni-Tripolje se încadrează în neolitic/chalcolithic, între circa 4600-3500 BC. Ceea ce încântă în mod deosebit la civilizația Cucuteni este ceramica pictată, cu decorurile ce acoperă spațiile vaselor cucuteniene, executate de artizani care formau școli/ateliere artistice.

Descifrarea simbolurilor pictate pe ceramica cucuteniană este greu de surprins. Fiecare simbol - spirală (reprezentată în diferite ipostaze), meandre, zig-zaguri, benzi de linii paralele, ove, semiove, ghirlande, triunghiuri, romburi, pătrate, figuri antropomorfe și zoomorfe etc. - transmite anumite mesaje spirituale.

În acele timpuri, un loc aparte în viața cotidiană era ocupat de practicarea cultului, axat pe credințe legate de fertilitate și fecunditate. Marca Zeiță (Zeița Mamă, *Terra Mater*) era reprezentată în diferite ipostaze prin plastica antropomorfă.

Expoziția *Cultura Cucuteni - artă și religie*, organizată de Muzeul Bucovinei din Suceava la Varșovia, se înscrie în linia colaborării culturale dintre țara noastră și Polonia, urmând unei alte expoziții de succes, deschisă în anul 2009 la Muzeul din Bytom - Silezia, prezentată în numărul trecut al anuarului muzeului nostru.

MEDALIOANE

GENERALUL ADRIAN PETRUC

Eugen ICHIM

În dulcea Bucovină aflată sub ocupație austriacă, Toporăuți* era spre sfârșitul secolului al XIX-lea o frumoasă așezare românească situată la circa 15 kilometri nord-est de Cernăuți, cu oameni harnici și primitivi care-și munceau cu drag pământul din roadele căruia se hrăneau atît ei cît și animalele aflate în gospodăriile lor. Familiile, în cea mai mare parte numeroase, erau greu de întreținut, mulți dintre copii, după absolvirea claselor primare erau trimiși la alte școli mai înalte la oraș ori își începeau ucenicia la diverse ateliere și manufacturi pentru a învăța o meserie.

Într-o asemenea situație se găsea și familia vrednicului preot Teodor Petruc, păstorul comunității ortodoxe din localitatea menționată mai sus care cu greu făcea față greutăților de tot felul pentru a-și întreține și crește cei nouă copii, patru băieți și cinci fete. Peste ani, doi dintre băieți vor ajunge ofițeri (Adrian la armată iar Teodor la jandarmi, ambii vor primi pentru munca lor, spre sfârșitul carierei, gradul de general), unul magistrat iar cel mai mic își va urma tatăl, devenind preot. Fetele au urmat diverse școli, au primit o educație aleasă și au avut căsătorii reușite. Adrian - cel la care ne vom referi în rândurile următoare - a fost al doilea copil din familia preotului Teodor Petruc și a venit pe lume la 23 iunie 1899. A urmat cursurile școlii primare în Toporăuți după care a fost dat la Liceul "Aron Pumnul" din Cernăuți al cărui elev fusese, cu jumătate de veac în urmă și Mihai Eminescu. După absolvirea acestei prestigioase instituții de învățământ cu rezultate meritorii în anul 1916 cu toate că întreaga Europă era în plin

* În această localitate a avut moșie domnul Moldovei Miron Barnovschi- Movilă (1633, aprilie - iunie 22). Biserica din sat, ctitorită de acesta, adăpostește și mormântul său. În prezent denumirea localității este Toporovka și se află în Ucraina.

război, tânărul Adrian este admis cadet la Academia Militară Tehnică din Molding, lângă Viena, care pregătea ofițeri pentru armata imperială specializați în diferite domenii. Petruc Adrian a ales domeniul căilor ferate și după doi ani, în vara anului 1918, a fost avansat sublocotenent. A fost repartizat comandant de pluton de căi ferate subunitatea sa aflându-se la acea dată tocmai în vestul Germaniei la Homburg dar, după puțină vreme, această subunitate revine în Viena.

Iminenta apropiere a sfârșitului războiului, masivele mișcări sociale și naționale care au loc de-a lungul și de-a latul imperiului determină mulți ofițeri români aflați în slujba „împăratului” să militeze pentru eliberarea teritoriilor aflate sub dominația habsburgică și astfel îl vom găsi pe sublocotenentul Petruc ca făcând parte, în toamna anului 1918, din Garda Națională Română din Viena. După realizarea unității naționale și revenirea la patria mamă a provinciilor istorice Bucovina, Basarabia și Ardeal, la cererea sa, tânărul ofițer va fi încadrat în armata română fiind repartizat, pentru puțină vreme, la Regimentul 113 Infanterie „Spătaru Coman” din Cernăuți. Tot la cererea sa, la 1 noiembrie 1919 este încadrat la Regimentul 2 Căi Ferate din Chitila în funcția de comandant de pluton. În perioada 1 septembrie 1920-30 august 1922 urmează Școala Specială de Geniu pe care o termină cu rezultate dintre cele mai bune fiind numit comandant de companie tot în Regimentul 2 Căi Ferate. Fiind în București, profită de oportunitățile pe care le oferea acest oraș și se va dedica cu o ambiție deosebită studiului urmând concomitent mai multe instituții de învățământ superior în urma cărora va fi licențiat ca inginer hotarnic și constructor dar și în litere și filozofie. În anul 1930 va fi numit comandant de companie în Regimentul 4 Pionieri apoi comandant de batalion în Regimentul 2 Transmisiuni și pentru o perioadă ajutor de comandant la Sectorul 2 Lucrări din Direcția Fortificații. Acest periplu în unități de alt profil va lua sfârșit în anul 1938 când la aproape 40 de ani, cu o bogată experiență și un înalt nivel de cunoștințe locotenent-colonelul Petruc este numit șef al Biroului Tehnic din Brigada de Căi Ferate. Din anul 1938, își va uni pentru 20 de ani destinele cu marea unitate de căi ferate și se va implica cu toată ființa sa în a o ridica la nivelul înaltelor misiuni ce nu vor întârzia să-i vină în anii premergători războiului: sporirea capacităților de transport prin construcția de linii noi, dezvoltarea triajelor, a rampelor, construcția de linii noi.

După începerea celui de-al doilea război mondial, în august 1941, va prelua comanda detașamentelor de lucru - structuri nou înființate pentru menținerea viabilității căilor ferate din interiorul țării - care vor ajunge în perioada de vîrf, anul 1943, la numărul de 19 cu efective însumînd peste 56000 de oameni. Cu aceste unități s-au realizat trecerea la ecartament a liniilor feroviare din Basarabia și Bucovina, lichidarea urmărilor bombardamentelor efectuate de aviația sovietică și ulterior americană asupra nodurilor și stațiilor de cale ferată. După 23 august 1944 a contribuit decisiv cu forțele din subordinea sa la refacerea rețelei feroviare distruse de inamic în retragere atât în țară cât și în țările din vest unde armata română desfășura acțiuni de luptă. Colonelul Petruc a fost cel care a reprezentat cu multă prestanță armata română în relațiile cu armata sovietică respectiv cu generalul Beleaev-comandantul trupelor de comunicații al Frontului 2 Ucrainean - în ceea ce privește responsabilitățile în refacerea rețelei feroviare necesare frontului - și spre satisfacția sa, s-a achitat cu demnitate și curaj de această misiune grea și delicată.

După încheierea războiului și revenirea în țară a trupelor de căi ferate care au făcut parte din Grupul Operativ al Brigăzii de Căi Ferate în Campania din vest a coordonat întreaga activitate de refacere a rețelei feroviare în special la acele obiective care limitau capacitatea de transport: tuneluri, triaje, poduri și viaducte etc. La 16 august 1946 este numit în funcția grea, de mare răspundere de comandant al Brigăzii de Căi Ferate unde va rămâne în pofida schimbărilor politice dramatice care aveau loc în țară și implicit în armată până la 29 ianuarie 1958. La 23 august 1949, avînd această funcție, este avansat la gradul de general maior. Acum va avea curajul și puterea de a-și transpune în practică idei și gânduri care-l preocupau de multă vreme. Astfel va milita pentru separarea învățămîntului militar de căi ferate de cel de geniu prin înființarea Școlii de ofițeri de căi ferate de la Chitila în anul 1949, fapt important în recunoașterea individualității depline a acestei arme în componența categoriilor de forțe ale oștirii române. Brigada de căi ferate care o avea în subordine avea în acest caz și atribuțiile unui comandament de armă independent. Peste cîțiva ani și în Academia Militară își va găsi locul o asemenea specializare pentru ofițerii de căi ferate. De asemeni a reușit ca în relațiile cu organele căii ferate comandantul brigăzii să aibă, prin asimilare, rangul unui director general din acest minister iar statutul cadrelor din brigadă să fie ridicat-după nivelul pregătirii - la nivelul celor din rețeaua feroviară și să beneficieze de aceleași drepturi: permise de călătorie pentru ei și familii etc. Ca urmare, la darea în funcțiune a Palatului C.F.R., comandamentul brigăzii s-a instalat în această clădire. Pentru militarii detașați la pregătire de specialitate pe șantierele căii ferate a convins și a impus adoptarea unor reglementări prin care să se asigure acestora condiții de muncă, de cazare, de hrănire și de protecția muncii la un nivel corespunzător iar retribuirea să fie pe măsura realizărilor și a efortului depus. A luat măsuri ferme ca în cadrul unităților de căi ferate să se facă o temeinică pregătire a specialiștilor feroviari necesari la pace dar mai cu seamă la război. Nu a neglijat nici o clipă pregătirea militară a subordonaților apreciind că aceasta este la fel de necesară și pentru militarii feroviari ca și pentru cei din alte arme.

În toate funcțiile pe care le-a îndeplinit a dat dovadă de competență și răspundere, de seriozitate și multă omenie, de câte ori a avut prilejul a ajutat pe cei aflați la necaz. Om cu pregătire de excepție găsea întotdeauna soluțiile cele mai potrivite în a rezolva orice situație, nici un domeniu din zona căilor ferate sau construcțiilor nu-i era necunoscut. Competența și priceperea sa au fost constant și elogios apreciată atât de superiorii săi, de subalterni, dar și de personalul căilor ferate. Dotat cu o mare putere de muncă, cu o planificare riguroasă și multă cumpătate în tot ce făcea reușea să ducă la bun sfîrșit orice însărcinare. Organizator excelent era omul care știa ca nimeni altul să folosească omul potrivit la locul potrivit, să utilizeze la maximum resursele materiale existente dar și pe cele din zonă, timpul avut la dispoziție pentru îndeplinirea unei misiuni. Cunoștea la perfecție rețeaua feroviară românească, problemele mari cu care aceasta se confrunta, era adeptul înfocat al introducerii noilor tehnologii de lucru și al modernizării căilor ferate pentru ca acestea să fie un motor al dezvoltării economice. Era recunoscut ca un mare specialist de însuși Gheorghiu-Dej care a fost o vreme ministru al transporturilor dar și de Emil Bodnăraș ministrul apărării din acei ani. A fost un foarte bun orator și un profesor apreciat, timp de peste 25 de ani a predat cursuri de căi ferate la Școala militară de geniu, la Școala de ofițeri de căi ferate dar și la Cursul de pregătire al ofițerilor de rezervă de pe lângă Școala Politehnică din București. Născut în

Bucovina aflată sub ocupație austriacă cunoștea foarte bine limba germană dar învățase și ucraineana, rusa și franceza, era un interlocutor excelent pentru orice persoană. Avea o cultură largă și diversă dobândită prin studiu, prin larga sa deschidere spre nou și spre orice domeniu fie el tehnic sau umanist și o bogată experiență de viață care-l ajuta să rezolve cele mai grele situații. A scris numeroase studii, articole și cursuri cu tematici referitoare la specialitățile căi ferate și transporturi militare. Era un foarte bun sportiv dar mai ales sprijinitor al activității sportive, un înfocat „rapidist”, contribuind cu mână de lucru - cu efective de militari de căi ferate - dar și cu materiale la extinderea și modernizarea bazelor sportive ale Clubului „Rapid” care erau utilizate și de cadrele și soldații de căi ferate din subunitățile apropiate de București. Pentru întreaga sa activitate în domeniul sportului a fost decorat de regele Carol al II-lea cu ordinul „Meritul cultural”(pentru sport), o distincție mult râvnită de toți ofițerii din corpul de comandă al armatei române. A mai fost decorat și cu alte ordine cum ar fi „Coroana României” și „Steaua României” ambele atât în grad de cavaler și de ofițer, ordinele socialiste „Steaua Republicii Populare Române”, „A cincea aniversare a R.P.R.” precum și cu alte ordine sovietice, ungare, cehoslovace sau austriece.

Chiar dacă avea un program foarte încărcat își găsea timp pentru a merge la un meci de fotbal, la un teatru sau la operă, mergea prin librării sau anticariate pentru a căuta o carte bună. Nu a făcut nici un fel de politică și toate încercările de a-l face să intre în rândurile partidului comunist au eșuat. Le spunea tuturor celor care abordau această problemă că el ca militar având un jurământ depus își poate sluji țara foarte bine și fără să fie membru de partid. Pentru această atitudine „necorespunzătoare” și pentru faptul că avea preocupări „mic burgheze”(mers la operă, teatru, citit literatură în limbi străine etc) a fost luat în vizorul organelor de cadre și de partid de la eșaloanele superioare și la 29 ianuarie 1958, cu toate că legal mai avea aproape un an și jumătate până la pensie, a fost trecut în rezervă.

După pensionarea sa, beneficiind de permisele de călătorie gratuită pe calea ferată a efectuat numeroase călătorii atât în țară cât și în străinătate pentru a-și revedea rude, prieteni, locuri și lucrări de care îl legau vechi amintiri, lua la cunoștință de schimbările mai mult sau mai puțin benefice aduse țării de noul regim. Participa cu drag și răspundea cu plăcere oricăror invitații venite de la unitățile de căi ferate, comandamente sau instituții feroviare unde împărtășea din experiența sa sau depăna din amintirile sale. Într-o călătorie pe care o efectua la venerabila vârstă de 82 de ani, la Viena, locul unde cu peste 60 de ani în urmă fusese tânăr cadet și apoi sublocotenent în armata imperială și-a găsit generalul Adrian Petruc pământescul sfârșit. Întimplare sau destin, generalul - specialist recunoscut în domeniul căilor ferate, a decedat în trenul care-l aducea în țară, după câteva zile fericite petrecute cu vechi prieteni și colegi din Viena. Aproape de granița cu Ungaria, când personalul vamal a deschis ușa cușetei în care călătorea și a găsit un bătrân distins, încă falnic al cărui inimă încetase să mai bată. După ce a fost adus în țară, a fost incinerat iar urna cu cenușa sa se află și astăzi la Cimitirul Militar Ghencea. A fost căsătorit dar nu a avut urmași, memoria sa s-a păstrat peste ani prin cei care l-au cunoscut, iubit și respectat, prin faptele sale. În rândul marilor bărbați ai armei căi ferate și a transporturilor militare, ai armatei române, numele generalului Adrian Petruc rămâne o emblemă, un exemplu de dăruire și competență.

RESTAURARE-CONSERVARE

DEGRADĂRI ALE PICTURII MURALE DATORATE UMIDITĂȚII DE CAPILARITATE - BISERICA SFÂNTUL GHEORGHE A MĂNĂSTIRII „SFÂNTUL IOAN CEL NOU” SUCEAVA

Paula VARTOLOMEI

Umiditatea reprezintă una din cauzele principale de degradare a picturilor murale, motiv pentru care este necesară descoperirea cauzelor care-i stau la bază, în vederea eliminării lor și aplicării primelor măsuri în acest sens, înaintea oricărei intervenții asupra picturii. În această lucrare sunt prezentate degradările apărute în pridvorul și pronaosul bisericii "Sfântul Gheorghe" a mănăstirii Sfântul Ioan cel Nou de la Suceava, după încheierea procesului de conservare-restaurare a picturii murale. Se evidențiază cauzele care au stat la baza producerii degradărilor, determinarea valorilor umidității din interiorul zidurilor, corelarea tuturor datelor, precum și propunerile privind stoparea degradărilor în cauză.

Foto 1. Biserica Sfântul Gheorghe a Mănăstirii Sfântul Ioan cel Nou de la Suceava.

În perioada monitorizării stării de conservare a Monumentelor Istorice înscrise pe Lista Patrimoniului Mondial, s-a observat în pridvorul bisericii "Sfântul Gheorghe" a mănăstirii Sfântul Ioan cel Nou din Suceava (foto 1), în zona inferioară a peretelui de est și în pronaos, pe peretele de vest (de o parte și de alta a intrării), un fenomen de degradare a mortarelor de la ultima restaurare (2002). După cum se poate vedea și în fotografiile (foto 2 și foto 3) mortarul de intervenție anterioară se prezintă în diverse stadii de degradare. În unele zone acest mortar a dispărut definitiv, lăsând vizibilă zidăria originală.

CAUZE

Degradările de natură fizico-chimică întâlnite aici, respectiv, pierderea adeziunii și coeziunii mortarului de intervenție (foto 4) și a pietrei din zidărie (foto 5),

demonstrează acțiunea distructivă a umidității de capilaritate combinată cu procesul de migrare și recristalizare al sărurilor aduse prin intermediul umidității. Acest fenomen este mai vechi (dinainte de ultima restaurare), mărturie ne stă lipsa picturii murale din pridvor și pronaos, din partea de jos (în special ultimul registru, al draperiei, iar în unele zone chiar și următorul registru).

Foto 2. Biserica "Sfântul Gheorghe" a mănăstirii Sfântul Ioan cel Nou de la Suceava, interior, pridvor, perete est, partea dinspre nord - degradarea mortarelor de la ultima intervenție.

Foto 3. Biserica "Sfântul Gheorghe" a mănăstirii Sfântul Ioan cel Nou de la Suceava, interior, pridvor, perete est, partea dinspre sud - degradarea mortarelor de la ultima intervenție.

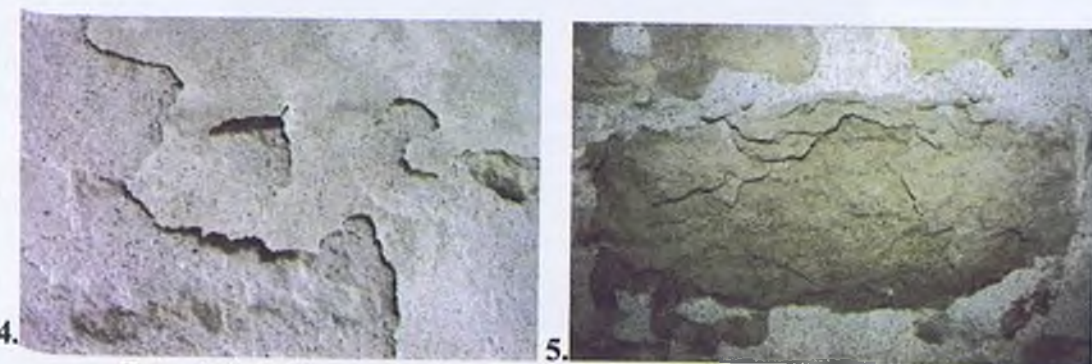

Foto 4, 5. Pridvor, perete est - pierderea adeziunii și coeziunii mortarului de intervenție și a pietrei din zidărie.

MĂSURĂTORI

Aflarea valorilor umidității din interiorul pereților bisericilor este necesară pentru a ajuta la stabilirea cauzelor care o produc, cu scopul găsirii măsurilor corespunzătoare combaterii ei. Astfel, pe baza măsurătorilor realizate, se va putea urmări evoluția în timp a umidității și eficacitatea măsurilor luate. Pentru evaluarea gradului de umiditate a pereților interiori (pridvor și pronaos) ai bisericii s-a efectuat în februarie 2009 măsurători specifice.

Măsurătorile de umiditate din interiorul zidurilor, s-au efectuat cu Umidometrul de tip Feutron TYP 2126, aparat ce funcționează pe baza variației conductibilității electrice a tencuielilor, în funcție de gradul lor de umiditate.

DEGRADĂRI ALE PICTURII MURALE DATORATE...

Pentru aceasta, s-au folosit drept electrozi două cuie de oțel, cu diametrul de 1mm introduse în tencuială la adâncimea de cca. 3 – 10mm, între rosturi. Zona pe care s-au efectuat măsurătorile nu conține pictură murală, ci doar zidărie de piatră, motiv pentru care *electrozii* folosiți nu au putut fi introduși exact din 50 în 50 de cm, pe orizontală și verticală. Din acest punct de vedere, distanțele dintre punctele de măsurătoare variază cu 5 -7 cm față de 50cm, în funcție de dimensiunea și localizarea pietrei.

Valorile normale ale umidității mortarelor de var în tencuieli interioare nu depășesc 0,2 – 0,3%. Valorile mai mari, indică o umiditate anormală a zonei respective.

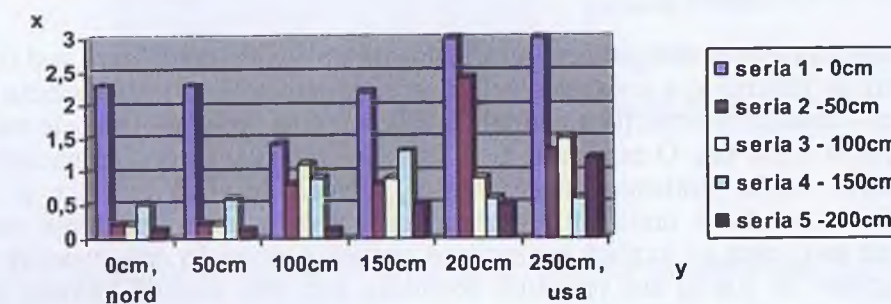
Rezultatele măsurătorilor sunt redată în tabele (Tabel 1, Tabel 2, Tabel 3, Tabel 4) și exprimate în procent greutate apă (%G) conținut în tencuială la nivelul determinării, conform tabelului de transformare pentru mortare de var, ce însoțește aparatul. Graficele 1, 2, 3 și 4 realizate pentru valorile de umiditate întabulate, ajută la o mai bună vizualizare a nivelului umidității din peretele bisericii.

Tabel 1. - Valorile umidității din interiorul zidurilor, interior, pridvor, peretele de est spre nord.

Nr. crt.	Seriile corespund cu punctele de măsurare pe verticală	Punctele de măsurare pe verticală (din cca. 50 în 50 de cm)	Punctul de măsurare a umidității pe orizontală (din cca. 50 în 50 de cm) Valorile umidității (%)					
			0cm	50cm	100cm	150cm	200cm	250cm
1.	Seria 1	0cm	2.3	2.3	1.4	2.2	3	3
2.	Seria 2	50cm	0.2	0.2	0.8	0.8	2.4	1.3
3.	Seria 3	100cm	0.2	0.2	1.1	0.9	0.9	1.5
4.	Seria 4	150cm	0.5	0.6	0.9	1.3	0.6	0.6
5.	Seria 5	200cm	0.1	0.1	0.1	0.5	0.5	1.2

Măsurătorile arată o creștere a valorilor umidității de la nord spre sud (explicată prin prezența caloriferului pe peretele de nord) și o scădere progresivă a acestora de jos în sus (evoluție normală). Valori apropiate de cele normale s-au înregistrat în apropierea caloriferului atât pe orizontală cât și pe verticală. După aproximativ 100cm, valorile umidității cresc până la cca 3%, pe orizontală și scad în sus până la 0,5%, respectiv 1,3% (pe zona cu piatră de la ancadramentul ușii).

Grafic 1 – Valorile umidității din interiorul zidurilor, interior, pridvor, peretele de est spre nord.

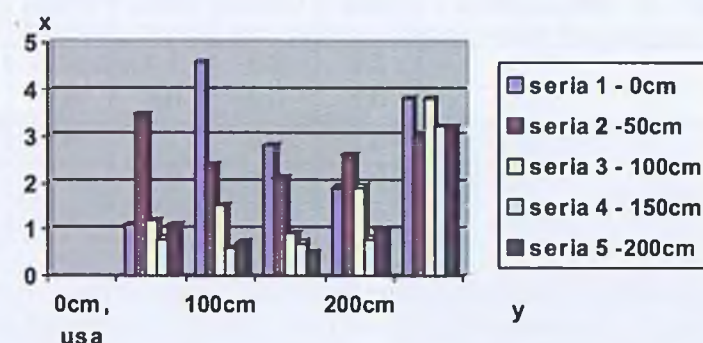

- axa x - valorile umidității în urma determinărilor de umiditate din interiorul zidăriei;
- axa y - punctele de măsurare a umidității (din cca. 50 în 50 de cm) pe orizontala peretelui;
- seriile (1, 2, 3, 4 și 5) corespund cu punctele de măsurare a umidității pe verticala peretelui.

Tabel 2 - Valorile umidității din interiorul zidurilor, interior, pridvor, peretele de est spre sud.

Nr. crt.	Seriile corespund cu punctele de măsurare pe verticală	Punctele de măsurare pe verticală (din cca. 50 în 50 de cm)	Punctul de măsurare a umidității pe orizontală (din cca. 50 în 50 de cm) Valorile umidității (%)					
			0cm	50cm	100cm	150cm	200cm	250cm
1.	Seria 1	0cm	- (piatră)	1.1	4.6	2.8	1.9	3.8
2.	Seria 2	50cm	-(piatră)	3.5	2.4	2.1	2.6	3
3.	Seria 3	100cm	-(piatră)	1.2	1.5	0.9	1.9	3.8
4.	Seria 4	150cm	0,5	0.8	0.6	0.7	0.8	3.2
5.	Seria 5	200cm	- (piatră)	1.1	0.7	0.5	1	3.2

Grafic 2. – Valorile umidității din interiorul zidurilor, interior, pridvor, peretele de est spre sud.

- axa x - valorile umidității în urma determinărilor de umiditate din interiorul zidăriei;
- axa y - punctele de măsurare a umidității (din cca. 50 în 50 de cm) pe orizontala peretelui;
- seriile (1, 2, 3, 4 și 5) corespund cu punctele de măsurare a umidității pe verticala peretelui.

Măsurătorile arată o scădere a valorilor umidității de la ușă spre sud (în punctele de la 50cm la 150cm) și o creștere a valorilor umidității spre ultimele puncte (la 200cm și 250 cm – zona de intersecție a peretelui de vest cu cel de sud) fiind cele mai mari, de la 3,8% jos la 3,2% sus. O explicație ar fi faptul că peretele de sud reprezintă contactul cu exteriorul, iar în momentul măsurărilor, vremea de afară era rece și umedă. O contribuție la creșterea umidității în zona respectivă o are și prezența stranelor pe peretele de sud, ceea ce explică o ventilație redusă a zonei. În rest, valorile umidității scad progresiv de jos în sus (evoluție normală), cea mai scăzută valoare fiind 0,5% (aproximativ pe mijlocul peretelui).

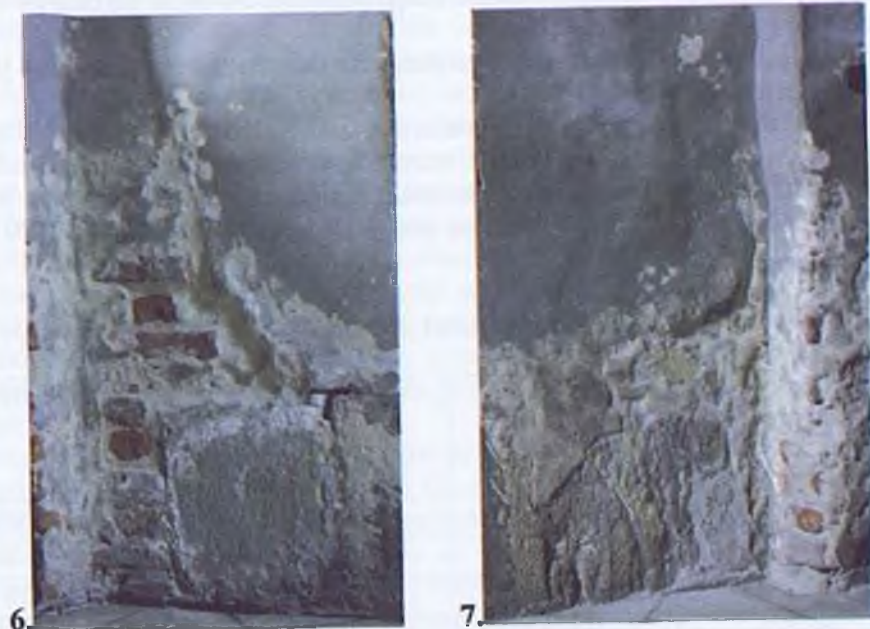
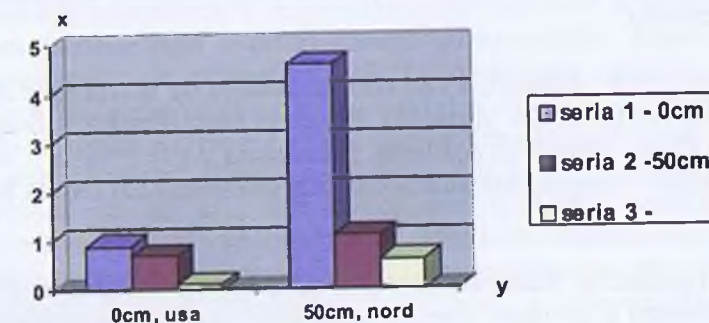

Foto 6, 7. Biserica "Sfântul Gheorghe", interior, ponaos, peretele de vest, de o parte și de alta a ușii - degradarea mortarului de la ultima intervenție de restaurare.

Tabel 3. - Valorile umidității din interiorul zidurilor, interior, pronaos, peretele de vest spre nord.

Nr. crt.	Seriile corespund cu punctele de măsurare pe verticală	Punctele de măsurare pe verticală (din cca. 50 în 50 de cm)	Punctul de măsurare a umidității pe orizontală (din cca. 50 în 50 de cm) Valorile umidității (%)	
			0cm	50cm
1.	Seria 1	0cm	0.9	4.6
2.	Seria 2	50cm	0.7	1.1
3.	Seria 3	100cm	0.1	0.6

Grafic 3. – Valorile umidității din interiorul zidurilor, interior, ponaos, peretele de vest spre nord.

- axa x - valorile umidității în urma determinărilor de umiditate din interiorul zidăriei;

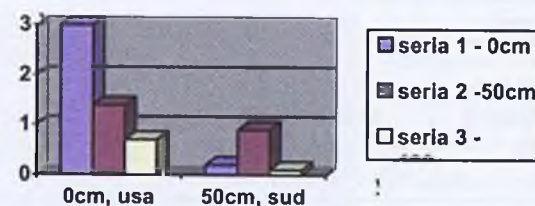
- axa y - punctele de măsurare a umidității (din cca. 50 în 50 de cm) pe orizontala peretelui;
- seriile (1, 2, 3, 4 și 5) corespund cu punctele de măsurare a umidității pe verticala peretelui.

Măsurătorile arată o creștere a valorilor umidității de la ușă spre nord și o scădere a acestora de jos în sus (evoluție normală). Prezența caloriferului influențează valorile umidității, aceasta fiind vizibilă în scăderea pronunțată de la 4,6 % la 1,1% pe verticală (în dreptul caloriferului – acesta este poziționat la aproximativ 20 cm de la sol).

Tabel 4. Valorile umidității din interiorul zidurilor, interior, ponaos, peretele de vest spre sud.

Nr. crt.	Seriile corespund cu punctele de măsurare pe verticală	Punctele de măsurare pe verticală (din cca. 50 în 50 de cm)	Punctul de măsurare a umidității pe orizontală (din cca. 50 în 50 de cm) Valorile umidității (%)	
			0cm	50cm
1.	Seria 1	0cm	3	0.2
2.	Seria 2	50cm	1.4	0.9
3.	Seria 3	100cm	0.7	0.1

Grafic 4. – Valorile umidității din interiorul zidurilor, interior, ponaos, peretele de vest spre sud.

- axa x - valorile umidității în urma determinărilor de umiditate din interiorul zidăriei;
- axa y - punctele de măsurare a umidității (din cca. 50 în 50 de cm) pe orizontala peretelui;
- seriile (1, 2, 3, 4 și 5) corespund cu punctele de măsurare a umidității pe verticala peretelui.

Măsurătorile arată o scădere a valorilor umidității de la ușă spre sud și o scădere a acestora de jos în sus (evoluție normală). Prezența caloriferului influențează valorile umidității, aceasta fiind vizibilă în scăderea pronunțată de la 3 % la 1,4% pe verticală (în dreptul caloriferului - acesta este poziționat la aproximativ 20 cm de la sol).

CONCLUZII

Făcând un rezumat al măsurătorilor efectuate în pridvor (perete est, de o parte și de alta a ușii de intrare) și pronaos (perete vest, de o parte și de alta a ușii de intrare) putem afirma următoarele:

Măsurătorile arată prezența valorilor de umiditate din perete mai mari decât cele normale (0,2 – 0,3%), ceea ce atestă faptul că umiditatea de capilaritate a jucat un rol

important în apariția degradărilor studiate. Valorile mici de umiditate din zonele în care există calorifere demonstrează eficacitatea soluției folosite pentru scăderea valorilor umidității locale. Pentru a vedea dacă această soluție este valabilă pentru întreaga încăpere, respectiv biserică, este necesară o monitorizare a umidității relative a aerului și temperaturii din zonele respective. Trebuie să menționăm că umiditatea nu a urcat mai mult decât zona cu mortar, ceea ce înseamnă că pictura murală deocamdată nu este în pericol din acest punct de vedere. Umiditatea se menține în zona inferioară, până la cca 200cm. Zona afectată de această degradare pe pereții de est spre nord (în pridvor), în raport cu întreaga suprafață cu mortar de intervenție, acoperă 50% din întreaga lacună a stratului suport chituită. Aceasta reprezintă un motiv de siguranță în ceea ce privește pictura murală. În partea opusă, spre sud (pridvor), chiar dacă degradarea mortarului a ajuns aproape de zona cu pictură murală, aceasta nu este în pericol momentan, valorile de umiditate fiind scăzute (0,8 – 0,5%) în punctele de măsurare localizate sub zona de frescă păstrată.

Măsurătorile efectuate au vizat doar zonele cu degradări accesibile măsurătorilor și investigațiilor necesare, celorlalte zone fiind mascate de stranele puse în fața pereților de sud, vest și nord. Concluziile trase se referă la zonele studiate din pridvor (perete est) și pronaos (perete vest). Din acest motiv se recomandă o lărgire a ariei de studiu pe întreaga încăpere. Ca urmare se impune o monitorizare permanentă a microclimatului și macroclimatului bisericii, în general, cu posibilitatea vizualizării modului în care se modifică sau nu parametrii de temperatură și umiditate relativă, și nu numai.

PROPUNERI

Dacă fenomenul apărut este în stadiu activ, trebuie înlăturată sursa de producere a umidității și găsirea unei modalități de îndepărtare a efectelor apărute. În cazul de față o izolare exterioară a zidului printr-un sistem de drenaj în vederea uscării fundațiilor, ar rezolva în mare parte problema care stă la baza degradărilor apărute în pridvorul și pronaosul bisericii "Sfântul Gheorghe" a mănăstirii Sfântul Ioan cel Nou de la Suceava.

La aceasta, trebuie să se adauge, nu în ultimul rând o monitorizare permanentă cu posibilitatea unei acțiuni imediate în cazul unei intervenții de întreținere. În acest sens putem face referiri la:

- **monitorizări permanente a microclimatului și macroclimatului bisericii, în general**, cu posibilitatea vizualizării modului în care se modifică sau nu parametrii de temperatură și umiditate relativă, în funcție de schimbarea anotimpurilor. Monitorizarea microclimatului și macroclimatului bisericii se poate realiza prin intermediul unui sistem de senzori de înregistrare a parametrilor de temperatură, umiditate și prin repetarea periodică a măsurătorilor de umiditate din interiorul zidurilor.

- **monitorizarea permanentă a microclimatului bisericilor după restaurare.** După încheierea operațiunilor de restaurare, microclimatul din biserică se schimbă, fapt datorat de lipsa restauratorilor, a echipamentului acestora și a materialelor folosite în intervențiile de restaurare. Odată cu restaurarea ei, fresca este supusă direct interacțiunii factorilor mediului ambiant. După restaurare, valorile de umiditate relativă și de temperatură trebuie să se afle într-un anumit echilibru pentru a evita apariția condensului care adesea apare în condiții de umiditate relativă ridicată și temperatură scăzută sau când temperatura crește brusc, iar suprafața pictată rămâne rece. Totuși temperatura nu poate fi menținută ridicată, doar pentru a evita apariția condensului, căci s-ar putea astfel crea condiții favorabile pentru dezvoltarea microorganismelor. În acest caz trebuie găsită o cale de mijloc. Când ne referim la o biserică nu o privim doar din punct de vedere al microclimatului interior, căci el se află în strânsă legătură cu microclimatul exterior cu toate condițiile de mediu existente. Astfel factorii de mediu

influențează dincolo de ziduri și microclimatul interior, care este afectat și de utilizarea curentă a edificiului, căci dacă bisericile restaurate ar deveni "muzee" (lucru care contravine funcției pentru care a fost ridicat monumentul), s-ar putea obține un microclimat mai stabil, mai ușor de controlat decât cel care se creează în momentul utilizării edificiului.

- **monitorizarea în timp a evoluției materialelor folosite în restaurarea monumentelor.** Acest tip de monitorizare include documentarea cu privire la intervențiile de restaurare, la metodele și tehnicile folosite și la comportarea materialelor în timp. Rolul acestui tip de monitorizare este prevenirea din timp a degradărilor picturilor murale. Inventarierea digitală a tuturor informațiilor (fotografii, documente, tabele, grafice) va constitui un important instrument de lucru în vederea unor eventuale intervenții și colaborări interdisciplinare.

BIBLIOGRAFIE

- O. BOLDURA - *Pictura murală din nordul Moldovei, modificări estetice și restaurare*, Ed. Accent Print 2007.
- C. BRANDI - *Teoria Restaurării* - Editura Meridiane, București 1996.
- I. ISTUDOR - *Noțiuni de chimia picturii*, Ed. Daim Publishing House, 2006.
- I. ISTUDOR și BALȘ - *Contribuții la cunoașterea materialelor folosite în pictura murală exterioară a bisericilor secolului XVI*. Art. din *Revista Muzeelor* an V, nr. 6, 1968.
- I. ISTUDOR, I. LAZĂR, I. IONIȚĂ, L. DUMITRU - *Unele considerații asupra fenomenului de eflorescență a picturilor murale*, Art. din *Revista Muzeelor*, 1976.
- PAOLO și LAURA MORA; P. PHILIPPOT - *Conservarea picturilor murale*, Ed. Meridiane, București 1986.
- P.VARTOLOMEI, L. AXINTE, I. MELINTE, C. E. Ursu - *Raport privind starea de conservare a monumentelor din județul Suceava înscrise în Lista Patrimoniului Mondial*, nr. 1919/12.05.2009, Departamentul de Monitorizare Monumente Istorice, Muzeul Bucovinei, Suceava.

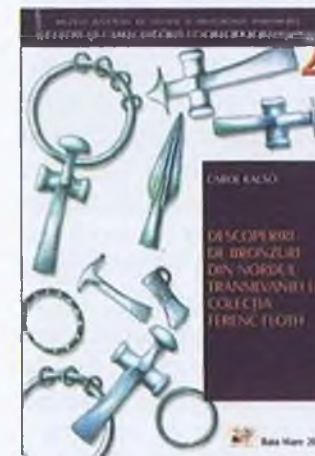
DEGRADATIONS OF THE MURAL PAINTING DUE TO CAPILLARY MOISTURE - THE CHURCH „SAINT GEORGE“ OF THE MONASTERY „SAINT JOHN THE NEW” OF SUCEAVA - summary -

The humidity represents one of the main causes of degradation of mural paintings, and for this reason it is necessary to discover the underlying causes, with a view to eliminate them and implement the first measures in this direction, before any other intervention on the painting. In this project, are presented the degradations that appeared in the porch and in the narthex of the church "Saint George" of the monastery "Saint John the New of Suceava" after finishing the process of conservation-restoration of the mural painting. There are marked out the underlying causes for producing the degradations, determination of the values of humidity from inside the walls, correlation of all the dates, as well as the proposals for stopping the degradations in question.

NOTE ȘI COMENTARII

**CAROL KACSÓ, *DESCOPERIRI DE BRONZURI
DIN NORDUL TRANSILVANIEI (I). COLECȚIA FERENC FLOTH,*
Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș,
colecția *Studii și cercetări maramureșene*, 2, Editura Eurotip, Baia Mare,
2007, 190 pag., 12 fig.**

Bogdan Petru NICULICĂ

Este știut faptul că muzeele, instituții de maximă importanță culturală publică, în care se acumulează, păstrează și valorifică patrimoniul cultural își sporesc colecțiile prin cercetări de teren sau sistematice, dar și printr-o politică proprie de achiziții. La fel, creșterea prestigiului științific al unei asemenea instituții publice se dobândește și pe calea tipăririi, în anualele proprii sau în suplimente bine structurate, a unor cercetări valoroase, care exploatează la maxim arealul administrativ sau geografic aflat în sfera preocupărilor proprii. Acesta este și cazul lucrării pe care o prezentăm succint, în nota de față, spre folosul cititorilor și pasionaților de arheologie, dar, mai ales, celor interesați de descoperirile de bronzuri din România.

În primul rând, trebuie să spunem că arheologul Carol Kacsó, renumit în mediile științifice din țară și străinătate, are înaintea sa o bogată activitate publicistică, bazată pe o muncă de peste patru decenii pe diversele șantiere arheologice pe care le-a condus sau a colaborat. Preocupat, printre altele, de studiul bronzurilor transilvănene, d-l Kacsó, inițiatorul relansării editării seriei *Studii și cercetări maramureșene*, ajunsă acum la al doilea volum, ne propune o recuperare istoriografică, științifică, complexă, a unor obiecte de bronz, descoperite cu mai bine de un secol în urmă.

În anul 1907, *Muzeul Național Budapesta* a intrat în posesia unei valoroase colecții de piese arheologice, care a aparținut doctorului Ferenc Floth, din localitatea Beclean, în condițiile în care, după moartea prematură a acestuia, părinții săi au considerat oportună donația către muzeul amintit. În registrele inventar, piesele au fost inventariate astfel: 1.1907. 1-214. Donația, care conține obiecte aparținând eneoliticului, epocii bronzului și Hallstatt-ului târziu, este destul de eterogenă; amintim aici topoare de piatră, diverse obiecte de lut ars, ceramică, forme de turnat bronzuri, săgeți „scitice”. Sprijinit de Tibor Kemenczei și Ildiko Szathmari, Carol Kacsó a identificat și repertoriat, la *Muzeul Național din Budapesta*, 74 de piese de bronz și forme pentru turnarea obiectelor de bronz, dintre care 11 s-au pierdut ulterior. Aceste bronzuri fac obiectul lucrării înfățișate aici.

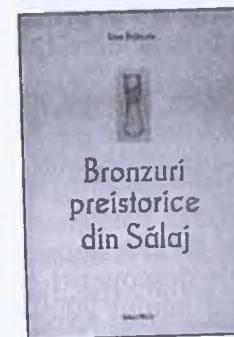
Trecând la prezentarea firească a structurii lucrării, amintim că pag. 5-6 sunt rezervate unui sintetic *Cuvânt înainte* al autorului, care explică situația generală a publicațiilor arheologice apărute de-a lungul timpului în județul Maramureș și necesitatea existenței și perpetuării unei serii aparte, care acoperă mai bine sub raport cantitativ publicarea unor materiale științifice de mari dimensiuni, care nu pot fi incluse în paginile unui periodic muzcal. Urmează capitolul I, *Descrierea colecției* (pag. 7-18), în care sunt menționate proveniența colecției de bronzuri și lista pieselor, conform inventarierii existente în muzeul ungar, pe parcursul a două stagii de documentare, în primăvara și toamna anului 1999, efectuate de d-l Kacsó. Capitolul II, *Localizarea descoperirilor* (pag. 19-33), se constituie într-un excurs bine documentat, în care autorul investighează proveniența, locația bronzurilor, în funcție de literatura de specialitate anterioară (începând de la 1882, 1883, 1884 și 1895, când sunt publicate primele mențiuni despre câteva dintre piesele din colecția Floth), sesizând erorile și nuanțele posibile în determinarea cu precizie a locului descoperirii dar și în interpretarea unor depozite de bronzuri cum ar fi cele de la Târgu Lăpuș I și II, Cireșoaia I, II, III sau Someș, combătând argumentat, spre exemplu, tezele anterioare ale lui Mircea Petrescu-Dîmbovița și Alexandru Vulpe. Capitolul III, *Încadrarea cronologică și culturală a pieselor* (pag. 34-95) este, așa cum ne așteptam, cel mai consistent în spațiul general rezervat lucrării, el cuprinzând analiza și discuția pe fiecare tip de piesă în parte. Sunt prezentate și discutate, în contextul cultural-istoric al epocii bronzului din Transilvania: formele pentru turnat, diversele tipuri de topoare cu disc și spin-variantele Dobrocina și Cehăluț, apoi tipurile Drajna și Ungureni (Șanț)-Dragomirești, precum și tipul cu aripioare. De aceeași atenție se bucură și pumnalele cu limbă la mâner, spada de tip Liptau-varianta Ormoș, vârfurile de lance, secerile, celturile – tipul cu gura concavă (*cu plisc*), de tipul transilvănean, precum și brăările sau verigile, precum și câteva piese mărunte. Autorul arată că, în general, bronzurile colecției Floth – care aparțin, fie la unele depozite de bronzuri, fie sunt descoperiri izolate – prezintă elemente care sugerează datarea începând cu bronzul mijlociu (cultura Wietenberg), mergând până la nivelul bronzului târziu III-IV (în general aparținând tipului Uriu-Opály), o serie de piese fiind atribuite culturii Gáva.

Volumul se continuă cu *Anexe* (pag. 96-102), în care este sintetizat un corpus al depozitelor de podoabe de tipul Uriu-Opály din Transilvania, Ungaria, Ucraina subcarpatică și Slovacia, deosebit de util cercetătorilor. Urmează *Literatură* (pag. 103-139), *Prescurtări* (pag. 140-142), un amplu rezumat în limba germană (pag. 143-172) și lista ilustrațiilor, de asemenea, în germană (pag. 173). Ilustrația (pag. 172-186) conține hărți, desene și fotografii clare, de bună calitate, lesne de urmărit în textul lucrării. În sfârșit, menționăm *Cuprinsul* (pag. 188) și o listă a publicațiilor muzeului din Baia Mare, începând cu anul 1965 (pag. 188-189).

Acest gen de contribuții științifice – consacrate lămuririi diverselor probleme apărute în cadrul studiului unor colecții mai vechi – minuțios concepute, cu suport bibliografic consistent, oferă un sprijin important pentru cunoașterea și înțelegerea bronzurilor din România, servind la raportarea cultural-cronologică și la determinarea mai facilă a unor obiecte similare din alte muzee sau colecții arheologice din țara noastră și nu numai. În același timp, volumul de față se constituie într-un act de onoare, reparatoriu, față de munca lui Ferenc Floth, care, acum un secol, a adunat cu migală diverse „antichități” din Transilvania. Fără truda distinsului arheolog băimărean Carol Kacsó, importanța istorică a descoperirilor ar fi rămas, pe nedrept, nevalorificată.

**IOAN BEJINARIU, BRONZURI PREISTORICE DIN SĂLAJ
(COLECȚIILE SZIKSZAI, WESSÉLÉNYI-TELEKI, ASZODI ȘI DESCOPERIRI
IZOLATE AFLATE ÎN COLECȚIA MUZEULUI DIN ZALĂU),
Editura Mega, Cluj-Napoca, 2008, 148 pag., XXIV planșe**

Bogdan Petru NICULICĂ

Fiecare muzeu sau colecție publică își are destinul său, mai mult sau mai puțin sinuos, în funcție de perturbările istorice, administrative sau întâmplări diverse. Acesta este și cazul *Muzeului Județean de Istorie și Artă Zalău*, un muzeu tânăr, dacă avem în vedere faptul că s-a înființat la 1 mai 1951, însă cu începuturi prefigurate încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Colecțiile sale preistorice, dintre care am remarca cele de bronzuri, dar și cele descoperite în zona vechiului castru roman de la Porolissum – Moigrad, atrag în mod deosebit atenția, alături, desigur, de exponatele istorice, documentaristice, etnografice și de artă.

Ioan Bejinariu, muzeograf și arheolog în cadrul departamentului *Istorie veche și arheologie* al muzeului Zalău ne propune o prezentare amănunțită a unor colecții valoroase și cu o istorie proprie, aparte. Este vorba, în primul rând, despre colecția arheologică a lui Lajos Szikszai, considerat a fi „unul dintre spiritele înaintate ale societății ardelenice, care a înțeles că mărturiile trecutului trebuie să fie accesibile tuturor și, ca atare, locul lor este într-o colecție publică”, care a sprijinit organizarea unui muzeu la Zalău și a donat, în numele unui onorabil exemplu personal, colecția sa adunată de-a lungul timpului. În componența acesteia intră și numeroase obiecte de bronz, care fac subiectul volumului cercetătorului Ioan Bejinariu. Însă, lucrarea discutată aici supune atenției celor avizați și piese aparținând colecțiilor: Wessélényi-Teleki, a lui Aszodi Nicolae și Szekely Bela (fost profesor la Colegiul „Wessélényi”), precum și unele obiecte de bronz descoperite izolat în cuprinsul județului Sălaj. Aflate inițial în proprietatea unor particulari, de-a lungul timpului, respectivele colecții au ajuns „acasă”, adică la muzeul de istorie sălăjean, unde au putut fi valorificate științific, publicistic și muzeistic.

Volumul debutează cu o *Prefață* semnată de autor (pag. 7-9), în care sunt explicate obiectivele lucrării, cel dintâi constituindu-l principiul restitativ, recuperatoriu, al informației științifice; este subliniat faptul că destinul colecțiilor a fost marcat de dispariția unor piese, în împrejurările unor modificări de locații, proprietari, hotare, regimuri politice, mai cu seamă în contextul celor două războaie mondiale. În atenția autorului stă în întregime epoca bronzului, analiza sa fiind fixată pe descoperirile de bronzuri, în legătură cu depunerile colective – *depozitele de bronzuri*, sau, uneori, cu *depunerile de o singură piesă*. Se aduc aici mulțumiri colegilor și colaboratorilor care au contribuit, fiecare în parte, la definitivarea acestui demers științific.

Capitolul I, intitulat *Studiu introductiv. Descoperirile de bronzuri preistorice din Sălaj* (pag. 11-35) conține mai multe subcapitole. I.1. *Considerații referitoare la descoperirile de bronzuri din Sălaj* (pag. 13-27), oferă o imagine de ansamblu asupra acestei categorii de artefacte din acest spațiu administrativ, din care provin 63 de depozite de bronzuri sigure și posibile, la care autorul adaugă mai multe descoperiri izolate (peste 60). Se creionează un istoric al preocupărilor privind studierea bronzurilor, primele depozite fiind semnalate încă de la 1886 de J. Hampel, în același timp nelipsind și unele considerații legate de mediul natural în care au fost depuse

depozitele de bronzuri: în așezări, în mediu acvatic (albia râurilor) sau, deseori, în apropierea unor surse de apă. 1.2. *Câteva concluzii* (pag. 27-30) aprofundează prezența bronzurilor în zona Sălajului, un spațiu de contact între Transilvania și sud-estul regiunii Tisei superioare, traversat de artere hidrografice importante: Someș, Crasna, Barcău, toate tributare Tisei. Zona, investigată cu multă acuratețe de autor, nu conține zăcămintele de cupru, indispensabile dezvoltării metalurgiei cuprului și bronzului, însă, apropierea de Munții Apuseni a făcut posibile aceste preocupări. Din arealul administrativ Sălaj provin 750 piese întregi și fragmentare, din care 80% sunt atribuite bronzului târziu, respectiv etapelor Bronz D – Hallstatt A (conform cronologiei utilizate de autor) (ne gândim, aici, cât de sărac este județul Suceava, judecând din perspectiva acestui tip de descoperiri). 1.3. *Constituirea colecției de bronzuri preistorice a MJIA Zalău* (pag. 30-35) sintetizează inclusiv sub forma unor tabele componența colecțiilor. Se arată că, încă din anul 1951, când a luat ființă *Muzeul Raional Zalău*, a fost preluată colecția de antichități a fostului Colegiu „Wessélényi”, respectiv restul pieselor rămase după al doilea război mondial. Tot atunci sunt preluate și bronzurile care, cu mulți ani în urmă, aparținuseră fostei colecții Szikszai. În 1956, profesorul Leontin Ghergariu donează tânărului muzeu depozitul de bronzuri de la Guruslău, descoperit în perioada interbelică. Doi ani mai târziu, alte bronzuri aparținând familiei Teleki din Jibou ajung, de asemenea, în proprietatea muzeului sălăjean; în același an sunt achiziționate de la Székely Béla, fost cadru didactic la Colegiul „Wessélényi”, mai multe obiecte de bronz descoperite probabil undeva în zona Moigrad. În 1972 este descoperit întâmplător depozitul de bronzuri de la Sâg, achiziționat de la descoperitori în 1973. De asemenea, în 1976 intră în inventarele muzeului două obiecte aparținând depozitului de la Călacea, iar în anul 1983, depozitul de la Dragu II. În sfârșit, una dintre ultimele descoperiri o constituie depozitul de bronzuri de la Brâglez, descoperit în primăvara anului 2000, acesta fiind, de altfel, singurul depozit descoperit de specialiștii muzeului în urma unor cercetări arheologice.

Capitolul II cuprinde subcapitolele: II. 1. *Catalogul obiectelor preistorice de bronz din fosta colecție Szikszai* (pag. 36-48), II.2. *Date despre colecția Szikszai* (pag. 48-52), II.3. *Localizarea descoperirilor din fosta colecție Szikszai* (pag. 53-55), II.4. *Catalogul bronzurilor preistorice preluate din colecția Wessélényi-Teleki* (pag. 56-58), II.5. *Catalogul descoperirilor izolate de bronzuri preistorice aflate în colecția Muzeului din Zalău* (pag. 58-70). Rezumând acest capitol, am accentua calitatea descrierii obiectelor, catalogate după un algoritm propriu stabilit aprioric de autor, fiind oferite informații esențiale descriptive și bibliografice, acolo unde este cazul. Autorul combate teza anterioară a lui Mircea Petrescu-Dîmbovița, care, în lucrarea sa monografică din 1977, dedicată depozitelor de bronzuri din România, indica existența unui depozit de bronzuri la Chereușă; parcurgând literatura citată de arheologul ieșean, Ioan Bejinariu arată că nu se justifică plasarea respectivei descoperiri la Chereușă.

Capitolul III, *Analiza descoperirilor* (pag. 71-89) valorifică științific descoperirile înfățișate pe parcursul lucrării, autorul optând just pentru maniera de a judeca artefactele pe în funcție de criteriul tipologic. Astfel, sunt analizate toate categoriile de obiecte de bronz: dălțile/topoarele plate, topoarele cu orificiu transversal de fixare a cozii, topoarele de tipul cu disc și spin, celturile (discuția acestora a primit un spațiu generos), dălțile, topoarele cu aripioare, vârfurile de lance, secerile, cuțitele, falerile și butonii, brățările și verigile de picior, precum și turtele de bronz.

În structura volumului urmează *Bibliografia* (pag. 90-104), *Abrevierile* (pag. 105-106), un rezumat în limba maghiară (pag. 107-113) și unul în limba engleză (114-122). *Planșele* (pag. 123-148) includ atât harta depozitelor și descoperirilor izolate de piese de bronz din bronzul mijlociu, târziu și din perioada timpurie a epocii fierului, din județul Sălaj, cât și lista localităților asociate descoperirilor menționate și numerotate, la acestea se adaugă ilustrația dedicată obiectelor, de o calitate deosebită.

Încheind, putem concluziona că ne aflăm în fața unui gen aparte de lucrare, în care autorul a tratat subiectele cu maximă seriozitate, oferind cititorilor un model de lucru, desigur, adresându-se celor inițiați în problematica bronzurilor carpatice. Acest volum, pe care multe muzee din țară l-ar putea prelua ca model de lucru, constituie un produs științific de înaltă ținută al *Muzeului Județean de Istorie și Artă Sălaj*.

VASILE URSACHI, SĂBĂOANI. MONOGRAFIE ARHEOLOGICĂ, VOL. II (CASA EDITORIALĂ DEMIURG, IAȘI, 2010, 463 p.)

George Dan HÂNCEANU

La scurt timp după lansarea primului volum al monografiei Săbăoani avem posibilitatea să remarcăm apariția celui de-al doilea, fapt ce oferă specialiștilor șansa de a-l consulta și utiliza cât mai recent posibil. Dacă prima carte, ușor mai consistentă (585 p.) trata situația stratigrafică, din eneolitic și până în secolele XIV-XVII, inclusiv inventarul așezărilor din zona Săbăoanilor, din cele trei puncte *La Izlaz*, *La Izvoare Nord* și *La Bisericuță II*, a doua carte continuă mesajul comunităților de pe terasa superioară a Siretului și ne înfățișează aspectele legate de ritul și ritualul funerar, cu asemănări și diferențieri, de la o etapă la alta, începând cu epoca bronzului și sfârșind cu secolele II-IV. Obiceiurile funerare specifice evului mediu vor putea fi observate în ultimul volum al monografiei, ce va include pe larg date privind unul dintre cele mai mari cimitire din secolele XIV-XVII, cu peste 1500 de morminte.

Cel de-al doilea volum al seriei, apărut tot cu sprijinul **Agenciei Naționale pentru Cercetare Științifică**, este dedicat cercetărilor sistematice de la Săbăoani, din anii 1965-2007, și cuprinde patru necropole: una de epoca bronzului, două aparțin dacilor liberi iar ultima este specifică culturii Sântana de Mureș. Din totalul de 463 p., 211 sunt de text iar restul de 252 p. conțin două planuri generale, 19 figuri și 231 de planșe. Astfel, cele trei capitole includ **Istoricul cercetărilor**, **Corpusul descoperirilor** și **Concluziile generale**. Indicele geografic și de persoane, pentru ambele volume (întrucât în primul se strecuraseră câteva neclarități a fost corectat și republicat) finalizează prima parte a cărții. Anexele sunt împărțite în două: la început există un studiu al resturilor osteologice din cimitirele birituale de la Gabăra – Moldoveni și Săbăoani I (jud. Neamț), printre semnatori regăsindu-se și autorul acestei monografii, iar în ultima parte sunt ilustrațiile.

Primul capitol relatează pe scurt istoricul descoperirii necropolelor, în 1966 la „*Groapa lui Ghiță*” identificându-se două din cele patru cimitire, unul de înhumare, din epoca bronzului, iar celălalt biritual din perioada secolelor II-III d. Hr., notat ulterior de autor sub denumirea de **Necropola I** (săpată în 1966-1967). În același an, s-a găsit printr-o cercetare de suprafață și cea de-a doua necropolă aparținând dacilor liberi, care a primit mai târziu denumirea de **Necropola II** (cercetată între 1967-1968). De altfel, la doar 500m distanță de cele două cimitire ale dacilor liberi se află așezarea acestora, din punctul „*La Izlaz*” și cercetată de autor în anii 1965-1966. Cea de-a patra necropolă a fost depistată în 1967, prin descoperirea a două morminte de înhumare, în punctul „*La Izvoare*”. Cercetarea completă a noului cimitir și încadrarea lui cronologică, în secolul IV d. Hr., au venit abia în 1990, în momentul descoperirii altor morminte cu inventar caracteristic culturii Sântana de Mureș. În 2003 se finaliza cercetarea sistematică și a ultimului cimitir din complexul funerar de la Săbăoani. Astfel, între 1966-2003 s-a

desfășurat, cu unele întreruperi, săparea completă a celor patru necropole menționate, la care se poate adăuga și o a cincea, medievală, cu peste 1500 de morminte, descoperită în 1988, în punctul „La Bisericuță” și care va fi prezentată în amănunt în paginile volumului III a monografiei.

Capitolul II are în vedere corpus-ul descoperirilor și anume descrierea pe larg a mormintelor din cadrul celor patru necropole:

1. **cimitirul din epoca bronzului** cu 17 morminte, dintre care 14 de înhumatie, două de incineratie (din care unul – M17 la capătul necropolei II a dacilor liberi) și un al treilea găsit izolat (M16), cu prilejul exploatării lutului de localnicii din zonă.

Potrivit autorului, cele 17 morminte fac parte din patru grupuri, situate la distanțe aleatorii. Cele de înhumatie sunt împărțite în două, câte șapte de fiecare parte și la circa 40m distanță una de alta, iar dintre scheletele de incineratie, unul este mai aproape de primul grup de morminte de înhumatie, iar celelalte două de incineratie se află la 400m distanță, unul de altul. Defuncții din mormintele de înhumatie sunt în poziție chirchită și la adâncimi ce variază între 0,40-1,08m. Orientarea lor este diferită, iar inventarul săracios: șase morminte de înhumatie dispuneau de inventar (1-2 vase întregi și fragmente de la alte recipiente), iar două au avut și alte obiecte (un ac de bronz și patru amulete din os), la care se adaugă ofrandele alimentare. Mormintele de incineratie dispuneau doar de urne, cu resturi calcinate puține, însă contemporane cu mormintele de înhumatie și încadrate cronologic, de către cercetătorul V. Ursachi, la sfârșitul epocii bronzului, mai exact în cultura Noua II.

2. **necropola I din secolele II-III d. Hr.** are un total de 107 morminte, dintre care 63 sunt de înhumatie (59,44%), iar 44 de incineratie (40,56%). Scheletele erau poziționate pe spate, cu mâinile pe lângă corp și picioarele întinse. Orientarea lor diferă, majoritatea defuncțiilor fiind pe axa NNV-SSE (28) și VNV-ESE (11), iar la 15 nu s-a putut determina orientarea din cauze diverse. Adâncimea variază, cele mai multe morminte fiind găsite între 0,20-0,40m (37) și 0,40-0,60m (17). Din cele 63 de schelete doar unul este de adult. Mormintele de incineratie sunt de două feluri: 21 în urne, cu sau fără capac (19,81%) și 23 în gropi simple, de formă ovală ori rotundă (20,75%). În majoritatea situațiilor, din cele două variante, mormintele de incineratie se aflau la adâncimi cuprinse între 0,20-0,40m (12, respectiv 15). În urma analizelor osteologice, a rezultat că arderea oaselor a fost intensă și realizată în afara necropolei. Urnele nu dispuneau de ardere secundară. Cele 107 morminte sunt împărțite în patru grupe, ce includ morminte birituale contemporane și care, potrivit autorului, aparțin unor grupuri de familii, probabil înrudite. Inventarul este sărac, doar 21 din cele 63 morminte de înhumatie având inventar, situație similară, respectând proporțiile și pentru mormintele de incineratie, unde din 44, doar 10 au dispus de inventar funerar. Predomină ceramica și mărgelile din sticlă, însă lipsesc obiecte precum fibule, catarama, de regulă prezente în cimitirele dacilor liberi. Conform trăsăturilor, de rit și ritual funerar, specialistul V. Ursachi datează această necropolă mai timpuriu, decât celelalte descoperite pe teritoriul Moldovei, imediat după cucerirea romană, chiar în primele decenii ale secolului II d. Hr și crede că este o consecință a sfârșitului cunoscutelor davae de pe Siret, *Piroboridava*, *Tamasidava* și *Zargidava*, ai căror locuitori s-au așezat în zonele din jur. De asemenea, ea pare să fi aparținut primilor locuitori ai comunității dacice de pe terasa superioară a Siretului, aflați într-o așezare din punctul „La Izlaz”, la doar 500m distanță de cimitirul amintit.

3. **necropola II din secolele II-III d. Hr.** conține 149 de morminte, dintre care unul (M149) aparține epocii bronzului, 70 fiind de înhumatie (47%) și 78 de incineratie (53%). O diferență care se observă de la prima vedere între cele două necropole ale dacilor liberi este cea dată de schimbarea proporțiilor, în necropola II fiind mai multe morminte de incineratie, decât de înhumatie. Așadar, raportul înhumatie-incineratie, din primul cimitir, este acum inversat. Cu toate acestea, numărul apropiat dintre incinerati și înhumați, ultimii doar copiii, pare să reprezinte o noutate în cadrul necropolelor din secolele II-III din spațiul românesc, descoperite până în prezent.

Similar necropolei anterioare și acum au fost distinse cinci grupuri de morminte, probabil reprezentând familii înrudite: două grupuri conțin 15 morminte, alte două dispun de 30 și 34 de morminte și un al cincilea are 48 de morminte. Referitor la rit și ritual, mormintele de înhumatie aveau defuncții depuși pe spate, cu capul la nord și picioarele la sud, asemenea altor morminte din cimitirele perioadei respective, iar urnele conțineau resturi de incineratie, proces la care urnele n-au fost implicate, fiind lipsite de ardere secundară. De asemenea, potrivit arheologului V. Ursachi, în urne au fost depuse doar o mică parte din oasele celui ars pe rug, practic un obicei specific timpului. Inventarul acestui cimitir este mai bogat decât cel al necropolei I și conține obiecte cu rol important de datare: ace de cusut, fibule și catarama din fier sau bronz, care sugerează o cronologie târzie a necropolei, undeva spre final de secol III – început de IV. Se mai adaugă obiecte de podoabă: cercei, mărgelile, brățări, pandantive-căldărușă ș.a. Ceramica, modelată cu mâna și la roată, de factură locală și de import, este reprezentată prin vase-borcan, vase-urnă, străchini, căni, fructiere, amforete carpice, amfore romane etc. Surprinde lipsa ceștii dacice, un recipient frecvent întâlnit în mediul dacic. Statistica inventarului indică un număr mic de morminte de incineratie, care conțineau piese de inventar (9 din 56 de morminte), fapt oarecum similar, păstrând proporțiile și în cazul mormintelor de înhumatie (27 din 70 de morminte). Analiza acestui inventar funerar a permis cercetătorului V. Ursachi emiterea unor ipoteze plauzibile, care sugerează apartenența primei necropole unor daci liberi situați la începutul secolului II, pe aceste meleaguri, iar mai târziu a fost utilizată cea de-a doua necropolă de către un grup venit ulterior și așezat la marginea vetrei anterioare sau separat de aceasta. Ultimii sosiți în zonă, se pare alogeni, au conviețuit o perioadă cu dacii iar ulterior au întemeiat o nouă așezare și un cimitir în preajmă, renunțând la cel precedent (necropola II).

4. **necropola din secolul IV d. Hr.** aparținând noilor veniți se diferențiază, de cele carpice, prin numărul mare al mormintelor de înhumatie (88) comparativ cu cele de incineratie (14). De asemenea, din cei înhumați, doar 13 sunt copii, un procent de doar 13,38% față de 99% cât erau anterior în necropolele dacilor liberi. Mormintele de înhumatie au orientare creștină, capul la vest și picioarele la est, cu ușoare devieri VSV-ENE, scheletele așezate pe spate și cu mâinile pe lângă corp. Impactul religiei creștine asupra acestor comunități se observă și prin numărul mare de morminte de înhumatie. Adâncimea defuncțiilor varia între 0,70 și 3m, în timp ce urnele se aflau la maxim 0,75m. Potrivit autorului, la 14 morminte de înhumatie s-a observat obiceiul reînhumării. Gropile celor înhumați nu dispuneau de amenajări speciale (praguri, trepte etc). Ofrandele lipsesc din mormintele de incineratie, iar două (M 40 și M 47) din 14 aveau inventar, un cuțit și o rondelă. Din cele 88 de morminte de înhumatie doar unul a avut o ofrandă de carne. Nu s-au identificat suprapuneri de morminte, iar inventar s-a găsit în majoritatea cazurilor: ceramică (câte 8-9 recipiente) la 34 de morminte; piepteni din os la opt morminte, fibule în 10 morminte, mărgelile tot în 10 morminte, catarama în opt morminte etc. Din punct de vedere al grupării mormintelor nu s-au mai distins atât de bine zonele, ca la necropolele carpice, fiind remarcate totuși trei aglomerări în NE, S

și în V, situație determinată și de răspândirea, aproape pe întreaga suprafață, a celor înhumați. Toate datele informaționale oferite de ritul și ritualul funerar practicat, obiectele din inventar au permis datarea acestui cimitir, cu 102 morminte, în secolul IV, însă doar până în sfertul trei al veacului amintit, cauza acestui final timpuriu al așezării și necropolei fiind greu de argumentat de autor, în condițiile în care majoritatea siturilor din cultura *Sântana de Mureș* continuă până la sfârșitul secolului IV – început de V. Oricare ar fi fost cauza, contează prezența acestei comunități pe culoarul Siretului, printre singurele de tip Sântana, din zona menționată.

În ansamblu, fiecare necropolă dispune de un catalog, tipologia inventarului, date despre rit și ritual, depunerea ofrandelor alimentare, obiceiuri de port, descrierea inventarului (ceramică, obiecte de podoabă și pandantive, accesorii vestimentare, obiecte de toaletă, de uz casnic, monede ș.a.) și bineînțeles cronologia, datarea mormintelor pe baza tuturor factorilor menționați. Totodată, la finalul descrierii fiecărui cimitir sunt atașate concluzii, de câte 2-3 pagini, inclusiv în limba franceză și engleză, fapt ce va ajuta la o circulație largă a volumului în rândul specialiștilor.

Capitolul III prezintă concluziile generale ale arheologului V. Ursachi, traduse și în două limbi de circulație internațională, franceză și engleză. Întrucât, la finalul fiecărei necropole deja au fost emise concluzii, acum ele au primit o uniformizare și bineînțeles că s-au reluat o parte din informațiile legate de rit și ritual funerar, date, apartenență, semnificație, totul sub o formă finală

Indicele geografic și de persoane al cărții este precedat de cel al primului volum, întrucât din motive tehnice respectivul a fost decalat cu nouă pagini, motiv pentru care editura s-a sesizat și l-a retipărit, inclusiv în fascicolă. De altfel, în recenzia primului volum¹ atrăgeam atenția asupra acestei scăpări. Din păcate și atunci, ca și acum se menține o altă neatenție, ne referim aici la dezacordul de pe pagina a doua, referitor la atribuirea desenelor.

Anexele cuprind un studiu mai vechi, de paleoantropologie², privind analiza resturilor osoase din cimitirele birituale ale dacilor liberi de la Gabăra-Moldoveni și Săbăoani, iar cel care a participat la cercetarea lor se regăsește și printre semnatori.

Ca orice monografie de arheologie și aceasta conține multe ilustrații, plasate la final și împărțite pe trei categorii: planuri generale (I-II), figuri (1-19) și planșe (1-232), ultimele având 89 desene și 143 de fotografii.

Cu mici scăpări, majoritatea tehnice, asemenea primului volum și acesta are meritul de a îngloba toate informațiile utile unui specialist în domeniul arheologiei, iar meticulozitatea descrierii vestigiilor este completată de datele stratigrafice, de rit și ritual funerar și mai ales de conținutul inventarului mormintelor. Totodată, monografia este însoțită de un voluminos și variat material ilustrativ, care nu lasă loc la confuzii, desenul fiind dublat de fotografie, fapt ce înlătură orice dubiu.

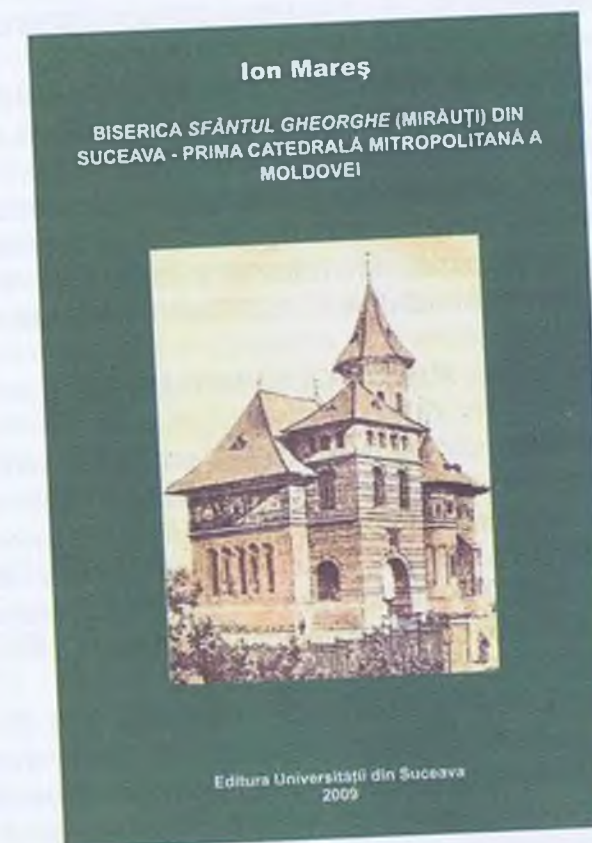
În altă ordine de idei, trebuie să subliniem meritul specialistului V. Ursachi de a cerceta complet această zonă, de pe terasa superioară a Siretului și a ne familiariza cu mesajul comunităților stabilite din neolitic și până în evul mediu în arealul geografic amintit. Cele două volume se completează și totodată impun un standard în arheologia românească. Sperăm că într-un viitor apropiat vom avea pe masa de lucru și cel de-al treilea volum al „trilogiei”, care să împlinească tabloul general al vieții și activității locuitorilor de la Săbăoani.

¹ În curs de apariție în revista *Arheologia Moldovei*, XXXIII/2010, 2011.

² O. Necrasov, V. Ursachi, D. Botezatu, Gh. Ștefănescu, *Studiul resturilor osoase din mormintele cimitirelor birituale de la Gabăra-Moldoveni și Săbăoani I (jud. Neamț) sec. II-III*, în *S.C. Antropologie*, tom. 6, nr. 1, 1969, p. 7-15.

ION MAREȘ, BISERICA SFÂNTUL GHEORGHE (MIRĂUȚI) DIN SUCEAVA - PRIMA CATEDRALĂ MITROPOLITANĂ A MOLDOVEI, EDITURA UNIVERSITĂȚII DIN SUCEAVA, RÂMNICU VÂLCEA, 2009, 261 p.

Ancuța MALEȘ

Un capitol foarte important din istoria medievală a orașului Suceava este conturat în cartea dr. Ion Mareș, *Biserica Sfântul Gheorghe (Mirăuți) din Suceava - prima catedrală mitropolitană a Moldovei*, apărută la Editura Universității din Suceava, în condiții grafice deosebite, tipărită la S.C. CONFYS S.R.L. Râmnicu Vâlcea, 2009; volumul include 261 pagini cu imagini color.

Cartea este structurată pe următoarele capitole: INTRODUCERE (p. 11-15), CAP. I. ÎNTEMEIEREA MITROPOLIEI MOLDOVEI (p. 17 - 27), I.1. RECUNOAȘTEREA MITROPOLIEI MOLDOVEI (p. 22-27), CAP. II. ISTORICUL BISERICII SFÂNTUL GHEORGHE (MIRĂUȚI), II.1. PRIMA BISERICĂ DIN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIV - LEA,

II.1.1. AMPLASAREA GEOGRAFICĂ A BISERICII MIRĂUȚI (p. 29-30), II.1.2. ÎNTRE TRADIȚIE ȘI ADEVĂRUL ISTORIC: CTITORUL BISERICII *SFÂNTUL GHEORGHE* (MIRĂUȚI) (p. 30-37), II.1.3. REZULTATE ALE INVESTIGAȚIILOR ARHEOLOGICE REFERITOARE LA BISERICA *SFÂNTUL GHEORGHE* (MIRĂUȚI), PRIMA BISERICĂ DIN SECOLUL AL XIV-LEA, A DOUA DE LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XVI-LEA SAU DE LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVII-LEA (p. 37-48), CAP. III. ARHITECTURA ȘI RESTAURAREA BISERICII *SFÂNTUL GHEORGHE* (MIRĂUȚI), III.1. ARHITECTURA (p. 71-73), III.2. RESTAURAREA (p. 73-75), CAP. IV. PROPRIETĂȚILE MITROPOLIEI VECHI A SUCEVEI (p. 77-87), ANEXE (p. 99-134), ABSTRACT (REZUMAT ÎN LIMBA ENGLEZĂ) (p. 135-150), RÉSUMÉ (REZUMAT ÎN LIMBA FRANCEZĂ) (p. 151-168), LISTA ABREVIERILOR (p. 168-178), INDICE GENERAL (p. 179-198), ILUSTRAȚII (p. 199-261).

După o asiduă muncă de informare, documentare, culegere de texte și imagini, dr. Ion Mareș a realizat monografia primei reședințe mitropolitane a Moldovei, Biserica *Sfântul Gheorghe* (Mirăuți) din Suceava, ctitorită de domnul Petru I (1375-1391).

Prima biserică a fost distrusă până la fundații, peste acestea ridicându-se un alt locaș de cult, la sfârșitul secolului al XVI -lea sau începutul celui următor. Între anii 1898-1903 biserica a fost restaurată de arhitectul austriac Karl Adolf Romstorfer, iar între anii 1992-2000 a fost restaurată de S.C. RESTACO S.R.L. din Suceava.

CAP. I. ÎNTEMEIEREA MITROPOLIEI MOLDOVEI (p. 17 - 27)

Una dintre marile înfăptuiri ale voievodului Petru I a fost înființarea în anul 1386 a Mitropoliei Moldovei. Pe linia consecventă a întăririi independenței Moldovei, voievodul Petru I a fost inițiatorul stabilirii ierarhiei Bisericii Ortodoxe, în fruntea căreia a vrut să-l așeze pe episcopul Iosif, ruda domnului, sfințit la Halici de către mitropolitul Antonie, probabil între anii 1378-1387, fapt ce a dus la declanșarea unui îndelungat conflict cu Patriarhia ecumenică din Constantinopol, încheiat în 1401.

I.1. RECUNOAȘTEREA MITROPOLIEI MOLDOVEI (p. 22-27)

În timpul lui Alexandru cel Bun (1400-1432), în 1401, episcopul Iosif a fost recunoscut mitropolit al Moldovei în 1401, sub jurisdicția canonică a Patriarhiei din Constantinopol. Scaunul mitropolitan și sediul Mitropoliei Moldovei a fost la Biserica *Sfântul Gheorghe* din Suceava (Mirăuți) din 1401 până la 1522, când s-a mutat la noua Biserică *Sfântul Gheorghe* din Suceava, în timpul domnitorului Ștefan IV cel Tânăr sau Ștefăniță (1517-1527). Mai târziu, în timpul domnitorului Alexandru Lăpușeanu (1552-1561; 1564-1568), mutându-se capitala Moldovei la Iași, în 1564, se stabilește aici și reședința mitropolitană.

CAP. II. ISTORICUL BISERICII *SFÂNTUL GHEORGHE* (MIRĂUȚI) II.1. PRIMA BISERICĂ DIN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIV - LEA. II.1.1. AMPLASAREA GEOGRAFICĂ A BISERICII MIRĂUȚI (p. 29-30)

În cartierul Mirăuți, pe strada Mirăuți, este amplasat unul din cele mai vechi monumente ale orașului Suceava, prima catedrală mitropolitană a Moldovei, Biserica cu

hramul *Sfântul Gheorghe* (Mirăuți).

Actuala biserică este un monument religios care impune și prin poziția sa geografică (înălțimea maximă în vatra orașului este de 385 m), conferind o imagine maiestuoasă. Autorul consideră important faptul că Biserica Mirăuți se află pe teritoriul inițial al vetrei orașului (așezarea fiind anterioară întemeierii statului feudal și a domniei), în interiorul unei fortificații premușatine, alcătuite din șanț de apărare și palisadă, ridicată la sfârșitul sec. al XIII-lea și prima jumătate a sec. al XIV-lea.

II. 1. 2. ÎNTRE TRADIȚIE ȘI ADEVĂRUL ISTORIC:

CTITORUL BISERICII *SFÂNTUL GHEORGHE* (MIRĂUȚI) (p. 30-37)

Petru I a locuit în Suceava, în orașul în care transferase, de la Siret, sediul politic, administrativ și religios. După opinia lui K. A. Romstorfer, acceptată și de alți autori, Petru I a ridicat prima biserică cu hramul *Sfântul Gheorghe* (Mirăuți), cu toate că dovezile care să certifice aceasta (pisanie, inscripții, documente etc.) nu există.

Cu siguranță, Biserica *Sfântul Gheorghe* (Mirăuți) exista la începutul domniei lui Alexandru cel Bun, care, în anul 1408 sau 1415, aduce la Suceava, de la Cetatea Albă, la sfatul mitropolitului Iosif, moaștele Sfântului Ioan cel Nou, pe care le așează în prima catedrală mitropolitană a Moldovei, la Biserica *Sfântul Gheorghe*, unde se afla, din 1401, scaunul mitropolitului Iosif, recunoscut canonic de Patriarhia din Constantinopol.

Până la efectuarea unor săpături arheologice sistematice la Biserica Mirăuți din Suceava, datarea monumentului era propusă, prin analiza izvoarelor existente (tradiția, însemnările din cronici, din documente, din relatările călătorilor străini etc.), înaintea domniei lui Alexandru cel Bun, în secolul al XIV-lea, ultimele decenii, concomitent sau după ridicarea Cetății de Scaun, ctitorul fiind presupus, așa cum autorul consemnează mai sus, fie Dragoș sau Petru I, fie unul dintre urmașii acestuia, respectiv Iuga.

II.1.3. REZULTATE ALE INVESTIGAȚIILOR ARHEOLOGICE REFERITOARE LA BISERICA *SFÂNTUL GHEORGHE* (MIRĂUȚI) PRIMA BISERICĂ DIN SECOLUL AL XIV-LEA, A DOUA DE LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XVI-LEA SAU DE LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVII-LEA (p. 37-48)

În lucrările publicate de arhitectul vienez K. A. Romstorfer sunt amintite și descoperirile de la Biserica Mirăuți, respectiv un mormânt din naos și obiecte diferite. În podul bisericii a fost găsită, între crăpăturile zidului, o monedă suedeză de aramă cu monograma G. A., respectiv Gustav Adolf (Gustav II Albert, 1611-1632); o altă monedă din argint (trei groși) de la regele Poloniei Sigismund (Zigmunt) al III-lea (1587-1632) a fost descoperită în zidăria turlei cu tamburul stelar. Cele două monede sunt repere cronologice pentru datarea aproximativă a Bisericii actuale de la Mirăuți, spre sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul celui de-al XVII-lea.

Investigații arheologice sistematice au fost întreprinse în anii 1962, 1975-1976 (Lia și Adrian Bătrîna), 1992-1997 (Mircea D. Matei), rezultatele acestor cercetări fiind în cea mai mare parte inedite.

Din cele publicate aflăm unele date care lămuresc, prin noile informații, încadrarea aproximativă în timp a primei biserici din piatră ridicată pe locul actualei construcții, la sfârșitul secolului al XIV-lea.

Încă de la primele investigații arheologice, cele din anul 1992, efectuate în

interiorul bisericii, a fost dezvelit un cavou lucrat din cărămidă, amplasat în naos. În cavou s-a păstrat destul de bine un sicriu de stejar în care au fost găsite piese deosebit de valoroase, atât prin vechimea lor, cât și prin unicitate: un giulgiu de mătase damasată și un altul de borangic pictat cu aur, marama ce acoperea chipul defunctului, un veșmânt lung de mătase cu mâneci de catifea tip *drappi d'oro*, încheiat cu găitane din pasmanterie și 11 nasturi de argint aurit, o cămașă cu guler brodat cu fir metalic, o bonetă pentru strâns părul și o pălărie de mătase, o legătoare pentru ochi.

Autorul nu exclude ca fastuosul mormânt din cavoul situat în apropierea altarului primei biserici să fie al ctitorului (poate Petru I Mușat), sau al unei persoane din familie, însă nu există o dovadă clară în acest sens (inscripție, piatră tombală etc.).

În pronaosul Bisericii *Sfântul Gheorghe* (Mirăuți), în timpul săpăturilor arheologice sistematice efectuate în 1997, a fost descoperit mormântul Evdochiei de Kiev, prima soție a domnitorului Ștefan cel Mare, cu care acesta s-a căsătorit în 1463.

În urma unor evenimente care nu au fost deslușite până în prezent, prima biserică de piatră cu hramul *Sfântul Gheorghe* (Mirăuți) a fost demolată în condiții necunoscute, lipsind informațiile care să precizeze dacă biserica a suferit stricăciuni din diferite motive: războaie, cutremure, alunecări de teren sau altele.

Vechea catedrală mitropolitană suferise unele distrugeri, de vreme ce Bogdan ia decizia de a ridica din anul 1514, o nouă biserică (având același hram cu al vechii biserici de la Mirăuți) unde, după anul 1522 - când Ștefăniță termină de construit biserica - se mută scaunul mitropolitan.

În noua Biserică *Sfântul Gheorghe*, moaștele *Sfântului Ioan cel Nou* au fost mutate în timpul domnului Petru Șchiopul, așa cum este consemnat într-o inscripție care se găsește pe peretele din spatele baldachinului unde se află acum moaștele *Sfântului*. Mutarea moaștelor *Sfântului* s-a făcut din vechea Biserică *Sfântul Gheorghe* (Mirăuți), după ce au stat aici 187 de ani, după care, în anul 1686, au fost duse de mitropolitul Dosoftei în Polonia, în Galiția, la Zolkiev, fiind readuse în țară în anul 1783.

II.1.4. DATE ISTORICE REFERITOARE LA BISERICA MIRĂUȚI DE LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XVI-LEA SAU DE LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVII-LEA (p. 48-69)

Referitor la noua Biserică *Sfântul Gheorghe* (Mirăuți) ridicată pe locul celei vechi, poate la sfârșitul secolului al XVI-lea sau la începutul secolului al XVII-lea, adică actuala construcție restaurată până acum de două ori, autorul lucrării subliniază că nu există destule informații.

Ctitorul actualei Biserici Mirăuți a construit, aproximativ pe vechile fundații, un edificiu impunător, mai mare ca primul, cu un alt plan și cu arhitectura caracteristică.

În secolul al XVII-lea și cel următor, Biserica Mirăuți, ca de altfel și celelalte biserici din Suceava, cunosc vitregia vremurilor tulburi, așa încât degradarea lor în timp se accentuează după ce Bucovina intră sub stăpânirea Imperiului Austriac. Între anii 1791-1794, locuitorii de religie ortodoxă, în majoritate români, din Suceava, se luptă, folosind mijloace pașnice (audiențe, petiții, întruniri), pentru salvarea de la demolare și conservarea a două vechi biserici de piatră: *Adormirea Maicii Domnului* (*Adormirea Precistei*), care fusese stricată mai mult de jumătate, piatra fiind folosită la construirea unei case (a chirurgului Tiberius Gutter) și *Sfântul Gheorghe* (Mirăuți).

Pentru salvarea unor vechi biserici din Suceava, locuitorii de religie ortodoxă din

oraș întocmesc și adresează, la 25 ianuarie 1792, Consistoriului Ortodox al Bucovinei o jalbă - semnată de 52 de locuitori ortodocși români și cu tot târgul, prin care cer intervenția acestuia pentru ca Bisericele *Sfântul Gheorghe* (Mirăuți) și *Biserica Adormirea Precistei* să nu fie dărâmate spre a fi folosite ca material de construcție, așa cum ordonase Comisariatul Ținutului Cezaro-Crăiesc din Suceava.

Decizia *Guberniului* din Lemberg, prin adresa din 26 ianuarie 1793, aproba nu numai dărâmarea Bisericii *Adormirea Precistei*, dar o soartă similară îi era destinată și Bisericii Mirăuți: În folosul *Fondului Religionar al Bucovinei*, a fost licitat și vândut locul și cimitirul Bisericii *Adormirea Precistei*, care au fost adjudecate cu suma de 52 guldeni de locuitorul armean, baronul Nicolae Capri, iar locul Bisericii *Sfântul Gheorghe* i-a revenit, fiind cumpărat cu 51 guldeni, funcționarului public Moroșanu; materialele Bisericii *Adormirea Precistei* (ca și cele ale chirurgului Gutter, care le deținea de mai dinainte) și *Sfântul Gheorghe*, au fost cedate doamnei boiarin Balș, pentru a-și ridica o casă.

Biserica *Sfântul Gheorghe* (Mirăuți) a fost salvată de la dărâmare de maiorul Ieni (Iane, Ioan) Florea, care a cumpărat-o și a donat-o, împreună cu terenul aferent, comunității greco-ortodoxe din Suceava.

Dintr-un document (*vechilic*) din anul 1825 aflăm că Biserica Mirăuți a fost închiriată pe un timp oarecare *erariului militar*, ca să fie folosită drept *magazin* (magazie), pentru ca în anul 1854, în timpul războiului ruso-turc, să fie din nou închiriată pe cinci ani (până în anul 1859) instituției militare amintite, în același scop; prin protocolul stabilit la acest contract, cu o parte din banii obținuți din chirie, proprietarii, respectiv confesionalii ortodocși din Suceava, au acoperit Biserica Mirăuți; din anul 1859, Biserica Mirăuți a fost închiriată la diferiți negustori, ca magazie.

Autorul subliniază în continuare amplele demersuri făcute atât de căpitanul de atunci al Sucevei, baronul Eudoxiu Hurmuzachi, cât și de arhiepiscopul și mitropolitul Silvestru Morariu-Andrievici, către autoritățile austriece și către împăratul Franz Iosif, cu privire la situația dezastruoasă în care se afla prețiosul monument de arhitectură religioasă, Biserica Mirăuți, cerând efectuarea lucrărilor de restaurare, care încep din anul 1893 și se finalizează în 1904, cu finanțare din partea Fondului Bisericesc Ortodox.

Din 1913 biserica a fost pictată, timp de aproape un an, de Karl Jobst. A fost sfințită de egumenul Inocentie Ștefanelli și predată titularului catedrei de religie de la *Gimnaziul Superior Gr.-Ort.* (actualul colegiu *Ștefan cel Mare*). Între anii 1916-1919, Biserica Mirăuți a rămas închisă pentru o mai bună conservare, iar la începutul anului 1919 a fost predată parohului Bisericii *Sfântul Dumitru*. În 1957, biserica este sfințită ca biserică parohială (preotul Gheorghe Coclici - paroh).

CAP. III. ARHITECTURA ȘI RESTAURAREA BISERICII SFÂNTUL GHEORGHE (MIRĂUȚI), III. 1. ARHITECTURA (p. 71-73)

Planul Bisericii *Sfântul Gheorghe* (Mirăuți) este treflat (cruce greacă înscrisă), cu dispoziția specifică: altar, naos (cu abside laterale semicirculare, consolidate, de fiecare parte, cu contraforți la exterior), pronaos și exonartex (care este bază pentru turnul clopotniță cu două etaje, amplasat la intrarea în pronaos).

Fațadele Bisericii *Sfântul Gheorghe* (Mirăuți) păstrează unele elemente bizantine introduse din Muntenia, cum ar fi arcadele oarbe, racordările stângace, din lipsă de

spațiu, ale arhivoltelor intrate în raport cu planul zidului, pilaștrii fiind mai înguști decât lărgirea dublă a arhivoltei, detalii care devin aproape regulă generală în Muntenia, în secolul al XVII-lea, cu deosebire în timpul lui Matei Basarab. Alte elemente din veacul al XVII-lea sunt ferestrele, contraforții, soclul, turnul-clopotniță așezat pe latura de sud, la intrarea în pronaos; bolta eliptică a turnului, scara în spirală văzută din exterior sunt detalii care încadrează Biserica Mirăuți în secolul al XVII-lea; în interiorul bisericii sunt arcuri cu arhivolte reintrate în planul zidului.

Un brâu (alcătuit dintr-un tor între două rânduri late de cărămizi așezate pieziș în zimți - caracteristică bizantină) se află deasupra firidelor oarbe; brâul amintit este specific în Muntenia, în special în secolul al XVII-lea; de asemenea, la turla de pe naos sunt colonete dispuse în unghiuri, indicând, se pare, un element muntean.

III. 2. RESTAURAREA (p.73-75)

Restaurarea Bisericii *Sfântul Gheorghe* (Mirăuți), realizată între anii 1898-1903 de arhitectul austriac K. A. Romstorfer, a adus unele modificări monumentului.

În această monografie, autorul dr. Ion Mareș menționează și faptul că Biserica *Sfântul Gheorghe* (Mirăuți) de astăzi, conservată și restaurată, este rezultatul *responsabilității și măiestriei cu care au lucrat specialiștii de la S.C. Restaco S.R.L.*

Biserica *Sfântul Gheorghe* (Mirăuți) a fost pictată în interior și la exterior. La exterior conservă fragmente din pictura originală, acestea fiind restaurate recent. Pictura interioară actuală a Bisericii *Sfântul Gheorghe* (Mirăuți) este cea realizată de pictorul Karl Jobst, în timpul restaurării Romstorfer. Pictura s-a degradat între timp, executându-se lucrări de conservare și restaurare.

CAP. IV. PROPRIETĂȚILE MITROPOLIEI VECHI A SUCEVEI (p. 77-87)

Mitropolia Moldovei, cea mai importantă instituție religioasă în ierarhia Bisericii Ortodoxe din statul românesc feudal Moldova, a fost împroprietărită, după întemeiere și recunoaștere, cu sate și ocini așezate sub jurisdicția ei, astfel încât a avut bunuri și venituri necesare desfășurării activităților specifice.

Cercetătorul Ion Mareș notează și faptul că, în prezent, *cunoașterea exactă a proprietăților Mitropoliei Moldovei este dificilă*, deoarece bogatul tezaur al Mitropoliei Moldovei, atât *scrisorile* (aproape 400 de documente) de moșii și venituri (hrisoave, urice, ispisoaice, zapise etc.), cât și alte bunuri de patrimoniu mobil de cult, au fost duse în Polonia la Żółkiew (Galiția), odată cu moaștele Sfântului Ioan cel Nou de la Suceava, de către mitropolitul Dosoftei, în anul 1686, în timpul domnului Constantin Cantemir (1685-1693), tatăl domnului cărturar Dimitrie Cantemir (1693, 1710-1711), în timpul în care regele polon Jan III Sobieski (1674-1696), sub pretextul unei expediții împotriva tătarilor, ocupase aproape toată Moldova.

În lucrare găsim menționate și satele și proprietățile pe care le-a avut Mitropolia Moldovei: Averăuți (Averești, com. Verești, jud. Suceava) și Hrețca (Hreața, sat dispărut, com. Bosanci, jud. Suceava), Podul de Piatră, poate Mihăești (Podul de Piatră, pe Șomuzul Mare, com. Horodniceni, jud. Suceava); satul Greci, de lângă târgul Siret, a fost vândut în 1464, de către mitropolitul Theoctist, cu acordul întregului cler din Moldova, pisarului lui Ștefan cel Mare, Tador (Toader) Prodan, pentru suma de trei sute de zloți tătarești, în schimbul acestor bani mitropolitul Theoctist cumpărând pentru

Mitropolie, de la Giurgea (Giurgiu, Iurie) Rotimpan, satul Mihăești pe Brădățel.

Înzestrând Mănăstirea Putna, ctitoria sa, cu diferite dării, între care și sate, domnitorul Ștefan cel Mare, dăruiește acesteia, la 20 septembrie 1479, satul Jicovul de Jos (Vicovu de Jos, jud. Suceava) obținut de domn prin schimb cu Mitropolia din Suceava, pentru care îi dă acesteia două sate ale sale (cu privilegii de la bunicul său Alexandru cel Bun, pe care Ștefan cel Mare le dă mitropolitului Gheorghe), anume Vereșecani, pe Siret (Vercicani, sat, com. Liteni, jud. Suceava) și Ungureni (lângă Vercicani, com. Liteni, jud. Suceava).

O veche danie făcută Mitropoliei din Suceava este locul numit Poiana Vlădicăi (situat în satul Vlădiceni, com. Tomești, jud. Iași).

IV. 1. PROPRIETĂȚI NOI ALE MITROPOLIEI DIN SUCEAVA (p. 87-98)

Mitropolia Sucevei a fost înzestrată, după mutarea scaunului mitropolitan în noua catedrală, și cu alte sate: Opișani (sat pe Șomuz), Durnești (sat dispărut, amplasat în apropiere de satul Plopeni, com. Salcea, jud. Suceava), cu *mori lângă Zizia* (locul Gârla Jijia, aproape de Plopeni).

De la Ileana Dracsinia, Mitropolia primește satul Dumbrăveni pe Siret, la 6 martie 1587, în timpul domnului Petru Șchiopul (1582-1591). Bogdan al IV-lea (1568-1572), fiul lui Alexandru Lăpușneanu, dăruiește Mitropoliei din Suceava satul Rumânești (Românești, com. Grănicești, jud. Suceava. Ștefan V (1551-1552), fiul lui Petru Rareș dă, la 3 octombrie 1551, Mitropoliei Sucevei parte din satul Dragomirești.

Pe 12 noiembrie 1606, Ieremia Movilă dăruia satul Costeleni pe Prut. Miron Barnovschi Movilă dă Mitropoliei din Suceava, la 11 februarie 1626, două sate ale sale: Bosance (Bosanci, jud. Suceava) și Ungurași (sat dispărut, în apropiere de Bosanci). Mitropolia din Suceava schimbă satul Stărceni, ținutul Suceava, proprietatea sa, cu satul Uidești a lui Ionașco Ghenghea, cumpărat de acesta de la Dumitrașco portar. De Uidești s-au ținut satele Zaboloteni și Păscari, proprietate a domnului Radu Mihnea (1623-1626), care le dă Mitropoliei Sucevei la 6 noiembrie 1623. Maria sulgeroaia, fiica Nastasiei, văduva lui Dumitrașco, fost sulger, și fiul ei, Constantin, dăruiesc Mitropoliei Sucevei jumătate din moșia Rus, ținutul Sucevei.

La 24 decembrie 1729, mitropolitul Gheorghe dăruiește Mitropoliei satul Nimercești și Heleșteul Strâmbul (sat dispărut din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea; Selișteu Nemirceni, satul Cumpărătura, com. Bosanci, jud. Suceava; Heleșteul Strâmbu, sat Moara Nica, com. Moara, jud. Suceava).

Printr-o carte domnească emisă la 15 martie 1570 din Iași, domnitorul Bogdan IV (1568-1572), fiul lui Alexandru Lăpușneanu, întărește proprietatea asupra unor vii de la Cotnari, cumpărate pentru Mitropolia Sucevei de fostul mitropolit Grigorie și mitropolitul Teofan, „nou clăditei Mitropolii din Suceava”.

La 4 martie 1782, Mitropolia Sucevei stăpânea în cordon moșiile Uideștii, Bosance, Tătarași (sat dispărut), Areni (sat dispărut), săliștile Nemerceni, Bodonii, Frumoasa, Luciu și Strâmbul, un loc în Suceava zis Țigănia, o casă cu pivniță lângă biserica armenească.

Mitropolia Sucevei dispunea de o serie de proprietăți, bunuri, privilegii, scutiri și dării făcute de domni și de persoane fizice. Unele proprietăți au fost cumpărate cu banii Mitropoliei sau, în anumite cazuri, au fost efectuate schimburi de terenuri. Mitropolia stăpânea case și cârciumi, boi și cai, fânețe și imașuri. Ea avea, din diferite dării,

pescari, vecini, poslușnici, cojocari, fierari, jidovi. Satele mitropoliei au beneficiat de privilegii și scutiri.

ANEXE (p. 99-134)

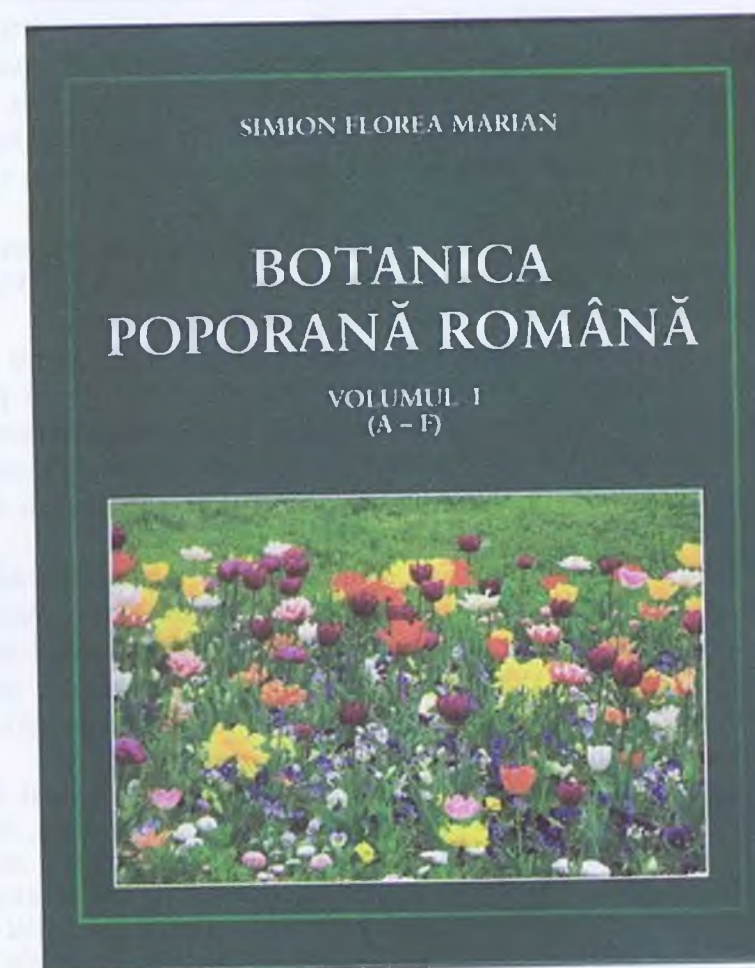
Anexele includ o serie de documente editate și inedite referitoare la Biserica Mirăuți: *Legenda privind întemeierea Sucevei* (Anexa 1, p. 99-102), *Informații istorice referitoare la biserici din orașul Suceava* (Anexa 2, p. 103-107), *Despre Mitropolia Sucevei* (Anexa 3, p. 108-109), *Despre ierarhia bisericească* (Anexa 4, p. 110-111), *Documente referitoare la proprietățile vechii Mitropolii a Moldovei* (Anexa 5, p. 112-116), *Mitropolia Moldovei până la începutul secolului al XVII-lea* (Anexa 6, p. 117-119), *Documente și referințe despre Biserica Mirăuți* (Anexa 7, p. 120-129), *Decizie Sinodală* (Anexa 9, p. 131-134).

ABSTRACT (REZUMAT ÎN LIMBA ENGLEZĂ) (p. 135-150), RÉSUMÉ (REZUMAT ÎN LIMBA FRANCEZĂ) (p. 151-168), LISTA ABREVIERILOR (p. 168-178), INDICE GENERAL (p. 179-198), ILUSTRAȚII (p. 199-261).

Întocmită cu rigoare științifică, având la bază documente în cea mai mare parte inedite, cartea dr. Ion Mareș este un valoros instrument de lucru util atât specialiștilor cât și publicului larg, interesat de vechile monumente ale Sucevei, Biserica *Sfântul Gheorghe* (Mirăuți) fiind un locaș de cult deosebit de important aflat în cuprinsul ansamblului de monumente vechi de arhitectură de cult din Moldova.

CARTEA ANULUI: SIMION FLOREA MARIAN, *BOTANICA POPORANĂ ROMÂNĂ, VOLUMUL I (A – F)*, Ediție critică, introducere, repere biobibliografice, indice *Botanica*, indice capitole publicate antum/postum, text stabilit, indice informatori și bibliografie, de AURA BRĂDĂȚAN

Doina CERNICA

Datorăm Cartea Anului în Bucovina și una dintre cele mai importante pe plan național d-nei muzeograf Aura Brădățan, de la Casa memorială *Simion Florea Marian* din cadrul Muzeului Bucovinei, Suceava. Este vorba de impresionanta lucrare a lui Simion Florea Marian, *Botanica poporană română*, care a așteptat un secol nu ca să se ajungă la conștiința valorii, la aprecierea ei - acestea au existat permanent -, ci la întâlnirea cu un om gata să-i ofere câțiva ani din viața lui.

Vreau să spun că *Botanica* preotului cărturar Simion Florea Marian a așteptat-o pe Aura Brădățan, adică omul la care prețuirea să se îngemăneze cu un extraordinar devotament sufletească și amândouă să aibă parte de truda fără răgaz care dă simțămintelor greutatea faptei, pentru ca să ajungă în lumina ochilor noștri și să ne vorbească în toate limbile în care a fost scrisă. Limba harului pe care Cel-de-Sus i l-a dat lui Simion Florea Marian, limba respectului pentru comorile acestui pământ și pentru acest neam românesc, limba datoriei de a le aduna de la trezorerii lor, de a le spori și de a le împărtăși tuturor.

De aici și sentimentul complex pe care îl generează *Botanica*, al unui monument viu, care la peste un veac de la concepere continuă să ne spună ceva, ceva important pentru sănătatea minții și a trupului nostru.

Este motivul pentru care *Botanica* ar trebui să se afle, permanent consultată, pe pupitrul fiecărui farmacist, răsfoită însă și de medic, pe masa de lucru a botaniștilor, în cabinetul de științele naturii, dar și în cel de geografie, în zona interesului activ al lingvistului, al folcloristului, al etnografului, în bibliotecile școlare și publice. La îndemâna copilului, adolescentului, maturului iubitor de povești, legende, proverbe și ghicitori. Și deopotrivă în fiecare parohie, pildă preoților noștri pentru o viață trăită cu atâta dăruire în folosul semenilor.

Această extraordinară adresabilitate a cărții de indiscutabilă valoare științifică și literară care este *Botanica poporană română* a părintelui Simion Florea Marian reprezintă primul dintre motivele care fac din ea Cartea Anului.

Cel de-al doilea se descifrează în veacul de așteptare a tipăririi ei. Credința oportunității, necesității tipăririi a fost în această perioadă unanimă, dar până la Aura Brădățan, nimeni nu s-a angajat în transpunerea sa în viață, efectiv, necondiționat, cu trăirea coplesitoare, acaparantă a unei misiuni pentru care ai fost ales până la capăt. Răspunderea ei în calitate de îngrijitor al editării acestei capodopere a Bucovinei culturale (consultant științific dr. Ioan Mares) a fost imensă.

De la descifrarea miilor de pagini de manuscris până la alegerea căilor de urmat în tipărirea lor în volum, totul a fost dificil, dar și izbăvitor pentru Aura Brădățan. Dificil, deoarece și-a asumat, singură, ca și Emil Satco în alcătuirea *Enciclopediei Bucovinei*, o operă care de regulă reclamă un colectiv, deoarece a plătit această încumetare cu sănătate și fiindcă va trebui tot singură să înfrunte și posibilele reproșuri ale unui specialist sau ale altuia.

Izbăvitoare, pentru că în adâncul sufletului s-a simțit tot timpul încurajată și aprobată de *Părintele Marian* și pentru că nu doar ea a lucrat la *Botanică*, dar în aceeași măsură a lucrat și *Botanica* asupra ei, îmbogățindu-i cunoștințele, rafinând-o ca cercetător, formând-o ca editor de calitate, cum în zilele noastre sunt, se aleg din rândul tinerilor din ce în ce mai puțini. Oricum, mărturisesc că gândul lui Liviu Fl. Marian, așternut pe coperta IV a primului volum - *Cei ce lucră științific, scriu și îngrijesc singuri* publicarea astor fel de scrieri vor înțelege câtă muncă încordată a săvârșit el prin decenii. Numai puțini din trecătorii pe ulița Sf. Nicolae din Suceava, cari îi vedeau ziua prin geam chipul cărunț și gânditor plecat vecinic deasupra mesei, își vor fi dat seama de neobosita muncă a omului modest... -, mi-o evocă pe Aura Brădățan în odaia Casei *Simion Florea Marian*, nedezipindu-și privirile de manuscris decât ca să-și schimbe ochelarii cu alții mai puternici, vorbind cu mine și urmărind mintal o posibilă variantă a lecturii, refuzând invitații la manifestări care să-i evidențieze truda, tocmai pentru a nu irosi nici o oră din munca pe șantierul ediției, consultându-se uneori cu

persoane însemnate dintr-un domeniu sau altul din numeroasele înmănunchate de lucrare și permanent, în gândul său, cu autorul.

Nu sunt prima care consideră *Botanica poporană română* de Simion Florea Marian, ediția Aura Brădățan, apărută la Editura Mușatinii Suceava, sub auspiciile Muzeului Bucovinei și ale Casei memoriale *Simion Florea Marian* Suceava, cu finanțarea Ministerului Culturii și Cultelor (prin Direcția sa suceveană) pentru primul tom - **Cartea Anului**.

Doar că nu mă gândesc la 2008, anul menționat pe volumul I (A-F), nici la 2009, anul în care lumea a început să o vadă, să se configureze la orizontul interesului nostru, ci la acest 2010, an în care, pregătite pentru tipar, așteptăm să-i fie tipărite și celelalte volume - desăvârșirea editării **Cărții Anului**, *Botanica poporană română* de Simion Florea Marian, capodoperă a Bucovinei culturale.

**O APARIȚIE EDITORIALĂ CÂT UN VERITABIL ACT DE CULTURĂ:
SIMION FLOREA MARIAN, *BOTANICA POPORANĂ ROMÂNĂ*,
VOLUMUL I (A – F),**

Ediție critică, introducere, repere biobibliografice, indice *Botanica*, indice
capitole publicate antum/postum, text stabilit, indice informatori și bibliografie,
de AURA BRĂDĂȚAN

Gheorghe GIURCĂ

Simion Fl. Marian

În primăvara anului 2009, a ieșit de sub tipar la Editura *Mușatinii* din Suceava, una din operele fundamentale ale culturii noastre populare. Este vorba despre *Botanica poporană română* semnată de Simion Florea Marian.

Din masiva lucrare, a apărut deocamdată volumul I (A - F) - 699 p., celelalte două, de proporții asemănătoare, fiind finalizate și predate celor în drept pentru a fi tipărite, să sperăm, într-un viitor cât mai apropiat.

Până să vadă lumina tiparului, opera aceasta a parcurs un *traseu* pe cât de îndelungat, pe atât de zbuciumat. S. Fl. Marian a început să adune materialul documentar încă de prin anii 1862-1863, de pe vremea când era elev la liceul sucevean. A trudit la ea cu o consecvență rar întâlnită mai bine de 40 de ani și încă nu-i pusese punct (se înțelege că, în paralel, lucra și la celelalte numeroase opere ale sale).

Tematica însăși e de așa natură. Mai afla câte ceva interesant despre una sau alta dintre plantele avute în vedere și adăuga cu conștiinciozitate noile informații la tezaurul deja adunat. Dovadă stau adnotările de pe filele de manuscris. În cele din urmă a rezultat o lucrare fără egal în folcloristica noastră, *o adevărată enciclopedie de cultură populară, un tezaur în adevăratul înțeles al cuvântului*, după aprecierea redactorului cărții (p. 8). Din păcate, pe autor l-a prins sfârșitul vieții fără a fi reușit să-și împlinească visul de a o vedea și tipărită.

A publicat două mici părți din ea în diferite reviste din țară. Peste puțin timp, fiul său, Liviu Marian, a intenționat să-i îndeplinească postum dorința. După cum precizează Leca Morariu în conferința *Simion Florea Marian*, rostită la Radio București în 26 februarie 1944 (textul a apărut ulterior în revista *Altarul Banatului* din Timișoara, nr. 1-6/1946, p. 19-22), în octombrie 1907, deci după doar câteva luni de la moartea ilustrului său părinte, Liviu Marian îl informa pe Artur Gorovei că pregătirea pentru tipar a materialului acestui *op monumental* este *aproape gata* și cuprinde *vreo opt volume*, din care șase sunt *isprăvite și ordinate chiar*.

Din păcate însă, lucrurile nu au evoluat după dorința lui. Nu mult după aceea, au intervenit evenimentele provocate de izbucnirea Primului Război Mondial, din care cauză, asemeni altor intelectuali bucovineni, Liviu Marian s-a refugiat în Basarabia. A rămas la Chișinău apoi toată perioada interbelică și puțin după izbucnirea următorului război, când a fost nevoit să plece din nou în refugiu (în Oltenia, de data asta). În acest context, boala de care suferea i s-a agravat și a decedat în 1944, așa încât *Botanica* a rămas la Suceava tot în stadiu de manuscris. La rândul său, nici profesorul Mihai Cărașu, ginerele lui S. Fl. Marian, n-a reușit să împlinească ceea ce el considera o datorie morală față de marele folclorist și față de cultura română.

Intenții de editare a lucrării au existat apoi chiar și din partea câtorva specialiști în domeniu. După ce au văzut însă manuscrisul, intuind volumul imens de lucru necesar pentru a o da la lumină, entuziasmul le-a scăzut și, practic, nu au înfăptuit nimic concret în acest sens. Și iată că, după mai bine de un veac de la moartea autorului, s-a ivit omul providențial pentru ducerea la îndeplinire a acestui vechi deziderat, autentic act de cultură de interes național. Este vorba de prof. Aura Brădățan, custodele Casei memoriale *Simion Florea Marian* din cadrul Muzeului Bucovinei. Ea a trudit câțiva ani buni pentru a încredința tiparului această capodoperă a etnobotanicii românești.

Și, după cum se vede, a meritat efortul. În final, a rezultat o lucrare care impresionează nu numai prin dimensiuni (în total - peste 2000 de pagini format A/4) și prin condițiile grafice de excepție (cel puțin așa arată primul volum), cât mai ales prin felul cum a fost gândită de autor și finalizată de redactor. Textele, ne referim cu prioritate la cele culese de S. Fl. Marian, respectă particularitățile fonetice și lexicale ale graiurilor din care provin. Era unul dintre criteriile pe care l-a urmat consecvent în

întreaga lui activitate de folclorist. În legătură cu aceasta, în 1873 el mărturisea: *Ca culegător al acestor balade, am crezut că sacra mea dătorință e să le întorc poporului din a(l) cărui sin le-am adunat, așa precum le-am auzit de la dânsul, fără să schimb vestmântul lor original; și această dătorință am căutat s-o împlinesc cu cea mai mare scrupulositate*. La rândul său, prof. Aura Brădățan a respectat întru totul această concepție a lui S. Fl. Marian. După cum mărturisește ea, *Nu au fost operate modificări în text; nu am omis nimic, nici chiar denumirile licențioase ale plantelor, întrucât nici părintele Marian nu le-a evitat...* (p. 11).

Ce găsește cititorul în lucrare? Cum e și normal, face mai întâi cunoștință cu plantele incluse în volum. Atenția îi este atrasă înainte de toate de câte cel puțin o fotografie pentru fiecare plantă în parte. Este vorba de fotografii color, de o foarte bună calitate, pentru a căror realizare au fost utilizate mijloace tehnice dintre cele mai performante. Bineînțeles că pe vremea lui S. Fl. Marian, așa ceva era cu totul imposibil de realizat. Deci, în această privință, meritul revine în întregime prof. Aura Brădățan. De o mare valoare documentară este și imaginea primei pagini de manuscris care însoțește textul. Datorită acestor modalități vizuale, cititorul își poate forma o impresie grăitoare despre calitățile profesionale ale autorului: ordine în ce privește așezarea textului în pagină, grijă pentru acuratețe și lizibilitate, selecția informațiilor oferite, modul exemplar de exprimare etc.

Găsește apoi informațiile necesare în legătură cu plantele respective: *denumiri în limba latină, uneori și-n germană, denumiri populare din toate zonele etnofolclorice românești, descrierea plantei, locul unde crește, datini, credințe, obiceiuri, legende, doine, proverbe, zicători, descântece, vrăji, farmece, întrebuințări casnice, rețete de medicină umană și veterinară, rețete cosmetice și culinare, descrieri de jocuri etc.*

Fiecare din cele 520 de capitole din *Botanica poporană română* cuprinde două părți distincte: o primă parte se referă la rostul plantei respective pentru viața practică a oamenilor. Așa, de exemplu, *Brândușa și laptele cânelui se întrebuințează la făcut ouă împetrite, și anume: cu laptele cânelui se fac ouăle galbine... Cu brândușa fiartă se fac ouăle roșii foarte frumoase* (p. 251), iar *Rădăcina de brustur e bună de vătămătură, de umflături, de trântitură, de strânsură și de durere de cap...* În unele părți din Moldova se pisează mărunt, se amestecă cu oțet și cu usturoi și apoi se pune unde s-a lăsat vătămătura. Doftoria aceasta trage vătămătura unde vrei și omul scapă de durere (p. 279). În unele cazuri, aceleași plante au utilizări diferite în diferite părți ale țării. Iată ce aflăm, de exemplu, despre *avrămeasă* și *crestineasă*:

Când se întâmplă mulți morți și nenorociri în casă sau când copiii se sparie prin somn, atunci românele din Banat afumă casa cu ele, în credință că ajută mai mult decât rugăciunile preotului.

În Iași se afumă cu avrămeasă pentru răul copiilor, spaimă, lipitură și vânturi rele. În Tecuci se afumă contra ceasului rău și a spărieturii sau se fierbe la un loc cu pana sburătorului, tutunaș și odolean și se bea. În jud. Botoșani, com. Brăteni din Moldova, se-ntrebuințează pentru vătămătură.

În jud. Prahova se fac scăldători din foi de avrămeasă pentru pișcătură.

În jud. Dolj, com. Pleșnița, se afumă cu dânsa contra tuturor boalelor.

În jud. Olt, com. Vișoara-Măruneți, avrămeasa-cărstineasa se culege înaintea Rusaliilor și femeile afumă cu ele copiii, când sunt bolnavi.

Iar în jud. Suceava din Moldova se fac din cotorul și frunzele sale scăldători, în cari se scaldă copiii, anume ca să li se întărească corpul.

În flne, femeile din jud. Mehedinți, care nu fac copii, o întrebuințează anume ca să aibă copii (p. 149-150).

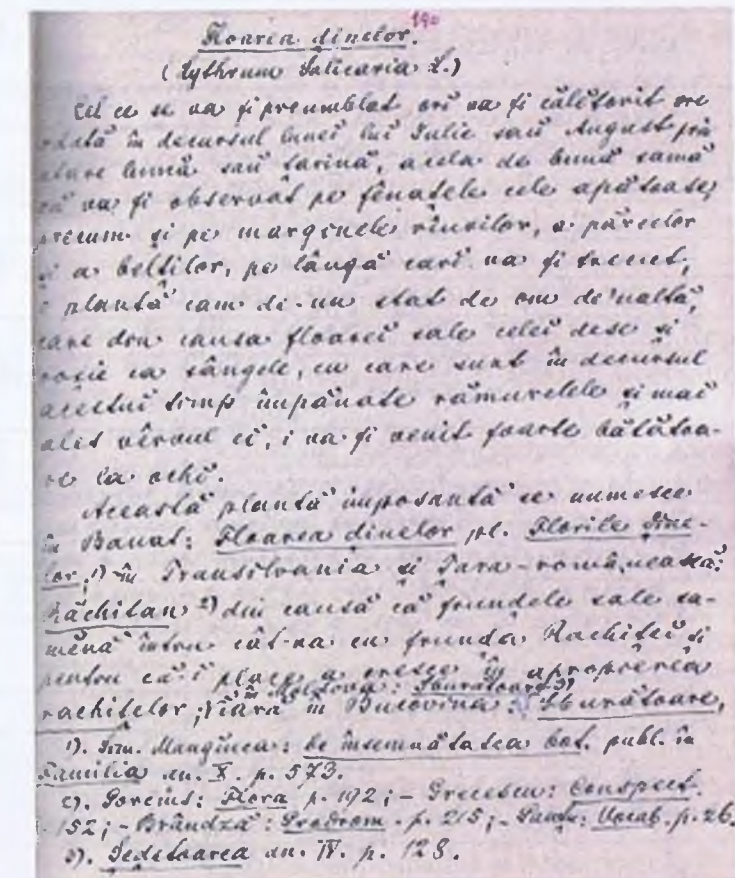
Botanica poporană română este însă, în același timp, o veritabilă operă literară, o culegere de creații populare, în versuri sau în proză, dedicate acelor plante, creații adunate din toate părțile locuite de români. Pe unele le-a cules autorul însuși din Ilîșești, satul său natal, și din alte sate bucovinene. Cele mai multe însă au fost obținute de la culegători din diferite zone geografice ale țării (S. Fl. Marian a fost în corespondență cu peste 200 de asemenea informatori de diferite profesii, cu precădere preoți sau învățători) ori au fost preluate din publicațiile de specialitate care apăreau în centrele culturale din țară la vremea respectivă: *Albina*, revistă enciclopedică populară, *Fântâna Blanduziei*, *Albina Pindului* din București, *Amicul familiei* din Gherla - Cluj, *Buciumul instrucțiunii* din Galați, *Buciumul român* din Iași, *Familia* din Oradea, *Foaia poporului* din Sibiu, *Gazeta poporului* din Timișoara, *Gazeta sateanului* din Râmnicu-Sărat, *Gazeta Transilvaniei* din Brașov, *Gutinel* din Baia Mare, *Tribuna poporului* din Arad, *Șezătoarea* din Fălticeni etc. Aceștia li se adaugă volumele de creații populare: *Poesii populare ale românilor* de V. Alecsandri, *Poesii populare din Transilvania* de I. G. Bibicescu, *Cântece populare de pe valea Prutului* de N. A. Caranfil, *Cimiliturile românilor* de Artur Gorovei, *Cântece bănățene și Poezii populare din Banat* de Enea Hodoș, *Mica colecțiune de superstiții ale poporului român* de G. S. Ioneanu și multe altele.

Partea literară a lucrării este interesantă și pentru faptul că aici sunt conservate mostre din limbajul popular autentic vechi de peste un veac culese, cum s-a arătat, de pe toată aria geografică românească, prin care autorii anonimi își etalează măsura harului lor creator. Iar când e vorba de natura înconjurătoare, de plante și flori, dragostea ocupă tematic, în mod firesc, un loc aparte. Cartea oferă numeroase asemenea exemple. Iată unul din Banat și al doilea din Ardeal:

Dragu-mi-i codrul cu lemne	Frunză verde păpușoi,
Și mândra neagră-n sprâncene,	Când împlai, bade, la noi,
Place-mi floarea de briboi	De-ale noastre dragosti dulci
Și mândra cu buze moi.	Înflori calea pe lunci,
Place-mi boabele de mură	Busuiocul înverzea,
Și mândra mică la gură.	Sufletu-mi întinerea.
Dragu-mi-i ceriul cu soare	De când, bade, nu mai vii,
Și cu mândra-n șezătoare;	Parcă luncile-s pustii,
Dragu-mi-i ceriul cu lună	Busuiocu-a veștejit,
Și cu mândra împreună (p.264-265).	Sufletul mi-i amărât (p. 333).

În concluzie, apariția lucrării **Botanica poporană română**, semnată de Simion Florea Marian, poate fi considerată un veritabil eveniment editorial de interes național. Ca urmare, se cuvine să subliniem o dată în plus meritul incontestabil al prof. Aura Brădățan în această privință. Fără competența ei profesională și fără disponibilitatea sufletească de a trudi cu înverșunare câțiva ani pentru a scoate la lumină o asemenea comoară științifică și cultural-literară a etnobotanicii românești, lucrarea lui S. Fl. Marian, cununa întregii lui făptuiri și nou nimb vajnicei culturalități arborosene, cum o

aprecia Leca Morariu, ar fi zăcut încă cine știe până când în stadiu de manuscris, deci ar fi rămas practic necunoscută celor interesați.

Floarea zânelor
(Lythrum Salicaria L.)

ABREVIERI

AARMSI	<i>Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice</i> , București
ActaMN	Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca
AIM	Archeologičeskie Issledovanija v Moldavii, Chișinău
Ann.Roum.Anthrop	Annuaire Roumain d'Anthropologie, București
Apulum	Acta Musei Apulensis, Alba Iulia
ArhMold	Arheologia Moldovei, Iași-București
AȘUIași	Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza”, Iași
Banatica	Banatica. Muzeul Banatului Montan, Reșița
BARInt.Ser	British Archaeological Reports, International Series, Oxford
Ber.RGK	Bericht der Römisch-Germanischen Kommission der Deutschen Archäologischen Institut, Frankfurt am Main
BSG	Buletinul Societății de Geografie, București
BSGR	Buletinul Societății Geografice Române, București
BSNR	Buletinul Societății Numismatice Române, București
CAB	Cercetări Arheologice în București, Muzeul de Istorie al orașului București, București
Carpica	Carpica. Muzeul Județean de Istorie, Bacău
CCA	Cronica Cercetărilor Arheologice, București
CCA	Cronica Cercetărilor Arheologice din România, București
CNA	Cronica Numismatică și Arheologică, București
Codrul Cosminului	Codrul Cosminului, Suceava
Crisia	Crisia. Muzeul Țării Crișurilor, Oradea
CvL	Convorbiri Literare, Iași-București
Dacia	Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, București 1927-1947
Dacia, N.S.	Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, Nouvelle Serie, București
DIR, A, I	<i>Documente privind istoria României. Veacul XIV, XV, A. Moldova</i> , vol. I (1384-1475), București, 1954
DRH, A, I-II	<i>Documenta Romaniae Historica</i> , A. Moldova, vol. I (1384-1448), vol. II (1449-1486), București, 1975-1976.
Drobeta	Drobeta. Muzeul regiunii Porților de Fier, Drobeta Turnu Severin
FHDR	Fontes Historiae Daco-Romanae
FHDR, IV	<i>Fontes Historiae Daco-Romanae-Izvoarele istoriei României</i> , vol. IV, București, 1982.
File de Istorie	File de Istorie, Muzeul Județean de Istorie Bistrița Năsăud, Bistrița

Autor

Hierasus	Hierasus. Anuarul Muzeului Județean Botoșani, Botoșani
Hurmuzaki XV	<i>Documente privitoare la istoria românilor</i> culese de Eudoxiu de Hurmuzaki, vol. XV: <i>Documente grecești privitoare la istoria românilor</i> , București, 1915
Istros	Istros. Muzeul Brăilei, Brăila
JBLM	Jahrbuch des Bukowiner Landes Museums, Cernăuți
JBLM	Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums, Czernowitz
JZK	Jahrbuch der K. K. Zentral-Kommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst-und Historischen Denkmale, Wien.
KözlCluj	Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem és Régiségtárából, Kolozsvár (Cluj)
MAGW	Mitteilungen des Anthropologischen gessellschaft in Wien, Viena
MAGW	Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, Wien
Marisia	Marisia, Studii și materiale de arheologie, istorie și etnografie. Muzeul Județean Mureș, Târgu Mureș
Materiale	Materiale și Cercetări Arheologice, București
MemAntiq	Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț
Mousaios	Mousaios, Muzeul Județean de istorie, Buzău
Ortodoxia	<i>Ortodoxia. Revista Patriarhiei Române</i> , București
PBF	Prähistorische Bronzefunde, München/Stuttgart
Peuce	Peuce. Studii și comunicări de istorie și arheologie, Tulcea
Pontica	Pontica. Muzeul de Arheologie Constanța, Constanța
PPS	Proceedings of the Prehistoric Society, Cambridge-Londra
PZ	Praehistorische Zeitschrift, Leipzig-Berlin
RESEE	Révue des Études Sud-Est Européennes, București
RevArh	Revista Arhivelor, București
Revista Muzeelor	Revista Muzeelor, București
RMM-MIA	Revista Muzeelor și Monumentelor, Seria Monumente Istorice și de Artă, București
RRH	Révue Roumaine d'Histoire, București
SAA	Studia Antiqua et Archaeologica, Iași
SAA	Studia Antiqua et Archaeologica, Iași
SCIA, AP	Studii și Cercetări de Istoria Artei, seria Arta Plastică, București
SCIV(A)	Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie), București
SCIVA	Studii și cercetări de istorie veche și arheologie, București

Titlu

SCN	Studii și Cercetări Numismatice, București
SCȘ,Iași	Studii și Cercetări Științifice, Iași
SovArh	Sovetskaja Arheologija, Moscova
St.Cerc.Antrop.	Studii și Cercetări Antropologice, București
StMat/Suceava	Anuarul Muzeului de Istorie, Suceava.
Suceava	Suceava. Anuarul Muzeului Județean Suceava
TD	Thraco-Dacica, Institutul Român de Tracologie, București
TD	Thraco-Dacica, Institutul Român de Tracologie, București
Tibiscus	Tibiscus. Istorie-Arheologie, Muzeul Banatului, Timișoara
Tyragetia	Tyragetia. Muzeul de Istorie a Moldovei, Chișinău
Ziridava	Ziridava, Muzeul Județean de Istorie Arad, Arad